ОТАЏБИНА

КЊИЖЕВНОСТ, НАУКА, ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ВЛАСНИК И УРЕДНИК

Владан Ђорђевић

ГОДИНА ОСМА

КЊИГА ДВАДЕСЕТ ТРЕЋА

СВЕСКА 89, 90, 91 и 92-га

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У КРАЉ.-СРП. ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1889

Шта има у овој књизи и где је што?

I. ЛЕПА КЊИЖЕВНОСТ

1. Песме лирске, епске и драмске

2. Приповетке и романи, путничке црте и новеле

II. НАУКА

Расправе, чланци, беседе, предавања

III. ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

1. Привредни

Преглед манастирског непокретног имања, у Србији, стр. 68.

Пројекат за закон *о уређењу угледних добара* на манастирском имању, стр. 74.

« » « » *уређењу државне ергеле*, стр. 240.

« « « « « *топчидерске економије*, стр. 248.

« « « « *нижим школама за пољску привреду*, стр. 252.

« « « » *установи среских економа*, стр. 254.

Реферат *о оснивању винарске школе* у Неготини, стр. 253.

Предлог за *закон о шумама*, стр. 433, 593.

2. Књижевни

М. Миловановић, „Живот народни. Књ. II. Правда и законодавство" критика Д-ра М. Р. Веснића, стр. 138.

„Бранич српскога језика", II. Одговор г. г. Јов. Живановићу и Рад. Врховцу, од Љуб. Стојановића, стр. 318, 472.

Millet René, La Serbie économique et commerciale, реферат Дра М. Р. Веснића, стр. 466.

Todor Hörmann, Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Herzegovini, реферат од *-μ*, стр. 628.

3. Позоришни

„Лазар трагедија од Милоша Цветића", критика Дра Милана Јовановића (свршетак), стр. 148.

„Протекција, комедија Бранислава Нушића", реферат Драгомира М. Јанковића, стр. 477.

IV. ЈАВНА ГОВОРНИЦА

Писма уреднику „Отаџбине" а) г. **Ђ. С. Симића**, стр. 161 — г. потпуковника **Мих. Динића**, стр. 166 — Одговор, стр. 170. — „Графо-анализа" ђенералшт. пуковника **Рад. Милетића**, стр. 487.

V. БИБЛИОГРАФИЈА

Страна 174 и 635.

БОМАРШЕ[1].

(1732—1799).

Као што каже Паскал (који је, кад је требало, осим дубине, имао и духа): «последње што човек нађе кад узме нешто да пише, то је почетак». Непријатна истина једна, али истина: ја ево у овом тренутку још не знам како ћу да почнем ове редове, и ако потпуно знам шта имам у њима да кажем. Могао бих, пошто је данас све више и више обичај изићи одмах пред читаоце с тасима и таламбасима, и шумно изнети своју шарену робу на пазар, почети их овако:

— Око 1748 године, у једној од оних уских али живих трговачких улица старога Париза, за стакленим излогом једнога саџијског дућана, проводило је своје дане једно живо, интелигентно момче, учећи се сацилуку у свога оца мирнога грађанина Карона. Отац непознат, син још непознатији, обоје са мало, са нимало изгледа да ће им у тадашњем француском друштву, сазиданом на слојеве јасно, строго обележене (ви знате да је то манија сваког века констатовати овај факат код свога претходника), испасти за руком да икад изађу из уског круга свога еснафа...

[1] *Скупљена дела* (изд. у седам књига од 1809); *Позоришна дела*, 4 књ. (изд. d'Heylli et Marescot, 1869 — 1875); *Мемоари* (изд. Garnier). *Loménie*, Beaumarchais et son temps, 2 књ., 1856 (прва велика и најлепше написана биографија његова). *Bettelheim*, Beaumarchais, eine Biographie, 1886 (богата документима). Lintilhac, Beaumarchais et ses oeuvres 1888. *Gudin de la Brenellerie*, Histoire de Beaumarchais (сачувана у рукопису, и тек ланске године штампана). *Sainte-Beuve*, Causeries du lundi, VI. књига.

Пустите сад нек протече једно тридесет година, и на своје велико чудо наћи ћете да је тај некадашњи момчић око 1780 године: Карон де Бомарше племић, један од најбогатијих људи у Француској и можда најпознатији човек у Европи, да као трговац ради на највећим предузећима и операцијама, да је као политичар човек од великога утицаја, да као тајни агент Луја XV. и XVI. отправља послове, од којих су десет других немоћно одустајали, да на своју руку помаже Американима у њиховом рату за ослобођење, да сам има своју марину с којом готово лично ратује против Енглеске, да обара једним процесом својим *парламенат Мопу* (парламенат, врховни суд у Француској пре 1789), који је као мучан јарам жуљио врат целе Француске, да му се с времена на време обраћају министри за савет, да води преписку с француским краљем, да маса пројеката приватних и државних пролазе кроз његове руке, да је као сација у својој младости учинио знатан проналазак у својој вештини, да је као свирач усавршио на харфи педале, да је покрај свега тога налазио времена да се учини једним од најомиљенијих салонских људи свога доба, и да напише две ван сваке сумње најпознатије светске комедије: *Севиљскога Берберина* и *Фигарову Свадбу*. —

Овако бих, велим, почео ове редове кад бих држао да је потребно правити рекламу Бомаршеу као предмету једног литерарног огледа, и ако би реклама, кад је реч о њему, била на свом месту пре но игде, почем је он један од њених правих и најдаровитијих твораца. Да је реч о неком који би вам био мање познат од писца *Севиљског Берберина*, можда би се послужио тим невиним лукавством. Код Бомаршеа то није потребно. Вама је он познат сасвим онако као што су вам познати и Гете, и Шекспир, и Сервантес, и Молиер. Хоћу да кажем да вам је добро познат. Он је, доиста, један од најчувенијих писаца опште књижевности. Његове две комедије остаће као што су остале Молиерове или Ари-

стофанове. Данас кад се говори о његовом Фигару, готово је обичај додати да је он тип «који ће живети догод буде трајао језик и књижевност француска». Један изврстан познавалац француске књижевности у почетку свога рада о Бомаршеу, вели: «Осамнаести век није потпун без Бомаршеа, као што не би био без Дидроа, Волтера или Мирабоа; он је једна од његових најоригиналнијих, најкарактеристичнијих и најреволуционарнијих личности.»[1]) Друга два писца, који су може бити најбоље познавали осамнаести век у Француској, рекли су да је Бомарше, заједно са Дидроом и писцем *Павла и Виргиније*, главни завештај осамнаестога века.[2]) С те стране дакле нема тешкоће. Ако има што нарочито да се савлада овде, то су тешкоће које ничу из изузетности физиономије Бомаршеове. Наш је јунак тако шарена личност, састављена из тако разноврсних партија, које се тако прожимају, укрштају и крију једна за другом, да његов живот и његов рад личе на једну безгранично замршену, пуну чворова, гужву конаца, коју је, на први поглед, немогуће размрсити. Као пред киповима оних индиских богова с три главе и множином руку и ногу, треба вам неко време док пронађете чему који делови припадају, како стоји један према другоме, како граде једну целину, док се упознате са оним лавиринтом занимања, осећања, мисли, особина, радова, који чине јединствену физиономију Бомаршеову. Очевидно, човек један и његов живот нису никад просте ствари. Осим множине, разноликости и распарчаности детаља, човек има да рачуна са непрекидним мењањем њиховим. Новине јављају да ће о идућој париској изложби[3]) не знам ко изложити велики низ својих фотографија, сниманих у врло кратким размацима Кажу да ипак ниједна није као друга. Мењање је непрекидно. Овако је исто и са

[1] *Сент-Бев* l. c. [2] *Journal des Goncurt*, књ. III, стр. 44 [3] Две трећине овога чланка израђене су лањске године.

моралном страном у човеку. Али ако је све то истина уопште, двапут је више кад је реч о Бомаршеу. Сваки је човек глумац на час већој час мањој позорници и ни један не игра само једну улогу. Али је вероватно да никад није било човека да игра више улога од Бомаршеа. ни приватне позорнице на којој би било више кулиса, декорација, костима, машинерија и кретања но на његовој. Протеј у виду човека, сто разних облика код једне исте јединке, онолико *авантира* колико дана, то су отприлике речи на које се вечито морате враћати кад о њему говорите. Он је «сација, музичар, писац песама, драматург, писац комедија, *homme de plaisir*, дворанин, предузимач, финанцист, фабричар, издавач, лађар, лиферанат, тајни агенат, публицист, трговац. трибун у приликама и вечити парничар»[1] Круг његова пословања нема периферије: нађите средиште! сведите множину, дајте распарчаноме облик. систематишите неред! «О Бомаршеу не треба никако систематично говорити, јер он сам није био систематичан.» Пошто ово каже Сент-Бев, може му се веровати, и веровало се. У маси радова о Бомаршеу имају лепе скице, велике биорагфије; систематичне студије нема ни једне. Ми, покрај свега тога, овај савет не можемо и не ћемо послушати. За биографски начин излагања, за причање по реду појединих догађаја у његовом животу, потребно је више простора и времена но што мени стоји на расположењу (ово није празна формула). Сент-Бев је истина по том начину израдио кратку студију, али у оно доба још ни Ломенијева биографија није била изишла; а данас је материјал о Бомаршеу огромно нарастао. Ломенијево дело броји преко хиљаду, а Бетелхајмово и Лентилаково броје свако преко пет стотина страна, пуних докумената. А после, ево почињем сумњати да ли је то баш тако извесно да се о Бомаршеу не може систематично говорити. У том случају, он би био изузетак, јединствен изузетак. А то није

[1] *Ломени* кн. I., стр. 13.

вероватно. Ма колико да му живот и карактер изгледају на први поглед несистематични, не могу бити без правилности. Да је њу теже извести код њега но код других, нико не спори: али то још није разлог да се ствар сасвим напусти. У сваком случају, може се покушати; покушаћемо. Покушаћемо издвојити и систематисати главне стране његова карактера, потражити извесне правилности у догађајима у његовом животу, дати, једном речју, систематичну слику његове моралне и литерарне физиономије.

Моја је дужност била обратити вам пажњу на ову намеру. Филдинг у једном свом роману упоређује писце са људима који држе гостионице, у којима свак има право да тражи шта хоће за своје паре. Кад приватни људи дају ручкове, познато је, вели, да сваки мора бити задовољан са оним што се пред њега изнесе. Сасвим је друкчије у гостионицама где сваки гост има права да бира. Отуда је дужност сваког поштеног гостионичара да раније састави карту коју ће сваки моћи прегледати чим уђе, па остати ако му се ручак допадне, или отићи ако не. Ми нисмо могли бити мање деликатни. Сва одговорност, разуме се, пада на нас. Ако вам се ова реч учини брећа нескромношћу, ако, осим тога, још остајете у двоумици у погледу на методу које ћемо се држати, и затражите једно искрено *mea culpa* од мене, признаћу вам, под условом да међу нама остане, да ни сам баш не идем са необичним поуздањем на посао. Као што каже песник:

Биће ту дизања дима, и дизања пусте прашине,
Ал' се ни кућа помести, ни ватра укресати не ће...

* * *

Толико је пута помињано да је већ банално (то нам у осталом, допушта да не трошимо много речи на доказивање), да је при проучавању једног човека потребно обратити пажњу на средину, времену и просторну, у којој је он никао и порастао. Колики је утицај њен на

њега, довољно је само нагласити. Он је у њој као у челичним канџама. Личности, догађаји, све се то таре, и витла, и удара о њега, савијајући га, калупећи, мењајући. Ни палца нема на човеку на коме нећете наћи њене трагове. Можемо је слободно замислити као гранитно чудовиште једно, које га својим витим и јаким рукама опасује и грли и увија од главе до пете. У том погледу, дивна је и пуна дубока значаја она слика у индијској драми (Сакунтали) што прича о испоснику који је годинама стајао пред својом пећином, непомичан, као окамењен док се, мало по мало, цела околина, жива и мртва, није слегла око њега као огроман и шарен талас, запљускујући га својим чудноватим прстеновима. Све члан по члан нестајао му је под овом освајачком навалом, под жйвом плимом која се ваљала на њега јатима и сноповима: «ногȣ му нестаде дубоко у једном мравињаку; змија му се једна опаса око бедара на место браминске струке његове; лиане му се жилаво стегоше око врата, а тице саградише гњезда у његовој накострешеној коси.» Као што рекох, од главе до пете он носи на себи њене трагове. Ну како се човек не развија од једанпут, потребно је пратити у главном њен утицај на њега све до оног времена кад тај процес престане, или бар изгуби девет десетина од своје снаге. После овога, можете рећи да ни ово неколико речи није било потребно. Уштедићемо изгубљено време тиме што ћемо из детињства и младости нашега јунака изабрати само оне епизоде које су биле од утицаја на његово душевно развијање и на ток његова живота, и прегледати их у кратким, стенографским скицама.

Бомарше је париско дете, син једне скромне грађанске породице. Отац му је био човек строг, поштен, разуман, вичан своме занату. Читао је радо и доста, то јест нешто више но други људи његова стања и положаја. У његовој су се кући неговали они ситни друш-

твени таленти веома цењени, скоро неопходни, и мушком и женском у осамнаестом веку: музика, представљање позоришта, конверсација, писање писама, портрета, песама, и т. д. — Мати је Бомаршеова била обична, добра жена, таман толико јака, да је њен несташни син могао радити што год је хтео, кад није био под очевим надзором. — А син, син је био несташан, веома несташан, сувише жив, сувише пун снаге и здравља, који увек траже одушке, прете поћи низа страну, ако им не дате маха, слободна поља, ако их не управите камо треба. Младога Карона шиба крв по ушима, а сврбе дланови. Извађен из школе од тринаест година, место да седи код куће, он гони кроз улице париске као *gamin*, води чету вршњака са собом, управо за собом, узнемирује у њином сну праведникâ невине грађане своје улице, кавжи се, прима и дели буботке на све стране, уређује као досетљив редитељ, води као вичан коловођ несташно коло дечје, пљачка у прилици материну камару за јестива, пуни кућу грајом и урнебесом: *демоном* га зове његова сестра Јулија у једној не много песничкој, али врло занимљивој песми о његовом детињству. У њему здравље кључа, кува, прелива се; и, као увек, на страну на коју не треба. Корак га један само раздваја од недопуштенога: он га прелази. За тако живу и предузимљиву природу две власи на глави даље су једна од друге но материна камара са јестивом од очеве шкабрије с парама: не пружити руку било би неприродно. Али се са старим Кароном, кога познајемо, није било шалити. Без друга суда, за нашим јунаком једнога дана затворише капију, сурово, немилосрдно. Као и сви јаки лекови, и овај је носио са собом спас или коначну пропаст. Бомарше је као и све живе и експансивне природе, имао осетљиво срце: очев гнев га се био коснуо више но што се могло очекивати. Срећна су, уз ово буди речено, деца која осмејке и миловања памте као ретку награду, као недељно одело, као посластице које

се деле само неколико пута у години, на велике празнике! Јесу ли залутала, вратиће се на пут; јесу ли погрешила, искрено кајање прати устопице погрешку. Не знам зашто је тако, али је тако; често сам видео. Младога је Карона спасла строгост очева. С почетка збуњен, у чуду, престрављен, покушао је живети ван куће, ручајући можда и конакујући с времена на време код познаника свога оца, а оно друго време проводећи како је знао и могао. Али му се убрзо тај живот учини страшним, ужасним; на његово кумљење и преклињање, кућњи се пријатељи заузеше код његова оца, и стари Карон, после подужег опирања, одговори најзад на покајно писмо свога сина. «Прочитао сам, пише му, два пута ваше последње писмо. Г. Котен ми је још показао и писмо које сте њему писали. Нашао сам да су паметна и разборита; са осећањима која у њима казујете био бих ванредно задовољан да је у мојој власти веровати у сталност њихову. Али на вашу велику несрећу, ви сте савршено изгубили моје поверење.... Ипак, пријатељство, уважење које имам према оној тројици поштованих пријатеља којима сте се ви обратили, благодарност коју им дугујем за велике доброте њихове према вама, изнудили су пристанак против моје воље и ма да сам био потпуно уверен да има четири вероватноће за једну да ви своја обећања не ћете одржати. И сад, сами разумете каква би страшна несрећа била за вас и ваш глас, кад бисте ме и по други пут принудили да вас од куће отерам!» Под оваквом би се руком и челик савио; под оваквом је руком сласт савити бунтовничку главу своју. «Господине и многопоштовани оче, одговара на ово писмо Бомарше.[1] Пристајем на све ваше услове, с тврдом одлуком да их с божјом помоћу испуњавам. Али, како ме срце боли кад се сетим оног времена кад ниједна од ових формалности није била потребна да ме опомиње на моје дужности! Право је да претрпим понижење које сам

[1] И једно и друго писмо у Ломени, I, 73—76.

доиста заслужио био: ја ћу бити пресрећан, ако ми оно поред мога доброг владања буде могло вашу љубав повратити.» Као снег копни грешна душа топлим дахом искрена и пријатељска укора, и мир и љубав улазе у Каронову кућу да више никад из ње не изађу. Одсада Бомарше ни за тренутак не ће престати бити добар син и брат; у највећем гласу и слави својој завршиваће он писма своме оцу речима: «част ми је остати са најоданијим поштовањем, господине и веома драги оче, ваш врло понизан и врло послушни слуга и син:»[1]. у најмучнијим приликама држаће он целу породицу на својим раменима, а међу писмима његова строга оца биће их која ће се свршавати речима: «збогом, мој драги Бомарше, части моја, славо моја, круно моја, радости срца мога; прими тисућу загрљаја од најнежнијега међу оцевима и најбољега пријатеља твога.»[2] —

По повратку своме у очеву кућу (било му је тад отприлике шеснаест година), Бомарше се озбиљно баци на посао, настави вредно учење свога заната. Сва она живост природе и интелигенције која се раније расипала, трошила на све стране, тражећи какву било храну својим пожудама, пала је сад као мрав на користан посао онако исто јогунасто и неуморно као што је пређе прштала без престанка безбројним опасним варницама, на штету своју и целог света; на резултат не ћемо дуго чекати. У својој двадесет првој години, Бомарше учини леп проналазак, унесе важну једну поправку у сатни механизам: изуме нов *échappement* (Hemmung). Да је интелигентан и даровит био, показивало се и иначе на сваком кораку. За младића који није ни гимназију био свршио, писао је врло лепо. Има из оног времена неколико његових песама и писама, која се са свим могу читати. Осим тога свирао је у све инструменте, на харфи

[1] Ibid. 30. [2] Ibid. 132.

изврсно. на којој је, као што знамо, још и педале поправио. Без много смелости, можемо још сад закључити да ћемо имати посла са добром интелигенцијом.

....Свој проналазак Бомарше повери Лепоту (чувеном сајџији ондашњем.) Лепот, ослањајући се на свој глас. и држећи да непознати Бомарше не ће смети ударити на њега ни у ком случају, објави (1753) у *Меркуру* Бомаршеов проналазак као свој. Поступак је био веома гадан, али ни некажњен није остао. Као мачка је Бомарше био скочио на Лепота, који се, на свом клизавом земљишту, једва и могао бранити. Преко колена му је крхао одговоре и слабе, управо никакве доказе његове. Лармао је, осим тога, за тројицу. и у новинама, и усмено, и пред Академијом Наука, пред коју је напослетку успео изнети целу ствар Сумње није могло бити; Академија досуди Бомаршеу право проналаска, а сам проналазак оцени као «најсавршенији од свију који су дотада били учињени у том погледу на џепним сатовима.» [1]) Две су ствари занимљиве у овој Бомаршеовој парници; могли бисмо их запамтити, ако хоћете: прво, жилавост, предузимљивост које је Бомарше уносио у борбу са Лепотом, доста необичне за његове године; друго, сама та околност што се у својој двадесет првој години почео парничити.

Ако је победа била лепа и брећа будућим успесима. ни фанфаре јој нису фалиле:

Comme il sonna la charge, il sonna la victoire...

Ваља прочитати његову прозбу академији и оглас публици: испод привидне скромности, надима се сићушни *homunculus*, гестикулира, труби, трешти; стидљив поклон у почетку, а одмах затим руку на прса. а прса напоље! «Моје је, вели, предузеће било очевидно дрско. Толики

[1]) Ломени, I. 80

велики људи, којима ја *може бити*, и ако цео свој живот на то утрошим, нећу никад бити раван, покушавали су, али узалудно, постићи ту тако жељену мету....» [1]

Нема сумње, хвали се хвали се, више но што је допуштено.... Али је Карон син трговац; а шта је природније но да трговац брани и хвали своју робу? И што шумније, то боље. Говорити као у салону, овде не би помогло; било то пристојно, или не, овде треба зинути што се више може: очевидно је да се трговац не сме одрећи оног свог претка који је, у средњем веку, по вашарима, са набреклим вратним и петним жилама, целом својом личношћу викао, доказујући да је његова чоха свилена кадива. — Кад се публика једном привуче, ваља је затим умети задржати. Карон син, који је трговац од главе до пете, посисао је ово знање с мајчиним млеком; боље но ико зна он да гвожђе треба ковати док се не охлади. «Господине, пише он после године дана уредништву *Меркура;* ја сам млад један артист који има част бити познат код публике само по новом једном проналаску који је Академија, *преко свога обичаја*[2] почаствовала својим одобравањем, и о коме су журнали донели вест лањске године.... Први од мојих упрошћених сатова у краљевим је рукама: Њ. В. га носи годину дана, и врло је задовољно са њим.... Имао сам част однети г-ђи де Помпадур, ових дана, један сат у прстену, по том новом упрошћеном систему, најмањи од свију до данас начињених: има му само четири и по линије у пречнику, и две трећине линије висине између платина....»[3] — Млади господине Кароне, ви сте пронашли доста важну ствар једну, и то је сваке хвале достојно; али није на ино, много грајете. Ми знамо да је потребно дићи глас, ако хоћемо да нас чују, и пропети се на прсте, ако хоћемо да нас виде; али не знамо да је то

1) Бетелхајм, 28. 2) Ibid. 594. 3) Ломени, I. 82.

неопходно потребно да нас чују и виде. Ви нас данас може бити не разумете; реклама је у вашем случају сасвим природна ствар, може шта више послужити као доказ ваше умешности: што је, доиста, мерило при оцењивању да ли је нешто добро учињено или не? Успех; ви сте успели. Краљ вас је примио преда се; крај његове постеље, пред свима дворанима, имали сте част објаснити му до појединости цео свој нови механизам, добили сте нових поруџбина, осим краља и краљевске породице и остала вам господа наручују да радите за њих, добили сте право да се потписујете: *Карон син, краљевски часовничар*, имате с времена на време приступ у Версаљ; то је зацело доста, много, сувише. Али ми данас гледамо у вама писца *Фигарове свадбе*, па нам је прилично тешко помирити то са фабрикацијом саџијских реклама. Дао би бог, велимо, да Бомарше-саџија остаје без утицаја на Бомаршеа-писца *Фигарове Свадбе!*

Положај је Бомаршеов, с дана на дан све бољи. Све се стицало да га помогне у његовом напредовању. Од свију особина, лепота је за неглупа човека можда једна од најподобнијих да му помогне попети се и успети у животу. Бомарше је био леп. «Чим је ступио ногом у Версаљ, прича један биограф и пријатељ његов,[1] женама паде у очи његов високи и вити стас, лепо скројено тело, правилност црта, свежа и жива маст (teint), сигуран поглед, оно сигурно ступање које га је како се чињаше, уздизало над свом околином, и најзад она нехотична ватра која се у њему увек разгоревала у њиховом (женском) друштву и близини.» Пазите добро, ово, осим тога што ће од овог тренутка задобити све моје читатељке за Бомаршеа, било је у осамнаестом веку где су жене делиле и звања, и части, и срећу (разуме се), красна препорука. Поред једне, Бомарше добије једно од оне тисуће звања на версаљском двору; мâло

[1]) Гилен, Бомаршеов живот, 11.

али се с малим увек почиње. Весео, веома весео, био је врло радо приман код својих познаника, којих се круг сваким даном све већма ширио. Смех и шала орили су се и весеље текло куда је он пролазио. Знајући да су стазе живота пуне трња, он их је, као што каже Фигаро у његово име, «посипао онолико цвећем колико је у опште могао својом веселошћу». «Она моја онако лепа, онако весела, онако срећна младост» говорио је доцније. Све су то биле особине које су од вајкада имале своје цене, а биле неоцењено благо у осамнаестом веку у коме су се «и *пороци* праштали човеку који је умео бити љубазан и весео». Није дуго трајало, и Бомарше стече глас веома вешта свирача и красног редитеља друштвених забава.

Поред његових талената помаже га и срећа, или, ако вам се ова реч не допада, погодан стицај околности. Његово Величанство Случај, као што га зове Волтер. Његов глас вешта свирача допре до ушију кћерî Луја XV., и оне га зажеле чути. Ништа није чудновато ако им се био допао. Оне га узму као учитеља свирања; (харфа је тада била инструменат у моди, а краљеве су кћери волеле музику), или боље, за редитеља њихових музичких забава на које је осим краљеве породице имао приступа само један врло мали број изабраних личности. И гледајте како се сад ствари развијају. Бомарше, и ако само као учитељ свирања, долази непосредно у додир са највишим личностима у земљи (музика је, мимогред буди речено, такође једна од ствари које човека «пусирају» у друштву). Вешт, услужан, умео је бити у милости код свију својих покровитеља. Осим Лујевих кћери, и Дофен га је волео, и често говорио да је Бомарше «једини човек, који му истину говори»; што сведочи да је, прво, Бомарше код Дофена добро стајао, и друго да је врло добро знао да је једна мала доза искрености (привидне или стварне) увек добра препорука. А Луј XV., једног дана, жељан да га чује свирати, био

је толико милостив да му је додао своју властиту столицу, и натерао га да седне. покрај свега опирања његова. Ви знате колика је то милост била. Лује XIV., разговарајући једном са Данкуром који је, клањајући се и повлачећи, био дошао на саму ивицу степеница, на којима би извесно био врат скрхао, у последњем тренутку реши се да га задржи: «Пазите Данкуре, пашћете!» рече му. Реч краљева, тек изговорена, иде шапатом од уста до уста, понавља се са масом знакова дивљења, додаје се из дворане у дворану, силази живо низ Почасно Двориште версаљско, гласници је носе на све четири стране, а историја је бележи да се не заборави. Ми данас пошто се уживимо у документе из оних времена, можемо само несавршено себи представити колика је част, колика милост била бити у близини краљевој.

Бомарше тада напусти свој сацијски посао: клеште се не слажу са дворанским мачем о бедрима, а уска је сацијина блуза за жеље које се губе у облацима. Као човеку који се успео на извесну висину, хоризонат се живота морао учинити Бомаршеу широким, пространим, бесконачним. Још док је водио парницу са Лепотом, писао је он Академији: «*Засад* ћу бити задовољан ако ми осигурате *славу* коју мој противник хоће да ми отме.»[1] Амбиција, жеље, пожуде, већ су ту, и врло разговетне. Можете мислити да су са успехом само расле; јер жеље, као ватра, што их више храните, све се већма разгоревају. Данас кад му је хоризонат већи, више и види, а пошто људи очима једу, више ће и желети. Његова је глава морала врити плановима, његове су очи гледале далеко, далеко, а свака помисао на будућност била је по једна кап уља на ватру која му се дубоко разгоревала у души, чекајући само згодан тренутак да се вине ван. Буктиња, још не букти, али тиња, и довољно је сетити се како страсне, ватрене природе иду до немо-

[1]) Бетелхајм 29.

гућега у својим сновима, па разумети какав ће рој жеља сунути из овако пуне и немирне кошнице. Бомарше у осталом, који их никад није ни умео крити, сад више и не покушава. Као паун се шири, шета, показује своје шарено перје. «Ако сам уображен, говорио је, нисам људождер.» То му је била сва одбрана.

Као што се могло очекивати, дворани су са незадовољством, које се постепено пело до зависти и мржње, пратили ово напредовање Бомаршеово у милости краљевске породице. Дошљаци, као незвани гости, и кад су скромни једва се трпе: можете мислити како су њега морали гледати. С друге стране, и Бомаршеа је од првог дана морало тиштати понашање племића према њему. Упоређујући се са њима, и уверивши се да се таленат мање цени од рођења и богаства, још је онда дубоко у души осетио срџбу и увреде које ће му до краја живота остати на срцу. Он већ прежива оне сувише чувене речи, које ће његов Фигаро, пред Револуцију, бацати преко рампе као шаку варница у партер и ложама у лице: «Племство, имања, положај, звања, све вас то чини тако охолим! Зато што сте велика господа, држите да сте и велики умови. А шта сте урадили за толика добра? Потрудили сте се доћи на свет, и ништа више[1]». Кад се таштине ударе једна од другу! Међутим трвење је већ било почело, и овда и онда, у прилици, дешавало се да и покоја варница кресне. У почетку, сав претворен у своје жеље, с оба ока управљена на своју мету, није ништа ни видео ни гледао ни осећао. Али мало доцније, кад је, прешав известан пут, био за часак застао да се одмори, кад је мало сигурније стао на ноге, није му ни мало било стало играти улогу јагњета. Напротив. Мачије природе, на зврчку је имао обичај одговарати огреботином; и то увек тако да су смејачи остајали на његовој страни. Један од дворана, у договору са осталима, спремио се да га доведе у неприлику и исмеје.

[1]) Фигарова свадба, ч. V., сц. 3.

Дочека га једног дана у предсобљу, баш кад је Бомарше у свечаном оделу излазио из одаје својих принцеса, па га онда пред великом групом племића (који су се напред били спремили да уживају у забуни Бомаршевој заустави са красним једним сатом у руци: «Господине, ви се разумете у сацилуку;, молим вас! будите тако добри, па видите шта је мом сату: стао је.» — Господине, одговори му мирно Бомарше, од како сам престао занимати се том вештином, врло сам невешт постао. — О, господине, немојте те ми ту љубав одрећи. — Добро, кад хоћете; само, ја сам вам рекао да сам невешт.» На то узме сат, подигне га у вис као да га разгледа, па га онда из висине пусти на земљу. Окрене се за тим племићу, и, с дубоким поклоном: «Ја сам вам био рекао, господине, да сам веома невешт.» —

Васпитиње је Бомаршеово довршено. Оно су чим је дошао на свет, темпераменат његов *in statu nascendi*, бачен у извесну средину друштва и догађаја̂, развијао се, стварао, мењао у одмереним границама, цветајући на једној, венући на другој страни, узимајући сваким даном све сталнији облик, онај који треба довека да задржи после довршене периоде развића. Жива, бујна, немирна природа његова, као снажно и сочно стабло које се, на извесном одстојању од свога корена, расплиће у шарен бокор грана, цвасти̂ и пупољака градећи непрестано једну целину, дробила се постепено у ситније одломке, разне по облику и величини, али исте по постању и својој првој основи. Живост, активност, дух, веселост, предузимљивост, а с активношћу и немирним темпераментом, жеље, самољубље, таштина, који су им обични пратиоци, то је кита помешане вредности која се из прве клице развија под час повољним час неповољним утицајима своје средине, — У исто време, док се овако развијао карактер његов, склапали су се и његови одношаји члана друштвеног, стварао постепено по-

ложај који ће он у приликама заузимати према средини у којој се креће: положај човека од прећа и опозиције.— Напослетку, видели смо да су се околности у главном повољно стицале у његову животу, што је ствар вредна пажње; јер никад се не може довољно нагласити колико на успевање једног човека утиче оно што обично називамо случајем. Код Бомаршеа је улога случаја ипак мања но што би се могло узети; јер осим особина без којих нема разумљива успеха, особина које су као позитиван усев будуће жетве, имао је он уметности којој се може узети да је задатак да раскрчи и узоре земљиште на које ће усев пасти; то јест, умео је у неколико и сам изазвати и створити згодну прилику. Не знам да ли је ово све довољно јасно; хтео сам да кажем да је и сам стицај повољних околности, који је обично апсолутно независан од човекових способности, зависио у извесној мери од њега, да је Бомарше, помаган приликама, и сам њима руковао; онако отприлике као што тицу носе и крећу крила, а тица њих: не можете одвојити једно од другога. —

На овој основи стоји цео Бомарше. Ако замислите живот човеков као кућу која се на извесном темељу зида, шири, постепено диже, можемо рећи да смо темељ његове куће видели; видели смо како се градио и од каквог материјала; видели смо му обим и јачину; видели смо шта обриче и шта може дати. Код њега је то било још потребније но код других људи, јер нам је осим других разлога, ваљало брижљиво промотрити на који је он начин успео изићи из уског круга на који је како је изгледао, био осуђен рођењем својим. А после, данас је и у романима обичај задржати се на детињству и младости јунаковој.

Сад ћемо у готову кућу. Напред вам кажем да чудноватије нисте никад видели.

* * *

Уђите у Бомаршеов живот, није друкчије но као да сте ушли у какву шуму, огромну радионицу, у којој се рад не прекида ни дању ни ноћу. Просторија једна, дугачка шездесет година, пуна, препуна започетим, у пола довршеним или магистрално довршеним пословима ни један кут миран и незакрчен. Чини вам се да једна стотина руку игра пред вашим очима, да педесет глава надгледају посао: ви знате да у грчкој митологији постоји такво једно чудовиште Бриареј. Бомарше необично опомиње на њега. Док човек Бомаршеа не позна, не може замислити шта је све човек у стању урадити. Отворите му животопис на којој год хоћете страни, нигде не ћете наћи да отправља мање од десет послова одједанпут. И који год ради, не ради га доиста како бисмо га ви и ја радили. Падне ли на један посао, несамлевена га не ћете извући испод њега. Девиза му је: «упоран рад све савлађује, *labor improbus omnia vincit*».— Око 1760. године упознао се био са Де Вернеом. Де Верне је, за владе Луја XV, био оно што је Бернар био за владе Луја XIV, то јест најбогатији банкар свога доба. Познанство је ово било за Бомаршеа од неоцењене вредности, јер су у оно време расипања и рђавих финанција државних, банкари почели бивати сила којој се сваки клањао. И иначе, са меродавним друштвом, у коме је «сваким даном све неопходније родити се са много новаца»,

...de plus en plus urgent
De naître aves beaucoup d'argent,

као што каже песма, почели су у опште расти улога и моћ «новчаних људи», финанциста. Тога је човека Бомарше био срећан (нисте заборавили да је срећан!) обвезати. У размену за његове услуге, Ди Верне га уведе у многе послове, одреди му шест хиљада динара годи-

шње ренте, уступи му једном седамдесет хиљада, узајми му други пут пет стотина хиљада. По овим сумама можете судити шта су Бомаршеове руке вределе.

Руке неуморне, доиста. Узмите само његову корес-понденцију са Ди Вернеом. За непуних десет година: Ди Верне је добио од Бомаршеа, и ако су се, живећи у једном месту, често виђали, више од пет стотина писама,[1]) што чини по пет писама месечно, једном истом човеку. Мало доцније (1764), у Шпанији, куда је био извесним послом пошао, саставио је за непуну годину дана толико пројеката и мемоара да је човеку чисто невероватно да их је један човек стигао израдити. И то каквих пројеката! Требало би да имам места, па да вам изведем бар главнија места из њих, да видите како их он састављa. За поједине ми је од њих по читав дан требао док сам покупио и распрео расуте и замршене конце из којих су исплетени. А међу њима их има које је он за једну ноћ, «између једног концерта и ручка»,[2]) *написао*. Претпоставимо да је ово разумљиво. Чешће се, доиста, виђају људи, вредни, плодни, издржљиви, који, извежбавши се једном у својој струци, умеју лако и брзо отправљати извесне послове на које бисмо ми обични људи потрошили куд и камо више труда и времена. Чудновато би било кад би они ову брзину и лакоћу умели везати са великом разноврсношћу рада. Међутим, то је баш случај са Бомаршеом. На његовој глави било је мање власи но што му је у глави било планова. Шаренило је његово бескрајно. У његовим ћете мемоарима наћи и политике, и трговачких рачуна, и етнографских опазака, и економских размaтрања, и што год хоћете. Један му је мемоар «о начину на који би француска влада могла утицати на шпањолску политику»; други један «о колонизацији Сјере Мо-

[1] Бетелхајм, 54. [2] Ломени, I, 138.

рене»; трећи «о уступању искључиве трговине са Луизианом једном француском друштву;» за тим план један по коме би имало да му се уступи «набављање црнаца за све шпањолске колоније»; па план «за набављање провианта за све трупе шпањолске»; па један пројекат о трговини са острвом Олероном»; па «статистику војне снаге Црвенокожа»,[1]) Црвено-кожа који су, као што знате, индианска племена у Северној Америци! Човек да остави све на страну, па само да се диви како се један човек могао подухватати овако различних предузећа у једно исто време, како је могао за неколико месеци, покупити за њих потребне податке; јер је Бомарше своје мемоаре састављао, ако не увек на основу добро избраних, оно на основу марљиво покупљених података. Узалуд он вели у једном свом писму из тог времена: «...А после, драги оче, ви ме познајете; најобимнији предмети, највиша питања нису страна мојој глави: она појима и обухвата веома лако оно што би одбило двадесетину обичних и непредузимљивих духова.»[2]) Те речи не објашњавају ништа; то, ако хоћете, да је он сам био свесан своје снаге; снага па и разноврсност њене употребе остају непрестано чудновате. И у толико више што човек има са њима да рачуна, што на њих наилази на сваком кораку у његовом раду и животу. Политика, трговање, ратовање, финанција, драма, комедија, музика, судство, философија: свему томе поклонио је он час по један ред, по једну страну, по једно дело, час по једну или неколико година његова живота. Тицало се рада или писања, поред силне и трајне плодности, шаренило је предмета увек бесконачно. После кратког прегледа његова рада, постаје очевидно да нема ливаде на којој он није ма један цветак узабрао, гране које се није ма једном дохватио. Преврћем целокупна дела и преписку

[1] Лентиљак, стр. II.; они остали у: Ломени и Бетелхајм.

[2] Ломени, I, 139.

његову, и сваки четврт сата наилазим на други предмет на друга резоновања. Зачуђене очи читају на једном листу: «Не знам да ли се варам о задатку вештине коју називају политиком, али сам је ја уочио са два гледишта: 1) као народну, и 2) као кабинетску политику. Првој је задатак...» На другом: «Како се вештина успешног вођења рата састоји из храбрости и смотрености...» На трећем «Драмски диалог треба да је прост, да се приближава што је могуће више природном разговору. Његова је права речитост у ситуацијама, а једини колорит који му се сме дати...» На четвртом: «Нека наши сликари тврде колико год хоће да се (по принципима преспективе) природа показује нашим очима у три «плана,» у првом, средњем и последњем, ја остајем при том да их има четири, пет, да их шта више има бесконачно много...» На петом: «Није судијама забрањено бити у одношајима с парничарима; забрањене су им присне везе које би давале права на сумњу и подозрење... Тако закони римски нису забрањивали судијама саслушање парничних страна, но само продавање аудиенција, non visio ipsa praesidis cum pretio...» На шестом: «Једна од највеличанственијих идеја у егзактним наукама без сумње је пењање тешких тела у лаком флуиду».. (и овде настају објашњавања како балони треба да добију форму вретена, како се треба угледати на тичије тело, и тако даље). Шта још? Нашто даље ређати! Заклопио сам књигу, па мислим. Покушавам да све сведем на обичне размере. Сећам се људи који су се тако бавили многим стварима у свом животу. Узимам оне који су најдуже живели, који су највише времена имали да мењају своја занимања, узмем једног човека који је живео сто година. Кажем: И Фонтнел је био и адвокат, и филозоф и научник, и писац трагедија, и писац комедија и либрета оперских; осим тога, као вешти секретар Француске Академије, био је четрдесет и три година један од највреднијих чланова њених. Другим речима, Бомарше

није сам, Бомарше није нешто ван реда ни што се тиче вредноће, ни што се тиче разноликости послова. Али већ у овом тренутку видим како је слабо моје умовање. Одиста, ако су Фонтнелова *Историја Академије* и његови *Разговори о множини светова* дела доста корисна и пријатна за читање, ко данас зна за његов оперски либрето *Ендимион*, његову комедију *Комета?* Ко се сећа његовог адвокатског рада? А што се тиче његових трагедија, Расин каже за једну од њих, за *Асапра*, да од ње датира звиждање у позоришту. То вам у неколико даје меру њене вредности. Откуд се онда могу бројати такви радови?

Вратите се сад на Бомаршеа. Каква разлика! Бомарше, прво, којим је год пољем био коракнуо, оставио је вазда дубока трага за собом; што сведочи да је снага туда прошетала. Видећете доцније. А после, може ли уопште бити поређења између обима рада Фонтнелова и обима рада Бомаршеова? Каква је чудновата и шарена маса ствари које су Бомаршеа занимале! У оном вихору слика и прилика, предмета и идеја, искушења и понуда које нам живот завитлава на сусрет, нема ни једне која се није ма и лагано очешала о њега, које се он није ма и најмање дотакао. Зато што је, *гоњен* неодољивом силом свога темперемента, пијан од снаге и здравља, шибан жељама као стотином бичева, жудан рада као жедан воде, као слеп сунца, срнуо унапред јурио без мира и станка,

горо̀м скоком, а долином трком,

ширећи своја широка наручја свему и свачему на сусрет. Није друго, овде видимо човека који може, а може јер хоће, а хоће јер мора, јер су му природа, крв такве, јер би свискао да се на нерад осуди. У њему има произведене и накупљене снаге која, по физичком закону, мора наћи употребе и излаза, или ће цео апарат пући у парам-парче. А крв је таква снага, или ништа није;

крв, темпераменат, комплексија, како хоћете. Под бичем је лакше остати мирно но под њеном бесомучном шибом. «Ова ватрена крв, коју ми, бојим се, неће ни године утишати»...[1]) вели Бомарше сам на једном месту. Да јој се снаге добро сетите, узмите је код природа примитивних, код природа које незнају за узде и колане нашег темперамента: као растопљена лава тече по жилама, шамара слепе очи, тресе целу машину човекову као прегрејан казан брод који га носи. У средњем веку, они пунокрвни, прездрави калуђери, којима је као и њиховој светској браћи било место у сечама и покољу пре но у манастирској ћелији, траже спаса у посту и неспавању, па то је мало; морају крв да им пуштају, па ни то није доста: бичевима, шибом гуше побуњену вољу, потребу за радом и кретањем. — Витез Бајар ратује тридесет година узастопце, брани градове шест недеља које је једва било могуће бранити шест дана, бије се на једном месту, сâм против двe стотине Шпањолаца, пада напослетку, ударен зрном, у једној битки. Смртно рањен, на позив својих војника да се из битке уклони, нема друга одговора до да није вољан пред крај почети окретати леђа непријатељу. Савладан напослетку, полумртав, наређује своме слузи да га положи под једно дрво, али да га тамо намести да може умрети с лицем окренутим непријатељу...

Хтео сам да нас ови примери, којима ви можете додати још и друге, боље избране, подсете колико човек може бити роб свога темперамента, колико темпераменат може бити страшан власник. Једна потреба, један осећај само, станили су се и обладали у таквим људима, управљају њиховим мислима, воде њихове кораке, мамузају њихову снагу; све друго ишчезава. Унутрашња жаока пече и боде, машина се или у млево сатире, или чуда чини. Колико ће се снаге утрошити, колико ће пута уморено тело «застењати под силом душевном», то је ситница;

[1]) Ломени, I, 81.

главно је продрети, не попустити. «Видећемо, вели Бомарше у једној мучној прилици, ко ће бити жилавији, сотона или ја...»[1])

Све је то још лепо и разумљиво кад ствари добро иду, кад је довољно позитивно радити, кад немате поред тешкоћа, самога рада, да савлађујете и тешкоће које долазе од препона, кад оно што ви зидате нико но подрива. Али ствари не иду увек тако. Деси се да су прилике несавладљиве, на половини човек да клоне: њему у том случају расту снага и воља. Као човек загрејан радом, он је у другом тренутку јачи но у првом, снага му расте с напором: *acquirit vires eundo.* Видећете, у његовом је животу било прилика које су га доводиле на ивицу пропасти, које су пред његовим ногама отварале поноре несрећâ и страхоте: «на његовом месту, под ударцима такве судбине, сваки би се други обесио»,[2]) као што он сам каже. Он међутим, уверен да снага никад боље не дела но кад на отпор наиђе говорио је: «Дајте ми непријатеља и препрека ако хоћете да победим»...)[3] Код таквих људи, ни кад умор настане, нема одмора како га ми разумемо: изнурени једним послом, не могући седети скрштених руку, тражиће одмора у другом. Бомарше са једним од најпунијих и најуморнијих живота за собом, у својој педесет петој години, сетио се најзад да би му ваљало починути, па пише: «Осећам да ми је одмор потребан.» Али како? «Не у нераду, вели; не бих могао; но у промени занимања; То је мој живот».[4])

Па је, покрај свега тога, још и весео, што је најбољи знак да га ни послови ни умор не нагризају, не муче, не саламају, да му они гове као здрава гимнастика, да му је рад пријатна забава после које је тело

[1]) Скупљена дела, VI, 265 [2]) Скупљена дела, l. c. [3]) Бетелхајм, 238. [4]) Ibid., 511.

здравије, дух ведрији. «Верујте Богу, вели у једном писму оцу своме, смејем се у постељи кад помислим како се ствари на овоме свету испредају, како су путови који воде срећи многобројни и чудновати од реда, и како душа моћнија од догађаја може увек у себи самој налазити задовољства посред овога вихора од послова, забава, разних интереса, мука и нада, који се ударају, ломе и разбијају о њу».[1]) — Кад кола у пркос најјогунастијем раду, пођу низ брдо, конци се искидају у рукама и цео план под туђим маказама оде у парчета, облак ће прећи преко озбиљна чела, да одмах после уступи место осмејку. «Кад зубима очупам једну унцију меса са усана сећајући се прошлости, узмем одмах озбиљно радити на садашњости, и не могу да се осмејкујем на будућност... И ево ме где наново стресам своју јогунасту главу и изнова почињем посао Данаида...»[2]) И изнова почиње посао Данаида! Ово је фатално; хтео не хтео, дугујући тај дуг своме темпераменту, он га обилато плаћа; јер такви дугови, ако су једини који се плаћају, плаћају се увек, неминовно, и до последње парице. Он, у осталом, као што видите, весело прилази послу Данајевих кћери, и, судећи према ономе што знамо о њему, за њега би, кад смо већ у грчкој митологији, Танталове муке биле напротив гледати Сизифа и Данаиде у њиховом послу, а не помоћи им. Ова га последња особина издваја, не само из нашег општег, широког људског круга, но из оног веома уског круга људи велике активности и јаке воље; она га чини јачим и од најјачег у том погледу човека модерне књижевности, кога познајем, од оног мученика рада и воље Балзака, који је вољом и вредноћом без мало био успузао до генија, чији живот тако исто изгледа као непрестана грозница рада и напора, као поприште нечувене једне борбе са химерама и немогућностима; Балзака, који је чак на ја-

[1]) Ломени, I, 142 [2]) Ломени. I, 153.

буци свога штапа био изрезао ону девизу једнога султана; «Ја сам обарач препона» И од њега јачим, јер претпостављајући да су обоје носили подједнаке терете, Балзак је свој носио јечећи и клецајући, Бомарше готово свакад високе главе, с песмом и шалом на уснама. А само је овом расположењу име неуморност.

Оваква је активност неодољива сила. Људи од активности су у друштву људи од много већег утицаја но људи од духа. Људи од духа мисле, разумеју; они, ако хоћете, седе у *првом реду*; *прву улогу* играју људи од рада. Они се намећу друштву које и нехотице иде за њима. У незгоди, у случају једне или друге потребе, све ће упрти очи у њих. Ако за ово треба доказа, наћи ћемо га на самом примеру Бомаршеовом. Од онога часа кад га је свет видео и осетио окретна, способна, неуморна, множина је у њега тражила помоћи. Краљ му се може бити још и први обратио. У то су време, у другој половини осамнаестога века, кад је *стари систем владе* још био у власти, а људи били израсли из својих сувише тесних и несносних хаљина, нападаји на власти бивали све чешћи и непомирљивији. Један од начина нападања, не најчистији и најпоштенији, разуме се, било је анонимно новинарство, коме су легла била у Холандији и у Лондону. Ти су анонимни новинари били прилично несносни људи. У исто време и врло јаки, јер у борби никад није јача страна она која је у ствари јача, но она која у борби може мање изгубити, која је у положају да јој се мање може досадити: знате како се у басни јарац на крову руга вуку који, немоћан, стоји доле пред кућом? Једног од тих новинара, Тевно де Моранда, «Новинара оклопника», како се он сам звао, узалуд су се мучили да ућуткају и Лује XV., и његови министри, и париска полиција. Са једним рукописом у руци, *Тајним мемоарима једне јавне цуре*, уцењивао је де Моранд Луја XV. и госпођу Ди Бари. Осамнаест је месеци трајала борба са њим, упорна, али са свим без-

успешна, јер је де Моранд у пркос свима предлозима и понудама, ипак био дао свој рукопис у штампу. Кад је све било узалуд, обрате се Бомаршеу (1774). И сад шта бива? Тога де Моранда, кога ни претње, ни заседе, ни оружана полиција нису могли заплашити, који је тако вешто био побунио Лондоњане против једне по њега послате бригаде, да је ова, «грдно поплашена нагла бежати заверавајући се да се шале не ће по други пут примати такве мисије», [1]) уме Бомарше тако да припитоми — по скупе новце, рећи ћете ви. Свеједно, и други су имали новаца на расположењу — тако да припитоми, да му овај да све већ штампане примерке, и пристане да се све спали близу Лондона. То није довољно било: Бомарше је још од тога непомирљивог непријатеља владиног успео начинити владиног уводу. — Или: требало је Волтера издавати. На две године после Волтерове смрти (1780), повео се био говор о томе како би ваљало приредити издање целокупних дела његових. Али ко да се прими таквог предузећа? скупог, мучног, скоро немогућег, јер Волтер броји деведесет књига, јер је требало замаштати очи цензури (пошто је половина Волтеровних дела била забрањена), наћи на страни место, подићи нарочиту штампарију, уложити у предузеће огроман капитал готово без икакве наде на добит; и тако даље. Ко, него Бамарше? Он га се збиља прими, узме покрај тисуће својих других послова радити на њему са издржљивошћу коју познајемо, читавих десет година Изгубио је доста новаца на њему, али је главно, да га је ипак до краја истерао.[2] — Или *француско* је *позориште*, благодарећи својим високим релацијама и покровитељима, немилостиво тиранисало сиромашне драматичаре, плаћало им незнатне суме за најбоља дела, присвајало комаде, забрањивало представе на другим позорницама, пљачкало, једном речју, писце тако нештедимице и гос-

[1]) Ломени, I, 378. [2]) В. Бетелхајм, 422—459.

подарски, да су ови били изгубили сваку наду да ће икад куцнути час томе зулуму. Кад је све било бадава реше да предаду Бомаршеу целу ствар у руке. Опет њему. Он се прима, без устезања, и сасвим слободно, са стотином својих приватних послова на врату, почиње борбу са глумцима *француског позоришта*, с којима је, пише му Дидро, било «мучније борити се но са целим парламентом француским». Ништа није интересантније но пратити ову борбу у свима њеним перипетијама. Бомарше се пречетворио: јури од једног управитеља другоме, од драматичара глумцима, доказује, побија, проучава питање тако марљиво да је за кратко време био познао рачуне позоришта боље но и сами глумци.[1]) Узалуд су му они бацали штапове међу ноге, Бомарше је за све време парничења имао последњу реч. Његови су разговори са глумачким одбором обрасци лепа, духовита, диалектички јака разговора. Судите по овом одломку, (*Француско позориште* било је уобичајило да присвоји комад, чим је приход једне вечери, ма из каквих разлога, био пао испод једне напред одређене суме; и једног дана, Бомарше води о томе препирку са глумцима. Они му траже да им уступи *Севиљског Берберина*, питају га да ли пристаје).

„Ја им одговорих као Зганарел: — Ја ћу вам га дати ако будем хтео да вам га дам, а не ћу вам га дати, ако не будем хтео да вам дам.... Положите ми рачун о досадашњим представама; ви знате да поклон тек онда добија своју праву вредност кад му се сва његова цена зна. — Па кад не ћете да нам комад са свим поклоните, реците бар колико пута хоћете да га у вашу корист представљамо, па да нам га онда оставите. — Ма молим вас, реците ми, зашто је баш потребно да комад вама остане? — Па тако смо ми углавили готово са свом господом писцима. — Ти писци нису за подражавање. — Али ће тако и за вас боље бити; јер ако комад престаје бити ваш, бар вас онда често представљамо. Пристајете ли дакле да ваш комад играмо шест, осам, десет пута у вашу корист? Мени се ово питање учини тако смешним, да им у истом тону од-

[1]) Ibid., 471.

говорих: — Кад баш хоћете да вам кажем, ето хоћу да ми комад играте 1001 пут у моју корист. — Ви сте врло скромни. — Скроман, господо, као што сте ви правични. Каква је то за бога манија, хтети наследити људе пре њихове смрти?.... Пошто мој комад не може постати ваша својина пре но што му приходи не постану незнатни, ви, напротив, требало би да желите да он никад не постане вашом својином: зар $^{8}/_{9}$ од сто луидора није више од $^{9}/_{9}$ од педесет?.... Ја видим, господо, да ви своје интересе више волите но што их разумете.«[1]) —

Али је позориште било сила, и петнаест година траје ова перспетијама богата парница: напослетку ипак Народна Скупштина укине, 1791., привилегије Француске Комедије. — Па му се Некер обраћа за мишљење о транситу американскога дувана; за мишљење о најекономнијем начину снабдевања францускик трупа послатих у Уједињене Државе; Жоли де Флери (министар финанције) — о једном пројекту зајма; други о укидању парламента, и тако даље.[2]) Кад је Ломени, пре једно четрдесет година, открио папире Бомаршеове, нашао је невероватан број његових или туђих пројеката, које су му слали на преглед. Ево вам извод извода *једнога* картона Пројекат о целокупном кривичном законодавству. — Белешке о грађанском положају (тако, чини ми се, наши правници преводе *existence civile)* протестаната у Француској. — Проспект једног млина за Арфлер. — Пројект трговине са Индијом преко суеског земљоуза. — Мемоар о преобраћању тресети у угаљ. — Мемоар о сађењу рабарбра, и тако даље,[3]) «четири стране и т. д., и опет

[1]) Скупљена дела, VI, 9—11.

[2]) Рад Бомаршеов на ослобођењу северних америчких држава, његово заузимање, и целу његову улогу можете наћи у: Ломени, II, глава XXI—XXIV; Бетелхајм, 375—421. Из оскудице у простору, поменућу овде само то да је Бомарше и том приликом радио необично упорно поверени му посао. Дин (Deane), изасланик америчке владе, пише: «Ја никако не бих био могао испунити своју мисију да ми није било неуморне, племените и веште помоћи г-на де Бомарше, коме уједињене државе дугују, у сваком погледу, више, но ма којој другој личности у Европи.» (Ломени, II, 140. Пор. специално Бетелхајм, 375).

[3]) Ломени, I, 3.

четири стране и т. д.» (да се послужим једним познатим изразом његовим). У кореспонденцији је са целим светом. «Књижевници, артисти, финансисти, судије, глумци, глумице, цео се свет њему обраћа.»[1] Не можете замислити за *какве* му се све ствари не обраћају чега се он све не прима. — Једна девојка, из добре куће која је много била читала *Нову Хелоизу* (Русовљев роман), није била умела ништа одрећи своме драгану. Кад је овај оставио и она се обраћа Бомаршеу. Не заборавимо да га није познавала. Моли га за савет, моли га још да јој изради аудијенцију код краља, да би могла измолити милост, и правду, и не знам тамо какве још сентиментално практичне оштете: низ један чудноватих фраза преписаних из романа оног болесног ретора Русоа.[2] Како му драго, за нас је главно да се и она њему обраћа. И он, тако заузет другим пословима, одговара опширно, озбиљно, и хоће да се заузме. — Кнез Конти, један од велике господе тадашње, окорео атеист, добар пријатељ Бомаршеов, на умору је. Архиепископ париски труди се да га поврати правим осећајима хришћанске цркве. Фамилија преклиње, архиепископ куми, све бадава. И онда, као да је то једини спас, иза кога више ништа нема, шаљу Бомаршеа самртном одру његова пријатеља.[3] Штета што је кнез Конти издануо пре доласка Бомаршеова, а вредно би било знати какав би Бомарше изгледао и у улози хришћанског исповедника.

Кад се овакве прилике стеку, јунак постаје легендаран. За њега више ништа није немогућно Чисто би људима чудновато изгледало кад га не би видели на челу у свакој прилици. «Обратите се Бомаршеу, говоре један другом. Јесте ли били код њега? — Био сам; израдио ми је, — Разуме се.» Или: «Били сте код њега? — Био сам; није могао да ми изради. — Дижите руке

[1]) Ibid., II, 251—256. [2]) Ibid., II, 72—81. [3]) Бетелхајм, 398; Гиден, 192.

од целе ствари.» Вера је њихова у њега безгранична Сећате ли се оног шаљивчине о коме говори Курјè у својим *писмима?* У свакој трупи наћи ће се, вели, по један шаљивчина коме је довољно уста да отвори, па да цео свет око њега прсне у смех. У маршу, кад шаљивчина проговори, цела се колона узме смејати, па тек после пита: шта је казао? Цео је свет тако навикао на шалу у његовим устима, да унапред верује да ће све што он каже бити шаљиво. Уђе ли једном поверење у душу човекову, не знам шта треба да наиђе да га поремети. Овако и код Бомаршеа. Министар му Де Вержен једном приликом пише: «Ако предузеће пропадне у вашим рукама, онда можемо бити сигурни да се уопште не може успети.»[1]) — Војвода д' Егиљон (министар Луја XV.) каже му на једној аудијенцији: «Ви или сте ђаво, или Бомарше главом.»[2]) — Коле (драмски писац 18. века) пише му поводом парнице са *Француском Комедијом:* «Ја сам увек држао да ви не волите оно што је лако. На овом ћете предузећу моћи имати све тешкоће које само пожелети можете; ви сте доказали свету, господине, да за вас није ништа немогућно.»[3]) Напослетку је био постао нешто ван реда, чудан један пример јавног фактотума, као неки извор који мора да тече за друге који зато и јесте ту. Траже му новаца, нити знате за што ни крошто, познати и непознати, с правом, наваљујући. «Двадесет прозби дневно у средњу руку.»[4]) Гомила молитеља који ми се обраћају (пише Бомарше у једном писму, маја 1792) толика је да би ми требало десет секретара да им свима одговорим... непознатих који траже, неправедних људи који ме грде, плаховитих који ми прете, а никад ме ни видели нису.»[1] И он одговара, некима даје, друге се труди да убеди да им не може дати, и отправља своје послове, и ради туђе, и

[1]) Ломени, I, 420. [2]) Гиден, 116. [3]) Ломени, II, 22. 27. Пор. Бетелхајм, 265. [4]) Ломени, II, 539—290.

води државне, жилаво, помамно, неуморно. Шездесет му је и једна година (1793), рђаво види, још горе чује, Конвенција му је конфисковала имање, они махнити, јакобници претресају му кућу, оптужују га, жена му се и кћи потуцају, олуја са свију страна, главе падају као крушке под гилотином, његова је забележана, а он као вечити Јуда јури по Холандији, тражи да набави за ону исту Конвенцију, која га поставља за свога агента и протерује у исто време (за време оне слављене, гениалне револуционарно-демократске владе, оваква висока политичка мудрост била је свакидашња ствар) шездесет хиљада пушака. Читате му писма из тог времена, жени његовој, па као да слушате кршење руку и пуцање једног очајника. «Понеки пут се узмем питати да нисам луд; па онда, кад видим ону јаку серију, онај низ мучних идеја којима се трудим да се од свега одбраним, да све савладам, учини ми се да нисам луд. Али куда да ти пишем? на које име? где си? ко си? како се зовеш? који су твоји прави пријатељи? кога да учиним својим? Ах да ми није кћери моје, грозна би ми гилотина била милија од овог страшног положаја!»[2]) — Само што све то не чини ништа. Главно је, не напустити посао. Он покрај свега тога ради за пушке. Стотину начина измишља да их пренесе у Француску, суптилнији и опаснији један од другога;[3]) али што није могућно, није могућно. Под олујом се све крха и ломи. Рат бесни, новац му не шаљу, пушке су му се измакле, нема помоћи: крај и конац. Овде да је титан био, требало је све да напусти. Али, не. Кад се већ пушке не могу добити и пренети у Француску треба бар спречити да не падну у руке непријатељу, Енглезима. И зато, наново на посао! —

....Ово је да човеку памет стане; ово је скоро неприродно. Узимам своју јадну главу у обе руке; тражим

[1]) Ibid II, 451. [2]) Ломени, II, 248. [3]) В. у: Ломени, II, 470—480; Бетелхајм, 555—573; Скупљена дела. V, 169—447, шта је све радио, шта је вештине и издржљивости утрошио на тај последњи већи посао свој!

поново да протумачим оно што ми је горе, за невољу, јасно било; бојим се да нисам довољно ударио гласом на помамност темперамента и воље, на радну «фурију» оваквог човека.... Осећам ипак да ништа више новога немам додати. И ако нам ипак све ово остане до краја чудновато, то је без сумње за то што је за нас људе *fin de siècle*, који ни читати не умемо друкчије но лежећки, то збиља чудновато. Ван сваке сумње, нешто необично, нешто несвакидашње, нешто огромно стоји у овом тренутку пред нама: ваља нам очи дићи ако хоћемо да га видимо до горе. Налазимо још да је све то, за нашу главу, сувише шума, за наше руке сувише рада, за наше ноге сувише кретања: уморни смо.... Зато што смо доиста пред једним примером невероватне снаге и активности, пред једном личношћу која, као снажне груди тесну хаљину, разбија оквир обична човека, премаша и цепа његове размере, расте високо, више, пење се до персонификације, до типа, до символичне слике рада и јачине; зато што је, као што каже Харди, који га је на раду гледао, Бомарше био «једна од оних великих снага, које творац, с времена на време, доводи на свет, на велико чудо њихових савременика, а на славу њихова века.»[1]) — Ова пребујна, ексцесивна, пароксизматична природа његова, основна је црта Бомаршеова карактера. Око ње се, као око своје језгре, слажу и нижу све остале.

(Наставиће се).

Богдан Поповић.

---

[1]) Бетелхајм, 265.

АРГОНАУТЕ НА ЛЕМНОСУ

(ПРВА СЦЕНА ИЗ КОМЕДИЈЕ ИСТОГ ИМЕНА)

Лица:

Јазон вођ аргонаутске чете
Тифис крмар на лађи „Аргосу."
Тезеј
Тоант негдашњи краљ на острву Лемносу
Полукс
Ијона пастирка.

На морској обали острова Лемноса. Ноћ. Олуја. Ветар звижди а из даљине се чује потмула грмљавина. Са мора кашто забруји протегнут узвик.

1.

Ијона улази носећи на рамену нарамак сувади; у руци држи упаљену буктињу.

Размакни тавни вео свој, о ноћи!
Покрени точак брз светило ведрога дана,
Да буром занешен путник мирнога склоништа нађе,
Под сенком гранатог кедра. Ај, како пучина бесни!
Из тамне утробе своје с тутњавом премеће вале,
И пену високо баца. То дивља Амфитрита
Мрсећи зелене власи, и поглед дигнувши горе,
Очајно кличе и вришти... око ње Тритони јуре,
И бурно летећи морем, у морске дувају шкољке.
И нигди живога створа! И птице и звери дивље,
У дивљем ужасу своме здружене склоништа траже.
По мраку дубоке ноћи. Столетно свија се храшће,
И хладан пробија ветар, што нагло долази с' мора —
Ах, тешко слабоме створу, у овом страшноме часу
Што себе повери лудо тајнама судбине људске!
Ал' ноћ се спустила давно... Још мало сувади само,
Па онда уморна и ја у својуу пећину идем:
И ту, на мекој слами, под својим каменим сводом.

Спокојно слушаћу буру, спрам сјајне буктиње своје.

Усклик са мора понавља се у близини. Ијона се попне на брег, и дигнувши буктињу над главом гледа на море.

Богови, шта видим?... Човек! Из морских зелених вала̂,
Голо се беласка раме, и снажна диже се рука!
Па како изгледа диван на бурним валима морским
К'о храбри Леандер негда. У тако суморну поноћ
Кроз морске, срдите вале, и он је, љубављу вођен,
Одважно тражио пута, што води дражесној Хери.
Да-л' да му помоћи пружим?... А клетва?... Шта мари клетва!
Богови презиру оног, ко брата презире свога
У часу невоље тешке. Овамо, туђинче, овамо! **Са одлучним покретом пободе буктињу у земљу, спусти нарамак, и затим баци врежу у море. Мало за тим успуза се Полукс сав мокар и малаксао.**

2.

Полукс. Ијона.

Полукс

Ах, ја не могу даље...

Ијона

Устани, туђинче лепи!
Земља је хладна и влажна, а ветар срдито дӯше.
Све, што год осећа живот, у овом кобноме часу,
Станишта нашло је себи. Сурови тигар и јагње,
У своме самртном страху убогу постељу деле.

Полукс

О, ја сам играчка судбе!

Ијона

У моју пећину хајде.
Уморном телу твоме благога одмора треба,
И тихог, пријатног санка, што вида клонуле душе.
Ја ћу ти постељу дати од саме мирисне траве,
А морске, пријатне 'шкољке, и сочне оливе с' њима,
Храна ће бити твоја. Хајдемо, туђинче лепи! **Узимље на леђа дрва. Левом руком диже буктињу, а десну му пружа, коју Полукс узимље.**

Полукс

Ах, ти си веома добра.

Ијона

Полако, полако само. Одлазе.

3.

Бура се све више и више усиљава. У даљини се види лађа „Аргос.“ После мале паузе лађа приспе уз обалу, уз весело клицање Аргонаута. Јазон и Тифис излазе на обалу, са гомилом, која се растури на све стране.

Тифис

Да страшне ноћи, Јазоне! У гњеву, Богови вечни
Стресају морску пучину, и пеном прскају белом
Висове Олимпа светог. Чуј, како Фурије пиште
И гребу рукама поноћ. Живога не чујеш гласа
На пустој обали морској. К'о да је помрло давно
Све, што се краси и крепи светлошћу божанског дана!
Где ли смо, Јазоне, сада?

Јазон

Ма̂ куда — с нама су Бози!
Божанска промис'о мудра у цветну Колхиду шаље
Синове Бореје свете. Не бој се, крмару храбри,
Већ скромно иди путем, којим те судбина шаље,
И мудрост, која нас штити.

Тифис

Ах, јадни Полуксе, јадни!

Јазон

Шта чујем? Богови силни! Ти с тугом спомињеш горком,
Љубимче моје драго? О, кажи, Тифисе, кажи,
Шта беше с Полуксем љупким, да скрушен досадим Зевсу,
Сузама својим горким.

Тифис

Свршетак његов је тужан.
Баш близу обале ове, кад једра спустасмо бела,
Пође и Полукс горе. Мрак беше и вихар страшан,
Кад гласно узвикну: Тифисе! и доле стрмоглав оде.
Море је бацало гриву, кад спрам одблеска муње,
Угледах како се бори са хучним валима морским.
Препаст ми обузе душу. К'о махнит појурим доле,

Ал' све узаман беше! Не чух му ни звонког гласа,
Од рике бурнога мора. Ветар је дувао бесно,
И звук се губио нêмо у поноћ бурну и нêму —
Ах, њега већ нема више!

Јазон

О, тајно промисла вечног!
Ако на путу твоме требаше жртава каквих,
Зашто изабра, грозна! Полукса, невино дете?
Ах, како љубак беше! како мио! Сад златне његове власи,
Пучина морска мрси и вâл их растура хладни.
И доцкан, у тавну поноћ, Најада са смехом љуби
Његове лепе усне и бледо његово лице!
Ал' нашто дражити судбу, лијући потоке суза?
У вечном проласку своме зар она не штити људе,
К'о вртар мирисно цвеће? Ко може, памећу слабом,
Да мирно порече мудрост, која нам поклања живот,
И плодом терети гране, и бистри кладенац даје,
Са горском, студеном струјом? О, врли крмару, чуј ме!
Нареди нека се спреми богата и сјајна жртва,
За покој невине душе, у славу Богова вечних.

Тифис

А хоћу-л' Кастору рећи о смрти његовог брата?
Мâ да ме боли душа.

Јазон

Кажи му... ил' немој, стани!
Овамо долази Тезеј, са седим некаквим старцем.
Остани, дакле, овде — па чекај заповест моју.
Јер нека чудна слутња душу ми узима целу —
Остани са мном и чекај.

4.

Јазон. Тифис. Тезеј. Тоант, кога прате четири аргонаута.

Тезеј

Јазоне! јеси-ли овде?

Јазон

Кога нам Богови шаљу?

Тезеј

Вечна им хвала и слава!

На пустој обали морској затекох седога старца,
Где, горко лијући сузе, призивље Богове вечне,
И страшно проклиње живот. А кад ме опази с људ'ма,
Он диже поглед мутни, и с чудном радошћу неком,
Запита: ко сам ја? па кад му испричах редом
О златном Хелином овну, о древној, цветној Колхиди,
Дршћућим гласом онда мољаше да к теби дође.

Тоант

Спаси нас, јуначе, спаси!

Јазон

Каква те невоља гони?
О, старче! говори само.

Тоант

Горки су и страшни дани,
Старости моје тешке. Саслушај, јуначе, само,
И тӯжи заједно са мном. Острово, на коме стојиш,
Проклетство и страшну казну од правде вечите трпи,
А Лемнос зове се оно. Двадесет година равно
Влад'о сам на њему сретно, к'о сретан и добар отац.
Никада морију црну не посла Зевсова рука,
На мирна сеоца ова и плодне Лемноске рâвни.
Весело певаше ратар, берући плодове слатке,
Са којим Церера света зелене терети гране,
И тучна Лемноска поља. И вредни риболов морем
У тихо, спокојно вече спокојно пловљаше млађан,
Без страха да му Најаде помрсе плетене мреже,
Ил' да га заведу песмом у мрачну пучину морску.
Све беше сретно и мирно. Ал' срећа донде је срећа,
Палада докле мудра границе поставља њојзи.
Но њезин савет мудри презревши у срећи својој,
Мужеви острова овог, у наточ мудрости вечне,
Презреше жене своје и децу и куће презреше!
И једног дана Немезис, (којој нека је слава!)
У женска срца редом усели опаку мржњу,
И мис'о освете страшне... Жене се дигоше листом,
И врела потече крвца, по цветном острову овом.
Све, што бејаше мушко од њиног погибе ножа,
И оци, и деца њина и слуге страдаше грозно!
Мужеви, кажњени тако, падаху под огњем и стрелом,
Са љубазницама својим. Кукњава и јаук само

Испуни мрачну поноћ и острв у Тартар створи.
Глед'о сам страшан призор поразе њихове и смрти,
Кад бесни, румени пожар, што модре колуте вије,
Озари небо и земљу. Све, што је бежати нагло,
Сурову нађе смрт од женских, отровних стрела.
Ја само поштеђен бејах. Јединче сакри ме моје.
У мрачну пећину једну на морској обали што је,
И коју густи бршљан од женских очију чува —
Од тога крвавог дана сузе су утеха моја,
За мирним, тихим животом. По целе проводећ' дане,
Под сенком пећине моје, призивљем Богове мира!
Кад тиха падне ноћ ја станем крај сињег мора,
И све до зоре беле у тавне даљине гледам,
И час је дошао, ево, спасења дошли су дани,
И тешка судбина моја понова смеши се на ме!

Јазон

Тужна је повест, збиља! ал' ти нам не каза јоште:
Ко ти је ћерка мила?

Тоант

Краљица острова овог;
Хипсипила јој име. Ах, то је дражесно дете!
К'о да је морска пена, подобно Афродити,
Из плаве пучине диже на светлост белога дана,
Тако је љупка и мила! Витице њезине златне,
К'о златни вију се талас по њеним невиним груд'ма —
О, љупко, невино дете!

Јазон

Чујте ме Трачани људи!
Осећам да ме Зевс праведни светује мудро:
Да седог поведем старца у цветну Колхиду с нама.

Тоант

Без кћери моје миле?

Јазон

Она те од себе гони!

Тоант

Судбина посла тебе, по светом пророштву једном,
И њојзи покоран буди. Божанске саслушај речи,

На онда пођи путем, куда те Богови шаљу.
Кад оне крваве ноћи кроз варош буктећу прођох,
Застадох ћерку моју на тврдој капији градској.
Она приступи мени, и гласом брижљивим рече:
Хајд' са мном, драги оче! Палада поштује старост
И свете врлине твоје. Пророк ми Лемноски рече,
Да скривен донде живиш, док једног не дођу дана
Синови Борејс божанске, с трачанским лађама брзим,
Они ће острово спасти, и тебе, мој добри оче!
И ја се покорих тада савету мудрога старца,
И жељно на море гледах. У бурним ноћима и мрачним,
На морској литици једној ватру сам ложио увек,
Да путник види место, где живих имаде људи,
И мирног скровишта људског. Па зар у часу овом,
Да сузе радости миле не лијем, о сине драги?

Јазон

Разумем мучне боле, што тиште очево срце
За својим породом драгим. Но мудрост налаже нама,
Да цветне презремо стазе, где дражест пожуда бајних
Загрева мужанску душу. За снажног Херкула кажу,
Побеђен да је пао у ланце ружица мајских,
С' којима бесмртна Венус везује гвоздене мишце,
И самих Титана силних. Не, не, честити старче!
Трачани путују даље, под сенком мудрости вечне.

Тоант

Зар тако јунаштво збори? Зар деца Бореје свете,
У цветној Колхиди само победе и славе траже?
Зар земља ова широм не даје прилика њима,
Да мудрост Богова силних на сваком заштите месту?
Јунак је и онда јунак кад падне на мучном путу,
Не познав' насладе оне, што људ'ма победа даје!
Или Лаврова грана не краси победно чело,
К'о чело врлога мужа, што паде поражен смрћу?
Не! ја вас проклети нећу. Богови наредбе дају,
И тешко смртноме створу, што гордо пориче ове!

Јазон

Стани, честити старче, стани! Тако ми огњеног Стикса,
Трачанин дрзнути неће да. против смерова судбе.
Обиђе искушења. Осећам крепости доста.

И сјајни Паладин штит на моме мушкоме срцу.
Говори: где ти је ћерка?

Тоант

Близу смо њезиних двора,
Што сенку зидина својих на сиње бацају море.
На шумом обраслом брегу, кристалне дижу се куле
И тешки сводови њини. Дижући лиснате гране,
Високе палме тамо и дању и ноћу шуме,
И тихи наводе санак. Под густом њиховом сенком,
Жубори поток бистри и цвеће најлепше цвета.
А лепе слушкиње њене, у звучне бијући лире,
Чаробне певају песме, и слатким мирисом ка̂де
Одаје невине деве, што влада островом овим.

Тифис

Богови, па то је красно! Јазону. Посмешљиво. Поведи и мене тамо,
Да будем живи сведок кад будеш скинуо с' груди,
Челични Паладин штит.

Јазон

Тезеј ће са нама ићи.
А ти отиди одмах и жртву велику спреми.
Па онда нареди људ'ма нека се с оружјем спреме,
За случај невоље какве. Ако ме нагони нужда,
У рог ћу дувати одмах — и ви се крећите тада. Одлазе сви.

5.

Тифис

Проклета способност људска да свачем правдања нађе.
Гле, како важним видом, и с нежном, побожном бригом
Изводи седога старца с пророштвом, сузама, с' болом!
Осећам некакав заор што креће не лађу нашу,
Него лађаре наше. Па како слађано мири!
Како ли заноси лепо! Ај тихо, нијај се тихо,
Обала цветна је близу а море још мирно спава!
Та зар се нисмо, збиља, пред сенком блажене Хеле,
Заклели тврдом клетвом, да женске мамљиве дражи,
Презремо на путу своме?... О, мајко мудрости свете!
Опрости деци својој ако прекрше завет!

Војислав.

О МЕНИЧНОЈ ОДГОВОРНОСТИ

ИЗДАВАОЦА МЕНИЦЕ

По меничном праву, прописима позитивних законика, и нашем трговачком законику [1]) сви који су меницу потписали, њу примили или на другог пренели, или за кога од на меници потписаних јемчили,[2]) менично су обвезани према притежаоцу менице.

Менично су обвезани: 1., *издавалац* (трасант) код вучених меница; 2., *преносачи* (индосанти, жиранти) код вучених и сопствених меница; 3., *прималац* (акцептант) код вучених и *издавалац* код сопствених меница; 4., *прималац за част*; 5,, сваки који је меницу, пријем или пренос потписао, или се као јемац на меници потписао. Ако онај који се потписује на меници, неће да је менично обвезан, онда треба то на меници да назначи, н. пр. као сведок, као потписивач, без меничне обвезе, без облиге, итп.

Менична обвезаност свију на меници потписаних усвојена је за одржање меничног кредита, и одговара природи менице.

Пошто није могућно за време, које имамо на расположењу за једно јавно предавање, изложити и објаснити узајамна права и дужности, правне односе и меничну одговорност свију лица, која могу на меници фигурисати, то сам изабрао за предмет данашњег предавања да говорим *о меничној одговорности издаваоца менице*, о од-

[1]). §. 116. трговачки зак. гласи: сви они, који су меницу потписали, њу примили или пренели, обвезани су један за другог јемствујући према њеном притежатељу.

[2]). По §. 118. трг. зак. јемство се даје од трећег лица, које се као јемац подпише или на самој меници или изда особито зато писмено. Овај јемац обвезује се заједнички и оним истим начином, као што је обвезани издатељ и преноситељ, и ако дотичне стране нису другчије уговориле.

говорности лица које ствара меницу и пушта је у саобраћај.

Код *вучених меница*[1]) суделују најмање три лица. 1. *издавалац менице*, — лице које издаје, вуче меницу; 2. *ремитент*, први сопственик менице, у чију корист издавалац и вуче меницу, и 3. *трасат*, лице на које издавалац упућује налог да меницу прими и о року плати. Тек кад трасат прими меницу, постаје прималац, акцептант, и од тог тренутка постаје менично обвезани. Док трасат меницу не прими, дотле ремитент нема никаквог права из менице противу њега.

Између издаваоца, ремитента и трасата постоји известан правни однос, који регулише њихова узајамна права и њихову одговорност, и то како једног према другоме, тако и према трећим лицима, која путем меничног преноса постану сопственици менице.[2])

Издавалац ствара меницу и пушта је у саобраћај. Издавалац обично издаје меницу на онолику суму новаца,[3]) колико дугује свом повериоцу (ремитенту), и издавајући меницу обвезује се да ће ремитенту о року плаћања платити меничну суму преко трасата.

[1]). Подела меница на *вучене* и *сопствене менице* најважнија је не само по меничном праву, но њу је усвојио и наш законодавац. У *Одељку II.* §§. 80 и сљед. тргов. зак. налазе се прописи: *о вученим меницама*, а у одељку III. §§. 161 и сљед. налазе се прописи: *О сопственим меницама.* — По §. 161. тргов. зак. *сопствена је меница* кад се сам издавалац обвезује платити о року меничну суму, а *вучена*, кад се издавалац обвезује платити преко трасата, дакле, трећег лица.

[2]). Ремитент обично не задржава меницу, но исту даље на другог преноси, а то на особити начин, стављајући на леђима менице изјаву — пренос, — како ту меницу преноси у својину на друго лице. Ово се зове пренашање менице. Ремитент сада постаје *преносач* (индосант, жирант), а онај на кога је меница пренета, назива се: *индосатар* (жиратар). Ако опет *индосатар* на исти начин преносе меницу на друго лице, онда се у погледу на ово даље пренашање појављује као *преносач*, а онај на кога је пренео постао је индосатар. На овај начин пролази меница кроз више руку и тиме се знатно повећава број менично заинтересираних и одговорних лица.

3). По т. 2. §. 80. трг. зак. *меница може гласити само на суму новаца која се има платити*, остале ствари, н. пр. злато, сребро, рана итп. не могу бити предмет меничне суме.

Између издаваоца и ремитента постоји однос као између дужника и повериоца. А како нико неће да плати што није дужан или обвезан, то је појмљиво да мора такође постојати прави однос између издаваоца и трасата. И заиста издавалац обично вуче меницу на свог дужника или на лице које је обећало примити меницу.

Правни однос између издаваоца и ремитента регулише т. 9. § 80. тргов. зак., а правни однос између издаваоца и трасата регулишу §§ 85. и сљед. као што ћемо ниже изложити.

Под претпоставком, да је издавалац способан менично обвезати се[1]) и да су на меници испуњени сви битни услови прописани у §. 80 тргов. зак за важност менице[2]), — да се може узети да је издавалац менично обвезан, треба да се издавалац на меници потпише (т. 5. §. 80 трг. зак.). Писмено без потписа није исправа но само нацрт (пројект) исправе.

Закон тражи само *«подпис издатеља»*, и онда је јасно да није нужно да је цела меница написана руком издаваоца менице.[3])

Појам потпис искључује свако друго потписивање, н. пр. ударање штемпла. Закон је предвидео случај кад се издавалац менице не може да потпише[4]), и наредио шта треба тада радити, и онда свако друго потврђење потписа издаваочева искључено је.

[1]). По §. 76. трг. зак. сваки Србин може меницу издати, а по §. 77. изузимају се од тога *сељаци*, који се ратарским послом занимају, *прости војници сви, нижег чина од подпоручика сталног кадра, жене удате и малољетници*, ако немају на то прописаног дозвољења.

[2]). По §. 81. тргов. зак. ако на меници нема којих од битних услова, онда то није меница, нити меничне обвезаности има. Исто тако сва изјашњења на такво писмено стављена (пренос, пријем, јемства) немају меничну важност.

[3]). По §. 192. суд. грађ. пост. облигација важи само онда, ако је дужник својеручно напише и подпише; а ако је није сам написао и подписао, важи само онда, ако је одостоверена првостепеним судовима, или полицајним окружним, или среским властима.

[4]). По т. 5. §. 80 трг. зак. вучена меница мора садржавати: 5. Подпис издатеља са његовим именом или фирмом; ако он не може подписати што ће поред свога имена крст ставити, који ће осим онога који га је подписао још два сведока својим подписом на меници посведочити.

Из тога, што је закон потпис издаваоца менице, убројао у битне услове за важност менице, излази да потпис издаваоца мора стајати на лицу менице, и управо испод текста менице. Потпис издаваоца на леђима менице или и на лицу менице, али над садржајем менице, преко текста менице, или и у самом тексту менице, сматра се за неважећ. Издавалац се потписује десно испод текста менице.

Издавалац се може потписати на ма каквом страном језику.[1])

Потпис има да садржи само име и презиме или фирму[2]) издаваочеву, а није потребно да се стави и место пребивања и занимање. Како се закон задовољава само са потписом издаваоца менице, то његов потпис има меничну важност и ако издавалац не зна читати и писати, но само зна потписати се. И сама нека погрешка у потпису издаваочевом не одузима потпису меничну важност.

У §. 82. тргов. зак. предвиђено је, да издавалац може вући меницу за рачун кога другог, и за тај случај прописано је, да се то мора назначити испод потписа, иначе сматра се да је потписани издавалац издао меницу за свој рачун[3]).

Напоменули смо да између издаваоца и ремитента постоји известан правни однос, који регулише т. 9. §. 80. тргов. зак.

По т. 9 §. 80.: *Вучена меница мора садржавати: 9. Вредност у новцу, еспапу, рачуну или на други који начин примљену.*

[1]). И сама меница, по т. 1. §. 80. трг. зак. може бити издана, написана, на каквом страном језику.

[2]). Фирма је трговачко име трговца под којим води своју трговину. По §. 5. трг. зак. сваки је трговац дужан објавити фирму под којом жели трговину водити. Објава фирме тражи се за то, што је у трговачком свету обичај, да трговац може водити трговину и под другим именом, а не само под својим, н. пр. може водити трговину под именом свог оца, или узети и друго име.

[3]). По §. 82. меница се може вући на наредбу и за рачун кога другог, но ово се мора испод подписа издатеља означити са речима: „по наредби тога и тога“, или „по налогу Н. Н.“ или „као пуномоћник Н,“ или другим сходним изразима. Не назначи ли се ово, то се сматра да пуномоћник издаје меницу за свој рачун.

Многи погрешно мисле да се назначење на меници примљене вредности (валуте) тиче односа између издаваоца и трасата. На против, валута тиче се односа који постоје између издаваоца и ремитента, и означује узрок зашто је постала меница.

Пошто ремитент има права по меници тражити да му се о року плати менична сума, то закон тражи да се на меници назначи, шта је ремитент дао издаваоцу менице за то што је постао сопственик менице. Та против-вредност, коју ремитент даје издаваоцу менице, и јесте оправдање постанка менице и узрок меничној обвези издаваочевој.

Са прописом т. 9. §. 80. хоће се двоје: да се из менице види узрок меничној обвези издаваоца менице, и да се заштити издавалац, обраћајући му пажњу на дужност коју према њему има да испуни ремитент, да му за меницу положи одговарајућу вредност меничној суми. Отуда издавалац има права путем парнице тражити од ремитента да своју обвезу према њему испуни.

Назначење, примљене вредности на меници служи за доказ, да је ремитент испунио своју дужност, своју обвезу према издаваоцу, и да по томе има права по меници тражити наплату од издаваоца. Кад је на меници назначено да је вредност примљена, онда издавалац нема права по меници ништа тражити од ремитента, већ то може тражити само путем редовне парнице.

Закон не тражи да се на меници назначи само да је вредност примљена, но тражи да се назначи и у чему је вредност примљена, да ли у новцу, еспапу, рачуну, или на који други начин.

Примљена вредност може бити у *новцу*, и томе је равнозначећи израз у *готовом*, пошто меница може гласити само на извесну суму новаца (т. 2. §. 80 трг. зак.), а горњи израз значи, да је ремитент дао издаваоцу готов новац.

Даље, *вредност у еспапу* казује да меница служи као срество исплате за куповину и продају између издаваоца и ремитента.

Под изразом *вредност у рачуну* може се разумети двоје: дата вредност, или која ће се тек дати. Ово назначење показује да ремитент и издавалац стоје у рачунском односу, и да је издавалац менице у своме рачуну са ремитентом. ставио меничну суму у отплату онога што дугује ремитенту, да је вредношћу менице задужио ремитента. У погледу трећих лица стоји претпоставка, да је издавалац дужник ремитентов.

Са речима употребљеним у закону: *или на други који начин примљену*, — хоће се ово да каже: како обвеза издаваочева може имати за узрок и нешто друго. а не само оно што је напред наглашено. — новац еспап. рачун. — и што је законодавац у закону напоменуо више ради примера, — то и тај сваки други узрок мора се назначити на меници. Издавалац може примити *вредност у наслеђу, у цени непокретности, у кирији. у ранијој меници, у комисионарству*, итп. и оваква назначења примљене вредности сматрају се за дозвољена и да одговарају духу и смислу закона, јер се из њих јасно види у чему је вредност примљена, а то закон и тражи.

Правосудство сматра за недовољно назначење примљене вредности кад се на меници напише: *вредност примљена, вредност споразумљена. вредност у нашој погодби од данас, вредност између нас, вредност у уговору, вредност примљења на моје задовољство*, — јер у томе није исказана и природа примљене вредности. а закон нарочито тражи. да меница мора садржавати *вредност примљену*. За пример недовољног назначења примљене вредност навешћу један случај који се десио у Бриславу. Судским путем тражена је наплата по меници. у којој је поред осталог стајало и ово: платите по наредби Н. Н. суму од.... *коју сте примили у готовом новцу*. Суд је усмено решио да то није меница, јер нема валуте. Горње речи

казују да је трасат имао покриће, али се из менице не види, каку је вредност дао ремитент издаваоцу менице, а то закон хоће само са назначењем валуте.

На меницама често се може видети: *вредност примљена у мени самом*, — но овако назначење примљене вредности важи само код меница на *сопствену наредбу*, јер издавалац кад преноси меницу то допуњује стављањем примљене вредности приликом преноса менице.

Из довде изложеног види се, да издавалац издаје меницу у корист ремитента, а у замену, за меницу прима од ремитента вредност менице. Сада смо на чисто са тим, шта је узрок меничној обвези издаваоца менице. За то што издавалац прима вредност менице од ремитента, он се менично обвезује, да ће добар стајати да се меница о року плати, да ће вратити оно што је примио, да ће платити оно што је дужан. Но како код вучених меница издавалац прима вредност менице, а обвезује се меничну суму платити преко трасата, дакле преко трећег лица, то издавалац са тиме прима обвезу, да ће то треће лице, да ће трасат, пре рока плаћања примити меницу, а о року плаћања и исплатити меницу. Следствено тој обвези издаваочевој, ако трасат не хтедне примити меницу, или је прими, али о року не могне платити, или не плати, ремитент има права тражити да издавалац менице испуни своју обвезу.

То право признато је ремитенту законом и у §. 88. тргов. зак. прописано, *да издавалац јамчи да ће меница примљена и у одређено време исплаћена бити*, — а као последица тога прописано је у §. 90. трг. зак. да, *чим се дигне протест због непријема, да је издатељ дужан дати обезбеђење, да ће се меница на одређени рок платити с трошковима протеста и курса.*

Као што видимо, издавалац менице по природи примљене обвезе и по изречним прописима у закону, одговара за пријем и за исплату менице.

1. За *пријем менице*, т. ј. да ће трасат, онај на кога је меницу повукао, меницу примити, саобразно пропису §§. 92 и 94. трг. зак., а ако трасат меницу не прими, или пријем ограничи на мању суму, — да је обвезан дати обезбеђење да ће се меница о року платити. Издавалац је дужан дати обезбеђење и у случају предвиђеном у §. 139. трг. зак. кад је меница истина примљена, али је прималац менице пао у презадужено стање пре рока плаћања. Исто тако кад је меница протестирана због неисплате, притежалац менице по §. 148. трг. зак. има право преко суда, а ради своје безбедности, узаптити покретне ствари издатеља, пријамника и преноситеља.

2. За *исплату менице*. Пошто, као што смо напред видели, издавалац прима, у замену за меницу, од ремитента вредност њену, и обећава исту платити, то ако акцептант не плати меницу о року плаћања, онда је издавалац менице дужан по §. 116, у свези са §.§. 88, 90 и 146, трг. зак. платити меницу заједно са трошковима. Но ова менична одговорност издаваоца менице, да меницу плати, ако је о року не плати прималац, условна је, т. ј. стоји под условом, као што ћемо ниже објаснити, ако је притежалац менице испунио све оно што је био дужан по закону урадити.

Као што ћемо одма објаснити и разложити, закон у погледу меничне одговорности издаваоца менице разликује између издаваоца, који је испунио своју дужност према трасату, који је дао покриће, и издаваоца који није испунио своју дужност, па издаваоца који није дао покриће, чини одговорним за исплату менице, а издаваоца који је дао покриће ослобођава од сваке даље одговорности, кад притежалац менице не испуни оно што му је закон ставио у дужност.

И ако на први поглед изгледа чудно што закон издаваоца, који је дао покриће, ослобођава од одговорности, — видећемо ниже да је то умесно прописано.

Како смо раније нагласили да постоји известан правни однос између издаваоца менице и трасата, јер да тога нема, издавалац не би могао упућивати на трасата налог да меницу прими, и како закон разлику прави у одговорности између издаваоца који је дао покриће и издаваоца који није дао покриће, — то је сад на реду да видимо значај покрића, и управо да објаснимо односе који постоје између издаваоца и трасата.

Као што ћемо сад разложити, однос између издаваоца менице и трасата регулисан је §.§. 85—90 и §. 146. тргов. зак.

Видели смо да се издавалац вучене менице обвезује ремитенту о року платити меничну суму преко трасата, а пре рока да ће трасат примити меницу.

Пошто по §. 91. тргов. зак. онај који меницу прими постаје менично обвезан, одговоран за исплату менице[1]., то да би се трасат покренуо да меницу прими и о року плати, издавалац је дужан пружити трасату потребна средства за исплату менице, дати му, као што трговци кажу, *покриће*.

Ова обвеза издаваоца менице спрам трасата изречно је наглашена у §§. 85 и 86. трг. зак. Ту је законодавац изрекао законско правило *да се издатељ менице мора бринути да благовремено пошље ономе на кога је меница вучена, повучену меницом суму*. Истина у §. 85. помиње се *менична сума*, дакле новац, али за покриће, по §. 86. служи се дуг, а по трговачкој пракси, коју је усвојило и правосудство, покриће може се састојати и у *роби*, пошто и она преставља извесну вредност до које се лако долази продајом.

У погледу трасата давање покрића производи ово дејство, што тада трасат нема основана разлога да од-

[1]). По §. 91. онај који меницу прима, узима на себе обвезатељство, да ће и суму назначену у њој платити. И тако пријемник се од плаћања не ослобођава ма и да није знао, да је издатељ постао презадужен пре, него што је он меницу примио.

бије налог издаваоца менице да меницу прими, пошто има у рукама потребну вредност за исплату менице. Код трговаца сматра се за дужност, кад трасат има у рукама потребно покриће, кад дугује издаваоцу менице, или кад као издаваочев комисионар има у рукама његову робу, да трасат ода част потпису његовом, да меницу прими, иначе да је одговоран штету накнадити.

Као што је познато, меница је најподесније средство за трговце да лако дођу до својих капитала, а то средство колико је подесно за повериоце не шкоди ни дужницима, јер и њима мора стајати до тога да се опросте дуга, јер по §. 21. грађ. зак. *што је ко дужан, оно дати мора. Ако не ће, суд ће га приморати.*

Трасат, кад има у рукама покриће, не чини никаку љубав издаваоцу менице, кад прими меницу, но испуњава своју обвезу према њему, јер са пријемом менице и исплатом исте, он се у исто време ослобођава од своје обвезе према издаваоцу менице. Издаваоци обично и вуку менице на своје дужнике, и оним што имају да примају од њих исплаћују своје повериоце.

Кад се има узети да постоји покриће, прописано је у §. 86. тргов. зак. Према том пропису *сматра се да постоји покриће ако трасат дугује издаваоцу онолику суму новаца на колико меница гласи, и да је томе дугу рок кад је и рок плаћања меници.* Овај параграф само је озаконио онај обичај који је вазда владао код трговаца, да издавалац вуче меницу на трасата да се наплати за оно што му трасат дугује.

У опште поверилац не може вући меницу на свог дужника без његовога пристанка, али код трговаца сматра се да постоји прећутно споразумљење, а ово је изречно прописао закон белгијски.

И ако је трасат дужник издаваочев, то да се може узети да постоји покриће, треба да је дугу трасатовом рок плаћања у времену кад је рок плаћања и меници, јер би иначе он одрекао да прими меницу и плати пре

5*

свог рока, јер опште је правило, да онај који има рок не може се нагонити да плати свој дуг пре тог рока, ван ако је меницу просто и безусловно акцептирао, а тада одговара из свог акцепта. Даље, треба да је дуг трасатов, који служи за покриће, раван меничној суми, јер ако је мањи од меничне суме, онда нема покрића, и издавалац није ослобођен од меничне одговорности, и ако притежалац није испунио оно што му је закон ставио у дужност. У оба случаја, кад дугу трасатовом није рок кад и меници, но доцније, и кад дугује мање но што гласи меница, има се узети да издавалац није дао покриће.

Из довде изложеног види се разлог за што је издавалац менице дужан трасату дати покриће. Онај који упућује налог трасату да меницу прими и о року плати право је да за то пружи и потребна средства.

Према изложеном важно је знати и бити на чисто са тим, да ли је покриће дато или није дато, а нарочито још и за то, што питање о постајању покрића везано је, као што ћемо видети, и са правима која притежаоци меница имају према издаваоцу менице.

У првом одељку §. 87. тргов. зак. изречено је правило, да пријем претпоставља покриће,[1]) другим речима, да је трасат услед пријема менице обвезан према притежаоцу менице. У §. 87. изречено правило: *пријем служи за доказ о томе према преноситељима*, логичка је последица првог, и утврђује одговорност акцептанта. На ово правило не може се позивати издавалац менице, јер за њега важи други и трећи одељак §. 87.[2]) којих

[1]). Први одељак §. 87. гласи: Прими ли се меница, онда се сматра да је сума за измирење потребна у рукама пријемника (акцептанта); пријем служи за доказ о томе према преноситељима (жирантима).

[2]) Други и трећи одељак §. 87 гласи: Али примила се меница или не примила то опет издатељу, у случају одрицања, припала доказати, да су они, на које је меница вучена била, имали у рукама суму за подмирење њено потребну. Не узмогне ли то доказати, мора дати јемство, ма да је протест и после одређеног времена изискат.

је смисао, као и §. 146 тргов. зак. да се издавалац менице не може позивати на горњу претпоставку и ослободити меничне обвезе, користећи се немарношћу притежаоца менице, већ мора доказати да је дао покриће. Издавалац то може доказивати свима доказним средствима усвојеним за трговачке послове.[1])

У погледу питања, ко је дужан доказивати да ли постоји покриће, треба разликовати ова два случаја: да ли је питање између издаваоца менице и трасата, или између издаваоца и притежаоца менице.

Ако је питање између издаваоца и трасата, онда треба још имати на уму, да ли је трасат примио меницу или није примио. Ако је трасат примио меницу, онда пријем менице по §. 87. претпоставља покриће, јер одиста мора се претпоставити да трасат не би примио меницу да није добио покриће или имао у рукама. Према томе, у овом случају дужан је акцептант доказивати како није добио покриће, а није дужан издавалац, пошто за њега говори законска претпоставка. Али ако трасат није примио (акцептирао) меницу, онда је издавалац дужан доказивати да је дао покриће, или да је трасат исто имао у рукама, јер по правилима грађанског поступка, онај који нешто тврди то мора и доказати.

У погледу односа између издаваоца менице и притежаоца менице, пријем трасатов нема утицаја на решавање питања о постојању покрића, што је пријем менице туђе дело, и као такав не може изменити ни погоршати положај притежаоца менице. За овај случај важе прописи одељка 3. §. 87 и §. 146. тргов. зак. који намећу доказ издаваоцу менице, да он докаже да је постојало покриће. Законодавац је врло добро уочио разлику и

[1]). По §. 75. тргов. зак. трговачка дела доказују се јавном или приватном исправом, белешком од посредственика издатом, а од дотичних страна подписаном коресподенцијом, трговачким књигама признатим контом а и сведоцима, где се законом писмени докази нарочито не изискују. — По §. 242. суд. грађ. пост. не мењају се прописи трговачког-законика.

ставио у дужност издаваоцима меница да доказују постојање покрића.

Још одмах у почетку нагласили смо да су менично обвезани сви они који су меницу потписали, њу примили или пренели. Према томе на први поглед, али само на први поглед изгледа чудно и недоследно што је законодавац у §. 144, у вези са §§. 145 и 146. тргов. зак. поставио друго правило *да притежатељ менице може изгубити своје право на накнаду противу преносителља, а и* ***издатеља менице*** *ако овај докаже да је пријемник био снабдевен с новцима о року плаћања.* Ми ћемо сада изнети разлоге који су покренули законодавца да ово пропише.

За то што су сва лица на меници потписана менично обвезана према притежаоцу менице, законодавац и нашао се побуђен, а био је и дужан да одреди, докле траје та одговорност на меници потписаних лица. Па како сва та лица стоје у извесном меничном односу, а на свакој меници мора бити одређен рок плаћања, то је законодавац врло умесно наредио, да они треба менично да одговарају до рока плаћања, и да не би било умесно но на против да би било са свим неправедно и неосновано, кад би закон допустио, да менична одговорност на меници потписаних лица зависи од воље притежаоца менице, који је у томе заинтересиран.

То је разлог што је у закону, у §. 137. трг. зак., стављено у *дужност притежаоцу менице да захтева исплату оног дана, кад јој је рок исплати определљен.*

Код свију трговачких послова, а нарочито код меница, тражи се, да се трговачке обвезе испуњавају тачно и у одређено време, јер, ако се исте не би испуниле на време, то може бити од штете за друге, па изазвати можда њихов пад

Ако се меница не плати о року, онда се по §. 138. трг. зак. изостанак исплате има констатовати нарочитим актом, *протестом због неисплате.* Законодавац прописао је

ово не толико у интересу притежаоца менице, колико у интересу осталих менично обвезаних, па и у интересу самог издаваоца менице који је дао покриће, јер су сва на меници потписана лица заинтересирана, да се исплата тражи о року, што је тада сигурније да ће се меница моћи наплатити.

Кад притежалац менице не би био законом обвезан, да о року плаћања тражи исплату менице, онда би притежалац могао нанети штете осталима менично обвезаним лицима, јер, као што смо раније напоменули, сви на меници потписани стоје један према другоме у извесним правним односима, стоје један према другоме у извесној обвези и меничној одговорности, па не би било паметно оставити их у неизвесности и несигурности.

Као што се законодавац стара да подједнако законима заштити и осигура права свакога, тако и у овом случају штити права менично обвезаних. Законодавац је све урадио што је требало да заштити и очува права притежаоца менице, и пошто је то урадио, он је прописао нужне мере за заштиту права осталих менично обвезаних, па и издаваоца менице.

То се види из следећег. Чим је протестом због неисплате констатовано да је изостала исплата менице, §. 140. тргов. зак. даје *притежаоцу права да тражи да му меницу плате, посебице или издатељ, или који од преноситеља, или скупа издатељ и сви преноситељи.*

Право на накнаду, које закон даје притежаоцу, менице, противу издаваоца менице, са свим је природно и оправдано, јер издавалац као што смо видели, непосредно прима вредност менице од ремитента, и следствено је главни дужник, који треба меницу да плати. Истина је, да се може узети да је издавалац вратио ту вредност кад је трасату дао покриће, и да од тренутка кад је трасат примио — акцептирао меницу, кад је трасат постао прималац — акцептант, — да је од тог тренутка акцептант постао главни дужник. То се може само

узети, али то још није довољно па да се издавалац менице може сасвим ослободити своје обвезе, која је и законом утврђена, јер не може се са основом тврдити да је издавалац тиме, што је трасату дао покриће, потпуно испунио своју обвезу, јер није довољно, не одговара примљеној обвези, и прописима закона, кад издавалац само да могућност да трасат може о року платити меницу, но треба прималац о року да плати меницу. Кад прималац не плати о року меницу, закон у §. 140. признаје право притежаоцу да тражи да му меницу плати издавалац, из овога се види, да одговорност издаваочева још траје, јер он је крив што је изабрао таког трасата, који није могао меницу да плати.

Да притежалац менице задржи право на накнаду противу издаваоца менице и преносача, није довољно што је у законом року изискао протест због неисплате, но §. 141. трговачког зак. ставља још у *дужност* притежаоцу менице, *да тај протест достави у законом одређеном року својим предходницима, и тражи наплату, иначе, да губи право не само према преносачима но и према издаваоцу менице*, кад овај докаже да је постојало покриће.

Ово је природна последица односа између менично обвезаних лица, и законодавац је са разлогом претпоставио, да ни један од менично обвезаних није вољан да се његова одговорност продужи и мимо рока на који су сви пристали. Није само притежалац менице заинтересиран да се меница плати о року, но су исто тако, а још и више заинтересирани преносачи и издавалац менице, пошто они јамче — одговарају за исплату менице, и имали би мање сигурности за накнаду противу лица која су њима обвезана, ако се не би наплата менице тражила у законом остављеном року.

Као што видимо, закон је ставио у дужност притежаоцу менице да чува не само свој интерес но и интересе осталих менично обвезаних лица, јер он је једини у стању да учини, пошто је меница у његовим рукама, на

ако притежалац својом немарношћу пропусти учинити оно што му је закон ставио у дужност, онда је право да сам сноси последице своје немарности, па и штету. Једина праведна накнада нађена је у томе, што је закон прописао, да престаје менична одговорност свију менично обвезаних, и да таком притежаоцу остаје само право тражити наплату менице од акцептанта. Како је притежалац менице крив што није испунио оно што му закон ставља у дужност, то је право да сам и сноси последице своје немарности.

Да је праведно и основано што је законодавац ослободио преносаче менице од сваке даље одговорности меничне, ако није подигнут протест у време и у законом року тражена наплата, — говоре још ови разлози: и ако је преносач приликом пренашања менице примио вредност менице од онога на кога је меницу пренео, он је у истини примио само оно што је дао за меницу кад је иста на њега пренета. Кад се, дакле, услед немарности притежаочеве ослобођавају преносачи од сваке даље одговорности, не може се рећи да се богате на штету трећег.

Положај издаваоца менице није истоветан са положајем преносача, за то је за њега и прописано нарочито правило у закону, за то §. 146 трг. зак тражи, да издавалац докаже да је трасат о року плаћања имао у рукама покриће, па да немарни притежалац менице и према њему изгуби право на накнаду. Истина, за издаваоца менице, кад је учинио своју дужност, дао трасату покриће, не може се рећи, да је примајући од ремитента вредност менице, примио оно на шта је имао права да прими, али, кад је издавалац дао покриће, онда се може рећи, да је вратио оно што је примио, да је платио оно што дугује, и да је право да у том случају не буде оштећен немарношћу притежаоца менице. Ови разлози правичности и диктирали су пропис §. 146. трг. зак.

Из довде изложеног виделисмо зашто издавалац менице менично одговара за пријем и исплату менице, и да је та одговорност прописана у закону. Видели смо, даље, да по закону и самој природи ствари издавалац менице разрешен је од меничне одговорности само у два случаја: кад је издао меницу за туђ рачун и то на меници назначио. §. 82. трг. зак., и кад је претижалац менице пропустио да у законом року подигне протест и тражи наплату, а издавалац докаже да је дао покриће, §. 146. трг. зак.

Но да ли се издавалац менице може ослободити своје обвезе, меничне одговорности, ако би на меници написао *без обвезе*, *без гарантије* итп.? Другим речима: да ли воља странака може изменити законо дејство извесних законских прописа? Правосудство и наука на ово питање одговарају: да се дозвољавају и споредни услови у меници, но који нису противни закону или јавном поредку, и да се не смеју дозволити одступања, кад их закон не дозвољава.

Познато је, да онај који пренаша меницу, менично одговара за исплату. Неки законици то изречно признају, а свуда се дозвољава, да се преносачи, ако при преносу ставе уметак *без обвезе*, *без гарантије* итп. тим уметком ослобођавају сваке даље одговорности за исплату менице. Нема се шта противу тога приметити, у колико се тиче преносача, пошто они примајући вредност менице при пренашању, не примају ништа друго ни више но само оно што су они дали за исту меницу кад је на њих пренета.

Има их који мисле да се и издавалац менице може са горњим уметком ослободити меничне одговорности. Но баш ти који тако мисле примећују у исто време: ако трасат неће да плати меницу што није добио покриће, онда би се издавалац, који прима вредност менице, богатио неправедно на штету трећег, ако би га уметак «без обвезе» ослободио од меничне одговорности,

— и тврде да у овом случају издавалац менично одговара. Само ако докаже да је дао покриће, горњи уметак ослобођава га од сваке одговорности.

Ако би се дозволило и признало да се и издавалац менице са уметком «без обвезе» може ослободити сваке одговорности, онда се порађају и друге тешкоће, јер како стоји са одговорношћу преносача којима издавалац по закону јемчи за исплату менице. Једни су мишљења да се уметком «без обвезе» код потписа издаваочева, ослобођавају и сви преносачи, пошто су они у истини јемци издаваочеви. Други хоће да су преносачи и даље менично одговорни.

Већина писаца мишљења је, да се издавалац не може ослободити своје обвезе, која је основана на закону, јер по закону издавалац је обвезан за пријем и исплату менице. И ми се слажемо са мишљењем да се издавалац ни са каквим уметком не може ослободити меничне обвезе, и ако стави, да тај уметак не вреди, пошто је издавалац менице и по самој природи ствари, и по природи менице, а нарочито по изречним прописима закона одговоран за исплату менице, а у закону нема изречног прописа да се те обвезе може ослободити, јер опште је правно правило, да се не сме дозволити одступање од изречних прописа закона, кад то закон не дозвољава такође изречно. У овом смислу, ако смо добро извештени, решио је и наш касациони суд један подобан случај.

Да завршимо : Издавалац менице одговара за пријем и исплату менице. Ако трасат не прими меницу, или прими али пре рока падне под стециште, издавалац је дужан дати обезбеђење. Издавалац одговара и за исплату менице, али ово под условом да притежалац менице испуни све оно што му је законом стављено у дужност, иначе, ако притежалац није испунио оно што му је закон ставио у дужност, издавалац менице који је дао покриће, ослобођава се од одговорности за исплату менице, јер се у том случају не може казати, да се богати на штету другога.

Ђорђе Ж. Ђорђевић.

ЧОЧЕК

ПОСВЕЋЕНО

Милутину Ј. Илијћу

Та, што сте се натмурили?
Из чела вам киша лије.
Што се не би веселили?
Има свега да се пије!
Маните се црних јада —
Весеље је увек боље;
Нек на мртве туга пада —
Ви будите добре воље!

Погледајте на ме!
Шта велите за ме?
Ох, ала сам лака!
Цака — цака — цака —
Цак — цака!

Сироче сам и ја била —
Умрла ми рано мати,
А судба ми наменила
Ђаволити и играти.
Од како сам на свет дошла,
Узели ме добри људи,
По свету сам рано пошла,
И сад ми је све по ћуди.

Погледајте на ме!
Шта велите за ме?
Ох, ала сам лака!
Цака — цака — цака —
Цак — цака!

Не знам јаде, не знам муке,
Знам за срећу и за песме;
Не иде ми јад од руке —
Брига на ме никад не сме!

Никад јаде и не снивам,
И на сан ми иде ђрећа,
И у сну се осмејкивам —
Још ми на сну срећа већа!

Погледајте на ме!
Шта велите за ме?
Ох, ала сам лака!
Цака — цака — цака —
Цак — цака!

Кад се небом судбе моје,
Какав црни облак вине,
Ја запевам песме своје,
Па и не знам како мине.
Кад су очи у сузама,
Ја покренем прсте лаке,
Па, чим лупнем чампрагама,
Опростим се бриге сваке!
Погледајте на ме!
Шта велите за ме?
Ох, ала сам лака!
Цака — цака — цака —
Цак — цака!

Гледала сам бесне паше,
Кад им сија бојна слава —
И они се јада плаше,
И њин блесак помрчава!
О заман им слава њина,
Када мене увек траже;
Узалуд им величина,
Кад јад мојом срећом блаже!
Погледајте на ме!
Шта велите за ме?
Ох, ала сам лака!
Цака — цака — цака —
Цак — цака!

Њима увек судба прети —
Увек уз њих гајтан стоји!
На част њима блесак клети!
Спрам веселих дана моји`!
На част њима њина сила,
Кад им мржња дане прати —

Сирота сам, али мила,
Свак ме воли миловати!
Погледајте очи моје,
Што у срце гледе ваше —
Сви се јади од њих боје,
Све се муке од њих плаше!

Погледајте на ме!
Шта велите за ме?
Ох, ала сам лака!
Цака — цака — цака —
Цак — цака!

Не гледајте танко платно,
Што покрива груди моје,
Ни јелече ово златно —
Лепше дражи под њим стоје!
Заман људи рухо праве,
Да нам буде лепше тело —
Нема за нас веће славе,
Него што смо божје дело!

Погледајте на ме!
Шта велите за ме?
Ох, ала сам лака!
Цака — цака — цака —
Цак — цака!

У ценету, где хурије
Праведничкој жељи годе,
Ни у кога руха није —
Све хурије наге ходе.
Окан'те се овог света,
Који своје дражи скрива —
Хајте са мном до ценета,
Где се миље не прикрива!

Погледајте на ме!
Шта велите за ме?
Ох, ала сам лака!
Цака — цака — цака —
Цак — цака!

Вл. М. Јовановић.

„ПАРАЋИН, ПЕТ МИНУТИ!“

РАЗГОВОР У ВАГОНУ

Тридесет степени хладноће осетио сам једном у мом животу и сећаћу их се, док будем жив. Али нећу за цело заборавити, ни кад бих доживео године пророка, онај непознати број степени врућине, до ког се може попети термометар у просторијама вагона железничког влака што путује од подне до мрака под врелим сунчаним зрацима месеца Јула.

Узалуд бих трошио речи, да вам опишем угодности и последице таког путовања. Ко од нас, што је принуђен живети у вароши, није имао прилике, да осети све сласти земаљског пакла у ово доба године, кад сваки паметан створ живи по бањама или летњиковцима? Довољно ће бити, да вам кажем, да нас је у купеју било само тројица, моја скромна личност, један господин у педесетој години и нека млада женица од 22—24 године, која изгледаше као девојчица. Велим женица судећи то по златном прстену, што везује за увек судбине двају створења, који се већим делом здруже, да се никад не сложе. A tout seigneur, tout honneur. С тога ћу вам описати укратко најпре госпођу: повисока; косе и очију мрке боје; подугог лица; витког девојачког струка; свежих уста; живих очију. Носила је лаку вунену хаљину са струком од свиле загасите боје. Господин је средњег стаса; велике главе; ретке прогрушале косе; очи му нисам могао добро видети, јер беше натакао шешир неизвесне боје; оковратник и маншетне били су му врло бели али нештирковани; у руци држаше бурмутицу, којом задаваше увек себи посла. Одело му беше мрке боје, а по кроју се могло одмах познати, да је

купљено у каквом стоваришту готових одела, што нам долазе у Ниш са обала Исаре, Лабе и Спреје. Дознао сам доцније, да је то био неки професор филологије при једном од немачких универзитета и то ванредни професор.

Знате ли, како ми је неки мој пријатељ шаљивчина протумачио једном разлику између ванредних и правих професора у Немачкој? Прави професори, рече ми он, не знају ништа ванредна, а ванредни не знају ништа права.

Овај наш професор, са свим својим филолошким знањем, не знађаше из српског језика ништа више од ово четири речи: собај, бакшиш, вино, железница. За дугог разговора, што смо га водили ја и госпођа, он се осмејкиваше, кад виђаше, да се ми смејемо, а у осталом био је прави израз мирне савести и спокојног уживања.

Она беше искрена, као што су то све васпитане жене, пошто је претварање својство оних људи, чије су мисли просте и ниске. Разговарасмо се дакле о хиљадама разних ствари, па се дотакосмо по неки пут и и слободнијих предмета, држећи се, да богме, строго граница учтивости, и не задирући у дубоко знанствене теме. Не питах је, какав би човек био њен идеал, јер, пошто беше удата, морао сам држати, да га је нашла, те би сувишно било да о томе разговарамо.

Напротив ће она мене запитати:

— Судећи по ономе што сте до сад казали, чини ми се, да сте ви створили себи идејал жене, који није лако наћи у нашем полу.

— Не, видите, — одговорих јој ја, — својства, која ја тражим, налазе се збиља код многог женскиња, али су више пута ублажена или уништена изображењем и околином, у којој се оно креће. Што се физичке стране тиче, нећу да говорим о мом идеалу, јер би то могло изгледати, као да хоћу да вам ласкам. Али што се тиче моралне стране, прво својство, које мора имати моја

идеал- жена. јесте: живо и дубоко осећање свега, што је истиинито, праведно и дозвољено.

— А ко би био кадар одредити томе границу? упаде ми она у реч.

— Ваш фини и деликатни инстинкт, ваша увиђавност, што превазилази више пута наше умовање, оно ваше урођено естетично осећање. Мој је идеал здрава и жива осетљивост и нежна љубав којима је вођ разум, јер нема праве љубави, где нема малко интелегенције и разума. Не тражим ништа мистичнога ни фантастичнога. Има толико поезије у овој земаљској реалности, да је не треба тражити изван себе у надземним рејонима. Права мудрост и права врлина састоје се у овоме: уживати и помагати другоме, да и он за живота ужива што више може, и то у троструком правцу, сенсуалном, моралном и интелектуалном. Ова три правца садржавају све милоште што сачињавају суштаство, фундаментални закон жене, оно што карактерише женско. Брачна љубав, материна љубав, то је љубав према ближњему. И онај који је љубио, тај сме казати, да је радио оно што је истинито, праведно и дозвољено, само ако је пустио, да тим његовим осећањем управља разум, како би овај могао умеравати нагоне онога. Није религија оно што је скопчано с црквеним обредима или исповедањем какве вере, већ оно је дубока религија, која проистиче из урођеног осећања добра и зла.

— Али, рећи ће она, зар то урођено осећање добра и зла није баш божанственог порекла? Па ако нам ово открива егзистенцију Бога, зар се не морамо за свашто њему обраћати?

— Кад сам казао урођено, разумевао сам урођено образованом човеку, а не човечанству у опште од његовог постанка. Видите, ово осећање, као и сама љубав произлазе у правој линији од егоизма, који је најстарији и најзаконитији облик љубави. Инстинкт примитивног човека био је: очувати себе сама и своју имаовину,

затим задовољити најнужније потребе за своју егзистенцију, па ма то ишло на штету другога. Али он за кратко увиде, да не бринећи се за туђе интересе, трпи и он од узајамности, па мало по мало морао је своје жеље ограничавати и настојавати, да постигне своје добро без штете туђег добра. Он је то чинио из неког рачуна, а то рачунање услед наследства постало је инстинктом, дотерало се и развило помоћу увек растећих компликација друштвених односаја. Не треба нам још дугог разлагања, па да дођемо до закључка, да́, ако је корисно не чинити другоме, оно што нећемо да нам се учини, корисно је такође чинити другоме оно што иде у рачун, да други нама учини. Видите дакле, да се све већма приближујемо љубави. Да постигне љубав, морао се човек, разлажући увек сам собом, ако ништа, а оно бар претварати, да и он љуби. То претварање постане мало по мало навика, ова добије живота и постане осећање. Овом претварању допринела је исто толико и жена, ако не и више од човека.

Желећи вам доказати човечанско порекло осећања добра и зла, нисам тим хтео, да у вама искореним веровање у један већи ум, који влада свим оним што постоји. Само то порекло, као што рекох, не треба тражити изван себе.

— Мислите ли ви да философи могу бити срећни у браку? запита она заједљиво.

— Да богме, одговорих, само ако њина мудрост учи, као што ја радим, познавати љубав не речима већ примером. Јесам ли вас убедио?

Настане кратко ћутање; она гледаше кроз прозор дрвеће, што бежаше испред наших очију.

— Али ако се догоди, да, док ви сејете осећање на једном јаловом земљишту, пожњете немарност?

— Таква земљишта, која осећај није кадар оплодити, попусте каткад благости и стрпљивости: па нај-

после у оскудици своје среће може се радити за срећу другога. Заборавио сам вам казати, да мој идеал мора имати ведру душу, а не стереотипан осмејак на уснама. Сем тога, — а то би може бити био главни услов — хтео бих, да се овај мој идејал, који би наравно, кад бих га срео, постао моја жена, не стопи са мном, не постане друго «ја», већ чувајући своју индивидуалност постане тако интимна са мном, да свако од нас узмогне читати једно другоме до у дну срца и мисли.

— А ви ћете онда остати бећар док сте живи, прихвати она смешећи се, јер се идеал не достиже. Он није мета, већ само звезда, која нам каже пут.

«Параћин 5 минута!» зачу се глас кондуктеров.

— Идеал је мог мужа, да нашим производима скочи цена.

— А ваш?

— И мој је тај исти, јер би се на тај начин обогатили, па ако случајно још узимамо деце — овде се малко зарумени — онда ћемо моћи себи стварати и узвишенијих идеала, као што су на пример ваши.

У Нишу 1888.

С. К.....

ПРЕ

МАНАСТИРСКОГ НЕПО

у

КРАЉЕВИНИ

Редни број	Манастир	Округ	Земља зиратна		Земља под шумом	
			Свега хектара			
1	Свети Роман	Алексиначки	160	62	57	55
2	» Стеван	»	17	72	100	—
3	Рајиновац	Београдски	17	89	90	13
4	Раковица	»	709	24	296	30
5	Боговађа	Ваљевски	69	20	601	—
6	Јошаница	Јагодински	16	33	1200	—
7	Каленић	»	80	21	1955	—
8	Љубостиње	»	112	92	990	—
9	Св. Пантелија	Врањски	55	97	—	—
10	» Стеван	»	41	43	—	—
11	Кацапулски	»	7	91	38	37
12	Св. Тројица	Књажевачки	15	56	14	—
13	Суводол	»	62	40	1014	33
14	Благовештење	Крагујевачки	49	55	120	—
15	Вољавча	»	41	56	202	70
16	Драча	»	51	42	110	06
17	Грнчарица	»	161	20	20	—
18	Буков	Крајински	89	64	262	75
19	Вратна	»	18	75	280	—
20	Манастирица	»	303	83	—	—
21	Велуће	Крушевачки	22	09	50	—
22	Наупара	»	21	52	150	—
23	Св. Јован	Нишки	49	24	14	—
24	» Богородица (Сићевска.)	»	21	23	156	87
25	» Тројица (Габровачка)	»	5	20	3	75
26	» Петка	Пиротски	4	60	7	50
27	» Димитрије (Дивљански)	»	245	13	98	61
28	» Богородица (Успенска)	»	33	10	45	—
29	» Ђорђе (Темски)	»	45	69	27	50
30	» Богородица (Ржанска)	»	17	82	6	25
		За пренос	2548	97	7911	67

*) Прилог бр. 1. „Нашем Привредном Програму".

Г Л Е Д*)

КРЕТНОГ ИМАЊА

СРБИЈИ

На све имање плаћа порезе динара	пр.	Имање у зградама	Капитал код Управе Фондова 1. новембра 1887 динара	пр
721	76	1 воденица са 3 вит.л. Ослобођ. од порезе.	—	—
290	71	3 воденице са 8 витлова.	—	—
341	95	—	—	—
697	—	1 механа, 1 воденица са 1 витлом.	5885	55
834	48	1 механа, 1 воденица са 4 витла.	—	—
3361	93	1 воденица.	10504	63
1315	43	2 мех., 1 дућан, 3 воденице са 3 витла.	10355	87
779	29	3 механе, 9 воденица са 18 витлова.	19398	49
112	51	—	—	—
154	59	—	—	—
51	81	—	—	—
69	23	—	—	—
815	09	3 воденице са 6 витлова.	4129	51
537	10	1 воденица са 3 витла.	—	—
513	—	2 воденице са 3 витла.	—	—
245	97	—	—	—
662	40	—	—	—
1208	11	—	45981	91
929	10	—	—	—
458	45	—	2025	27
117	69	—	—	—
196	10	1 вод. са 1 вит., 1 мех., 2 вод. са 2 витла	867	17
201	96	и 1 стружница.	—	—
283	34	—	—	—
34	45	—	—	—
40	90	—	—	—
544	93	1 воденица са 4 витла.	—	—
267	40	—	—	—
252	54	1 воденица са 1 витлом.	—	—
89	03	—	—	—
16128	25		99148	40

РЕДНИ БРОЈ	Манастир	Округ	ЗЕМЉА ЗИРАТНА		ЗЕМЉА ПОД ШУМОМ	
			СВЕГА ХЕКТАРА			
		Пренос . .	2548	97	7911	67
31	Троноша.	Подрински	31	17	718	—
32	Витовница	Пожаревачки	77	03	1586	15
33	Горњак.	»	212	60	816	88
34	Туман	»	14	76	395	92
35	Благовештење.	Руднички	2	80	80	—
36	Враћевшница	»	144	36	321	47
37	Вујан	»	44	92	149	45
38	Јовање	»	10	12	17	50
39	Никоље	»	23	72	15	86
40	Копорин	Смедеревски	0	13	9	59
41	Манасија	Ћупријски	45	52	283	33
42	Миљков	»	6	24	28	84
43	Раваница.	»	461	76	330	80
44	Св. Петка.	»	41	70	16	40
45	Клисура	Ужички	43	33	522	86
46	Рача.	»	107	—	416	25
47	Жича	Чачански	82	07	29	94
48	Св. Тројица.	»	62	79	300	—
49	Сретење	»	53	83	1144	01
50	Студеница	»	1475	20	476	69
51	Петковица	Шабачки	67	—	1579	70
52	Радовашница	»	58	—	1002	—
53	Чокешина	»	72	80	1402	—
		Свега . .	5687	82	19555	31

НА СВЕ ИМАЊЕ ПЛАЋА ПОРЕЗЕ		ИМАЊЕ У ЗГРАДАМА	КАПИТАЛ КОД УПРАВЕ ФОНДОВА 1 НОВЕМБРА 1887	
ДИНАРА	ПР.		ДИНАРА	ПР.
16128	25		99148	40
1547	01	2 воденице са по 1 витлом.	—	—
895	40	4 воден. са 12 витл., 1 механа и 3 куће.	—	—
285	46	—	—	—
1257	59	1 воденица са 1 витлом.	68	35
272	40	1 механа.	121	64
787	35	1 воден. са 2 витла, 1 механа II класе	—	—
417	19	1 воденица са 2 витла.	211	17
38	67	—	—	—
108	86	1 воденица са 2 витла.	—	—
29	29	—	10433	42
751	10	—	—	—
109	88	1 механа.	—	—
1137	48	1 воденица са 1 витлом.	9701	04
202	80	1 механа, 2 воденице са 10 витлова.	—	—
178	72	1 воденица са 2 витла.	—	—
630	30	2 мех., 4 воден. са 2 витла, 1 стругара.	23089	96
353	30	1 механа II класе.	—	—
534	33	1 воденица са 1 витлом.	9957	51
568	07	1 механа. I класе, 1 воденица са 1 витлом.	—	—
2539	80	1 механа. 1 воденица са 1 витлом.	—	—
1199	32	—	—	—
732	80	—	7161	75
1104	40	—	—	—
31809	77	18 механа, 48 воденица са 95 витлова, 2 стружнице, 1 дућан.	159893	24

РЕДНИ БРОЈ	Округ	ЗЕМЉА			
		ЗИРАТНА		ПОД ШУМОМ	
		СВЕГА ХЕКТАРА			
	ГЛАВНИ ПРЕГЛЕД				
1	Алексиначки	178	34	157	55
2	Београдски	727	13	386	43
3	Ваљевски	69	20	601	—
4	Врањски	105	31	38	37
5	Јагодински	209	46	4145	—
6	Књажевачки	77	96	1028	33
7	Крагујевачки	303	73	452	76
8	Крајински	412	22	542	75
9	Крушевачки	43	61	200	—
10	Нишки	75	67	174	62
11	Пиротски	346	34	184	86
12	Подрински	31	17	718	—
13	Пожаревачки	304	39	2798	95
14	Руднички	225	92	584	28
15	Смедеревски	0	13	9	59
16	Топлички	—	—	—	—
17	Ћупријски	555	22	659	37
18	Ужички	150	33	939	11
19	Црноречки	—	—	—	—
20	Чачански	1673	89	1950	64
21	Шабачки	197	80	3983	70
	Главна сума	5687	82	19555	31

НА СВО ИМАЊЕ ПЛАЋА ПОРЕЗЕ				Примедба
ДИНАРА	ПАРА			
		Све земљиште у хектарима		
1012	47	335	89	
1038	95	1113	56	
834	48	670	20	
318	91	143	68	
5456	65	4354	46	
884	32	1106	29	
1958	47	756	49	
2595	66	954	97	
313	79	243	61	
519	75	250	29	
1194	80	531	20	
1547	01	749	17	
2438	45	3103	34	
1624	47	810	20	
29	29	9	72	
—	—	—	—	
2201	26	1214	59	
809	02	1089	44	
—	—	—	—	
3995	50	3624	53	
3036	52	4181	50	
31809	77	25243	13	

ПРОЈЕКТ ЗАКОНА *)

о

уређењу угледних привреда на манастирским имањима.

Чл. 1. — У цељи да се створе привредни угледи, који би земљораднику давали практичне поуке у земљораду и сточарству и наставе у кућевним индустријским радњама, овлашћује се Министар народне привреде, да по прописима овога закона, заводи на имању манастйра́ угледне земљоделске и сточарске радње, и оснива индустријске радионице, које одговарају приликама и условима привредним на самом имању и у околини,

Чл. 2. — За непосредно руковање пољопривредним и индустријским пословима на имањима и у радионицама манастирским, Министар народне привреде поставиће практичне економе и практичне мајсторе.

Ови економи и мајстори органи су Министарства, које ће им дужности одређивати и у њиховоме унутрашњем раду, за који су само они одговорни Министру (чл. 6.) и главној контроли (чл. 10.), — контролисати. О њиховом владању у дужности као и односима према старешини манастира, потребним чуварима и радницима, прописаће Министар народне привреде нарочита правила у договору с Министром просвете и црквених послова.

Економи и мајстори тражиће се путем стечаја (конкурса) сагласно условима општежитија или саобразно стању и приликама у у манастиру, а предлагаће их ради постављања Министру народне привреде стални одбор за манастирска имања (чл. 7.).

Плату и остале принадлежности економима и мајсторима одређиваће Министар народне привреде при њиховом постављању, при чему по потреби моћи ће им се дати и извесно учешће у добити од чистог приноса радње, коју буду руководили, као награда за њихов ревностан рад.

Плату своју као и принадлежности примаће економи и мајстори из касе дотичног манастира.

Чл. 3. — Поред рада на имању манастирском постављени економи даваће на захтев. и то бесплатно, свакоме земљораднику поуке и

*) Прилог 2. „Нашем Привредном Програму."

обавештења у свима радовима, који се односе на земљоделско газдовање: а тако исто примаће се по могућству на обучавање у земљоделском, сточарском и индустријском раду на имању и у радионицама манастирским младићи из околине манастирске; но младићи имућних родитеља плаћаће манастиру за храну и стан, а величину овог плаћања одређиваће Министар народне привреде.

Чл. 4. — При манастирима основаће се сместишта за смештај оних привредних справа и алата, који су потребни за привреду околног народа, одакле би их могао народ откупом и на отплату лакше набавити: но управа манастирска наплаћиваће од продаваца тих справа накнаду за смештај, коју ће Министар народне привреде одредити.

Чл. 5. — На имању манастирском прирећиваће се о славама манастирским или о другим великим празницима изложбе манастирске радиности ради угледа народу.

Чл. 6. — Привредни план и програм за сваки манастир посебице прописиваће Министар народне привреде по саслушању сталног одбора за манастирска имања (чл. 7.).

Чл. 7. — За израђивање привредних планова, за непрекидно проучавање свију привредних питања, као и за надзор ради тачнијег извршења постављеног плана, а у своје време и за потребно инвентирање, постојаће при Министарству народне привреде, „стални одбор за манастирска имања" од 5 лица; и то три стручна земљорадника, једног стручног техничара и једног духовног лица.

Прва четири члана одбора постављаће се Краљевим Указом на предлог Министра народне привреде, а последњи на предлог Министра просвете и црквених послова, и то на пет година.

Чланови овога одбора врше ову дужност у месту бесплатно, а кад по наредби Министра народне привреде путују ради прегледа манастирских привреда, добијаће из касе манастирске дневницу од 10 динара покрај бесплатног издржавања у манастирском општежитију за време службеног посла.

Чл. 8. - Приплодна и радна стока, привредне справе и алати и сав остали прибор потребан за рационално обрађивање имања и за радионице индустријске набавља ће се и у опште сви новчани издатци чиниће се из капитала манастирског а по предрачуну, који ће за сваки манастир понаособ сваке године састављати манастирски економ односно мајстор и Министру народне привреде на одобрење слати.

Но за увећање привреда манастирских, а у случају недовољног капитала, управа фондова даваће зајам манастирима првенствено на јемство њиховог непокретног имања.

Чл. 9. — Сви производи са имања и од сточарства и сви производи од радионица припадају као неприкосовена својина оним манастирима чија су својина, и могу их продавати у своју корист.

Но манастири дужни ће бити да своја сувишна приплодна грла од одличних сојева претходно понуде на откуп пољопривредницима из среза у коме је манастир, и тек пошто се у року од месец дана нико не јави за то, моћиће их продавати даље на страну.

Исто тако манастири дужни ће бити да мушка приплодна грла уступају и појединим пољопривредницима из среза у коме је манастир, за пуштање на њихову стоку, наплаћујући за то таксу у корист своје касе, коју ће прописати Министар народне привреде.

Такса ће бити ова:

1. За бика за вођење једне краве, дин. . . . . . . 1·
2. За држање овна међу овцама или нераста међу крмачама, и то:

За 5 дана дин.	1·50
» 10 » »	2·00
» 15 » »	3·00

Ко употребљава овнове и нерасте мора их хранити докле их држи.

Чл. 10. — О приходима и о расходима водиће прописане књиге и инвентаре како оно духовно лице, коме је управа манастира поверена, тако и економ односно мајстор; и они ће све рачуне о приходима и расходима подносити у одређено време с потребним документима на преглед главној контроли, а у изводу и Министру народне привреде.

Формуларе књига за целокупно рачуноводство и за инвентаре прописаће Министар народне привреде у споразуму са Министром просвете и црквених послова.

Чл. 11. — Пошто се уређењем угледних привреда поред наведеног (чл. 1.), иде и на увећање прихода и ојачање угледа манастирског, то духовници, којима надлежна власт повери управу манастира, имају дужност да свом снагом помажу да се што сигурније постигне успех коме се тежи привредним пословима на имању.

Чл. 12. — Правила о извршењу овог закона прописаће Министар народне привреде у споразуму са Министром просвете и црквених послова.

К'о санак лепи..

Ко санак лепи што се брзо гаси
Под тешком руком суморнога доба.
Живота худог пролетају часи
У вечност мрачну отвореног гроба.
И тамо где је бурни живот тек'о,
Развале тужне казиваће немо:
Под овим кровом некада је неко
Најлепше снове будућности снев'о.
Па камо снова и драгосних нада,
Што их је некад у венцима плео?
У праху све је завејано сада.
И спомен сами ево где се паду свео!

А путник, можда, пролазећи туди
Сурвану прошлост погледаће боно,
И чудна сета потрешће му груди
За духом што је у прашину клон'о.
Руине старе причаће му немо:
„Ово је судба човечијих нада;
За вечност светлу све што год је спрем'о
Заборав прашни обавија сада!“

Па ипак ти се, о, човече, надаш
И вијеш срећу од санова самих
Ко да их неће плаховито време
Сурвати једном, у вечитој тами?
Да, то је она варалица нада,
Што смеле маште самртноме нуди;
Ти пијеш пехар отровнога јада,
А мислиш сласти левају се свуди!

Драг. Ј. Илијћ

НА ПРЕСТОЛУ

Роман Бертолда Ауербаха

(НАСТАВАК)

Још дрхтим сва како сам се препала. Била сам у шуми: седела сам на мојој клупи, на један пут угледах једнога човека, који иде кроз шуму заустављајући се по кадшто да узбере некакав цветак или да подигне некакав камичак; кад ми се приближио ја сва претрнух.... Ко је био?

Онај пријатељ за којим сам толико жудела — лични лекар Краљев. Његовим дубоким и јасним гласом он ме упита.

— Дијете, може ли се овуда сићи у село? —

Мене стеже нешто у грлу тако, да нисам могла ни бекнути. Ја устадох дршћући, па само руком показах стазу, којом се силази у село. Он ме упита „Зар си мутава јадно моје дете?“ То ми поможе. Ја сам мутава, са свим мутава. Не пустивши ни једнога гласка ја побегох испред њега, па сам онда дуго, дуго плакала. Хтела сам да појурим за њим, али ми колена клецаху, не могох се одржати на ногама. Сад сам се смирила, све је прошло, мора да је прошло.

*

Преживела сам дуге, мучне дане. Посао ми се није милио, много што шта није ми никако испало за руком. Спољни ме је свет узбунио.

*

Добила сам нових поруџбина. Сада ми је опет добро. Само ми чича катранџија побољева. Испрва ме то љутило. Али наскоро сам савладала моје саможиве тиранске навике. Ја сам за верне услуге платила такође верном и оданом службом. Мислим да сам чичу добро неговала; сада је опет здрав.

Ипак нисам тако саможива као што сам саму себе оптуживала. Ја сам добре људе верношћу освојила.

*

Некада сам читала како Арапи пред молитву оперу руке. Ако се десе у пустињи где нема воде, они перу руке песком и прашином. Тако је. Прашина рада чисти прљавштину.

*

Ласте одлазе...

Чула сам како Франц прича својој вереници Гундели: „Једна жена, ама сушта наша Ирмгарда, била је једном с Краљицом на једној маневри, у униформи нашега пука. Она је на коњу пролазила поред нашега фронта".

Ја ако ме овај војник позна и прокаже?

Боже, мој како се људско срце радо игра најзамршеније жмуре! У сред тога јада ипак ми изгледа као некакав тријумф што се моја слика толико урезала у памћењу хиљаде људи.

*

Чича катранџија познавао је мог оца. Он је једно лето у нашој шуми гребо смолу, па му се мој отац придружио и учио га како ваља радити — та он је сваки посао разумевао.

„Ах то вам је био човек. Желео бих да си и ти могла познати тако доброг човека — рече ми чича. Ја сам после од многих људи слушао да је и њима помагао, он је све знао. Он није никоме радо што поклањао, али не за то што би био тврдица, него што је волео да их поучи како ће лакше а више зарадити, а то је више него поклонити новаца. Он им је и новаца давао, али у зајам да купе по које свињче, па кад угојену свињу продаду, онда да плате зајам. Па опет, ко би веровао? Тако доброг човека задесила несрећа; деца су га напустила и отумарала у свет!

Како ми те речи раздираху срце.

Цело вече горело ме је оно страшно место на челу...

*

Сећам се мојега детињства. Било ми је три године кад ми је мати умрла. Ништа се даље не сећам осем да сам се уплашила од вреве у споредној соби. Ах, мајко моја, за што си тако рано умрла? Како би ја са свим друга постала да . . .

Ја? Ко је то ја? Да је могло друго постати, не би било ја. Морало је тако бити.

Обукоше нас у црно, и мене и мога брата, отац нас је пратио, и знам да нам је рекао да ће за нашу срећу боље бити да не останемо код њега, да не порастемо у самоћи. При растанку пољубио нас је, и мене и мога брата, па онда опет мене — сад ми се чини да је хтео да му мој пољубац буде последњи.

Шта су моје успомене из детињства? Мирни Манастир у коме је моја тетка била игуманија и Ема моја пријатељица. Само толико знам да су странци, који су долазили у манастир, гледајући мене увек рекли: Да лепог детета! Ема ми је говорила да ја нисам

лепа, да ми се то страни само ругају; али ја сам се видела у огледалу, ја сам знала да сам лепа, па сам то казивала Еми, и она је морала признати да сам одиста лепа. Кад се мој отац вратио из Америке, он ме је дуго гледао. Је ли, отац, да сам ја лепа?

— Јеси дете моје, али ко је леп од њега се и много тражи; веома је тешка задаћа бити леп. Треба увек да се тако владаш да заслужујеш да ти се сваки радује.

Ја га онда не разумедох. Каква је то тешка задаћа бити лепа? — Сад разумем.

Ја не знам како ми године пролажаху. Вратих се оцу. Бруно који је требао да учи пољску привреду, изабра против очеве жеље војничку каријеру. Отац је живео са свим за себе, за своје студније и радове, а нас је пустио да радимо шта хоћемо; он се поносио тиме и често је рекао, да он неће претњама да се служи, никаквим ауторитетом, него да растемо као слободна природа сами из себе. Ја се вратих у манастир у коме сам остала док ми тетка није умрла.

И у томе — опрости ми велики чисти душе — у томе је твоја кривица. Ти си напустио твоје родитељско владалачко право, ти си хтео да живиш у слободи — а ми? Бруно те није хтео разумети, а ја нисам могла. Тако си ти постао усамљен, а ми бедни.

Бруно беше дошао на двор. Он беше леп, весео, несташан. Он одведе и мене у двор, отац беше мени оставио потпуну слободу — и ту почиње мој јад. Ја бејах лепа, то сам знала, али бејах и храбра, ја не мишљах као друге, ја бејах постала „слободна природа“, оно што је мој отац хтео... Али за што?....

*

Разгледам што сам написала. Ох колишна је жетва за читаву једну годину, а колико сам за ту годину преживела и урадила. Али и цвету треба дуго док процвета, и плоду треба много док сазре. . .!

*

Наше савремено образовање не може да накнади изгубљену религију. Религија изједначује све људе, а наше образовање их раздваја; ваља наћи образовање које ће људе изједначити. То ће бити право образовање. Ми смо тек у почетку.

*

Наумила сам да израдим једну велику групу. Мора ми поћи за руком.

Ханс подигао малога Перу на ђогата, и пустио га да јаши неколико корачаји. Те радости! Па како се мој Водан освртао да види оца и сина. Ја сам ту слику ухватила и сад радим групу.

*

Група ми је испала за руком. Истина не онако како сам ја хтела. Људске су фигуре укочене и не изражавају ништа, али коњ је опет као жив, и сви су у кући срећни што је тако добро испало.

Ханс хоће да ја идем с њиме у лов па да после режем јелене, кошуте и гемзе, то је вели главно.

*

Пробала сам да изрежем и шумску дивљач. Не иде. Ја могу да ухватим само оно што ме се не боји, и што ја с тога волим. Остајем ја код мојих коња и крава.

*

Тешко доба. Стара мајка болесна. Цела кућа уплашена. Ханс није хтео да макне од куће. Бојао се најгорега. Мени је била утеха што је моја дворба чинила добра старамајци.

Ханс беше отурио своју поноситост газдашку; хтео је да сам собом учини ма шта за старамајку. Цепао је и носио је дрва за ложење пећи њене собе. Доктору је непрестано говорио да ништа не штеди. Нема, вели, лека који би за старамајку био скуп. Доктор је опет њену болест мени тумачио као да сам и ја лекар.

Старамајка слала ме је често са својим братом у шуму. Али ми смо се брзо враћали, јер на пољу беше још врло хладно.

Сада је старамајка оздравила, па се сунча на пролетњем сунцу.

*

Чича ми донесе опасне гласе. Шта да радим? Онај што купује моје дрворезе, поручио ми да хоће да дође к мени, јер има велику наруџбину; некакав нов ловачки замак Краљев има да се окити дрворезом па ће ту бити много посла и за ме.

Како ћу то да избегнем?

*

Старамајка ми је помогла. Она је примила трговца и рекла му да ја никога нећу да видим. Она није хтела да пристане ни на какву лаж, за коју би се Валпурга лакше придобила.

Сад имам пред собом дивне цртеже и лепог дрвета.

Погодила сам да израдим известан део.

*

Ханс је изабран за поротника. Валпурга се поноси тиме, а и он се придично свечано опростио с нама кад је пошао у пороту.

Лепа је ствар што се савест народна позива да суди.

Ханс дође. Прича врло страшних ствари. Био је врло узбуђен кад је рекао:

„Сетио сам се свију мојих грехова и љуто сам се кајао, када је требало да изречем пресуду другоме. Сви ми можемо да кажемо да смо само срећни што нисмо такође кривци, и што нисмо на оптуженичкој клупи“.

*

(Недеља, 28 Маја) Старамајка је умрла. Не могу то да причам. Рука ми се кочи. Пољубила ме је у оба ока и рекла „Љубим ти очи, и желим, да никада више не заплачу“.

Два сата пре своје смрти рекла је Хансу:

— Направи мале саонице за Бургају, не знаш колико за њима гине. Направи, мени за љубав, неће детету ништа бити. Молим те, направи! —

— Хоћу старамајка! — рече Ханс али га глас издаде. Гушило га је да она и сада само на то мисли да дете чиме обрадује.

*

Притискује ме цео ужас смрти, па ипак осећам у себи слободу. Видела сам лепу смрт. Моја јој је рука заклопила очи. Извршила сам оно што је најтеже за живу снагу. Онда нисам могла, када сам лежала на земљи поред мог укоченог мртвог оца.

Старамајкина смрт скинула је сав ужас са моје душе. Ја имам снаге да тешим Валпургу. Њеном кукању нема границе. „Сад сам и ја сироче као ти“ вриснула је и пала ми око врата. Па онда виче мртвој „Нано, зашто си ми то урадила? Нано, за што ме остави? Ах Господе, а тица још скаче у кавезу. Да, да! Ти можеш да скачеш, а моја мајка неће више никад устати“. За тим узе велику мараму па покри кавез говорећи. „Драга тичице ја бих те радо пустила, али не могу, моја те је мајка толико волела. Па онда се опет окрете мртвацу „Ах, нано, зар ће моћи опет да сване дан када тебе нема? А сат ето ради даље, њега навију, па он ради даље; ах господе, сат ће пролазити за сахатом; а тебе неће бити нано; ах опрости ми за сваки онај сахат који нисам крај тебе провела“.

Врата на орману за хаљине одскочише сама. Валпурга се страшно уплаши, али се брзо прибра па рече: „добро, добро, ја ћу носити твоје хаљине, носићу их нано у добру, и нећу никад ништа ружно помислити, никад ништа ружно изустити, само ме ти држи нано, да будем увек твоја. Господе Боже, сад нема више никога који ће ми рећи „дијете“. Сећам се твојих речи, нано, кад оно рече: Докле год човек има некоме да каже бабо и нано, дотле има љубави на земљи, љубави која те носи на рукама; тек кад некоме

умру родитељи, тек онда га спусте на тврду земљу. Запамтићу све твоје речи, нано, и моја ће их деца упамтити. Је ли, Ирмгардо, и ти многу њену лепу реч знаш?«

Тако је запевала Валпурга, а јој не могох ништа друго рећи до ово:

— Знам. Сети се прво оне њене изреке: да човек може да сагреши и речима. За то немој више тако да жалиш за њом! —

*

Валпурга донесе старамајкин молитвеник и прочита из њега молитву за растављену душу.

Пошто је она прочитала, пружила је књигу и мени. И ја сам читала захвално и побожно. И ми певамо само оне песме које су други саставили. Кад смо у највећем узбуђењу, ми не можемо ни једно наше осећање да фиксирамо, и ми се машамо за оно, што су песници спевали, за нас и пре нас. У срцу песника налази се нови Јерусалим наше образованости. Оно чиме се човек одликује од животиње, од биљке и од камена, то је што човек може и за другога да осећа, да и он осети што је други осећао. Кроз цело човечанство разлеже се вечна песма, и та је несма и моја, и мој је глас један тон у њој. Једно сунце обасјава покољења једно за другим, и ја сам један зрачак тога сунца. Брегови и планине преживе толика покољења људска, али оне су неме, у њима нема никада никакве принове; а из душе рода људског, ничу са сваким покољењем даље, нове куле духа човечјег.

*

Чудновата тишина ушла је у кућу одкако сахранисмо старамајку. За Валпургу је утеха што су на погреб дошли тако многи људи.

— Јес, они су је сви поштовали, али је они нису познавали. Само ти и ја знали смо је добро. Сећаш се Хансе, кад нам оно, у старој постојбини украдоше кромпир? „Да ми је само знати ко је украо“ рече она тада. „Зар би их тужили нано?“ упитах ја. „Лудо дете — рече она — како можеш тако што и помислити? Ја бих хтела да знам који су толико бедни да нама ноћу краду кромпир, кад знају да га и ми тако мало имамо? Они су сигурно сиромашнији и од нас, па би ваљало гледати да им се чиме год помогне колико се може.“ Тако је рекла. Боже, има ли још једне душе, која би тако што смислила? Такви су морали бити само они што су се посветили! Никад се није гадила ни од каквог болесника, никад није мрзила рђава човека, Она је свагда мислила колико морају бити несрећни они, који су тако болесни или тако рђави, Ох. када би ја само могла постати таква, каква је била моја мајка,

Ако се опет разгоропадим или станем викати, подсети ме Ирмгардо, опомени ме. Боже молим ти се, помози ми да будем као моја нана, па да се и мене моја деца тако сећају, као што се ја ње сећам. Ех, кад би човек могао бити толико добар, колико би хтео. —

*

А сад опет на посао.

Озбиљан посао је тежак, али и утешан. Ханс и Валпурга морају да раде, они немају кад да се са свим предаду својој жалости.

У најсилнијим афектима све се изједначи и Краљ и просјак, и песник пун уобразиље, и најпростије срце.

У жалости Валпургиној јечи исти акорд који је и у жалости Лировој и Корделијиној, па ипак каква разлика! Оцу, који изгуби дете, умире будућност, детету коме умре родитељ, умире прошлост. Ах, како је сиромашна свака реч, како се ништа не може њоме да искаже!

*

Ала ме је уплашила данас једна Хансова реч. Дакле је сумња продрла и у његово срце? Па он ипак са својима чини своју дужност, и ако више не верује у онај други живот?

Свештеник је у својој надгробној беседи рекао ово: „Погледајте она дрва. Пре неколико недеља била су мртва, а сада у пролеће су сва опет оживела". Није требало да то каже г. попа, бар тако не. То је утеха за децу, али не за нас — рече Ханс. Шта је хтео са тим дрвима? Она дрва *која су још жива*, озелене опет с пролећа, али она дрва која су већ мртва, та се не зазеленише више, њих секу, а на њихово место саде друга.

*

Читаве месеце нисам ни врсте написала. За кога ће бити ови листићи? За што да мучим душу хватајући пролазне појаве око мене и узбуђења у мени? Ово ме писање беше збунило. Сад сам опет мирна. Читаве месеце сам радила, само радила.

Видела сам једног човека из образованога света. То беше млад леп, живахан човек са финим добро негованим рукама — он је музичар — који је услед јучерашње олује остао код нас на конаку. Ево шта нам је причао:

— Питао сам лекара да ми по души каже како је с мојим очима. Ето видите на ово око већ не видим ништа, а за годину дана бићу на оба ока слеп. Па сам ето кренуо да још једном видим велики, широки, лепи свет. Ко није Алпе видео, тај и не зна како је леп свет. За то хоћу још и последњи пут да се нагледам сунца, брегова и планина, шума и ливада, река и језера, а највише људскога лица. Тако је дијете — рече мени — и твоје ћу лице да

упамтим, ти си најумиљатија сељанчица, коју сам икада видео. Ја сад учим твоје лице наизуст, као што сам некад учио песме, да их после могу поновити и у мраку и у самоћи! —

Ја сам била врло збуњена, а он врло весео. Само је покадшто погледао мараму којом ми је чело везано. Шта ли је он мислио о тој повесци?

Тако бих му радо рекла да сам некада и ја певала у Гунтеровој кући једну његову композицију, али он не помену свог имена.

Не умем рећи колико ме је потресла слика тог лепог младића у коме беше још толико снаге, а ни трага мекуштва и осетљивости. Он је родом са далеког севера, за то има на њему оне грубе лепоте северних племена; он је удисао морскога ваздуха, за то је тако отресит!

О шта се може да постигне јаком вољом! Како се човечији дух бори са природним силама, и како их побеђује!...

Од како је умрла и старамајка, данас сам први пут плакала; сад ми је лакше и слободније. Онај што је осуђен да ослепи отишао је. Дуго сам га чула како пева, спуштајући се у долину.

Кад бих ја у животу ма коме човеку могла што бити... Ко би могао да не погледа моје чело, и да никада не похвали моју лепоту, тога бих двојином више волела...

Беше!

Какве чудне сенке баца игра, живота чак овамо горе к нама.

*

При старамајкином погребу познала сам се са сеоским учитељем.

Он је прилично образован човек, само прави параду са својом ученошћу, радо употребљава крупне речи, као да њима хоће да каже: ви ме ни разумети не можете. Али он је мојима толико истинског саучешћа указао, да ми се допао, и ја му то показах. Он ми је приликом рекао „Твоја дрворезачка уметност вреди колико и највећи мираз. Ти можеш много пара да зарадиш“ Ја нисам ни слутила куд он нишани тиме.

У последњу недељу изађе на видик шта је мислио.

Он дође у црном фраку са белим памучним рукавицама и запроси ме за жену.

Никако није хтео да верује да се ја никада нећу удавати, и непрестано је наваљивао да пођем за њ, осем ако некога другог волим.

Срећом дође ми Валпурга у помоћ. Добри човек оде из куће као убијен. За што сам морала и томе сиромашку срце ојадити О своме и да не говорим.

*

Још ми неда мира историја с учитељем.

Валпурга ми стаде говорити: ако сам се већ решила да ће никада не вратим у велики свет, онда за што да не усрећим једнога доброга човека, за што да не учиним толико добра сеоској деци и сиротињи? Тек у след овог разговора познадох себе још боље. Ја нисам суворена за доброчинства. Ја нисам никаква милосрдна сестра. Ја не могу ни да обиђем болесника, кога не познајем и кога не волим. Старамајку могла сам да дворим и негујем — али никога другог. Мени су сеоске собе одвратне. Моја се чула тако лако повреде. Нећу да се правим боља но што сам. Пре би могла издржати у каквом манастиру. Ово уверење не гради ме несрећном, али ме ожалошћава.

*

Трећа је година како сам овде. Одлучила сам се на један важан корак. Хоћу још један пут у свет. Хоћу да видим још једном места у којима сам живела. Ја сам себе строго испитала.

Мене не тера жудња за авантурама, она отмена али простачка драж, која предузима необичне опасне ствари, само да види како мртвацу изгледа овај свет, са кога је њега нестало.

Не, није то. Па шта је онда? Срдачна жудња поћи опет по свету макар на неколико дана. Ту жудњу морам задовољити, ако нећу да она мене убије.

Од куда од један пут та жудња?

Свака ми алатка гори у рукама.

Ја морам поћи.

Ја се нисам ни од чег заветовала. Моја је воља мени закон. Ја сам слободна. Свет нема више никакве власти нада мном.

Зазирала сам да кажем Валпурзи шта сам наумила. Али кад она стаде говорити, свака њена реч, сам тон говора, чак и та околност што ми први пут рече „Дијете“. све ми се учини као да њена мајка са мном говори.

„Дијете — рече — ти имаш право. Иди ти жи'ми то ће ти добро чинити. Ја сам уверена да ћеш се ти к нама вратити и да ћеш код нас остати. Али баш и да се не вратиш, баш да за те отпочне са свим нов живот, ако ће — ти си тешко покајала свој грех, теже си испаштала него што беше крива!“

Чича беше пресрећан кад му рекох, да ћемо путовати од недеље до недеље. Кад га упитах зар није радознао на коју ћемо страну, он рече.

— Мени је све једно. С тобом ћу ја путовати ако хоћеш преко целога света, куда је теби драго. Ако ме отераш, ја ћу као пас твојим трагом, ја ћу те опет наћи! —

Ми полазимо на пут. Ове листиће носим собом. Хоћу да запишем сваки дан.

*

(На језеру). Тешко ми је да запишем једну реч.

Праг преко кога морам да крочим улазећи у свет, то је моја сопствена надгробна плоча.

Не могу да схватим.

Како смо се весело спуштали у долину. Чича је узпут певао. И ја се сетих многе песме, али нисам певала. На један пут он прекиде певање па упита.

— Је ли, по каванама, ако упитају, ти си моја синовица? —

— Добро. —

— Али ти онда мораш мене стрицем звати? —

— Па наравно драги чико! —

Он климну задовољно главом и целог пута био је пресрећан.

Стигосмо у механу на обали језера. Он узе да пије нешто; и ја сам пила из његове чаше.

— Ако Бог да, куда путујете? упита крчмарица.

— У престоницу! — рече он и ако му ја не бејах казала куда ћемо.

— Знаш — додаде полако мени — баш и ако нећемо тамо све једно, не морају људи све баш потанко знати.

Ја га оставих у механи па пођох, да се мало прошетам обалом језера. За час бејах пред оном стеном. На стени крст, на крсту уписане златним словима ове речи:

„Овде је

несрећним случајем погинула

Ирма, Грофица Вилденортска

у 21-ој год. свога живота

Путниче, помоли се Богу за њену душу, и поштуј њену успомену“.

Не знам колико сам на томе месту лежала. Кад сам се пробудила око мене многи људи, и међ њима мој чича катранџија плаче и кука.

— Знате моја синовица није навикла толико пешачење. Она из године у годину седи у соби и реже своје дрворезе, ах да знате какве дивне дрворезе! —

Сви су ти људи били љубазни самном. Имала сам довољно снаге да сама одем до механе. Људи који су били у механи причаху моме чичи, како је тај надгробни споменик велика хасна за механџију, јер стотинама људи и жена долази сваке године да обиђу тај споменик. И две калуђерице долазе сваке године да се код тога крста помоле Богу.

— А ко је подигао тај споменик? — упита чича.

— Брат покојнице! —

— Није њен брат, него баш Краљ! — рече неко.

Разговор је често прекидан, али се опет настављао.

Ја загледах како се граде легенде. Једни причаху како то не беху чиста посла, јер се онда удавила још једна лепа девојка, која се звала црна Естера, и која је била кћи оне сумануте баба Ценце што сада живи тамо преко језера; па ко зна, да ли и лепа госпођица, јер кажу да је здраво лепа била, није сама скочила у језеро? Противу тога устаде крчмарица говорећи, како је на грофици било пуно накита, нарочито једна звезда од драгог камсња на челу, па онда видели су људи и коња који је грофицу збацио; њен брат је хтео да убије коња што је то учинио, али тај коњ беше оманђијан, и од тога дана није хтео ништа да једе, док није од глади црк'о. Други опет стадоше причати да је рођени отац заповедио да се удави, а она га је послушала.

— Буди Бог с нама — рече мој чича — а што да јој отац тако нешто заповеди?

— Јер се волела с једним ожењеним човеком. Али о томе се не сме говорити.

— Што да не сме? — рече један рибар, па спустивши глас рече чичи — знаш, она је живела с Краљем, па да не би после постала којекаква, скочила је у воду, те се удавила! —

Може ли се написати шта сам ја осећала за време тога разговора?

Ко зна, после неколико година, можда ће се неко усамљено дете возити по језеру, певајући песму о лепој грофици са дијамантском звездом на челу?...

Ништа не знам како се смркло и како сам заспала. Пробудих се, а још чујем песму о утопљеници грофици. Сву ноћ ми се причујаше та жалостива песма. Све што сам преживела изгледа ми као сан. Погледах кроз прозор — преко језера, тамо на јутрењем сунцу бљеште златна слова

Шта да радим? Да се вратим?

Мој чича је био весео кад ме је видео да сам опет здрава. Крчмарица ми понуди слику мога надгробног споменика; ту слику

сви путници купују. Мој чича ценькао се с њоме док није добио слику за пола тражене цене, па ми ју онда поклони. Сада носим слику моје надгробне плоче у недрима.

Морала сам да прођем још поред једнога гроба. Била сам на очевом ґробу. Метула сам руку на хумку, а у мени нешто рече: ти можеш бити задовољан, ја испаштам.

Како ме потресају сва та позната места! Ништа не могу да запишем; срце ми пуца. И осем тога осећам плашљиво лупање срца. Морам скратити причу. Не могу да издржим тачно набрајање. Ја ове листиће никада више нећу читати...

Отпутовасмо и у женски манастир. Међу калуђерицама видела сам моју драгу Ему што сваке године походи мој гроб... После толико година молила сам се Богу у цркви, и то с њоме... Па каква је разлика да ли је човек мртав или жив, ако само мисао...

Рука ми дршће, али ја хоћу...

Кад сам се вратила из манастира и повезла се преко језера, у оном слободном ваздуху, задахну ме опет једна јака мисао: Ја испаштам у слободи! То је мој последњи понос! Моја ме воља држи тако исто чврсто као Ему манастирски зидови, а међутим — ја радим...

Морало се извршити све онако како бејах намислила. Видела сам цео свет још једном и опростила сам се с њиме.

Одосмо у престоницу. Како ме уплаши она врева и ларма од кола.

Кад сам први пут опет чула шуштање свилене хаљине, то ме је дирнуло. Кад сам прву даму срела са модерним шеширом и копреном, гонило ме нешто да јеословим. Та ти људи из образованог света, они су моји. Као да сам из утробе земљине изашла на сунчану светлост.

На уличким ћошковима читала сам огласе. Ама је л' то онај исти свет у коме и ја живим?

Све ти то забавља другога, песмом, свирком итд. Нико никако уживање не црпе сам из себе.

Свет је спој, целина. Ти си то изгубила.

Великоварошку мотљаву гледала сам из прозора једне механе.

Ова и она кућа, то су парчета мога живота, која ми се јављају као авети. Кад би људи знали — Има и улица које нисам никад видела. Безбрижно промичу људи једни поред других. Варошани сви изгледају тако зловољни; нисам срела ни једно ведро, срећно лице.

*

Била сам у галерији слика. Онај ваздух што се очима усише! Оно опијање бојама, она свечана тишина! Видела сам мог старог

учитеља и слушала сам како једном странцу говори: Историјској слици не даје уметничку вредност величина, и обим историјскога предмета, него то што уметник уме и себе и нас да стави на велико историјско земљиште...

Као пијана пролазила сам кроз дворане. Сви моји стари пријатељи поздрављаху ме, они су, обучени у вечите боје, остали непромењени. Природа и уметност једине су верне, то је њихова снага, али оне не говоре, оне су само ту. Опет није. Само је природа мутава. Уметност је природа врло речита. Људски дух не говори само устима. Чинило ми се као да ће Мисирска Марија сад да окрене главу и да ме упита: Разумеш ли ме сад?

Почех се збуњивати, страх ме обузимаше.

Дуго сам седела у Рафаеловој дворани, као у каквом другом свету, а око мене све што је најлепше земља понела, схваћено најчистијим очима.

Једна мисао која усрећава сену ми кроз душу: уметност прва ослобађа људе, с њоме почиње нов живот стварања, и што је још величанственије, у то највише царство може ући когод хоће. Син најсиромашнијег сељака рекне: ја хоћу да у овим дворанама царује мој дух, и он влада у њима, окружен претцима рода људског. То је бесмртност, то је вечити живот. У родитељској кући слободног уметничког стварања простор је безграничан, ту је вечна домовина.

*

Била сам пред дворцем. Прозори на собама, у којима сам становала, беху отворени. Мој папагај још је тамо у златном кавезу, он још виче „Збогом, збогом!“ Само моје име не додаје више. Заборавио га је.

*

После толиких година видела сам опет новине; лежаху предамном на столу. Дуго сам се борила да л' да их узмем у руке. Најзад учиних. Ево шта сам у њима прочитала:

„Њег. Величанство Краљ, праћен председником министарства фон Броненом (дакле Бронен министар!) главним шталмајстером грофом Вилденортским (дакле мој брат!) и личним лекаром, тајним саветником Dr. Сикстом (дакле мој узвишени пријатељ Гунтер мртав!), отпутовао је на шест недеља у морска купатила.“

Шта га ми исприча то неколико врста! Не треба ми више да читам. Али поред тога беше још и ово:

„Њено Величанство Краљица са Његовим Краљевским Височанством Престолонаследником преселили су се у летњи дворац.“

Шетала сам по вароши. Разгледала сам по дућанским изложима оне ствари које ми више не требају. На један пут угледах у једном излогу моје дрворезе. „То је наша израђевина" викну чича па дрско уђе у дућан.

Запита пошто су они дрворези и ко их је израдио? Чусмо врло велику цену, па онда трговац додаде „Уметница — уметница је рек'о — која је то израдила, то вам је једна полусуманута сељанка планинкиња".

Ја погледах мога чичу. Он се беше уплашио од мене, и његов поглед чисто ме мољаше да само сада, док смо у туђини, не полудим са свим. Имао је јадник рашто и бојати се, јер ма како да сам се савлађивала пред мојим сапутником, за многи мој поступак морао је помислити, да нису чиста посла.

Купила сам неколико малих гипсаних снимака са грчких гема, те ћу сада имати неколико вечно лепих угледа. Али је мука била купити тако чудне ствари, ја сам се и усудила да их купујем само у сумрак.

Видела сам многа позната лица, али сам увек брзо окретала главу на другу страну, Само ми је жао што нисам смелаословити добру госпођицу Крамерову; она је остарела. веома је остарела. У руци је носила књигу са жућкастим корицама библиотеке за узајмљивање књига. Сирота! Колико их је хиљада прочитала! Она чита књиге, као што мушкарци пуше цигарете.

Одох и до куће личнога лекара. Капија широм отворена. Унутра је некаква фабрика. Красна дрва у авлији беху сва исечена.

На глави Викторије на арсеналу сеђаше голуб. Видела сам фигуру врло јасно и без догледа.

Вече ми је донело најчистију срећу коју сам икада осетила и коју ћу икада осетити.

У позоришту даваху Мозартову „Чаробну свиралу."

Отидох и ја с чичом у позориште. Седели смо на највишој галерији. У позоришту беше много људи, доле их је било сигурно и мојих познаника, али ја нисам никога гледала. Ја бејах очарана музиком.

Прошло је пола ноћи. Ја сам с чичом на стану у једној кочијашкој гостионици; не могу никако да се стишам; морам да ухватим у речи оно што сам осетила.

Мозартова „чаробна свирала" то је једна од оних вечних творевина које стоје у етиру, изнад свију страсти, изнад сваке људске борбе; често сам слушала како је текст детињаст али на таквој

висини свака радња и свака људска појава може бити само алегорична. Ту нема више ни тёже, ни ограничености, ту човек постаје тица, постаје чист природан живот, постаје љубав, постаје мудрост. Детињски па чак и детињасти текст једини је и прилагодан; само људи отупљени за све, могу наћи да је то досадно и без укуса.

Ово је последње драмско дело Мозартово, у њему се обнавља све што је најузвишеније у њему, све богаство звукова као у неком освештању. Поједини његови створови пролазе поред њега, обнављују се, постају мање одређени и карактеристични, али у толико чистији, етирнији. Ту је нешто у најбољем смислу „надземно", оно што растурено јечи у многим људма и стварима, овде је прикупљено и свезано.

Хор кад улазе свештеници, то је марш човечности, а хор „О Изис" то је сунчасто блаженство мира. Ту је цела рајска скаска, живот над светом, куда нас само музика попети може, у слободном етиру, високо над бурама и олујама земаљске атмосфере.

Читаве сате лебдила сам у том етиру, ја незнам како сам опет сишла на земљу. У оваквој музици је узвишена мирноћа, самосвесна, без икакве скрушености; у њој је живот који увенути не може, не, у њој је мирис зрелога плода.

Ово Мозартово последње дело има себи равна друга у Лесинговом последњем делу, у „Натану мудром" Душа се издиже високо изнад овог закрвљеног света, па живи оним чистим другим животом позитивне побожности и помирљивости, у коме се има само осмех за све муке рода људског у његовој ограничености и коначности, Велико прибежиште човечности није сахрањено у прошлости, оно се има тек из будућности да поцрпе, образује, да се створи.

У „Натану" и у „чаробној свирали" налази се сјајно комађе тога накита; они доказују да блаженство није машта, и само онај који на овоме свету носи у себи надземност и веслутећи је, неможе то да појми.

Преживети такве часове — то је вечити живот.

Она три дечака певају божанско блаженство. Кад би анђели на Рафаеловој Сикстини певали, они би певали исту мелодију, њихови гласови би се кретали у томе региону тонова.

Ах када би те звуке могла да чујем на моме самртном часу, они тако слатко растварају све.

Кад би се осећање те најузвишеније сласти могло без прекида осећати!

После опере седела сам дуго у парку сама, око мене само густи мрак.

Наслсавши се такве музике, да ми је да прелетим у моју шумску усамљеност, да не дођем више ни у какав додир с овим светом, да ме не повреди више никакав туђ тон, да се угасим, да ме тако нестане.

Али ваљало ми се опет спустити у овај свет.

И тако ево ме где седим после пола ноћи; цео свет спава и не зна ништа о себи, а ја бдим у тишини и самозабораву.

О ви вечни духови, када би могла бити с вама да макар једну једину реч, један једини звук из свога живота довикнем вечности! Тамо у галерији гледају очи вечно отворене, гледају толика људска покољења како настају и како их нестаје, а овамо јече хармоније и речи које се неће никада изгубити...

Ах, ви обожавани духови што сте у стању да из уметности створите нов свет! Овај свет, овакав какав је, само нас збуњује. Ви га тек пречишћавате и преображавате. Ви сте они блажени генији, који непрекидно пружате роду људском златни пехар животнога вина, који је увек пун, ма колико милиона из њега пили.

До срца ме боли што морам да напустим царство боја и тонова. Само за тим жалим.

*

Само још последњу станицу.

Отпутовали смо и до краљевског летњиковца. Поред ограде парка шетали смо се. Видела сам дворске госпође горе код капеле где седе у хладу и везу. Ох, колико их је међу њима које нису боље од мене, па се ипак шале и смеју, па су ипак срећне и уважене. То је наш јад што се ми увек тиме оглушујемо; погле око себе, и други није бољи.

Сада устадоше дворске госпође и поклонише се. Капија на оградној решетци се отвори, и Краљица се извезе. Поред ње је седео принц.

Краљица погледа и мене и чичу па нас поздрави. Мени засенуше очи.

Не знам дал' сам добро видела? Краљица изгледаше весела.

Принц је постао леп дечко. Испунио је што је обећао у колевци.

Чича се разговарао с једним радником који туцаше камен крај пута. Он је веома хвалио краљицу и њено јединче — Дакле јединче?...

Бејах веома уморна; морадох сести украј пута, којим сам се некад тако поносито возила. Ако ће! Добро је што је тако.

Мој чича беше пресрећан кад му рекох сада ћемо натраг, кући! Мора бити да је страховао за ме, и да је помишљао, да самном нису чиста посла.

Они који ме не виде држе да сам мртва, а они који ме виде држе да сам суманута.

Да су ме познали, бејах тврдо одлучена да кажем и Краљу и Краљици све — па онда да се опет вратим у моје прибежиште.

Али овако је боље.

*

Вратили смо се дома.

Кад смо дошли до под наше брдо, и кад смо се почели пети, упитах саму себе: је си ли ту дома? Па ипак — ово путовање учинило је да ми је ово одиста нова домовина. Овде живим правим животом.

Чисто ми се одвалио камен са срца што сам све то записала. Често ми се вртио мозак док сам писала, као да стојим на ивици некакве провалије. Али ја сам постојана. Нећу више да погледам ове листиће.

Сад на посао, и никаквих покајних мисли. Најближа минута само може се рећи да је наша, ова што је сад настала већ није, а она што је прошла, са свим није наша.

Грдан ме посао чека. То је добро. А моја Валпурга и деца тако су срећни што сам се вратила.

Док сам била на путу Валпурга је дала „моловати“ моју собу бледоцрвеном бојом, без икаквог укуса, и ја још треба да сам благодарна. Она је мислила да се ја нећу вратити.

Ја бих ове људе могла сваки дан да оставим, па ипак су они за ме цео свет. Да ли ће тако бити и кад ме са свим нестане с овога света?

*

Кураж бити ван света — чини ми се да сам то негде прочитала. Сада тек разумем. Ни плашња, ни жалост. Само храбро.

*

Не престано ми је у памети: Храбро оскудевати. Хвала ти за ту реч добри душе, ма ко да си. За што да загорчам себи дан с тога што ће после доћи ноћ? Храбро оскудевати, то је све.

*

Сећам се Мозартовог узвика: Буди сталан! Па онда одмах оне три кратке ноте: D, E, D. За тим труба. Највише поуке требало би предавати само музиком. То продире и остаје. Буди сталан!

*

Тамо где је мој изглед у шуму, подижу телеграфску линију. Светски живот опет пролази поред мене.

*

Валпурга вели да ми је глас постао рапав; али ја не осећам никакав бол. Сигурно ми је глас тако орапавио што не говорим. По читаве дане ни речи.

*

(28 Августа) После дугих мрачних дана — ведро небо, сунцем обасјани снежни врхови и сочно зелени брегови и доље. Тако би радо ишла да шврљам, али нећу. Рад ми је био веран пријатељ у облачним данима, и ја ћу њему да будем верна кад је ведро и светло.

Данас је Гетеов дан рођења. Он се родио у подне. У исти час ја ово пишем, сећајући се њега.

Шта ли би ми он световао односно мог проиграног живота? Да л' је тај живот одиста проигран? Није.

*

Увео листак пада са дрвета. Колико је летњих дана и пријатних ноћи требало док је тај лист порастао, шта је он био на дрвету, а шта је сад на земљи?

А шта је и живот човечји сведен у неколико реченица!

*

Са свачим и свим што сам целога живота научила, радила, мислила, ја опет себи изгледам као комад дрвета. Ја још не знам шта ће се од мене направити. И ко ће то оваку сировину да преради? Ја сама.

Добила сам леп посао, оно што урадим неће ићи од руке до руке, него ће остати. То је један рад за кућу.

Ханс је често говорио како би се тамо горе где он обара шуму, могла начинити лепа бачија. Јуче кад се вратио кући рече:

— Смислио сам. На једном пропланку у врх планине оставио сам четири грма, у четири ћошка. Ту ћемо да направимо колебу. Ту ће бити наша бачија. Истина има да се пење уз брдо пуна два сахата, али се одавде од наше куће врло добро види тај пропланак.

— Помисли — настави Ханс пресрећан што ће да стече и своју бачију — одкако сам на овој падини оборио шуму, види се с' оног пропланка врло далеко, чак се види наше језеро у постојбини. Истина са толике висине наше језеро изгледа оволицна плава мрља, али тек гледа те отуд као верно око, које те зна из детињства. Ах, лепо ли беше у нашој постојбини! Али овде је лепше, не треба грешити душе. —

Ја сам дакле направила цртеж за нашу колебу на нашој бачији. Чича кроји грађу врло вешто. Ми тешемо и тестеришемо заједно наш Нојев ковчег, а при том смо весели као дунђерски шегрти.

Ја режем коњску главу у природној величини за кров наше колебе.

*

Била сам с Хансом тамо горе, где ће нам бити бачија.

Мени је данас после овог хода који ме је освежио, као да сам доживела почетак света: нов пут, нова кућа онде, где пре тога није никада било људскога створа. Чини ми се да немам више ништа до доживим; тако се осећам лака, као да је сва земаљска тѐжа с мене спала.

*

Још нема ништа у бачијској колеби. Голи зидови. Само у једном углу стоји већ икона Спаситељева, и мирно чека људе, који ће доћи да ту живе. То је благослов за човештво што може свуда да понесе слику јединог чистог човека и у пустињу и у самоћу својих планина. Тиме читава једна виша култура. једна велика историја осваја и тај вови свет. Када би уз то ишло и право сазнање чистога духа!

*

(Октобар) Сада, кад настаје зима морам непрестано да мислим на нашу усамљену колебу тамо горе. У мојим сновима све сам тамо, са свим сама, доживљавам чудеса. На пролеће морам се преселити на бачију. Читаво једно лето провести са свим сама, са биљем и стоком, са планином, потоком, сунцем и звездама — чини ми се док то преживим да ћу моћи рећи да сам потпуно живела.

Зар ти још није доста ненаситно срце? Зар увек жудња за нечим другим? Шта то значи?

Мира хоћу. Хоћу.

*

Мило ми је што ћу још више у вис, на више брегове, у већу усамљеност. Као да ме нешто тамо зове — то није никакав глас, никакав звук, па ипак ме зове и мами оди, оди! Ето ме.

*

Са ове највеће висине разгледам коме сам шта на жао учинила. Теби, оче, мој, теби Краљице моја, а највише самој себи.

*

Од свију ствари на свету највише се лаж свети. Онда када сам Краљу писала из манастира, поносила сам се мојом искреношћу па ипак бејах скроз лажљива. Санћим сам се борила за слободу,

а у ствари сам хтела само да му пишем и да му се покажем како сам лепа са мојим слободњачким осећањима. Бејах срећна да пливам уза струју јавнога мњења, а у ствари хтела сам само да се блистам као његова силна пријатељица. Он се није освртао на моје писмо, па ипак сам ја отворила на ново манастире.

Лаж се свети.

Само је у истинитости чистота и слобода.

*

Само када би могла речима да искажем блаженство које сам осећала вечерас при заласку сунца. Сада је мрак, али као што је истина да ми је отоич сијало сунце у лице, тако је истина да у мени сада сија један сунчани зрак. Ја сам сама један зрак из вечности. Шта се мене тичу дани, године? Шта је ту цео људски живот?

*

Сад разумем за што је мој отац са мном онако урадио. Он није хтео да ме казни, он је хтео да ме пробуди, да дођем к себи, јер самосвест спасава.

*

Сад разумем и натпис на библиотеци мог оца

„Кад сам сâм, онда сам најмање усамљен"

Да, кад је човек сам онда најбоље може да се загњури у васиону. Ја сам и живела и дошла до сазнања. Сад могу умрети.

*

„Шта ће свет рећи" — у тим је речима тиранија света, у њима је сва исквареност наше душе. Те четири речи владају свуда. И Валпурга се покорава тој тиранији, само Ханс не, он ради као и Гунтер, лични лекар Краљев, само што први не зна, а овај зна за што тако ради.

Човеку треба да је прва и једина дужност да очува чистоту своје савести. Оно страшно „шта ће свет рећи" не треба да га се тиче ни мало. Чини право па се не бој никога, јер ма колико удешавао свету, никад му угодити не можеш. Ко зазире од тога шта ће свет рећи, он је његов роб, а ко иде право својим путем, не водећи рачуна, да л' се то коме допада или не, он је свету господар.

*

Чини ми се да знам шта сам урадила. Нема милости ни за ме. Ево моје потпуне исповести:

Ја сам пала у грех. Нисам се огрешила о природу. Погрешила сам противу светског реда. Је ли то грех? Ето спрам мене висока јелова шума. Што виша јела, то све више изумиру доње гране. Дрво у шумској заједници, у окриљу и заштити заједнице, не може да даде пунога живота свима својим гранама.

Ја сам хтела да живим пуним животом а опет да останем у шуми, у заједници, у свету.

Ко хоће потпуно да живи, тај мора бити усамљен. Чим смо у светској заједници, ми нисмо више слободни природни створови. Природа и обичаји (нрави) морају бити равноправни. А где год имају два равноправна, не може једно тражити за себе све, мора да чини концесије другоме.

Ето у томе је мој грех.

Ко хоће да живи као слободна природа, тај треба да изађе испод заштите друштвенога морала. Ја нисам хтела ни једно ни друго потпуно. За то сам сломљена и раздробљена.

Мој је отац имао право са својим последњим чином. Он је осветио морални закон, који је толико исто важан као и природни закон. Животиња не зна за оца и мајку чим стане на своје ноге. Али човек их зна, и они му морају бити светиња.

Сад ми је све јасно. Ја сам кажњена са свим праведно, јер сам била лопов. Украла сам оно што је највише, украла сам поверење, љубав, част, углед, сјај.

Оне нежне душице мисле да су Бог зна како отмене, што се гнушају оног јадника, који је крао па га терају у апс. Али шта је све оно благо које се руком може украсти, према оном благу које се не може ухватити?

Нису свагда најгори људи на осуђеничкој клупи.

Ја признајем свој грех и поштено испаштам за њ. Ја испаштам што сам хтела да инћарим, да улепшам своју кривицу, као бајаги некакво природно право. О Краљицу сам се смртно огрешила. Она је за ме представница наравственога реда у свету, који сам ја повредила, а ипак сам хтела да уживам.

Теби Краљице, теби слатка, добра, тешко увређена, теби се ја ово исповедам.

Ако умрем пре тебе — а ја се надам у то — нека теби предаду ове листиће.

*

Ми не можемо бити само природа. Ко хоће да живи по природним законима, тај нема никаквог удела у историјском свету; за њ нико не постоји пре њега, с њиме се родила цела његова природа, с њиме она умире. Ко иде само за природним нагоном, тај одриче човечанство, он пориче историју света, коју не представља он сам, која је била пре њега. Такав човек поред свега глеђа образованости, није ништа друго до дивљак, он је изван људскога друштва, што год носи или ужива од образованости, то је све украо, јер он то није са собом донео на овај свет.

*

А више сваке правде и сваке обвезе стоји: љубав.

Тешко ономе, ко скрнави божанску мисију љубави.

*

Сада разумем и живот мог оца, он је хтео да живи сам за се, да се усавршава, а овамо је имао децу у свету, и тражио је од њих љубави и привржености. Он је умр'о од страшне последице свога живота, али то мене не правда, са мном је праведно поступио.

*

Што је било да било, ја сам поштено платила. Има спасења у наам самим. Ја осећам да сам се препородила, ја сам слободна, ја могу да се вратим у свет, да скинем повеску са свога чела.

У свет? Шта је свет? Свет је у мени. Ја сам свет. Аз јесам.

*

Данас сам први пут певала. Ах како ми је то добро чинило. Није ме нико чуо.

*

Валпурга се много брине за ме. Често ми долази, хтела би нешто да каже, па опет ћути, понавља како мора бити лепо горе на бачији, и како ћу ја тамо бити мирна и срећна. Једва чека да се отопи снег, да ја одем горе, да оздравим, а ја не осећам да сам болесна.

*

На пољу струји пролеће у дрвећу. Тако је и у мени. Осећам да ћу доживети нову сласт. Шта ли је то? Мирно ћу да чекам.

*

Мени је чудновато. Као да ме неко диже заједно са столицом на којој седим, па летим, летим, а и сама не знам куда.

Шта је то? Ја осећам да живим у вечности. Све јури к мени, сунчана светлост, шуштање шуме, људи свију векова, свију облика, све је у мени лепо, прожмано сунчаном светлошћу.

Ја јесам.

Ја јесам у Богу.

Ох да могу сад умрети у овом спасењу и растварању.

Али ја ћу да чекам докле мој час куцне.

Дођи мрачни часе кад год хоћеш, ти си мени светао!

У мени је светлост, ја то осећам. О вечни душе свију светова, ја сам једно с тобом!

Ја сам умрла па живим, ја ћу умрети па живим.

Све је опроштено и збрисано. На мојим крилима било је прашине, ја треснух крилима и полетех у сунце, у вечност и бесконачност, у велико све Умрећу. певајући из пуне душе!

Доста!

*

Опростила сам се од свега, од моје мирне собице, од моје клупе на изгледу, — ја не знам да ли ћу се вратити, а баш ако се и вратим да ли ми неће све постати туђе.

*

(Последњи лист. Оловком писано).

Када умрем молим да ме овако сахране: да ме увију у прост чаршав, да ме спусте у сандук нерендисаних дасака, па да ме укопају под оном јабуком, што је на путу којим се иде кући мојега оца.

Чим умрем нека се то јави моме брату или другим каквим рођацима; хоћу да ме саране тамо где сам казала.

На моме гробу не треба никакав камен, никакво име.

(Наставиће се)

Статистика школа у Краљевини Србији за 1887-88 школску годину.

У следећих шест таблица изложено је у кратко стање јавне наставе у краљевини Србији за прошлу годину.

Не упуштајући се у објашњавање ових табела, ми ћемо се овде мало зауставити само код друге табеле, у којој је изложено стање свих средњих школа, виших и нижих, и за нас је од интереса, у коликом броју напуштају ђаци ове школе.

Највећи проценат (38·43) ђака, који су у течају године школу напустили, налазимо у богословији, а најмањи (19·58) у Вишој женској школи. После богословије долазе одмах Учитељске школе са 33·68 процената ђака.

Од реалака изгубила је највише ђака Лозничка (30·28 %), а најмање Књажевачка (10·52 %).

Од виших гимнасија изгубила је највише ђака Крагујевачка (27·40 %), а најмање Шабачка (14·46 %).

Од нижих гимнасија Лесковачка је изгубила највише ђака (42·97 %). а чачанска најмање (8·59 %). Нижих гимнасија, које су изгубиле више од 10 процената ђака, било је *седам*, а оних, у којима је тај губитак био већи од 20 процената, било је опет *седам*.

Зашто толики ђаци напуштају школу, томе је узрок с једне стране сиромаштина, а с друге неуспевање у науци, за које — последње — мислимо, у неколико ће бити крив наставни систем и више још сами наставници. Доказа за ово имамо такође у споменутој табели, у којој је и број ђака по оценама успеха.

У следећем прегледу израчунали смо за сваку школу на по се просечну белешку успеха и уз то додали просечни број извињених ђачких изостанака.

Школе	Просечни успех	Просечни број извињених изостанака
1. Богословија	3·90	54·71
2. Нишка учит. школа . . .	3·67	140·80
3. Виша женска » . . .	3·50	30·42
4. Београд. учит. » . . .	3·42	167·14
5. Лозничка гим. реалка . . .	3·42	50·17
6. Чачанска нижа гимнас. .	3·33	10·14
7. Београдска реалка . . .	3·30	41·48

Школе	Просечни успех	Просечни број извињ‧них изостанака
8. Смедерев. нижа гимнас. . .	3·30	26·67
9. В. градиш. » » . .	3·30	36·57
10. Крушевач. » » . .	3·29	47·14
11. Врањска нижа гимнас. . .	3·28	11·60
12. Књажевач. гимн. реалка . .	3·25	52·20
13. Београд. гимнасија I . . .	3·24	33·00
14. Свилајин. нижа гимнасија .	3·24	31·55
15. Ужичка реалка	3·20	22·42
16. Параћин. нижа гимн. . . .	3·20	29·77
17. Београд. гимнасија II . . .	3·18	36·80
18. Горњомилanов. нижа гимн. .	3·14	14·59
19. Нишка гимнасија	3·12	25·54
20. Пиротска нижа гимн. . . .	3·12	35·00
21. Крагујевачка гимнасија . .	3·11	16·30
22. Лесковач. нижа » . .	3·09	57·07
23. Алексинач. » » . .	3·05	32·72
24. Пожарев. » » . .	3·05	21·68
25. Шабачка гимнасија	3·02	22·80
26. Зајечарска »	3·02	23·70
27. Неготинска нижа гимнас. .	3·00	27·74
28. Ваљевска » » .	2·75	38·52
29. Београдска » » .	2·69	21·30
30. Јагодинска » » .	2·42	9·14

Из овога поређења успеха с изостанцима види се најбоље, да изостајања од предавања нису главни узрок неуспеху; јер откуд би иначе могао бити у београдској учитељској школи просечни успех 3·42 код 167 изостанака, а у јагодинској нижој гимнасији на против 2·42 код само *девет* изостанака.

Појава, да само у три средње школе имамо успех бољи од 3·5, у двадесет и четири само 3—3·4 а у три завода мањи од 3, одиста мора изненадити свакога, који мало ближе посматра рад у нашим школама.

Овде нам и нехотице долази питање: како то да учитељу основне школе зависи повишица од успеха *његових* ђака, а наставника средње школе, на против, да глава за то не боли?

По закону о учитељским платама наставник основне школе, који са својим ђацима покаже успех *добар*, не може *никад* добити повишицу плате, њему треба оцена најмање 3·5 и то узастопце кроз *пет* година, те да би могао задобити право на повишицу.

Овде међу тим видимо, да просечни успех само у три завода износи 3·5 или нешто више, у осталима пак тај је успех слабији. Треба ли овде каква коментара? Ми држимо да не треба, а јамачно ће, ваља да, на то умети и учитељи одговорити.

СТАТИСТИКА ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ У БЕОГРАДУ

ФАКУЛТЕТИ	ГОДИНЕ	У ТЕЧАЈУ 1887-88 ПРЕДАВАНО ЈЕ		БРОЈ: У ПОЧЕТКУ школске године			БРОЈ: НА КРАЈУ школске године			ПО УСПЕХУ У НАУЦИ				ПО НАРОДНОСТИ		ПО ВЕРИ	
		ПРЕДМЕТА	СА НЕДЕЉНИХ ЧАСОВА	РЕДОВНИХ	ВАНРЕДНИХ	СВЕГА	РЕДОВНИХ	ВАНРЕДНИХ	СВЕГА	ОДЛИЧНИХ	ВРЛО ДОБРИХ	ДОБРИХ	СЛАБИХ	СРБА	СТРАНАЦА	ПРАВОСЛАВНИХ	ДРУГИХ
Философски: Одсек природно-математички	I	3	18	17	—	17	16	—	16	2	5	6	3	15	2	15	2
	II	4	24	13	—	13	13	—	13	3	4	6	—	13	—	13	-
	III	7	42	10	—	10	10	—	10	3	6	1	—	10	—	10	—
	IV	3	18	13	—	13	13	—	13	4	5	4	—	13	—	13	—
свега....		17	102	53	—	53	52	—	52	12	20	17	3	51	2	51	2
Одсек историјско-филолошки	I	3	18	9	1	10	9	1	10	4	4	1	1	10	—	10	—
	II	3	18	6	—	6	6	—	6	2	2	1	1	6	—	6	—
	III	6	36	7	—	7	7	—	7	4	2	1	—	6	1	6	1
	IV	5	30	4	—	4	4	—	4	2	1	1	—	4	—	4	—
свега....		17	102	26	1	27	26	1	27	12	9	4	2	26	1	26	1
оба одсека,...		34	204	79	1	80	78	1	79	24	29	21	5	77	3	77	3
Технички	I	5	30	25	—	25	25	—	25	4	7	13	1	24	1	24	1
	II	9	54	6	—	6	6	—	6	—	3	2	1	6	—	6	—
	III	4	24	8	—	8	8	—	8	—	6	2	—	8	—	8	—
	IV	11	66	7	—	7	7	—	7	3	8	1	—	7	—	7	—
свега....		29	174	46	—	46	46	—	46	7	19	18	2	45	1	45	1
Правнички	I	3	18	56	2	58	56	2	58	7	20	19	12	56	2	56	2
	II	3	18	44	1	45	44	1	45	8	25	9	3	44	1	45	—
	III	5	30	36	1	37	36	1	37	9	18	7	3	35	2	35	2
	IV	9	54	27	—	27	27	—	27	10	9	6	2	27	—	27	—
свега....		20	120	163	4	167	163	4	167	34	72	41	20	162	5	163	4
Сви факултети	I	14	84	107	3	110	106	3	109	17	36	39	17	105	5	105	5
	II	19	114	69	1	70	69	1	70	13	34	18	5	69	1	70	—
	III	22	132	61	1	62	61	1	62	16	32	11	3	59	3	59	3
	IV	28	168	51	—	51	51	—	51	19	18	12	2	51	—	51	—
свега....		83	498	288	5	293	287	5	292	65	120	80	27	284	9	285	8

ЗА 1887—88. ШКОЛСКУ ГОДИНУ.

У Ч Е Н И К А																						Свега
2	2	—	—	1	[illegible]	—	3	4	3	5	—	1	—	—	—	16	3	16	1	7	10	17
2	6	—	—	1	[illegible]	—	—	1	6	2	3	1	—	—	—	18	4	[illegible]	1	11	2	18
3	1	—	—	1	[illegible]	—	—	—	3	1	2	3	—	—	1	10	4	10	—	7	3	10
—	3	—	—	1	[illegible]	—	—	—	—	4	4	4	—	—	1	13	5	12	1	10	3	13
7	12	—	—	4	17	—	3	5	12	12	9	9	—	—	2	52	16	50	3	35	16	53
1	6	—	—	1	—	—	2	3	2	1	2	—	—	—	—	10	1	9	1	6	4	10
1	3	—	—	—	[illegible]	—	—	1	2	1	1	—	1	—	—	6	2	5	1	6	—	6
—	4	—	—	—	[illegible]	—	—	1	4	1	—	1	—	—	—	7	5	5	2	7	—	7
—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	4	1	4	—	4	—	4
2	17	—	—	1	[illegible]	—	2	5	8	3	7	1	1	—	—	27	9	23	4	23	4	27
9	29	—	—	5	[illegible]	—	5	10	20	15	16	10	1	—	2	79	24	73	7	58	22	80
—	6	—	1	1	[illegible]	1	4	7	8	3	1	1	—	—	—	25	4	23	3	14	11	25
—	2	—	—	—	[illegible]	—	—	—	3	1	2	—	—	—	—	6	2	6	—	6	—	6
—	4	—	—	—	[illegible]	—	—	—	2	2	—	3	1	—	—	8	2	8	—	7	1	8
2	—	—	—	—	[illegible]	—	—	—	—	—	—	6	1	—	—	7	2	7	—	6	1	7
2	12	—	1	1	[illegible]	1	4	7	13	6	3	10	2	—	—	46	10	44	2	33	13	46
4	21	—	—	—	[illegible]	3	10	15	8	10	6	5	1	—	—	58	13	52	6	49	9	58
1	17	—	1	3	[illegible]	—	1	3	12	7	15	1	2	—	4	45	9	44	1	31	14	45
2	10	1	1	4	[illegible]	—	—	—	6	5	10	5	5	2	4	37	9	35	2	26	11	37
3	13	—	—	1	[illegible]	—	—	—	—	4	10	4	4	1	4	27	3	24	3	23	5	27
10	61	1	2	8	[illegible]	3	11	18	26	26	41	15	12	3	12	167	39	156	12	128	39	167
7	35	—	1	3	[illegible]	4	19	29	21	19	9	7	1	—	—	109	21	100	10	[illegible]	24	110
4	28	—	1	4	[illegible]	—	1	5	23	11	21	2	3	—	4	70	17	67	3	54	16	70
5	19	1	1	5	[illegible]	—	—	1	15	9	12	12	6	2	5	62	20	59	4	47	15	62
5	20	—	—	2	[illegible]	—	—	—	—	3	18	14	5	1	5	51	16	47	4	43	9	51
21	102	1	3	14	[illegible]	4	20	35	59	47	60	35	15	3	14	292	74	272	21	219	74	293

СРЕДЊЕ ШКОЛЕ У КРАЉЕВИНИ

ШКОЛЕ		БРОЈ					
				ЂАКА			
				У почетку школске године			Који су у течају године школу оставили
		Разреда	Наставника	Ученика	Ученица	Свега	
Богословија		4	11	163	—	163	6
Учитељске школе							
у Београду		4	16	259	—	259	11
у Нишу		4	9	86	—	86	6
Гимназије							
Прва Београдска		7	25	511	4	515	102
Друга Београдска		6	19	487	3	490	88
Зајечарска		7	15	230	22	252	42
Крагујевачка		7	23	514	57	571	60
Нишка		7	18	262	39	301	87
Шабачка		5	18	273	125	398	40
Ниже гимназије							
Алексиначка		4	9	97	24	121	13
Београдска		4	12	362	—	362	82
Ваљевска		4	8	149	24	173	42
Велико-Градишка		4	9	78	23	101	20
Врањска		4	8	75	2	77	13
Горњо-Милановачка		3	6	77	11	88	9
Јагодинска		4	9	131	34	165	27
Крушевачка		4	11	195	27	222	44
Лесковачка		4	8	126	27	153	29
Неготинска		4	10	107	21	128	20
Параћинска		4	10	125	34	159	19
Пиротска		4	7	109	7	116	34
Пожаревачка		4	12	189	61	250	37
Свилајиначка		4	8	90	18	108	26
Смедеревска		4	8	126	22	148	12
Чачанска		4	8	116	25	141	20
Реалке							
Београдска		6	17	284	—	284	57
Ужичка		7	18	265	44	309	29
Књажевачка		2	4	52	6	58	5
Лозничка		2	4	37	7	44	11
Виша женска школа		5	33	—	611	611	65
Главни преглед	Школа						
Богословија	1	4	11	163	—	163	6
Учитељске школе	2	8	25	345	—	345	17
Гимназије	6	39	118	2.277	250	2.527	419
Ниже гимназије	16	63	143	2.152	360	2.512	447
Реалке	4	17	43	638	57	695	102
Виша женска школа	1	5	33	—	611	611	65
Свега	30	136	373	5.575	1.278	6.853	1.056

СРБИЈИ 1887—88. ШКОЛСКЕ ГОДИНЕ.

БРОЈ ЂАКА							Просечни број изостанака од школе на једнога ђака
На крају школске године			По успеху				
ученика	ученица	свега	одличних	врло добрих	добрих	слабих	
157	—	157	16	110	31	—	38·43
248	—	248	2	123	101	22	44·03
80	—	80	7	42	29	2	14·10
409	4	413	11	128	224	50	21·52
399	3	402	10	99	246	47	25·57
192	18	210	8	36	118	48	17·18
462	49	511	15	101	324	71	27·40
186	28	214	—	44	151	19	19·88
246	112	358	15	74	171	98	14·46
89	19	108	1	17	76	14	29·23
280	—	280	5	16	168	91	19·21
116	15	131	3	19	51	58	19·37
60	21	81	4	24	46	7	13·27
63	1	64	4	24	22	14	15·18
70	9	79	2	23	38	16	8·94
107	31	138	2	33	87	16	17·17
156	22	178	23	37	90	28	29·27
98	26	124	2	30	72	20	42·97
90	18	108	2	15	72	19	17·71
110	30	140	5	44	68	23	21.43
76	6	82	3	21	42	16	28·59
156	57	213	1	48	125	39	14·87
69	13	82	5	22	48	12	22·68
118	18	136	3	43	83	7	25·72
96	25	121	7	45	50	19	8·59
227	—	227	5	62	158	2	29·66
240	40	280	4	82	162	82	18·66
47	6	53	1	15	33	4	10·52
28	5	33	—	14	19	—	30·28
—	546	546	27	233	272	14	19·58
157	—	157	16	110	31	—	38·43
328	—	328	9	165	130	24	33·68
1.894	214	2.108	59	482	1.234	333	21·34
1.754	311	2.065	72	461	1.111	399	20·09
542	51	593	10	173	372	38	24·15
—	546	546	27	233	272	14	19·58
4.675	1.122	5.797	193	1.624	3.172	808	22·04

СТАТИСТИКА ОСНОВНИХ ШКОЛА У КРАЉЕ

ОКРУЗИ	БРОЈ ШКОЛА			БРОЈ			БРОЈ СВИ… У ПОЧЕТКУ ГО… У РАЗРЕ…				
	мушких	женских	свега	учитеља	учитељица	наставника	I	II	III	IV	V
Алексиначки	17	3	20	20	24	44	734	554	387	331	—
Београдски	49	1	50	36	24	60	1.016	780	560	414	—
Ваљевски	33	3	36	37	14	51	824	695	505	441	34
Врањски	7	1	8	11	12	23	380	252	234	221	57
Јагодински	23	1	24	22	29	51	931	795	487	370	—
Књажевачки	12	1	13	9	10	19	364	259	139	133	—
Крагујевачки	42	3	45	46	41	87	1.689	1.423	828	765	64
Крајински	41	8	49	44	26	70	1.168	664	540	442	—
Крушевачки	20	2	22	32	21	58	877	742	536	467	42
Нишки	27	3	30	39	39	78	1.294	1.090	707	792	256
Пиротски	26	2	28	30	16	46	752	732	375	258	60
Подрински	15	2	17	18	10	28	506	358	337	324	—
Пожаревачки	76	5	81	59	69	128	2.232	1.650	1.229	991	18
Руднички	20	1	21	20	10	30	553	497	339	324	—
Смедеревски	39	2	41	44	39	83	1.508	1.181	722	605	48
Топлички	10	1	11	13	9	22	355	313	161	132	51
Ћупријски	20	3	23	17	33	50	855	677	459	300	64
Ужички	26	3	29	44	13	57	1.077	884	572	515	—
Црноречки	31	2	33	29	19	48	936	618	329	257	—
Чачански	22	2	24	31	10	41	697	623	404	276	27
Шабачки	44	2	46	37	26	63	1.052	788	673	674	33
Београд	8	9	17	17	45	62	876	721	742	746	—
Србија	608	60	668	655	539	1.194	20.676	16.296	11.265	9.708	324

ВИНИ СРБИЈИ ЗА 1887—88. ШКОЛСКУ ГОДИНУ.

ЗУ ЂАКА											
ДИНЕ		НА КРАЈУ ГОДИНЕ									
ДУ		У РАЗРЕДУ									
VI	СВЕГА	I	II	III	IV	V	VI	СВЕГА	ОД 100 УПИСАНИХ ЂАКА ОСТАВИЛО ЈЕ ШКОЛУ	ОКРУЗИ
—	2.006	681	531	359	300	—	—	1.871	6·72	Алексиначки
—	2.770	914	709	507	361	—	—	2.491	10·07	Београдски
20	2.519	750	643	461	391	28	15	2.288	10·17	Ваљевски
23	1.167	358	225	199	173	39	12	1.006	13·75	Врањски
—	2.583	762	723	416	296	—	—	2.197	14·94	Јагодински
—	859	291	211	118	101	—	—	721	19·44	Књажевачки
14	4.783	1.510	1.306	733	633	43	2	4.227	11·62	Крагујевачки
—	2.814	1.054	620	502	413	—	—	2.589	8·00	Крајински
—	2.664	723	671	491	419	26	—	2.330	12·44	Крушевачки
33	4.172	1.236	1.011	655	699	217	24	3.842	7·91	Нишки
—	2.177	658	679	320	212	26	—	1.895	29·51	Пиротски
—	1.525	486	341	323	287	—	—	1.437	5·77	Подрински
14	6.134	2.013	1.486	1.127	860	12	9	5.507	10.22	Пожаревачки
—	1.713	432	431	285	256	—	—	1.404	18.04	Руднички
—	4.064	1.389	1.119	668	557	28	—	3.761	7·46	Смедеревски
23	1.035	270	279	115	79	28	20	791	23·57	Топлички
—	2.355	725	603	406	238	42	—	2.014	14·48	Ћупријски
—	3.048	966	823	507	431	—	—	2.727	10·53	Ужички
—	2.140	844	547	290	244	—	—	1.925	10·00	Црноречки
21	2.048	564	551	330	219	23	20	1.707	16·65	Чачански
—	3.220	950	758	620	634	9	—	2.971	7.73	Шабачки
—	3.065	802	631	616	608	—	—	2.657	13·87	Београд
148	58.917	18.378	14·898	10.048	8.411	521	102	52.358	11·15	Србија

СТАТИСТИКА ОСНОВНИХ ШКОЛА У КРА

Београдски	50	4085	1920	36	24	60	848	665	469	333	—	—	2315	[illegible]	44	38
Ваљевски	36	8070	2979	37	14	51	629	553	393	385	21	7	1938	121	90	66
Врањски	8	239·37	8900	11	12	23	319	164	173	153	39	13	880	39	41	26
Јагодински	24	5820	3127	22	29	51	668	644	368	257	—	—	1937	94	79	[illegible]
Књажевачки	18	117·77	5080	9	10	19	242	166	100	94	—	—	602	49	45	18
Крагујевачки	45	5341	2886	46	41	87	1266	1149	642	572	34	—	3663	244	157	91
Крајински	49	6650	1788	44	26	70	859	511	403	322	—	—	2095	105	109	99
Крушевачки	22	141·73	4000	32	21	53	640	591	442	372	19	—	2064	88	80	49
Нишки	30	6937	4766	39	39	78	1000	829	544	575	142	24	3114	236	182	111
Пиротски	28	9682	2044	30	16	46	570	606	269	178	26	—	1651	88	71	51
Подрински	17	7242	3874	18	10	28	450	317	285	259	—	—	1811	36	24	36
Пожаревачки	61	4492	2408	59	69	128	1789	1804	1004	741	12	9	4850	224	182	128
Руднички	21	7421	2928	20	10	30	391	408	262	241	—	—	1303	41	28	23
Смедеревски	41	2840	2856	44	39	83	1229	975	570	460	23	—	3277	160	144	98
Топлички	11	334·45	7082	13	9	22	246	241	99	60	29	20	694	24	38	16
Ћупријски	23	7113	3221	17	33	50	505	507	331	164	33	—	1649	130	96	75
Ужички	29	149·60	4591	44	13	57	649	724	440	384	—	—	2307	117	99	67
Црноречки	33	4362	2027	29	19	49	746	480	254	216	—	—	1690	96	67	36
Чачански	24	131·67	3432	[illegible]	10	41	472	487	286	173	23	20	1461	92	64	44
Шабачки	46	4642	2151	37	26	63	839	660	541	524	9	—	2578	111	96	79
Београд	17	—	2079	17	45	62	464	340	356	351	—	—	1511	338	201	260
Србија	668	72·74	3005	655	539	1194	15701	12797	8530	7042	406	92	44570	2677	2101	1518

ЉЕВИНИ СРБИЈИ ЗА 1887—88 ГОДИНУ.

Било је у свима основним школама															Број деце дорасле за школу			Од 100 деце за школу дорасле походило је основну школу		
ница				ђака																
у разреду			свега	у разреду						свега										
IV	V	VI		I	II	III	IV	V	VI						мушке	женске	у опште	ученика	ученица	ђака
62	—	—	291	681	531	359	300	—	—	1871					3998	3673	7671	43·12	8·76	26·15
28	—	—	176	914	709	507	361	—	—	2491					5242	4834	10076	48·80	4·39	27·49
56	7	8	350	750	643	461	391	28	15	2288					5847	5417	11264	36·57	7·03	22·36
20	—	—	128	358	225	199	173	39	12	1036					3883	3596	7479	26·09	4·28	15·60
39	—	—	260	762	723	416	296	—	—	2197					4086	3796	7882	55·75	8·03	32·77
7	—	—	119	291	211	118	101	—	—	721					3610	3338	6948	20·91	4·19	12·88
61	9	2	564	1510	1306	781	683	43	2	4227					7066	6582	13648	58·55	9·81	35·05
91	—	—	494	1054	620	502	418	—	—	2589					4767	4438	9205	47·72	12·15	30·57
47	7	—	266	723	671	491	419	26	—	2330					4769	4474	9248	49·44	6·84	28·82
124	75	—	728	1236	1011	655	699	217	24	3842					7848	7173	15021	42·88	11·2[illegible]	27·77
34	—	—	244	658	676	320	212	26	—	1895					4493	4161	8659	41·69	7·26	25·14
28	—	—	126	486	341	323	287	—	—	1437					3535	3380	6915	39·15	4·1[illegible]	22·05
119	—	—	648	2018	1486	1127	860	12	9	5507					10640	9844	20481	50·30	7·95	29·95
15	—	—	101	532	431	285	256	—	—	1404					3326	3152	6478	47·29	3·81	26·44
77	5	—	484	1389	1119	668	557	28	—	3761					5254	4902	10156	66·75	11·36	40·02
19	—	—	97	270	279	115	79	28	20	791					4352	3833	8185	20·57	3·99	12·65
54	10	—	365	725	603	406	238	42	—	2014					4041	3741	7782	47·54	11·60	30·26
47	—	—	330	966	823	507	431	—	—	2727					7133	6847	13980	37·49	5·46	21·73
28	—	—	229	844	547	290	244	—	—	1925					3655	3371	7026	51·16	8·01	30·46
46	—	—	246	564	551	330	219	23	20	1707					4458	4191	8649	39·93	6·44	23·68
110	—	—	398	950	758	620	634	9	—	2971					5377	5014	10391	51·57	8·92	30·99
257	—	—	1146	802	631	616	608	—	—	2657					2051	1666	3717	83·37	82·53	83·00
1369	118	10	7788	18378	14898	10048	8411	521	102	52358					109436	101423	210859	45·60	8·91	27·94

СТАТИСТИКА ШКОЛА У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ

Чачански	24	41	1.461	246	1.			19	—	—	—	—	—	—	—	1	8	96	25	—	—	—	—
Шабачки	46	63	2.573	398	2.971	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	[illegible]	18	246	112
Београд	17	62	1.511	1.146	2.657	—	—	—	1	9	31	—	—	—	—	1	12	260	—	2	44	808	4
Србија	669	1.194	44.570	7.788	52.358	1	3	49	1	9	31	2	8	75	11	[illegible]	148	1.754	311	6	118	1.894	211

ЗА 1887 – 88. ШКОЛСКУ ГОДИНУ.

																			СВЕГА ЈЕ БИЛО				
Школа	Наставника	Ученика	Ученица	Школа			Школа	Наставника	Ученика	Школа	Наставника	Ђака	Школа	Наставника	Ђака	Школа	Наставника	Ђака			Ученика	Ученица	Ђака
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	21	53	1669	310	1979
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	50	60	2315	176	2491
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	37	59	2054	365	2419
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	31	943	127	1070
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	25	60	2044	191	2235
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14	23	649	125	774
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	46	110	4125	613	4738
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	50	80	2185	512	2697
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	28	64	2220	288	2508
—	—	—	—	1	9	80	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	33	113	3478	782	4260
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	29	53	1727	250	1977
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	32	1319	131	1450
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	33	149	5075	726	5801
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22	36	1373	110	1483
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	42	91	3395	502	3897
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	22	694	97	791
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	25	66	1828	408	2236
1	16	240	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30	75	1637	370	2007
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	34	63	1938	247	2185
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	26	52	1606	271	1877
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	47	61	2819	510	3329
1	17	227	—	1	16	249	1	33	546	1	11	157	1	30	74	1	31	292	27	278	3628	1696	5324
2	35	467	40	2	25	329	1	33	[illegible]	1	11	157	1	33	74	1	31	292	702	1.648	46.671	6.907	57.578

ИЗДАТАК НА ИЗДРЖАВАЊЕ ШКОЛА У КРАЉЕ

ОКРУЗИ	ИЗДАТО ЈЕ ИЗ ДРЖАВНЕ					
	ОСНОВНИХ ШКОЛА	РАТАРСКЕ ШКОЛЕ	ТРГОВАЧКЕ ШКОЛЕ	ГИМНАЗИЈСКИХ РЕАЛАКА	НИЖИХ ГИМНАЗИЈА	ГИМНАЗИЈА
	Д И Н А Р А					
Алексиначки	36.157·71	—	—	—	15.583·28	—
Београдски	57.806·27	—	—	—	—	—
Ваљевски	50.067·69	—	—	—	15.718·29	—
Врањски	18.155·27	—	—	—	17.187·57	—
Јагодински	48.539·73	—	—	—	17.338·12	—
Књажевачки	17.510·97	—	—	1.452·34	—	—
Крагујевачки	81.949·62	—	—	—	—	56.848·85
Крајински	65.218·74	—	—	—	20.056·26	—
Крушевачки	46.816·41	—	—	—	22.227·37	—
Нишки	73.115·07	—	—	—	12.971·89	44.227·23
Пиротски	36.865·46	—	—	—	14.962·82	—
Подрински	29.036·33	—	—	8.068·36	—	—
Пожаревачки	122.327·21	—	—	—	36.104·80	—
Руднички	26.983·61	—	—	—	6.894·98	—
Смедеревски	69.719·98	—	—	—	16.762·02	—
Топлички	16.523·28	—	—	—	—	—
Ћупријски	48.906·92	—	—	—	33.164·47	—
Ужички	51.988·51	—	—	—	—	—
Црноречки	37.137·94	—	—	—	—	24.216·29
Чачански	41.443·68	39.660·80	—	—	12.825·29	—
Шабачки	62.038·18	—	—	—	—	20.661·82
Београд	74.387·63	—	11.642·35	—	33.821·41	118.184·24
Србија	1.112.646·21	39.660·80	11.642·35	9.520·70	275.563·57	264.138·43

ВИНИ СРБИЈИ ЗА 1886 87. РАЧУНСКУ ГОДИНУ.

КАСЕ НА ИЗДРЖАВАЊЕ							
РЕАЛАКА	УЧИТЕЉСКИХ ШКОЛА	ВИШЕ ЖЕНСКЕ ШКОЛЕ	БОГО-СЛОВИЈЕ	ВОЈНЕ АКАДЕМИЈЕ	ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ	ШКОЛА У ОПШТЕ	ОКРУЗИ
	Д	И	Н	А	Р	А	
—	—	—	—	—	—	51.690·99	Алексиначки
—	—	—	—	—	—	57.806·27	Београдски
—	—	—	—	—	—	65.780·98	Ваљевски
—	—	—	—	—	—	35.342·84	Врањски
—	—	—	—	—	—	65.877·85	Јагодински
—	—	—	—	—	—	18.963·31	Књажевачки
—	—	—	—	—	—	138.798·47	Крагујевачки
—	—	—	—	—	—	85.275·00	Крајински
—	—	—	—	—	—	69.043·78	Крушевачки
—	31.845.08	—	—	—	—	162.159·27	Нишки
—	—	—	—	—	—	51.828·28	Пиротски
—	—	—	—	—	—	37.104·69	Подрински
—	—	—	—	—	—	158.432·01	Пожаревачки
—	—	—	—	—	—	33.828·59	Руднички
—	—	—	—	—	—	86.482·00	Смедеревски
—	—	—	—	—	—	16.523·28	Топлички
—	—	—	—	—	—	82.071·39	Ћупријски
30.302·02	—	—	—	—	—	82.290·53	Ужички
—	—	—	—	—	—	61.354·23	Црноречки
—	—	—	—	—	—	93.929·77	Чачански
—	—	—	—	—	—	82.700·00	Шабачки
44.877.12	86.244·95	59.933·81	83 994·22	105.909·25	216.909·00	835.903·98	Београд
75.179·14	118.090·03	59.933·81	83.994·22	105.909·25	216.909·00	2,373.187·51	Србија

ДРУЖЕВНИ ЖИВОТ

(ЈЕДНО ПРЕДАВАЊЕ ИЗ ГРАЂАНСКЕ КАСИНЕ)

Госпође и господо,

У грађанску касину, кад је сêло, долазе људи да се «проведу», старије госпође и господа да се састану са својим познаницима и пријатељима, да се *поразговарају*, млађе госпође, госпођице и млади људи да се *наиграју*. и ми сад, у место да их пустимо да нађу оно задовољство и забаву коју траже, ми их натерамо да најпре читав сахат или и више седе непомично као ђаци, да слушају некакво предавање, т. ј. ми учинимо да им оно мало забаве, или са свим преседне, или да је скупо плате. Ја налазим да то није право. Истина кад предавач изабере тему занимљиву за свакога, или када је тако даровит популаризатор да од најсухопарнијег питања, направи «посластицу души» онда такав приступ у — игранку, није ни мало досадан, чак ни за девојчицу која је први пут обукла дугачку хаљину, и која с нестрпљењем погледа на врата, да ли ће се појавити онај, коме је први валцер обећала. Али колико је таквих мајстора у популарисању, који су у стању својим предавањем освојити пажњу свију својих слушалаца, ма како се они разликовали по добу старости, по спреми за разумевање дотичног питања, по укусу и т. д.? Колико их је који су у стању учинити да ни најстраснија играчица за време њиховог предавања не уздахне «Ју, Боже, кад ће већ музика засвирати оро?» У већини случајева ми, чим заседнемо за катедру, одмах заборавимо да та катедра стоји у сали грађанске касине, која је у вече поглавито намењена заносљивим полкама и грациозним кадрилима

или «лансијерима», ми уобразимо да смо на катедри велике школе, па одмах почнемо са Грцима и Римљанима, разлажемо како је питање о коме говоримо стајало у средњем веку, кроз какве је фазе прошло за време реформације и велике француске револуције, излажемо разне системе кроз које је пролазило итд. Испочетка сви пажљиво слушају, ако не за љубав самог нашег предавања, а оно из учтивости, али ми заборавимо да и учтивост других људи не треба злостављати, па само сипамо нашу ученост као из рукава, цитирамо Аристотела, Питагору, Тала, Платона, Цицерона, Галилеја, Ђордана Бруна, Лутера, Хуса, Волтера, Русоа, Шекспера, Гета, Шилера итд. Господа која седе на позадним врстама или близу врата, и међу којима обично их има доста који знају ако не више, а оно бар толико исто о свима тим славним људима колико и ми, само слегну раменима, устају тихо са својих места, и један по један нечујно излазе на прстима из сале да у другим собама пуше и разговарају док наша учена напаст прође. Ласно је њима, али шта ће сироте госпође и госпођице које седе у првим врстама? Оне морају да остану на својим местима, донекле слушају, па онда стану критичким оком посматрати тоалете својих другарица и пријатељица — јер знате на сваком позиву у грађанску касину стоји «долази се у обичном оделу» — кад им се и то досади, а ми још нисмо свршили бриљантни ватромет наше учености и начитаности, оне почну међусобом разговарати, испрва шапатом, па онда мало живље, у по гдекојем буџаку зачује се и по мало кикота, угушеног финим марамама од батиста, предавач инстинктивно осећа да губи своју слушаоницу, али има још пуна два табака да чита, он грми само да забашури шапат и кикот у сали, мртвачки зној га пробија, он се брише, пијуцка често воде, и кад најзад сврши, и њему и свима слушаоцима падне сињи терет с груди, сви би најрадије узвикнули «Уф! Хвала Богу те се једном сврши.» Срећом момци одмах извлаче столице из сале

да направе места за играње, оркестар почне свирати, у том општем жагору и вреви, која природно настаје после толике укочености. срећни предавач прима честитања касинских одборника, а у себи се заверава да никада више неће на тај начин мучити себе и своје ближње. Ја сам био у кожи таквога предавача и појмљиво је да нисам више желео да попијем чашу шећерне воде на овој катедри. Ако хоћете право да вам кажем, ја сам помишљао и на то, како би било подѐлити ова наша села у две врсте, у таква на којима ће се само играти и веселити, и у другу врсту на којима ће се само беседити, или ако хоћете предавања са дискусијом, па би касинска публика бирала на које ће село доћи. сигурна да ће на њему наћи ону забаву, која њој годи. —

С друге стране, кад би ми поделили наша села на овај начин, ми би се тиме не само огрешили о једну већ освештану традицију, него би поцепали нашу касинску публику на две са свим засебне категорије, а наш је главни задатак да негујемо дружевност свију грађанских сталежа, нарочито *заједничким забавама.*

Грађанска касина треба да буде центар дружевности у Београду, и кад већ није друге него морам да вам досађујем и ја са једним предавањем, помислих да нема удесније теме за разговор на вечерашњем селу но што је *понашање у друштву.* Ако хоћемо да лепо проведамо у друштву, и да смо мио гост у свакоме друштву, ваља нам знати правила која је свако друштво усвојило за међусобно опхођење својих чланова, и ваља се строго придржавати тих правила, макар да она нису написана у параграфе. нити потврђена од надлежних власти, јер та ненаписана правила, до којих се долази васпитањем и животом у друштву, тако су строга, да се свако грешење противу њих неминовно казни. С тога у свету постоји и читава литература о опхођењу с људма, о понашању у друштву, *о благим обичајима дружевнога живота.*

И тако немилостиве околности осудише ме да држим предавање о ономе, што може бити мање знам од свију мојих слушалаца, што ми је ваљало проучавати тек због овог предавања.

Из целе књижевности тога питања ја сам се сећао само једног писца, а то је *Книге*. Често сам у новинама читао и у разговорима слушао за неучтива и неотесана човека, кажу «Види се да није читао Книгеа», али никада нисам доспео да завирим у његово чувено дело. Сад га је ваљало по што по то наћи и прочитати. Један одборник грађанске касине пронашао га је у библиотеци нашег министарства — финансија, што показује да се то министарство увек одликовало благим нравима. Један коњаник показао ми је једну књигу из XVI века, која изгледа као какво старо јеванђеље. У тој књизи је зборник свега оног што је у XVI веку тражено од васпитаног младића из добре куће. Као кроз сан сећао сам се да је и наш први философ *Доситије* оставио читаво делце посвећено «Јуности сербској» баш о овом питању, сећао сам се његовог делца које се зове «Христоитија, сирјеч благи обичаи» — Један рођак донесе ми још једну српску књижицу која се зове «Не пристоји се» и која је изашла 1886 у Новом Саду. Најзад једна гувернанта позајмила ми је свој требник, који се зове «Бонтон.» Пет извора за једно предавање, на коме се после може наштампати «по Книге-у, Доситију и другим писцима». — доста к'и воде. Али да не би и у овом случају «јарко сунце» почело којешта проказивати, и да не бих ја после морао тражити уверења од каквог г. Јосе, да је ово предавање баш моје, ја сам вам ево донео моје изворе у оригиналу, осем оне књижурине из XVI века, која је ми је била сувише тешка. У осталом са тим јеванђељем учтивости из XVI века брзо сам био готов. У њему има највише о коњима, јахаћем прибору, оружју итд. Односно понашања у друштву има само једно, али драстично правило, по коме се младом човеку из племићске куће нај-

збиљније препоручује да пази, кад га зовну у двор на ручак, да не баца «коске од печења по патосу, да се не усекне у чаршав од стола и — да ни пошто не штипа госпође дворкиње». Трижио сам друго једно правило т. ј. да ли је пристојно, полазећи са дворске забаве, напунити џепове колачима и слаткишима, али га не нађох. Изгледа да је овај обичај заведен тек после три стотине година.

Далеко је теже било са Книгеовим делом «о понашању с људма». Оно је писано у другој половини прошлога века, писао га је човек који је скоро цео свој живот провео на врло клизавим паркетима тадашњих малих немачких двора где је, грешећи сваки час противу правила о понашању у фином друштву, стекао толико горких искустава, да је комотно могао написати три свеске како се ваља опходити с људма па да човек не удара главом о зид без икакве нужде. Класично је да сам Книге о том своме најчувенијем делу каже на једном месту «Ова ми је књига преведена на многе језике. Штета што се ни сам не владам увек по драгоценим поукама у њој.» После овако искреног признања највећег аутора у питању о учтивом понашању у друштву, ја се надам да ће вам се мање зазорно учинити што сам се баш ја нашао да о томе држим јавно предавање.

Ево шта вели Книге у приступу своме делу. [1])

«Често видимо да веома паметни људи у обичном животу учине нешто, чему се сваки чудити мора. Најдубље теоријске познаваоце људи, често преваре најобичније просте варалице.

«Често видимо како се најискуснији људи, у обичном животу служе најнеудеснијим сраствима да нешто постигну, како им никако не иде за руком да стеку утицаја, како напротив, у пркос надмоћности својега разума зависе од туђих будалаштина, ћефова, и тврдоглавстава,

1) Ueber den Umgang mit Menschen von Adolph Freiherrn Knigge, Eilfte Original Ausgabe, Hannover, 1830, страна 19—26.

далеко слабијих људи но што су они; како њима управљају људи који не вреде ни да се упореде с њима, који су «понесени па упуштени.» Напротив често видимо да блесани и слаботиње постизавају у животу много штошта, које најпаметнији и најспособнији човек не сме ни да пожели.

«Колико се пута деси у друштву човек пун духа и знања. Све живо с нестрпљењем чека да он коју проговори, да се око њега сви прикупе, али он или ћути као риба, или рекне тек којешта. А други, некакав шупљоглавић, који је овде-онде напабирчио неколико појмова, уме њима толико да се користи, уме на њима да истера тако кајишарски интерес, да привуче на се општу пажњу, па чак и одиста учени људи рачунају га у нешто.

«Или, у некаквом друштву видите лепотицу, која би се могла назвати савршеном лепотом, али она се ником не допада, док друга нека, са једва пријатном спољашношћу, постаје центар свега друштва, сваки радо говори с њоме, све јој се удвара.

«Од куда је то?»

«Људи и жене с одличним особинама држе да им њихова бриљантна личност даје права да не воде рачуна о друштвеној пристојности и учтивости; они су уверени да је њима све дозвољено у друштву. Али они се варају. Великим људма праштају се велике погрешке, јер су у њих страсти велике. Али где није у питању никаква страст, велики човек треба да поступа паметније од обичног малог човека. Ни мало није мудро презирати невине друштвене обичаје, ако човек хоће у друштву да живи и да ради.

«Овде наравно није реч о томе да човеку од праве вредности и не треба никакво признање или поштовање светине, па била ова «отмена» или простачка. Разуме се по себи да ће одличан човек ћутати онде где нема никога, који би га могао разумети, да се човек пун духа

неће никада толико спустити да у друштву фићфирића постане шаљивчина, да човеку извесног достојанства у карактеру, не ће допустити понос да цело своје биће курдише сваки час другаче, према разним друштвима у која долази. Разуме се по себи да младоме човеку боље приличи кад је скроман, уздржљив, и тих, него када је безобразан, уображен, брбљив; — да је племенит човек увек све скромнији што више зна, јер он све више сумња у своје знање и у своје оцене. Све је то у реду, све се то мора не само одобрити него и хвалити, а тако исто је природно што заиста образован човек, што већих заслуга има, то мање има потребе да истиче своје добре стране, исто тако као што и права лепота нема потребе да прибегава ситничарским средствима кокетерије и таштине, него их презире. Све је то лепо и красно, о томе ја не говорим. Тако исто не говорим ни о повређеној сујети претенциозног човека, који се одмах намршти ако му се увек не ласка, нити о педанту који је рђаве воље што га свуда не држе за велико светило овога света, ни о суровом цинику који презире сва правила грађанског живота, нити о «ђенијалним» људима који мисле да имају право не водити ричуна о пристојности и здравом разуму.

«Ја говорим о са свим другој једној појави која нам показује да људи са најодличнијим особинама, даровити, учени, добри и поштени често не могу ни до чега да дођу, нико их не види. Од куда је то? Шта је то што они немају а су чим други, без икаквих врлина и стварне вредности, прејуре преко свију степеница људске среће? — Они немају оно што се зове *уметност у понашању с људма.* То је уметност коју слабије главе често лакше науче и присвоје него паметни, мудри и духовити људи. То је уметност показати своју вредност али не надражити ничију суревњивост; прилагодити се разним темпераментима, схватањима и склоностима људи са којима ваља живети, а опет не постати лажа и при-

творан човек; умети погодити тон, који влада у ма каквом друштву, не губећи особине свога карактера и не ласкајући никоме. Онај коме сама природа није дала ову срећну гипкост и прилагодност, треба да је стече проучавањем људи, обазривошћу, дружевношћу, попустљивошћу, стрпљењем, треба да се навикава самопрегорењу онде где је то потребно, да се учи владати својим страстима, да пази на себе у свакој прилици, да буде увек ведар и подједнако расположен, и он ће потпуно овладати том уметношћу. Али у томе ваља се добро чувати ниске ропске услужности, која пристаје да је свако гази и злоупотребљава, која се удвара и ниткову, ако се његовом помоћу може доћи до масног залогаја или какве службице, која нема ни речи осуде ни за највећу неправду, која помаже варалици, која обожава глупака.»

О тој уметности написао је Книге читаве три свеске па ипак вели да је није исцрпео, да су то «тек одломци, грађа за даље размишљање.»

У малом оквиру једнога предавања тешко да ћемо моћи изнети, макар и у најмањем изводу, само једну главу из тога Книгеовог дела, али ја ћу покушати да вам кажем бар његова «општа посматрања и правила за понашање међу људма» — а ви, чим вам се учини да сувише за један пристојан предговор игранци, дајте ми осетити да ни сам нисам ништа научио из Книгеа, па ћу прекинути.

Книге почиње своја општа посматрања изреком да *сваки човек онолико вреди у свету, колико уме сам учинити да вреди.* То су најбоље појмили пробисвети и швиндлери, који се пред гомилом издају за највеће и најважније људе, говорећи о кнезовима, државницима, који њих не знају ни по имену, као о својим кумовима, друговима и присним пријатељима. Тим разметањем они добију приступа у многу одличну кућу, за где-коју добро постављену совру. Ако их неко замоли за препоруку код њихових моћних пријатеља, они одмах врло дрско пишу

кнезу или његовом првом министру писмо, у коме се вазда позивају на друге своје славне познанике с толико поуздања, да ако ништа не израде, бар добију учтив одговор, с којим они после даље кајишаре.

То искуство да се поузданим тоном и «отменим» изгледом може отети приступ свуда, чини да многи полуобразовани брбљов говори и решава о стварима, о којима је тек пре по сахата први пут чуо или читао, и то говори са толико поуздања да и присутан стручњак у томе питању не сме да се усуди препирати се с њиме, и ако би га једним јединим питањем избио из седла, и показао сву његову ништавност.

Онај ко зна како се лако свет вара, неће се никада зачудити што се праве незналице често с успехом отимљу за прва места у држави, газећи најзаслужније људе.

Знајући то, странац уметник тражи за своје дело 100 златника, а скроман прави уметник, за десет пута боље израђено дело, тражи само сто динара. Публика да погине купујући од оног швиндлера, за то што је скупљи, па је «за цело» бољи. Тражња је толика да скромни уметници раде кришом за рачун оног пробисвета.

Или, писац некакве досадне књиге искамчи, богорадећи критичаре неколико похвалних речи о првој свесци својега дела, па онда у предговору друге свеске на најбезобразнији начин разлаже, како је прва свеска одликована најласкавијом оценом првих књижевника и научника «његових пријатеља.»

Еле, пробисвети су пронашли, да се у овом свету скромност узима за неумешност и ограниченост, и користећи се тим великим открићем, они своме безобразлуку имају да благодаре за своје баснословне каријере на овоме свету.

Па зар и поштени људи да се користе овим њиховим проналаском?

Боже сачувај. Али они треба из њега да науче друго нешто, а то је, да без невоље не треба показивати нити

издавати своје економне, телесне, моралне или умне слабести. Чувајући се самохвалисања и гадног лагања, ваља се ипак користити сваком приликом, у којој се могу показати своје добре особине.

Има лажне скромности и уздржљивости, која се тако мало узда у се, да постаје страшљивост. Рад ове је многи, који би могао много урадити, пропустио најсрећнију прилику да покаже што зна, да обрати пажњу силних овога света на се, а таква се прилика никад више вратити неће. Са свешћу о правој мери своје вредности, са свешћу о своме поштењу, ваља куражно ступати у свет, нека сваки види његово основано самопоуздање. Где се прилика укаже ваља показати своје знање и умење, али «сос мера», ни сувише много, да то изазове завидљивце, ни сувише мало да се преко тебе може прећи, да те не опазе, или да те надвичу.

Ваља тежити савршенству али не његовој маски и непогрешивости. Људи суде о теби према ономе колико ти претендујеш, још је срећа ако ти не натоваре и оне претензије које ти немаш, јер иначе, ако најмање што погрешиш, стане их дрека: «*таквоме* човеку то се никад опростити не може.» Слаботињама је и онако празник када се нађе каква махна на човеку, који их баца у присенак, па му од те најмање погрешке направе читав злочин.

Али с друге стране не треба опет ропски стрепити од онога шта ће свет казати о нама. Треба бити самосталан. Шта нас се тиче мишљење целога света, ако ми радимо оно што нам је дужност.

Пре свега треба пазити на се да човек не изгуби веру у себе и у добре људе. Ако онај, који треба да ти [illegible]ечем помогне, или да се с тобом удружи за неки [illegible] опази на твоме лицу малаксалост или нерешивост, [illegible] те с места напустити. Ако имаш посла са не[illegible]ним људма немој сваку њихову реч узимати срцу. Човек је у несрећи неправедан спрам целога света. Не

пришивај себи туђе заслуге, старај се да заслужиш, да те поштују због твојих сопствених врлина. Боље је да будеш најмање кандиоце које осветљује макар какав буџак, али *својом* светлошћу, него да будеш сјајно обасјани месец туђега сунца.

Ако си тужан, несрећан, ако си у великој нужди, па не може да ти помогне ни твоја памет ни твоја добра воља, немој никоме, па ни својој жени казивати своје јаде. своју слабост, своје малодушне бриге — повери се само ономе, који ти помоћи може. Мало их је који ће бити вољни да ти помогну носити терет, већина их гледа да те још више натовари. многи се уклањају од тебе чим виде да немаш више среће. Још ако виде да си остао без хлеба, да нико неће ни кришом да ти помогне — е онда већ не рачунај ни на кога! Ко данас има довољно храбрости и љубави да буде јавно потпора ономе кога је цео свет напустио? Ко има толико мушкости да каже «ја знам тога човека. он један више вреди, но сви ви који га ружите?» Па и ако се нађе такав човек. и он ће. бој се, бити у таквим истим бедним околностима. он из очајања везује своју судбину са твојом, његова заштита може да ти буде више од штете но од користи.

Али тако исто не хвали се на глас када си срећан, не размећи се својим благостањем, својим талентима. Ретко кад могу људи да поднесу туђу надмоћност без гунђања и зависти. Не обвезуј никога сувише. не претеруј у услугама твојим ближњима. Људи бегају од сувише великог добротвора, као год од повериоца, кога никад не могу исплатити. Чувај се дакле да не постанеш сувише велики у очима твојих ближњих, јер они онда све више од тебе траже, и за једно једино неучињено доброчинство, они одмах забораве хиљаде доброчинстава која си им дотле указао. Зар је одиста неблагодарност ј[illegible] награда овога света? Има изузетака. али на н[illegible] треба рачунати, већ на оно, чему нас учи свакид[illegible] искуство.

Па онда не износи погрешке и слабости других људи да би на њихов рачун себе уздигао. Ако то чиниш са пуно духа и досетака, тебе ће радо слушати, али ће те опет мрзити. Племенитије је ћутати када све живо стане неког црнити, ружити и опадати. И ако свет не уме да цени племенитост, пусти их нека пањкају, ти ћути.

Ако хоћеш да се допаднеш и да те хвале, не истичи само себе, подај радије другима прилику дн покажу своје добре стране. Људи нам радије опраштају сумњиво држање, па чак и какав преступ, него што нам могу опростити какво сјајно дело, које њих у присенак баца. Они ће ти одати правду само у том случају, ако им лично ни у чему не сметаш «Ја сам — прича Книге о себи — у многоме друштву оставио утисак паметног и духовитог човека, и ако у том друштву нисам ни једну једину паметну реч казао, само за то, што сам умео са примерним стрпљењем слушати полуобразоване отмене бесмислице, што сам повео реч о предмету, о коме сам знао да би неко из друштва радо говорио. Колико пута дођу к мени људи са скромном изјавом како су дошли, да се поклоне великоме научнику и књижевнику; ја се једва уздржим да не прснем у смех, они онда стану говорити тако, да мени, кога они тако високо цене, не даду ни до речи доћи, па онда оду, да се хвале мојим ученим и пријатним разговором, и ако ја нисам ни десет речи казао! Они су срећни што сам ја био толико учитив, па лепо слушам што они говоре.Ваља имати стрпљења са таквим слабостима! Ако неко хоће нешто да прича, што он врло радо прича и што си ти небројено пута чуо, или си му баш ти први пут то испричао, немој му дати да [illegible]а ти је то досадно, ако човек иначе заслужује ште-[illegible]авите му то невино задовољство, које вама не [illegible]его вас још износи на глас као пријатног човека у [illegible]у. Врло је неучитиво расејано слушати нечији

говор, који сте можда сами изазвали ; упасти му у реч у сред говора и недати му да сврши».

Ако тражиш службу од које би могао живети, макар да би у њој могао бити од користи не само себи него и отаџбини, и макар да су твоје способности за ту службу Бог зна како велике и одличне — немој чекати да надлежни тебе тражи и да те нуде том службом, то нећеш никада дочекати, па макар ти био једини озбиљни кандидат за то место. Сваки се брине за себе и за своје, а ти са твојом даровитошћу и спосособлношћу можеш у твом буџаку, ако баш тако хоћеш, и од глади умрети. Колико је даровитих и способних људи за навек пропало само за то, што нису хтели да мољакају и да пузе, да би им се само дало поље за рад. Али свет је такав да мораш да молиш и за дозвољење да својој отаџбини корисно послужиш, као да ти ту службу и не заслужујеш по својим способностима, па још да претрпиш и гдекоје рђаво расположење надлежних, и гдекоју незаслужену повреду твога частољубља. То је жалосно, али је тако.

Али што не треба ни тражити ни примати, то су туђа доброчинства, јер то доведе човека у зависност, у којој често дође у алтерантиву, или да сувише гледа кроз прсте на дела каквог неваљалца, или да се покаже неблагодаран. Редак је онај који неће за најмању услугу, коју вам је учинио, доцније тражити много више од вас а то одузима човеку слободу. Боље је бити услужан него примати туђе услуге. Нарочито их не треба тражити онде, где би нам се одрекле само кад би се могло, дакле не од оних људи, који су нам обвезани. А да би се могло живети без туђе помоћи треба имати малене потребе, скромне жеље. То не значи да треба живети «како Диоген у буру» него само да не треба јурити за луксузом, за таштим спољашњим сјајем, да не треба сматрати живот у скромним односима као несрећу.

Међутим ако је боље давати него примати, то не значи да треба бити тако луда добричина, да човек себе упропасти за љубав другога. Треба бити услужан, али не треба никоме наметати своје услуге. не треба на тај начин тећи пријатеље, јер многи је себе унесрећио што је имао сувише пријатеља. У опште не ваља бити свачији пријатељ и повереник У опште не истичи се за судију туђега владања. чак немој никоме наметати ни своје добре савете. Ако ти их затражи, загледај најпре добро ко те моли за савет, јер већина их је у напред решена, да не послуша твој савет. Не мешај се у породичне свађе, не мири никога ни с ким, јер ће се после обе партије сложити против тебе. Нарочито немој да будеш никоме проводаџија за женидбу. Тај бошчалук је свакоме пресео.

Нема ни једнога правила које би било тако важно и свето, и које би нам сигурније прибавило поштовање и љубав као што је ово: свагда, и у најмањим ситницама треба одржати задану реч, свагда треба говорити истину. Нема таквог узрока који би оправдати могао да нешто мислимо а са свим противно да кажемо, а можемо имати разлога да не кажемо *све* што мислимо. Није истина да је у нужди дозвољено слагати. Свака је неистина до сад повукла за собом непријатне последице. Онај за кога се зна да му је задана реч светиња, и да никад не би себи дозволио да каже и најмању неистину, осваја поверење и високо поштовање свију. Ономе за кога знаш да ће твоју искреност на зло употребити, ономе који од тебе тражи истину, а знаш да је он не може поднети, ниси ни дужан да је кажеш.

Буди строг, тачан, уредан, вредан у своме послу! Чувај своје хартије, кључеве, све своје ствари тако, да и у мраку можеш наћи што ти треба. Још савесније поступај са туђим стварима. Не позајмљуј никоме књиге или друге ствари, које си ти узео у зајам, него их врати у одређено време, немој чекати да се десет пута по њих

шаље, мољака и дангуби. Ако си позван на ручак или на село у грађанску касину у 8 часова, немој долазити у 8½ или у 9, јер «задоцнити се» спада у врло ружне и врло честе навике у друштву. Ако и други имају ту ружну навику то ни мало неоправдава нас, ако то исто учинимо. Ах да, — то нема у Књиге-у.

Ако хоћеш да други учествују у твојој срећи или несрећи, треба и ти њима да дајеш доказе твојег учешћа. Коме није стало до пријатељства и љубави, ко живи само за себе, тај ће остати сам и онда, кад му је туђе учешће најпотребније. Учешће је зачин сваке дружевности, оно је управо суштина њена. Саможивац и нема никакве друштвене радости.

У пристојном друштву неће се никада говорити о личним ситницама, цепидлачењима, двосмислицама итд. С тога немој водити туђу бригу, не разбирај што други раде, ако се не тиче баш тебе, или ако њихови поступци нису толико неморални, да би била кривица ћутати. Али што неко трчи кад иде, а други једва геља, што неко много спава, или што га никад не можеш наћи код куће, што неко пије вино, а други пиво, што неко прави дугове, а неко капитале, што неко воли ову, а други ону — што се све то тебе тиче, ако ниси тутор дотичноме?

Веома је важно да се човек придржава увек извесних опробаних начела за понашање у друштву. Такво је једно начело н. пр. да међу странцима не треба изрицати свој суд о важним личностима, о политичким преговорима, о религиозним питањима, или начело, да се у гостионицама не треба упуштати ни у какву игру. Наравно не треба од свакога тврдоглавства направити себи начело за понашање у друштву. Али кад је човек добро размислио и утврдио свој план живота, онда не треба да од њега одступа ни за ижицу, па макар се он у многоме и разликовао од обичног мишљења и начина живота. Људи ће испрва махати главм, подосме-

ваће се особењаку, па онда ће умукнути, и ако виде сталну следственост, они неће моћи одрећи своје поштовање. Ово се у опште у свету не задобива превртљивошћу, него разборитом сталношћу. Са начелима је као и са штофовима за хаљине; што дуже трају то су боља.

Али био ти какав му драго, оно што си, буди увек потпуно. Немој бити данас суров а сутра учтив и сладак, данас весељак у друштву, а сутра мутави кип.

Па онда треба мало другчије понашати се с људма у које имаш вере, које цениш и поштујеш, него с онима који су ти равнодушни. Не пружај свакоме руку, не грли се и не љуби се са сваким. Шта остављаш за твоје праве пријатеље, ако си тако раскошан са својим знацима пријатељства? Ваљда не можеш тежити за тим да будеш свачији пријатељ?

У друштву не треба бити ни сувише искрен и поверљив, нити опет сувише тајанствен и закопчан. Прво с' тога не ваља, што човек сувише раскопчан избрбља и све своје слабости, које други хоће често да злоупотребе — а друго с тога, што људи којима се један пут тако много поверимо, траже доцније као с неким правом, да их извештавамо о сваком нашем и најмањем кораку, да их у свакој ситници питамо за савет. С друге стране, ако смо сувише тајанствени и закопчани, људи одмах држе да то нису чиста посла, претпостављају важне и и велике тајне које ми кријемо, и то може да нас уплете у најнепријатније забуне, нарочито кад смо на путу, или у таквим приликама, у којима се од свакога тражи отворена искреност.

Не треба никада у друштву ни покушати да некога направимо смешним. Ако је дотични од природе ограничен, није племенито да га исмевамо, и то нам неће никакву част донети. Ако се деси да он није толико ограничен колико смо ми мислили, он може учинити да се цело друштво смеје на наш рачун; ако је добричина, увредићеш га без икакве потребе; ако је злопамтило

платиће ти кад-тад за ту увреду, и то с интересом. Па онда, ако људи много полажу на нашу оцену, може се десити да једна таква наша неумесна шала постане узрок да се општем подсмеху и презрењу изложи човек веома добар, да се у њему угуше све клице и сва кураж за велика и добра дела, а то би била грехота и срамота.

Или, какво је то задовољство плашити људе са којекаквим измишљеним новостима, или рећи им нешто у друштву што их мора довести у највећу забуну? Има опет других људи који донесу некоме најпријатнију али лажну новост, тако, да се онај осећа несрећан кад се увери да није истина. Таква задевања и несташлуци не само да не приличе човеку, него крње задовољство дружевног живота. Тако исто не може се опростити дражење туђе радозналости, када је не можемо задовољити. Има их који имају тако ружан обичај да неком реку: «Јесте чули, о вама се проносе наопаки гласови, али ја вам не смем ништа рећи». Таква глупа шала може код плашљивог и хипохондрчног човека да направи несрећу. На против племенит и поштен човек кад опази да ће неко у друштву из непажње да рекне или учини нешто, што ће га после довести у највећу забуну, труди се или да спречи ту несмотреност, или ако је већ учињена, да је заглади и забашури.

Сад долази једно правило Книгеово, које чисто не смем да вам кажем, тако изгледа да је написано за оне, који држе дугачка јавна предавања. Оно гласи «Пре свега не треба никад заборавити да друштво тражи забаве, а не науке». Онда сигурно није било касинских одбора, који натерају човека ни крива ни дужна, да греши против овог правила за понашање у друштву.

«Једном — причаза тим наш аутор — седео сам о једном ручку између једне лепе и паметне младе госпе, и једне мале ружне госпођице од 40 година. Био сам тако неучтив да сам за време целог ручка разговарао само са са лепотицом, а ни једне речи нисам проговорио са баба-

девојком. После ручка хтео сам да поправим ту неотесаност, али сам за то морао да платим новом погрешком противу искрености и истине. Стадох девојци говорити о нечему што је било пре двадесет година. Она рече да о томе ништа није знала. «Није ни чудо — рекох ја — ви сте онда били још дете». Њој то беше тако пријатно, што сам држао да је тако млада, да ми је одмах све опростила. А требало би да ме презире због тако ниског ласкања, које сам могао себи уштедити, да сам раније помислио: како је тешко у друштву онима, који су толико несрећни, да је њихова спољашност непријатна или одвратна, те је друштво спрам њих неправедно, јер да сам то раније помислио, ја бих ласно нашао о чему бих с њоме могао проговорити неколико пријатних, али истинитих речи».

У осталом и у томе правилу, да свакоме који заслужује ваља рећи што пријатно, има изузетака. Има људи који се нађу увређени ако им кажете да су добре нарави, да изгледају као суште здравље, или да су тако младолики да нико не би могао погодити по њиховом изгледу колико им је година.

Има поступака које треба осудити, има тврђења против којих се треба борити, али у томе ваља такође бити врло пажљив. Мало има ствари на овоме свету, које се не би могле ценити са две стране, и ако неко код здравих очију, хоће само да види једну страну, ваља га натерати да погледа и другу, јер заслепљеност не треба трпети. Али ово је мучно извршити учтивим начином, јер слепац би хтео да нико не примећава да је он слеп, а глупак би хтео да га држе за врло оштроумна. Предрасуде често замуте поглед и најпаметнијем човеку, а замислити потпуно себе у туђем положају, то је врло тешко. Кад год хоћемо некога за нешто да покудимо, право је да најпре упитамо, да ли тај човек има и добрих дела, па ако има, за свако добро дело

ваља му опростити по коју слабост, нарочито, ако само он има штету од ње.

У сваком друштву је непријатно и досадно кад неко уобрази да сви треба само његову мудрост да слушају, па неда никоме до речи доћи, него говори, говори, док не истроши све што зна, па онда почне брбљати чак и оно што би у свом сопственом интересу требао да прећути. Тако исто су непријатни у друштву и они људи који не само ћуте као да су мутави, него хватају и подвлаче сваку неразмишљену реч, која се у разговору омакне, којима се очевидно познаје, да су добровољци шпијуни.

Има људи који мисле да су створени само за то да уживају. Они и у друштву изискују да их други забавља, поучава, послужи, хвали, части, а не пада им ни на ум да и они треба нешто да ураде, чим би толику љубазност вратили. Такви су људи и неправедни и досадни. Други опет ма у каквом друштву да су, говоре само о својим домаћим пословима, о своме занату. Лекар некав окупио даму да јој прича о анатомским препаратима. Правник ухватио некаквог дворског маршала да му говори о римском праву, стари некакав научњак нашао кокету да јој говори о својој болешљивости. Остави разговор о стварима, које никог другог не занимају осем тебе. Не позивај се на анегдоте за које твој комшија не зна, не цитирај књигу за коју знаш да је он није прочитао, не говори страним језиком, за који ниси сигуран, да га сви у друштву разуму. Не говори сувише о себи, осим у кругу најприснијих пријатеља, па и ту пази да се не покажеш саможив. Људи ће кадшто из учитивости повести реч о твојим предузећима, о твојим делима. Ни том приликом немој много о себи говорити. Скромност је најљубазнија особина у толико више, што је постала врло ретка. Ако се неко нашали, да те упита за неки твој спис, немој му га одмах читати с краја на крај, ако неко помене да је чуо како лепо

свирате у клавир, неморате одмах сести за клавир, па га заробити неколико часова, чак не треба ни на фини начин изазивати људе да нас моле за то.

Има људи који небројено пута, у сваком друштв понављају једну исту досетку, анегдоту, шалу, причиц калембур, или поређење. Такве махне треба се чувати, ваља своје памћење вежбати да запамти и оно што није записано. Тако исто ваља се чувати, да данас не тврдимо нешто са свим противно ономе што смо јуче казали Човек може да промени своје мишљење о некој ствари, али пре него што изрече свој суд о њој, треба увек да добро измери све разлоге и за и против.

Никада не треба разговор зачинити двосмисленим изрекама, које могу да потсете на нешто гадно, или да натерају крв у образе невиних; чак и ако други то чини, не показуј да ти се то допада.

Ништа нема досаднијег него кад се неко у друштву стане разметати изрекама које већ и врапци знају на памет н. пр. «Здравље је највеће благо», „ближа је кошуља него хаљина», «време брзо пролази», «изузетак потврђује правило». То је махна људи, који говоре као навијен сахат, не мислећи шта ће коме рећи, који човеку тешко болесноме кажу „мило ми је што сте добро», који за сваку слику налазе да је добро погођена, само човек на њој старији изгледа него што је, који сваком детету кажу да личи на оца итд.

Ко хоће да живи у друштву треба да се навикне подносити и противничка мишљења. Не треба одмах планути, па неучтиво бранити своје убеђење. ни онда не, кад противници на наше озбиљне разлоге одговарају подсмехом и горчином. Најбоља ствар изгуби половину своје вредности, кад се неумесно брани. У препирци ваља бити миран и присебан, иначе нећемо никога убедити, а камо ли допасти се друштву.

На местима где се људи састају да се одморе, проведу, да уживају, на игранкама, у позоришту итд. не

треба почињати разговор о домаћим бригама, пословима. и о непријатним стварима.

Поштен и паметан човек неће се никад ругати никаквој религији, то се по себи разуме, па ма каква била његова лична убеђења у верским питањима. Али потпуно образован човек неће се никад ругати ни појединим сектама религиозним, ни њиховом церемонијалу. Он ће поштовати и штедити све што је другоме светиња, он ће и другима признати слободу мишљења и веровања, коју за себе тражи. Он неће заборавити да другима можда изгледа као назадак оно, што је зањ највећи напредак. Он ће штедити предрасуде, које другога усрећавају, јер одговарају његовом степену развитка, јер су му оне истина, па му их неће уништавати, ако му не може ништа боље дати. Подсмех и ругање никога но поправља, ништа не исправља. Наш разум може често да залута. Може нека система бити погрешна, али ако су јој основе моралне, не треба јој се ругати. У опште друштво није суд за тако важна питања. Међутим има прилика и у друштву, где образован човек мора казати своје мишљење о религиозним питањима. Он ће увек са топлином говорити о највишим интересима човечанства, не бојећи се да ће га ико за то држати за непросвећена. Он ће се само чувати фанатичког тона, али неће за побожне људе рећи да се претварају.

Има људи, а нарочито има много жена, које кад виде каквог ружног, кржљавог или необразованог човека, не могу да се уздрже, а да одмах не ударе у подсмех, или да бар гуркањем, намигивањем итд. не даду израза своме недопадању. То је не само неучтиво, него је и неправедно. Што је крив онај који није лепо израстао, или што му је лице ружно? Појмови о лепоти или ругоби врло су различни, а често се под најружнијом спољашношћу крије најплеменитије срце и највећи философ. С тога не треба никога ценити по његовом спољашњем изгледу. Али чак и онда кад је неко крив што је сме-

шан, н пр кад неко дође у друштво обучен буди Бог с нама, кад је смешан у сваком покрету и понашању — образовано друштво не само да му се неће у брк смејати, него ће се чинити, да не опажа шта је на њему смешно, само да јадника не доведу у још већу забуну.

Једна од најважнијих врлина у друштвеноме животу, која на жалост постаје све ређа, то *чување тајне*. Данас се тако лако обећава и заклиње, да се и оно несавесно растура, што је као највећа тајна поверено. Други људи то нечине што су несавесни, већ једино са своје бескрајне лакомислености. Они забораве да су дали реч да ће ћутати, па на јавном месту или у друштву причају туђе тајне тако безбрижно, да вам памет стане. Или, тајна која им је поверена толико их голица, да првога кога сретну сматрају за најискренијег пријатеља па повере оно, што није њихово још горим лакомисленицима него што су сами. Такви људи не поступају пажљивије ни са својим сопственим тајнама и намерама, за то врло често осујете сва своја предузећа, униште своје сопствено благостање. Међутим има саопштења, која управо нису никакве тајне, па ипак је паметно, кад се не избрбљају. За то је извесна закопчаност врлина у друштву, која наравно не мора и не треба да пређе у тајанственост. А већ људма, који су на важним државним службама, никако се не може опростити, ако се у друштву толико забораве да торочу о стварима, које знају само по свом званичном положају. Ако баш морамо да поверимо нашу тајну неколицини људи, ваља је свакоме тако казати, да је он уверен да осем нас двојице нико на свету о томе ништа не зна.

Сада Книге говори опширно о оним ситницама у друштвеном животу, које су за многе људе важне крупнице, али ми их можемо прећутати у толико пре, што је о њима изашла преклане у Н. Саду нарочита књи-

жица под насловом «Не пристоји се!*) Можда неће бити згорега рећи само две три речи о оделу. Книге светује да се ваља облачити према своме стању и имућности; ни скупље ни јевтиније. Одело образованог човека није фантастично, није шарено, није сјајно и скупоцено, него је чисто и укусно, а ако ваља метнути и наките, онда ни пошто лажне, него праве, ни пошто позајмљене ствари. Не треба се истицати ни препотопском, ни најмодернијом ношњом.

Прелазећи на питање да ли треба ићи често или ретко у друштва, Книге вели, да то ваља удешавати према својим личним односима, али да је увек боље пустити, да нас се зажеле, да нас питају што нас нема, него да се сувише намећемо. Паметно је ограничити се на друговање са неколицином, јер ко се дружи са целим светом тај тргује на ситно, он има много посла а мало зараде, он ће постати врло вешт брбљов или торокуша, али ће га се боље друштво увек клонити.

А с киме да се човек дружи? Ако можемо да бирамо, ваља увек бирати паметнијег од себе, онога у кога се можемо поучити, онога који нам неће ласкати. Већина људи претпоставља друштво, које је по свему испод њих, јер у њему они «дају тон». Они заборављају, да на тај начин неће никада доћи до праве образованости. Истина има прилика, у којима човек мора да се дружи са људма најразличнијих особина, где је дужност дружити се не само с онима, од којих *ми* можемо што научити, него и с онима који имају права тражити да *од нас* што науче. Али та услужност само не сме ићи тако далеко да буде на штету нашег сопственог усавршавања.

Врло је занимљиво Книгеово цртање велико-варошког и паланачког живота и понашања у страним земљама и варошима, али на жалост ово се предавање и сувише отегло да би могли овде направити извод и из тог одељка.

*) Ручна књижица, о неким манама и погрешкама којих се у говору и мешању с људима ваља клонити. Превод. Нови Сад 1886. Издање књижаре Луке Јоцића. Стр. 53.

Ваља хитати да завршимо с неколико речи о преписци међу пријатељима и познаницима. То је писмено друговање. Сва правила о личном понашању међу људима важе и за писмени саобраћај. И он не сме бити сувише разгранат, јер то кошта и новаца и времена, а и нема никаквога смисла. За поверљиву преписку ваља тако исто бирати људе као год и за посведневно друговање, као год што бирамо што ћемо читати. Не треба никада написати са свим празно писмо, у коме не би било бар што год корисно или пријатно за онога коме се пише, јер такво празно писмо је за њега увреда. На оно што се пише, ваља још више пазити, него на оно што се говори, а примљена писма треба добро чувати, јер је невероватно какве непријатности, неспоразумљења и свађе може човек да натовари себи на врат, ако не пази на то просто правило. Колико је пута једна једина реч, лакомислено написана, али која се више избрисати не може, или какво парченце хартије које је, из непажње, остало несклоњено, упропастило мир и срећу читавих породица! Торокања у писмима, писмено саопштавање брже-боље неоснованих или изврнутих новости; може да направи недогледну несрећу, може цоштена човека да оцрни пред хиљадама, може чак његове потомке да доведе у неприлику. Казана реч лако се заборави, али написана може и после педесет година у рукама лакомислених и и сујетних наследника да начини несрећу.

Људи нису ни у пола тако добри, колико их узносе њихови пријатељи, али нису ни у пола тако рђави, као што их опадају њихови непријатељи. Никога не треба судити по ономе што *говори*, већ по ономе што *ради*, и то не ваља га ценити по ономе што ради у крупним питањима, јер ту сваки пази на себе, ту се сваки баца у своју галу, него ваља пазити какав је у тренуцима кад мисли да га нико не види, у ситницама, па и ту не треба састављати своју оцену из појединих црта, него из свију, из целога карактера.

Не треба се никада сувише ослонити на љубав и верност својих пријатеља, ако нам своје пријатељство нису *пожртвовањем* доказали. Већина људи који су нам искрено одани, напуштају нас чим морају нама за љубав, да се одреку макар само какве миле навике.

Све ове примедбе, ако се њима користимо по сопственој здравој оцени, могу да олакшују и унапреде друштвеност, и могу да нас сачувају од опасности. Али тако исто може бити и разлога да се не води рачуна од ових правила, да се човек поведе за својим осећањем и располокењем, и свакоме мора бити допуштено да иде својим путем, или да покуша пливати и уз воду. Коме не треба благовољење силних овога света, ко не тражи популарности, сјаја, славе и хвале, ко због свог политичког или економног стања нема рачуна да шири круг својих познаника и пријатеља, ко због слабости и старости не мари за друштва, томе и не требају никаква правила друштвености. Свачија срећа зависи од његових појмова о срећи, и са свим би било неосновано натеривати га, да он на други начин буде срећан.

Владан Ђорђевић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Миловановић М. *Живот народни.* (Васпитање и просвета. — Правда и законодавство. — Привреда и политика. — Морал и религија.) *Књига друга: Правда и законодавство.* Београд. (Штампарија Мат. Јовановића.) 1889. 8-на 188.

У општем предговору к своме делу, који се налази пред првом свеском (Васпитање и Просвета. Београд 1886.) писац оправдава његову израду и издавање нарочито тиме, што „су наши

научари на свима пољима говорили само о деловима (народног живота) а никад се на целину нису освртали; они су излагали научне огранке онако, како је то излагано у Немаца и других народа, а никад се нису запитали: је ли то излагање у основи својој истинито, је ли подесно за циљеве, ради којих се излаже, је ли по себи, без осталих фактора, и од какве вредности у животу, и на послетку, је ли могућно, да један од небројених чинилаца, као што се обично узима, може извршити оно, што се само од целине може захтевати.« Читалац би према овоме можда могао помислити двоје: или је у опште могућно писати систем научни пре, но што се потанко израде поједини његови делови, па се у Српству осим г. Миловановића за то није нико нашао: или је наша књижевност пуна специјалних расправа, код нас су разрађена до свих појединости сва питања посебице, па би сад било штета, да се од њих не створи целина. Међу тим од тога двога не стоји ни једно. Свуда у свету и то не само на књижевном но и на свима другим пољима, општем систему, савршеној згради, претходе посебни, детаљни радови и систем ће и ваљати тек онда, ако ови буду што бољи и што многобројнији. У српској књижевности су поред свег угледа на Немце (?) поједина питања темељито још у врло малој мери разрађена.

Досадашња наука уродила је по писцу »неком врстом умне, моралне, политичке, економне и религијозне несвестице«, за што по њему одговорност пада на наше учене прваке, »јер у горњим слојевима, у тако званој интелигенцији, нема никакве научне дисциплине, нема јасно и одсечно постављених начела, око којих би се умна класа могла сусредити, нема поуздања у се, ни поноса, да се уздигне изнад сићушних дневних партиских интереса ... На прваке пада одговорност, што наша умна класа није живела и управљала се по начелима народног нашег ума и осећања, но се владала, или по диктатима туђинске фантазије, или по захтеву сићушних дневних интереса,« На њих још пада одговорност »што ће по свој прилици изумрети цело ово интелигентно покољење у својој апатији и заносима, и што ће се тиме живот народни одржавати у непрекидној трзавици.« Како је »цело једно покољење научених наших првака радило по несрећи са свим несвесно, и наша интелигенција постане ово што је« то ће »друго цело покољење тих првака једва успети, да тој недаћи нађе лека и дисциплинује ново интелигентно покољење по начелима здраве науке и реалних захтева нашег живота и напретка.« То уверење је позвало писца на посао, и »наложило нам је — као што он сам даље исповеда, — да не очекујемо боља времена, но да учинимо колико можемо у корист истинске српске књиге и науке.« Томе гласу и тој неодољивој по-

треби,' он се „потпуно покорио", и предузео да пише књигу о народном животу. Као што читалац види, јудејско је царство пропало. Фарисеји и књижевници исквариме и упропастише народ, и — месија је неизбежан. И доиста, г. Миловановић се и појављује као такав. Он се није устезао „приговорити и *највећим научарима* и ударити на најосвећеније заблуде како појединаца и сталежа, тако и векова и народа...." Па чак се није устезао казати „*како и у самој природи, и у самом поретку њеном, има* **пуно шепртљања**, *пуно недоследности*, **глупости** *и свега оног чега има у људским пословима.*" На сваки начин је досадашња поколења и досадашње научаре било тим лакше критисати и пребацивати им, што ни један озбиљнији међу њима није био толико високоуман, или ако хоћете толико дрзак, да што овоме слично тврди. Свој месиски непогрешни положај писац хоће да задржи и према критици. Као све месије (односно они, који себе таквима сматрају) тако ни он не дозвољава, да ма ко што примећује на његове књиге. Пошто је приметио, да се у нас мало пише критика, он продужава: „Може се можда десити, да се какав *наивни полетарчић* или *злобни ветеран* закачи за коју реч или реченицу..., *немајући ни појма о ономе*, што се ту излаже, као што нам се то и до сад дешавало; али на то се неће нико, а *камо ли писац* освртати." После тога је са свим јасно, да он неће ником ништа одговарати.

Ах! ви песници и књижевници, глумци, вештаци и државници, заблагодарите усрдно г. Миловановићу на овом новом за све вас животном еликсиру. На што и даље презати од тог баука, што се зове критика? На што стрепети од сваког новог броја новина, од сваке нове свеске часописа и трпити, да ма ко претреса ваш труд и рад? На што све то, кад се врло лако ратосиљати свега тога данас, пошто је г. Миловановић пронашао за то тако лепо, тако оштроумно и духовито средство. Поделите сви, као и он, све критичаре (ви то можете и са свим људма на свету учинити) на двоје: на „наивне полетарчиће" и на „злобне ветеране"", па је онда готов посао. Ако ма ко устане да што пише о вашим радовима, а ви њега одмах за јаку, па с њим — разуме се, ако вас не хвали — у „полетарчиће" или „ветеране". Ако ваш метак не упали, онда томе нећете бити криви ви, већ отпорна снага ваших „непријатеља." А што ви њу добро не познајете, није никако чудо, јер је није познавао ни изналазач вашега оружја. Доиста се с драмлијама не руше градови, као што се ни гранатама и шрапнелима не гађају врапци.

* * *

Ми ћемо гледати, да о првој свесци проговоримо коју опширније доцније, кад буде изишла четврта свеска. Сад се можемо већ и због својих нагомиланих послова позабавити мало више само на другој свесци, која улази у поље, на коме и ми по мало „полетаришемо." Па ипак не можемо да пропустимо, а да још овде не учинимо две-три напомене односно прве свеске. Читалац ће увидети њихову оправданост тим пре, што се оне неће односити на васпитање као такво, већ више па питања, која нарочито у идућој свесци избијају на површину.

И ако смо ватрени присталица свега оног, што се српским зове, без обзира на то што ће ко код нас или на страни о томе рећи; и ако од срца желимо, да се у нашим школама васпита уз човека нарочито Србин, па ако је потребно, да се први донекле и занемари на корист другоме; и ако смо тврдо убеђени, да спас нашег народа и његова лепша будућност леже једино у чувању његових равноврсних народних особина, а нарочито у усавршавању добрих међу њима, ми ипак с писцем не можемо ићи дотле, да у погледу васпитања Србију и Српство оградимо кинеским зидом од остале Европе и од осталог образованог света. На сваки начин „српска историја ваља да је (у грађанском васпитању) стожер и главна материја проучавања, с којом ваља довести у свезу историју наших суседа, који у велико утичу на живот и развиће нашега народа", али то ни пошто не треба да буде и „*једина* историска студија", јер да се разуме историја као наука, у правом смислу те речи, за то није доста познавати прошлост сопственог и још неколико околних народа, но још многа и многа факта, која се по данашњим резултатима ове науке у довољној мери још не могу наћи на пољу наше сопствене историје. Па онда: да ли је у опште до сад било народа, који је дао такав правац своме васпитању? С тога се нама чини, да је и сувише строго — и ако са свим патриотско — следеће пишчево суђење. „Она је, вели он за нашу народну интелигенцију, својим радом обрнула правце у пропаст из велике ревности за бољим, срећнијим и идеалним, набијајући живот народни на калупе *општег човечанског* образовања, васпитања и усрећавања. Она је наивни злочинац, као сувише добра мати, која упропашћује и физичко и морално благо своје кћери, утежући је по моди, и нагонећи је да прими место топле љубави и среће породичке хладно и модно етикетисање." На сваки начин до ове последње крајности не треба ићи, али исто тако не треба заборавити, да ако има нечега у образовању, што је *опште човечанско*, што треба дакле да је својина свих људи, или бар оног

дела који стоји и хоће да стоји на степену европског образовања, — ако дакле чега таквог има, онда то треба унети што пре и у српско васпитање, и томе се сигурно неће умесно моћи ништа замерити. Тај део општег образовања не само да неће худити нашем народном васпитању, већ ће га потпомагати и очвршћавати. С тога нам изгледа детињасто и једног озбиљног списа недостојно следеће пишчево извођење: «зар не можемо, вели он, казати нашим докторима, не шврљајте по западу, нити тражите тамо шарених хартија — декрета докторских — кад их можете купити за марјаш у сваком ссоцету (!!?), но пођите у народ и проучите као правници и философи народну правду и философију, а као медицинари *народну* нашу лекарију. Проучите све то, и добро сондирајте и оцените према целокупном народном искуству, па сте онда учинили све, што ваља и што може учинити умни син врлог једног народа.“ Да оставимо на страну то, што писац крвно мрзи све „докторе“, ми мислимо, да је он сам најбољи доказ, да ми данас још не можемо никако успешно радити без запада, јер да се као што ваља проучи *народна* медицина, *народна* философија и *народно* право, треба имати *озбиљне* претходне спреме, а то нам не може дати ни српска школа ни српска књижевност. Ми не знамо, да ли је г. Миловановић био где на страни, али нам његови — садањи и ранији — списи најбоље сведоче, да је он тако исто као и већина наше интелигенције, ученик западних учитеља. А на сваки начин г. Миловановић неће порицати, да данас има још много и много ствари, које ћемо ми учити и примати од западњака, но које, ако то паметно будемо радили, неће ни мало шкодити нашим народносним тежњама, већ ће их само подржавати и ићи им на руку. А другојаче не може ни бити. Ако ми хоћемо да напредујемо и да тежимо нашем политичком уједињењу, ми се морамо са странцима нарочито са западом непрестано борити. Хоћемо ли пак, да нам борба буде успешна, онда не смемо ићи те лећи под зелену јелу, кад у циганина видимо савршеније оружје, већ се морамо трудити да себи слично или по могућству још и боље набавимо. Оружје за данашњу борбу за народност је нарочито школа и просвета; а то је роба, која се још увек налази најбоља на западним тржиштима. Наш је задатак, да је прерадимо, у колико је то могуће, за наше потребе.[1]

[1]) Оволико мислимо да је за сад доста о овој првој књизи. Опширнији и стручнији приказ штампао је Р. Ст. (ојаковић?) у Учитељу, свесци за Мај од ове године (стр. 308—319.) и ми упућујемо за сад на њ нарочито, што се педагошких питања тиче. Као што смо већ рекли, ми ћемо гледати, да се другом приликом још једном вратимо на ову књигу.

Са свим далеко иде писац, кад говорећи о лекарима, долази дотле, да пише следеће: „Ми не желимо нашем народу ову господу шпекуланте (!?) и волели би смо, да се остане при садашњој практици, *и тражи се помоћ у часних старица, које су по нешто дугим искуством научиле, и труде се свесрдно, да помогну болеснику.*“ Он за лекаре вели да су „шарлатани“ и да живе „епикурски.“ Колико у томе тврђењу има оправдања и истине ми не знамо, јер нисмо имали прилике, да до сличног убеђења дођемо, а ради појединца сигурно не би требало овако ружити цео један ред људи с најсветијим позивом у друштву. А ако г. Миловановић доиста мисли, да је *боље ићи код баба и старица*, онда: с богом науко! Но он овде сигурно претерује, за што се и сâм у неколико у предговору (на стр. 8. у примедби) извињује, и ако нам то извињење изгледа прилично лаким и површним. Нама није стало до тога, како је писац „осећао и писао пре неколико година“, већ хоћемо да знамо, шта он мисли, кад своју књигу предаје јавности. Ми имамо тим пре право, да то захтевамо, што нам писац не износи своје успомене или одломке, већ систематски израђено дело.

*
* *

Прва глава књиге о „Правди и законодавству“ бави се *природном правдом и законодавством* (стр. 3—12.)

У њој се писац трудио, да у најкраћим потезима изнесе законе који владају у васељени. У томе погледу би се цело његово мишљење могло свести на ово неколико редова. „Снагу тако уредити, како ће у исто доба бити део за се и опет део веће целине, као да је сва мајсторија у методи природног законодавства. И с тим дотле поћи, да у васељени изгледа с једне стране, све као за се, као потпуно независно, а с друге опет све као целина нераздвојна то је прави метод, којим се природа служи у економији живота свога. Учинити да део зависи од целине и целина од делова, и уредити да је све у свему и све ван свега, (па ипак) све ради свега, део ради целине и целина ради делова, — то је урнек природног законодавства.“ То је мишљење, које у главноме заступа и цела еволуционистичка школа, а нарочито Спенсер, и које је до сад толико пута истицано. Нас овде једнако боде израз „природног законодавства.“ У природи извесно постоје закони, и једном изишли из силе и материје, они се више не мењају; они су самоникли. С тога се по нашем мишљењу не може говорити о законодавству у природи, као год што се не може говорити ни о законодавству у њеним посебним гранама: хемији, физици, ботаници. *Законодавство*

је дело живих организама, а ми можемо пронаћи и дефинисати поједине природне законе, али ми их не можемо створити, дати.

Друга глава се бави *основима људске правде и законодавства* (стр. 13—44.). Овде је набацано прилично материјала из развитка правде. У главноме се и овде иде за еволуционистичким системом. и задруга — нарочито српска сеоска задруга — се узима за узор децентралисаног законодавства и материјалне правде. Писац за тим прелази на политичко државно уређење и ми мислимо, да ћемо најбоље учинити, да ради карактеристике ове главе саопштимо из ње само неколико редова. Писац говори (стр. 42.) о најбољем начину избора. Он за то предлаже два пута. „Први је у томе, што би се из гомиле часних грађана, који би могли бити посланици, коцком одбирали народни представници. Други, што би се из часних стараца, познатих са свога поштења, узео из сваког краја потребан број народних представника, којима би у оба случаја ваљало додати прве преставнике умности и религије, — људе, који су се *дугим својим животом* показали као истински пријатељи народни. А по себи се разуме, да би по првом систему ваљало и ове коцком бирати, а по другом узети изабране самим радом и животом." С мало разлике овде се у главноме налази систем, који се већ налазио било у старом уставу било у установи „правитељствујушчег совјета српског." На сваки начин би коцка била згодно средство, кад би посланици имали у скупштинама, да попуњују места по клупама, или тек да се тамо појављују на броју, или кад посланичка дужност не би превазилазила дужност црквених тутора; старци би врло добри били за параде, величанствена је то слика, видети сакупљене на једном месту седе главе, па још у разноврсном оделу из разних крајева. Г.Г. Предић и Јовановић би нам за то били можда врло благодарни; г. Крстић би ту можда нашао врло згодних глава за своју „Косовску вечеру", — али цела та збирка би у државним пословима личила на мартовски кисео купус, и народ и држава не би могли од ње имати никакве користи. На сваки начин је за државне послове неопходно потребно искуство и мудрост. Али је то особина, која треба да је својина неколицине, оних, који чине душу целог државног организма: главних државних чиновника и вођа партиских. Већем броју треба нешто друго: треба одушевљење за правдом и слободом, треба заузимљивости и пожртвовања, треба оданости к послу и к науци, која је за његово вршење неопходно потребна, а ни чега тога нећете наћи код ваших идеалних стараца, који могу причати о златним старим временима, могу давати верске поуке, могу још полагано руководити пословима у кући, задрузи и општини, али који на томе треба и да се зауставе. Ми овде говоримо

о старцима у опште, остављајући на страну поједине изузетке, који могу бити врло светли, но који поред свега тога остају изузетци и не могу чинити правило.

Грађанска правда и законодавство чини трећу главу ове књиге (стр. 45—75.). Писац овде иде дотле да тврди да; „Присвајати све на свету као што чинише негда велики војнички и данашњи економни освајачи, резултат је животињских апетита и грубе силе човекове. *Немати ништа своје и тражити хлеба само за данас*, као што приповедају висока начела хришћанске религије, *резултат је начела чисто човечанске природе.* (стр. 47.). Ово последње начело може се налазити само у глави каквог сањалице. Народи му се никад нису клањали нити му следили, а културна историја добро зна, да је човек од прве своје појаве на овој нашој земљи био себичан; она нам шта више објашњује, да он друкчији није могао ни бити, јер је борба за опстанак непрекидна. Чак хришћанско начело привидне несебичности потиче такође из себичних интереса: у заштити и слободи туђега, жели се да се очува своје.

Овом приликом писац не пропушта да излије свој гњев на правнике. „*Колико је нама познато*, вели он, формална истина ученог правништва *није ништа друго до негација у начелу*, потпуна равнодушноот спрам сваке па и најмање ситнице.“ Овим писац ништа друго не доказује до то, да му је у овом погледу *врло мало* познато. На сваки начин су грађански спорови врло разгранати и заплетени: случајеви нису ретки, у којима фактичка правда страда пред формалном, и ови су тим чешћи, у колико спорови имају да се решавају између препредених градских лихвара и кајишара с једне, и простог сељака или иначе другог кога, који је у тренутку закључивања правне радње био у врло тешким приликама, с друге стране. Али, да ли су баш за то искључиво правници криви? и нису ли се исти случајеви, па можда још и црњи и гори појављивали онда, кад је народ сам изрицао правду без писаних закона и сталних судија. Кад би писац познавао историју ових *народних* судова, кад би знао за злоупотребе, које су се у њима вршиле, он сигурно не би јадиковао за њиховим нестанком. Ми овим нећемо да кажемо, да су наши данашњи судије непогрешиви, и да им се ништа не може замерити; још мање ћемо да тврдимо, да је наш грађ. законик и близу ономе, што савремена наука и наше прилике и околности од једн. грађ. законика изискују. Но поред свега тога с тим ваља бити на чисто, да ће у свима друштвима свих векова грађ. законик, бити као регулатор приватних односа, постојати, као што је од Адама па до данас у свима деловима постојао, без обзира на то, да ли је био писан или не, да ли му је извор био какав владалац

с преставничким телом или прост народни обичај Тако исто треба добро знати, да су за приватно правне радње формалности неопходно потребне, чему је најбољи доказ то, што оне постоје од кад и ови односи. Што се пак тиче питања о слободној вољи у приватном праву, по нашем је мишљењу узалудан посао, овде га и додиривати. Ствар није у томе, да ли је ко имао *слободну* вољу, кад је извесну правну радњу закључио, већ је питање, је ли његова воља била *довољно развијена*, да извесну радњу може закључити, [1]) а ту се као и свуда морају поставити извесне норме, које ће стати на пут злоупотреби тога иначе врло растегљивог појма. Народни обичај, за које се наш писац тако одушевљава (то је по њему „компас.... двокрака двополна полуга, на којој, место северног и јужног пола, на једној страни стоје човечански и хришћански идеали потпуног, апсолутног братства и једнакости, а на другој могућно фактично братство у животу појединих племена и народа, које се развило са свим несвесно под небројеним утицајима и приликама живота“ — стр. 57.) постојао је не само код нас, већ и код других народа на извесном степену развитка и то како по селима тако и по градовима (овде нарочито за односе трговачког права); он се образује у току векова и слаже се као што се слажу извесне геолошке формације. Данас га више у Европи нема, а где га још буде, у брзо ће га нестати. Он је тром и лаган као рабаџиска кола, а данас све иде железничком брзином. У индустриски и трговачки развијеном свету је и грађански законик мали и неподесан, да одговара брзини, која се данас у тим односима захтева, —. с тога се уза њ образују постепено трговачко и менично право, па онда стецишни поступак. Али једно ваља имати на уму, а то као да је и пишчева жеља. У сваком народу има извесних особина, има особитих изгледа, који га разликују од других. Сваки народ има нарочитих погледа и на имаовинске и породичне односе, и ти се погледи одржавају било у његовом обичајном праву, ако овога још има, било у изрекама и пословицама, које у њему живе, и ако им невешто око не може наћи корена. Овде је богато поље рада за наше учевне правнике. Они треба да добро проуче народно правно веровање, како би им то проучавање могло послужити при изради новог грађ. законика, на који се сигурно неће дуго чекати. Дотле им та грађа такође може бити од користи. Свесни свога посла и положаја, они ће се сигурно трудити, да у својим решењима измирују, у колико је то год могуће, постојеће законе с правним на-

[1]) Питање о „слободној вољи“ као таквој могло би се истаћи само у случајевима неодољиве природне (vis major) или физичке силе.

родним обичајима Али је привремено на практичном пољу у исто време то и једино, што се од њих може ишчекивати.

Како се овај наш приказ прилично отегао, то ћемо ми с остале две главе бити врло кратки. *Кривична правда и законодавство* (стр. 76—98) су писани у истом духу, у ком и досадашњи одломци.

Писац је изнео неколико кривично правних теорија без обзира на њихову важност и без систематског избора, и поређао их с доста нестручном критиком једну за другом. Да представи нову криминалистичко антрополошку школу цитирао је чак и једно место на италијанском језику из Ферија, које разуме се, није ни мало допринело њеном бољем познавању. „Наука о *нашем* кривичном праву, имала би по њему, да реши неколика врло проста задатка, који не стоје ни у каквој свези са том материјом западних *цивилаша*. Њој би ваљало пре свега рашчистити питање о тако званим политичким преступима и злочинима, из којих не би потекла никаква повреда живота, части и имања појединих држављана.“ Дакле запаљење једне државне барутане, пљување и хулење на државни грб и т. д. требало би са свим избрисати — по пишчевом мишљењу из казненог законика. Бога ми, то наука о казненом праву не може никад учинити, па макар јој ви дали и погрдније име од „скромне власничке слушкињице“, и не само што не може, већ она то не сме чинити баш „ради стварне користи народа нашег“, о којој ви толико водите рачуна. Последња глава се бави *потоњом правдом и законодавством*. У њој писац предвиђа и жели еру умеренога социјализма. Ми му нећемо реметити његове илузије.

* * *

Ми смо се трудили да у главноме дамо карактеристику истакнутог дела. Ради тога смо чешће пуштали самога писца да говори. Наше примедбе су дошле само онда, кад су нам изгледале неопходно потребне. Кад би исписали све, што би имали да приметимо, онда би отишли сувише далеко. За постављену нам сврху мислимо да је и ово доста. Поред свих примедаба ми имамо да приметимо, да нам писац улива поштовање убеђењем и заузетошћу, којима износи и заступа своја мишљења. Поред свих примедаба би се и за његову књигу могло рећи: C'est un livre de bonne foi. Једно нам само смета. Писац на име свуда виче против туђинштине и њенога утицаја, па ипак он сам поред масе осталих ствари пише речи као: нихилисати се, инштитути, пропорција, проблема, примарни, коректан, димензије, имитација, екстрем, табло, пурификација, имажинарни и т. д. могли би потпуно изостати из једног озбиљног списа.

Српска синтакса и граматика се такође не би љутиле, кад би им се мало већа пажња обратила. — А тек шта да се рекне о штампарским погрешкама? Њих је и сувише, и оне сметају у читању и врло образованоме, а како ли је тек с простим читаоцем.

14|26. — VI. 1889.
Париз.

Др. Мил. Р. Веснић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

ЛАЗАР

ТРАГЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА, НАПИСАО **Милош Цветић**

(СВРШЕТАК)

Види се даље из овога кратког извода, да се „Лазар“ г. Цветића у суштини не разликује од његових драматских предходника. Исти карактери, засновани из традиције, скоро исти заплети, и по све сличне ситуације. И овде је Лазар онај добродушни Лазар као и тамо; Милош је као што га већ знамо, па и Вук је остао исти јер он у пркос новијој историјској сумњи „издаје“ Лазара. И овде је Милош у завади с Вуком, а та завада основица раду — у кратко: карактер и радња остала је у све тројице у главноме неизмењена, само је облик њихов у неколико преиначен, да ли у корист њихову, видећемо мало даље. Како су ова три лица главни радници у драми може се рећи, да је и драма у главноме остала иста.

Наравно се тада мора наметати питање: на што писати нову драму о Косову код пет-шест већ написаних?

Први и главни узрок чини ми се лежи у самој грађи те драме. Значајна је појава, што досадањи писци, који су драматисали епски материјал о косовској катастрофи, нису још на чисто са својим трагичким јунаком, или боље, нису сагласни у томе питању. Милутиновић, Стерија и Суботић истакоше Милоша; Николић, Бан и Цветић Лазара. Где је ту истина? Код истих карактера, а приближно једнаке обраде материјала, једна је од ових двеју група морала бити у праву, а друга је грешила. По моме мњењу прва су тројица у праву: трагичан је јунак у косовској трагедији Милош. Само он жртвује у борби свој живот за узвишену цел, која му је дража од

живота; само у његовом карактеру појављује се она самосталност, узвишеност и унутарња хармонија, која карактерише трагична јунака. Као Леонида и Винкелрид, и он иде у смрт, коју је сам изабрао, осећајући, да је смрт трагичног јунака естетична нужда, која најјасније истиче узвишеност карактера његова. Ми гледамо спокојно трагичан крај његов на позорници, јер нас пропаст снажнога човека, који сâм изазивље судбину на мегдан, који је дакле сам крив што умире, не гâне толико, као кад гледамо слаба и невина човека где гине у борби. Нас потреса више судбина невина Лазара, али баш у томе осећају нашем и лежи најјачи доказ да *он* није трагичан јунак. Само је Милошева смрт трагична.

Лазар г. Цветића не само да није трагичан јунак, но није у опће никакав драмски јунак, јер он има најмање удела, а нема ни мало кривице у развићу догађаја. Пре би се могло уступити у његовој драми то место Вуку. У карактеру овоги има бар самосталности, а у делању му кривице. Он је у неку руку Ричард III, носилац зла, али ми сносимо Шекспирова зликовца, што је узвишен, и што меће на коцку свој живот за идеју, која му је дража од њега, а гнушамо се од Вука за то, што његовом злу није истакнута виша цељ. Ричард пада на позорници као муж, и ми се миримо с њиме; Вука изгоне с ње и ми смо склони да му се ругамо, све и уступајући, да и он будући подложан законима природнога реда, подлеже сад јачему. као и слабији Лазар што је подлегао њему. А да је Вук јачи од Лазара, овај сâм то казује на сва уста. Он вели, да му је Милош „десна рука," Ђурађ „лева" а Вук „срце и — *глава*." Овим је писац сам изрекао суд о своме јунаку, јер иза таквих речи, (с којима се у осталом саглашава и делање) могли би га упитати: Шта ту остаје за трагичног јунака?

Изгледа као да су сви досадањи писци косовске драме, држећи се скрупулозно традиције, били под утиском легендарног Лазара, који се приклонио „небескоме царству." С тога сви Лазари на позорници умиру мученичком смрћу. Тада је разумљиво, што неки траже тајанствени кључ за косовску катастрофу у надземној сили која проговара из уста умрлога пећског патријарха (Сарајлија) или дела преко својих „Авети" (Стерија); неки опет траже га у Вуку, неки чак у Марку. Међутим овај кључ лежи у самоме карактеру Лазареву, и ту га треба тражити, а наћиће се, кад се критички испита његов историјски карактер, који се огледа у његовим делима. Тада не би могла остати неопажена *супротност Лазаревих и Вукових циљева*, који су природна последица њихова једнака положаја и големе снаге обојице. Та снага Вукова јемачно је и нагнала Лазара да се сроди с њиме, у жељи да га тиме задобије за

се, и да помоћу његовом утврди свој ауторитет према осталим слабијим поглавицама. Неограничена поверљивост Лазарева, да не речем платонска љубав његова према Вуку, наравно би тада уступила место здравој и присебној државничкој обазривости, а из ове би се опет наравно развила борба, те би се из ње на наше очи сплетала све гушћа и гушћа мрежа над главом Лазаревом. Тај ток делања, из којега се на позорници *развија* историја косовске погибије, узалуд тражимо у свима досадањим драмама о Косову, а ту можда и лежи најјачи мотив, за што се о томе писале толике драме. Сваки је позније писац зар осећао, да има што-шта да се исправи у делу његова предходника. Једини Суботић што наглашује у својој драми опозицију Вука, да се Србија одупре Мурату, и тиме не само што карактерише његов прави историјски положај према Лазару, него и налази природан мотив за његово позније делање. Али, ја велим, он само наглашује, јер та основица заплета не долази ни у његовом делу до јасне драмске радње. По свему што се опажа у последњој драми г. Ц. — а, рекао бих, да и са „Лазарем“ још није завршена драмска литература о Косову.

Новине што налазимо у г. Ц.-евом делу од споредне су важности за драму. То је, као што рекох суделовање Марково у косовској битци, и удаја Вукосаве за Гару, што је, с изузетком имена историјски основано. Љубав Марина према неожењеном Милошу је идеална епизода, коју је г. Ц., одступајући од осталих писаца употребио за мотив заваде између Милоша и Вука, која је основа заплету читавог дела — то је све.

Како нема никакве радње да не речем конфликта између Лазара и Вука, из које би се, као што рекох могла исплести трагедија с вероватнијим мотивима за косовску катастрофу, по што их виђамо у досадањим драмама о Косову, а како је поврх тога г. Ц. без икаква мотива потенцовао зло расположење Вуково према Лазару, то нам се овај његов Вук преставља као особени варијетет зликовца на позорници. У животу те врсте људи опажа се нека тежња, да своја недела застиру ћутањем, или, кад већ морају да говоре о њима, они им позајмљују образину врлине, као поменути Ричард што чини, кад уверава до срца озлојеђену Ану, да су му сви злочини потекли из љубави према њој. Вук г. Ц. противно овоме природном закону поноси се својом издајом. Он уздиже врлине Лазареве, и не мислећи да тим сама себе ниже спушта. Његова је срџба према Лазару толико мотивована, колико је љубав Лазарева мотивована према њему: Они су у естетичком погледу достојни један другога. Борба о издаји Лазара, ако је игда била у таквој души, као што је ова Вукова, већ је преврела: он већ види и

круну пред собом, и кад у таквом расположењу узвикује пред „безазленим" Лазарем: „Нек је проклет, ко не уђе у ову (т. ј. косовску) борбу!" он сам себи удара зликовачки жиг на чело. Начин, којим га предусрета Бајазит на крају драме, и ако доликује таквом човеку, и ако одговара осећају правице у широј публици, за цело не доликује положају „самодржавног господара" нити памети једнога Бајазита, који је помоћу његовом씨 дограбио једну круну више. Ко је год осетио непријатан утисак осорљива тона Бајазитова према Вуку у Суботићевом „Обилићу" тај се могаше уверити тога вечера, да је Суботићев Бајазит право јагње према Цветићевом. Овај називље Вука издајицом и лажом, и „самодржавни господар" не може да трза онај мач, који је вас дан за љубав његова оца остао у корицама, па онда да скочи у Ситницу; не може, јер традиција хоће да Вук преживи Косово, а г. Ц. јамачно није рад, да се за љубав естетичних обзира хвата у коштац с традицијом. Одиста једна особита врста зликоваца тај Вук!

Ако је писац хтео њиме да застраши сваког од издаје, Бајазит, који је мало час пожнео користи те издаје, за цело то није хтео, и ако се он тако понаша према Вуку, то не чини за љубав драматургу ни историчару а најмање естетичару, него можда широј публици позоришној, која се у томе потпуно слаже с њиме. —

Вук је у Ц.-евом „Лазару" једна скроз несретна творевина. Саберимо што тај човек све говори па ће мо наћи, да је језгра његова говора: „Хоћу да упропастим Лазара *за то* што је добар и поверљив." Следује наравно да није пробитачно бити добар и поверљив ни према своме рођеноме.... Изгледа као да је тај Вук пошао од куће спреман да по што по то изда Лазара. Злочин као што је издаја, не ниче спонтано на позорници; он је завршна алка у ланцу дуге унутарње борбе. Суботићев Вук стреса се при првом помислу на издају, опире се Јусуфу и сама га зебња од Милоша наводи поступно на тај корак. Цветићев Вук готов је на први миг Јевреносов да пође за Муратом. У томе се најбоље опажа естетична разлика између оба ова Вука. Последица те разлике је, да ми на крају сажаљевамо Суботићева Вука, а гнушамо се Цветићева.

Све да и уступим, да се историјски карактер може мењати на позорници, Мара је у Ц.-евој драми насликана тако, као да је писац хтео да покаже, каква жена не треба да буде. Удата жена која љуби неожењена човека производ је модарне драме француске, па и ако је она тамо на позорници нашла врло веште и речите адвокате, ипак је и тамо пролазна прилика, створена да учини тренутну сензацију. Предумишљено браколомство Марино било би одвратно све да се наслања на какву вишу цел, и застире естетичним пла-

штом; али кад је голо-наго; лишено сваког мотива, до једне цигле чулне пожуде, па још кад се та љубав њезина у форми сучељава с похотљивошћу а заодева у цинизам, какав се ретко виђа у природи женској*) онда постаје моралном и естетично образованом гледаоцу несносна, а у широј публици може да заведе укус и савест оних, који су склони да праштају пороке што потичу из слабости, да би у приликама имали права да и себи самима праштају.... Да се Вук није завадио с Милошем около „шамара" Мариног. то је јасно и г. Ц.-у али је он за цело изабрао најгори мотив за ту заваду. Мара Ц.-ева је скроз развратна жена, јер је у души већ прекорачила међу што дели врлину од порока. Узалуд нам се у IV чину истиче превласт српске природе у њојзи: ми смо изненађени тим моментаним расположењем њезиним и слабо склони да јој верујемо. Помажући у целом комаду Вуку, да оцепи Милоша од Лазара помаже му одрезати Лазареву „десну руку" и у очи битке узалуд јој све запомагање: она нас иза свега што смо чули и видели, оставља хладне.

Овде је наравно реч о Мари г. Ц.-а. Мара Бранковићка је била вероватно боља. За то нам јемчи њен традиционалан поносит карактер, јемчи нам положај њезин, и дух онога времена у ком је живела: јемче нам најзад и она деца која је називаху мајком и у чију обрану г. Ц. није уложио свога гласа, и ако су та деца срођена са потоњом судбином народа нашег. Овде је писац „Лазара" одступио од традиције и видимо с колико среће.

Још мало илустрације Милошевом карактеру у тој драми. Рекао сам да је Милош, какав нам се појављује у традицији, сличан Леониди и Винкелриду; дати на позорници оваквој природи прави колорит значи уступити му његово право место у драми. Колико год Милоша имамо на позорници, највише је очувао како ми се чини, његов прави тип Милутиновић, и ако ни он није изнео пред нас ону борбу у души његовој, која је *морала* предходити тако исполинскоме делу. Већина наших драматисаних Милоша насликана је тако, као да је повређено частољубље у њима мотив историјскоме чину убијства Муратова. Треба чути само дијалог Милошев са Муратом, у Суботићевом делу, па да се сваки увери о томе. Цветићев Милош пада још ниже. Он довикује Мурату: „Тргни мач! Да скинем твоје сплетке с мога имена" и тиме казује, да га је витешко, да не речем вулгарно осветољубље подстакло на то дело. Међу тим

*) За пример нека послуже ово неколико речи из драме:

Вук (задовољно) И ти га заиста толико мрзиш? (т. ј. Милоша).

Мара О... из све душе моје (за се) Љубим га!

се у драми јасно наглашује, да је српска снага несразмерно малена према турској, и то наравно оваквим узвиком заборавља Милош.... Традиција, а по њојзи сви остали драматици веле, да је Милош у освитак кренуо из српског стана, а у зору стигао Мурату. Милутиновић наглашује у својој трагедији, да ће се Милош пре но што се отпочне борба, вратити на своје место. Он скрива пред војском свој одлазак али старешинама његове војске дошаптава своју намеру, да би знали, ако се не врати, шта се збило у турскоме табору. Такав је одиста и био Милош, и ако су га неки драматици пустили, да срља у погибију без обзира на општу цел, само за то да покаже да није издајник, они су му без разлога закратили узвишеност мисли и осећаја, без којих се Милош не може замислити. Неки су се придржавали Милутиновића и другачије није могуће, јер би тада кривица за косовску катастрофу пала на њега, и карактер трагичног јунака био би оштећен. — Цветићев Милош противно свима другима долази Мурату у сред дана, кад се битка у велико бије. Рекао би човек да је помогао потиснути Турке, па онда кренуо, да нам није сам Мурат сведок, да га у битци нигде не бејаше. Па где је тада био од синоћ? У Крушевац није враћен; у борби га не беше, дакле не могаше бити другде него — иза кулиса. Само отуд могао је Милош, какав живи у нашој уобразиљи, гледати борбу скрштених руку. Г. Цветић је смео с ума, да тај Милош у Суботићевој драми гледа борбу *везаних* руку, и у заносу заборавља где је, и хоће да појури у помоћ. То је Милош!

Како нам беше при помислу на „жарко родољубље“ Ц.-ева Милоша, који на речи „Отаџбина и Српство“ жртвује што му је најдраже на свету — Вукосаву; како нам беше гледати тога истог Милоша где се на очиглед косовским херојима провлачи кроз битку, да дође и убије Мурата не бринући се даље шта ће с тим „Српством“ бити у борби с увелико надмоћнијим противником — лако ће погодити ко чита ове редове. Не, Милош није такав, каквог нам нацрта г. Цветић. Он је имао виши циљ, но да убије Мурата па да погине. Као Винкелрид он жртвује свој живот да подвеже живац надмоћнијем непријатељу, да баци *пре битке* забуну у редове турске, и тиме да омогући својима победу. Јер тај Милош зна, да се Мурат, који је већ осетио снагу српске мишице, овога пута добро спремио да дође до свога циља, а јемачно осећа да је Вук баш са напора својих да га паралише, неоуздан савезник, па хоће да га, олакшав Лазару победу, нагони да се држи с јачим. Нигде се у „Лазару“ г. Ц.-а не наглашује ова црта узвишености карактера Милошева. Он је у недоумици, ко га је изабрао за жртву „Бог или Сотона,“ и говори на широко, како му само крв Муратова може

опрати име. Онде је под утиском фатализма; овде је у бесвесним канцама осветљивости — али нигде не видимо у души његовој онај божански пламен, на коме се загрева самосвесна и самопредељива моћ, што од човека прави атласа, који ће на своја плећа да понесе читав један свет. Његово „Падај, Милошу, српство нек живи!“ изгледа нам више као излив гњевом помућена духа, но као трезвена одлука човека који цени свој живот и зна, за што га улаже.

По све је нов у овој драми начин, како Милош убија Мурата. Он не ће да га умори „мучки“ но „витешки,“ — у двобоју. Да би се ова „сцена“ могла извршити по пропису, морао је Мурат да остане са цигла два пратиоца у главноме стану, — онај исти Мурат, који је први довео редовну војску на балканско тропоље. Витештво је дакако лепа црта у мушкоме карактеру, али за трагичног јунака споредне је вредности, и Отело није за то мање трагичан јунак, што није пробудио Дездемону, па да је удави у двобоју. Овде је, како се види г. Ц.-ев Милош остао себи доследан: он је пошао да умре quand même, па ако случајно Мурат у двобоју остане жив иза њега, толико и чини, он је вратио *своме* имену сјај.... То с естетичког погледа, а са драмског зна се, да двобој има на позорници свој ефект, кад је публика у неизвесности о изходу његову. Како је овде свако живи знао да ће Мурат пасти, то се двобој, — све и да уступимо могућност његову у оним приликама — спушта до просте играчке а дозвољено је иза таквог изхода рећи да је писац помогао Милошу да убије Мурата.

И овде је г. Ц. одступио од традиције па видимо сад с каквим успехом.

Јунаци Ц-еви не могу се поносити својом доследношћу. Лазар ради мушком снагом, да поврати опали ауторитет круне у српској држави; гони свакога, који му одриче послушност; сузбија своје противнике силом, и баца их у тамнице, једном речи показује окрут, освојачки карактер. А на прагу да зарати с Турцима, он се длан — о длан промени, клоне до слабости, готов је да дâ све што је коме узео, само да му помогне, па у тој жељи мири се чак и с Марком. Једна проста објава рата учинила је овај преврат у карактеру Лазареву, и то се збива с истим Лазарем, који се већ с успехом мерио с Турцима. На крају I чина г. Ц.-ев Лазар престаје бити историјски Лазар и постаје — легендаран.

Вук је у ствари владалац уза жива Лазара, али га то не уздржава, да радећи њему о глави, стави свој властити положај у питање. У пркос законима узрочности он је све то енергичнији и пакоснији, што је Лазар попустљивији и блажи. Мучно је из драме г. Ц. погодити (јер он то нигде не казује) за што је тако зловољан

према Лазару. Утакмица с Милошем овде не долази у обзир јер Милош није члан породице Лазареве већ просто војвода његов. Вук хоће да понесе Лазареву круну, и за то помаже Мурату да дође до победе. Он већ има готов план за то, (III. 6), па чак и што ће иза тога с Муратом; а ни за часак не пада му на ум, да олакшавајући толико *надмоћнијем* противнику борбу, он му штеди снагу, ону исту, која се по природи ствари *мора* иза победе турске окренути против њега. — Недоследност у Милошеву карактеру истиче се већ из онога што сам рекао о њему. Он хоће својом смрћу да искупи живот српству, а делом својим помаже Вуку, да пре доспе до циља. „Српство" му је главни живот, али он заборавља на њ, кад његово повређено частољубље стане између њега и српства, па пречишћава своје личне рачуне у тренуту кад то „Српство" већ грца у тешкој борби за опстанак.

Ни са лепоте карактера не могу се ти јунаци подичити. Лазару је довољно једно писмо из сумњивог извора, па да види у Милошу „издајника." Суботићев Лазар одбија то писмо као потвору, и неће да збори о томе док га Вук на вечери не изазове бацив сумњу на Милоша, а бацио је за невољу, што су главари на њега почели сумњати. Па и тада Лазар одлучно изказује своју веру у Милоша. На крају тај Суботићев Лазар прашта Вуку за зло што му је учинио, а Ц.-ев на молбу Вукову за опроштај вели „Никад!" и ако је тај „племенити" Лазар хришћанин и на прагу вечности... — Вуку је доста једна понуда Јевреносева, па да се оберучке ухвати за њу, и ако се Милош ни циглим нагласком не истиче као супарник његов, као што то зарад мотивисана пристанка његова на издају бива у Суботићевом „Обилићу." — Тешка сумња која се из ненада сваљује на Милоша, не савлађује га ни за часак. Кривда што му се чини, њему је тек јасна, али га она ни за тренут не погружава; он не види као остали драматски му другови несрећу која ће да поникне отуд: он види само — Мару, невину виновницу те „интриге" и тек касније ђипа на Вука, ваљда за то што у њему види — сукривца. Карактери Цветићеви, како се види, нису способни да се у погледима својим уздигну до етичне висине, то нису лица што су поникла и дејствовала у оном озбиљном времену, када се решавала судбина народа српског; нису то прилике с онога земљишта, које је делањем њиховим касније покропљено њиховом властитом крвљу: то су прилике, што ничу, живе, и умиру на даскама од позорнице. Њихов је постанак проблема; њихов рад је производ тренутног расположења без икакве узрочне свезе; њихов пâд није резултат делања њиховог него проста нужда, диктирана традицијом.

Саберимо све у мало речи, то излази: 1. Лазарево име на челу драме није оправдано. 2. Вук је у драми подла и плудљива варалица, која обмањује — да се послужим пишчевом сликом — као мачка, по нагону. 3. Милошу оскудевају главни атрибути традиционалног му карактера; он се појављује као саможива природа, која пере себе на рачун слободе српске, 4. Мара је „еманциписана“ прилика модарнога века.

Тако стоји, по моме мњењу, са главним јунацима у Ц.-евој трагедији, и сад је на реду да се упитамо, шта је побудило г. Ц. да изађе на позорницу с новим Лазарем? Да је г. Ц. задахнут жељом да даде косовској драми правац и облик, којим би се уклонили недостатци старијих драма косовских, и које сам ја у почетку нагласио, његов рад би имао по све оправданих побуда, и био би прихваћен са захвалношћу. Али кад видимо у његовоме делу по готову исте карактере и ситуације, исти заплет и делање, исте узроке и иста дејства; кад опазимо у V чину Суботићеве Турке*) и Милутиновићева умирућа Милоша на позорници; кад видимо у делу стару традиционалну заваду Вука са Милошем, која ако и не потиче из „шамара“ нити из погрде „кобилића“ ипак се појављује у стереотипном облику двобоја; кад видимо како кроза све нама давна већ познате ситуације провејава модарни „салонски“ дух и уверимо се на крају свега да је драма г. Ц. модернизирана парафраза старијих дела ове врсте а поглавито Суботићева „Обилића,“ — тада морамо исповедити, да нисмо у стању да оправдамо појаву ове драме ничим другим, до тиме, што се за петстогодишњицу косовске битке требала да напише косовска „трагедија“ ad hoc. Одиста је за чудо, да одбор за ту прославу, где је било тако одличних историка и естетичара, није опазио, да је г. Ц.-ев „Лазар“ у суштини својој, не баш срећна модернизација старијих трагедија косовских и од своје стране учинио што треба, да се у драмској литератури одржи нужни обзир, контунуитет рада, кад се већ писац „Лазара“ огрешио о њега. Без поговора требао је Милош (оличени херојизам косовских бораца) да се појави на позорници онога дана, кад цело Српство одаје пошту изгинулим херојима косовским, али је требао да се појави онај, који је најбољи, а то је на одбору било да изрече. Одељујући критички, који ће Милош изаћи тај дан пред нас, скоро би поуздано смео рећи да то не би био Цветићев,

*) Г. Цветић је поделио у томе чину погрешку са Суботићем, који такође пушта Турке, да за време битке посредују између Срба на бојишту и публике. С Бановим Југом на позорници, наши су осећаји идентични, с Муратом су противни, и усклици Турака при наступајућој победи, могу ако се рад сувише маркира да изазову противан ефект ономе што га је писац замислио.

а тиме би се тога свечанога дана одала пошта и најврснијем творцу његовом. С вештином бар не стоји као с гардеробом, да је боља она која је новија!

Према овим јунацима г. Ц.-еве драме, стоје Милица, Марко и Југ као светли изнимци, за то што је у њима очуван првобитни традиционални тип, али они на жалост нису носиоци драме, те с тога не могу бити, предмет оцене. Особито је лепа слика Миличина за то, што из њенога делања веје женски дух тадањега доба. Вукосава је, као и Мара модарна прилика.

Ето за што рекох у почетку ових редова, да овом драмом вероватно још није довршена драмска литература Косова. Милутиновић, први писац косовске трагедије, није успео, да из епског градива, где се просто *казују* минули догађаји исплете драмску радњу, која нам наговештује догађаје што ће доћи, те му драми с тога оскудева радња, следствено и сценски ефекат; Цветић, последњи писац исте трагедије, жртвовао је томе ефекту све, па је пао у другу крајност, штетећи неодмереном радњом сам карактер својим јунацима. Тако н. пр. епизода с Марком не би била мање лепа но што је у истини, да се то измирење разбило; ефект не би био тако живахан, али би за то био дубљи, а што је главно, Марков карактер не би се реметио и познији догађаји добили би своју природну илустрацију.

Косовска драма, чистога драматскога стила, биће зар која од оних других већ написаних, па како је критици сад већи материјал на руци, чини ми се да је савремено претрести га и извести то питање на чисто, што ћу на другом месту и учинити.

Али што се писцу „Лазара“ мора уступити, то је вештина у сценирању, која је наравна последица његове рутине на позорници. Појава у богородичиној цркви је веома лепа, а равна јој у ефекту прва појава IV чина. „Кнежева вечера“ надмаша сценским ефектом својим и све остале. Писац је одомаћен на позорници и уме вешто да нијансира сценичан рад. И као писац он је редитељ и прописује сваки осећај и покрет, као да је на главној проби. Многе заграде у тексту ове драме, не остављају глумцу ни мало самосталности, него га просто праве пишчевим аутоматом. У драми је много монолога и „за се“ говора Ово је луксус за драмску радњу и кад јој не смета, а мора јој сметати кад се отегне на овај начин:

Вук.... (*за се* живо) Зар тај Милош, уз кога је сва велика властела, коме је сва војска толико одана, да постане још и зет кнежев?

Мара (посматра оштро Вука, *за се.)* И за таквог ме човека приковаше?!

Вук (наставља *за се)* То је једини човек који ми може све покварити. А ја само чеках згодну прилику па да... Али да то не буде само варка, којом хоће да прикрије своју грешну љубав?!

Мара (за се) чекај Милошу! Право рече да ће твој долазак к мени бити кобан! Презрео си ме, одбио си моју љубав.... И ми ћемо тебе одбити од Вукосаве.... Освета моја почиње!«

То се све збори једно за другим у I чину 3. појави. И сад може себи читалац преставити, како ту стоји с радњом, кад двоје на бини, говорећи „за се“ крију главе једно од другога. Ово је уникум гласнога мишљења можда у свој драми светској.

И у самој подели материјала писац је одступио од драмских правила. У првом и другом чину расправља се на широко историјско стање српских земаља, а нема скоро ни какве радње, и ако та два чина заузимљу без мало половину драме. Драма није место за историјске расправе, него повремени списи: *историја треба у драми да се развија из радње*. Да је писац оба прва чина скратио у један, драма његова неби ништа изгубила од своје вредности. Радња отпочиње у другом делу трећега чина и узлиже се правилно до кулминтције на крају четвртога чина, а у петоме слази постепено. Овај део драме садржи у себи лепих појава, које ће вероватно одомаћити ово г. Ц.-ево дело на позорници.

Колико је год писац „Лазара“ био вредан у прикупљању историјске грађе за своје дело, ипак се слабо истиче у лицима његовим која делају, дух средњега века, напротив подсећају нас многе појаве у њему на модарне конверзационе игре, као н. пр. што је она, где обе кћери трче на сусрет Лазару грлећи га и љубећи. Дух средњега века не може се црпсти из историје: њега ваља изучавати из друштвених установа тадањег доба.

Сличне ситуације из старијих дела као што је двобој Вука и Милоша, оба писма Муратова и др. сведоче само да г. Цветићу не беше свуда ласно одвојити писца од глумца, који лако хоће да падне у своју „улогу.“ У осталом то се може постићи дужим радом.

Дикција у драми не може се назвати лепом, и ако је местимице пријатне живахности па и песничког полета. О њој би имао више примедаба, да нисам већ прешао обим обичне рецензије. Тако је она слика Југова о мачки и псу могла изостати у корист саме драме. Вук г. Ц. можда и има нешто мачијега у својој нарави, али Милош за цело нема пасјега, јер он се не „вије под ударцима“ господаревим. Даље, „праћкај се, Лазаре, праћкај! (II. 13)“ израз је баналан, а „то је мрак, густа тама и вечита, пуста празнина“ то

је плеоназам. (III. 2.) Милош вели (II. 15.) да се изломе све коске витешке снаге српске» па нас изненађује чути, да је у средњем веку *снага* имала *коске;* а на другом месту (III. 7.) вели Вукосава: „да и сам дах (човечији) *усмрђује* (нежног цветка) и *убија* му божански мирис,“ па нам тиме даје рђаво мњење о вештини својој у избору глагола. — Најнесретнији био је тај Милош у овој фрази изговореној *Лазару* (II. 16.) „Са две цигле речи убио си ме! Уништио си ме! Једна беше муња а друга гром! Једна ми раздроби срце. а друга спржи душу!“.. Те две речи су „Српство и Отацбина.“ Дакле те две речи не уздижу срца јуначка, не оживљавају их, него их дробе у комађе? Нису оне благи извор, што чини да се срце њиме орошено заигра и распламти за исполински рад, него су „муња и гром“ што га умртве? Па још муња што *дроби,* а гром што *спржи* — па *раздробљено* срце то још иде којекако, али *спржена душа,* и то *громом,* — јеком! Ох Милошу, Милошу!.... Али, на крају не можемо ми захтевати од једног човека, да је добар и на мачу, и у психологији и у физици. Нека му је просто!

Таквих ситница има више у делу; оне обично поничу у одвећ бујној речитости, и најбоље се писац може сачувати од њих, кад своје дело више пута прочита.

* * *

На крају још неколико речи о престави. Ова је другога вечера била така, да се и најстрожији критичар морао на крају осећати задовољен.

Г. Мандровић (Лазар) био је тога вечера сретна звезда те драме. Одвећ млака и мека природа Лазарева, кориговала је у неколико мушком појавом његовом. Глума тога првака нашег тако је лепа, да смо чисто у забуни да нађемо подесне речи за њену похвалу. Његов јасан, симпатичан глас, његова лепа одмерена мимика, његова правилна интонација у раду, потресла нас је у више појава. Где би Лазар у слабијој руци остао зарад очевидне слабости своје без утиска, (као у 12. појави II чина) ту је М. самом игром својом приволео публику на буран одзив. Г. Мандровић није само глумац он је творац херојскога карактера на позорници. Престава Лазара држи цео комад, и г. М. га је сјајно одржао.

Њему по све равна беше то вече г-ђа Милка Гргурова; она нам је очито показала, каква голема трагична снага лежи у њојзи, кад је подстиче вештачка игра њенога партнера. Она је то вече надвисила себе и створила је на позорници нашој најлепшу Милицу, која се игда кретала на њојзи. Њена игра у Лазаревом ша-

тору (III. 1. 2.) надмаша све што смо до сад видели од ње; таква игра може се, гледати и на већим бинама но што је наша. Нека јој је овде усрдна хвала за усладу што нам пружи тога вечера.

Овима двама корифејима у „Лазару" дорастао беше то вече наш вредни глумац Љуба Станојевић. Његова читава глума у цркви је пуна животне верности, пуна вештачке снаге, пуна лепоте. Проста прича, о недаћи његова оца, промеће се вештачком радњом његовом у појаву голема ефекта. Ту г. С. није био глумац, он је био — *Марко*, онај исти живи Марко, што оплакује трагичну судбину свога оца, а у исти мах громовитим гласом својим исказује срџбу своју на његове противнике. То не беше Марко по игри, него да речем по крви. У овоме младоме глумцу нашем има много градива за правог вештака. Његовоме труду остављено је да постигне то, што *мож*е да постигне, и ово неколико топлих речи наших, које је тога вечера заслужио у пуној мери, нека му буду подстак за даљи рад.

Г. Гавриловић није по „фаху" Милош, и још се тога вечера добро држао. У његовој игри театрално држи превласт над природним. Позорница се ни учем не разликује од осталог света, треба стрести са себе гротеске фигуре, и држати се у раду покрета, што их виђамо у свету. Глумачка је вештина отуд и дошла на позорницу. Игра његова у сукобу с Вуком, и на вечери била је у осталом доста лепа, а била би јемачно и лепша, да је владао боље својом „ролом." Вештачкој игри шаптач је велика сметња!

Г. Цветића је мучно оценити као глумца у улози Вука, јер он као писац најбоље мора да се уживео у карактер лица, што га преставља, и ми морамо у том погледу да примимо Вука онаквог. какввог нам је он извео. Али у погледу на игру можемо му без зазора приметити. да му глас није свакад кореспондирао с осећајима, него је вазда био над њима. По њему он се често жести и где није томе потреба али се жести само гласом, јер се та жестина гласа не пренаша на покрете или што је правије, не предходи покрет (мимика) тој љутњи или живахности. Најбоље се то могаше опазити у 6. појави II чина, где остаје сам иза Лазара, љутит на позорници, и баца за њим опоре речи, али за цело време подужа монолога — ни руком не мрдне, да би нас уверио да се одиста жести. Жестина се најпре појављује у покретима, па онда у речи. Где нису оба ова фактора у хармонији, ту нема радње. То јемачно г. Ц. зна, и ако је тога вечера често сметао с ума, биће да га ток преставе његова дела сувише одвлачио од његове игре. Свакако је и тако сувише гњеван карактер Вуков, његовим оштрим и опорим нагласком заоштрен не баш у његову корист.

Г-ђица Нигринова није могла самостално као Мандровић утицати на карактер што представља. Она је Мару верно представила каква је; а што је галантеријом својом дала карактеру Марином и живљи колорит, не може се за то осудити; глумица није обвезана, да коригује карактере на позорници. Игром њезином Мара је тога вечера била ако не „интересантнија“ а оно бар толико интересантна, како ју је писац створио. Правилности игре г-ђице Нигринове не може бити замерке, шта више, појава њезина у Лазареву шатору била је вештачки изведена.

О г. Рајковићу немам много да речем. Он је и Јевренос-бега представљао добро, као и све друго што представља. Г. Р. има особити дар да се умисли у карактере што представља, и да се уживи у њима.

Г-ђица Јурковићева била је лепа појава у улози Вукосаве. Као наивну љубавницу гледали смо је тога вечера са задовољством. Само јој оскудева, као многима нашим млађим снагама, студија мимике.

Г. Ђурђевић (Ђурађ Балшић) је пријатна прилика у јуначким, улогама. Његова је игра проста, природна, и с тога лепа.

Г. И. Станојевић као Југ-Богдан, г. Станишић као Мусић г. Павловић као Влатко, и г. Д. Јовановић као Срђа, чинили су све могуће да цела престава испадне што потпунија, и служи им на част да су успели у томе. Публика је живим одобравањем на крају наградила њихов труд. Уз публику радо пристаје и критика, али и оправданом жељом, да г. Мандровићу и г-ђи Гргуровој припадне највећи део те награде.

Др. М. Ј.

ЈАВНА ГОВОРНИЦА

I.

Господине уредниче,

Читајући с интересом ваше чланке о Сливници, који излазе у вашем часопису „Отаџбини“, ја сам, у свесци за Мај, нашао да ви, испитујући узроке, који су изазвали пораз наше војске на Сливници, један део одговорности за тај пораз сваљујете на српске дипломатске заступнике у Софији и Цариграду. Први од њих, по вашем тврђењу, није извештавао свога министра о фактичној снази

бугарске војске и само «благодарећи његовој пирамидалној дипломатској способности« могли су нас Бугари онако „забушити“ на Брегову; а други опет није умео предвидети, да ће Турска зажмурити на оба ока, кад кнез бугарски буде, у одбрани своје земље, располагао са њеном румелијском војском, те да о томе извести своју владу.

Пошто сам ја имао срећу да заступам Србију у Бугарској у времену, када је изникла злосрећна бреговска афера, то се ваш прекор може тицати само мене, па зато се и надам, господине уредниче, да ћете ми признати право, да исправим ваше погрешно тврђење и одбијем од себе један незаслужени прекор.

Да сте ви, пишући ваше у сваком погледу интересантне чланке, дали себи труда, да у архиви министарства спољних послова потражите извештаје, које смо ја и мој софијски претходник, а садањи министар председник г Грујић подносили својим министрима о политичком стању и државним установама Бугарске, ви би наишли и на извештаје о организацији и фактичној снази бугарске војске, из којих је сваки стручан војник могао с математичном тачношћу израчунати, с коликим је бројем војника и с каквом спремом могла располагати Бугарска у тренутку, када смо јој ми рат објавили.

Поред ових извештаја дипломатских заступника, имало је и министарство војено у рукама онај стручни извештај о стању и извежбаности бугарске војске, који су му, колико ми је познато, поднели они српски официри, који су у Августу 1884 године били на маневрима бугарским у околини Софије.

Према томе могао је наш генерални штаб са свим поуздано знати, са коликом убојном снагом може располагати Бугарска у случају рата, и ја мислим да је он то и знао. Па ако ипак ми нисмо у Септембру 1885. год. мобилисали онолико наше војске, колико је било потребно за рат с Бугарском, томе ће бити криви са свим други узроци, које је шеф тадашње српске владе са свим отворено признао, а који су од чести изнесени и у вашој расправи о Сливници.

Не може се по томе никако с основом тврдити, да је за наш пораз крива необавештеност о фактичној снази непријатеља, и пребацивати тадањем заступнику у Софији, да из некаквих партијских обзира није хтео извештавати свога министра.

Није основанији ни други ваш прекор, да су нас Бугари могли онако „забушити“ на Брегову, само благодарећи пирамидалној способности онога „белога брата“, кога „црвена“ влада из простих коначарских узрока није могла раније да уклони са његовог места.

Тај „бели“ брат имао је непријатности да заступа Србију у Бугарској у оном тренутку, када је у Србији букнула зајечарска буна, и када је у Бугарску пребегао велики број овом буном компромитованих лица.

Од тренутка када су ови наши емигранти пребегли у Бугарску и када их бугарска влада није хтела да уклони из видинског округа, као што смо то ми захтевали, наши односи са Бугарском почели су хладнети и били су с пролећа 1884 године већ толико заоштрени, да је требао још само један мало јачи повод, те да се са свим прекину.

Тај повод дала је бреговска афера. Али и она није дошла тако изненада, као што ви тврдите.

Још 21 Априла дошао је к мени тадањи главни секретар бугарског министарства спољних послова, да ми од стране своје владе саопшти, како су 70—80 наших чувара јавне безбедности прешли код Брегова на бугарску страну и хоће ту да подижу неку нову караулу. Бугарска влада изјавила је да то сматра за повреду своје територије и молила је за наредбу, да се наши људи натраг повуку, иначе ће силу силом одбити.

Одмах сам о овом кораку бугарске владе известио мог тадањег министра и добио сам од њега 24 Априла одговор: да је по жалби Бугара чињен извиђај на лицу места, и да је начелник окр. крајинског убедио управитеља окр. видинског, да је он погрешно известио свога министра

Овај, као што ћете признати, доста неопредељен одговор мога министра ја сам одмах саопштио тад. бугарском министру-председнику г. Цанкову (у одсуству министра спољних послова) и он ми је приметио, да се овај одговор не слаже са извештајем њиховог видинског управитеља, који му је телеграфским путем јавио, да је краински окр. начелник долазио на лице места и да се уверио да се наша бреговска караула налази на бугарском земљишту, и да је обећао дејствовати код наше владе, да се она са тог земљишта уклони и на леву обалу Тимока премести.

Увидевши тек из ових речи г. Цанкова, да је реч о оној нашој каравли, која се налази на нашој државној ливади код Брегова, ја сам одмах покушао убедити г. Цанкова, да је земљиште, на коме постоји та караула, наше још од кад Србија постоји, и да је само, услед доцније догодивше се промене тимочког тока, остало на десној обали његовој. „Ово, рекао сам тада г. Цанкову, у толико боље знам, што сам 1872 год. био члан једне мешовите српско-турске комисије, која је расправљала извесне спорове на Тимоку, и што сам тада са осталим члановима комисије био лично на бреговској

ливади и код ове карауле, око којих нити је онда, нити од онда било спора, и које су нам и Турци за наше признавали.“

Али г. Цанков није се дао убедити о неоснованости његових назора, тврдећи да је и он, приликом његове административне ревизије у видинском округу, у месецу Марту, био у Брегову, и лично се уверио да се наша караула налази на бугарском земљишту с десне стране Тимока, не порећи да је можда бреговска ливада приватна својина наше државе.

Када сви моји противразлози не могоше убедити бугарског министра председника о погрешности његовог схваћања, ја сам га упутио да се са својом рекламацијом обрати званично и писмено краљевској влади, или преко мене у Софији, или преко бугарске агенције у Београду, додавши да ће влада краљевска дати бугарској влади довољно доказа о томе, да је бреговска ливада од вајкада саставни део српске државне територије. Г. Цанков одговорио ми је, да ће сачекати писмен извештај видинског управитеља о томе, шта је он с крајинским начелником свршио, пре него што учини какав даљи корак по овој ствари.

Од тога времена па све до 14. Маја ја нисам од бугарске владе добио никакво даље саопштење по овоме питању, ни писмено ни усмено, те сам био у праву мислити, да је она или одустала од своје рекламације, уверив се о њеној неоснованости, или да ју је подигла преко њене агенције у Београду.

Али када сам 14. Маја, по налогу мога министра, отишао поново бугарском министру председнику, да се известим о мерама, нареЂеним против наших емиграната, он се поново вратио на бреговско питање и замолио ме је да телеграфишем г. Гарашанину: како бугарска влада моли да се дигне наша стража са бугарског земљишта код Брегова, као што је то, вели, обећао крајински окр. начелник, јер ако се то за три дана не учини, Бугари ће сами нашу стражу отерати.

Одмах сам приметио г. Цанкову, да ми се на овај начин стављена рекламација не види ни коректна ни сходна, да се ово питање путем споразума расправи, него напротив да се јако бојим, да ће она учинити рђав утисак на владу краљеву и ствар погоршати, и опет сам га замолио да своју рекламацију подигне обичним дипломатским путем. Али, када је он постојано остао при својој молби, да у горњем смислу г. Гарашанину телеграфишем, ја сам сматрао за дужност да то и учиним, депешом од 14. Маја.

Од тог часа питање бреговско ушло је у своју акутну фазу и постало је предмет доста оштрих и непријатних објашњења из-

међу српске и бугарске владе. Али тек 22. Маја, када су Бугари извршили своју претњу, и силом заузели нашу бреговску ливаду и караулу, питање ово узело је ону оштрину, која га је довела до прекида наших дипломатских односа с Бугарском.

Далеко би ме одвело, када бих покушао да овде изложим целу дипломатску кампању, која је претходила овоме прекиду. Али из досад реченог мислим да ћете се и сами уверити, да српска влада није била „забушена“ окупацијом бреговске ливаде, јер је већ од 21. Априла знала да постоји неки спор око Брегова, а од 14. Маја знала и за претњу бугарску, да ће нашу стражу силом отерати, ако је ми сами не уклонимо. Зашто пак наша влада није од 14 до 22 Маја предузела никакве мере, да осујети извршење ове бугарске претње, као и зашто није, *пре* прекида дипломатских односа са Бугарском, примила понуђено јој од бугарске владе онакво решење бреговског спора, какво је доцније примила *после* несрећног рата, — то, господине уредниче, не могу знати ја, на чије се мишљење није хтео нико обазирати ни онда, када се бреговско питање могло још расправити мирним путем, ни онда, када је Србија хтела угазити у онај рат, који ју је одвео на Сливницу.

Оволико сам, господине уредниче, сматрао за нужно да речем ради одбране од неправедних ваших прекора, које, уверен сам, не би ни учинили, да вам је био боље познат рад српског дипломатског заступништва у Софији.

А преко ваше, онако „објективне“, оцене моје дипломатске способности и узрока, који су ме задржали на моме, не баш свагда пријатном положају у Софији, мислим да могу ћутке пређи. О оној првој можете се уверити из архиве министарства спољних послова, а ово последње можете, ако вас интересују, сазнати од оне господе, која су била на управи српске спољне политике, када сам ја био српски заступник у Софији, и којима сте ви ближе него ја стојали.

Дозволите ми још само да приметим, да сам ја 29. Маја 1884 оставио Бугарску, и да је наш рат с том суседном земљом почео у Новембру 1885 године, дакле после скоро $1^1/_2$ године. Ако је за то време Бугарска мењала своју војену организацију и умножила своју војену спрему, необавештеност за то не може се с основом пребацити мени, који нисам више имао никаквих веза са Бугарском и коме се, с извесне стране, пребацивало да је Бугарофил, за то што је осуђивао и што и данас сажаљева ону нервозну, и дозволите ми да кажем, лакоумну политику, која је најпре довела до

прекида дипломатских односа с Бугарском, а доцније и до сливничког пораза.

Изволите, господине уредниче, примити уверење о мом одличном поштовању.

28. Јуна 1889. год.
у Београду.

Ђ. С. Симић,
бив. срп. заступник у Бугарској.

Одговор

Онда када смо писали „Сливницу“ није се могло ни помислити на то, да се за овај наш прилог историји нашег последњег рата, употреби архива мин. спољних послова. Према томе ја нисам знао, има ли у тој архиви и каквих извештаја г. Симићевих, него сам о његовом раду могао судити само по ономе, што се у опште знало. Ми ћемо покушати *сада* да проучимо те извештаје. Ако нам се допусти, и ми се уверимо да тадашњи Министар спољних послова није хтео да води рачуна ни о службеним извештајима својих дипломатских агената, као што није хтео да узима на знање ни драгоцене податке, које су му с друге стране нудили (види отворено писмо г. А. Радуловића штампано у „Отаџбини“ св. 86-тој) онда ћемо то јавно казати, те да остане крив онај, који је одиста одговоран, што се онако лакомислено с наше стране пошло на Сливницу.

Др. Владан Ђорђевић.

II

Господине Уредниче,

Кад сам, свршетак описа борбе, вођене на Сливници, у Отаџбини за месец Јули, у предпоследњој тачки овај пасаж прочитао, где велите: „да ли да помињем како имамо да благодаримо само присебности једног резервног потпоручика, што Бугари не отеше Неготин тог истог 4. Новембра, и то од два потпуковника и њиховог целог Тимочког одреда“, не само да сам се зачудио, него сам се овој новости, коју тек сада видо и дознадо, јако изненадио. Ово изненађење, тврдо уверени будите, неће само код мене бити, већ ће оно обузети и сву онда бившу подручну ми гг. официре, као и сав Тимочки одред.

Овде је ни мање ни више, већ просто рећи обмана, а како сте до ње дошли, не знам, но она као обмана, у интересу истине и правде не сме да остане, ако ће ма како и колико, ваши чланци о Сливници, доцније писцу Историје као податци да послуже.

Да не би у тој обмани остали, нарочито публика која ваше чланке радо чита, нека ми дозвољено буде да у најкраћим цртама опишем почетак и ток те борбе, зашто вас молим, да то у вашем цењеном листу одштампати изволите, а ево како је било:

3-ћег Новембра у вече, био је скуп од неколико официра у моме стану — Кобишници. Онде од њих дознадох, како су Бугари са стражом поседи оно место, где је од наше стране, ради прелаза преко Тимока, намеравано да се подигне мост. Сумњајући, да л су они којима је потребно било, добро ово место запамтили, а већ је један од њих, који је и најнадлежни да то зна, није никако ни знао, а то је онда инжињерски капетан а сада мајор г. Јован Поповић, који је као стручан, ради управљања и подизања моста, са десетак понтоњера у очи борбе дошао био, решим се, да овога собом поведем и место му покажем.

У тој дакле цели, сутра дан пораним и упутим се ка балејским пивницама, где се једна чета као потпора предстражина а тако исто и г. Поповић, спремајући чамце и другу грађу за прелаз, налазио био. И тек да стигнем на пменуто место, од једном отпоче од стране Бугара борба, почевши од десног њиховог крила дакле од Дунава, па развезе дуж Тимока до и више села Брегова на неколико километара.

Да ће овог дана Бугари борбу одпочети, и ако сам био спреман да је у свако време прихватим, нисам знао. Међутим имао сам изречену наредбу, кад ми борбу почети и прелаз преко Тимока предузети треба. Дошав ја до чете-потпоре, затекох, како се војници хитно журе и из свог стана излећу, ту застанем и њиховог старешину резервног потпоручика, који је уједно и баталиони командант био, пошто по оскудици у официрима, он је у батаљону био све.

Са овим официром, и његовом четом, упутим се доста дугом равницом к' Тимоку и Брегову, одакле се виђаше надирање Бугара пошто по несрећи, тако да је назовем, Бугари су на једној окуки Тимочкој пресекли једну нашу предстражу од једног вода људи, ове нешто побили, нешто заробили, па онде на скели Бреговској од врло слабог материјала, ноћу мост начинили, и сутра дан (4) нашу предстражу далеко уназад потисли.

Кад сам при овом проматрању видео и оценио ствари на чему је, ја сам онда наредио резервном потпоручику, да се у колико је могуће, чекајући се са својим људма, непријатељу одпоре, а ја се пошто ми као командујућем и није улога да његов рад на себе примим, вратим балејским пивницама, и са тог места где сам се за цело време од једног дана борбе задржавао, наредим да ми, обзи-

руһи се на моје лево крило, коме је такође голема опасност претила, један по један баталион из Кобишнице долази, које сам, немајући топова осим два позициска и на самом Дунаву постављена, против непријатеља топовима наоружаног, у борбу уводио, па тако се је и на тај дан борба и продужавала, па једва у име Бога срећно по наше оружје и свршила.

За време ове борбе а по кратком времену, пошто су војници других баталиона са својим старешинама у борбу умешали, и пошто су се војници оне чете резервног потпоручика међу друге војнике тако рећи изгубили, могао сам разумети молбу резервног потпоручика, који ми је и непозван дошао и тражио да га на лево крило, где му је и већа част трупе била, пошљем, јер сам и потребу осећао, да на нашем левом крилу, одакле је прва борба и одпочета, једног официра имам, јер како је веома удаљено било, нисам знао ништа, шта се тамо ради и како се борба развија.

Шта је тамо резервни потпоручик радио, и колике је муке и присебности имао, не могу тачно да знам, јер је као што реко, далеко од мојих очију био. Само то знам, да је са опаснијег на мање опасно место отишао, јер је главни судар био онамо где је у почетку био, а не где је отишао, пошто тамо Бугари нису надирали и преко Тимока прешли, већ се само са нашима из преко реке пушкарали. Но за оно време, док је код мене за време прве стадије борбе био, душа ваља, не могу криво да рекнем, заслужио је моју пажњу, зато сам га, по свршетку борбе кад сам релацију поднео, за унапређење препоручио, и он је једини, са чином поручика, награђен био, а други као да се нису ни налазили, не награђени остали. Но није ни чудно, кад се овако што у „Отаџбини" пише и може да види, како се по чувењу а може бити и по хваљењу некога, нечији рад хоће да представи у светлој боји, а некога опет масарошки и картаџиски свету на видику да изложи.

Ето г-не уредниче, овако је како сад у кратким цртама описа, са овом борбом ствар текла. Сад и ја и ви и сви имамо да благодаримо срећном случају, са додатком од моје стране и Божијем провиђењу, што сам се као командујући овог одреда, баш кад треба на оном важном месту десно, где је нашем светлом оружју предстојало, или да се посрами или победно и светло изађе. Дакле за успех има да се благодари случају и Божијем провиђењу, а не мени лично, који сам своју дужност вршио, па ни резервном потпоручику, који је и ако присебан, просто своју дужност вршио. Али како је он вршио, вршили су и други, и са тога нису заслужили да се омаловажавају и пред светом црне, јер да се нисам случајно десио онда онамо где баш треба, но да сам по несрећи био у Кобишници

где ми је главна трупа и стан био, ствар би наша уверавам вас, сасвим пропала, па не би нам ни моја, и ако се у отаџбини хоће да претстави предстрављеност — изгубљеност —, ни резервног потпоручника, па чини ми се ни све друге г.г. официра и целе трупе, присебност, могла што помоћи.

Све ово што напред наведох, има да послужи као објасњење, како је борба 4. Новембра наТимоку спрам Брегова текла, а опширно о истој као и о целој радњи Тимочког одреда од почетка до краја, следоваће доцније, и то по свој прилици опет у „Отаџбини".

Међутим, сматрам за дужност да објасним; како се је Тимочки одред састајао из два пука II-ог позива, и то: IX-ог Браничевачког и XIII-ог Краинског, имајући у саставу своме: нешто активних, а више у недејству и резервних официра, између којих је било не два потпуковника, као што се, у претпоследњој тачци, „Отаџбине" каже, већ само једног, и то потписани као командант одреда, затим два мајора, који су пуковима командовали, и друге како реко официре од разних чинова.

Но како је од резервних официра било у овој трупи више, дужност је уредника „Отаџбине" ако ће истина да буде оно, што он у последњој тачци вели, „како је он о Сливници писао крвљу тешких рана, и да је догађаје гледао кроз сузе патриотског очајања", да каже именом, ко беше тај резервни потпоручик, коме имамо да благодаримо присебности, те Бугари не отеше Неготин 4. Новембра, јер ако то не учини, онда ће изгледати да се намерно истина изопачава, а не истина проноси, а то би част и појединаца и целе те трупе вређало.

За мене је загонетка и не могу тактику уредничког писања да разумем, кад он, описујући неправилан рад, има неког да осуди, свагда га именује, док сад прећуткује имена оних лица, која по његовом мишљењу заслужују хвалу, и која би нама грешнима за пример и као светле појаве могли да послуже. Тако н. п. шта то значи и какву вредност има, што се у „Отаџбини" чешће спомиње некаква личност, која се без опредељења налази и која се ненадлежно у туђ посао меша, као при Богу што се и сада са именом овог резервног потпоручика прећуткује. Ово не само ја тражим, који се са осталим г. г. официрима у присенак бацам, већ, без сумње, то тражи и читалачка публика, да дозна, који је то резервни потпоручик?, коме има за толику присебност да благодари, на ком је дакле месту он ову показао?, као и при којој стадији борбе?, да ли пре или после подне и т. д.

Унапред имам да скренем пажњу, како правдању уредниковом, да није знао, већ да је онај пасаж о броју потпуковника, као гла-

вних лица по чувењу навео. нема места, пошто је и он по свршетку овог рата кроз Неготин прошао, као што је пре њега прошао и г. Лукеш. о операцији Тимочке војске, а нарочито о операцији и офанзиви Тимочког одреда као стратегиском левом крилу, у том листу писао, може се видети из 263. броја од 3. декембра 1885. године Београдског дневника.

Заиста чудно изгледа, како сви наши, кад што о некој радњи пишу, не представљају ствар у истини како је, већ све по несрећи наопачке.

Ако је г. уредник вољан, ја пристајем да по други пут оде у Неготин, па тамо нека се обрати грађанима и околним сељанима, да му они кажу, коме се има да благодари за онакав излаз из те борбе, кад се приликом првог бављења у Неготину, није о томе тачно известио, па ако буде овако да се резервном потпоручику има благодарити, онда ћу му сав учињени трошак платити, не буде ли тако. но да треба благодарити неком другом, онда нека сам уредник поднесе тај трошак, а у „Отаџбини“ каже шта је нашао.

12. Јула 1889.
Крагујевац.

С поштовањем
Мих. Динић,
потпуковник у пензији и бивши командант тимочког одреда.

III

Одговор

Г. потпуковник нема право што се на нас љути. Ако има какве „обмане“ неће бити с наше стране. Ми га молимо да прочита службену релацију, коју је о тој борби поднео Командант Тимочке војске, г. ђенерал Лешјанин, релацију која је написана вероватно на основу рапората самога г. Динића — па ће се уверити, да је одиста заслуга резервног потпоручика, г. Феликса Далековића, што Бугари не одоше у Неготин 4-ог Новембра. Тај службени документ глаcи од речи до речи овако:

РЕЛАЦИЈА

О БОРБИ НА ТИМОКУ 4-ОГ НОВЕМБРА

4-ог Норембра око $7^1/_2$ ч. изјутра прешло је једно одељење бугарске војске преко Тимока северно на спрам села Брегова, *непримећено од наших предстража.*

Бугари су прешли преко једног пешачког (ногарачког) моста, који су преко ноћ начинили, *а у непосредној близини наших предстража*. Овај бугарски препад био је врло вешто изведен тако, да предстража која је била на филијалу нашег ђумрука код Брегова и у којој се висини горњи мост подиго, у први мах није могла отпор ни дати, она је, опкољена са свих страна, заробљена остала.

У исто време када је непријатељ код Брегова продро, извео је прелаз преко Тимока са још једним одељењем северо-источно од Високе без ћуприје, газећи на брод и у првом полету пењао се одмах к Високи, потиснувши једну нашу получету која је одступила у правцу „Хајдучке пивнице“.

Командант тимочког одреда био је баш тога часа ради рекогносцирања прелазне тачке[1] десно између Балаинских пивница и пута за Високу када је сам чуо пуцањ пушака и када му је јављено да трупе на Тимоку од Балеје до Високе отступају. Он одмах нареди да потпора налазећа се код балејских пивница наступи и поткрепи отступајућа одељења; а када је видео да је ово недовољно, онда је наредио да се два батаљона IX п. 2-ог позива крену из Буковче преко Кобишнице на Балејске пивнице.

Међутим Бугари отпочну топовску ватру на наше трупе које су одступиле, али без икаквог успеха, јер од *врло много* избачених метака ни један није погодио.

Бугари врло дрско, користећи се *општом забуном* и великом маглом (4-ог?) наступали су врло брзо у правцима Брегово-балејским пивницама и гребену Височком. У том времену, а то је око 11 час. пре подне стигла су тражена два батаљона код балејских пивница, и I бат. IX п. под командом р. капетана I кл. Петра Манојловића би одређен да са три чете напада непријатеља, који је наступао у правцу Брегово-Балеја, а поручнику Гленеру наређено је да одведе четврту чету тога батаљона ка хајдучким пивницама ради ојачања наших трупа наспрам Бугара, који су хтели Високу заузети. Оне три чете ишле су до моста на Сиколској реци, и када су преко истог прешле, развиле су се у борни поредак. II-ги батаљон IX п. задржат је у резерви код Балејских пивница.

Међутим је батаљон потпоручика Стевана Дугалића, који је од филијала са Дунавом држао везу заломио своје десно крило и тукао је надируће Бугаре у десни бок, но магла која је у опште тога дана владала, покрила је целу тимочку долину, да се није могло видети ни на 200 корака, па за то није било доброг прегледа. Услед тога није се могао тачно оценити правац наступања Бугара, нити јачина њихова, ни у опште цео њихов бојни построј. Морало се

[1]) 4-ог Новембра.

дакле ослонити на податке дотичних старешина који су *у тој општој забуни* врло нејасни и нетачни били, а из гроктања пушака на појединим местима и пуцњу њихових топова, није се могло тачно оценити станс ствари.

То је руководило Команданта Тимочког одреда да онај батаљон из резерве под командом жандармеријског потпоручика Петра Јевтића упути правцем југоисточно од Балеја те да прекинуту везу васпостави са батаљоном г. Дугалића. У исто доба наредио је да и III-ћи бат. IX п. 2-ог поз. дође код балејских пивница.

У то време т. ј око $1\frac{1}{2}$ с. по подне разведри се тако да су се јасно могле видети бугарске трупе које су прешле на нашу обалу, као и оне које су остале с артиљеријом на њиховој обали; а видело се да у опкопима источно од Бреговског гробља стоје два пољска топа који су тукли Дугалићев и 2-ги бат. IX п. 2-ог поз. који је био у наступању, даље се видело код самих топова постројено 5—6 чета, које су наступале од Ђумручког филијала ка балејским пивницама; 2—3 њихове чете наступале су путем од Брегова на раскрсницу балејских пивница к Високи, а до две чете на самом висоравну Висока; а видело се и то, да су сви опкопи који су били наспрам Високе с бугарске стране *препуни* са Бугарима.

Овај тренутак био је врло критичан, *јер су наше трупе*, и ако су добиле два батаљона поткрепљења, *свуда без икакве нужде одступиле, и свеколико пожртвовање њихових вођа да их поведу напред, било је узалудно.* Војници ови, од којих су $\frac{2}{3}$ Власи[1]) нису ни ни најмање следовали позиву да слошки напредују и дрским Бугарима на пут стану, него су се из страха растројили и разбегли, особито услед бугарске артиљеријске ватре.

И тако у место да се с она два батаљона ред поврати и непријатељ преко Тимока пребаци, он је држањем наших трупа још више био охрабрен и наступао је у горе означеним правцима.

У то време око $2\frac{3}{4}$ ч. по подне 2-ги батаљон IX пука изашао је из Кобишнице на Балеју и када га је непријатељ опазио као и понтонски трен (коме је било наређено да се од Балејских пивница врати у Кобишницу), тукао их је артиљеријом но без икаквог успеха. Када је овај батаљон дошао у Балејске пивнице, наређено је одмах његовом команданту, р. потпоручику Феликсу Далековићу да наступа преко моста Чубарске реке, и он пребаци тамошњег непријатеља преко обале, у исто време наређено је да командант пука мајор Милан Стојановић дође са последњим $1\frac{1}{2}$ батаљоном из Буковче-

[1]) Ах ти исти Власи под руком Драгомира Вучковића били су под Видином врло храбра војска,

ка балејским пивницама, а изда се налог и целој линији од Високе до Бреговских филијала да наступа.

И ако је непријатељ тукао жестоком ватром, опет је потпоручнику Далековићу испало за руком да са својим батаљоном напред пође Ово је на наше трупе тако добро утицало да су се све слошки бациле на непријатеља са громогласним „Ура" по целој линији и њега назад потисле и у највећем га нереду на свима тачкама преко Тимока пребациле. У томе стигне и последњи полубатаљон који је одмах упућен к филијалу и да покуша ако је могуће у општој забуни Бугара, дочепати се њиховог моста.

Исто тако како је јутрос непријатељ дрско наступао, сада је њиме овладала паника и то тако, да су Бугари скакали у Тимок и газили исти, да би се што пре дочепали оне обале. због чега су се многи и подавили.

У вече око $5^1/_2$ часова била је сва наша обала очишћена од Бугара; но једно бугарско одељење било се задржало, не могући да нађе прелаз, па се је крило по врбацима и сутра око 2 сата изјутра *вешто се измакло а наше страже су га тек тада приметиле, када су последњи измицали.*

Растројство наших трупа било је у почетку тако велико да је се морао *цео 5-ти Новембар* на прикупљање и довођење у ред истих употребити.

Губитци наши у овој борби следећи су: 11 погинуло, 31 рањен, и 37 заробљених.

Губитци непријатељеви, по извешћима, већи су много од наших и ако су они своје рањене и мртве *скоро* све одвукли. Очевидци тврде да су имали до 30 мртвих, око 60 рањених од којих су 40 као тешко рањени у Видин однешени, а поред тога многи су се подавили у Тимоку.

По добивеним извештајима и по њиховим списковима који су се нашли на бојишту, Бугари су имали пет батаљона од којих су били један сталног кадра и 4 резервна (ополченци) Видинског пука са 2 топа, и један ескадрон коњаника.

Ми смо запленили једнога коња са прибором јахаћим код кога су и предњи спискови нађени, 2 пушке и једног војника из сталног кадра.

По свршеној борби трупе су заузеле своје пређашње положаје

Из релације ове види се да је ова борба овако незгодно испала за то, што предстраже нису вршиле своју дужност, па је непријатељ могао да начини мост на Тимоку и преко реке пређи без да су га оне приметиле и војсци нашој јавиле. Прелаз преко Тимока

и изненадан напад на висове поколебао би и боље трупе а камо ли наш 2-ги позив, нарочито оне батаљоне који су понајвише из влашког елемента састављени.

Прилажу се и две скице које показују моменте пре борбе и најкритичнији моменат око $2\frac{1}{2}$ ч. по подне.

К№ 730
23. XII. 1885
Зајечар.

Ком. Тимочке војске
поч. ађут. Њег. Велич. ђенерал,
М. Лешјанин.

БИБЛИОГРАФИЈА

Петровић Ј. Никола Др., Професорски положај у школи, у држави и у друштву у другим европским државама и у Србији. Читао на првоме збору Професор. друштва — — — —. Београд, штампано у крaљ.-срп. државној штампарији 1889. 16-на, стр. 63.

Изишло прво у „Просветном Гласнику," па је онда на по се штампано.

Протић С. К., Путовање кроз Србију 1719.—1720. год. (Оштампано из „Отаџбине" књ. XXII.). Београд, штампано у крaљ.-срп. државној штампарији 1889. 8-на, стр. 37.

Име пишчево налази се на крају чланка.

Стојановић Љ., „Бранич српског језика." Написао Јов. Живановић. Реферат — —. (На по се штампано из „Отаџбине" св. 86) У Београду, краљевско-српска државна штампарија. 1889, 8-на, стр. 18.

Три дана крвљу попрскана. (Тродневна слика Београда.) Написао *Један непристрасан.* Београд, штампарија Светозара Николића 1889. 16-на, стр. 30, 1 л.

Овде су описани нереди у Београду 14., 15. и 16. маја тек. год. На по се штампано из „Дневнога Листа."

Узимање експлоатације српске државне железнице у државне руке. Београд, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1889. 8-на, стр. 40.

Службено издање.

ФехерИпољи, Средње школе у Србији. Јавно предавање — — у Будим-Пешти 6. марта 1889. С мађарског. (Прештампано из 158. свеске „Летописа" за годину 1889.) У Новом Саду, српска штампарија Д-ра Светозара Милетића. 1889. 8-на, стр. 25.

Цвијић Јов., Ка познавању крша источне Србије. Од — —. Прештампано из „Просветног Гласника." У Београду, штампано у штампарији Краљевине Србије 1889. 16-на, стр. 122.

Беседе Краља Милана о Уставу. Панчево, 1889. Штампарија Косанића и Поповића. 8-на, стр. 39.

Од 5.—9. стр. заузима приказ књиге, која је посвећена Његову Височанству Престолонаследнику српскоме Краљевићу Александру М. Обреновићу.

Schević Milan Dr. Dositheus Obradović. Ein serbischer Aufklärer des XVIII Jahrhunderts. Von — — —. Neusatz. Druck von A. Pajević 1889. Мала 8-на, стр. 52.

Архив српски, за целокупно лекарство. Одељак први. Књига десета. Archivum serbicum pro universa et arte medica recipienda. Sectio prima, liber decimus. У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1888. 8-на, страна 232.

Ban Matija, Knez Nikola Zrinjski. Drama u pet čina. Sastavio — — Zagreb. Naklada „Matice Hrvatske" 1888. 16-на, страна 142, 1 л.

На стр. 137—142 штампан је договор.

Broz Ivan Dr., Crtice iz hrvatske književnosti. Napisao — — — Sveska druga. Prvo doda: Crkvena književnost. Zagreb. Naklada „Matice Hrvatske." 1888. 12-на стр. VIII, 196, 2 л.

На последња 2 листа штампана је „Glagolski i stari ćirilovski alfabet.

Gjalski- Schandor Ksaver, Biedne priče. Pripovieda — — — Zagreb. Naklada „Matice Hrvatske." 1888. 16-на, стр. 143.

Чини CXII—CXIV. свеску „Zabavne knjižnice Matice Hrvatske."

Законик, општи имовински, за Књажевину Црну Гору. На Цетињу, у државној штампарији 1888. 8-на, 1 л.

На дну последње стране стоји напомена: Штампао Ђорђе Шамро (G. Chamerot) у Паризу. Указ је штампан у Народној Штампарији у Паризу.

Izvešťaj Matice Hrvatske za upravnu godinu 1887. U Zagrebu. Naklada „Matice Hrvatske" 1888. 16-на, стр. 134, 3 л.

Lopašich Radoslav, Dva hrvatska junaka, Marko Mesić i Luka Ibusomovic. Napisao — — — Sa sedam slika. Zagreb. Izdanje „Matice Hrvatske." 1888. 12-на, стр. 169.

Novak Vjenceslav, Pavao Šegota. Pripovijeda — — — Zagreb. Naklada „Matice Hrvatske" 1888. 18-на, стр. 203.

Чини CVIII—CIX. свеску „Zabavne hnjižnice Matice Hrvatske."

Prievodi grčkih i rimskih klasika. Izdaje Matica Hrvatska. Svezak šesti. Herodotova povijest. Dio II. Knjiga 5—9. Zagreb. Tisak Diomičke tiskare. 1888. 12-на, страна 307.

Rabar Ivan, Poviest carstva rimskoga. Po najboljih piscih izradio — —. Prvi dio. Od Augusta do smrti Commodove (od 30 god. prije do konca 192 god. posl. Kr.). Sa kartom carstva rimskoga Zagreb. Naklada „Matice Hrvatske" 1888. 8-на, стр. VII, 342,

Чини први део књ. четврте „Svjetske povijesti," коју издаје Матица Хрватска.

Tomazeo Nikola, Iskrice. Izdala Matica Hrvatska. U Zagrebu. Tisak Dioničke tiskare. 1888. 18-на, 1 л., стр. 80.

Књизи је додата и слика Н. Томазеа.

Tomić Eug. Jos., Emin-Agina ljuba. Pripovieda — — — Zagreb. Naklada „Matice Hrvatske" 1888. 16-на, стр. 196.

Чини CX—CXI. свеску „Zabavne knjižnice Matice Hrvatske."

Hoić Ivan Dr., Slike iz obćega zemljopisa. Napisao — — — Knjiga prva. Sa 60 slika i jednom zemljopisnom kartom (zemaljske polutke). Nagradjeno iz zaklade grofa Iv. Nep. Draškovića sa godinu 1887. Вел. 8-на, стр. VIII, 867.

Чини XIII књ. „Poučne knjižnice," коју издаје Матица Хрватска.

Арарове Забавне књижице. Коло треће. Корапи напретка. Нада. Зајечар. Штампарија Милоша Леседренца 1889. 16-на, стр. 153.

Унутрашњи насловни лист носи овај наслов: Светозар Арсенијевић песмом и збором. Нада или петстолетни Видов-дан. У Зајечару. Штампарија Милоша Леседренца у Зајечару 1889.

Браство. III У Београду, штампано у државној штампарији Краљевине Србије. 1889. 8-на, стр. 256.

Чини 5. књ. Друштва Светога Саве.

Братинић Стефан Др., Балкански полуостров. Од — — —, превео с француског Н. Дучић, архимандрит. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1889. 8-на, стр. 33, 1 л.

Гласник. Српскога ученог друштва. Књига 69. Расправе и други чланци. У Београду, 1889. у штампарији Краљевине Србије. 8-на, стр. 371.

Државопис Србије. Statistique de la Serbie. Свеска XV — Volume XV. Из статистичког одељења Министарства народне привреде. Publiée par la division de statistique du ministére de l' Agriculture, de l' Industrie et du Commerce. У Београду. краљевско-српска државна штампарија. Belgrade, Imprimerie d' État du Royaume de Serbie, 1889. 4-на, стр. 65, DXIX.

Котуровић М. Стев., Статистички преглед самоубистава у Србији од 1845. до 1884. године. (По службеним извештајима) од — — —, писара у Министарству унутрашњих дела. Exposé statistique de suicides en Serbie de 1845 à 1884. d' après les données officiélles. Београд. штампано у штампарији Краљевине Србије, 1889. 8-на, стр. 168.

На корицама је означено, да има 43 таблице у тексту и 12 графич. слика, и да је отштампано из „Чупићеве Голишњице" књ. XI.

Lorković Blaž Dr., Počela političke ekonomije. Napisao — — —. Uz pripomenak: Antun Jakić i Knjižnica za hrvatske trgovce. Zagreb Dionička tiskara. 1889. 8-на, стр. XXIV, 322, 1 л.

Чини прву књ. „Knjižnica za hrvatske trgovce," коју издаје Матица Хрватска.

Ненадовић П. Љуб. Поглед на поезију и њен утицај на човештво. Од — — —. Приступна беседа читана у срп. краљ. академији на свечаном скупу 23. јуна 1888. год. У Београду. У краљевско-српској државној штампарији 1889. 8-на, стр. 34.

Чини XV св. Гласа Српске краљевске Академије.

Помепик добротвора и утемељача Друштва Св. Саве, I. Београд, у штампарији Краљевине Србије 1889. 16-на, стр. 42, 1 л.

Чини 7. књ. издања Друштва Св. Саве.

Радић Ђорђе Др., Воћарство. За народ и школу израдио — — —. Са мноштвом слика у слогу и бојаисаним сликама на засебним таблама. I свеска. У Новом Саду. Штампарија А. Пајевића 1889. 4-на, стр. 16.

*

Bogišić V., Quelques mots sur les principes et la methode suivis dans la codification du Droit civil au Monténégro. Lettre à un ami. Par — —, Professeur à la Faculté de droit d'Odessa. (Extrait du *Bulletin de la Societé de Legislation compar* · de mai 1888.) Paris, 1888. 8-на, стр. 19.

Millet René, Le commerce français en Orient. *La Serbie*, économique et commerciale. Par — —, ancien ministre de France en Serbie. Avec le concours du Mis *H. de Torcy*. Ouvrage accompagné de deux cartes et d' une table analtiique. Paris, 1889. 8-на, стр. X, 348.

ТАМО — АМО ПО ИСТОКУ

пише

Др. Милан Јовановић.

VI НА ОКЕАНУ.

Ми смо, ако се сећаш читаоче мој, до крајности уморни пали на брод у Адену, и тога истога вечера забродили пут Океана. Кад је брод наш окренуо кљун истоку, знам да те је обузела зебња при самој помисли, да је запловио у море, коме још нико живи није догледао крајеве и које можда тамо на далеком југу и нема краја. Кад се код нас помене море, онда ваља разумети воду, што дели пределе; ово море што је сад пред нама, дели светове. Није ли доста сама замисао на то, па да нам душу обузме огромна величина његова, и да се на броду осетимо мајушни трунак, бачен на бескрајну површину његову, те да нам се срце стегне у зебњи видев се ништаву играчку на његовим исполинским плећима. У таквим тренутима човек заћути, јер њиме овладају побожни осећаји. Ко у метежу светском, јурећи за славом и благом утрне у вери на ону моћ што у рукама својим држи овакве силе у вечној покорности, тај нека се навезе на Океан, нека бистрим оком погледа око себе, па кад и нехотице склопи руке у молитви, он је нашао свога Бога. Жудња његова за славом и благом, за коју је можда тамо на копну проливао крв своју и свога сачовека, утрнуће сад у њему, кад пред собом у пучини погледа на читав један минули свет што ту лежи; свет пун славе и богатства, покорен том моћи....

Пошав из Адена, сели смо на кров и гледали величанствену панораму, која полако измицаше испред наших очију. Висока и стрмна брда полуотока почеше бивати све мања, што смо даље одмицали; моћне тврђаве на углу његовом пролажаху мимо нас као неки циновски стражари на капији голема Истока, а кад смо на крају скренули према западу, појави се на западном висоравну брдском стари град Аден у јасној белоћи својој, која још више искакаше у оквиру угасито мрких, вулканских стена. Још мало па је цело полуострво почело да бива све мање, и да се застире у ваздушну пару, па онда у вечерњи сутон. Ноћ је наступала тако брзо, као што је пловио наш брод; то беше тропска ноћ што нагло следује дану, јер је Аден на 12-ом степену северне ширине. У тропским крајевима небо је ноћу по готову црно; звезде су на њему веома ретке, тешко да се виђају оне трећега реда. Кад се бацимо на дугу наслоњачу и загледамо у небо, чисто видимо у дубини простора растојање већих звезда од мањих. Звездане слике су нам необичне, јер нам је зодијак у зениту, а пред нама јужни фирмаменат. Северна је звезда ниско на обзорју, велики медвед је под њоме, а место ове лепе слике севернога неба. видимо свакога вечера на тропскоме небу јужни крст, звездану слику правилнога крста, који се с обзорја диже лежећки а на зениту исправи, те можемо по његовом кретању да сазнамо које је доба ноћи. Ово је небо поуздан компас арапским поморцима, који у големим шајкама (самбук) с циглим једним великим једром плове овим водама од Африке до Персије па и до Индије, носећи робу у главне паробродске станице.

На броду је овладала нема тишина и ако је кров пун путника Месец је март и мухамеданске хаџије враћају се својим кућама у Индију. И ако је велика већина многобројнога народа индијског браминске вере, владајуће племе у Индији је мухамеданско. Место скрлетних вештачки увијених турбана, што ките русе главе Хинда, наши путници имађаху повезане главе белим, шареним

па и златом извезеним турбанима, о по гдекоја се китијаше освештаном зеленом бојом. Међу хаџијама беху неки из далеких предела унутарње Индије; чак и Бокареза са њиховим дињастим, вештачки прошивеним капама беше међу њима, јер су ови морем лакше но сухим стизали својим кућама у северне крајеве големог индијског континента. Ове хаџије са Истока разликују се од наших мухамеданских хаџија тиме, што воде целу породицу у хаџилук. Ако се и они служе иза тога побожнога пута придевом «хаџи», онда има међу њима и хаџиница и хаџичића. Ми смо их около осам стотина укрцали у Џеди, и имали смо усладу, да их већином искрпљене ожиљцима арапских (разуме се оригинално арапских) богиња гледамо из близа пуних 12 дана. Кад су се ови гости укрцавали, питао сам се у зебњи, шта ће од нас бити до Индије, ако се кужна материја с њима поткраде у брод? Да бих сачувао остале невернике на броду, морали су преко 50 сумњивих породица да напусте брод, на велику жалост закупца, који је водио ово стадо. Џеда је легло богиња, од куда их свет разноси на све стране и с тога се није чудити што ова болештина не избива из Цариграда: ако је не донесе хаџија, донеће је војска.

У ово доба године индијски је Океан тако миран, да се можеш огледати у његовој води. У зимњој половини године, можеш из Адена путовати у Индију, а да се брод не заниха; да му се не тресе грађа ударом пропелера, мислио би човек да је на балкону каквог хотела и да предели дефилују пред њиме Кад би колос, на коме пловимо, наишао под водом на јато летећих риба («ластавица» зову је српски мрнари) оне би искочиле из воде, и летећи пред бродом на један пушкомет, правиле би ударима својих крила радијалне пруге по зрцаластој површини воде. Ове рибице су по све налик на сардине, само што носе са стране две дуге пераје, које рашире у два повелика крила. Неке су у страху долетале на брод и морале су, јадне крилатице, отуд у мрнарску пи-

њату. Далматинац је од колевке рибар, као Чех што је музичар. По крми на броду вазда је спуштен конопац с удицом и плови за бродом. Закаче га за танак иверак, па кад се овај сломије, знак је да риба трза на конопу, и тада се диже из воде конопац, на коме је плен гдешто толики, да може да нахрани све мрнаре скупа. Боље врсте риба откупљује им бродска администрација за своје путнике, и новац се дели у дружини по «чину». Гдешто се догоди да се иверак скрха и све радосно потрчи крми, али како први ухвати за конопац, прсне у грдњу, пљуне па га пусти из руке. Он је осетио, да на његовом крају нема отпора па зна да је ајкуља прегризла конопац и прождрла месо заједно с удицом. «Нека канаља, — рећи ће по који од млађих, — «имаће бар мало фастидије» (х. р. муке) Ке, фастидије, хоће да крева (липше) пасји род «прихватиће други с неким задовољством и сад обично настаје дискусија о томе. хоће ли «кревати» ајкуља од «ото мало гвожђа» и стари ији, који тврде противно, обично одрже мегдан. — «Ма ке кревати — Madona de Dio, — да јој даш либар (фунту) чавала (јексера), згризла би их у пецета (комадиће) ка́ ништа». Толики је респект мрнарски од ајкуљиних чељусти.

Сећам се једнога јутра. кад смо полазили из аденске луке пут Европе. На броду је био пилота, који нас је провео кроза другу луку пуну спрудова и кад смо стигли у море, он хтејући да сиђе у своју барку омакне се и падне у воду. Јадан Црнац беше побелео у лицу као сир; његове очи беху разрогачене и укочене, као човеку који гледа неизбежну смрт пред собом. Испресецаним узвицима позивао је своје возиоце да га дигну у чамац, и кад се то збило, пао је онесвешћен у њему. Толико беше потресен од страха, и тај страх је по све оправдан. јер с кога ајкуља скине свој залогај, тај мало изгледа има да ће дуго живети. За пакост бејаше јадан пилота одевен у бело рухо, а та боја највише привлачи ову грозну животињу. Отуд јамачно и потицаше његов

страх, јер да је био у својој богоданој кожи, могао би мирно стајати и чекати да га изваде из воде: ајкуља не дира црну кожу.

Да Ма колико да је лепа природа около нас, ма колико су занимљиви призори што се ређају испред наших очију, умор ће најзад да их почне склапати, и један по један нестаје из гомиле, да тражи свој одар. У тропским крајевима су вечите равнодневнице и човек има кад да се испава; али какав је то сан кад мораш по сву драгу ноћ да се обрћеш с једне стране на другу, да се једна половина суши, док се друга у зноју не распари. Мука је то, која ће тек пред зору мало да поумине, и тада што уграбиш за одмор, то ће ти бити, јер на дану, кад се брод ужари сунцем, и тако не можеш ока да сведеш. Небројено пута одлежи се читава ноћ на дугачкој столици на крову, и пред зору, кад се јужни крст наклони дубоко западу, тражи се постеља У осталом тамо у тропима не осећа човек потребу да спава дуго; 3—4 часа па је доста, а то је по све појамно: организам се у оној топлоти мало троши, па човеку мање треба и хране и одмора. Добар зимњи ручак што га човек изеде у Европи, стигао би му овде да се храни неколико дана Колико се год тешко спава, толико се тешко руча у овим странама: не знаш која је мука већа.

И ту муку мучимо сад, на тихом Океану, кад су сви прозори, па чак и доњи од коридора отворени, те ваздух кретањем брода промахива дневи-ноћи кроза све просторе. А каква се мука мучи тек, кад се Океан усколеба, те морају сви прозорчићи да се затворе? Почетком Маја ова глатка површина почиње да се диже и ако је ваздух миран. То је знак, да започиње царство Монсуна, онога страховитог ветра, који с пролећа полази са далеког Мадагаскара Индијама у походе. Он иде правилно 50 миља за дан, од југо-запада северо-истоку, и кад завлада целим Океаном, овај се преруши у огромни казан кључале воде Из далека изгледа море као њива

обрасла класјем, кад се заталаса, — али какви су ово таласи! На великима, што долазе из далека и што свакога дана гоњени од ветра бивају већи, ређају се мањи па још мањи, — а најмањи на леђима ових само седижу и пенуше, као да се демони брчкају по њима. Основни таласи добивају такве дубодолине, да нам се сваки час губи обзорје из вида и ми у дубини имамо утисак, као да ће ова житка брда с обе стране да се склопе над нама, а за час смо опет на врх брда и са страхом погледамо на дубину под нама. И то није за који час, за који дан као у средиземном мору: то је тако свакога дана, читавих шест месеци, од почетка Маја до краја Октобра. Од два до два минута обично ће да наиђе по који већи вал, да се разбије о брод, и да га попрска тако силно, да вода с обе стране крова, као оно бујица, куља кроз олуке натраг у море. — Кад брод плови ускос валовима, тада захита кљуном читав један вал и вода се с узвишена кљуна његова (кастела) који служи за кров мрнарским собицама, спушта као каскада, на кров од брода; кога дохити на крову, разбиће га о парапете. Разуме се да тада нема живе душе на крову, само је команда високо горе на мосту, а за комуникацију по броду бирају се интервали између два таква туша, која се понављају свака 2—5 минута. За време Монсуна на одећи мрнара нема суха кончића, и срећа је што је клима тако топла (и ако је тропско зимње доба) да човек осећа пријатну хладноћу, кад га прска море. А да се кожа у овако мокром положају не би сва разгризла од слане воде, сваких 10—15 минута наиђе пљусак и спере сву сȏ с брода и с људи на њему.

То је злогласни Монсун на индијском Океану. Кад путујемо у Индију, имамо тај ветар с десне стране брода мало по зади; кад се враћамо отуд имамо га с леве стране и спреда. Тако је дакле и овамо и онамо брод у двоструком нихању: он се цуља и роља,[1]) али само у овом

[1]) Цуљање се зове клаћење уздуж (tangage), а рољање клаћење попреко (roulis).

последњем правцу он захита кљуном воду. Монсун дува дневи ноћи али не једнаком јачином; најжешћи је около подне и тада се замагли над њиме, да не можеш видети брода на пушкомет. Нај јачи бродови нису тада у стању да пребróде више од 1—2 миље за час. Велика утеха за путнике, кад се узме да од Адена до Бомбаја има својих 1800 морских миља. На широким валовима слабо се пати од морске болести, јер су покрети тихи, али је човек без престанка дремљив, и сваки час спава. Играјући шаха једном, заспали смо у игри оба борца на нашим столицама.

Али ми смо, ја рекох већ, у Марту у овим водама, и наш брод плови по широком мору као оно љуска од ораха, којом се дете игра у суду напуњеном водом. Још *смо у аденском заливу и ако смо преспавали читаву ноћ*. Са севера још разазнајемо голема брда, али ова свакога часа бивају блеђа у даљини: то су стрмне обале јужне Арабије што се пружају северо-истоку пут персијског залива. С југа не видимо краја, јер је у пространој луци наш брод управљен истоку-северо-истоку. Тако дакле нећемо овога пута видети обале централне Африке, и за то не треба да жалимо, јер ево већ излазећи из залива осећамо свежину Океана, који нема у близини обале да нам са њих шаље јару на брод. — Нама је сад као кад на суху у сред лета скрећемо са сунца у хладовину под раст. Кад се човек нађе у тим тропским водама, њему је наймилија реч «север», а најдражи пут онај који њему нагиње, па и ако је брод пловио истоку с малом деривацином према северу, и то за нас беше нека утеха.

Звонце на мосту звони подне, хоће рећи, казује нам да је подне на ономе месту где смо. На броду има три времена. Једно је време гриничко, (Greenwich) што показују хронометри, да могу поморци да нађу дужину места (меридијан); ширина се налази по висини сунца, која се мери шестаром (sextant) три пута на дан, и у подне се одмах регулише бродско време. Ово се наравно свакога дана

мења, јер ако пловимо истоку, треба казаљку помицати свакога степена 4 минута напред, ако идемо западу, ваља је толико помицати назад. Ово је дакле друго време; треће показује наш часовник у џепу а то је време на дому. И тај се, као и хронометар обично никад не дира, већ морамо сваког дана да рачунамо колико смо примакли истоку, да би сазнали, колико је часова на ономе месту где смо. Диференција између Бомбаја и Трста је четири часа: кад бих у јутру у 6 часова устајао, мој је часовник показивао два по поноћи; кад бих у 10 легао код куће су моји шетали по сунцу.

На броду је свака стопа била заузета Хаџијама, а коридори беху пуни њихове чељади. Они су разастрли по крову своје скупоцене ћилимове, или ако су били сиромашнији, своје шарене малабарске асуре и на њима су седели по вас дан у средини својих утвари: мангала, ђезвица, шоља, млинова за кафу, кутија с духаном и лула. Храну су држали у повеликим здељама, а галете (двопек) и пиринац у торбама: Ту су боравили своје време дневи ноћи и устајали су само да обиђу своју породицу или да врше своју обредну аблуцију. Богаташи међу њима имали су своје кабине, за које обично закупцу плаћају баснословне суме У друштву њиховом путовао је Муезин, који је с јутра и с вечера диботним гласом својим са узвишеног места подсећао своје верне на молитву. Мусулман је свуда исти: он савесно врши своје верске обреде, и нико му у томе не може сметати. Да је цигли један на крову у гомили Хришћана, он ће кад дође време молитви, да разастре свој ћилим, да скине јеменлије крај њега, да падне на њ и да се клања по драгој вољи, као да нема около њега живе душе. Ми смо код пуних депоа воде у дну брода морали напунити водом све залишне судове, па и саме барке што висаху около брода, само да имају верни да се «полију» у своје прописано време. За тај посао граде се на ивици брода над водом особене зграде, јер да нема њих, по крову

би све пливало у води. Женске врше ту своју правоверну дужност у углу коридора, и локве што се отуд сливају у олуке. сведоче јасно, да су ревносне Мусулманке.

За чудо ове жене не иду застрта лица као наше Туркиње. Док су на ћаби, навуку преко свога руха белу врећу, која их застре од главе до пете, само с преда где је лице, исечен је четвртаст прозорчић и на тој рупи ушивена је решетка од танког бамбусовог прућа. Права чудовишта су такве женске прилике за европске очи! Кад уђу у брод, оне поскидају те вреће са своје шарене живописне, а гдешто и богато искићене одеће, и носе их својим кућама као реликвије са њихова побожна пута

На том путу дешава се као на сваком дугом путу, свашта Једни се рађају, други умиру Они што се ту роде. грађани су целога света, и неће јамачно нигда више видети место свога рођења ; а они што ту умру, спуштају се у море, и нико живи не зна. где им је гроб. И једно и друго иде без много церемонија: нови грађанин настави свој пут као да се није ништа збило. а умрлога увију у бело ткиво, и спуштају га преко степеница у море. За то време брод се позаустави и леш се положи тихо на воду. Како је морска вода бистра, видимо мртваца. како се нагиње и пада главачке све дубље и дубље. Хоће ли читав и доћи до дна? Индијски је Океан велике дубине, па ако га уз пут сретну само две ајкуље (јер оне плове по пар тешко да ће му бити мира у гробу.

Пролази дан за даном, и нама се у сред Океана ретко појави по који брод, да нас подсети да у овом големом простору још има живих душа осим нас. и тај брод је гдешто тако удаљен, да на обзорју видимо само дим из његова оџака, или горње једро са средње катарке. Гдекојега дана и тога нема, и нама је као да смо усамљени на широком свету, а наш брод «Нојев Ковчег» што лута и тражи суха места. Само нас са истока небо подсећа с јутра и с вечера својим рујним гомиластим облацима, да је тамо негде крај, јер на мору у ово доба године

нема ни облачка да за часак баци своју сенку на брод. Овај положај буди у нама чудновато расположење. Погледи се с оваке величанствене природе враћају натраг на нас, и чудновате мисли почињу да се роје у нашој души. Нама је она светска мешавина на суху чудна. поготову смешна. Људи се кољу, народи се тамане, а за што? да угове својим слабостима, својим предрасудама. Што је једноме свето, на то други наваљује руглом; што је овоме одвратно, то други обожава Сваки ту има своје обичаје, своје навике, своје законе и држи се њих као пијан плота; сваки има своју ограду, па и ако хоће да се бије с оним, који му је прелази, опет најрадије прелази туђу. Једна велика лудница, тамо на крају, ништа друго! Овде около нас је само један закон, и све је живо, велико и мало, богато и убого, њему подложно. Нико овде не разбира, ко је с којега краја света; сваки се осећа збратимљен с оним који је около њега. Место Енглеза, Немца, Француза, Турчина сваки је овде у очима нашима човек, јер је сваки подложан једном истом закону, сваки се клања том истом Богу, сваки осећа на једнако своје људско ништавило. Такве и тима подобне мисли ничу у Океану; обзорје нашег разматрања пространo је као и његово, али је то разматрање бистро као и елеменат његов што је, и ми се посматрајући га дуго, слијемо с природом његовом уједно и тада се у прсима нашим буди понос, што смо кадри да схватимо његову величину..... Кад се сјутра загледамо у белу, бескрајну равницу његову, која изгледа као танким снегом застрта, местимице ружичаста стēпа, нама овлада нека тајанствена сета; ми радо тражимо самоћу и наша мисао пушта се за оним првим португијским херојима, који су пре три века у трошним бродовима једрили истим путем, и шака људи, освајали на своју руку читаве пределе богате индијске земље. Португиз Васко де Гама хтеде на истоку да нађе одштету за земље што су Шпањолци на Западу случајно преотели његовом народу.

Гоа, онамо мало у десно на Малабарском приморју, и данас је њихова својина, споменик њихове негдање славе; то им не могаше узети моћна Британија, која је овамо дошла на готово. С каквом је муком, с каквим напорима пловила та срчана португијска чета овамо, појмићемо кад помислимо да је, долазећи с Кăпа афричкога, морала недостатку макина, да чека да јој сурови Монсун узајми своју снагу да пребро‑ди овај други Океан, пошто је Атлантски већ уздуж пребродила. Британски наследници њихови, данас сви као и ми, броде у шетњу, далеко краћим путом својој цели, и стижу тамо одморни, чили и весели. Исполинске снаге, што их је ускрсао европски дух, служе му ропски и он наоружан њима, држи у покорности на стотине милиона душа који су у развићу своме заостали за њиме. Чудноват обрт, кад се узме, да је овај народ овде, задојио Европљане својом културом!

С вечера кад се над површином морском згусне ваздушна пара, те га зрака сунца обоји пурпурним руменилом, тада се осећамо весели, по готову раздрагани и наша мисао радо скреће са онога шта је било на оно што је сад пред нама и клања се божанској сили, што тако дивотно краси ову нашу земљу. У том узбуђењу нема за нас прошлости, ми се уживимо у садањост, и тражимо песнике, који су овој лепоти умели да даду израза. У сред ових чаробних боја осетио је човек први пут онај тајанствени ритам у своме срцу, који је оличен у речи, створио прву песму. Исток је колевка песништва; ово се огледа, у покрету и говору, у обичају и религији, па и у самој ношњи народа његова. На овима прсима надојен је највећи песник португијски Луј де Камоес; његове дивне канцоне, његов највећи епос[1]) угледали су света на индијским и хинеским водама. Бајрон је, далеко од овога краја, осетио чаре његове у егејским водама и из тих осећаја потекло је његово «острво» (The

[1] „Os Lusiadas" т. ј. Лузитанци, у коме су спевани путови португијског Колумба.

Jsland-и, где се једна за другом ређају слике из дањног Океана, слике дражесне, кад се у зрцалу његовом огледа прва зрака рађајућег се сунца, а ужасне кад се демони његови разбесне, те отпочну на пенушним валовима да играју своје бесно коло....

Тако је, дан за даном, прошао већ и седми дан, од кад смо се растали с тврдом земљом. До Океана су нас бар пратили галебови, али кад смо изгубили из очију јужне планине Арапске, нестало је и њих, и ми пуних пет дана нисмо видели ове тице, које нам свугде тако радо праве друштво. Тице на мору то је знак да је близу крај. Али њих још нема. Место њих почесмо опажати на северној страни поједине самбуке, који су се по правцу ближили нама: то је знак да имамо једну мету. Јамачно су пловили из персијских крајева за Бомбај. Свакога часа сретали смо друге и остављали за нама, јер су са веома слабим ветром пловили. Међутим ми смо знали, и ако нигде знака не беше од краја, и ако се још ни један галеб није појавио, да нисмо далеко од краја, и то нам је казивала морска вода, која своју угаситу модрину беше променила у јаснију плаву боју. То је знак да је плиће под нама. Још мало па ће та плава боја да уступи место некој смеси, која је између модрине и зеленила. На 100 миља пре но што угледамо индијску обалу, појави се ова вода, а то долази отуд, што је предња Индија земља терасаста. Најнижа тераса овога големог континента је под водом, и ми сад пловимо над њоме; највиша је на западној половини контигента, и пада с обе стране с источне и са западне ка мору.

Сад настаје општа радозналост, шта ћемо на крају најпре угледати, и јесмо ли дошли правце онамо, куд смо пошли. Пут је веома дуг, и најмања деривација, пошав из Адена, у десно или у лево, бацила би нас на крају пута за више десетина миља северно или јужно, те би морали да тражимо по картама, на ком смо месту

дуге западне обале индијске[1]). Сад сваки гледа напред правце куд плови брод, јер на овако тихом времену није могуће померити пута. Ако нема на земљи, поморац има на небу својих поузданих знакова, који му казују пут, и уме да се користи њима. Свакога дана три пута, укрсти он на својој карти две линије, једна је меридијан, а друга линија ширине, где се пресеку ове две линије ту је брод. Како је од Адена до Бомбаја на карти повучена права линија, то ће се видети, је ли брод и колико је одступио од ње, и по томе се регулише курс брода. Ове деривације не долазе од погрешног рачуна, јер тачнијега и нема но што је на мору, него од морских струја, које још нису довољно познате, можда за то што нису сталне и једнаке брзине. Море као и река има своје струје, само што је струја реке прописана обалама и падом корита, а у мору је произвољна, и подложна до сад још непознатим законима.

Нарочито су официри пажљиви на броду кад је обала у изгледу и како опазе гледећи кроз оштре дурбине крај и најмању деривацију брода, они одмах коригују курс његов, и кад публика опази обалу, ова види, да се правце иде у пристаниште. Ретко се догађа, да се ово нађе пред нама без корекције правца. У шест пута мени се један пут то догодило, и тада је Дубровчанин заповедао бродом. Држати правилан курс целога пута, није ласно; за то се иште много труда и рада. С тога се догађа да су нашим бродовима, где је строго дисциплинисан рад, следовали други без муке, држећи се само у извесном одстојању нашег курса. За чудо су овај удобан начин пловљења бирали најбољи поморци — Енглези.

Осмог дана изјутра већ облетаху наш брод галебови први весници с краја. Како је слатка реч крај, кад га дуго нисмо гледали; како су лепе његове вијугаве и

[1]) То се код све пажње дешава за време Монсуна, кад због облачног неба не могу да се праве опсервације. Тада има на броду карата с профилима брда на обали, и поморац се оријентира њима.

осенчене пруге иза толико дана очајне равнице и безкрајног плаветнила! Већ нам поветарац с краја шаље као поздрав мирисе богате индијске вегетације; мирисе какве нигде још осетили нисмо. Вода већ носи по коју гранчицу, али и ако не можемо да познамо лишће на њојзи, она нам је свакако мили весник, да смо срећно пребродили Океан, и да нас у пристаништу чека одмор тела и мир душе. Ми смо пред вратима големе Индије, колевке нашега рода, оне древне земље, која је од кад је, била мајка дадиља духу људскоме. Наука и вештина, религија и друштвено уређење — све је то отуд потицало задивљеном западу; и данас још кад је Европљанин уздигао своју снагу парном силом до необичне висине, кад је приволео зраку сунца да му црта, а електричну варницу да му пише, потичу отуд, још многе — многе тековине људскога ума, па и ако је између Индије и Европе од више векова на овамо све тешња веза, ипак је ова земља људске културе и дан — дањи још дадиља свима народима из најдаљих крајева света.

У догледу су нашем моћне серпентинске стене, што чине обалу Бомбаја, а даље уздижу у величанствене терасе, док се у даљини не саставе у недогледан плато. Већ се разазнају торњеви и куле ове друге вароши индијског континента. С леве стране видимо повисок брежуљак обрасао кокоском палмом и прошаран белим као снег летњиковцима, — то је чувени Малабар-хил, на коме становници тако радо траже морске свежине. С десне је речицама и маленим лукама ишарана равница, коју за време Монсуна моћни валови без престанка плаве, ваљајући се један за другим, док се не разбију о стрмну обалу, што их опасује. Кроз ову плитку водуваља нам се провући да доспемо у пространу луку, те с тога нас на ушћу чека један од пилота, који ту у своме котеру (кућа што плива с једном катарком за сигнале) борави своје топле дане. За њега је у овој големој жези права услада, кад може да дође до мало хлада на крају, јер ће тамо остати док не дође

ред на њега, да изведе који брод из луке. Под нама је већ мутна беличаста вода, као речна, а над нама облећу читава јата грабљивица и траже ноћиште на катаркама нашим, које су јамачно изгубиле одласком брода, на коме су досад ноћивале. Бродови су у луци пуни ових тица, и нико овде не мисли да их тамани, јер оне имају као што ћемо видети, своју особену задаћу да врше у једноме делу овога народа. Нама је необично гледати ове гладне госте поврх наших глава, али као на многе друге ствари, морамо већ у овој страни света да се свикнемо и на њих.

На самом уласку од луке стоји уленгерен читав ред енглеских монитора. Они се беле у сивој луци, као њихови војници на крају на зеленој ливади. С ово неколико бродова држе Енглези у покорности варош, која броји више од милион становника, међу којима су четири петине не баш пријатељски према њима расположених урођеника. И она петина Европљана спава уз њих мирно. Али је у Бомбају енглеска полиција, а то значи да је ту ред. То се опажа већ и на оној гомили чамаца, што укочено стоје на једном празном месту у луци, и мирно чекају баш онде, где ће стати брод. Ни један се неће маћи са свога места, док санитетски чиновник не изађе из брода, и жута се застава спусти с катарке, што значи да је у броду све здраво, и да су путници добили «пратику», хоће рећи дозволу да могу излазити на крај.

Путничке су групе већ од јутрос оживеле на крову, и међу њима настала је мешавина, те се озго с моста гледају као неки узнемирени мравињак. Хаџије прикупљају своју чељад у гомилице; жене држе своју малену децу на рукама; старци гледају познату им обалу, као да не верују да су се здрави-читави вратили с тако дугог пута, а сви скупа радосно погледају на крај, где их можда очекује њихова својта. После дугог одсуства сваком је мила своја кућа!

А где је наша?

Велики часовник на пристаништу избија једанаест. Наши се на дому сад тек дижу из постеље и прва им мисао полети за нама у даљину — то нам је бар нека утеха на овоме далеком крају света!

БОМАРШЕ

(1732—1799).

(НАСТАВАК)

Замислите човека који се залетео, па као помаман, јури кроз гомилу света. Није могуће да никога не очепи. Није могуће да таква вратоломна трка прође без кавге. У овом нашем људском мравињаку, сваки корак који учините, учињен је на штету вашег суседа. Сусед не ће да трпи, и за сваки корак земљишта имате по једну парницу на врату. *Qui terre a, guerre a.* Очевидно је да их је Бомарше морао много имати.

Гете, који га је добро познавао, говорио је да су парнице његов елеменат, и да се он тек у њима добро осећао. То је, у осталом, цео свет мислио и говорио. Од почетка па до краја свога живота, Бомарше се без престанка парничио. Прву је своју парницу, као што знате, почео у својој двадесет првој години, претпоследњу у својој шездесет првој, последњу је водио до своје шездесет седме. На њој се зауставио; у тој је години умр'о. Почео се парничити под Лујем XV, наставио под Лујем XVI, под скупштинама законодавном и уставотворном, под конвенцијом, а завршио под Наполеоновим консулатом. Парничио се са саџијама, са племићима, са трговцима, са глумцима, са уједињеним државама америчким, са конвенцијом, са рођацима својих жена (имао их је три; једну за другом, разуме се),

па и са самим судијама. Било је таквих међу његовим парницама «које су три генерације адвоката сараниле.» И може се готово рећи да ниједну није изгубио (почем су две које су за његова живота остале нерешене, добивене после његове смрти). Једна је од њих најславнија, врло важна и политички и литерарно. Политички, јер је била непосредан узрок паду *парламента Мопу*; литерарно, јер су нам из ње остали Бомаршеови *Мемоари*, који су, по мишљењу свију, урнеци у свом роду. Сигурно је то да је та парница занимала скоро читаву годину дана Париз, Француску, Европу, и да је извесно једна од најважнијих и најчувенијих парница у историји. Било је суђено да ништа, што тај човек уради, не прође без ларме, да савршено приватне ствари његове постану увек јавнима, поведу публику за собом, начине дармар онде где би другога човека задовољила два три смелија корака, подигну скандал онде, где би се ствар иначе свршила простим укором кривчевим: његов је живот као нека врста живе палате Симонета, у којој је најмањи шум, ударајући се и одбијајући о препоне, одјекивао четрдесет пута за једанпут. За њега, пре но за иког другог, може се рећи да је био један од оних људи, «који сеју ветар, да пожању олују.»

Ствар је овако текла. Бомарше, пред смрт Ди Верневу, како је још било остало непречишћених рачуна, начини уговор са њим, по коме је он, Бомарше, имао да прими петнаест хиљада динара, који су му по праву припадали,» и других седамдесет и пет хиљада на зајам, без интереса, за осам година. Међутим, Ди Верне умре пре но што се уговор извршио био (1770). Граф Ла Блаш, рођак Ди Вернеов и његов главни наследник, који је из разних разлога мрзео веома јако Бомаршеа, одбије потраживања његова. Шта више, узе тврдити да је цео уговор лажан, да га је Бомарше сам саставио, написао и потписао, фалсификовавши потпис Ди Вернеов. Завери

се уз то да га «мора упропастити, па ма га то стало сто хиљада талира.»

(Да поменемо овде, ради јасности, да је Бомарше у то доба имао ружну репутацију. Ниједну од оних ствари, које су му доцније биле стекле добра гласа, није још био учинио. Свет га је знао само као ташта човека и сувише предузимљива трговца, који је, како се говорило у разним срединама, био кадар не гледати често на строгу корекцију у питањима морала. Шта је од свега овога било истина, видећемо доцније; у овом тренутку, ствар је тако стајала).

После дужа парничења, првостепени суд реши ипак парницу готово са свим у корист Бомаршеову: очевидан доказ да Ла Блаш није имао право (почем би, ако би суд којем парничару био држао страну, тај парничар био Ла Блаш, граф, човек од моћних релација и богат). Разлог више да Ла Блаш буде незадовољан. У то време (1773), због једне интересантне афере, коју не могу причати из оскудице у простору[1]), Бомарше допадне затвора са војводом де Шон, који је целој афери био крив. Овим се затвором Ла Балш користи, израдн прво да Бомаршеа задрже подуже у затвору, апелује затим против решења првостепеног суда, опањка добро Бомаршеа код судија, послужи се оним анонимним новинарством, скандалним кроникама, које Бомаршеа начинише чудовиштем «од којега се цео Париз ужасавао» (биле су изнеле на пример, између осталога, да је Бомарше све своје жене отровао), подрије једном речју добро парче земљишта под Бомаршеовим ногама.

Положај је био мучан. Противник моћан, публика није за њега, парница (од које је зависило и његово имање, и положај, и част) иде својим опасним током, а он у затвору из којега га никако не пуштају. У оно је време био обичај да сваки парничар иде својим судијама да их моли за милостиво призрење: не урадити

[1]) В. Ломени, I, 250—289.

тако значило је готово ићи својој пропасти. Положај, од мучна, постаје очајан. Мемоар за мемоаром шаље Бомарше министру, доказује крепко, свестрано, да није крив, куми и преклиње да га пусте из затвора да се брани: све узалуд. Министар Ла Врилиер, кога, мимогред буди речено, историја не памти као добра човека, одговарао је непрестано (де Сартину, управитељу полиције, који се заузимао за Бомаршеа): «Тај је човек сувише арогантан; нека се брани преко свога адвоката.» Напослетку, готово луд од мука и неправде, он који је још на кратко време пре тога био рекао: «Ја се не уклањам догод ми и последња одбрана остане,» савија

. . . dompté, mais non vaincu,

главу пред министром: «Одричем се, господине министре, свију корака које сам чинио, и на коленима вас преклињем да ми их великодушно опростите.» [1]) Министар му тад допусти да преко дан, праћен чуваром, може ићи својим судијама. Заман је Бомарше био измолио допуштење, кад му ово није могло бити од користи; Ла Блаш је дотле био стигао да главног известиоца Гоезмана (и остале судије, у осталом) задобије. За два дана шест пута одилази Бомарше Гоезману. Без успеха; врата остајаше затворена. Тад му рекоше да ће му г-ђа Гоезман зацело израдити аудиенцију код свога мужа, ако пристане дати извесну суму новаца на то (ко познаје историју оног времена, њега све те злоупотребе не ће зачудити). Бомарше, уверен да је на његовој страни правда, одбијао је с почетка одлучно ове предлоге. Кад је видео био да друге помоћи није, он положи посредницима тражених сто луидора. Златна реч и гвоздена врата отвара. Гоезман га прими, саслуша, али је Ла Блаш по свој прилици био више дао. Врата се поново затворише. И ни леп диамантски сат један, ни петнаест но-

[1]) Ломени, I, 289.

вих луидора које је г-ђа Гоезман тражила за секретара свога мужа, више их не отворише.

Ствар се примицала своме крају; што низ брдо иде, у последњем се часу котрља све брже и плаховитије, и решење, донесено на основу Гоезманова извештаја, паде као гром у Бомаршеову кућу: потраживања његова сва одбијена, уговор поништен, шта више Бомарше сâм осуђен да плати Ла Блашу 56.300 динара, које је овај био тражио, и интерес за пет година, и све парничне трошкове. Поражен, смрвљен, упропашћен морално и новчано[1], осуђен да немоћан гледа како Ла Блаш удара секвестар на његову покретну и непокретну имовину, Бомарше вапије да га пусте из затвора. «Доконао сам... (пише де Сартину). Положај ме мој убија, болестан сам, не могу да спавам, не могу да једем, а ваздух је у мом затвору кужан и упропашћује што ми је још остало од мог несрећног здравља...»[2] Ла Врилиер га сад пусти.

Ако Бомаршеа добро познајемо, можемо рећи да ће сад бити ма каква лома. На томе, са њим, ствар не може остати. Шта ће урадити, не може се погодити, али да ће нешто урадити, то је сигурно. — Г-ђа Гоезман, по изгубљеној парници, била му је вратила његових сто луидора (тако су били за тај случај угодили) и сат; али је, чудновато! била задржала оних петнаест узетих за секретара. (Ситни су ти петнаест луидора, али ће се крупне ствари из њих изваљати.) Бомарше, дознавши да тај новац није отишао на своју адресу, повуче, веселник, ђавола за пеш од капута, и затражи луидоре натраг. То је (ни мање ни више) значило играти се с ватром; али се он, не имајући друга ослонца, и за усијано гвожђе хватао. Г-ђа Гоезман порече да их је добила[3], и Гоезман, покрај толико других несрећа, које су као јато кукавица биле легле на Бомаршеову кућу, тужи га

[1]) Пор. Бетелхајм, 195. [2]) Ломени, I, 297. [3]) Пор. с овим варијанту у Бетелхајму, 194.

сад још кривично: «да је оклеветао жену једнога судије после узалудних покушаја да је подмити, њу и њенога мужа преко ње...» На овом месту, Бомаршеу је још било остало отићи до Сене, видети да ли још има воде у њој, па се без премишљања спустити с моста у воду.

Али Бомарше није био од оних што се даве. Под овим последњим тешким ударцем, он прену. Борба је на живот и на смрт; ко сад склизне, остаће на земљи, разбијен, смрвљен, и Бомарше то зна. Али шта да се ради? Врата сва затворена, уши судија глуве: с те стране нема помоћи. Једино је још била остала публика, јавно мишљење, тај «последњи, највиши суд.» Њој се ваљало окренути, доказати да је уговор законит, да је Ла Блаш клеветник и непоштен парничар, да је Г-ђа Гоезман утајила петнаест лупдора, који нису били дати као мито но као улазница за аудиенцију; једном речју, опрати се и од Ла Блаша и од Гоезмана. Али је то лакше било разумети но урадити. Као што каже Сент-Бев, требало је преко ноћ наћи енергије, духа, генија.

Бомарше је потражио, и нашао све што му је требало. Једнога јутра, Париз би изненађен првим мемоаром његовим. — Успех нечувен. За осам дана, прво је издање било разграбљено; за других осам, друго.[1]) — Окуражен, Бомарше напише и други мемоар. Успех расте, шири се, пење, захвата околину, Париз, Француску, Европу.[2]) Од другог мемоара, ствар је била готово добивена. «Још један непријатељ, још неколико мемоара, па сам бељи од снега!» кличе он сам у једном мемоару.[3]) За другим напише трећи, за трећим четврти, последњи, најбољи од свију, нај јачи, најлепши. Свет се пдведе и занесе за њим. Седам месеци, од августа 1773. до фебруара 1774., «процес је Бомаршеов најважнија ствар у Европи.» Само се о њему говори: у салонима, у позоришту,

[1]) Бетелхајм, 221. [2]) Ломени I. 357, и сл. [3]) Мемоари, 192.

у новинама, на улици. Кореспонденције, мемоари и дневници из оног времена, враћају се сваки час на његову ствар. Грим (писац *Литерарне Кореспонденције*) пише: «Има година дана, цео га се Париз ужасавао; сваки, на реч свога комшије, веровао је да нема злочина, који Бомарше није био кадар учинити; данас је цео свет луд за њим... Ми имамо мало романа и полемичних радова, који би били тако занимљиви, тако пикантни и тако весели (као што су његови *Мемоари*[1]).» — Коле, у свом *Дневнику*: «Читајте његове *Мемоаре*... Ту, ту ћете наћи духа, генија, и обрасце свију разних родова речитости (у најширем смислу, éloquence)...»[2] — Волтер пише у својој *Кореспонденцији*: «Читао сам све *Мемоаре* Бомаршеове: никад се досад још нисам тако забављао... Чудноват човек! Све имате код њега, шалу, збиљу, разлог, веселост, снагу, дирљивост, све врсте речитости, а он ни једну не тражи, и поражава све своје противнике, и даје лекције својим судијама.»[3] — У том смислу и сви други. А једна му госпођа, Г-ђа де Мениер, пише: «Грандисон, најсавршенији јунак романа, није вам, господине, ни до чланака... Ја сам знала да ви имате духа... али никад не бих погодила да је у вама лежао узвишени, несравњени писац ваша четири мемоара.. Ви сте ван сваке сумње доказали свету да сте најречитији човек у свима родовима речитости, којих има у нашем веку.»[4] Друга му се једна (богата и лепа удовица) нуди за жену. Пред његовом кућом чека свет само да до мемоара дође.[5] Кад нов мемоар изађе, отимају га један другом из руку. Или се скупе, па га читају гласно на улици. Г-ђа Ди Бари наређује да се једна сцена из Мемоара драматише, па је даје представљати пред краљем, Лујем XV, «коме сузе

[1]) Литерарна Кореспонденција, Фебруар 1774. [2]) Дневник. III, 124 [3]) Кореспонденција: писма 9015., 9018., 9042., 9053., 9054., итд.: сва пишу одушевљењем. [4]) Ломени, I, 360 и сл. [5]) Пор. Бетелхајм, 211. 234 237. 259.

теку од смеха.» Гете, чим је добио четврти Мемоар у руке, узме да предмет, о коме је Мемоар говорио драмски обради, и напише *Клавига*, држећи се што је могао више оригинала: «главну је сцену од речи до речи превео.» Сва Европа зна за Бомаршеову парницу; чак су у Филаделфији његови Мемоари били дочекивани са одушевљењем. А у његове је противнике био ушао страх и трепет; на улици се нису смели показати. Шта још? Ова је борба Бомаршеова била као све борбе, све битке које људи бију. С почетка — узајмљујем на овом месту, ритам једног познатог става његовог — с почетка лагано, обазриво наступање, испитивање земљишта и кушање непријатеља, а по који пут тек, у дужим размацима засвира по које зрно, сене по који ударац, несигурно, као испитујући. Па онда одједанпут, страна која осећа да погађа, диже главу, корача одлучно, узима засипати непријатеља кишом зрна и удараца, сузбија му крило по крило, ломи члан по члан, све силније, плаховитије, неодољивије. Напослетку, сатрвену и поражену, упропашћену до неповрати, гази му немилостиво преко трбуха, ликујући орно, јасно, тучна грла и прсију, а у њеном шумном триумфу, у који се меша урнебес од граје и клицања публичина, губи се последње муцање прегаженога, поништенога противника. Гоезман више никад није главе дигао.

Шта је то било занело публику, тргло је за собом, изврнуло као рукавицу?

Најбоље би било прочитати саме *Мемоаре*. Ако би се из њих могла издвојити нарочита места, која својом разложитошћу и лепотом одскачу од осталих, своју праву снагу, своју пуну драж добијају тек кад их човек у строју, под командом ауторовом, разматра. Ко се уструди да их прочита, видеће, прво, да је на Бомаршеовој

страни правда. Свака је његова реч јасно доказана[1], свако његово право поткрепљено јаким разлозима, а свака и најмања оптужба његових противника обилато побијена. Као човек пребогат аргументима, он их раскошно сипа око себе, товарима, на све стране. Сувише раскошно; често би га, доиста, човек радо зауставио: «Доста је, чули смо, верујемо вам.» Од првих аргумената. Волтер, а са њим и цео свет, говорио је: «Тако ми бога, биће да он има право против целог света!»

Даље, видеће човека оштрих очију коме ниједна слаба страна његових противника не може да се измакне. Има у његовим *Мемоарима* неколико њихових портрета, који би мртва човека насмејали. Карикатуре су одреда, и ако верни до најситнијих појединости; познато је да су такве карикатуре најбоље. Попрскао их је ругом од пете до перчина, умазао подсмехом, начинио смешнијим једног од другог. С моралног гледишта наш песник има потпуно право — кад Змај није имао право! — што каже да «грешник не пере себе кад стотине друге каља»; али је у практици са свим друкчије. Доказати да су други криви, то је опрати себе до половине. Исмејати их уз то, то је опрати и другу половину својих грехова, стварних или уображених. Смешан је човек пропао човек. Нарочито у Француској, где су, како кажу, две најстрашније ствари изгледати смешан[2]) и бити досадан. Смешни су *били*, а што се тиче досадности, уверавам вас да мало ствари има на свету тако досадних као што су мемоари Бомаршеових противника. Досадни су да бисте после њих дрктали од узбуђења и радозналости читајући Клопштокову *Месиаду*. (Ма колико то немогуће изгледало, ја вас молим да ми верујете, да сам је готово целу прочитао). Осим тога, ништа није тако невешто, тако неспретно написано, ни-

[1]) Волтер пише: «Убедио ме о свему што тврди.» 9054. писмо.

[2]) Ла Рошфуко, вели, CCCXXVI: Le ridicule déshonore plus que le déshonneur.

шта тако ружно пакосно као ти либели њихови. На место разлога, мржња; на место досетке, грдња; на место речитости, шупља, простачка реторика. Граф Ла Блаш га у своме утуку зове: «онај гадни Карон, оно чудовиште, она отровна змија што глође турпију»; по почетку можете судити каквим је тоном писан цео мемоар. Марен, новинар један (Гоезман је био покупио око себе вазда Бомаршеових противника),[1]) грми против «тог несрећника, коме би требало усијаним гвожђем образ жигосати;» и то је опет тон који траје до краја. Бертран д' Ерол, сараф, чија се сарафска душа гнушала лажи и непоштења, каже за њега да је: «киничан лакрдијаш, безобразан софист, лажљив писац, који из своје властите душе црпе шљам којим прља одећу невиности (тако до краја).» Д' Арно-Бакулар, један ондашњи романист, затеже узвишеније жице, као што приличи његовом положају, па достојанствено: «Изгледао сам, прича, не мрачан, но потресен... Има срдаца у која се грозим завирити; у њиховим дубинама видим све мрачне поноре пакла. И тада не могу да не узвикнем: ти спаваш, Јупитре! Нашто ти онда муња твоја!» Ово је отужно. Оваква реторика личи на мумлање, или на празне, надувене бешике: чиода једна, па спласну, као што каже Бомарше. Да се ни бранио није, да их је само пустио да овако хучу у пусте дланове, њихова ретка неспретност упропастила би их.

Али, и да су боље умели, на једно би изишло: како се Бомарше брани! Узмите, молим вас, *Мемоаре*, па читајте. Бетелхајм је поклонио њиховој анализи шездесет страна велике осмине,[2]) па ипак додао: «Никаква анализа не може ни приближно дати ону драж, коју даје непосредно читање; што их човек више узима у руке, све већма ужива у њима.» Сећате се шта је за њих ре-

[1]) В. колекцију «Мемоара из парнице Гоезман.»

[2]) Бетелхајм, 214—274.

као Волтер? судија коме можемо веровати «Све имате код њега, шалу, разлог, све врсте речитости»... Нарочито се уме шалити. И нарочито уме бити разложит: све уме нарочито, ако се, што рече онај, смем тако изразити. Читате му *Мемоаре*, па вам изгледа да се ту не ради о његовој пропасти; изгледа да је он то писао за своју забаву, тако је забавно; чим му се мало прилике да, он удара у смех. «Ја сам, вели, као Хелоизина кузина Клара, у Русовљевом роману; узалуд ми је плакати, кад из суза смех мора потећи ма на коју страну.»[1]) То је истина, смех је прегрштима трпан у његове мемоаре. Има страна које само кроз сузе можете читати, листова, који вам се, од тешка смеха, тресу у рукама кадгод на њих дођете. Па није то једино што чини вредност њихову. Бомарше рукује свима формама стила. Имају други листови које је велики беседник писао; листови пуни полета и снаге, понесени као на крилима топле, поносите речитости. Пуне, звучне реченице корачају једна за другом, говоре глави и срцу, убедљиво и патетично, развијају се у беседничке мотиве које су најнадлежнији људи[2]) рачунали у «најлепше беседничке стране у француској књижевности.» Ни то није све. После неколико листи, реченице постају краће, оштрије, јетке, пакосне: патетична реч прелази у сатиру, у епиграм; у разлог се меша досетка, иронија, сарказам: све свира и пишти око ушију као струк камџија: «с бичем их је у руци писао» (да се послужим једном његовом речју). Па се онда, поново, све губило у мору гласна смејања... На тај начин је он умео «натерати цео свет да му чита мемоаре.»[3])

Најсувопарнију ствар уме начинити занимљивом. Под његовом руком цифре су речите, а диалектичне и правничке дискусије духовити диалози. И ако још ни-

[1]) Мемоари, 180. [2]) Сент-Бев, 217. [3]) Харди (Бетелхајм, 612).

једну комедију није написао. он је већ писац комедија. Комични дар лежао је досад у њему неупотребљен, бар у књижевности; сад му се прилика дала да избије на површину, избиће као плаха река коју је дуго брана гушила. И то тако обилно и освајачки да ће му и сами сувопарни одговори његових противника послужити као материјал за занимљива развијања, као неисцрпан извор комике и карикатурâ, «као оцило вицу његовом.» Узеће, на пример, одбрану Бертранову (то је онај сараф); покупиће једну шаку реченица из ње; ставиће их као одговоре на своја питања, и од тога ће начинити праву сцену из комедије, којој ће само не достајати име Молиерово, па да у свему личи на Молиерове. Никад нико, на тако прост начин, није умео дати, у драмској форми, бољу слику човека језуита, ограничена, са лажном маском кротости на лицу и светим глувилом за питања, која би нама смртнима као бургије улазила у главу. Молиеров Тартиф, са својим скрштеним длановима на прсима и подигнутим очима к небу, не стоји нам живље пред очима. — Бертрана питају шта је урадио са двема меницама, које му је Бомарше био дао да их наплати за њега; а он одговара[1]):

„Непријатељ сам лажи и преваре.... Дао би бог да моја чедност и искреност учине моје судије мојим заштитницима!“ — Али двеста луидора господина де Бомарше? — „Дрзак један човек иде уз светлост буктиње која ће га завести, јури за једном химером, и хоће невина човека да одвуче у понор камо га његова мржња гура.“ — Хоћете ли тиме да кажете да вам Г. де Бомарше није дао оне две менице које сад тражи? — „Он није знао ни колико су срамна ни колико опасна средства којим се служио; његово је неваљалство личило на гром од којега бојазан престаје тек пошто је пао.“ — То је све лепо, али све то не казује да ли су у вас или не, оне две менице од сто луидора? — „Најподлији међу људима усуђује се, бестидна чела, нападати и на моје срце, и на мој дух, и на моју душу... Он бесрамно тврди лажна и изврнута факта.“ — Шта, господине, ви од-

[1]) Мемоари, 301—4.

ричете да су у вас оне две менице? — „Како се суди о побудама људским? по њиховим делима? Узмите буктињу мржње, унесите је у све кутове мога живота, ја вас чикам да ме ухватите у погрешци“. — Та какав сте ви човек за бога? — „Ево у неколико речи какав сам ја. Ја се подајем природним наклоностима свога карактера, поштење је његова основа..., и ја знам да ништа не може упрљати чистоту и невиност моје душе.“

Напослетку, пошто је адвокат Бертранов био загладио ствар и вратио Бомаршеовом заступнику оне две менице, Бертран кротко наставља:

Ја знам, господо, да нисам без слабости; али ја никад нећу бити ни непоштен, ни варалица, ни покварен човек...

Ви се сећате из Молиерова *Тартифа* оне познате сцене, кад Тартифом залудели Оргон, долазећи с пута, жељан да чује шта има новога у кући, слуша расејано и нестрпљиво шта му собарица прича о његовој грозничавој жени, и пита, пун нежна саучешћа, само за Тартифа. На сваки одговор Доринин да је Тартиф не може боље бити да је црвен, задригао, здравији но пре, он уздише, вајка се: «Сиромах Тартиф!“ вели. А на сваку напомену о његовој болесној жени, он опет неспокојно диже главу: «А Тартиф?» пита. Сцена је позната између свију, хваљена и прехваљена, дизана у небо, и више још, као и она друга, у *Тврдици*, са оним Харпагоновим одговарањем човека који неће да чује: «Без мираза!» Ако хоћемо да будемо правични, признаћемо овде да Оргонови и Харпагонови глуви одговори нису несравњено ни типичнији ни смешнији од Бертранових. Замислите ове последње на позорници, проучене и изведене добрим глумцима с оном марљивошћу, која је, не претерујем, четвороструко улепшала већ врло срећне инвенције Молиерове.

Ова комична сцена с Бертраном није једина у *Мемоарима*. Сва суочења из његове парнице, унесена у њих, тресу диафрагму као рукама. Онај покор који Бо-

марше чини од својих противника, — треба на месту видети. Волтер га упоређује с Арлекином који сам обара, гази јој преко трбуха, читаву чету патролџија: изгледа, каже, да он баш ужива тући се сам с читавом војском једном. Срећнија упоређења Волтер није могао наћи. Бомарше је Арлекин, Бомарше је Фигаро, Фигаро од главе до пете, до косе, до ноката; и овде више но игде Што Фигаро ради с Бартолом и Базилом, то он ради са Гоезманом и Мареном. Игра се, задева, подмеће ногу, весело, разуздано: прокљувио некадашњи гамен љуску, па у свој слободи гони својим путем. Страда јадна перика Гоезманова као што никад перика ни у борби клаунова није страдала; од некадашње мантије Маренове не остају ни парчад читава. Несрећна једна олујина пала је на све: видите их само где у облацима љуте прашине беже преплашени, изгубљени, шамарани ветром и тучом вицева и досетака, и Гоезман, и Марен, и Бертран и г-ђа Гоезман. Да, и г-ђа Гоезман, она «сирота, сирота г-ђа Гоезман!» Најслабија, она је још и најгоре прошла. Као восак, који се под руком вије и угиба, послушан, ропски покоран прстима који га калупе. . . Не, него као лопта, лака, немоћна, без отпора, која као изгубљена посрће под дланом или лопаром играчевим . . . Не ни тако: као дете је, као лепо, размажено, богаташко дете, дуге свилене косе, румених образа, навикнуто на шећер, на миловање, на попуштање, које би одједанпут неко узео задиркивати, једити, немилостиво збуњивати, натеривати га да плаче од тешка једа, па се после гласно смејати његовој немоћној љутини и бацакању, напослетку се последњи пут протитрати и једним парчетом шећера утрти му сузе с оних детињских полу наивних, полу лукавих очију. Такав је, видећете, био тај неваљали човек са вашом сестром по роду, лепе читатељке моје. Па још кад помислите да је он имао срца унети све те неваљале игре у своје мемоаре, при-

чати зацењеном Паризу сва своја суочења са сиротом својом парничарком! И то тако да њен спомен још ни данас нема мира, јер мемоари тога обешењака још су и данас, као и први дан, свежи, свежи, свежи... Судите сами. Њих двоје су у суду, суочени.[1])

„После положених заклетава и претходних формалности, упиташе нас да ли се познајемо. — „Ох, што се тога тиче, рече Г-ђа Гоезман, ја нити га познајем, нити желим икада познати се са њим.“ То би записано. — „Ни ја немам част познавати госпођу; али, откако сам је видео, морам признати да су моје жеље са свим противне њеним.“ И то би записано. Г-ђа Гоезман, позвана за тим да каже шта има против мене, одговори: — Запишите да имам против њега и да одбијам његове исказе, јер је он мој највећи душманин и зато што има *грозну* душу коју цео Париз зна као такву, итд. Пошто њен одговор записаше, обратише се мени. Мој је одговор био: — Ја немам ни зашто да замерим госпођи, па ни за ову малу срдитост која је у овом тренутку обузела; имам само да јој кажем да ми је веома жао што само једној кривичној парници дугујем прилику, у којој први пут могу да је уверим о свом дубоком поштовању. И то би записано. И то је отприлике тон који је владао између ове госпође и мене за време оних осам сати које смо у двапут заједно провели.“

На то писар прочита саслушања Бомаршеова, па упита Г-ђу Гоезман да ли има што да примети.

„Ништа, господиче (одговори она смешећи се на писара); шта бих могла рећи на ову гомилу глупости? Господин је мора бити врло беспослен кад је имао времена да накаже толике будалаштине“. (Било ми је мило што је узела бивати мало блажа према мени; јер напослетку, будалаштине нису *грозоте*.)

„Госпођо, интерпелишите, рече јој судија. Морам вам рећи да ће после бити доцкан. — „Па знам, али о чему, господине? Ја, овај, не знам, немам... ах, да!... запишите да су у опште сви одговори господинови лажни и сугерирани.“

Beata simplicitas! Сирота г-ђа Гоезман била је чула од свога мужа да Бомарше, као «шеф своје клике.»

[1]) Мемоари 59—86 и 283—288. Као горе, ја здраво збијам и скраћујем Бомаршеово причање.

сугерира другима одговоре, казује им шта им ваља рећи па, не разумејући добро реч, употребила је наопако. Бомарше се на то био насмешио. Зашто, зашто? она хоће да чује зашто се он био насмешио. И њему се обраћа за одговор. Тако дете које је крадом појело јагоде, иде матери да му она уста обрише. Он јој одговори, па онда удари у питања, питања опасна као бусије, гипка и издајничка као танке жичице које у исто време стежу и шибају, као лоза која везује и опија, узима памет, руке, главу. Од овог тренутка то престаје бити разговор. Од овог тренутка суочење се за јадну жену, која се ви:а као миш у шапама мачкиним, претвара у инквизицију; смешну инквизицију, али инквизицију. Сузе сете и смеха да вам пођу на очи. Отимала се г-ђа Гоезман, али се, на несрећу замка све јаче стеже што човек више трза, а лика све дубље улази у месо.

„Ако је истина да ми је господин донео какво писмо, коме га је од мојих млађих предао? — Плавом једном младићу који нам је рекао да је ваш лакај, госпођо. — А! ево једне ваљане контрадикције! Запишите да господин каже да је предао писмо једном плавом човеку, а мој лакај није плав; мој је лакај плаво смеђ. Па кад је то мој лакај био, каква је моја ливреја?“— Признајем да сам ту био ухваћен; ипак, прибравши се малко, одговорим што сам боље умео: — Ја, госпођо, нисам знао да ви у вашој кући имате нарочиту ливреју. — Запишите, молим вас, запишите, да господин, који је разговарао са мојим лакајем, не зна да ја имам нарочиту ливреју, ја која их две имам, зимњу и летњу.“

Цео се свет љуља од смеха.

„Али, молим вас, госпођо... — Оставите ме на миру, господине... Ја сам рекла што сам рекла, и нећу више ни речи да додам. — Али, госпођо, један пут сте рекли овако, а други пут онако, чему да верујем? — Ни једном ни другом, господине; што сам год прва два пута рекла не значи ништа, истина је у последњем акту.“ (Све се то записивало). — Имајте на уму, госпођо, да сте с једне стране тврдили, а с друге порицали да... — Ако сам тога дана порицала, господине, да сам новац добила и задржала, то је без сумње

зато што ми је тако воља била; али као што сам вам већ рекла и сад последњи пут понављам, ја се за ту ствар позивам само на последњи акт; жао ми је ако вам то није право. — Госпођо, хоћете ли ми допустити још само једно питање? — Ви сте, господине, несносни са својим питањима; брбљиви сте као жена. — Немојте да вам је криво, госпођо, што вас морам молити да нам кажете кога сте ви то три пут слали оном јадном књижару[1]... — Ја немам никаква рачуна да вам дајем; запишите да ја немам никаква рачуна да дајем господину, и да ме он гони с тим питањима само зато што жели да ме ухвати у контрадикцији. — Запишите, рекох, запишите то, господине.“ Напослетку, натерана судијом, одговори: „Ако, господине, баш силом хоћете да вам га кажем, ето, свога сам лакаја послала; зовните га, он ће вам сам рећи.“ Док су њене речи записиване, судија поче врло озбиљно: „Имајте на уму, госпођо, да ако ваш лакај каже да није био код књижара, то може бити рђаво за вас. — Не знам ништа, господине, запишите, ако хоћете да није мој лакај, него један Савојац. Има сто амала на кају Св. Павла где ја седим; господин може ићи да се увери, ако га то занима.“

Она је на тој тачки на којој човек (а тек жена!) више не зна ни шта ради ни шта говори. Глава у ватри, уши звоне, очи влажне, образи у пламену — ако се све не сврши грмљавином, тешко нервима, пресићеној нежној машини лепе женице! Напослетку, док се трпи, трпи, па онда пређе меру. Јаки ударци савијају, сувише јаки учине обично, да се жива душа, дотерана до ижице, пропне, узме фркати ноздрвама.

„Имајте на уму, госпођо, да би лепше било да кажете: Ја сам те паре одбила, но да тврдите да о њима никад ни чули нисте.[2] — Ја остајем при том, господине, да ми о тим парама нико ни помињао није; има ли то, за бога, смисла нудити петнаест луидора жени мога положаја? мени која сам у очи истога дана стотину одбила! — У очи кога дана ви то кажете, госпођо? — У очи дана, за бога, кад ми... (ту застаде и уједе се за усну). — У очи дана, рекох јој, кад вам нико није говорио о тих петнаест луидора, је ли тако? — Ћутите, рече, скочивши гневно, или ћу

[1] Књижар Ле Же био је посредник између Бомаршеа и г-ђе Гоезман.

[2] Реч је о петнаест луидора.

вас сад ћушити... Баш ми је било стало до ваших петнаест луидора. Са тим вашим сићушним подмуклим фразама ви хоћете само да ме наведете да се изговорим; али кунем вам се да вам више ни речи одговорити не ћу (и лепеза ублажаваше, учестаним махањем ватру, која јој се била попела у лице).“

Бомарше је грцао од радости, давио се у уживању, сркао гутљај по гутљај њене забуне, осећајући како се теразије нагињу на његову страну. То му је било довољно. У осталом, велики *женољуб* (нисам ја реч сковао) и увек галантан према женскињу, тражио је сад да љубазнији крај дâ суочењу. После чаше жучи чашу меда, оно горње парче шећера: нов подсмех у самој ствари, али љубазан, сакривен, «позлаћена пилула,» оштар нокат под свиленом мачјом шапом његовом.

„Било је десет сати у вече, пред сам крај седнице. — *Homme atroce*, рече ми она, прочитали су вам моје саслушање, а ви одговор одлажете за сутра, сигурно зато да бисте боље могли средити своје пакости; али вам ја ево кажем, *misérable!* да ако ме не интерпелишете одмах и без приправљања, сутра вам то више не ће бити допуштено. — А одкуд ви знате, госпођо, да сам ја грозан човек, неваљалац?.. Али како му драго, ви желите без одлагања интерпелацију? Морам вас задовољити. Интерпелишем вас дакле, госпођо, да нам с места кажете, без премишљања, без приправљања, зашто ви на својим саслушањима казујете да вам је тридесет година, кад вас ваше лице утерује у лаж, показује само осамнаест?“

Знате ли шта је сад било? Не, не ћете никад погодити. г-ђа Гоезман је узела своју лепезу, огрнула мантиљу, па замолила Бомаршеа да јој дâ руку до њених кола. Не варају вас очи: замолила га да јој да руку до њених кола. А и шта је на послетку могла да ради? Зар ви мислите да је младој, лепој жени једној — г-ђа је Гоезман била лепа — лако осам сати проводити у таквом разговору са лепим и духовитим човеком, са којим би много лепше било говорити о тисући других пријатних ствари, којима љубазан и интелигентан каваљер уме занимати своју даму? Па нека иду с милим богом и муж и парница, те две већ и онако најдосадније ствари на свету! Бомарше је, разуме се, одмах пристао на њен позив, и

одвео би је био. да им писар није приметио, да би то изгледало смешно, да њих двоје сиђу тако руку под руку, као најбољи пријатељи, у најбољем споразуму. Он јој се онда поново поклони, па тек:

„Реците сад, госпођо, јесам ли ја збиља тако *грозан*, као што су вам причали? — Па нисте, али сте, ако ништа друго, оно бар велики обешењак. — Оставите, дакле, госпођо, грубе грдње људима, оне увек кваре женска лепа уста.“ (Сладак осмејак, на овај комплименат, поврати вашима њихов пријатни облик, и ми се растадосмо);

завршује он то причање у свом мемоару.

Овде, шта имам да кажем? Шта друго, но да понављам оно што су пре мене надлежнији рекли о комичности, о духовитости, о обешењаклуку, о препреденом излагању оваквих сцена. И у овом осакаћеном облику, у коме сам ствар изнео (ја сам учинио како сам боље умео) морали сте опазити, да је то један од најлепших, најсавршенијих комичних призора у књижевности. Што се мене тиче, ја му не налазим равна ван у Молиеру, Лабишу, Мељаку и његовим властитим комедијама. Сад ће вам већ разумљивије бити одушевљење којим су *Мемоари* дочекивани, и заједно са мном чудићете се овој оригиналној природи, која је у реалном животу умела састављати комедије какве се ретко у књижевности налазе.[1]) —

Четврти мемоар, најлепши рекосмо, прича епизоду његова путовања у Шпанију. Ако су суочења са г-ђом Гоезман урнеци лепе комедије, ова је епизода један од

[1]) Његови противници износили су да Мемоаре није он писао. „Ала су невешти! одговарао је он. Што за бога и они своје не поручују код истог писца!“ (Гиден, 10?.) Осим тога, што су у папирима Бомаршеовим сви концепти његовом руком писани, и сви брилијантни пасажи три четири пута његовом руком прерађивани, не може бити сумње да је писац *Севиљског Берберина* и *Фигарове Свадбе* био кадар бити и писац Мемоара. У осталом, сви паметни и поштени људи његова времена нису ни за часак сумње имали. (Русо је говорио „да се такви мемоари за другог не пишу.) Они баш који су сами давали другима да за њих пишу (Пор. III. Мем.; одговор Бертрану), пребацивали су му то. Оваква потварања нису нимало чудновата; она се дешавају сваком који се одмах првим ударцем покаже крепке и извеџбане руке.

најлепших романа које имамо. Из њега је Гете *Клавига* извадио. Готово сви међу онима који су о Бомаршеу писали, мишљења су да је сентименталну публику друге половине осамнаестога века највећма освојила ова истинита приповетка својом сентименталношћу сасвим у жанру тадашњих романа Ричардсонових. Вероватно. Што је сигурно, то је да је сама литерарна лепота њена, остављајући сентименталне примесе на страну, била довољна да поведе свет за собом. На жалост, епизода је толико велика да је, покрај све њене литерарне и биографске важности, ни у изводу не могу испричати. Остаје вам дакле да сами прочитате четврти мемоар; не жалите труда.

Правична ствар, неспособност и велико непоштење противника, духовитост и занимљива форма *Мемоара*, довољни су да објасне како су *Мемоари* могли освојити јавно мишљење. Овим околностима треба још додати смелост, која је од вајкада имала у Француској ту врлину да задобије публичине симпатије (активне, не платоничне) сваком који је има. А у оно доба кад је Волтер за багателу могао бити двапут бачен у Бастиљу; кад је Латид, за једну увреду г-ђе де Помпадур, могао лежати у истој Бастиљи тридесет и пет година; кад је Фавор био на прагу њеном само зато што његова лепа, верна женица (једна од оних жена осамнаестога века, које су нам остале као окупане у златној светлости духа, лепоте и веселости) није хтела да изневери свога мужа за Морица Саксонског; у доба *писама с печатом*; у доба кад је око сто осамдесет ценсора функционисало — писати мемоаре који су се спрдали и лицу и потиљку, и у лицу једног члана парламента изигравали цело тело, омражено истина, али у пуној власти и сили, није зацело била мала смелост[1]. — Напослетку, свему још ваља

[1]) Енглези су му адресовали писма: Гну де Бомарше, једином слободном човеку у Француској". (Гиден, 477.).

додати поменуту омраженост парламента Мопу, установљенога државним ударом, одржанога до тога часа незаконито и насиљем. Постање тога парламента знате или можете наћи у буди којој историји овога времена). Бомарше је од првог дана видео какву корист може извући из те мржње; умео је везати своју ствар за општу, начинити од себе паћеника, мученика који страда од опште несреће. Цео га је свет сматрао, прича његов пријатељ Гиден, као «бранитеља потлачене слободе и народног осветника.» Његова је ствар публичина ствар. На дан пресуде, светина скупљена око суда, од рана јутра до мркла мрака, граје, прети, чекајући решење. Судије парламента Мопу, пошто донеше пресуду против Бомаршеа,[1] чекају мрак и извлаче се из суда побочним степеницама; узалуд. Са свију страна падају увреде и грдње на смањена леђа земаљских представника божје правде. Наружени, преплашени, неће се међу њима ни један наћи да изврши пресуду над «народним трибуном.» Бомарше, ако парницу није био формално добио добио је стварно. Многобројни посетиоци долазе му на честитање; кнез Конти, «најохолији међу свима кнежевима краљевске фамилије,» иде његовој кући, позива га са војводом де Шартр на свечан ручак, узима га у своја кола и дуго разговара са њим «да покаже свету како ваља поштовати велике грађане.» Цео свет жели да га види: «прави триумф...» Кад је доцније (1776) био и службено ослобођен од казне, «гомила захвата суд, дочекује решење са највећим одушевљењем и, кличући и ликујући, износи Бомаршеа, на рукама, у триумфу, из суднице до његових кола.» — Кад напослетку донеше у његову корист пресуду и у парници са Ла Блашем (1778), светина више не зна шта ради: «хиљаду гласова понавља: Бомарше је добио! цео свет пљеска и кличе, иде уз

[1]) Бомаршеа су били осудили на «сраман укор (blâme);» тако исто и г-ђу Гоезман; а Гоезмана су пустили «из недостатка доказа (hors de cour),» што је било готово тако као да је био осуђен. Пор. Волтер, Кореспонденција, писмо 9075.

узвике и ликовање његовој кући; људи, жене, познати, непознати, грле га, честитају му...; у вече иду к њему са добошима, флаутама, виолинама, дижу ломаче, пале свечане ватре... и певају му под прозором нарочиту за ту прилику спевану песму.[1])» — Ово је последњи степен на који се испиње човек од акције. Бачен на ову земљу као црв међу црве, гладан и жељан међу друге гладне и жељне, он држи да су ноге зато дате да се њима иде, а руке да се њима ради. И од првог до последњег тренутка, он ће кретати и ноге и руке. Једанпут ће их кретати да послује, други пут да потискује. Јер није довољно сејати и корачати, ваља умети распремити земљиште и прокрчити пута. «Гомила је, много је света, свак би трчао: зато гурај, гони, удри лактом, претурај, стигни који можеш; остало под ноге.»[2] Сметаће другима који истим путем иду, и зато ће на сваком кораку имати по једну кавгу. Ако је јаке руке и од тврда камена, поломиће синоре који му сметају; од рушевина, од поломљеног оружја противничког, градиће степенице које ће му олакшати његово пењање; а под трењем и кресањем сипаће око себе варницама које засењују и пале, градећи као неку врсту сјајне илуминације његовом триумфалном напредовању. Напослетку ће освојити што је хтео, испети се камо је желео, заузети положај, ући у светлост, и са материјалном добити пожети акламацију масе, освојити је, и уз бурно пљескање и клицање њено ући у свој нови, позлаћени дом славе и богаства.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

Богдан Поповић.

---

[1]) Гиден, 103—107; 194; 218—226. Пор. Бетелхајм, 271—273; 399—402; 414—416. Ломени, I, 368. 369; 443 и сл.; II, 61 и сл.

[2]) Фиг. Свадба, ч. III., сц., 5.

ВИЂЕЊЕ

Ноћ је покрила све: тамна завеса њена,
Звездани крије свод и брда удаљена;
Јесењу кишу бура са свирком напољу прати,
Свет је већ давно усно ал' ја не могох спати:
Будућност неизвесна ко зна како ће доћи,
А прошлост своју сликах у овој мрачној ноћи.
И тешка нека туга обузе моје груди,
С презрењем ја се сећах на живот, свет и људе!
На наде увенуле што сам их некад сново
На прошлост ојађену а и на доба ово.
А из ових ме мисли, тек им се бејах предо,
Шум неки чудни трже и с' ужасом сам гледо:
Преда ме стаде страшна, још невиђена слика
С' грудима од метала а срцем од челика!
И са ужасним смехом рече ми: не преклињи!
Мене ни молба твоја нити проклетство кињи;
Твој живот даље ће тећи к'о што је до сад тек'о,
За тебе што је отров за друге биће млеко;
Теби што душу ломи, другом ће живот дати,
Својом ћеш стазом, али — *без мене* путовати! —
Гвозденим прстом тада притиште срце моје,
И смејући се страшно записа име своје;
С' ужасом чито сам слова и стај'о узбуђено,
Али на срцу оста за навек — *име њено!*

М. Ј. Илић.

„ДЕСНОКРИЛНИ“

ПРИПОВЕТКА ИЗ СРПСКО-БУГАРСКОГ РАТА

* * *

Кад дођосмо ми, резервисти, у војску на бањичко брдо, одмах нас разредише по четама у сва три батаљона н-скога пука. Ја дођох сада у другу чету, ма да сам одслужио рок у четвртој. Постројише нас по висини у фронт, да би сваки знао своје место, и ја тако дођох до Петра Стипуровића. Он је био деснокрилни а ја до њега. Ни сам не знам како сам га одмах заволео. Допадало ми се некако оно његово доброћудно лице, са неком разблаженом сетом, која изражаваше, не толико неодлучност, колико благост и неку наивну простосрдачност. Али ипак за то, био је он вазда присебан, окретан и схватљив, бистрог ума као видра.

Није био баш толико леп. И ако нешто бледуњав у лицу, беше он ипак здрав, саразмерна састава, гипка стаса и стална корака. Имао је црне, велике очи, наткриљене дугим трепавицама, мале кратке брчиће, црне као гар, танке усне и меланхоличан поглед. Све ме је то њему привлачило, престављајући ми једну сеоску природу, са не дубоким мисленим погледима, али ипак сањалицу, који се у слободној природи, где се родио и одрастао, заноси небеским плаветнилом, сјајном месечином у летњим ноћима са милијунима треперећих звездица, звуком пастирских двојница или умилном песмом млађаног девојчета. . .

За мало, па се и он приближио мени поверљивије. Имао је вазда искрено понашање, и ако је био чудновате нарави, час весео да се крај њега мораш и ти, ако

ти није до тога, да развеселиш, а час опет тужан и смућен као човекомрзац. Отворио ми је своје срце, не баш толико сопственом вољом, или што би по природи био такав према свакоме, већ више нагнан осећајем неке дужности дружељубља, да врати поверење за поверење.

Био је ваљан војник, и као резервисти, неје му требало више од неколико дана, па да се понова врати строгој војничкој дисциплини, да уђе у колосек војничког живота, и да без много муке беспогрешно обнови механичко кретање тела и руку при маршу и на учењу....

Био је вредан и послушан, хитар као веверица, али уједно имађаше у себи и неког човечанског поноса, што ћеш ретко наћи у многих војника. Није трпео да се ико са њиме титра и шали, али службу није никад избегавао. Нарочито се није слагао са нижим чиновима, особито капларима, са њиховим натресањем и сталном жељом да ти покажу на сваком кораку своју моћ као — старешине! Често пута изда га његово стрпљење, те би им и отворено стао на супрот, не подавајући се њиховим ћефовима, или би се обично жалио командиру на њих.

Нису га трпели четни каплари и поднаредници са те његове одлучности и готовости, да се противи њиховим захтевима, који су често у мржњи били и неправедни и необуздани. Ни четни наредник чак није му био наклоњен, знајући за ту његову «непоправиму» особину, коју су вазда каплари преувеличавали. Али га је за то поручик Јова, командир наше чете, јако волео као ваљана и вредна војника. И заиста, да му није било тога, Петар Стипуровић, по капларском расположењу, не би избивао из апса и «кочића.»

Поручик Јова хвалио га је свуда; није нам он један пут рекао:

«— Овако, онога, да ми радити пушчане радње као Стипуровић, да руке сечу ваздух а пушка, онога, да чини „трас трас," као да хоће да се пребије»....

Или:

«— Пазите како маршира онај «деснокрилни,» онај Стипуровић, стоји, онога, као стена, а кад избаци ногу затресе се земља, онога.»...

Тако га је вазда хвалио наш проседи поручник Јова, који је служио десет година као потпоручник, био нежењен, а волео јако женске и ракију, имао вазда масну јаку на мундиру, много ордена на грудима, закрвављене очи, прћав нос са ноздрвама на више, криве чизме и сат «анкер» са петнаест рубина, кога је непрестано хвалио и носио у кесици од јеленске коже, небројено пута дневно вадио из џепа; уз разговор је употребљавао уз сваку другу реч, узречицу «онога,» а био је добар као добар дан.

Кад смо гађали нишан «деснокрилни“ тако је Петра прозвао поручник Јова, би увек погодио ако не баш у центар, а оно у први круг до њега.

Једном у Медошевцима, на стрелишту, чак је и командант пука похвалио Петра:

—Овако, јунаци, да нишаните као што ради овај војник, и трене кад опали, стоји мирно као стена, а увек удара у центар! како се зовеш ти војниче?

— Петар Стипуровић.

— А, то ми је, онога, врло добар војник, господин мајор, додаде поручник Јова.

— А одакле си ти? упита мајор Петра и не слушајући командира

— Из села М. округа смедеревског.

— Ти си резервиста

— Јесам, господин мајор

— Је си ли жењен?

— Нисам.

— Браво, браво, такви да сте ми сви — рече командант пука. — Господин поручниче, настави, окренув се нашем командиру, овога војника наградите медаљом доброг стрелца!

— Ја сам већ добио кад сам служио у стајаћој војсци, господин мајор, рече Петар.

— Па где ти је?

— Изгубио сам је у селу.

— Па добро, добићеш другу, а ви г. поручик забележите ми његово име, хоћу да видим, да ли ће се и у будуће, ако чега буде, показати тако добар војник!

— Разумем господин мајор, рече поручик Јова, салутирајући.

Петар је био потпуно задовољан, али су за то каплари наше чете грицкали уснице, љутили се и у души га још више мрзели.

То је било пре подне. По подне је већ каплар Боја, као «дежурни» извео Петра на оптужбу, на рапорт командиру Јови.

Каплар Боја беше омален, крутуљав младић, ћосав, без бркова, имао је овнујски нос, ситне, мачкасте очи, ретку плаву косу, испупчено чело, и једну белу а другу црну обрву. Био је најстрожији каплар у целој чети. Гонио нас је неуморно, за најмању ситницу изводио нас «на рапорт», оптуживао, одређивао на најгоре послове, тако, да се само онај могаше спасти који га је частио, ласкао му и позајмљивао му новаца, које он није никад враћао, нити мислио враћати. Неколико јадника, који доцније дођоше од нас у чету, пропиштали су од њега, јер им је њега поручик Јова одредио за наставника да нас у учењу достигну. Беше то доста бистар младић, а завидљив и поносит на своју звездицу. Учење је радио врло добро, а у одржавању «дисциплине» био је такође вешт.

У његовој «десетини» никад није командир нити командант нашао неисправности на смотри. Пушке су се споља и изнутра у цеви сијале као злато, а у оделу и спреми такође је знао да дотера војника да буде азуран. За то га је и волео командир Јова. Официри обично заволе такве капларе и ниже чинове, који са страшћу

и вољом воде надзор о исправности и строгу дисциплину над војницима, ма да их се средства, којима нижи чинови то постижу, слабо тичу. Са таквим капларима њима је много лакше, прво, што не мора о свему том сâм да се мучи и стара, а друго, зна да ће код таквих каплара његова чета бити увек спремна, да, и кад се он не нада, може виши старешина наћи све у «исправности.» То је њихна сујета коју ће чету командант батаљона да призна као најбољу, као што се и батаљони команданти труде да им батаљон буде бољи од другога. Тако је то и у мирном стању, у гарнизону по касарнама, а како ли тек официри воле такве капларе у доба логорског метежа, мобилизације нових војника, где још не зна добро сваког, где не може да води о својим рачун у логору од толико хиљада људи, где сваки жели да избегне службу, да «забуши» учење, како се војничким језиком каже.

Такав вам је био каплар Боја, резервиста.

«Деснокрилни» је изашао «на рапорт» командиру Јови. Каплар Боја тужи га: да му је Петар нешто одговорио, није га као «дежурног» у чети хтео да послуша, да иде у варош по хлеб, и да му је казао: «одмакни, ја тебе не слушам, мене кад хвали командант пука, ја не слушам капларице.»

Све је то била сушта лаж. Нико то није чуо, сем каплар Боје и његовог побратима каплара Алексе. Они су то измислили.

Поручник Јова, колико је био добар и праведљив, ипак се могао на оваке непослушнике, јако да наљути. Плануо би као ватра, развијене, крупне јагодице његове зарумењеле би се неким карминским руменилом, које је у плаветнило прелазило, усне и брада би му заиграле и онда тешко војнику који је пред њиме! Како је предао нижим чиновима сву власт у чети, тако им је безусловно веровао. Наша чета је до душе најбоље радила и предњачила у свему, али је било највише незадовољника,

који се не устручаваху да и јавно осуђују капларске ћефове.

Петар се бранио колико је могао, и ма да је поручик Јова веровао да је то он учинио, није био према њему тако љут, већ га је благо саветовао, да то не чини више, и осудио га на три дана затвора, што му је то прва казна, и што је добар војник.

Сиромаха Петра поведоше у затвор. Тешко му је пала ова срамота. Кад је дошао у шатор да узме своју простирку да има у затвору на чему спавати, видео сам сузу у његовоме оку. Опростив се са мном, тешко се ражалио, али сам ипак из сузних очију видео како сену варница, кад дође пред шатор каплар Боја са речима:

— Гле, зар се ти још ниси одвукао у затвор, јер хоћеш да зарадиш још неки дан, мало ти је....

Петар је оћутао и отишао у затвор. Било ми је тешко тога дана и ноћи. Како смо у фронту били заједно једно до друго, становасмо и под једним шатором, разговарајући се и ћаскајући, кад би били расположени, да нас често и крај свег умора тек пред зору свлада сан. Често пута тако, причао ми је разне сеоске приче и догађаје о прелу и вештицама код «бреста», о неком Јолу Перуничићу, који је хајдуковао са чувеним Јевђорићем, а родом из његовог села и кога није «било олово». Или би понекад запевао какву сеоску мелодију са слабим и дрхтећим, али тако пријатним гласом, да ме је често до раздрагања доводио. О себи се устручавао да говори, знао сам, да је нежењен и да има оца и мајку, ништа више. Кад год бих га запитао, да што ближе дознам о њему, ућутао би, и окренуо разговор на што друго. Био је нека поетска природа, бурно његово срце и осећаји таласали су му груди, кад би хтео што ближе од мене да сазна о сунцу и звездама, о «оном» свету, о Богу, о «анђелима». Сав би се претворио у уво, слушајући са притајаним дисањем моје разлагање о природи и световима ван нас. Веровао је у Бога, у рај и «пако

где се горе безбожници намазани катраном», и у вештице, вели: и сам је једном видео вештицу, а његовог је оца кад се враћао из Београда ијашила, те је од онда изнемогао и оболео. У њему су се будили неки осећаји које није могао да разуме на чисто. Мрзео је јако Турке, и каже да је још у првоме рату као дечак пошао у добровољце, али га отац вратио с пута. Стварао је себи неке идеале да се турско царство победи, и осећао се веома несрећан, што се то не оствари. Мрзео је много на капшаре који су му и оца упропастили. није никоме веровао, налазио је неке насладе у несрећи, да јој се противставља, да јој се пркоси. Са заносом је говорио о пролећу, цвећу и жетви и одушевљавао се ратним песмама, и волео је да буде рат, те да он погуби каквог непријатељског војводу, па да га онда поштују сељаци као командира Животу, који има пуно «ордена», а два пут је био тешко рањен, а не би — вели — марио и да погине, само да га куршум добро погоди, да се много не мучи, или да не допадне жив у руке непријатељу....

Сећајући се свега тога, ја остадох сам, погледајући на празну сламу, под шатором где је његово место било. Како сам тада омрзао два пута више каплара Воју због његовог опадања, али сам морао ћутати, да и мене не узме на зуб, јер и ја сам само редов.

Сутра дан пред ручак измолим се код четног «дежурног», да ја однесем ручак нашем апсенику Петру, да не би другога одредио. Уз пут у варош купим му и мало дувана, и једва нађем апсану, чак на доњем крају нишкога града, близу бедема.

Мала мрачна апсана беше читаво сместиште од ђубрета, прљава до зла бога. Зидови неокречени, већ ишарани са стотинама имена оних паћеника, који ту преседише, и са разним сликама свакојаке природе. При врху омазан прозор са решеткама, а светлост пада косо на прљаву тестију са водом и на неке даске на земљаном поду, које су уздигнуте на једноме крају зида, а спуштене

на другом и служе место кревета, а неколико пањева и цигаља место узглавника. Буђ и влага ударају у нос и гуше те.

Петар се јако обрадовао кад ме видео. Са свим се беше променио за једну ноћ. Лице му много више побледело но обично, а очи тамне, упале и влажне.

— Нисам тренуо целе ноћи — рече ми. «Плакао сам, срамота је рећи, као мало дете. Таман сам јуче био мало веселији, а тај рђаковић загорча ми живот: је си ли видео шта је измислио?»

Почео сам га тешити, али све беше узалуд, он остаде и даље тужан и невесео са сузом у оку.

Узео је у уста неколико кашика већ давно охлађене чорбе, коју сам му донео, појео неколико залогаја тајина и одмах запалио цигару спустивши тужно главу.

Беше ми тешко да га тако гледам невесела. Да бих га натерао да се разговара ма о чему, почнем ја разговор:

— Бога ти Петре, кажи ми право, шта је овоме каплару Боји, те се тако навезао на тебе, не трпи те, гони те и пањка? Знаш још онда кад те је у Београду одредио првог дана пошто дођосмо, да переш казане и да две ноћи узастопце «пожарчиш». Оно истина није ни према другима он бољи, али према теби нарочито...

Он поћута неко време, као да није чуо моје питање, али се трже, погледа ме и отпоче:

— Видиш, рече, теби је то чудо, али мени није! Ја ти нисам баш ништа причао, али што да ти причам, кад немам причати што добро, шта и да чујеш зло? Каплар Боја ти је велики нитков и рђа. Познајемо се ми добро, из мога је села, на несрећу. Отац му је добар госа, али није, како причају, стекао то имање поштеним путем. За то му се сад свети Бог на сину. Боја ништа не ради. Скитуца се по селу, бадавадише по каванчинама, игра карте, и јури за девојкама. Може му се, нека му је просто. Њега отац има једног, размазио га, па сад и сам види да не ваља, али његово се назвало, па

ћути, трпи и покрива га, нада се да ће га женидба опаметити. Ја сам, видиш, сирома човек, али брате сутра где хоћеш и од кога хоћеш да потражим двасст дуката, сваки би ми дао и без облигације, чију хоћеш цуру да запросим дали би ми је. Отац ми је стар, а пре две године се још и исакатио. Кад је ишао у дрва, потегне те сикиром осече све прсте са леве руке, до шаке, и то му се непрестано позлеђује. Имамо нешто и имања, али то треба радити. Нас два радника, ја и стара, изнемогла мајка. Да плаћамо надничарима, нема се откуд, једва саставимо за порез. Тако се кубуримо. Сестра ми се ономлане удала чак у Гружу, а док је она била код куће и отац здрав ишло је добро....

— Па што се не ожениш, па ето вам једне снаге више; упадох му ја у причање.

— Лепо је то што велиш, да се оженим. И ја бих то давно учинио, али знаш како наши сељаци веле: коју нећу ону ми намећу, коју оћу ону ми не даду — рече он, насменув се јетко.

— Е, а зар ти волиш неку?

— Да ли је волим? рече он мало узбуђено, а лице му се зарумене. Он скиде шајкачу, поглади немарно руком по коси;

— Па-а-а-â, волим је jä, — и опет ућута.

— Ама, је ли бар лепа, чија је, како се зове, навалих ја на њ' питањима, радознао као девојчица.

— Не знам како за кога, али је за мене лепа. Зове се Миља. Ама за мене, рекох ти, лепа је. Витка је, ситнушаста, али што има лепе црне очи, кад те погледа, да ти памет стане.

— Па чија је, и кад ти се допада, што је не узмеш за жену? — упитах га ја мирно.

— Ево шта је. Миља је ваљана ђевојчица, црнпураста, коса као гар, а очима кад те погледа да изгориш. Одавно се нас двоје пазимо. Друговала је она са мојом сејом Станом. Била је, душе ваља, много млађа од ње,

али ипак је радо нашој кући долазила. Знаш, још смо се онда радо гледали, као деца, па тако остало и данас. Што је, велиш, не узмем за жену? Давно бих ја то учинио мој соколе, да ми није сметње.

И ту он тешко уздахну и омахну два три пут главом:

— Миљин отац је први богаташ у селу. Ти га знаш, ја сам ти причао већ много о њему. То је Живота командир. Права јуначина, не мож' да га се нагледаш, сушти Краљевић Марко! Кад се тај обуче по војнички, припаше сабљу а груди му прекрили све сами ордени. Два пут је био тај рањен, сад нарамује на леву ногу, јер му је куршум раздробио сву стопалу, па му доктори извадили четр'ес кочица, а он издржао све то и остао жив. Он нема никог сем Миље. Воли је као очи у глави. Он зна да се ја и Миља пазимо. Ако хоћеш, вала, зна то и цело село.

Али се командир Живота живи врло лепо са Бојиним оцем. Они су стари знанци, заједно су ратовали, а уз то још обојица богати. Боја заволео Миљу као сумануте, а она га и не гледа. А Бојин отац опет навалио на командир Животу да даде Миљу за Боју, да му се смири син, да се поправи. Он би и пристао, али Миља је бризнула у плач, кад јој је то поменуо. Боја је умео да се претвара пред Животом као свака рђа. А он је још писмен и каплар, а донео је из војске врло лепу објаву. Њега је Живота заволео као и ваљана војника, јер је и Живота био душом и срцем војник, ратник. Он често рекне: «ко је добар у војсци као војник, тај је добар и јунак у рату, а ко је јунак, то је прави Србин, за тога бих ја увек погинуо; такви синови само ослободиће Србију и подићи јој стару славу.» А Боја се тако лепо увуче, те стоји добро код Животе, те ми пркоси!

— А шта је са Миљом?

— Она је задала мени тврду веру, да ће само за мене поћи, па ма и побегла од оца. Боја је полудео за

њом, исушио се као стабљика од мраза, што га Миља не гледа и избегава.

— Па како ће се то напослетку свршити? запитах ја.

— Ко то зна! Не знам, да ли ћу је ја још икад и видети? Можда ћу погинути, ко зна. ако буде рата. А ако останем жив, ако се вратим.... и мене не мрзи Живота.,.. нема ни за шта вала, мањ' ако не за то, што сам сиромах. Ето сад си чуо што је каплар Боја такав према мени, и што ће можда још више шта налагати и подметнути да ме упропасти......

Сад ми беше све јасно. Каплар Боја овде је био још и осветник своме противнику у љубави, за то је био и необуздан у својим предузећима против њега.

— Ти знаш, сетићеш се, настави он, кад полазисмо за Ниш из Београда, кад на «штацију» дође онај крупан човек, у гуњу, са дугим брцима и шајкачом, па се пољуби са мном и Бојом. То је био командир Живота. Знаш шта нам је рекао «Деде, па се покажите јуначки, као што смо се ми показали; немојте да нас постидите. Ко се од вас боље покаже у рату, и ако да ј Боже, останете живи, славе ми, тога ћу да зетим. Ево вам речи и руке. Хоћу да ми зет буде јунак и Србин»! Дај Боже, да буде некога белаја, видећемо ко је бољи јунак: ја или Боја?

— Знам, али ти ћеш да јуриш и погинеш у лудо. а Боја ће да се извуче и остане жив, па ће опет Миља да буде његова....

— Вала нека му је просто, ако то учини. Ја верујем да ће бити такав, та он је права кукавица! Ни у селу никад није смео да ми удари у лице, већ иде те ме пањка и опада за леђима, као жена, или поткупи његове другаре, те ме пресретну и нападају ноћу, да не смем никуд без сикире да се мрднем од куће..... Али ја верујем да ће Живота одржати реч!

Ако има Бога на небу, видеће он моју правду, неће он дати да се једно његово створење тако пати и страда

до века. Напослетку, како он хоће. у његовој је власти све. Што ми придели, хвала му....

И тако он ућута Пуштао је густе димове из запаљене цигаре, а ја сам дуго гледао у његово благо, сетно лице, и дуге трепавице, на којима се, као роса на цвећу, блистале ситне капљице од суза....

Пошао сам да идем. Он се трже из својих мисли. — Одлазиш већ — рече ми. — Но, жури се да и ти не зарадиш апс. Како ли ћу ја сам провести ову ноћ? Прошле ноћи попео сам се на даске до прозора и гледао непрестано на варош, поље, на месец и звезде.... Сува планина сва је била светла од месеца, а Виник и Горица тако исто, све је то тако лепо изгледало као да сам код своје куће у селу.... Сетио сам се на оца и мајку, на сестру Стану, кад смо у нашој авлији тако лети при месечини седели поред мајке, па нам она причала да сваки човек има своју звезду, и још много тако лепих прича! Што ти је човек! А где сам сада? У нишком граду, у затвору, где су још наши дедови проливали крв.... како нам је оно причао попа, кад је чуо да ћемо у Ниш....

Једва се растадосмо.

*

Трећи дан је дошао Петар натраг у чету, издржао је затвор, и јавио се командиру Јови. И ми опет почесмо живот по старом, бесмо заједно.

Каплар Боја и даље је био онакав исти према њему. Петар га је избегавао, што је могао више, али ипак сносио је све муке. Ја сам добро стојао код четног наредника. Често сам са њим радио спискове и помагао му у канцеларији. Код њега сам се мало заузео за Перу. Није то остало без успеха. Испричам му шта је у ствари и сад опет наредник зовну Боју, опомену га, да се махне Петра, кад је то добар и послушан војник. Каплар Боја га је тада још више омрзао, али му није смео ништа....

Тако смо проводили јесењске, мочарне дане у Медошевцима: скоро исто радисмо сваког дана. Четна, батаљона, пуковска учења, гађање у нишан, парадни маршеви, пољске и ратне службе, маневре, смотре — све је то редом ишло једно за другим.

Једног дана кад сам из гарнизоне канцеларије узимао писма и аманете за наш батаљон, наиђем и једно масно и угужвано, адресовано неким бледим, водљикавим мастилом, за Петра Стипуровића. Обрадовао му се јако. Даде га одмах, да му га прочитам. Пише му општински ћата Сретен Симићевић, а од стране оца и мајке. Поздрављају га много, а веле му, како су му по неком сељаку комордији послали преобуке и чарапе. Вели се даље у писму, како су чули из Бојиног писма, да је био у апсу три дана, за непослушност. «Командир Живота долазио кући и јако се љути на тебе, што си такав.» Између осталог пише: како им је тешко без њега а на дому зло. Ништа се не ради, а и жито је већ на измаку. Продали су за порез и «Шарку» краву. Моли га отац да се чува и слуша старешине, а Миља нас, вели чешће обиђе, наврати се, али је нешто ослабила, и побољева често. Пита за тебе и поздравља те....

Беше то тужан, невесео дан за сиротог Петра. Изађе му пред очи цела слика његовог села, у коме знају за његов апс, па после бедно стање на његовоме дому... Овде опет гоњења и напори, далеко од куће и својих.... Али једино га је тешила помисао, да га се Миља сећа, да за њ распитује, да обилази његове родитеље... Био је неколико дана суморан, а ја сам морао отписати матери, како је здраво, како се овде живи, и поздравити Миљу, а «за апс» — вели — напиши, да ја нисам крив ништа, већ да сам одлежао за пра Бога, али сад да нећу да им причам како је било, већ ако се жив и здрав вратим ...

Тако сам и учинио.

У последње време Петар је био поштеђен од Бојиних напада. Нарочито, кад се мислило да ћемо у рат,

и када дођосмо из Ниша у Пирот и разредисмо се у селу Р. пред Пиротом. Сада смо само маневрисали, ишли на пољску службу, а на ситнице и цепидлачења није се много обраћала пажња као у касарни и Медошевцима. Само су нас сатрле посведневне пољске службе. Јурили би нас цео дан по височима и стрменима, са ранчевима и муницијом, у потпуној ратној спреми. Многи су онда падали као лесе изнемогли, многи одоше у болницу оболели . . . .

«Деснокрилни» био је као увек, више сетан но весео. Није од онога писма више ни једно добио, а вечито је мислио на кућу и родитеље, а и на Мињу. Иначе, после учења, лепо смо проводили по селу. Вина јевтина и у изобиљу, живине и меса по јевтине паре, дрва за ватру колико хоћеш, а спаваш под кровом, у суботи....

Нарочито се поручику Јови допадао овакав живот. Његове очи закрвавише се још јаче, а вели «код оваког вина, штета је пити воду «онога» права «зечија крв.» Шта би се пута и он ухватио до нас у коло, и заиграо као какав младић, а звао нас је «соколи,» и волео нас као децу . . . .

Каплар Боја ћутао је, није смео ништа од наредника, а и остали каплари прибојаваху се наредника.

Једном у вече, запитаће ме између осталог наш «деснокрилни» :

— Шта велиш, да ли ће бити рата?

— Незнам, а зар би ти волео да буде?

— Знаш, да једва чекам, да пуцамо један пут плотуном и правим куршумима, па да јуришимо на непријатеља, да их заробимо много, и да им отмемо топове, као што нам је причао командир Живота, како су они кад се тукли с Турчином...,

— А знаш да се ту лако гине!

— Па ако ће....

— А кућа, па отац и мати, и Миња, шта би они, кад би ти погинуо.

— Што ми то помињеш! Ваљда не гину сви редом, а после ако је суђено, не мож' ти друкчије....

*

Једне ноћи пробуди нас напрасно звук трубе на узбуну. Скочисмо и спремисмо се. Долети на коњу командант батаљона и рече нам да је објављен рат Бугарској, и да ћемо се сад одмах кренути напред, преко границе. Војници кликнуше весело, а ми смо већ прешли границу истога дана и чули пред нама плотуне и грмљаву топова од наше војске која је ишла напред. Ја сам ишао поред Петра у густим колонама двојних редова. На његовоме лицу беше више руменила но обично. Он беше не толико весео колико узбуђен. Налажаше се у душевном стању, где човека подузимају два супротна осећаја, страха и расположења, па час једно, час друго надвлада над разумом, а у оба случаја око срца ти је зима, усне ти задркте, не знаш од чега. Час би запевао, а час ти бура мисли натера сузу на око.... Тако је сваком ко први пут полази у рат....

Било је несрећно време. Ветар, хладно, вејавица. Крај друма засађена дрва оголела, једва на њима видиш који пожутели листак. Небо се натуштило сурим облацима, који прелећу један преко другог. Сва се природа сневеселила, више нас лете вране са гракгањем, час пада ситан снег, час опет киша. Ветар фијуче кроз пусте пољане, а друмом лапавица до колена. Дивља природа бесни. Сав друм, докле ти је на догледу, закрилила војска. Кога год војника погледаш, сваки је суморан, побледео и мирно гази раскаљани друм, удубио се у своје мисли. Све нам хаљине и лице попрскано од блата, али ипак многоме је срце весело. Чујеш и кикот и песму у наточ свега тога. Беласају се бајонети у вис подигнути, крче теретна топовска кола, чује се команда и труба, а иза наших леђа читав караван коморџијских кола и резервне муниције у сандуцима преко коњских самара....

Наш се поручик Јова једва држи на коњу, јашећи поред наше чете. Подигао јакуљачу од шињела, савио се, а мали коњичак гази тромо по блату, а са алатасте длаке слева се вода као са стреје....

Поред мене је «деснокрилни» удубљен у мисли. Војници лармају, галаме, певају и смеју се поред свих невоља. Шињел ти од воде тежак као олово, ранац ти претиснуо леђа а о пасу фишеклија напуњена бојевим метцима, хоће да одвали кукове.... Осећаш како ти се у чизму налила вода па се бућка. Петра ни мало не буни ова галама. Његово бурно срце и сањаличка природа као да гледа последње жуте листове, како их ветар разноси, како се лепршају и падају у блато по друму.... Каплар Боја се такође ућутао и пребледео. Иде поред редова, и замислио се нешто крупно. Не гледа више на војнике, не ућуткава их и не пази више на «равнање». Усне му се мичу, он разговара сâм са собом, одмахне који пут главом, и подигне руку као да нешто доказује, али се брзо тргне и плашљиво осврне, да ли га ко посматрао није....

Тако смо напредовали, а нигде непријатеља. Далеко пред нама чује се потмула грмљава топова и гроктање пушака. Срце ти задрхће при помисли да можеш свакога тренутка наићи на заседу непријатеља, са отвореним грудима противстати њиховим плотунима.

«Деснокрилни» слуша са пажњом и отвореним устима топовску ватру:

— Они се тамо већ бију — рече ми.

— Као што чујеш.

— Ама, кад ћемо ми?

— Имаћеш кад, не бој се!

— Знам, али ако их они победе, а ми и не дођемо до борбе, куд ћу онда ја жив у село. Нисам ни видео борбе. Бар да ми је да видим како изгледају Бугари....

И тако се целим путем он једио, што нисмо већ ушли у борбу.

*

5. новембра настаде очајан бој код Сливнице. Ми смо тек тада ушли у праву, љуту борбу. Било је исто онако време као кад смо прешли границу. Сива магла спустила се на пољу, да не видиш ништа далеко. Камените брежуљци и њиве беле се од снега, који целу ноћ не престајаше. Не знаш од куда почиње и где се свршава борба. На све стране грме топови и звижде хиљаде куршума. Од рике топовске и пушчаних плотуна чисто си оглувео. Пуцају Бугари са њихових сигурних и узвишених позиција, јече рањеници, падају мртви. Лете гранате и прште, изрише све сливничко поље.

Ми смо на отвореном пољу. Наш грудобран су наше сопствене груди изложене њихним плотунима. Сваког минута ватра са њихових позиција сипа, куршуми пиште поврх наших глава или се пред нама заривају тупим јеком у земљу.

Све четири чете нашега батаљона у бојном су реду. Већ су нас добро проредили. Принуђени смо да продужујемо паљбу лежећи, да Бугарима будемо мањи нишан.... Простриле смо се у бојном ланцу по влажној и блатњавој орници као лешеви. Многи нису никад више ни устали. Ми пуцамо очајнички. Не смеш руком да дохватиш цев од пушке, јер је врела као усијана. Али пуцају и Бугари. Нису они добре нишанџије, али их је маса и бију из сигурних заклона. За леђима грме наше батерије, и на врховима брда, где су бугарски откопи, прште слабе палисаде, падају непријатељи. Сваки добар погодак наше гранате војници пропраћају са «ура». Сви лежимо, само се поручик Јова шета поред ланца, распоређује муницију и каже нам да добро гађамо. Његове крваве очи још више севају, а од унутарње ватре, раскопчао је тај стари ратник свој шињел. Како су му тада испод про-

седе браде величанствено доликовали они многи ордени на извешталим пантљикама....

А Петар Стипуровић сигурно нишани, опали па опет пуни. Он је весео и слободан као да се навикао од вајкада на опасност. Често би ме погледао, затражио ракије, повукао из моје чутурице, па би онда додао гледећи на бугарске шанчеве:

— А што не изађете синови голи из шанчева, што опалиш, па се одмах сагнеш, а? Непрестано пуцамо У локви где лежимо већ је бара До коже смо мокри и блатави. Магла се не диже а снег непрестано пада.

Труба засвира «постепено напред».

«Дижи се», па напред виче поручик Јова. Ми се подизасмо и пођосмо пуцајући. Што смо ближе њима ишли, све су већма звиждали куршуми. Многи су онде погинули, али немаш када да га гледаш и жалиш. То исто може се и теби десити сваког тренутка.

Доста смо се већ приближили непријатељу. Иза нас крећу се у напред наше батерије, распоређују се, а такође и потпора.

Већ јасно разазнајемо непријатељске опкопе. Прво један, па после иза њега безброј других, а на врху најглавнији

На коњу дојури један коњаник и нешто рапортира на уво поручик Јови, који се окрете нама

— Јунаци, напред, да отмемо онај шанац. Он мора бити наш, така је заповест! Ко први ускочи у шанац добиће и медаљу и чин и награду. Напред! Сад ћете видети како ће се разбећи ти бугараши.....

Пођосмо у напред. Стиже нас и потпора и помеша се са нама. Труба засвира «напред», а ми лепо видесмо полазећи у напред, како Бугари из позадних шанчева дојурише, напунише овај први само да га одрже, и оборише очајну ватру на нас. Кад смо се приближили близу, метнусмо нож на пушку, па у колонама командоваше «јуриш». Већ смо ту близу. На неколико корака пред шанцем

Озго са висова лети на нас куршум и шрапнел. Ускомешаше се Бугари у шанцу. Многи окренуше леђа и почеше бегати.

— Скачи у шанац, дере се поручик Јова између нас.

Настаде ужасан метеж! Сваки се устезао да иде у сигурну смрт, јер из шанца сад ређе сева ватра, него се сијају оштри бајонети. Али ипак угледах како тројица од наших ускочише у дубоки ров и горе се на шанац успужаше.

Беше то наш наредник, Јерко, из треће чете и Петар Стипуровић. Настаде горе гушање око заставе. Наши војници јурнуше сад сви у ров и почеше изалазити горе на шанац, а «деснокрилни» се гуша са бугарским заставником....

За мало па се разлеже урнебесно «ура» по шанцу. Сви бесмо у шанцу, газећи преко бугарских војника, а онај остатак живих побеже. Петар је поносно држао бугарску заставу крвавом руком, подигнув је у вис, гледао је бугарског заставника, како се ваља по шанцу, а из уста му избија црвенкаста пена....

За мало потраја наша победа, узалуд мука и жртве. Озго се спустише Бугари као мрави у густим колонама на нас, да свете своје погинуле! Залуд наш трубач дува већ пô сата за помоћ, али је нико не шаље, залуд изгледамо око себе сандуке с муницијом, њих нема. Ми смо и без једног куршума у фишеклији, а озго лете Бугари као море у густим колонама, чује се њихова татарска дрека, виде им се преплашена лица....

Поручик нареди одступање Напустисмо тешко отети шанац. Повуко смо се нагло не узевши ни мртве ни рањене. Од магле и дима не видиш потпору, од пуцњаве и рике не чује се наша труба која је тражи.

Сва награда беше за толике жртве непријатељска застава у руци «деснокрилнога»....

Наредник беше тешко рањен, а Јерко остаде у шанцу мртав.

Узалуд смо још дваред јуришали тога дана, али отети шанац не повратисмо. Имађаху сила војске, а са стрмених висова бију нас у теме. Од њихове татарске дреке, од које се гора тресе, нисмо се преплашили. али су њихове позиције непобедне и недомашне, а у нашим фишеклијама понестало метака....

Тако завршисмо борбу тога дана и преноћисмо у селу Б. баш пред самим предстражама непријатељским.

— Бога ти упитах ја «деснокрилног», седећи крај њега те ноћи у селу, под једним пластом сламе, шта ти је било да ускочиш у шанац. Зар не видиш да си могао погинути.

Он подиже десну руку са болом, намршти се па рече!

— Право да ти кажем ни сам не знам за што. Нисам ти онда ништа знао за себе. Кад видех наредника. ја за њим. Знао сам поздраво да то Боја неће учинити..

— И ти оста жив...

Богу хвала, само ме пас један удари кундаком преко руке, кад отех заставу. па ме сад јако боли, али му се освети Јерко, уби га као пса... сирома Јерко остаде онде на месту. Погоди га баш по сред чела. ама није ни зенуо..

Сутра дан је дошао дивизиони командант, охрабрио. нас за нову борбу и похвалио јучерању неустрашимост. Рањеног наредника произвео за потпоручика, поручик Јову предложио за капетана, а «деснокрилни» доби «медаљу за храброст.» капларски чин и очински пољубац на јуначко чело од самог команданта који му рече, да је рапортирао његово јунаштво и врховном команданту.

То беше најсрећнији дан за њега.

И каплара Боје нестаде. Чусмо да је при јуришу рањен и спроведен на привијалиште.

И сутра продужисмо борбу очајничку, али и узалудну. Повлачили смо се назад...

*

Кад смо после упорне борбе, изнурени и изнемогли, одступали са бугарског земљишта, гоњени далеко надмоћнијим непријатељем, зауставише нас баш иза Цариброда.

Било нам је веома тешко. Једва смо се држали на ногама живи, а кад помислиш шта си све преживео, ужаснеш се и од саме помисли. Добра половина наше чете које рањена, које изгинула, а многи прозебли леже можда сад на мртвачкој постељи. Командир капетан Јова, тешко засут земљом од гранате, да се једва држи на коњу, али неће никуд од својих «соколова».

Слушасмо да су нашем нареднику одсекли ногу и да је сад преболео али без ноге. О многима чусмо да су оздравили и да су пуштени кућама. па им завидесмо. У оним невероватним напорима, наизменичним борбама и опасностима, сваки је молио бога или да погине или да буде рањен, само да се не мучи.

Постројише нас онако изнурен у фронт. Не знађасмо од куд та дисциплина, после толиких мука? Пред фронт доведоше везана три војника, сва три баш из наше чете. Беше то Пера циганин, каплар Боја и Филип Јеленић. Свима им завијена по једна рука прљавом крпом. Командоваше «пред прси»! Командант дивизије дојури на коњу са својим штабом пред фронт.

— Јунаци — рече он! Овде имамо три кукавице пред нама. Недостојни синови ове отаџбине, осакатили су сами себи руке, да би избегли опасности, кроз које сте ви прошли, на част и славу отаџбине. Ево их пред вама, ви их познајете. Један од њих је још и ваш старешина. У целој дивизији мојој нађоше се само њих тројица, који се поплашише као жене, и кукавице, као недостојни имена и части војничке. Ја сам их осудио на смрт по војноме закону, јер држим да би им будући живот био само на поругу....

Беше то за нас немио и тужан призор. Сва три осуђеника стајаху везани пред нама са обореном главом и пребледелим лицем. Јадни, ослабели, исцеђени и каљави, као и ми. Њихове завијене руке нису будиле у нама освету, него само сажаљење, да би им сваки радо опростио, кад би од њега зависило. Из Бојиног бледог лица сузе су капале на шињел сустижући једна другу. Он је тешко јецао гледећи у земљу...

— Из чије су чете ова тројица? упита пуковник.

— Из моје, рече капетан Јова.

— Одредите из ваше чете дванаест људи, који ће сад извршити пресуду.

Свима нам задрхта срце, кога ли ће изабрати. И командир беше дубоко потресен и ако прикриваше то. Он у забуни поче да издваја од «деснокрилног» редом на даље. Ја и Петар бесмо у одређенима. Кад сам погледао тада на њега, он ми изгледаше у томе часу много беднији, но они које ћемо стрељати. Он ми пришану, да ће да моли командира да њега замене, али у томе тренутку дође пуковник, и нас одвојише из фронта.

Поређасмо се, ставише нас у ред и доведоше пред нас ону тројицу, везаше их за колац, привезаше им мараму на очи и капетан Јова командова:

Готово! Нишан! Пли!

Грунуше пушке, и кад се разиђе дим, ја сагледах три несрећника, како су клонули. Одрешише их од колаца и они се простреше мртви по земљи....

Сутра дан «деснокрилни» од тога потреса доби јаку грозницу. Те ноћи је био у јакој ватри и клео ми се да он није гађао у њих, већ да је подигао пушку и опалио више њих....

Доктор констатова да је то врућица и њега спроведоше у болницу, па је и рат за њега био свршен. После тешке болести, једва је остао жив и отишао кући.

Ја га више нисам видео, јер је он изашао из болнице пре но што ми бисмо распуштени по примирју.

* * *

Не давно купим дрва од једног сељака. Беше то неки доброћудан старчић а разговоран и шаљивчина. Кад је истоварио дрва, зовнем га у собу да му платим и понудим га дуваном и ракијом. Он ми наздрави и припали дуван.

— Вере ти одакле си? упитам га.

— Из смедеревске нахије'

— Ух, брате па из далека носиш та дрва....

— Мора се господине, нужда, порез па деца...

— Из кога си села?

— Из М.....

— Е, па познајеш ли Петра Стипуровића?

— Како не би познавао, то ми је први комшија.

— Па како он славе ти, је ли се оженио?

— Море jä! Да му видиш синчића ко јабука!

— Чију је узео?

— Неку Миљу командирову, знаш, они се пазили још као деца

— А Бојин отац, шта он вели?

— Ништа Боју су стрељали, сам се, знаш, израњавио се у прсте, да не би ишао у ланац!...

А од куда ти знаш Перу? — упита ме.

— Знам га, живели смо се лепо у војсци, заједно смо и издржали рат.

— Ене, славе ти! Је ли истина да се он тако добро показао, да је убио бугарског барјактара, отео му заставу. и први скочио у шанац?!

— А зар он то прича?

— Јок, ретко кад, он је увек био ћуталица, него причају сељаци из другог села, а добио је и чин и две медалије: једну златну а другу сребрну за храброст.

— Био јā како! То ти је права јуначина и поштен човек!

— Ма знам га ја још кад је био оволицки, а поштен вала јес, као ретко ко!

— Па како живи бога ти?

— Добро. Таст Живота га воли као очи у глави. Сад му је с њим мати. Подигли лепо кућу. Миља га двори као бога, родила му красног синчића, а биће их још, само му је сиромах отац умр'о, још кад је био на граници; није га ни видео. Донеше неки глас да је погинуо, па пресвиште лепо човек....

— Је ли се одмах оженио са Миљом чим се вратио?

— Није море, имали смо муке да га оженимо. Он је знаш мрзео на покојног Боју, због Миље, кад у војсци баш њега одредили да стреља Боју, па није смео никако, боји се да му се то «не свети на деци» Нема ту шта, служба је војничка така; пуцај на брата кад ти рекне старешина! Ту се не пита, хоћеш ли, него мораш! Сад се смирио мало, али му не смеш поменути Боју никако, одмах га ражалиш као дете. Мислимо да га окметимо, кроз неку годину.

Јунак је то и поштењак, поднчно нам село!

— Славе ти поздрави га!

— Од Бога ти здравље!

Сима Ј. Аврамовић.

У ПРОЛЕЋЕ

Природа се цветним уресима сплетом,
И весео живот завладао светом; —

Куд год поглед слети: све лепоте саме
На нас напред крећу, па нам наду маме....

Нигди јада нема, — свуд се радост вије,
И свачије срце раздрагано бије. —

А анђео мира уз душине струне
Песме миле ствара, песме миља пуне....

Ал' пролетна срећа док све редом грли,
Мене прошлост сећа снова изумрли; —

И жеље и наде и све друге дражи,
Нити срце има, нити натраг тражи.

Док не знадо' живот, сневао сам доста,
Свега једном неста — само туга оста

Па што онда срећа да ме лажно кити:
И пролеће ово кад ће кратко бити....

Милорад Ј. М.

ПРОЈЕКТ ЗАКОНА *)

О

УРЕЂЕЊУ ДРЖАВНЕ ЕРГЕЛЕ

I

Цељ и састав завода

Чл. 1. — У цељи унапређења земаљског коњарства установљава се *државна ергела*, у којој ће се производити и одгајивати подесни сојеви коња и распростирати по земљи ради побољшања домаћих сојева.

Чл. 2. — С обзиром на стање земаљског коњарства стабло државне ергеле има се састојати из:

а, потребног броја приплодних кобила, којих не може бити мање од 100 грла (чл. 3).

б, нужног броја ергелских пастува, и

в, свег приплода заводског до навршетка четврте односно пете године.

Но већи број приплодних кобила преко броја о коме је реч под тачком а. овог члана, а тако исто и број ергелских пастува и приплода у опште зависиће од потребе и од срестава за њихово издржавање.

Чл. 3. — Ергелско стабло попуњаваће се редовно најбољим грлима из дораслог и дозрелог нараштаја њиховог, но према потреби, ванредно и куповином од страних одличнијих раса.

Чл. 4. — Производња коња вршиће се у два правца: производиће се добар сој коња за јахање и добар сој коња за тегљење.

За производњу соја коња за јахање употребљаваће се једна а за производњу соја коња за тегљење друга половина кобила у ергелском стаблу (чл. 2).

Која ће се раса или сој коња узети за производњу коња за јахање, а која опет раса или сој за производњу коња за тегљење, одредиће Министар народне привреде, по саслушању стручне комисије.

*) Прилог бр. 3. „Нашем Привредном Програму.“

Чл. 5. — За постигнуће постављене цељи има се строго мотрити, да се производња и одгајивање коња врши по правилима рационалног сточарства.

Ближа правила о овоме прописаће министар народне привреде.

Чл. 6. — Сав мушки приплод коња пошто наврши пету годину и на њему се не покажу никакве мане, које би биле штетне за даље расплођавање, у колико се не би узео за попуњавање ергелског стабла, употребљаваће се искључно за пастуве приватних кобила.

Сав женски приплод коња, пошто наврши четврту годину, у колико не би био потребан за попуњавање ергелског стабла, може се уступити по инвентарској процени на државне цељи, или ће се продавати путем лицитације приватним лицима, но само српским држављанима.

Овако ће се исто поступити и с вишком мушког приплода, који се не би могао употребити за пастуве приватних кобила.

Чл. 7. — Сва она грла, на којима би се приметиле наследне мане или телесни недостаци, било да састављају ергелско стабло или приплод, одмах ће се издвајати и продавати, ако се иначе не би могла употребити на државне цељи, пошто се мушка грла најпре онеспособе за даљи приплод.

Чл. 8. — Сав добивени новац, како од оних грла, која су уступљена по процени тако и оних која су продата, предаваће се управи фондова на руковање и трошити, по одобрењу министра народне привреде, само на побољшавање ергелског стабла и овог завода у опште. (Чл. 3).

II

О имаовини заводској

Чл. 9. — За смештај државне ергеле служиће и од сада државно добро Љубичево са својим деловима; ну у колико Љубичево и његови делови не би били довољни и удесни, министар народне привреде овлашћен је да ово добро било разменом ради арондирања било куповином околних простора, прошири и удеси да што више одговара овој цељи.

Државно добро на коме се има производити рана за стоку, обрађиваће се примерно и према сувременом ступњу пољопривредне науке.

Ближе одредбе о уређењу и обрађивању заводског добра, прописаће министар народне привреде.

Чл. 10. — У колико се на заводском добру не би могла да производи потребна количина ране за стоку, она ће се набављати куповином, по прописима, који о томе постоје.

Чл. 11. — Све радове на заводским добрима вршиће Управа Државне Ергеле, док се другче не уреди, осуђеницима, који ће јој се за ту цељ стављати на расположење, но за њихов труд моћи ће им се давати извесне награде било у новцу или у побољшању ране из суме, која се годишњим буџетом одређује на обрађивање имања.

Чл. 12. — Заводско добро састављају: непокретности, стока и покретна имаовина, о којима ће се сваке године састављати прописни инвентари и то за непокретности „списак непокретности", за стоку „сточни инвентар" а за покретну имовину „инвентар покретности".

Чл. 13. — Све ствари које су заводу потребне, Управа Државне Ергеле набављаће путем јавног надметања ако је вредност поједине ствари већа од 500 динара; ствари пак с нижом вредности она ће набављати испод руке или јавним надметањем, како је кад згодније и за државну благајницу корисније.

Чл. 14. — Сви приходи и издаци, били они новчани или природни производи са заводског добра, заводиће се у прописане књиге.

О свима примањима и давањима благајнице, као и о производима са добра и од ергелског стабла Управа Државне Ергеле подносиће сваке године рачуне Главној Контроли на преглед.

Исто је тако она дужна подносити Главној Контроли на преглед и све остале рачунске књиге и инвентаре заводског добра.

Чл. 15. — Формуларе књига за целокупно рачуноводство и за инвентаре заводског добра, прописаће министар народне привреде.

Чл. 16. — Ако би стање заводског имања захтевало да се на њему у извесном размаку времена гаје и такве биљке, које не могу служити као рана заводској стоци али се морају узимати у плодоред ради припреме и оснажења земље за гајење биљака за сточну рану, Управа ће неговати и такве биљке, па производе њихове претварати у новац и за овај набављати рану, која је нужна за рањење ергелског стабла.

Ближе одредбе о оваком гајењу и даљем поступку прописаће министар народне привреде по предлогу управе државне ергеле а по саслушању стручне комисије.

III

Управа државне ергеле

Чл. 17. — Државна ергела, као установа која има да се стара о унапређењу једне гране народне привреде, стоји под врховним надзором министра народне привреде.

Чл. 18. — Управа државне ергеле по положају свом међу осталим земаљским надлештвима равна је окружним начелствима и води непосредно преписку са свима земаљским властима у границама своје надлежности.

Непосредни надзор и старање о унапређењу овога завода врши управитељ државне ергеле.

Осим управитеља постојаће при овом заводу: два економа, два марвена лекара, један рачуновођа, два писара и потребан број практиканата и коњушара.

Управитељ, економи, марвени лекари, рачуновођа и писари, постављају се на та звања краљевим указом на предлог министра народне привреде, а практиканте и коњушаре поставља министар народне привреде својим претписом.

Чл. 19. — Главније су дужности управитеља овог завода:

а, да се брине о издржавању и унапређивању завода у опште;

б, да се стара о извршивању овог закона, и у опште свију наредаба које буду долазиле од дотичне власти;

в, да пази да остало особље управино врши своје дужности и да ли се ради по закону; правилима и по утврђеном плану: и

г, да води непосредни надзор над заводским газдинством и да се стара, да се с њега добија могући највећи доходак;

д, да води непосредни надзор над свима покретним и непокретним добрима завода и да се стара о њиховом усавршавању и њиховом рационалном употребљавању;

ђ, да води непосредну бригу о производњи и одгајивању коња и да се стара да се ово врши по правилима рационалног сточарства;

е, да води непосредни надзор над заводским рачуноводством и да с рачуновођом води и подноси рачуне главној контроли о свима приходима и производима завода и заводског газдинства, а тако исто и о свима расходима, који се буду учинили на обдржавање и унапређење завода, одговарајући за све то као наредбодавац, по прописима главне контроле и

ж, да у обиму заводских граница врши полицијску власт, сообразно законима и законским прописима, у свему што се односи на личну и имовну безбедност становника.

Плата његова дели се на 3 класе и то I 5052, II 4500 и III класа 4041·60.

Чл. 20. — Главније су дужности економа овог завода:

а, да се брину о рационалном обрађивању заводског добра, те да се с њега добија у колико је могуће већи доходак.

б, да се брину о уредном рањењу, држању, нези и употребљавању заводске радне стоке и прибора њеног;

в, да се брину о уредном држању и употребљавању економних оруђа и машина, о огради заводских добара, о уредном чувању приноса са заводских добара и о добром обдржавању заводских зграда, и

г, да у опште буду на руци управитељу завода у извршивању његове дужности у границама овог закона.

Плата се њихова дели на четири класе и то I 3000; II 2400; III 2000 и IV 1500 динара годишње.

Чл. 21. — Главније су дужности марвеног лекара:

а, да пазе, да је рана, која се стоци даје, здрава, да је вода, којом се стока поји, чиста и да конушњице одговарају здравственим правилима;

б), да се старају да болесну стоку издвајају и ову лече до оздрављења;

в), да нарочито мотре да се не појави каква заразна болест, и ако се појави да је спречавају по прописима санитетског закона и

г), да се старају, да се апотека и сав остали марвено-лекарски прибор налази у добром стању.

Плата се њихова дели на четири класе и то: I 3000; II 2400; III 2000 и IV 1500 динара годишње.

Чл. 22. — Главније су дужности рачуновође завода:

а), да у границама буџета а по наредби управитеља завода, врши све потребне набавке за завод и заводско газдинство;

б, да израђује сву рачунску преписку, да је потписује према управитељу и да одговара за исправност њену;

в), да рукује благајницом и да чува рачунска документа; да води све прописане рачунске књиге и да одговара за исправност свега тога као рачунополагач, и

г), да води сву бригу о издржавању осуђеника, ако би се ови налазили на раду код Управе државне ергеле.

Плата се његова дели на четири класе и то: I 2400, II 2000, III 1500 и IV 1200 динара годишње.

Чл. 23. — писари су дужни радити све послове, које им управитељ завода, у границама закона, буде давао у израду; плате њи-

хове деле се на класе и равнају се плати писара министарства народне привреде.

Чл. 24. — Практиканти и коњушари врше своје дужности по наређењу управитеља завода, а плате њихове одређују се буџетом.

Чл. 25. — Како на звање указних чиновника тако и неуказних званичника, постављаће се само она лица, која поред услова прописаних у закону о чиновницима грађанског реда, имају и потребну стручну спрему за ова места.

Чл. 26. — За израђивање и оправљање разних справа и машина за оправљање и преправљање државних зграда; за поткивање коња, за чување и неговање стоке, као и за извршивање других послова у заводу, управа овог завода има нужан број мајстора, настојника и осталих служитеља, које она сама прима и одпушта, и којих се број сваке године, по предлогу управе, опредељава буџетом.

Чл. 27. Ако се који служитељ, вршећи службу, онеспособи за даљи рад, или се дугогодишњом службом изнури и постане неспособан за вршење њено или које лакше у заводу, има право на помоћ од државе за издржавање, која годишње не може бити већа од половине његове годишње плате, коју је на послетку имао и која ће му се издавати у месечним разлозима.

Ова ће се помоћ издавати по решењу министра народне привреде а по предлогу управе државне ергеле из суме, која ће се у буџету овога завода одређивати на ту цељ.

Чл. 28. — Управа државне ергеле има права по свом нахођењу, а у границама буџета, да даје повишице служитељима према годинама службе, и према томе, како који од њих врши своју дужност.

Чл. 29. — Сви чиновници, званичници и служитељи овога завода имају у њему бесплатне станове и потребан огрев а према могућности и по једно парче земље за градину.

IV

О пастувима за приватне кобиле и о пастувским сместиштима

Чл. 30. — Да би се државним пастувима (члан 6) побољшала домаћа раса коња, управа завода има се старати: да у заводу произведе и одгаји што већи број подесних и одличних пастува и да олакша употребљавање њихово.

Пастуви ови смештају се на добру ергелском у колико је то могућно, или их управа смешта на пастувска сместишта по земљи, ради економнијег издржавања и њихове употребе.

Ова пастувска сместишта могу се оснивати у оним местима, где има потребних стаја најмање за тридесет пастува.

Чл. 31. — Да би се употребом државних пастува могао да користи сваки српски држављанин, управа завода изашиљаће сваке године друге половине фебруара по известан број пастува на разна места по отаџбини где имају остати до 1. Јула исте године.

Места у која ће се пастуви изашиљати сваке године и њихов број за свако поједино место, одређује министар народне привреде по предлогу управе државне ергеле.

Чл. 32. — За употребу државних пастува на приватне кобиле плаћа се такса од пет динара.

Чл. 33. — Нико од приватних лица не сме држати пастува ради опасивања туђих кобила без претходног прегледа стручне комисије и одобрења министра народне привреде.

Ко противно овоме поступи, казниће се први пут с 20, други пут с 40 а трећи пут са 100 динара.

У последњем случају власт ће још наредити да се пастув уштроји о трошку имаоца.

Но и одобрење, које министар народне привреде издаје у смислу овог члана, важи само за годину дана.

Ближе одредбе о саставу стручне комисије и о даљем њеном раду, прописаће министар народне привреде.

Чл. 34. — За све приватне коње, који произилазе непосредно или посредно од државних пастува и који су старији од три године, држаће се сваке треће године изложбе и трке, на којима ће по три најбоља грла добијати државну награду и то: I 1200, II 800, III 500 динара у злату.

Једанпут награђено грло, не може добити награду по други пут, осим ако је добило награду на изложби а не на јавној трци, у ком случају може добити награду и на овој, и обратно.

Чл. 35. — Време и место изложбе и трке одређује министар народне привреде и обзнањује то на шест месеци раније.

Ближа правила о изложби и трци и о давању награда, прописаће министар народне привреде.

Чл. 36. — Управа државне ергеле имаће преко дотичних полицијских власти да сазнаје и тачан рачун да води: о употребљавању државних пастува на приватне кобиле, о резултату овог њиховог употребљавања и о свима приликама и узроцима, који би отежавали употребу државних пастува или би умањавали резултат њихове употребе, — па да на свршетку сваке године, уз главни извештај, и о томе извештава министра народне привреде.

Чл. 37. — Док су државни пастуви на пастувским станицама, непосредни надзор над њима и служитељима заводским, који су с њима дошли, воде дотичне полицијске власти; но њихово издржавање на пастувским станицама пада на терет управе државне ергеле.

Ближе одредбе о поступању с пастувима док су на пастувским станицама као и на сместиштима прописаће министар народне привреде.

V

Надзорна комисија

Чл. 38. — Ради надзиравања и инвентирања стоке, добра и ствари овог завода, као и ради контролисања заводског прихода, техничке манипулације и администрације, министар народне привреде саставља комисију од стручних лица, па је једанпут (при свршетку рачунске године), а по потреби и више пута преко године изашиље, да на лицу места извиди и испита стање ствари.

Према овоме дужност је ове комисије:

а) уверавати се о стању државне ергеле, оцењивати производе завода и састављати инвентаре његове;

б), уверавати се о крви и савршенству стоке и предлагати средства и начине за усавршавање њено;

в), одређивати грла за даље приплођавање у заводу, за пастувске станице и пастувска сместишта, и грла за издвајање;

г), контролисати руковање заводским имањем, техничку манипулацију и администрацију у заводу;

д), одређивати укупну количину ране за стоку и изналазити начин, како да се набавља количина ране која недостаје, ако се поједини предмети ране не би могли да производе у довољној количини.

ђ), предлагати потребе завода у опште а нарочито набавку земљишта, подизање коњушница и других грађевина, набавку стоке и т. д., ако ове заводу недостаје.

Чл. 39. — Закон овај ступа у живот од дана кад га Краљ потпише и тада престаје важити:

1), Највише решење од 5 Маја 1860 године ВБр. 1269 (зборн. XIII стр. 70);

2), Највише решење од 3 Јуна 1861 године ВБр. 1168 (зборн. XIV стр. 98) и

3), Највише решење од 15 Септембра 1862 године (зборник XVIII стр. 177).

ПРОЈЕКТ ЗА ЗАКОН*)

о

УРЕЂЕЊУ ТОПЧИДЕРСКЕ ЕКОНОМИЈЕ

I

Цељ економије

Чл. 1. — У цељи потпомагања пољске привреде у опште и њених грана посебице, оснива се на државном добру Топчидеру угледна економија, која ће имати своју засебну управу.

Чл. 2. — На овоме добру има се с' једне стране развијати и усавршавати газдинство у опште по правилима савремене пољопривредне науке и практике тако, како ће оно својом економијом не само служити за углед, но и доносити известан доходак, а с друге имају се обдржавати и улепшавати паркови и остала украсна места, у колико је потребно и могућно да она као таква постоје.

II

Имаовина економије и начин обрађивања

Чл. 3. — Државно добро Топчидер састављају како непокретност тако исто и стока, с осталим принадлежностима, што се налазе у обиму Топчидера.

Чл. 4. — Сви радови на овоме добру вршиће се, док не буде могућности да се друкче врше, осуђеницима који ће се Управи на ту цељ стављати на расположење, који ће стално боравити у Топчидеру и који ће стојати под непосредним надзором управе економије како у погледу распоређивања тако и дисциплине.

За њихов труд а према природи посла и каквоћи привреде, моћи ће им се из прихода ове економије давати извесна награда било у новцу било у побољшању ране.

Чл. 5. — Ближи план о обрађивању овог имања државног утврдиће министар народне привреде по предлогу Управе топчидерске економије и по саслушању надзорне комисије (чл. 21).

*) Прилог бр. 4. «Нашем Привредном Програму».

III

О Управи топчидерске економије

Чл. 6. — Економија топчидерска стоји под врховним надзором министра народне привреде а под непосредном управом свога управитеља.

Осим управитеља постојаће при овој управи: економ, писар, шумар, потребан број воћара и баштована, мајстора, (од којих један за плетарску школу) и служитеља.

Чл. 7. — Главне су дужности управитеља:

а, да води непосредан надзор над добром и газдинством и да се стара о његовом унапређењу у опште;

б, да се стара о извршивању свију законских наређења и правила о уређењу и обрађивању овога добра, која министар народне привреде буде прописао;

в, да пази како остало особље управино врши своју дужност;

г, да с писаром управиним рукује благајницом, води и полаже годишње рачуне Главној контроли и да за све то одговара као наредбодавац;

д, да у обиму економије и њене околине врши полицијску власт по прописима закона и законских наређења у рангу старешине кварта управе вароши Београда;

ђ, да на крају сваке године подноси министру народне привреде целокупни извештај о стању економије;

е, да прима и отпушта служитеље.

Плата управитељева дели се на класе и равна се плати секретара министарства народне привреде.

Чл. 8. — Главне су дужности економа:

а, да се брине о рационалном обрађивању економног добра и о рационалној производњи и одгајивању стоке, те да се на тај начин добија што већи доходак.

б, да се брине о уредном држању и употреби економног оруђа и машина, о огради економних добара, о уредном чувању приноса с добара и о добром обдржавању економних зграда.

Плата економа дели се на класе, и равна се плати писара министарства народне привреде.

Чл. 9. — Главне су дужности писара:

а, да израђује свуколику преписку и да је потписује према потпису управитељевом;

б, да врши све набавке и

в, да рукује благајницом и да чува рачунска документа; да води све рачунске књиге и да одговара за исправност свега тога као рачунополагач.

Плата писара дели се на класе и равна се плати писара министарства народне привреде.

Чл. 10. — Дужност је осталих званичника: воћара, баштована, шумара и мајстора, да сваки свој посао врши према потреби економије и наредбама управе.

Чл. 11. Управитељ, економ и писар постављају се Краљевим указом на предлог министра народне привреде, а остале званичнике поставља министар народне привреде претписом.

Чл. 12. — Сви чиновници топчидерске економије поред своје плате добијају бесплатан стан, огрев и парче земље за башту до 10 ара.

Чл. 13. — Сви званичници и служитељи топчидерске економије имаће плате од 720 до 1800 динара а поред тога бесплатан стан, огрев и парче земље за башту до 10 ара.

Чл. 14. — Како на звање указних чиновника тако и неуказних постављаће се само она лица, која поред услова прописаних у закону о чиновницима грађанског реда, имају и потребну стручну спрему за ова места.

Чл. 15. Стоку као и све остале потребне ствари набављаће управа путем јавног надметања, ако је вредност предмета већа од 500 динара; с' нижом пак вредношћу може набављати и јавним надметањем и испод руке, како буде корисније за државну благајницу.

Чл. 16. Управа топчидерске економије дужна је водити тачне књиге како о непокретном и покретном имању, тако и о стоци.

О непокретном имању водиће *„инвентар непокретности“*; о покретном имању *„инвентар покретности“*, а о стоци *„сточни инвентар“*.

Чл. 17. — Сви новчани приходи и издаци економије имају се уводити у рачунске књиге и оправдавати дотичним документима.

Сви природни производи с добра и од сточарства као и расходи око њих, морају се уводити у особену рачунску књигу с' приближном вредношћу и оправдати документима.

О свима примањима и издавањима благајнице, као и о производима с добра и од сточарства управа ће подносити рачуне сваке године Главној Контроли на преглед.

Исто тако она ће бити дужна подносити на преглед Главној контроли и све своје инвентаре.

Чл. 18. Инвентаре топчидерске економије саставља на свршетку сваке године надзорна комисија, коју одређује министар народне привреде (члан 21).

Чл. 19. Формуларе књига за целокупно рачуноводство и инвентаре топчидерске економије, као и упуство за техничку манипулацију и администрацију у опште, прописаће министар народне привреде.

Чл. 20. — Пошто се производима из воћарског и украсног расадника и стаклене баште има да попуњава и улепшава пре свега сама економија и њени паркови, то да би се створили стални извори, одакле би се ове расаднице и стаклене баште могле увећавати и улепшавати према потреби земље и задатку ове економије, приходи ових расадника и стаклене баште предаваће се Управи Фондова на руковање, па ће се одатле изузимати и трошити, на горње цељи по предлогу Управе топчидерске економије по одобрењу министра народне привреде а по саслушању стручне комисије.

IV

Надзорна комисија

Чл. 21. Ради надзиравања и инвентирања стоке, добра и ствари ове економије, као и ради контролисања економних прихода, техничке манипулације и администрације, министар народне привреде саставља комисију од стручних лица, па је једанпут (свршетком рачунске године) а по потреби и више пута преко године изашиље да на лицу места извиди и испита стање ствари.

Према овом дужност је ове комисије:

а, уверавати се о стању топчидерске економије, оцењивати производе и састављати инвентаре њене;

б, одређивати грла за даље приплођавање у економији и грла за издвајање и продају;

в, контролисати руковање економним имањем, техничку манипулацију и администрацију.

г, одређивати укупну количину ране за стоку, и

д, предлагати потребе економије у опште, подизање зграда економних и других грађевина, у колико би оне биле потребне.

Чл. 22. Закон овај ступа у живот од дана кад га Краљ потпише, и тада престају важити сва наређења и уредбе, које се односе на ову економију.

ПРЕДЛОГ ЗА ЗАКОН*

о

ИЗМЕНАМА И ДОПУНАМА

у

Закону о нижим школама за пољску привреду од 14 Фебруара 1882. године.

Чл. 6. — после тачке под *е* да се дода:

„*ж; војно вежбање као и у средњим просветним заводима.*"

Чл. 9. — реч „*најмање*" да се замени с речи „до"

У тачци *а* у место 14 да буде „*13*" а у место 18, да буде „*16*".

Последњи став овога члана да се замени овако:

„*Министар народне привреде прописаће правила по којима ће се узимати младићи у ове школе*"

Чл. 13. — Тачка 2. и 3. укида се.

Чл. 15. — У тачци 2. после речи: „при практичким поукама" да се уметне

„*и војничком вежбању*

Чл. 17. — Тачка 1. и 2. мењају се и гласе:

„1. Наставници и економи државни су званичници и постављају се краљевим указом на предлог министра народне привреде:

„2. Њихова је почетна плата 1500 динара годишње а затим после сваке пете године добијају периодске повишице од по 500 динара тако, да по навршетку 30. године учитељске и економске службе имају плате 4500 динара годишње и тада имају право на потпуну пензију.

*) Прилог бр. 5. „Нашем Привредном Програму".

РЕФЕРАТ*)

о

ОСНИВАЊУ ВИНАРСКЕ ШКОЛЕ У НЕГОТИНУ.

1. Према чл. 2. закона о нижим школама за пољску привреду, приступило се избору места за оснивање те школе и одабирању земљишта школи потребног на имању манастира Букова, код Неготина.

2. Актом од 19. Августа ЗБр. 1324. писато је министарству просвете да посредује у одобрењу закупа тога земљишта.

3. Истог дана и истом нумером писато је начелству округа крајинског, да запита народ у округу, пристаје ли да суму од 80.000 динара потребну за зидање школе понуди држави у помоћ за остварење ове намере, и министарству грађевина да нареди израду плана потребних зграда за ову школу.

4. Актом од 3. септембра ЗБр. 1409. упућен је секретар овог министарства, г. Савић, у Неготин, да прегледа и оцени имање манастира Букова, побележи, који би делови били потребни за оснивање школе, да изабере место са окружним инжињером, на коме би требало подићи зграду школску и да се састара за израду ситуационог плана, о чему је начелству писано истог дана и под истом нумером да му свога инжињера стави на расположење.

5. Актом од 18. септембра ЗБр. 1507. послат је протокол изасланика г. Савића, и месне комисије, о изабраном месту за школу г. министру просвете ради одређивања аренде за обележено имање.

6. Актом од 29. октобра, ЗБр. 1572. писато је министарству просвете, да је ради одређивања аренде потребно одредити једну комисију и од своје стране именује за члана њеног секретара г. Савића и позива га да остале чланове комисије изволи оно одредити.

Г. министар је одредио за означење аренде ту комисију и она се сагласила у величини аренде с тим, да се и формални уговор аренде закључи, чим се добије план снимљеног земљишта манастирског.

*) Прилог бр. 6. „Нашем Привредном Програму".

7. Актом од 26. септембра, ЗБр. 1547., позватò је српско пољопривредно друштво, да закаже своме изасланику на бечкој вођарској изложби, г. Савићу, да ради уређења школских зграда и подрума оде у Сан Михеле у јужну Тиролску и тамо ствар проучи.

8. Президијалом од 30. октобра и. г. упитан је начелник окр. крајинског о успеху рада око прибављања суме потребне за зидање зграде и упућен да понуде општине неготинске писмено прими, у колико се тичу потпоре овоме предузећу.

9. Актом од 31. октобра, ЗБр. 1724., писано је г. министру грађевина о најцелисходнијем распореду просторије и зграда овој школи потребних.

10. Актом од 20. новембра, ЗБр. 1790., тражен је од начелства крајинског кроки земљишта обележеног за школу винарску.

11. То исто и актом од 28. и. м. ЗБр. 1811.

12. Актом од 13. декембра, ЗБр. 1868., тражени су накнадни податци о томе снимању и план целокупног имања и означен рок, да се до конца истог месеца то учини.

13. Актом од 6. јануара, ЗБр. 20., тражено је по ново и наређено начелству да позове на одговор лице, које ову ствар задоцњава.

14. Депешом од 10. јануара, ГБр. 5., начелство извештава, да је план и објашњење поштом послато.

15. Актом од 29. декембра, ЗБр. 1896., умољен је министар правде, да ради претходних радова на земљишту винарске школе и ради копања подрума упути тамо 50 осуђеника, са потребним бројем будака, ашова и чувара.

ПРОЈЕКТ ЗА ЗАКОН*)

О

УСТАНОВИ СРЕСКИХ ЕКОНОМА

Чл. 1. — Ради унапређења пољорадње у опште имају се по одредбама овога закона поставити срески економи у сваком срезу.

Чл. 2. — Срески економи су непосредни практични учитељи пољорадника и извршитељи наредаба по пољопривредној струци.

*) Прилог бр. 7. „Нашем Привредном Програму.“

Њихова је дужност да поучавају пољораднике бољем и савршенијем раду у појединим гранама пољорадње; да сазнају и испитују сметње, које треба отклонити, да би поједине гране пољорадње могле се унапредити и да о том извештавају стални окружни одбор и министра народне привреде; да извршују наредбе, које потицале буду по пољопривредној струци, како од стране министарства народне привреде тако и од управних власти и његових одбора за привредне гране; да воде надзор над општинским кошевима и прегледају књиге и рачуне о кошевској рани, да прибирају податке по пољопривредној струци, и да их достављају министарству народне привреде, и да обавештавају пољораднике о користима уједињавања раскомаданих непокретности и припомажу његово извршење, где би пољорадници за то невични били, а желели би да изврше.

Чл. 3. — За економа може бити постављено само оно лице, које је свршило коју пољопривредну школу и које има довољно практике за обављање пољорадних послова. Осим тога они морају имати још и сва она својства, која су нужна да ко може постати часником општине.

Чл. 4. — Среске економе плаћа срез из својих средстава, а поставља их и отпушта стални одбор, који постоји уз окружне управне власти, пошто квалификацију њихову министар народне привреде претходно одобри.

Чл. 5. — Срески економи стално обитавају у месту где су управне среске власти; но ако би срез имао својих добара, и на њима би постојала каква пољопривредна радња, као сточни завод и друге подобне установе, стални окружни одбор може наредити, да срески економ на среском добру обитава, а може му и руковање појединих послова на добру, па и целе радње поверити.

Чл. 6. — Плата среских економа дели се на пет класа, и то: I од 3.000, II од 2.500, III од 1.800, IV од 2.000 и V од 1.500 динара годишње; но ако им се поред дужности изложене у чл. 2. поверава и руковање среског добра, они имају за то нарочиту награду, коју одређује стални окружни одбор. Унапређивање економа за одличан рад из ниже у већу класу врши стални окружни одбор.

РЕМОН

РОМАН МАРИЈА ИШАРА

(Наставак)

9.

Све то беше тако нагло да сам остао као громом згођен. На образу сам још осећао ударац рукавице, који ми зададе рука очева; образи су ми пламтели! Заборављајући на синовљу нежност, која се за шест месеци нагомилала у моме срцу, гледао сам у овоме човеку само свога смртног непријатеља, који ме беше два пут осрамотио, који ме је смрвио у своме путу као што беше упропастио и моју матер, и који ме, због моје оданости, неизгладимом поругом присили, да напустим дело у које сам био уложио све своје наде, и то баш у тренутку, кад ме је успех, можда, учинио достојним оне коју сам волео.

С отровном душом и болом, спремао сам се целог дана за полазак, кад се спусти ноћ вратим се у Сент-Андреју. Растужих се на Марине јаде, кад сазна за нову несрећу што убија нашу бедну љубав. Међу тим, то вече затекао сам је тако срећну, да нисам имао храбрости; одложим, дакле, за сутра, да јој саопштим. Но она, ускоро, примети мој немир и поплаши се, па ме обасу питањима. Често сам јој поверавао како ме страшно мучи то, кад видим свога оца како грубо одбија моје искрене знаке пажње, и она је, са оним својственим инстинктом двеју душа што се љубе, наслућивала мало истине кад ми рече:

— Је л те, ви сте опет имали какву препирку са својим оцем, мој бедни пријатељу?

Нисам могао да се уздржим, а да не задрктим.

— Јест, Маро, страшан призор, али вам не могу причати. Не говоримо о моме оцу, ја вас за то молим, одговорим тако горким тоном, да она одмах разумеде да је бол тако велики, да је узалуд тешити ме.

Подао сам се благотворном утицају тога младог и чистог срца, које је само за љубав знало; моја мржња истопи се у даху те не-

вности. У току вечера био сам се умирио мало, али, на жалост, то није помогло да будем мање несрећан.

Хтео сам да известим Стевана, али узнемиреност Марина, без сумње би се још више узбунила кад бих одвео свога пријатеља, но ми срећно испаде за руком да му пришанем две, три речи и умолим, да буде сутра, рано у јутру, у Бо-Сежуру, па се сав изнурен удалим.

Први удари у животу беху очеличили моју храброст. Али шта ми помаже сад енергија и вера? Судбина ме је гурнула у борбу; упадао сам из бродолома у бродолом а нигде да се дохватим суве земље. Ваљало ми је опет тражити земљишта где ћу поново ударити темељ својој будућности.

С тако тужним мислима дођем до баштенских врата, кад опазим некога где седи на једном камену; кад сам се приближио, он се диже и пође ми на сусрет. То је био г. Керандрејски.

— Нисам могао да сачекам до сутра, Ремоне, рече ми плашљиво, па сам остао овде не усуђујући се да идем вашој кући у вашем осуству.

Одупрем се своме узбуђењу и одговорим хладним тоном:

— Хајте, господине, спреман сам да вам положим своје рачуне.

Кад дођосмо у мој кабинет руком само понудим столицу марки-у.

— Хоћу најпре, да вас молим Ремоне, рече он мало за тим, да никако не продужујете свађу што сте отпочели с мојим нећаком, и ја сам нарочито дошао да је спречим.

— Ах, господине, прекинем га гордо, држим, да се нећете надати, да ћу му се извињавати?

— Не, ја нећу ни захтевати то од вас; али ви сте нападач....

— Онда он има права да тражи задовољења.

— Ох! ја сам му саопштио своје назоре, и, уверавам вас, да вам он ни речи неће рећи! Овде није у питању ваша часност, већ његова, која ме се мало тиче! Ја вас, дакле, молим, да не чините никакав корак, који би изазвао судар.....

— Даћу на знање г. Риго-у, да ја одлазим; ако он не дође ја нећу слати по њега. То је једино што могу учинити.

— Хвала! Сад се више не бојим за вас, хоћу за мене да вас молим, Ремоне.

— Али, шта имате да очекујете од мене, господине? одговорим тако леденим гласом, да он изгуби све присуство духа.

— Ви сте мој син, Ремоне! прошапта он узбуђен.

— То знам, господине, одговорим с горким осмехом: дознао сам то дететом, кроз седам година беде, кад ме је мати радом својих руку однеговала, кад смо патили од глади и жеђи! Сећао сам

се тога гледајући своју матер како умире у очајању што ме оставља самог на свету! Сетио сам се тога и данас кад сте ме ударили! Јест, истина је, ја сам ваш син!...... Кад сте се ви, за ових двадесет и пет година, тога сетили?

Несрећник обори главу.

— Ах! јест, прошапта он, морате бити огорчени.... Међу тим, ја сам испаштао за зло које сам вам учинио! — Питате ме кад са̀м помишљао на вас, и то питате ви, који познајете мој живот! продужи он загушеним гласом; ви, који сте већ испитали неизмерност самртних мука с којима се борим, и ви држите да сам на вас заборавио? Кад сам живео усамљен, без љубави, везан за жену која ме је мучила, ви ме питате, да ли сам се икад сећао, да има у свету дете које је моја радост, мој понос?

— Дете кога сте се ви одрекли! повичем ја.

— Ремоне, ви не знате какав је био мој отац и шта се радило те сам учинио ту срамоту. За мене нема извињења, то знам! Али, кунем вам се, држао сам, да је бар осигурана судбина два бића, што су ме приморали, да их жртвујем интересима, предрасудама породичним и покољењу које је било свето за мене: тек по своме повратку у Француску дознао сам истину. Није вам требала више помоћ; ваша ме је мати мрзела, презирала; ја се бојао да не позледим њене ране мешајући се у ваш живот, поштовао сам њен мир; стидео сам се да затражим да поделимо љубав нашега сина; казнио сам са̂м себе, одузимајући себи једино добро коме сам се могао надати.... јер нисам био више срећан као ни сад. Од тога времена, Ремоне, ви знате како сам био љубљен!.... и морао сам чувати успомене своје прошле среће. Туга ме је огорчила; постао сам зао, суров према својој околини, светио сам се над другима за зло које се мени учинило те сад патим; непрестано варан, непрестано у сумњи: навели су ме да сумњам и о вама као и о свима другима који су ми се приближили..... Ах! шта да вам кажем о својој несрећи, Ремоне? Ви бесте близу мене као неочекивана утеха, а ја вас нисам познао!

— Покушавао сам да задобијем ваше пријатељство, господине....

— Па лепо, ако сте ви доиста желели то пријатељство, Ремоне, зар ћете бити тако свирепи, да ме напустите, кад би ме ваше присуство спасло?.....

— Да останем у Езиролу! повичем. Али зар ме није истерала ваша жена? — Није ми зар учинила задржавање немогућим?

— Ах! реците ми да ћете остати, Ремоне!.... ија вам се заклињем, да ће вас она поштовати.... иначе би морала оставити моју кућу!.... Замислите да је то моја срећа, мир мога срца што ће отићи

с вама! Уз свога сина постаћу на ново добар! Та, придодаде он разнежен, зар ћете ме одбити?.... Хоћу да изгладим своју неправду. Не спречавајте ме да поправим зло које сам учинио у слабости својих двадесетих година. Немам права, Ремоне, да вам говорим као отац..... али вас преклињем, причекајте неколико дана пре но што ме без милости осудите!.... Ја то тражим од вас.... успоменом на вашу матер... пустите ме да испуним обвезу коју вама обома дугујем!....

И, готово молећи, пружи ми своју руку као да моли за моју. Ја му је никако не дадох: међу тим, био сам доиста узбуђен.

— Ах! како ћете поправити? рекох му жалосно. Зар ћете дати мени име, мени који га немам? Рекли сте ми шта сте претрпели од мене без срца.... Лепо! ја, ја опет волим једну младу девојку за коју сам заложио сав свој живот као што је и она за мене; због ње, радио сам без одмора, избегавао сам све оно што младост захтева: ја је обожавам, али ћу вечито живети далеко од ње, пошто је она од високе породице и што мене отурује као што сте ви отурили моју матер!... Казали сте ми своју прошлост: ето вам моје будућности!

— Ах! сирото дете! повиче он пренеражен. Али, не очајавајте, Ремоне, продужи он топло: ја имам имања, којим ја располажем, оно је ваше! Можда ћете тада бити довољно богати....

— Увек ћу бити сиромашан са својим именом....

— Али ја нећу да будете несрећни! упаде ми у реч Марки. Ах благосиљам небо што ми је допустило бар радост, да вас потпомажем у вашој срећи! — Слушајте, ако за то што желите, да се приближите оној коју љубите, напуштате мене, онда идите, не тражим ништа од вас. Забрањено ми је да вам дам своје име, али могу бар да вас признам за свога сина: наћи ћу породицу која вас отурује, рећи ћу јој све, своју погрешку, грижу своје савести.... Кад ми ви не праштате, Ремоне, дозволите ми бар да се сећам, да сам ваш отац.

Како да искажем осећаје који су ме обузели? Био сам наоружан противу грубости; нисам имао снаге спрам понизности. Мој отац био је ту, скрушен преда мном; узбуђеним ме је гласом молио, да не отурам његову нежност.... Његова рука тражила је моју. Овога пута нисам је повлачио....

Остасмо за тренутак разнежени не могући проговорити ни речи.

— Је л те, ви ће те остати код мене? рече ми најзад плашљиво.

То ме доведе у незгодан положај.

Мислећи само о себи могао сам се до сад измирити са својом савешћу. Као гост нисам се користио ничим. Али, као син, кога

закони не признају, бити у туђој кући и скривати ту своје рођење као повреду морала и закона, зар то није признати своју и своје матере нечасност?

Отац је држао моју руку у својој и погледима ме гутао; страшљиво је очекивао ону реч, која ваља да му измени судбину, реч коју му не рекох.... Он погоди борбу која се водила у мени; моје устезање ободравало је његову наду, видео је да ме је једино уздржавало промишљање и, речитошћу истинских осећаја, покушавао је да ме задобије тоном тако дирљивим и слатким да нисам могао а да не пролијем сузе.

— Ремоне, тако ми живота, повиче он, заклињем вам се, умећу чувати ваше достојанство; нећу ни за тренутак жртвовати свога сина... ма требало да се раздвојим са женом која ме сама мучи! После гадне оптужбе, коју је изрекла о вама, ћушкајући нам обојици мач у руке, признали би да сте кривац, попуштајући њеном неваљалству; утерао бих у лаж поштовање, које сам непрестано признавао о вама, дозвољавајући вам да отпутујете! Не, прошло је време кад сам из страха од скандала прибегавао непрестаним уступцима. Исплатио сам свој дуг дужности према тим људима тамо. Зар нисам слободан? Зар нисам стекао права да тражим срећу на другом месту, кад ми је они нису дали?

Кад виде да сам потресен, описа ми свој бедни живот, своју борбу с препреденом пуницом, која је заштићавала лакомисленост своје ћери од лудости мужевљеве. Двадесет година копрцао се у лукавој мрежи, чије конце и најјачи човек не би могао покидати: у вероломности женској, којој се не могу похватати крајеви као ни рђавом сну, а убитачној, у осталом, као и он.

Жалио се и плакао.... Био сам побеђен и наше се сузе смешаше.

Међу тим пристаде, да ја од сад живим удаљено и да прекинем сваки одношај са замком.

10.

Изнурен тим потресима спавао сам дуго у јутру кад Стеван дође и пробуди ме.

— Шта, зар се селиш? повиче он погледајући на спремне сандуке што нисам имао времена да их распакујем.

— Вере ми!... у мало је фалило, мој бедни пријатељу!

— Дакле, остајеш?

— Остајем.

— Па шта све то значи? Опкладио бих се, да ти се што десило с маркизом.

— И добио би опкладу! одговорим, решен да кажем ма и нешто мало, да бих спасао колико толико своју тајну.

— Драги мој, настави опет он вртећи главом, рекао сам ти већ, да ти играш сажаљења достојну улогу крај те горде кокете.... Једног дана може се муж заборавити и напасти те с оном уобичајеном суровошћу у таквој прилици....

— Управо оно што је јуче чинио: али, не брини се, оборио сам његове сумње.

— И он ти је веровао?

— Веровао.... Ох! продужим примећујући на његовим уснама осмех сумње, имао сам нарочите доказе да га убедим!....

— Онда се чувај жене!

— Она не може ништа више против мене; у осталом, нећу више ни ићи у замак.

Стеван разумеде у моме околишењу, да бих желео прећутати нове догађаје у тој причи где је била уплетена част породична; он, дакле, то и не затражи.

— Пријатељу, ја поштујем твоје ћутање; мислим, да мораш имати озбиљних разлога кад тако чиниш. Једино ми допусти, придодаде посматрајући пиштоље, које сам заборавио и нагађајући аферу, са г. Шарлом Риго-ом, да ти приметим, да ово оружје казује, да си ти јуче мислио да се данас са неким тучеш: не бих умео наћи ничега речитијег, да ти покажем као лудост твога предузећа.

Тек што то изговори а мој отац уђе. Стеван се у почетку узнемири а за тим запрепасти. Марки-а не би могао човек познати, његово увек мрачно чело беше ведро као да се за свагда отресао својих брига.

— Добар дан, Ремоне, рече ми пружајући му руку.

Па и глас му, обично суров, имао је такав звук, да сам био дирнут до дна душе. Помисао да га ја правим срећним чинила ме је гордим и блаженим.

Стеван се све више и више дивио не разумевајући ништа у таквом начину понашања; али чуђење му не имаде границе, кад се г. Керандрејски стаде и према самом њему врло љубазан показивати. У ноћашњим нашим изјавама, оцу сам био испричао сав свој живот и нежно старање г. Девиљара, и братску оданост којом ме је подржавао у мојим жалосним искушењима, те отац беше посветио и Стевану осећаје захвалности тако дубоке како само могу бити код душа које су много патиле.

Међу тим, био сам неспокојан и интересовало ме је какав је утисак имао на госпођу Керандрејску тако чудноват свршетак њене

завере. Изгледало ми је јасно, да би она терала до крајности отпочето гоњење против мене, кад би знала да ја нећу отићи из Езирола; плашио сам се раздражености мужевљеве, да не учини какво свирепо дело, које се не би дало поправити и које би могло натерати маркизу да се упусти у скандале. Чим остасмо на само, запитам оца шта је било међу њима после нашег састанка.

— Не брините се о тој будали, одговори ми он презривим осмехом. Јутрос сам јој рекао, да ви остајете и она је из самих речи увидела, да није никако мудро остати при својим лажима. Али ја сам и сувише срећан што се ви старате о њој; нека она нас остави да живимо у миру, то је све што од ње тражим.

Дани што су следовали били су по нас од такога чара, да не умем да искажем. У том чудноватом положају оца и сина, непознатих један другоме, сваки сахат износио је по један нов доказ пажње. Ослобођени свирепих мука, које су нас тако дуго тиштале сваки од нас откривао је у другоме по какву, до тада неопажену, особину, и проницавајући један другога навикавали смо се, да се љубимо. Неко лагано братско пријатељство порађало је страсне нежности оца и побожно поштовање сина. Наша љубав није се везивала никако у дирљивим успоменама детињства, није никако било међу нама подељено каквих заједничких пажња и великих радости; над мојом колевком није се видео његов осмех, његовој уцвељеној кући био је непознат мој плач; мој се дух није однеговао под тим освећеним утицајем. Сусрели смо се и живели као туђинци; али, случај, откривајући наше везе, потчинио нас је оној вечној и највишој љубави; ваљало нам се, дакле, покорити озбиљним прописима, који се налазе у свима срцима, у вечном закону породичном, закону љубави.

Поверио сам оцу све своје планове, своју љубав према Мари и њен одзив; он је потхрањивао моју наду. Зар законитост мога рођења, које је мој отац морално признао, не би никако изгладила код сер Џорџа првобитну погрешку? Још неколико месеци рада и ја бих задобио положај, који би ме учинио достојним, до сад неједнаке, брачне везе и ја не бих био више дете случаја.

Мара, којој сам открио све, придружила се мојој радости; жалила је Марки-а због његових патња; заволела га је кад јој у њему представих свога оца; и кад се нађоше, знајући обоје тајну непознату осталима, стиском руку разговарали су се, пријатељским осмехом изражавали све оно што усне нису могле да исповеде.

Ободрен љубављу мој отац није више личио на самог себе: Живео је код мене и није ме могао више оставити. Свако јутро долазио је у Бо-Сежур да доручкује, и с усхићењем сам гледао

како се развија благост у тој, тако дуго време опустошаваној природи. Изнурен успоменама из прошлости, тај тако горди човек постао је скроман и пријатан да заслужи опроштај; и сваког јутра чинио је пажљиво по какав нов доказ снисходљиве нежности. — Кад га човек види тако покорног, рекао би, да сам ја отац а он син.

Срећан што ме задобија, одавао сам се синовљим осећајима, који, доиста, овладаше мојим срцем. Што сам више проучавао карактер свога оца, све сам више налазио у њему осетљивости о којој ја никад нисам ни сањао: неку способност за примање утисака што га је чинило још дражим. Тај туробни дух, непрестано савијап самим собом, био је милостиве и веселе природе и ретке елегантности у говору која осваја. Кад је почињао какав поглед на свет, његове идеје имале су онај витешки украс старих бораца које се могу свести у једну реч: вера. Ја сам га слушао и осећао сам се поносан што припадам њему.

Међу тим, нека наивна обазривост лебђаше још над нашим опхођењем, он ме је звао Ремоне, а ја сам њега звао господине. Усиљавао сам се, да се покажем срдачнији, да би међу нама изгладио и последњи ехо опроштајне речи, коју као да напрестано подразумеваше у разговору са мном. Није се никад усудио да изазове успомену оне, коју смо толико љубили и према којој је он био тако крив.

Једног јутра, на столу где смо доручковали, наместим слику своје мајке према нама, и, кад дође, одведем га на његово обично место.

При погледу ове залоге помирења очи му се напунише сузама. У почетку ме погледа неспокојним погледом, али, виде, да се смешим. Разумеде, да сам бацио прошлост у заборав и да може, помилован, сести између матере и сина.

— Ах, Ремоне, повиче дирнут, повратили сте ми поштовање, моју срећу, моју младост.

И, подлежући радости, гушен ударима узбуђеног срца, паде у наслоњачу, упирући разнежен поглед у слику прохујале среће, изгубљене љубави, а као утеху на ново нашао сина: љубав за будућност!

Тада се одважи, да ми каже своју тугу, своје болове и све појединости из те жалосне историје, где две свето сједињене душе, а свирепо одвојене једна од друге, беху толико препатиле, да само угоде закону, без икакве захвалности равнодушног света. Исприча ми своје мучно проведене дане, као да је успомена на њих учинила празнину у његовом разореном бићу. Слушајући га како изредно описује врлину моје слатке матере, осећао сам се убеђен и веровао

сам, да налазим на ново мало од ње у ономе кога је она толико волела.

— Ах, драго дете, уздахну он тужно, ви сте је могли обожавати, али не тако ватрено као ја!

— Оче мој, рекох му, изустив први пут то име, за што ми, дакле, не говорите ти као и њој.

Он ми паде око врата и загрли ме гушећи ме.

— Ти имаш њено срце! повика он.

11.

Међу тим у сред те радости нисам се усуђивао, да говорим с њим о маркизи или о г. Мељану, а бојао сам се да се каква несрећа не свали на нас. Остаде ли госпођа Керандрејска тврдо при својој одлуци, да више не види човека који је увуче у тако очајне муке? Да ли га склони да отпутује? Љубомора мужевљева није се могла више варати; после догађаја за ово последњих неколико дана и најмањи знак открио би мужу двојако издајство и потврђивао би његове сумње. Све сам стрепио, да какав жалосан и скандалозан догађај не поруши нашу срећу. Све што сам знао то је, да се г. Мељан у замку ређе појављује. То сам дознао од Ајлика овом приликом.

Да би учинио последњу радост својој верној Жани, чије су слутње готово погодиле ко сам, мој је отац посвети у нашу тајну. Једног јутра, стара пророчица домиле пешице до Бо-Сежура, да у мени поздрави последњег Керандреја.

Ајлик је такође био умешан у ту тајну и сањао је само о своме младом господару, па је свако јутро долазио, да нас послужује при доручку. Пред тим верним слугом, који није никад оставио марки-а, могасмо слободно да говоримо: био је као сведок при венчању моје матере и био је код ње за оно неколико срећних месеца; он је волео моју матер.

Био је, дакле, и мој пријатељ, јер тај стари Бретонац у својој простоумности није никад могао разумети, да се има права прекинути везе благословене свештеником пред олтаром божјим. Моје законито рођење није никако могло пред њим бити сумњиво; он се нежно старао о мени као последњем потомку породице, којој још његови оцеви беху жртвовали своју крв. Његово срце играло је од радости при моме погледу и служио би ме клечећи. Могао сам, дакле, да се користим његовом оданошћу те да дознам шта се догађа у замку, г ја се решим те га запитам.

— Вере ми, господине грофе, — нисам никако могао да га одвикнем да ми даје ту титулу; — вере ми, господине грофе, од-

говори он, одиста има нека промена код тих *жена*, доле. Оборише су своје горде главе..... па држим извесно, да је г. марки стао ногом за врат тим змијама..... Рекао би човек, да се боје: а Јованка вели, да сад настају весели дани за Керандреје. И мати и кћи канда често плачу: ако плачу то је само за то што се једе што не могу више да чине зла.

— А како је мој отац с њима?

— Он? Бога ми он је весео као о Божићу. — Само што се по кашто сети да и оне живе. Зар ви нисте уз њега као благослов Божји?

Тако мало охрабрен понова сам се почео надати. Ајлик је из мојих речи разумео страх што ме обузима, па, ма да га и не питах, сваког ми је дана говорио и о најмањим делима и намерама тих *двеју жена*.

Једном, кад сам се враћао из рудника, опазим га где ми трчи у највећем узбуђењу.

— Шта се догодило? повичем упрепашћен. Где је отац?

— Не бојте се; он вас очекује у Бо-Сежуру. Али ваља, да говорим с вама одмах, јер се бојим да не учини какву бесмислицу.

— Говорите брзо.

— Ето. Јутрос рано били смо близу бране, где ме је повео г. Марки, да ухватимо једну ласицу и мирно смо стајали у трави помишљајући само на свој плен, кад наједаред видесмо онога малог ниткова Матирена, грума г. Мељановог, како се провлачи кроз живу ограду парка па стаде преметати по шупљини једног великог дрвета посађеног на крају алеје. Ви знате како г. марки воли те лупеже! Кад га опази он поскочи на ноге и отрча да га казни; али чим га гамен виде, у два скока провуче се кроз рупу на огради и не доби ништа приде. Мислио сам да је тимс свршено све; али г. марки оде чак до дрвета, завуче руку у шупљину и извуче неку згужвану хартију. То је било извршено све тако брзо, да ја нисам имао времена да размислим, за што све то има подозрив смисао и разумедох тек при гневном изразу г. марки-евом. Кад сам дошао њему, био је тако блед, да сам био запрепашћен и не усудих се да помолим ни зуба. Међу тим, оставио је хартију у џеп и доста мирно рече ми: „Ајличе, ни речи о свему овоме у замку, разумеш ли ме?“ По том се брзо упути вама. Али, вере ми, обузео ме је страх и дошао сам да вам све кажем.

Пожурим се, бојећи се да више не нађем марки-а у Бо-Сежуру.

— Г. Марки је у башти, рекоше ми кад сав задуван дођох.

Нађем се с оцем и задрктим видећи га где стоји баш на оном месту где смо, пре неколико дана, били при оној смешној и жало-

сној сцени с маркизом. Двоумио сам за тренутак да ли да му приступим.

— Лепо, тебе нема! рече он. А ја надгледам твоје поморанче; гледај, драго дете, Франсоа ти их не чува добро, пропашће.

После онога што ми је Ајлик рекао, био сам изненађен таквом мирноћом и нисам знао шта да мислим. Није било ничега од оне дубоке потресености у којој сам мислио да ћу га затећи. Узе ме под руку и стаде прегледати баштицу, разговарајући се са мном с таквом безбрижношћу и веселошћу што никако није изгледало извештачено. Држао сам да се Ајлик преварио. — Било је јасно да је отац хтео да прећути. Нисам знао како да га наведем на тако тугаљиво признање. После неколико тренутка он опази моју забринутост.

— Шта ти је? заклео бих се да си жалостан.

— Није ми ништа, одговорим сметен поводом који ми је давао прилике да отпочнем разговор.

— Ништа, то је лако рећи! Ти си расејан као да ти се нешто врзе по памети. Но, зар ти имаш какве тајне за мене.

— Тајне? Ох! не, ја их немам, драги оче.... Али ви, придодам гледајући му право у лице, зар би ми и ви могли то исто рећи?.... Зар ништа не кријете од мене?

Он обрну очи на страну с мало збуњеним изгледом; по том тргнувши се одмах, рече ми смејући се:

— Питај ме о чему хоћеш.

— Па лепо, за што увек избегавате да говорите о маркизи?

— Из више разлога, дете моје: прво, што нас она врло мало занима; друго....

Он застаде.

— Друго? наставим ја навађујући.

— Онда, бојим се, да ти не држиш, да ми је намера да измамим од тебе тајне које ти твоја часност закраћује.

— Је ли све то што хоћеш да знаш?

— Не, то није све, одговорим ја узев га за руку; желео бих да ме направите повереником својих мука.

— Мојих мука! пријатељу мој, ускликну он светлим изгледом; али од кад ме ти љубиш ја их немам више!

— Међу тим, јутрос....

— Ах! већ видим шта је! прекину ме он, онај матори брбљивац Ајлик рекао ти је!

— Немојте му ништа пребацивати, молим вас! Он ми је све испричао, да бих покушао сачувати вас од какве опасности....

— Та те је стара будала узнемирила без разлога, дете моје; али ја му праштам, пошто ми његово брбљање даје нов доказ твоје љубави и које, у исто време, истиче изјашњење међу нама, које смо обојица тако дуго избегавали. — Седи ту, да се разговоримо; ја сам дужан да ти дам рачуна о делима која се тичу моје части и хтео сам да те упитам за савет, пре но што се коначно на што год решим.

— Ја те не испитујем, дете моје, продужи он, па хоћу да ми је увек непознато оно што ми ти ниси могао рећи; међу тим, из мржње која те је гонила, лако је погодити, да се сазнало да си ти извештен о многим стварима и стрeeлмо се од твога прозирања. Ти си се, дакле, упознао с мојим невољама и ти знаш да би моја освета била праведна. Међу тим, до данас, сваки ми се доказ измакао, и, ја то признајем, нисам их више ни тражио, јер ме је толика срећа коју си ти унео у мој живот, учинила неосетљивим према мојим негдашњим боловима. У теби ми је сад сва породица; изнурен борбом, да чувам своју жену, коју више не могу љубити, која ме мрзи и чија ми је пропаст сад равнодушна, мој се гнев окренуо у презирање. Беспристрасно сам размишљао и увидео, да је моја част у теби а не у њој, и за то сам ! дигао руке од ње. Она је и сувише горда, ја то знам, да остави моју кућу онога дана кад би се понизила каквом погрешком. Па баш и да оде или и да остане, говорио сам себи, ја, не могу више да трпим због ње! Ето зашто си ме виђао тако мирног.

До тог тренутка држао сам, да мој отац храбро прикрива своје муке, али, слушајући овај тако миран глас, нисам могао више сумњати о његовој искрености.

Он продужи:

— Сад, кад знаш моје осећаје, размислимо о данашњем делу. — Ево хартије коју сам нашао; она је изгужвана, као што видиш, на начин, који јој не даје изглед писма; исписана је плајвазом, енглески, изврнутим рукописом, али, у осталом, ипак тако изврнутим, да у томе рукопису познајем руку своје жене. Изражено је тако јасно, да је могло проћи баш испред мојих очију а да не компромитује никога, само да прилике, у којима сам га нашао, нису откриле све. Ти знаш ко је дошао да га узме и на ком је месту било сакривено: сад читај његову садржину.

Одвијем чудно писамце и тешком га муком прочитам. Беше то једна реченица вешто замотана, као да је преписана из каквог романа. Човек, који би био у то посвећен, као што сам ја био, нашао би у свакој речи страховито значење. Био је то крик изнурена срца, које моли, четири реда који се могу свести у ове речи: „По-

штедите ме! Отпутујте! не бих могла подносити стид; нећу вас никад видети!«

Пред тим очевидним доказом љубави, која га је тако јако вређала, мој отац, неосетљив, продужи мирним тоном судије:

— Признајем, да се, кад сам узео ту хартију, моја стара зла воља у почетку мало узбунила: та не мења се тако лако ћуд стара човека, али ја сам хладно размишљавао, испитивао сам своје срце, и нашао сам га тако хладно у свакој пажњи према мојој жени, да сам се питао, да њено издајство није каква срећа за нас, и да не треба тиме да се користим, те да се поново дочепам слободе, која би ми дозвољавала, да те очувам близу себе, или да идем с тобом ако куда пођеш.

— Развод?

— Ах! нек те не плаши частан и на миран начин развод, ти видиш да нисам љут и као такав хоћу то да постигнем, а, у осталом, решио сам се, да предузмем ту ствар тек са твојим пристанком.

Тако спреман, као што сам ја био, за све могуће случајности остао сам упрепашћен том игром судбине, која ме постави за судију жени, која је заузела место моје матере. Божански закон који везује душе понижавао је људски закон који везује само људе. После двадесет година, срце поништи недостатке закона и син, узалуд лишен наслеђа, поново доноси заборавном оцу онај део радости, коју он не постиже неплодном везом.

При успоменама на прошле несреће у мало што нисам одобрио одлуку којој сам се био потчинио. Али озбиљније мисли прогонише наскоро из моје душе сваку жељу за осветом; нисам хтео ни мислити о користима развода који би, може бити, доцније дозволио моме оцу, да ме јавно, ако не законито, призна за свога сина; мислио сам на недаће таквог процеса, на светско исмејавање, на оне грубе судске извијаје. Противио сам се разводу са женом чије напуштање предаје мужа оговарању, опасностима од усамљености, томе помагачу толиких погрешака; стекао сам баш себи одбране у томе писамцету које је потврђивало још часно срце коме би опроштај узвисио пад.

Отац ме је слушао озбиљно; за тим, пошто сам се изговорио, оста за тренутак замишљен.

— Јест, настави он брижно, има у животу и других ствари сем љубави, и ма како да је по кашто тешка дужност, ипак се човек не ослобођава лако терета! Ја сам то већ рекао, али мислим само о теби. — Међу тим, драги мој, ма како да сам вољан, да следујем твоме мишљењу, прилике захтевају, да се умешам у те

односе где је моја част заложена..... Не брини се! додаде он тако мирно, нећу бити више луд, да се тучем због ствари које ме не вређају више.

— Шта ћете, дакле, радити?

— Хоћу да се објасним с маркизом и вратићу јој ову хартицу што је оптужује. А обећавам ти, да ћу све радити без икакве љутње: међу тим, увиђаш и сам, да не могу предвидети последице таквог објашњења.

(Свршиће се).

ДРУЖЕВНИ ЖИВОТ

(ПРЕДАВАЊЕ У ГРАЂАНСКОЈ КАСИНИ)

Госпође и господо,

И ако сам на првом предавању из Книгеа толико досадио својим слушаоцима, да ни један није могао издржати до краја — који је имао тесне ципеле а није хтео само полузванично да их скине — опет нисам успео да довршим ни *општа* начела из философије дружевности, а камо ли да сам могао ући дубље у правила за понашање са људима у разном добу старости и разним темпераментима, о понашању са родитељима, децом и рођацима; о понашању између мужа и жене. Нисам имао каде ни додирнути једно важно питање, које ће специјално интересовати лепшу половину мојих слушалаца, а то је питање о понашању са заљубљенима.... И ако сам знао да би мање лепу половину аудиторијума јако интересовала мало детаљнија правила о понашању са жењскињем и међу пријатељима, о одношајима који треба да владају између господара и слугу, између домаћина и гостију, између комшија, и кираџија једне исте куће, између поверилаца и дужника, итд. итд. — ја онда ни у једно од тих питања нисам могао ући, јер сам знао да уверавања многопоштованих госпођа и дражесних госпођица, да би такво предавање радо слушале, па макар

трајало целу ноћ — да та уверавања потичу из веома велике учтивости и љубазности њихове, а из Книгеа опет сам научио, да ни те драгоцене особине људи, са којима се дружимо, не треба никад злоупотребљавати.

Али како је касински одбор нашао да вечерас треба опет ја да говорим, то ћу покушати да бар са неколико цртица обележим сва поменута правила дружевности.

Из првог предавања сетићете се да је у опхођењу с људима главна ствар добро познавати оне с којима хоћемо да се дружимо. Да би могли познати *људе*, ваља пре свега да познамо и проучимо *самога себе*, ваља умети опходити се са собом. То је не само занимљиво него и корисно, и грехота је за љубав друштва занемарити друговање са самим собом; јер ко непрекидно јури у друштва, ко се храни само туђим новостима, тај брзо постане странац у својој сопственој кући, ко погибе за самим уживањима, тај нема никакве радости са својим срцем, он се напреже да у друштву беспосличара проведе своје време са којим не зна шта да почне, он изгуби свако самопоуздање, и ако наступе такве околности, да мора да проведе неко време без друштва и без уживања са самим собом, он је у очајању. Ко тражи само таква друштва која његову таштину задовољавају, тај изгуби сва чула за истину, он неће да чује своју савест ни када виче, на против он се стара да угуши њен глас, гњурајући све дубље у друштвене забаве. На тај начин он изгуби и сваку друштвену врлину, и саучешће, које је снага дружевности, и веселост, која јој је зачин, и потребу да се изговори, којој је извор, јер свега тога нема у срцу које бега од себе самог. Пази дакле да не занемариш свог најбољег пријатеља, срце своје, јер ћеш га наћи пусто и празно кад у њему потражиш утехе и опоравлења. Ах, наилазе тренутци када не треба да сам себе напустиш, јер те је цео свет напустио! Шта ћеш радити у таквоме тренутку ако дотле ниси добро живео са својим рођеним срцем, ако од њега не можеш очекивати

никакву помоћ? Па не само то, него ти нећеш никада научити како се ваља понашати с људима, како ваља трпети њихове слабости, ако не познајеш самога себе, ако не умеш да поступаш ни са својим срцем. Кад човек најпре добро проучи самога себе, он постаје скроман, стрпљив, он са благовољењем гледа туђе поступке, а кад треба гледа их и кроз прсте.

Ко хоће да у опхођењу са самим собом нађе мира, утехе и среће, тај се мора према самоме себи понашати тако исто пажљиво, поштено и нежно као и спрам других људи. Он не сме ни себе понижавати или огорчити, не сме сам себе ласкањима кварити, али се не сме ни занемаривати.

Ваља се бринути за своје телесно и душевно здравље, али не треба ни једно ни друго размазити и разнежити. Ко насумце троши своје тело, он упропашћује једно благо које је често у стању само да га издигне изнад људи и сопствене судбине, и без којега сва блага овога света не вреде ништа. Али тако исто ко дршће и од помисла на промају, ко зазире и од најмањег телесног напрезања и вежбања, тај живи плашљивим, млитавим животом какве шкољке, и кад настане моменат у коме се мора запети из петних жила, он нема снаге да крене ни једну природну моћ свога тела. С друге стране, чија се душа налази непрекидно посред буре распуштених страсти, ко непрекидно плови са разапетим свима једрилима својега духа, тај мора да наседне на каквом спруду, или да се врати у пристаниште са поцепаним једрилима и то баш онда, када би тек најлепше било пловити.

С тога, *савлађуј* самога себе, не дај да те твоје рођене страсти обрвају и да потпунце владају тобом. Чувај се уображених болести тела и душе, јер таква болесна уобразиља одбијаће од тебе свакога и ти ћеш рад ње постати сам себи досадан човекомрзац. С тога ако хоћеш да живиш као човек и да уживаш све што се може овога света

уживати, треба да се стараш да си увек ведар и весео. А то ћеш увек бити ако си задовољан с малим, ако у твоме срцу има благовољења и поверења спрам других. Не треба да те скрха први непријатни догађај, прва телесна слабост, свагда треба бити куражан. Све пролази на овом свету, постојанством, издржљивошћу све се може савладати; све се може заборавити и прегорети, ако само сву пажњу концентришемо на нешто друго. У томе може да нам помогне друштво, оно може да нам разблажи тугу, да наше мисли окрене пријатнијим правцем, али оно може да нам учини ту услугу само тако, ако ми сами *потражимо* друштво, јер оно не може знати када нам његова помоћ треба. С тога ваља пре свега умети поступати са самим собом пре него што би се могло користити животом у друштву, ваља умети стегнути своје ожалошћено или рањено срце, кад се улази у друштво, јер само тако ће оно моћи да нас разгали ако ни по чему не позна наше јаде.

Ко хоће да га други *поштују* треба најпре да поштује самог себе, да кришом не ради ништа од чега би се пред другима морао стидети. Он треба да је добар и поштен не другима за љубав, него за то да не би проиграо поштовање самога себе. Он неће ни кад је сам бити аљкав, прљав, непристојан, неморалан. Не треба никада потцењивати своју сопствену вредност. Не треба никада изгубити самопоуздање. Свест о своме људском достојанству, осећање да ако нисмо толико паметни и умешни као други, имамо бар добру вољу и поштено срце да не изостанемо ни иза кога, то осећање не треба никада да нас остави. Кад се са таквим осећањем иде у друштва, можемо бити сигурни да нећемо никоме остати дужни.

Не треба очајавати ако не можемо да се попнемо на ону моралну и умну висину, на којима други стоје. Може бити да у нама има других добрих страна, којих

они немају. Па и у противном случају, зар ми баш не можемо бити срећни ако нас други не одликују?

Ко хоће да нађе уживања и радости у друштву, тај не треба да се занесе жељом, да *он* даје тон друштву, да само он у њему светли Са том жељом само ћеш навући непријатности и себи и другима, и свако одликовање, задобивено на тај начин, скупо ћеш платити. Ко се сам уздиже тај понижава друштво, и ово постаје не само строго него и неправедно према њему. «Ја знам — вели Книге — да је за човека пуног снаге и моралне вредности веома тешко, да се одрече жеље за одликовањима. Кад живимо међу људима из туцета, кад видимо како се мало може с њима учинити, како они и не слуте колико добра има у нама, како гордо и преко рамена гледају на нас они, који, за све што су постигли у животу, имају да благодаре једино слепој срећи, а ни најмање своме труду — онда је то врло тешко за нас. Ти пробаш у свима струкама, не иде. Пробаш у државној служби, не иде. Хоћеш да држиш отворену кућу, али или немаш довољно пара за то, или твоја жена не уме да управља таквом кућом. Твоје добро расположење страда од сексен-секиз домаћих брига. Ти осећаш да у сувачи твојега занимања, коме си се морао одати, пропада све што је узвишеније и лепше у теби. Не иде ти у главу, да и ти мораш да потонеш у најобичнијој гомили, да се гураш кроз најгоре друштво.... Ја знам како ти је тешко. али не очајавај, не губи веру у самога себе, у племенитост људске природе; наићи ћеш ти у животу на људе, који ће те опет измирити са светом. А ако их не нађеш, зар се ти не можеш попети на такву висину, на којој си сам себи доста, на којој ти је доста друговање са историјом, са великим духовима из прошлости? Ако си чистотом и снагом својих убеђења створио скромну али живу свест о својој вредности и достојанству, ти си већ на тој висини, и ти ћеш у непрекидном развијању својега духа наћи неисцрпни извор радости и уживања».

Да би се то постигло ваља *радити*. У том непрекидном раду ваља се чувати дремљиве једностраности, тако исто као год и претераности у раду, која прождире живот. Ваља уносити промене и разноликости у свој живот, нарочито учешћем у судбини других и хуманитарношћу. Чим постанеш себичњак, ти си већ престао да живиш човечанским животом, као год и мекушац коме су чулна уживања једина мета живота. Не треба ни самога себе учити на памет; нове идеје треба скупљати како од живих људи тако и из књига. Нећете веровати, какав сметењак може да постане онај, који се вечно врти у кругу неколиких својих омиљених идеја, и који одбацује све што не може да уђе у тај круг.

У друштву је најнесноснији онај човек, коме нису чисти рачуни ни са његовом савешћу ни са његовим срцем. Ко не верује, нека посматра самога себе у разним расположењима. Како је расејан, срдит, себи и другима досадан човек после каквог лудог или кажњивог уживања, а како је ведар, весео и пријатан после савесно извршене дужности!

Али није довољно да човек вредноћом и веселошћу постане сам себи добар и пријатан друг; он треба, далеко од сваког ласкања, да постане сам себи и највернији, најискренији пријатељ; он треба да буде тако исто услужан, али тако исто и строг спрам самога себе, како е спрам других. Обично човек и допушта и опрашта себи све, а другима ништа; за своје погрешке, ако их баш призна, баца кривицу на судбину, на несавладљиве нагоне, а када други неко учини такву исту погрешку, онда нема извињења ни милости. То не ваља. Нарочито се ваља чувати фарисејске врлине, која вели: «Хвала ти Господе, што ја нисам као неки и неки». На против у самоћи треба чешће прегледати своје сопствене рачуне, и строго пресудити да ли смо учинили све што смо могли, да ли смо развили сваки своју особину способну за више усавршавање? —

Прелазећи на понашање са другим људима, ми се нећемо заустављати на Книгеовој класификацији темперамената, јер и он сам признаје да у животу ни један од њих није засебно развијен, да у сваком човеку има мешавине разних темперамената, само што, да се послужимо његовом сликом, на лађи живота свакога појединца има по једно платно, које даје правац пловидби. Ми ћемо одмах прећи на правила о понашању са људима разне нарави (темперамента).

Најтеже је удесити понашање спрам *властољубаца* ови безусловно траже свуда и на свакоме месту прву улогу за себе: све мора да буде онако како они хоће Све што нису они измислили, наредили или зажелели, то не само да презиру, него се против свега тога боре, то спречавају, уништавају. На против где су они на врху, или им се бар каже да све иде како они хоће, ту они неуморно раде, уклањајући неуморним напрезањима сваку сметњу. Два властољупца заједно не могу никада ништа урадити на овоме свету. Они руше све око себе ради своје страсне саможивости. Таквим људима ваља се уклањати с пута, али ако се мора с њима живети, ваља им противставити сву мужанску снагу, ваља им се одлучно одупрети.

Са *частољупцима* мора се од прилике тако исто поступати. Властољубиви су људи уједно и частољупци, а напротив частољубив човек није увек властољубив, него се задовољава и споредним улогама, само ако има изгледа да ће се у њој блистати; има чак случајева када такав човек пристане и на понижење, тражећи да и у њему задовољи своје частољубље; али ко му дирне у ту слабост, томе никада не прашта.

Сујетан тражи ласкање. Хвала неисказано пријатно голиче таштину. Сујетан човек не тражи увек велике почасти и одликовања, али хоће да му се указује пажња, оданост, да му се диве. Пошто сваки човек без разлике више или мање, жели да се допадне, да остави пријатан

утисак, то ако нам за неку ствар треба задобити човека, кога поглавито креће таштина, можемо му и поласкати, наравно без штете за образ и поштење и под условом, да је морална мета коју хоћемо да постигнемо. Ако некакав сујетан човек може много да учини за неку општекорисну ствар, за што да не рекнемо коју реч, која ће његову таштину задовољити, или за што да му не допустимо да се он сам пред нама хвали. Али најгаднији занат раде они подли ласкавци, који својим непрекидним кађењем толико занесу главу сујетнима, да после не могу да чују ни једну реч, која није њихова хвала, ни једну истину да не могу да трпе ни једнога човека који не пузи пред њима. Тако сујетни махом су научници и — даме. Они су као мала деца у својој таштини. Као год што деца пиље у џепове гостију својих родитеља, очекујући да ли ће се помолити фишек шећерлемета за њих — тако и они мере сваку реч коју кажете, очекујући какав комплименат за се, и ако га не добију одмах се натмуре и набуре. Највећи ступањ ове таштине постаје таква себичност: да сујетник постаје неспособан за свако друговање и пријатељство; он постаје досадан самом себи, а гадан и онима који морају с њиме да живе.

Као год што је за осуду попуштати и ласкати таштини, тако исто није лепо немилосрдно понижавање и изобличавање сујетних. Најбоље је озбиљно ћутати кад се они стану разметати самохвалисањем. Никакав покушај за лечење тих људи неће поћи за руком. Те слаботиње, што су налик на размажену децу, ваља оставити њиховој судбини.

Са побројаним наравима властољубаца, частољубивих и таштих људи, у блиском сродству стоје и *гордељивци*, и одликују се од њих само укоченом хладноћом у понашању. Горде људе не треба помешати са поноситим, јер племенити понос или свест о узвишености својих убеђења значи неспособност да се ма шта ниско и подло уради. Такав понос води великим и племенитим делима;

он је потпора поштења када га сви напусте; он издиже човека изнад његове сопствене судбине и рђавих људи; он приморава и зликовца да му се и против своје воље диви. Напротив гордост се размеће особинама којих нема, горди се оним што никакве вредности нема. Гордост је кад се какав блесан надује због врлина и заслуга својих предака, који често или нису његови прави претци, или нису имали никаквих заслуга. Гордост гради од богаташа грубијана, кога никакво друштво не може да трпи. Гордост је кад уметник уобрази да се са његовом даровитошћу ни један смртни не може упоредити. Ако му се нико не диви, тај ће гордељивац пре грдити цео свет, што нема укуса, него што ће доћи на мисао да је свој дар преценио. Ако се таква гордост нађе у каквог сиромашног и презреног човека, она неће никоме нанети штете, она ће само изазвати сажаљење. Гордост је увек удружена са великом порцијом глупости, тако да је недоступна сваком паметном разлогу, она се поправити не може, она не заслужује никаквог призрења или благог поступања. Ту не помаже ништа друго већ или на гордост одговорити гордошћу, или учинити се да и не примећавамо њихово гордо понашање. Са надувеним људима ваља поступати као да они за нас и не постоје, па макар нам кадгод и затребали, јер што им се више попушта, то они више закерају, то безобразнији постају. Али ако им се плаћа њиховом монетом, њихова се глупост збуни, не зна шта да ради, махом се осећа понижена, и одмах окрене други лист.

Са *осетљивим* људима, које свака ситница раздражи, веома је тешко пажљиво поступати; ваља пре свега испитати да ли је та претерана осетљивост услед какве болести или је моралне природе, па се онда према томе ваља и понашати. Има их који, залуђени таштином, улазе у људско друштво са врло великим претензијама, које увреди најмања речца, најмања непажња, сваки двосмислени поглед; има их који се осећају увређени, јер имају

врло нежно срце, па траже и од других колико сами дају; има их који су услед горких искустава и претрпљене неправде постали тако претерано осетљиви — са свима тим исквареним и разнеженим наравима ваља поступати пажљиво, са призрењем и штедњом. У друштву с њима ваља избегавати сваки сукоб, али то може само скромно и захвално срце. Ако су ти осетљивци поштени и паметни људи, њихово рђаво расположење неће дуго трајати; њих одмах умири свака отворена и пријатељска изјава; они ће спрам свакога, у коме виде правог пријатеља, имати безгранично поверење, и ако се с њима увек отворено и нежно поступа, они ће се излечити од те своје слабости.

Најтеже је задовољити оне будале и слаботиње, који сваки час налазе да су запостављени, да им се никакво поштовање не указује. Права је несрећа пасти у ту погрешку, јер та луцкаста осетљивост не само што нам крати и загорча свако задовољство, него учини да и другима постанемо досадни и мрски.

Са *тврдоглавима* је још теже него с осетљивцима, али опет може се и с њима изаћи на крај, само ако нису сувише ограничени. Они обично, само ако се испрва ми учинимо као да им попуштамо, брзо дођу к себи, увиђају да немају право, а да се ми фино понашамо спрам њих, и постану много мекши бар за неко време. Али права је несрећа и брука, када се тврдоглавост удружи са глупошћу. Ту не помаже никаква пажња, никакви разлози. Такве људе треба просто пустити нека јуре ћоравачке куда су навалили; они ће се брзо у својим идејама, плановима и предузећима тако сплести, да ће се брзо наћи у највећој неприлици, и онда ће пасти нама на аман, само да их извучемо из те невоље. Сад их ваља мало оставити да се сами копрцају, то ће их научити памети и послушности. Али ако тврдоглав човек случајно буде ма у чему имао право према нама, или ако нас је ухватио у најмањој погрешци, онда треба дићи руку од њега,

јер њега ми ни у чему нећемо више моћи водити. он никада више неће веровати ни у нашу памет ни у поштење.

Код такве сорте људи у први мах не помажу никакви разлози, напротив што им више говорите, то је њихова глава све тврђа. Ако зависимо од таквих људи, па нам нареде нешто за што смо сигурни да ће се после сами кајати што су наредили, ваља обећати најпокорније извршење, али у ствари одложити га док се опамете. или урадити како је паметније и боље, па ће они после, кад буду мирнији, са свим одобрити што је тако урађено. нарочито ако ми додамо да смо њихову заповест тако разумели, да није наша већ њихова памет све тако лепо удесила. То је самопрегорење које се одмах награди.

Само у неколико хитних или иначе врло важних случајева може бити корисно и потребно да се удари тук на лук, да се тврдоглавству ни у чему не попушта. Само треба знати да ће ово средство помоћи једино, ако се не потеже сваки час и за сваку ситницу, нарочито кад немамо право. Ко год се свађа, за њ се може претпоставити да нема право; врло је мудро оставити да се за друге то претпоставља

Страст за *свађањем* потиче махом из тврдоглавства. катшто из особењаштва, из рђаве навике, из немара за дружеван живот. Има људи који све боље знају, који поричу што се год рекне, који доказују нешто што је противно њиховим сопственим убеђењима из самога задовољства које налазе у свађању. Други опет налазе особиту част за себе да говоре у *парадоксима*, то јест да тврде ствари које ни један паметан човек не може озбиљно узети. Најзад има *кавгаџија*, којих се нарочито ваља клонити, који навалице траже свађу за љубав тријумфа над плашљивим људима, или бар над подлијима него што су сами. У понашању са таквим људима ваља бити несављадљиво хладнокрван, не треба допустити да нас ишта доведе у «ватру». Та присебна мирноћа најсигурније је средство да се кавгаџија збуни, да попусти,

да своје одступање прикрије. Са свађалицом не траба се у опште упуштати у разговоре или треба их прекинути. чим они почну разговор окретати у свађу. То је једино средство да зауздамо њихово свађалиштво бар наспрам нас. и да уштедимо много излишних речи. Онима што се размећу парадоксима можемо катшто учинити част. да побијемо њихова тврђења или још боље да их исмејемо. Што се тиче кавгаџија од заната. ако баш морамо бити с њима у друштву, ако их нашим хладним одбијањем не можемо скинути с врата, ако се испред њихових грубости не можемо уклонити: онда им ваља тако очитати буквицу, да им више никада не падне на памет. да се за нас закаче. То је обично доста да кавгаџија увуче рогове. ако није. може се употребити мало лескове масти.

Међутим у опште узевши има људи са чудноватим духом противречности. Они све траже оно што не могу имати; они нису никад задовољни с оним што други ураде, гунђају противу онога што је најбоље, само за то што није њихово. Таквим људима треба увек предлагати са свим противно ономе што желимо да постигнемо; њих ваља навести да наше рођене идеје изводе нама за инат, а да то и не осете.

Прзница никад не вређа никога намерно. Он само није господар своје нарави. он се у тренутку заборави и спрам свог најбољег пријатеља. па после да се убије кајући се. Ако је иначе добар и поштен човек који заслужује призрења, треба му попуштати, јер њега само благо поступање може да опамети. Иначе са прзницама не треба се никако дружити. Где је вредно лечити их. ту не треба заборавити да равнодушна хладноћа доводи расрђеног прзницу до беснила, јер он њу тумачи као презирање.

Али докле прзница због сваке ситнице плане, па у оном тренутку учини неправду за коју се одмах за тим каје. а и сваку њему нанесену увреду прашта — дотле

злопамтило скрива своју срџбу на дну срца свога. и стрпљиво чека згодну прилику да искали своје срце и то за сваку истинску, па и за сваку уображену увреду. он плаћа стоструко. Ако сте га у шали мало закачили, злопамтило ће вас гонити целога живота; за једну непромишљену реч он ће вас стварно злостављати, за увреду у четири ока он ће вам се осветити у највећој јавности; за повређено частољубље злопамтило ће вам разорити срећу целога живота. Његова освета не зауставља се на личности онога који га је увредио, него се распростире и на његову породицу и на његове пријатеље. Ко мора да живи са таквим човеком, његова је судбина врло жалосна. и Книге не уме у таквом случају ништа друго да светује, него да се ваља колико је год могућно чувати, да не увредимо злопамтила и да у њ улијемо. ако можемо, мало страхопоштовања, јер је то једино средство да се зауздају тако рђави људи.

Троме, аљкаве и флегматичне људе ваља непрекидно гонити на рад. Како и међ њима сваки има макар какву главну страст. то се ваља њоме користити да се и та дремљива створења крену.

Неки су такви само са тога што ни на што *не могу да се одлуче*. Најмањи посао лежи им годинама несвршен и ако је то за њих саме или још и за друге срамота или штета. Треба н. пр. одговорити на једно писмо, треба написати једну признаницу, треба платити некакав рачунчић... О мај, ви мислите то је тако лако? То је грдан посао, за то су нужне страшне спреме, и ви их можете корети и опомињати колико хоћете, они не могу да се одлуче. Код таквих људи одиста не помаже ништа друго до сила. и кад сте га присилили да уради тако страшан посао. он вам је истински захвалан и ако се испрва љутио. Али тешко таквом сметењаку у животу, ако нема снажног пријатеља, који ће га увек против његове воље на силу спасавати!

Од свију непријатних и досадних људи најгори су за друштво они, који никоме и ничему не верују, *који све сумњиче*, који су увек закопчани до грла и на све реже и гунђају. Сваку реч, сваки корак морате по сто пута да измерите. пре него што рекнете или учините, ако нећете да такви људи зачну најгаднију сумњу. Ни једна оживљавајућа искра из вашег раздраганог срца не може да загреје њихово срце; они нису у стању да поделе с нама никакву радост; оно мало срећних тренутака што нам судбина даје у овом животу, они нам загорче; кад смо у најбољем расположењу они нас на најсуровији начин пробуде из наших илузија; на сваку нашу искреност они одговарају сумњичењем; у сваком свом пријатељу виде зликовца, у највернијем слузи варалицу и издајника. Богме у друштву са таквим људима треба да је човек на високом ступњу чврстога поштења, па да не постане и сам и човекомрзац. Са њима треба покушати да им сваку сумњу, чим је опазимо, разбијемо отвореним разлогом; ако то не помаже, не треба више водити никаква рачуна од њиховог сумњичења. него треба куражно ићи путем, који нам показује наша памет и наша савест. У осталом такви су људи често за сажаљевање, јер они су и себи и другима на несрећу. Често они нису у основи зли, него им је таква несрећна нарав, или су такви постали услед наопаког васпитања, или услед горких искустава, у којима су били злоупотребљени и преварени. У младости та се болест може још излечити, ако они који управљају таквим наравима, поступају с њима увек племенито и отворено. Само тако може се угушити ова клица, а на њено место усадити усрећавајућа вера, да још има поштења и пријатељства на овоме свету. У старости је то лечење са свим немогућно, зло се сувише дубоко укоренило. Између тих болесних нарави најнесрећније су оне, које су дотерале дотле, да одиста *мрзе на цео род људски.* Они бегају од људског друштва, и ако се с ким зближе, то је само за то да заједно мрзе.

Једино што може благотворно утицати на такве човекомрсце, то је да им се даде прилика да некога избаве из велике невоље, те да тако задобију њихову захвалност. Човекомрсцу, који нема породице, који живи сам за се — нема лека. Само ако га послужи срећа да западне у некакву велику опасност, па да га из ње спасе племенито самопожртвовање или храброст великодушног човекољубља, само тада има изгледа да ће се људски излечити.

По правилу требало би да су *завист*, *злурадост* и *суревњивост* особине само са свим покварених и ниских људи; али на жалост налазимо од тих особина понешто и у срцу оних људи, који се иначе одликују многом добром особином. Тако је слаба људска природа! Ако човек не пази на своје срце, частољубље и таштина за час изазову у њему завист, чим неко слепом срећом дође до нечега, за чим он сам жуди, и што свима напрезањима не може да добије, па било то имање, слава, лепота, научност, сила и власт, или пријатељ или пријатељица. А чим се у нашем срцу појави завист или се из потаје радујемо ако онај коме завидимо ма у чему посрне. Завист даље рађа и *опадања и клевете* најниже сорте, којима је изложен и најплеменитији човек. Тешко је одредити како да се понашамо кад нас опадају и клеветају. Често захтева поштење да што скорије изнесемо на јавност праву истину; често је опет клевета такве врсте да је испод достојанства поштена човека да се брани и да објашњава. Светина ће у сваком случају уживати, кад опази да нас је нешто заболело, а време ће кад-тад изнети право дело на видело.

Тврдичење је веома гадна страст. Не може се замислити на какве је подлости и нитковлуке готов тврдица, кад год је у питању његова грамжљивост за благом. У његово срце не може продрети никакво чистије и лепше осећање ни пријатељство, ни благовољење ни сажаљење — ако не носи пара. Он не допушта ни себи

никакво задовољство, ако не може до њега доћи муфте. Сваки је странац за њ лопов, а и самога себе сматра као паразита који живи на рачун његовога — блага.

Међутим данас, када је луксуз достигао врхунац, када су тако велике потребе свакога и најумеренијег човека, који мора да издржава породицу и да живи са светом, данас када је скупоћа свега што треба за живот тако грдна, када је сила новца тако безгранична, када се с једне стране лажљивост и превара, а с друге неповерење и равнодушност спрам невоље ближњега све више шире у све слојеве друштва, у ово доба саможивости или егоизма — била би грехота сваког штедљивог човека прогласити за тврдицу, пре него што би проучили његове одношаје и побуде за њихове поступке. Напротив треба се угледати на штедљива човека, који је не само паметан и обазрив, него уједно и пун љубави спрам ближњега.

Даље има међу тврдицама и таквих људи, којима осем грамжљивости за новцем влада и још по која страст. Они грабе, штеде, варају, откидају себи од уста што год ваља платити, па онда све што су на тај начин нагомилали, баце на задовољење оне једне страсти, била она сујета, сладострасност, облапорност, радозналост, коцкање итд. Книге је познавао људе, који су били у стању издати пријатеља или рођеног брата и изложити се презирању целога света, само да добију један златник, и видео је како ти исти људи бацају по сто златника за једно тренутно чулно уживање.

Други опет тако су рђаве рачунџије, да чувају аспре а расипљу дукате. Они воле новац, али не знају њиме руковати. Да би повратили суме за које су их преварили пробисвети и ласкавци — они својим млађима откидају од хране. Они шћердају хиљаде на најлакомисленији начин, па онда трче те мењају злато за крајцаре и за никлиће, само да на ажији усарафе штогод.

Најзад има људи који су врло издашне руке, који не маре за новац, осем кад се тиче једне једине ствари, која за њих има некакву уображену страшну вредност, и ту су такве тврдице да је просто смешно. Такву слабост имао је наш аутор, Книге, и он је признаје: «Ја за цело нисам богат — вели Книге — па опет ми је лакше растати се од пола форинте, него од једног табачића фине артије за писма, и ако се за пола форинте може добити читав «бух» те артије».

Главно правило за опхођење са тврдицама, ако морамо да смо с њима у љубави, састоји се у томе, да од њих ништа не тражимо. Али како то није увек могућно, онда је паметно проучити, у коју од горе побројаних врста тврдичлука спада наш тврдица, па према томе удесити своје понашање. У осталом тврдицама можете веровати што год вам обећавају, али макар вам хиљаду пута обећали да ће вас поставити за своје наследнике — то им немојте никада веровати.

Што се тиче понашања са *расипикућама*, ту можемо свршити са неколико речи. Паметан човек неће се никада повести за таквим људима да и сам почне расипати, а поштен човек неће никад ништа примити ни за себе ни за кога свога од разуздане дарежљивости каквог распикуће.

Да ли да рекнемо коју о понашању са *незахвалнима?* Из прве главе Книгеовог дела видели смо, да у овом свету не треба рачунати на успех и на захвалност ни у најплеменитијим и најмудријим нашим делима. Ко хоће да се сачува од искушења, да постане човек без саучешћа, да омрзне на своје ближње, да ропће против своје судбине и да му омрзне и сам живот, тај не треба никада да заборави да у свету нема захвалности. При свем том, ми не можемо учинити да нас не заболи и да нас не увреди, кад видимо како људи, које смо искрено и поштено својски послужили без икакве своје користи, које смо из невоље спасли, за које смо сами себе жр-

твовали — кад видимо да нас ти људи напуштају, чим им више не требамо, или чак да нас они издају, гоне и злостављају и то све рад некакве тренутне користи, или да би се удворили нашим силним непријатељима. Али онај који добро познаје људе, који истински воли оно што је добро, неће никад ни услед такве црне незахвалности престати да буде добар и великодушан, јер он зна, да никаква радост овога света не може ни да се упореди са радошћу свога срца, када је човек са самим собом задовољан, а ту радост ничија незахвалност не може ни окрњити а камо ли поништити. Такав човек само ће сажалевати поквареност оних, који су кадри заборавити свога добротвора, али ни један одиста племенит човек неће рад њих отказати своју помоћ онима, којима је та помоћ у толико нужнија, што су слабији, што мање имају среће у себи, у своме срцу.

Немој се дакле жалити на незахвалност, немој је никоме пребацивати, који те је њоме увредио, буди и после тога великодушан спрам њега, и ако ти се опет врати, прими га милостиво, јер можда је најзад осетио сву нежност и величину твојега поступања с њим, па се поправио. А баш и ако није то, ако је опет притворство с његове стране, помисли да сваки порок носи у себи самом и казну. Само срце тога неверника и последице њиховог неверства осветиће те довољно. «Ах — уздише Книге на овоме месту свога дела — како би много, много више имао да пишем о људској незахвалности, али нећу, јер ми ваља штедети оне, који су се о мене огрешили у томе правцу. Ја бих прећутао моја горка искуства и онда, када бих могао одрећи да се катшто незахвалност изазива погрешним начином доброчинства, а то је једна погрешка, за коју се ни најплеменитији људи не могу оправдати.» —

Има људи који ни у каквом своме послу не могу да иду правим путем. Они морају све самим странпутицама, у сваком њиховом предузећу мора бити *интриге*. Са тим

притворним људима, *интригантима* и *лажовима*, треба са свим отворено говорити и радити, ваља им дати да осете, како је недостојно њихово понашање, и колико ћемо их презирати, ако их ухватимо у њиховим интригама и лажима. Никакво поверење не треба им поклањати, док се не покажу отворени, поштени. У томе им можемо помоћи, будећи у њима частољубље, а ово ћемо пробудити, доказујући да ми не верујемо да су они кадри учинити штогод ружно. Ако те је кадгод какав интригант преварио, немој узимати ствар олако, немој га штедети, подај му да осети сву твоју срџбу и све твоје презирање. Такву увреду не праштај лако.

Хвалисавци, лашчине и ветрогоње са свим су друга сорта људи. Они управо и немају намере да кога преваром оштете, они хоће само лажним блеском да искаишаре себи похвале и одликовања; хтели би да свет о њима више држи, него што они у ствари имају вредности; они више траже да подмире своју таштину него своје користољубље; и за једну похвалу жртковаће сваку истину. Да би се могли показати у већем сјају, да би што сигурније сврнули пажњу на се да би и у друге људе улили онако високо мишљење о себи, какво они сами имају, да би изашли на глас као врло пријатни људи у друштву — они морају да измишљају најневероватније ствари, да увеличавају сваки факт, и кад се у томе извеште, да на штету истине украсе сваки догађај, сваку слику, сваку реченицу, они почну тако лагати, да и сами верују у своје лажи, јер они сад све на свету гледају на увеличавна стакла, па и њима самим свака ситница изгледа као грдосија.

Приповетке и описи таквога лашчине катшто су врло весели и ако га изближе знамо, нама је ласно израчунати, колико нам ваља одбити од онога, што он казује, па да знамо шта је истина. С тога ћемо у друштву које има потребу да се на тај начин весели, отрпети да се и пред нама лаже, нарочито ако се човек

има чему насмејати. Али ако таква лашчина не уме посвирати и за појас заденути, ако постане сувише безобразан, рачунајући да смо тако глупи, да верујемо све што он трућа, онда га ваља разним питањима тако заплести у његовим сопственим лажима, да не може ни напред ни назад, или још боље, ваља га направити смешним, причајући још крупније измишљотине него што су његове.

Са безобразним *беспосличарима*, *чанколизима*, *ласкавцима и наметљивцима* не треба се упуштати ни у друговање, а камо ли у поверљиве одношаје. На вратима једног Книгеовог пријатеља био је овакав натпис: «За човека који има своја посла, страшно је досадно кад му беспосличари не даду радити.» С онима који нам лижу чанке лако је; њих треба неколико пута пустити да оду гладни, па ће нас се махнути, али са финим ласкавцима треба добро очи отворити. Онога, чије уво привикне њиховој сиренској песми, они покваре из основа, учине да је неспособан да чује икакву истину, па ма како она углађена била, они му осећање тако искваре, да одбија од себе најискреније пријатеље за то што му свраћу пажњу не извесне ма́не његове, што хоће да га сачувају од каквог неразмишљеног корака. Од ласкаваца треба бегати као од нечастивога. Међу њима има и тако лукавих, који, пошто су проучили твоје слабе стране, своја ласкања облаче у форму прекора н. пр. овим речима: „Ја не разумем како може човек тако племенит и мудар као што си ти, да се заборави макар и за један тренутак само. Ја сам држао да тако што може учинити само најобичнији човек, као што сам ја». Фини ласкавац, кад има посла са каквим књижевником или уметником, почиње своје ласкање замеркама, али он куди само ситнице, за које аутору није ни стало, па пошто је на тај начин дао доказа своје непристрасности, онда тек почне безобразно хвалити оно што је и писцу главно: «Штета — уздише тако препреден ласкавац — штета што се

ваша композиција не може тако лако да свира. Извините, ви знате, да ја не умем ласкати, код мене је што на уму, то и на друму. За то и велим, штета за вашу дивну композицију, која би се у сваком обзиру могла назвати класичном! Али, молим вас, где ћете ви данас наћи уметника достојних да одсвирају такву симфонију? То је једна грдна погрешка коју сте ви, опростите ми за оволику искреност, могли себи уштедети. Такав ласкавац наћиће на теби сијасет мáна, које ласкају твојој таштини, па ће врло ревносно декламовати против њих. Н. пр. ако је опазио да се ти усамљујеш, не би ли привукао на се пажњу, он ће те називати човекомрсцем, или ако види да би ти хтео да се издајеш за некаквог лукавог лисца и финог дворанина, он ће те бајаги грдити да си интригант. На тај начин препредени ласкавац изађе код свију кратковидих људи на глас као искрен и непристрастан човек, његов медени напитак посрчу у сласт, па кад их опије, онда је и њихово срце и њихова кеса на расположењу тога ласкавца. «Нарочито на дворовима — вели Книге — нашао сам много таквих људи, за које се свуда причало, како владаоцу у брк крешу најгорче истине, а у ствари то беху ласкавци најгоре врсте.»

За понашање са *нитковима* т. ј. са људима који су из основа зли, треба много чврстине у карактеру и храбрости. Разуме се по себи да такво друштво ваља у опште избегавати, ако се може, нарочито ако је нитков образован и фино друживан. И ако се човек сталних начела неће ласно окужити од њих, опет се он у друштву с њима, мало по мало, навикне на њихова посматрања и делања; навикне се да гледа моралну прљавштину; изгуби оно свето гнушање од свега што није племенито, које је често једино у стању, да нас у тренутку искушења сачува од погрешке. На несрећу наш је положај катшто такав, да морамо да живимо и да радимо посред ниткова, и онда треба добро пазити и на своје срце

и на своје понашање. Не треба мислити да велике заслуге, лично достојанство и висока образованост осигуравају човека од умишљаја злих људи. Међу нитковима и подлацима постоји вечни савез против свију паметних и поштених људи; међу њима је такво чудно сродство, па ма колико се по свом друштвеном положају разликовали, да се они одмах међу хиљадама познаду, и одмах пруже један другом руку чим треба гонити праву заслугу. Ту не помаже ни пажљивост ни уздржљивост, ни чистота, ни поштење, ни умереност и штеђење другога; ту не помаже сакривати своје добре стране или показивати се као златна средовност. Нико неће тако брзо прозрети шта је у теби добро, као онај коме то фали. Нико у себи толико не признаје заслуге савесних људи, као баш зликовац, али баш за то их се он и боји као ђаво од крста, и за то свима силама ради против њих. Чим се теби указала каква јавна част, одмах нитkови почињу да рове против тебе, час говоре двосмислено о теби, час те руже и опадају, тумачећи наопако сваку твоју реч, сваки твој поступак. Али нека те то никад не помете! Ти можеш неко време и трпети са тих нитковлука, али ће твоје поштење и следственост ипак на крај краја победити. Па онда нитkови су само дотле сложни, док не ударе на рутав нос, и док могу по мраку да ражњају. Принеси им свећу, обасјај их изненадно пуном светлошћу, па ће прснути куд који. Па тек када дође да се међ њима подели што су упљачкали својим нитковлуком! они се тако покрве, да ти можеш мирно спавати. С тога иди увек правим путем. Не бори се никада интригама против интрига, не удружуј се са нитковима ни против зликоваца. Када треба буди и великодушан. Претерано неповерење и немилостиво поступање може од човека, који је тек пошао рђавим путем, да направи потпуног ниткова, а племенито поступање може у таквом човеку да пробуди савест и да га поправи, бар за неко време. Али подај му да осети да ти

тако поступаш с њиме не што би га се бојао, већ из племенитих побуда. Он треба да осети да је срџба неустрашљивог поштеног човека и у најсиромашнијим околностима јача и од ниткова у порфири. Он треба да осети да је велико срце, врлина, памет и храброст већа сила од читаве купљене војске, коју нитков предводи. Чега има да се боји човек, који нема ништа друго да изгуби осем оно што му никакав смртни отети не може? Шта може најбешњи азијски Кан или Султан, који у себи носи свагда свог најгорег непријатеља, против свог најсиромашнијег поданика, ако овај у тренутку очајне борбе и само-одбране има чисто срце, ведру главу, неустрашљивост и здраве руке? —

Има људи којима се не можете другаче допасти, него на штету своје савести. Добро је кад нас се такви људи боје.

Други опет урадиће све на свету да се дочепају наше поверљивости, да у њој нађу оружја којим ће нам претити, ако им не би хтели у свему повлађивати. С тога ваља увек имати уза се извесну дозу неповерења, кад имамо посла са врло многим људима. Такве је људе ласно познати по њиховој наметљивости, по неотесаним ласкањима, са којима се труде да задобију наше поверење.

Ако видиш да неко хоће да те *покраде*, а имаш уверења да би великодушност учинила добар утисак на њ, *поклони* му то за чим он жуди, пре него што би га пустио да постане лопов.

Ако видиш човека са пуно снаге за добра дела, потпомажи га и спољним одликовањем; ни пошто не допуштај да без нужде изгуби кредит у коме је. Има људи који много добра *говоре*, а када дође до *дела*, они су лакомислени, страсни, неследствени, и ако су иначе врло ревносни за оно што ваља. Таквим људима не треба скидати образину, осем ако ваља спречити какве рђаве последице. Они својим *говором* учине по гдекоје добро, којега не би било, ако би се у њих посумњало.

Има људи одличне душевности, који само са своје претеране скромности и плашљивости, која их гради правом децом — остају презрени и лишени сваког задовољства и користи у друштву. Учинићемо услугу и њима и друштву ако улијемо у њих самопоуздања, ако им дамо прилике да покажу колико вреде. Колико је год за презирање безобразлук и надувена уображеност, толико је исто недостојна претерана скромност. Сваки племенит човек треба да зна своју вредност и да не буде неправедан и спрам себе самог, као што није и спрам других. Међу тим претерана хвала и сувишно одликовање вређају скромнога човека. Они треба да сазнаду за наше велико поштовање из наших дела, која потичу из наше искрене оданости спрам њих, а не из наших речи.

Брбљовима наравно не треба поверавати своје тајне. Оно најбоље би било кад ми не би имали никаквих тајана на свету, кад би могли, све што радимо, радити свету на видику, кад не би ни помислили ништа што не би смели свагда јавно казати. Али то је немогућно нарочито за људе у јавним службама и за оне, који имају да чувају и туђе тајне, и с тога ваља пазити, ако коме нешто поверавамо што не треба сваки да зна. Има људи којима је апсолутно немогућно да прећуте ишта. Можете их видети како јуре кад имају нешто ново, и како немају мира док нису своју новост некоме теслимили. Други би јадници хтели да сачувају оно што им је поверено, али се издају и нехотице погледом, покретима, на хиљаду начина, а већ ако их неко стане преслишавати, испричаће и млеко материно Спрам свију таквих људи ваља бити на опрези, па чак и потпуно закопчан. Није згорега када први пут ухватимо брбљова, да је о нама нешто торокао тако га застрашити, да се више никад не усуди иза наших леђа ни наше име поменути, па било по добру или по злу. А већ варошким девницима, којих има у свакоме месту по неколико, можемо у шали привезати какву невину басну, ако хоћемо да се

публика за њихов рачун насмеје, само их морамо замолити да никоме не казују ту басну.

Са *брзоплетима* и *радозналцима* можемо поступати према околностима, озбиљно или шаљиво. У првом случају треба чим опазимо да воде нашу бригу, да око нас њушкају и прислушкују, да распитују за наше намере и послове — учинити да им то за навек преседне. Али ако хоћемо да се нашалимо с њима, онда ваља њихову радозналост непрекидно да забављамо тако, да они од силних глупости и детињарија, које смо им задали немају каде ни да помисле на оне ствари, које хоћемо од њих да сакријемо.

Заборавни и расејани људи нису ни за какво друштво у коме треба тачности. Млађима може се та мáна и кроз прсте прогледати, јер ако се с њима паметно поступа, они ће се већ навићи да увек приберу своје мисли. Неки, који су расејани и заборавни са сувише живахности, излечиће се од те слабости чим постану старији, хладнији и уљуднији. Неки се опет праве да су расејани, јер мисле да то изгледа учено и «отмјено». Ту се треба само чувати, да човек њихову расејаност узме за духовитост, па само слегнути раменима. Али ако имамо посла са људима одиста слабог памћења, онда не треба им ништа давати да памте, или ако баш морамо, онда написмено са захтевом: да то писмено прикаче негде где ће га сваки час видети.

Сада ређа Книге како се ваља понашати са *мучним педантима* и *особењацима*, па са оним људима за које јеванђеље каже: «блажени *ништи духом*, јако тјех јест царство небесноје», па са *добричинама* и *слаботињама*, па са веселим и промућурним људима; казује докле треба да иде *шала*, а одакле настаје горка *сатира*, учи нас како треба поступати са *пијаницама*, *сладострасницима* и *порочним* људима, с *ентузијастима*, *усијаним главама*, *романтичним* природама, са *бајаги ђенијалним* људима и *ексцентричарима*, са *побожнима* и са онима, који

се *претварају да су побожни*, са људима пуним *празноверица*, са *деистима*. *слободоумнима* и *безбожницима*, са *жалостивим* и са *бесним* људима, који још нису за лудницу. али нису ни за друштво. Али ја осећам и да не погледам у часовник. да је крајње време да завршим ово дугачко грешење против свију правила дружевности, које се зове «јавно предавање». а које би се комотно могло назвати фино мучење играча и играчица. те с тога не смем да загазим ни у извод поменутих одељака Книгеовог дела. Али с друге стране ја и сувише осећам колико сам мало одговорио данашњим предавањем наваша за ме тако ласкава. али на моју жалост тако мало основана очекивања, и хтео бих да нађем штогод, су чим бих разблажио толику масу сухопарног разлагања. су чим бих колико толико засладио ову тако мршаву душевну закуску вечерашњу.

Да је пусте доколице за којом је Ера уздисао, да се у лепој цркви сит Бога намоли, ја бих можда и напабирчио коју шалу да зачиним Книгеову философију дружевности, али ђаво ће бити досетљив, кад му над главом виси Дамоклов мач касинског одборског решења које гласи: «у четвртак који први дође.» То неколико дана једва је физички стигло да се Книге просто опљачка и да се та пљачка на хартију баци. Ја сам сам себи изгледао као онај сиромашак, кога је дочепао точак једне воденице пред Смедеревом, па час га замочи у Дунаво, час га изнесе у ваздух једва за толико, колико тек да викне свету искупљеном на обали: «опет ја, браћо Смедеревци!» Допустићете да човеку у таквој ситуацији није ни мало до шале. Ако се сетите шта сам вам свега обећао у почетку предавања да ћу говорити, па сад погледате и видите да сам једва осми део тог обећања одржао, ви ћете без сумње наћи, да би ово предавање могло носити мото: «Много хтео, много започео — час играња њега је помео». Али молим вас, пробајте да ви нешто пишете, па нека вам, кадгод почнете грицкаци чак и

гвоздено перо, увек донесу по какав нов број београдских новина, у коме стоји великим словима, како ћете ви зацело у четвртак у 8 сати у вече предавати оно што ви још нисте написали, па да видим да ли би боље прошли.

Али ја сам ипак нашао нешто што ће ми израдити опроштај код оних, које сам вечерас највише намучио.

Завршићу предавање са неколико речи о онима, код којих, у најсрећније доба живота, хоће по катшто и памет и срце да — ухвате маглу, са неколико речи о *заљубљенима*.

Оно, по Книгеу, са заљубљенима је тако исто тешко друговати као и са пијаницама, јер за оне осем «идола серца њихова» цео остали свет и не постоји. Али опет, може се с њима изаћи на крај само, ако се има довољно стрпљења, да се не зевне ни један пут док они свог идола окивају у звезде. Ако им поред тога покажемо и мало саучешћа, ако се не љутимо на њихове љубавне ћуди и будалаштине, ако се учинимо да ништа не видимо и не опажамо — и ако већ цела варош зна за ту велику тајну, коју они тако зорли крију — и најзад ако се чувамо да ничим њихову суревњивост не пробудимо — онда ћемо остати у добром пријатељству са заљубљенима. Али ако нам треба *паметан* пријатељ, који нам може помоћи и мудрим саветом, и чврстом храброшћу и издржљивошћу у раду, онда ни пошто не треба таквог пријатеља да тражимо међу заљубљенима. На против, ако нам треба осетљиво нежно срце, које ће с нама уздисати, плакати, јецати, које ће нам дати пара у зајам кад год затражимо, које ће на сваки добротворни циљ приложити, које ће дати целу опрему да се удоми каква сирота девојка, која ће све на свету употребити да ублажи нечије расрђене родитеље, које је готово на свако рицарство па чак и да хвали наше песме — онда треба да тражимо заљубљене и то како кад нам треба, срећне или несрећно заљубљене.

Прописивати заљубљенима како треба да се међусобно понашају била би узалудна мука, јер Книге — тамо он — тврди да заљубљени нису никада при чистој свести, и да би тражење, да и они поступају по неким правилима, било то исто, што и тражити да онај кога боли трбух јауче на ноте, или да сумануоти говори своје фантазије у стиховима Па ипак имало би им се пуно којешта препоручити, само кад би се могло и у заљубљених претпоставити, да наступају ведри тренутци — Momenta lucida — као и код других душевних болести.

Прва љубав изазива велики преврат у целој душевности и целом бићу човечијем. Ко није никад истински љубио, тај нема ни појма о блаженству, које осећа драго с драгим. Ко је често са својим срцем сарафио, тај нема ни чула да осети такво блаженство. Книге га је тако лепо насликао у другом једном своме делу[1]), да ће најбоље бити да и ми овде изнесемо ту слику.

«Чудна вам је ствар прва изјава љубави. Ко је често своје нежне уздисаје пред многим лепотицама — издувао, томе је ласно; ако му опет падне на памет да се заљуби, он ће већ наћи речи да искаже своја осећања. И кокета пред којом он то учини, знаће шта у таквој прилици треба одговорити. Она му не верује од прве, вели, господин се само шали, прохтело му се да се поигра романа. Ако он баш навали толико, да се мора претварати да је уверена о истинитости његових осећања, онда она најпре моли да је не приморава на признање, са кога би морала порумените; сад је опет он у восторгу, хоће одмах да падне своме анђелу на груди и да се «јастопи». Лепотица свечано протестује против тако и сувише великих доказа његове љубави, ослања се у опште на његов образ и поштење, цепка своје благовољење на врло ситно иверје, од којег му сваки дан пружа по једно парченце, тако да се лакрдија што дуже отегне,

[1]) Die Verirungen des Philosophen oder Geschichte Ludwigs von Seelberg I. стр. 108.

или како се то службеним језиком каже, да роман дуже траје, и. ако се ни на који начин не може добити времена, онда се измисли каква мала свађица, онда се једно или друго набури, па онда долази слатко помирење итд. У том ђозбојаџилуку, који се тачно врши по програму, у коме се у напред зна колико ће се кога дана коракнути ближе жуђеној мети, ни он ни она не осећају ама баш ништа, чим су на само, они се смеју сами комендији коју изигравају, и у пркос презјелној љубави својој гоје се да им ни бриге није». —

«Са свим је другаче када божанска љубав први пут загреје два млада невина срца, па би она јадна хтела да искажу своја слатка и невина осећања, али никако не могу да накупе толико храбрости, да и речима кажу оно, што су очи одавно проказале и на што се немуштим језиком одавно одговорило. Он је нежно погледа, она поруменн; ако он почне ма какав разговор са другом девојком, она сва претрне, поглед јој постане немиран, не може ни на чему да се заустави. Ако она има на пакост да рекне што другом неком мушкарцу, па макар то и не било баш на уво, његово око се срди, хтело би да равнодушно погледа и њу и онога крвника. И ако то за њ није ласно, она је осетила прекор његових очију, хоће одмах да се извини, прекида почети разговор на пречац, па макар то било и неучтиво. Он је опет срећан, исказује то нежним осмејком и напрасном веселошћу. Ту се очима уговара ново виђење за сутра, очима се извињава, очима једно другом обраћа пажњу на опасност, ако их неко вреба или посматра, очима једно другом признаје највећа права над собом, и све то и ако још нису ни једном јединим речцом признали шта осећају једно за друго. Међутим журно се тражи прилика за то велеважно саопштење. И прилика се јави и много прилика дође и прође, и они не могоше изустити ону речцу, једва ако су једно другом стисли руку, па и то увек под некаквим срећним изговором; цела

варош већ о њима говори, већ их опадају и попирају по устима, а они бедни врло су несрећни што још нису смели изустити велику тајну, они већ очајавају да ли њихова љубав «налази одзива». Али ако су најзад његове плашљиве усне како тако промуцале испрекиданим речима и полузагушеним гласом велико признање; ако му је она само стиснула руку, али тако да му је срце у недрима запевало, онда су њих двоје најблаженији створови на свету, они живе једно за друго, не тиче их се цео остали свет, ама колико лањски снег; они нити виде нити чују што око себе; они су у свакоме друштву слободни, само ако се драго задовољно смеши. У заносу своје божанске љубави они све несреће живота лакше сносе. Они не верују ни да може бити на овоме свету болештина, сиротиње, нужде и невоље. Они су на миру и у љубави са сваким живим створом, они презиру сваку удобност, сваку гозбу, па и само спавање. Ах ви који сте били тако срећни да преживите то блажено доба, говорите, реците, може ли се сневати слађи сан, но што је сан прве љубави? Има ли међу свима радостима овога живота једне једине, која би била тако невина, тако природна? Има ли једне која би нас могла тако преко сваке мере усрећити, као што је ова? Ах зашто морају да нас тако ружно пробуде из тако слаткога сна? —

Владан Ђорђевић.

НА ПРЕСТОЛУ

РОМАН

БЕРТОЛДА АУЕРБАХА

КЊИГА ОСМА

1.

Гунтер беше отпуштен из службе. Пун искуства изашао је из светске вреве.

Не беше ласно раскућити тако велику кућу, која се тако дуго развијала, па је изнова подизати на другоме месту. Па ипак је извршено. Она два божанства, љубав и наука, отпратише Гунтера преко брда у његову нову постојбину, и он не понесе на својој души ни трунке какве срџбе.

Круг беше довршен. Као са каквога путовања око света вратио се Гунтер на своју полазну тачку; он је знао да у њему, у његовој жени и његовој деци има услова за самосталан живот, који све што је племенито и лепо црпе из самога себе. Истина сада више није могао рачунати на атмосферу образованога друштва, у којој се дајући и примајући живи вишим дружевним животом; али он беше уверен да ће са својима моћи издржати ту пробу, да ће се моћи лишавати тога задовољства а да не трпи оскудицу.

Одмах, чим се чуло да је отпуштен из службе, један од највећих универзитета понудио му је катедру. Он је одбио понуду. Годинама се већ спремао да попуни гдекоју празнину у своме знању, да доврши и изради толике само скициране или само започете научне радове; болела га је помисао, да ће можда скоро умрети, оставивши тако многе недовршене зачетке. Јер то је мана дворскога живота, што он сваки час кида оно расположење, које је нужно за трајни уман рад. Свако јутро морати на стражу у пуној ратној спреми, свакога часа бити спреман, сваку озбиљну дискусију водити само лаким друштвеним тоном у разговору пуноме скокова — све то читаве десетине година наставити, не може проћи без штете за унутрашњу вредност човека, па ма како да он свесно влада и управља собом.

Гунтер је имао срећу што је свагда долазио на двор из своје куће и из своје науке, свеж и наоружан новом снагом: па ипак је често с ужасом опажао, како му прети опасност да се уситни, да му отму оно што беше његова суштина. Он је радо пристајао на извесну дозу униформисања, јер је у њему гледао добар остатак оне умне и државне дисциплине, која из растројства разузданих појединаца гради друштвену целину. Али Гунтер је при свем том хтео да очува физиономију свога бића, јер он је често наглашавао ово: ко допусти да му суштину преобразе, тога је свет победио, уништио, тај не живи више својим самосталним животом.

Укочено држање, које се тако често на њему опажало, имађаше свој узрок у томе, што је Гунтер сваки дан долазио у двор из са свим другачијег света. Али он је био врло благ према површности и ништавној допадљивости у дворској сфери, јер је знао да онде, где у дубини природе или образованости нема извора који непрекидно даје нове хране, мора да наступи курдисавање за сваки дан и за сваки час, да се у таквим околностима цела садржина живота у опште мора да раствори у дневне догађаје издвојенога друштва.

Гунтерова такозвана укоченост састојала се и у томе, што он тежиште свога бића никада није премештао из себе, што му тај ослонац никада није могао да падне те да и он посрне, него је увек остао чврст самим собом. И за то, када изненада дође немилост, он је комотно могао да свуче са себе тајног саветника, јер остајаше доктор. И само нерасположење због тога тако напрасног „пâда“, брзо га је прошло. Беше му само жао толиких пријатеља, које мораше да остави у престоници, нарочито му беше жао краљице, којој је могао у многоме бити од помоћи, али с друге стране морао је признати, да је добро и корисно што ће краљица, и без туђе помоћи, сама из себе јачати.

И тако се Гунтер одселио из престонице. Један идеал његовога живота беше остварен. Становао је опет у варошици у којој се родио.

Ступајући у седму десетину година својега живота, он је време, које му остајаше да живи, сматрао као одмор, пошто је поштено носио мушки терет живота. Сада је хтео да по могућству заврши своје сазнање, да га смрт не затече у сред многих зачетака.

Још поодавно беше он саградио у своме завичају скромну кућицу, која је његовој породици послужила као летњиковац, док су му деца још расла. Сада је та кућица служила за одмор његовога живота. Госпођа Гунтеровица и деца расташе се весело од толиких пријатеља и пријатељица, јер су сви знали да им је пун живот у њиховој кући.

Гунтер је у своме месту рођења имао само још једну сестру у животу. Она беше крепка и држећа гостионичарка. Браца Вилхелм био је увек љубимац целога њиховог рода, и сестра заједно с мајком, док је била жива — јер отац, који је био лекар у тој паланци, беше умр'о док је Гунтер још био на университету — сећале су се Вилхелма увек као каквог дрског али срећног морепловца. Сада је сестра са својим одраслим синовима и кћерима помогла да се брацина кућа удобно намести, и за мало постаде Гунтерова кућа центар целе варошице тако угледан, као што је двор са краљевском породицом у престоници.

Гостионичарка ко̀д „Руже“, сестра Гунтерова, дође још до већег угледа него што га је већ имала, и кад јој се на скоро верише два сина и једна кћи, сматрало се за особиту срећу сродити се са „тајним саветником“. Сваки странац који се свратио у паланку, морао је одмах да чује какав славан човек живи у варошици, и како је сјајно у његовој кући.

У Гунтеровој кући беше такав свечан мир, као у каквом храму науке и лепоте. Није се знало кад је у тој кући пријатније, лети или зими. Лети, наравно, мање се опажало колико људи у тој кући умеју да улепшају себи живот, јер и ако вртови других кућа беху мање уређени, и ако њихови хладњаци беху мање удобни, и ако њихови изгледи у даљину беху мање уметнички изабрани — опет свеже зеленило по свима баштама и диван изглед са сваке тачке на томе положају варошице, беше свуда подједнак. Али зими, када човек нема ништа друго него свет који је сам себи створио, тек зими се види шта могу од своје куће да направе људи, који у себи имају светлости и топлоте.

Да је какав путник промрз'о на путу по снежним бреговима, сишао у ту планинску варошицу и да се на један пут обазрео у Гунтеровој кући, морало би му изгледати да се искрцао на некакво острво више образованости.

На прагу од куће беше написано: Salve! Кров беше јако испао, јер у овим крајевима беше потребно старати се да се не нагомила снег под прозорима. Али тај кров беше окићен дрворезима пуним укуса. Степенице беху окићене саксијама и у њима најлепше цвеће које може да презими. Зидови беху окићени гипсаним отисцима из Партенона. Собе беху дивно спремљене тако да је свако парче намештаја чисто говорило: ја сам на своме месту. Над њима бакарорези најлепших слика, а између ових попрсја и статуице славних људи свију времена. Куда год човек погледа: уметничке творевине од гипса, мрамора и туча. Све то беху поклони славноме лекару од његових поштовача, а нарочито од поштоватица. У паланци се

много говорило о двама испуњеним медведима, што му их је поклонила некаква руска кнегиња, и који сад лежаху пред његовим канабетима, да онај, који седне, има на што топло наместити ноге.

Топлота не беше нигде у кући сувишна, таман колико треба за успевање човека и биљке. У ћошковима и на прозорима биљке са широким лишћем. На једноме столу у ћошку окруженом цвећем стајаше Гунтерово попрсје од мрамора, које беше израдио Ирмин учитељ вајарства.

Као славан лекар за женске болести, Гунтер је и сад стајао у разгранатој преписци са многим великим госпођама. Мало по мало стадоше оне лети долазити ради њега у варошицу, где су остајале дуже или краће време. Гостионичарка „код Руже“ морала је да најми још две куће и да их намести за госте, и поверила је управу тих филијала својој деци. Једном младом лекару, који се беше оженио млађом ћерком његове сестре, Гунтер предаде велики део своје праксе, а за се задржа само контролу.

Варошица благосиљаше таквог свога грађанина, од кога је толику хасну имала. Најбоља риба, најређа дивљач, најранија зелен, најлепше воће, све се то слало у Гунтерову кућу. Чак и слуге из те куће беху у части, јер се они не мењаху. Ко је добио службу у тој кући, тај се добро чувао да је не изгуби. Паланчанима је чак мио био и пас Гунтеров и његова мазга, коју је држао за своја путовања по брдима.

2.

Беше у рано пролеће.

Госпођа Гунтеровица с обема кћерима сеђаше крај прозора радећи ручне радове, а крај њених ногу играла јој се плавокоса унука у петој години, која их је својим крупним очима често погледала. Изгледаше да јој је тетка Паула најмилија, јер кад год је што упитала, није се обраћала ни старамајци ни матери, већ увек тетици.

Госпођа Гунтеровица не беше се ни мало променила; она беше још онако исто угледна и фина; и данас се могаше рећи оно што су јој пријатељи у престоници говорили: да јој свака хаљина стоји као да је сада донесена од кројача.

Професорка удовица беше мало пунија. Паула беше још виша порасла, изгледала је сушта њена мајка у младости.

— Могу ли сада да зовнем деду? — упита унука, јер округли сто у сред собе беше већ постављен за ручак.

— Још не али скоро! — рече Паула.

Гунтер беше у својој радионици, која беше просто намештена са библиотеком која не беше велика, али одабрана, и са киповима од бронзе лепо распоређеним. Гунтер сеђаше за својим писаћим столом тако брижљиво одевен, као да ће кроз који часак поћи у двор. Он је зими и лети устајао у 5 сати, и беше увек свршио свој дневни рад, када за друге дан тек почињаше. Само у случају неодложне потребе смели су га изјутра сметати у раду.

Он је много писао. У престоници увераваху да пише своје мемоаре, јер ко би имао тако много да прича као он, који је најпотпуније знао историју и прошле и садашње владе? Али он сматраше да му је дужност да напише нешто са свим друго. Он је хтео из природних наука и практичког познавања света да састави науку о животу. Често обузимаше румен његове образе, а поглед му се и нехотице отимаше у даљину, када би му се какво замршено питање размрсило; често је морао да устане од осећања унутрашње снаге, груди му се силно надимаху, видећи како слободан од свију обзира излаже најунутрашњије покретаче карактера и друштвених обичаја, као какав анатомски препарат.

Са прозора Гунтерових, на којима беху велика једноставна стакла, могло се погледати далеко у брда и планине. Тамо горе на највишем врху беше један пропланак, једва се видео голим оком. Од Фрајхова није се видело ништа, само се знало где је. И тамо горе ради и размишља Ирма ево већ четврта година, а овамо доле седи Гунтер за својим писаћим столом од растовине и пише своје дело: „Прилог науци о животу“. Његов се поглед често отимао тамо горе, али он није слутио да тамо једна душа погибе, мучећи се да разуме загонетку живота, докле он овде мирно своди ресултате свога живота.

Проучавајући чудновату мешавину природе и културе и њихово тешко поравнање у односима живота, видео је пред собом стотинама разноликих појава; живи и мртви беху једнаки, само оно што у њима беше од вечне идеје, само је то вредело. Често му се појављиваше слика Еберхардова, најпре обасјана ружичастом зором младости, па онда тако дубоко несрећна. Дух сазнавања позиваше и саму Ирму на одговор, и она, и ако не именована, морала је да даје рачуна о врењу, које је у душама садашњости.

Нарочито је данас Гунтер помишљао на Ирму.

На вратима неко лако закуца. Унука уђе и кад ју је Гунтер угледао, његово лице грану особитом ведрином. Он је толике сахате провео у апстрактном мишљењу, међ успоменама, међу законима, овде га здрављаше свеж и весео дечији живот! Он оде с унуком у собу где беху и остали.

Седоше за сто. После ручка узеше новине и писма.

— Је ли Адолф отпутовао на време? — упита Гутнер.

Известише га опширно. Гунтеров син, који је сопственик хемијске фабрике у престоници, беше дошао родитељима у походе на неколико дана; данас беше отпутовао, али се Гунтер с њиме још синоћ опростио, као и са свима гостима, које је често имао; он није хтео ни с ким да се праштa у последњем тренутку забуне и спреме за пут, а није хтео ни да поквари своје расположење за рад у јутру.

За ручком били су весели и Паула рече да је за цело настало пролеће, јер је њихов комшија дрводеља бацио своје подеране калоше кроз прозор, а то је сигурнији знак пролећа и од самих ласта.

Гунтер је после ручка отварао своју пошту. Ни једно писмо није нагло отворио. он је разгледао по адресама и поштанским жиговима шта је од чега важније, па их је онда редом отварао.

Данас је прво отворио једно писмо са печатом државнога министарства. Оно беше од Бронена који је, од како стајаше на врху државне управе, био у врло живој преписци са својим старим пријатељем; Бронен је већ два пута био у гостима код Гунтера.

Докле је читао писмо Гунтерово се лице све више ведрило, а кад је свршио и метнуо писмо на страну мирно рече:

— Наш пријатељ Бронен доћи ће нам за који дан у походе! —

Паула се брзо окрете, чучну и пољуби дете. Гунтер је то видео преко писма које му сад беше у руци. Пошто је сва писма разгледао узе новине. Он беше озбиљан; по катшто показиваше по неко место у новинама Паули, да га она прочита на глас.

— Често сам чуо — рече он — како људи веле да им је да после смрти могу још који пут погледати на овај свет; али то је само фраза коју неки држе, да је дубока само за то, што је ретко људски измере. Човек не може имати, видети и разумети други свет него онај у коме живи! —

Ова изрека паде тако изненада, да је Паула већ хтела да пита оца, од куда му и зашто баш сада то дође у памет, али јој мајка знацима показа да не пита ништа. То беше очевидно једна мисао откинута из читавог венца мисли, којима се бавио усамљени научник.

— Ваља одговорити на неколико писама — рече Гунтер Паули која беше његов секретар — ходи! —

Али тек што Гунтер устаде, нарочити улак донесе једно писмо од краљице. Гунтер га отвори и стаде читати ове, плавим мастилом исписане врсте:

***, 5-ог Априла.*

Из нашег писма веје планински ваздух. Ако се не би научнички понос томе противио, ја бих молила да ваше целокупно посматрање света напишете у облику писама. У писму је увек лично присутан и сам писац. И верујте ми да имам основа рећи, да ви не можете ни измерити колику штету ви наносите својим идејама, кад их тако од себе одлучите да изгледа да их је и свако други могао исказати. У писму има још човечијег гласа. Пишући ово ја се сад тек сећам да је и ваш пријатељ Хорације писао писма у стиховима, да су и апостоли изабрали облик писама за оно што су имали да кажу свету.

Беше ми непријатно прочитати оно место, где велите да се оне хиљаде облика, које сте за свога живота угледали, гурају око ваших кола, као око Хароновог чуна. Ја не могу да замислим да ви хоћете да нас одведете у царство сенака. Та ваш је задатак: наука о животу. Сигурно сам вас ја рђаво разумела. Ја замишљам да ви обухватате читаве групе, читаве епохе као личности, па им пипате пулс.

Мило ми је да и моју скромну радњу можете да уврстите у велико развиће рода људског. Ја врло добро видим да је брига о добротворним заводима нешто епизодно, одломак а не целина, па ипак ја тај посао радим од срца. И за то имам вама да захвалим. Ми можемо знати како је мајушно и половно оно што урадимо, али морамо тежити ономе што је велико и целина, баш тим верним неговањем појединости. Па онда ја налазим да нас брига за друге ослобађа од култуса самога себе. Када само себе култивишемо и кад ее непрестано огледамо, онда сами себи изгледамо час узвишени а час ниски, час смо собом претерано задовољни или тако исто незадовољни. Само оно колико можемо да урадимо показује колико управо вредимо. Ја се често питам да ли бих ја довде дошла да сам била потпуно срећна. Ја сам се управо спремала за са свим нешто друго. Имала сам воље а можда и дара да негујем све што је лепо, да живот китим цвећем. Али судба ме је на друго окренула, и ја сам задовољна. И не треба од живота градити само весеље, докле у њему има још толико невоље да се ублажи. Бејах тако срећна што носим једну круну — треба вољно понети и другу.

Испрва сам се врло обрадовала, кад сам прочитала вашу примедбу, да су спискови чланова добротворних завода у данашње доба једини и прави црквени регистри; али сам после нашла да сте ви људи слободне мисли праве терористе. И црква има своје право само кад не тражи да она једина има право, него кад пристаје да буде равноправна са просветним и добротворним заводима.

Услед заштите, које сам се примила над свима добротворним заводима, упознала сам се са многим госпођама из грађанства, и нашла сам у њих необично много солидне образованости и доброга држања. Много је теже било, него што ћете ви помислити, увући што више грађанског елемента у управе појединих завода. Министар Бронен помогао ме је и у томе својски. У одбор завода за слепе узела сам и једну јеврејку, толико исто љубазну колико енергичну. То је г-ђа *. Чини ми се да сте о њој некада нешто причали

При последњем испиту слепих морала сам да се гнушам свештеника, који је слепима доказивао, како је њихов недуг мудра промисао Божја. Ја нисам имала никаквог другога начина да га казним за то смирено дивљаштво, него сам се чинила као да га не видим.

Сада читам много историју религије. Када прикупим све моје успомене, чини ми се као да седим пред оним слапом, који смо често заједно гледали. Вода јури вечно са оне стене, и све нове количине воде падају истим правцем, истим скоком, на исто место; рушевине од стена остају у истом положају ваљда још од створења света. По времену расте на њима цвеће и биље, хиљаде година издубе овде или онде други правац за воду, или некаква природна катаклизма отвори са свим нове путеве. То је ток историје света. Ми смо само капљице које падају, шуште и пенуше.

Видим да има још по гдешто у вашем писму, на што миваља одговорити. Ви тражите оно што сам опазила у добротворним заводима. Али ту се истиче и корист и штета од те околности што сам краљица. Ја нисам никада сигурна да ли мој долазак у какав завод није већ раније јављен, и тако затечем нарочиту спрему. С друге стране у моме је положају срећа што сама моја појава, што сама моја реч усрећава бедне и невољне. Одиста је најсветија дужност тако високо постављених да се заузму за оне који су напуштени. Па ипак ме узнемирује једна мисао: Да ли ово заједничко живљење и васпитање, које је добро а можда и целисходно, не одузима оно што је најбоље у младој души, да је сама за се?

Ви налазите да сам постала весела и желите да то не буде само тренутно расположење. И мени се чини да је мој живот, музикално говорећи, прешао из мола у дур. Али она велика дисонанција у моме животу, остала је иста. Немојте мислити да је ја силом одржавам. Ја могу рећи да у дубини мојега натурела лежи она велика реч: Ако те саблажњава око твоје, ишчупај га. Ја то овако разумем: Ако нађеш у својим осећањима или наклоностима што би теби или свету могло постати врло непријатно, буди неумитна са собом, немој држати да је то суштаствен услов твојега бића, ишчупај то.

Али, пријатељу, ја не могу да нађем да је узрок у мени. Ја морам да сносим велику бољу мојега живота. Колико жудим за избављењем! И он страда и трпи, двојином теже но ја, јер он је свестан своје кривице. Кад год на то помислим подиђе ме језа, као ево и сада кад пишем. Међу нама је сен једнога мртваца. Ко ће је уклонити између нас?

6-ог Априла

Нисам вам благодарила за оно што је најбоље. Било ми је несравњиво уживање чути да се и ви радујете консеквентном развијању наше државе у слободоумном правцу. Сада имам често прилике да читам и да чујем како хвале владу, али тако сам исто читала и слушала о прошлој влади, а има их који доказују да и нема никаквог прелома, да је остала стара мелодија, само јој је регион тонова други.

Од куда људма та тежња да изгледају као да се никада не мењају?

Напослетку што им драго када само раде како је добро и право.

Укидање гарде сматра се у нашој најближој околини као права револуција. Сад ми је тек јасно каква је то била привилегисана каста, и то се држало као нешто што се по себи разуме, нико није ни помишљао да може бити друкчије.

Сећате ли се како сам вас једном питала да ли има потпуно срећних људи на свету? Ваш ми је живот одговор на то питање, и ваша је права срећа у томе, што не морате да урадите ништа противу својег убеђења.

Сад увиђам да сам се варала, када сам држала да је ваш начин мишљења философија усамљености. Ви трајно одржавате хармонију живота.

Врло ми је утешно било чути ваше мишљење: да у светској историји није било ни једне периоде, која би сама собом била задовољна. Ми радо сањамо о некаквом златном добу, које треба тек да настане. Оно је или сада, или неће доћи никада.

Али сад је доста шврљања по далеким регионима. Радо ћу испунити вашу жељу да вам причам о Волдемару. Само се морам чувати да вам не причам хиљаде ситница. По вашем савету ја се чувам да му не намећем моје поуке, него се старам да му на свако његово питање одговорим исцрпно. Он има много одлучности у својим наклоностима и антипатијама. Ја мислим да је то добро, па не кварим. Са свим је нарави краљеве. Поред тога воли музику. Изгледа да му је добро чинило што се крај његове колевке онолико певало, и ако су певале једна образована и једна необразована при-

творница. Ах, драги пријатељу, ова тешка успомена засењава ми још непрестано и поглед и помисао.

7-ог Априла

Сада је крај овом пискарању. Ми ћемо доћи к вама, драги пријатељу, Волдемар и ја.

Баш сада сам казала Волдемару. Он одмах рече одлучно:

— Али шнип и шнап (његова два коњића) морају с нама! —

Еле у кратко: Краљ је на моју молбу допустио да ради оправке здравља могу провести месец дана код вас. Већ су издате наредбе. — Министар Бронен је то већ извршио испод руке — да се наш мали мајур који је близу вас, и који кажу врло лепо лежи, удеси за малу свиту.

На Гетеов дан рођења ићићемо опет нас двоје у шетњу.

А сада писмо је већ доста велико, нећу да почнем нов табак. Ако ви, као што ја мислим, имате власти и у брдима вашег завичаја, наредите да не буде облачно већ ведро и лепо када к вама и вашој породици дође •

ВАША ПРИЈАТЕЉИЦА
Матилда.

П. П. Бронен је био код вас. Много ми је причао, а кад га ја упитах за вашу најмлађу ћер, учини ми се да сам опазила известан покрет у цртама његовог лица. Јесам ли се преварила? Поздравите вашу госпођу супругу и вашу децу. Ја се надам да им краљица неће бити на досади?

(Наставиће се)

ПРЕД ЧЕРГОМ

Сунце је зашло давно. По своду неба чиста
Множина ситних звезда трепћући благо блиста,
Ноћна је пала тама, а ветрић душе ти'о:
Љубавник стари славуј у жбуну ј' песме вио.

Блејање стадâ чујеш, пастири то их гоне;
И меке чујеш звуке како им звонцад звоне. —
Лупкајућ својим крил'ма кроз ноћни вео сури
Плашљиви голуб дивљи ноћишту своме жури....

У пољу покрај друма, где хладни извор бије,
Под густим старим храстом црна се черга вије.
У њој још ватра тиња, тек где-где пухор пао;
По који слаби пламен тињајућ још је сјао....

Циганчад спава давно, само још стари зборе,
Чаркајућ кад-кад ватру да боље сувад горе. —
Из њиних кратких луша димови густи бију,
Те се по црној черги полако дижу, вију....

Ноћ се већ давно шири. По своду неба чиста
Множина ситних звезда трепћући благо блиста. —
Та већ је крајње време да се у ноћном хладу
Одморе старе циге, — а можда и да краду.

С. Јов.

АНА КАРЕЊИНА

РОМАН ЛАВА ТОЛСТОВА

(наставак)

ДЕО ДРУГИ

1.

При крају зиме држан је у кући Шчербацковој конзилијум на коме је имало да се реши какво је стање здравља Китиног и шта треба радити ради њеног опоравлења. Она беше болесна, и кад се примаче пролеће, беше јој горе. Домаћи лекар давао јој је рибљу маст, за тим гвожђе, па лаписа, па како ни једно, ни друго, ни треће не поможе, и како доктор поче световати да је на пролеће воде у иностранство, то се решише да граде конзилијум и зовнуше славнога доктора. Славни доктор у најбољим годинама, врло леп човек, пре свега захтевао је да се болесница скине, да је прегледа. Он као да с особитим задовољством доказиваше да је девојачка стидљивост само остатак дивљаштва и да нема ништа природније него кад човек, који није у годинама, опипа голишаву младу девојку. Њему то изгледаше са свим природно, јер је то радио сваки дан' јер при томе није ни мислио ни осећао ништа ружно, бар по његовом мишљењу, и према томе он је стидљивост девојачку сма-

трао не само као остатак варварства, већ као личну увреду која му се наноси.

Како му драго, ваљало се покорити, јер, и ако су се сви доктори учили у једној школи, из једних истих књига, и према томе знају једну исту науку, и ако су неки говорили да је славни доктор управо лош лекар, у кући кнегињиној и у њеној околини веровало се да тај славни доктор зна више него сви други, да он један може спасти Киту.

Пошто је тачно прегледао и перкутовао болесницу, која беше од стида са свим збуњена, славни доктор, оправши брижљиво руке, стајао је у сали и разговарао с кнезом. Овај се само мрштио и закашљивао, слушајући доктора. Кнез, као искусан, паметан човек, који није никада био болестан, није веровао у медицину, и у себи срдио се на целу ту комендију, у толико више, што мал да није он једини потпуно схватио прави узрок Китином боловању. Доктор опет са своје стране једва се савлађивао да не покаже своје презирање староме господину, и с муком се спуштао у низину његовог поимања. Он је знао да се ту нема шта говорити са старцем, да је глава тој кући мајка. Пред њу је он хтео да изнесе свој бисер. У тај мах уђе и кнегиња са кућевним лекаром. Кнез се уклони, чувајући се да не опазе како је њему смешна цела та комендија. Кнегиња је била збуњена, није знала шта да ради. Она је осећала да је сама крива што је Кити болесна.

— Дакле, докторе, пресуђујте нашу судбину. Реците ми слободно све. — „Има ли још надежде?“ хтела је додати, али јој усне задрхташе и она није могла да изговори те речи. — Дакле, шта велите докторе?

— Одмах, кнегињо, само да се разговорим с колегом, па ћу онда имати част да вам саопштим своје мишљење! —

— Дакле да вас оставимо на само? —

— Ако би били тако љубазни! —

Кнегиња уздахну па изађе.

Кад су доктори остали на само домаћи лекар стаде плашљиво излагати своје мишљење, по коме би ово био почетак туберкулозе, али.... Славни доктор слушао га је па онда усред његовог причања извади свој велики златан часовник.

— Тако — рече он — но.... —

Домаћи лекар са поштовањем прекиде своје реферисање.

— Као што вам је познато, ми нисмо у стању познати почетак туберкулозног процеса; док се не појаве каверне, нема ту ништа поуздано. Ми само можемо да нагађамо. А има знакова: рђава изхрана, живчана узбуђеност итд. Питање се своди на ово: када

сумњамо да ли неко стање није почетак туберкулозног процеса, чиме ћемо да потпомогнемо изхрану? —

— Да, али вама не треба помињати да ту ваља узети у обзир и моралне утицаје — допусти себи домаћи лекар да примети са учтивим осмехом.

— То се по себи разуме — рече славни доктор и опет погледа у сахат. — Извините, да ли је већ направљен Јауски мост, или ваља још јурити чак у наоколо? А, дакле направљен. Онда ја за двадесет минута могу стићи. Дакле, шта оно рекосмо, да, питање је у томе, како да се потпомогне изхрана и да се утишају живци. То је двоје у свези, ваља дејствовати са две стране.

— А путовање у иностранство? — упита кућевни лекар.

— Ја мрзим та путовања. Јер ево видите: Ако је одиста почетак туберкулозе, што ми данас још не знамо, путовање неће ништа помоћи. Безусловно је нужно наћи средство да се потпомогне изхрана, а да се ништа не нашкоди....

И славни доктор разложи свој план за лечење водама Соденским, које се поглавито одликоваху, тиме што не могу шкодити.

— У корист путовања ја бих напоменуо промену целокупног начина живота, уклањање од свега што изазива тужне успомене. А осим тога изгледа да би и мати желела....

— Е? Па кад је тако, нек иде. Само, бојим се уквариће оне немачке незналице.... Требало би да слушају. Пустите, нек иду.

Он погледа у сахат.

— А време је већ — и он пође вратима.

Славни доктор рече кнегињи (осећао је да то пристојност захтева) да мора још једном да види болесницу

— Шта?! Још један преглед! — уплаши се мајка.

— А не, само још неке појединости! —

— Изволте! —

И мајка одведе доктора у Китину собу. Девојка је стајала у соби; мршава и румена и с особитим сјајем у очима од претрпљенога стида. Кад је доктор ушао у собу, она плану, а очи јој се напунише суза. Цело њено боловање изгледаше јој тако глупо, чак и смешно. А већ њено лечење изгледаше јој тако смешно као покушај да се саставе црепови разбијенога суда да буде опет читав. Њено срце беше сломљено. Зар се то лечи пилулама и прашковима? Али шта ће, не може да вређа мајку, нарочито што се мајка и сама осећала да је крива.

— Потрудите се да седнете кнегињице! — рече славни доктор.

Смешећи се он седе спрам ње, узе јој пипати пулс и задавати мучна питања. Она му је донекле одговарала, па онда на један пут скочи.

— Извините ме, докторе, али ово већ нема никаквог смисла. Ето ме већ и по трећи пут питате једну исту ствар. —

Славни доктор није се нашао увређен. Кад Кити изађе из собе он рече.

— Болесна раздраженост.... У осталом ја сам готов.... —

И сада славни доктор стаде причати кнегињи, као једином паметном створењу у кући, врло учен опис стања у коме се кнегињица налази, а завршио је упуством како треба пити воду, која не беше нужна. На питање односно путовања, славни се доктор задуби у мисли као да решава врло мучно питање. Његова одлука најзад беше: путовати, али не поверавати се шарлатанима, него за свашта обраћати се њему.

Као да се нешто радосно догодило кад оде славни доктор. Мајка је била весела кад се вратила кћери, а Кити се претварала да је и она весела. Она је сада често, готово увек морала да се претвара.

— Бога ми, maman, ја сам здрава. Али ако ви баш хоћете да путујемо, ја пристајем — рече она и да би показала како се интересује за тај пут, стаде говорити шта ваља спремати за пут.

2.

Одмах иза доктора беше дошла и Доли. Она је знала да ће тога дана бити конзилијум, и не обзирући се што се скоро придигла из бабиња (крајем зиме беше родила девојчицу) не гледајући што она има доста и своје бриге и невоље, оставила је и једну болесну девојчицу и дете на сиси, па је дошла да види како ће се Китина судба решити.

— Еле, шта је? рече она ушавши у собу и не скидајући шешира — Ви сте весели? Значи да је добро? —

Покушаше да јој испричају шта је славни доктор казао, али и ако је он врло дуго и лепо говорио, никако се није могло да исприча шта је казао. Једино беше јасно да ће путовати у иностранство.

Доли нехотице уздахну. Хоће да јој оде најбоља пријатељица, сестра њена. А њој не беше весело у животу. Њени односи са Степаном Аркадијевићем, после измирења, само је понижаваху. Породична слога коју беше Ана залемила, преломила се опет на истоме месту. Ништа особито није се дешавало, али Степана Аркадијевића не беше скоро никада дома, новаца готово такође не беше, сумње о неверству мучиле су Долу и даље, и она их се отресла само да не осети још један пут суревњивост. Прва силина тога мучног осећања, преживљења једном, није се могла више повратити, па баш и да га ухвати у неверству, то не би више на њу подеј-

ствовало као први пут. Такав случај само би је лишио породичних навика и она је допуштала да је он вара, презирући и њега а још више себе за ту слабост. У осталом она је, као у великој кући, имала пуне руке посла. Те дете на сиси не напредује, те дадиља отишла, те као ово сад, једно се дете разболело.

— А како су твоји? — упита мајка.

— Ах, maman, у нас је много невоље. Лили ми се разболела и то бојим се да је шарлах. Ја сам се ето отргла од куће колико само да сазнам шта је овде, јер после, ако не дај Боже буде одиста шарлах, нећу га ласно маћи од куће. —

Стари кнез по одласку славнога доктора изађе из свог кабинета и поздравивши се са Долом окрете се жени.

— Шта сте решили, да путујете? А самном шта ћете? —

— Ја мислим, Александре, ти да останеш? рече жена.

— Како вам је воља.

— Маман, а што не би и тата пошао с нама — рече Кити — И њему и нама било би пријатније. —

Стари Кнез устаде и помилова Китину косу. Она подиже своје лице и погледа га смешећи се силом. Свагда јој се чинило да отац у целој породици њу најбоље разуме, и ако је он с њом мало говорио. Она је као мезимица била очева љубимица, и њој се чињаше да је он баш са те љубави своје скроз провиди. Кад им се погледи сусретоше, она порумени и очекиваше да ће је пољубити, али отац је само помилова по коси па рече:

— Ах ти ваши глупи шињони. До своје кћери не можеш ни доћи, ваља ти миловати косе којекаквих помрлих баба. Па шта је Долинко, — окрете се старијој кћери — шта ради твој јунак?

— Ништа, тата — рече Доли, разумевши да он пита за њенога мужа. — Све је на путу, ја га скоро никако и не виђам — додаде најзад смешећи се.

— А је ли отишао у село да прода шуму? —

— Није, све се још спрема!

— Тако? — рече кнез па онда седе у крај своје жене. — Па и ја да се спремим шта велиш? А ти Като — рече млађој кћери — кад се пробудиш из тог заноса у коме си реци сама себи: Гле, та ја нисам нимало болесна, ја ћу опет свако јутро са татом у шетњу. А?

И ако је било врло просто што је отац казао,Ката се забуни као ухваћени кривац. „Та он све зна, све разуме, и он ми тим речима каже да и ако је срамота ваља је преживети“. Није била у стању ништа да одговори. Беше почела нешто да каже, али бризну у плач па побеже из собе.

— Ето твоје шале! — нападе кнегиња на мужа. — Ти свагда..— и придика отпоче.

Кнез је дуго слушао прекоре кнегињине, али му се лице све више мрштило.

— Она је тако бедна, сиротица, тако бедна, а ти не осећаш да је мора заболети свака напомена правог узрока. Ах, тако се преварити у људима! — рече кнегиња и кнез са Долинком одмах по промени њенога гласа познаше да она сад говори о Вронском — ја не разумем како нема закона да казни тако гадне људе! —

— Ах, што сам слушао — рече кнез срдито, устаде и пође, али се код врата заустави па рече:

— Има закона мајчице, и кад си ме већ повукла за језик, хоћу да ти кажем ко је за све то крив. Ти, ти, и нико други до ти. Против таких господичића било је увек закона, па их има и данас. Ја како, да није било неких ствари, којих никако није требало да буде, ја бих, овако стар, научио памети тога фићфирића. Тако је, а сад лечите је, довлачите у кућу којекакве шарлатане! —

Изгледаше да кнез има још пуно којешта да каже, али кнегиња чим је чула овај тон, одмах је као и свагда у озбиљним питањима, смирила се и покајала.

— Alexandre, Alexandre, — шапутала је она плачући.

Чим се она заплакала, кнез се утиша. Он јој приђе.

— Добро де, добро. И теби је тешко, ја знам. Али шта ћемо. Па и несрећа није тако велика.... Бог је милостив.... хвала.... — говораше он и сам не знајући шта да каже, кад је осетио мокри пољубац кнегињин на својој руци. И кнез оде из собе.

Још док јеКата расплакана отишла, Долинка беше увидела да ће ту бити женскога посла и спремала се да га уради. Она скиде шешир и засукавши моралне рукаве беше спремна да ради. Док је мајка нападала на оца, она је покушавала да је уздржи у колико јој то допушташе ћеринско поштовање. Кад је отац плануо, она је ћутала. Она се стидела за мајку, а волела је оца, што се по доброти својој тако брзо повратио од срџбе; али кад је отац отишао, она је хтела да сврши што је главно, да утиша Кату.

— Давно сам хтела да вам кажем, маман: знате ли да је Љовин хтео да запроси Кату, када је био последњи пут овде? Он је о томе говорио Стиви.

— Па шта? Ја не разумем.... —

— Па може бити да га је Ката одбила?.... Није вам ништа о томе говорила?....

— Није, она није ништа казала ни за њега ни за оног другог: она је сувише поносита. Али ја знам да је све с онога....

— Да, али замислите, да она Љовина не би никада одбила, то ја знам, да није било онога, а после, он је тако страшно преварио....

Кнегињи беше страшно помислити, колико је скривила ћерци, па се расрди.

— Ах, ја већ ништа више не разумем! Сада већ сваки има своју памет, мајка нема ту шта да каже, па онда ето.... —

— Маман, да одем ја до ње?

— Иди. Ко ти брани? — рече мајка.

3.

Кад је ушла у Катину малу лепу ружичасту собу, окићену фигурицама vieux saxe, у ту собу, која беше тако ружичаста и весела, као што је лане и Ката била, Долинка се сетила како су лане њих две весело распремале ту исту собицу. Срце јој задрхта, када је угледала Кату, како седи на најнижој столици до врата, па укочено гледа у један ћошак од ћилима. Ката погледа сестру, али се хладни и у неколико сурови израз њенога лица не промени.

— Ја ћу сада морати да се затворим код своје куће, а ти ми нећеш смети долазити — рече Дарија Александровна, севши поред ње. — С тога би хтела да се разговорим с тобом. —

— О чему? — брзо упита Ката и уплашено подиже главу.

— Да о чем другом, до о твојој жалости? —

— Ја ни за чим не жалим. —

— Молим те, Като, остави то. Зар ти мислиш да ја не знам? Знам ја све. И веруј ми, није то ништа.... Све смо морале проћи туда! —

Ката је ћутала; лице јој имаћаше строг израз.

— Не вреди он толико да ти за њим жалиш — рече Дарија Александровна, приступајући одмах главноме.

— Наравно, за то што ме је напустио — проговори Ката задрхталим гласом. — Не говори, молим те, не говори! —

— А ко је то теби рекао? Ја сам уверена да је он био заљубљен у тебе, и да је и данас заљубљен, али.... —

— Ах, најцрње ми је то сажалевање! — викну Ката, планувши срџбом. Она се окрете на столици, порумене, и стаде гужвати пантљику свога појаса. Долинка је знала да је то знак, да се Ката срди, знала је, да она, кад је љута, може да изговори пуно излишних и непријатних ствари, и хтела је да је умири; али беше већ доцкан.

— Шта? Шта хоћеш да ја осетим? — рече Ката брзо. — Зар то, да сам била заљубљена у човека, који није хтео ни да зна за ме, и да сад од те љубави умирем? И то ми говори сестра, која

мисли да.... да.... има сажаљења према мени! Не треба мени такво сажаљење и притворство!

— Като, ти си неправедна.

— Што ме мучиш?

— Та ја, напротив.... Видим да си огорчена....

Али Ката у својој срџби није хтела да је слуша.

— Ја немам ни за што да се тешим. Ја сам довољно поносита, да нећу никада себи допустити да волим човека који мене не воли. —

— Та не говорим ја о томе.... Само ми једно реци — рече Дарија Александровна, узевши је за руку. Је ли Љовин говорио с тобом? —

Када се помену Љовин, Ката као да изгуби сваку власт над собом; она скочи са столице, баци пређицу на земљу и млатајући рукама стаде говорити.

— Шта ту има посла још и Љовин? Не могу да појмим што теби треба да ме мучиш? Ја сам ти казала да сам ја горда и да никада, разуми, *никада* нећу учинити оно, што си ти урадила — вративши се човеку, који те је изневерио, волећи другу жену. Ја тако што не разумем. Ти можеш, али ја не могу! —

И, рекавши то, погледа сестру, али кад виде да Долинка ћути, снуждено спустивши главу, она не изађе из собе као што је хтела, него седе опет украј врата и покри лице марамом.

Ћутање је трајало два минута. Оно понижење, које је она сама у себи осећала, нарочито ју је заболело, када јој га сестра помену. Она се томе није надала од своје сестре, и љутила се на њу. На један пут она зачу шуштање хаљине, неко ко се уздржавао бризну у плач, и нечије руке загрлише је. Ката је клечала пред њом.

— Долинко, ја сам тако несрећна! Опрости! — прошапута она.

И њено мило лице, окупано сузама, сакри се у крилу Дарије Александровне.

Као да су сузе она маст, без које машина споразума међу обема сестрама не може да ради — сестре, пошто су се исплакале, стадоше разговарати, али и ако нису говориле о ономе, што им је било на срцу, оне се потпуно разумеше. Ката је појмила да је оном речју, о неверству зета и о понижењу сестрином, ову до срца увредила, али да јој сестра ипак прашта. Долинка је опет са своје стране сазнала што је хтела знати; уверила се, да су њена нагађања била основана, да је неутешна жалост Катина била у томе, што је одбила Љовина а Вронски је преварио, уверила се, да би она готова била поћи за Љовина, а презрети Вронскога. Ката није ни речи о свему томе казала. Она је само говорила о своме душевном стању.

— Ја немам никакву особиту жалост — рече она кад се умирила — али не можеш помислити како ми је све постало гадно, одвратно, грубо, а пре свега ја сама себи тако изгледам. Не можеш замислити какве су сад у мене гадне мисли о свему.

— Иди, молим те, какве ти можеш мислити гадне мисли? —

— Најгадније и најгрубље; не умем ти рећи. То није жалост, него досада и много горе. Као да се све, што је ваљано, у мени посакривало, а остало само оно, што не ваља, што је гадно. Како да ти кажем? — настави она, видећи у сестриним очима недоумицу. — Ето, тата отоич поче да говори.... мени се чини да он мисли само то, да ми се ваља удати. Или, мама ме води на игранку, мени се чини, да ме она само за то води, да ме што скорије уда, да ме скине с врата. Ја знам да то није истина, али не могу да се одбраним од таких мисли. Тако зване младожење не могу да погледам. Мени се чини, да ми сваки од њих узима меру. Пређе беше за ме права радост да само обучем балске хаљине. Ја сам се сама себи радовала. А сада ме је од тога стид. Ето шта ћеш више, тај доктор....

Ката се збуни; она је хтела даље да каже, да сада, од како се с њоме десила та промена, не може да погледа ни Степана Аркадијевића, јер чим га угледа, мора да замисли најгрубље и најужасније ствари.

— То ти је; све ми изгледа ружно и гадно. То је моја болест. Може бити да ће проћи....

— А ти немој да мислиш....

— Не могу. Мени је добро само с децом, само кад сам код тебе.

— Штета, што сад нећеш моћи долазити.

— Доћи ћу ја. Ја сам прележала шарлах. Ја ћу молити маму да допусти. —

Ката је извршила што је хтела. Она се преселила к сестри, и како је болест дечија одиста била шарлах, то је она неговала сву децу, заједно са својом сестром, док није оздравило свих шесторо деце. Али Катино здравље се не поправи, и уз велики пост Шчербацки отпутоваше из Русије.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

„БРАНИЧ СРПСКОГА ЈЕЗИКА“

НАПИСАО

ЈОВ. ЖИВАНОВИЋ

II.

Одговор г. г. Јов. Живановићу и Рад. Врховцу.[1]

„...прије свега ваља знати и добро се разумијевати у „оно“, о чему се пише“.
Рад. Врховац. „Јав.“ бр. 25. стр. 399.

Као одговор на мој реферат у 86 св. „Отаџбине“ о „Браничу српскога језика“ г. Живановића штампао је исти господин један чланак у „Колу“ (бр. 15, 16 и 17) „у моју славу“, а одмах за тим у „Јавору“ (бр. 24 и 25.) проговорио је „двије три“ о томе и г. Рад. Врховац.

Кад сам написао онај реферат, мислио сам продужити га, али никако се нисам надао, да ћу о овим истим стварима још један пут говорити. Два су узрока која ме нагоне да се на ово још једном вратим: једно, што сам рад да — бар са своје стране — завршим препирку, и друго, што сам из ових одговора видео да оба господина многа места из онога реферата нису разумела. Тамо сам на многим местима само напоменуо погрешке без дубљег излагања за што, јер сам мислио да ће читаоци — којима је намењено — и сами знати у чему је ствар, али кад „један Живановић“ (за г. Врховца и да не говорим) то не разуме, онда ће ваљада бити још ко, који ме није разумео. Овде ми ваља додирнути све тачке оба чланка, па ако због тога овај мој одговор испадне мало дужи, дужи него што читава ствар и заслужује, молим читаоце да ми опросте. Да би колико толико био краћи, не ћу исписивати на свима местима оно што сам рекао у реферату, нити оно што оба господина веле у

[1]) Од краја маја до 6. јула био сам на путу. Кад сам се вратио свеска за август била је већ ушла у штампу, за то овај одговор излази тек у овој свесци.

својим одговорима, јер мислим да ће читаоци имати то све при руци и читати упоредо, тачку по тачку.

1. Ја сам рекао да др. Ажбот [1] није требао примити исправку г. Ж-ћа да глагол *клати* стави у V врсту 2. раздела и господин Ж. вели:

„Г. Љуб. Стојановић није ни видео г. Ашбота руску граматику, јер иначе не би могао *тако булазнити*. Др. Ажбот примио је деобу Миклошићеву у својој руској граматици,"а по Миклошићевој деоби иде *клати* у V. 2. и шта више у најновијем издању граматике словенских језика служи Миклошићу клати за образац 2. раздела пете врсте. Али за Бога г. Љуб. Стојановић стоји на вишем гледишту. Он је читао и Лескина, па зна да је то коренит глагол, те му не иде у мозак, како га може Миклошић другом разделу пете врсте прибројати. *Он не зна* да код Миклошића одлучује уз инфинитивну основу и презенатска основа. Кад су од *клати, брати, прати* презенатске основе *колие, борие, порие*, онда по Миклошићевој деоби морају ти глаголи ићи у други раздео пете врсте. Па зна ли г. Љуб. Стојановић да има поред *клати* и *кълати*, поред брати и бърати, који се облици налазе у најстаријим чистим старим словенским споменицима. *Г. Љуб. Стојановић је изабрао на своју несрећу:баш таку фину ствар као што је* **клати**, *о којој нема појма*, и о којој се могу разговарати само Јован Шмит, Миклошић, Лескин и Јагић. Кад је то тако, онда може само *надрикњига* замерати г. Др. Ашботу што је признао да глагол клати иде у други раздео пете врсте."

А г. Врховац: „Већ у првој примједби г. референта сусрећемо се са несмислом. Г. С. не може да опрости г. Ажботу, што је примио исправку г. Ж-ћа, да глагол *клати* метне у V врсту. Но г. Ажбот узео је у својој руској граматици Миклошићеву подјелу глагола *и онда престаје разговор о томе*. Види се прије свега, да г. С. није имао Ажботове граматике у руци. *Но има нешто још горе у тој примједби. Из те примједбе излази, да је г. С. мислио на Лескинову подјелу*, (на Шлајхера није могао мислити, јер онда је још горе), по којој имаде свега пет управо четири врсте глагола. *Увиђа ли г. С. какав грдан несмисао лежи у његовој примједби?* Кад г. С. мисли на Лескина (а знамо за што) па вели, да не може да опрости г. Ажботу, што је примио исправку г. Ж-ћа, да глагол *клати* метне у V врсту, онда г. С. не води рачуна о својим ријечима. Та г. Ажбот и г. Ж. ваљда тек нијесу могли с глаголом *клати* у Лескинову V врсту већ у Миклошићеву, код којега поред инфинитивне (Лескину је коријен *кла* — вербална основа) основе одлучује

[1] Не знам за што га г. Ж. зове Ашбот, кад се он сам потписује Ажбот.

и презенатска?! Изгледа дакле, да г. С. рачуна у исто вријеме и са Миклошићевом и са Лескиновом подјелом право рећи, да г. С. није ништа мислио, кад је написао ону примједбу.«

Овде сам намерно исписао све што ова два господина веле, да се види како они мало разумеју ствари, о којима пишу, и како су још мање разумели оно што сам ја написао. У читавом реферату намерно сам ишао за Микл. као и г. Ж., само да ми се не би пребацило, да се држим другога правца, и да тиме хоћу да изиграм г. Ж-ћа. Тако је било и овде. *Рекао сам и опет велим по Миклошићевој подели не може глагол* **клати** *доћи у V врсту, у Миклошићеву пету врсту.* Тврдећи то стојим на истој основи на којој је основана Миклошићева подела, „јер би онда и *млѣти, мрѣти* морали ићи у трећу, по што је *а* од *клати* исто толико наставак основе начина неодређеног колико и *ѣ* од *млѣти, мрѣти*« („Отаџбина св. 86 стр. 270). Али ово што сам у реферату казао, господа не разумеју, за то морам с њима сада овако.

Миклошић учи да словенски језици не трпе *ер(л)+cons. и ор(л)+cons.* него то различно избегавају, ст. сл. итд. праве одатле *рѣ (лѣ)* и *ра (ла)*, руски *ере (оло)* и *оро (оло)*. На основу тога закона постали су инфинитиви *клати*, *мрѣти*, *млѣти:* *кол+ти, *мер+ти, *мел+ти, стар. словен. кла-ти, мрѣ-ти, млѣ-ти, руски коло-ть, мере-ть, моло-ть. Миклошић вели да у пету врсту долазе они глаголи који имају за инфинитивну основу наставак *а*, а у трећу они, који имају *ѣ*. Нити је оно *а* у *клати* ни оно *ѣ* у *млѣти* и *мрѣти* наставак за инфинитивну основу, него корени глас, па као год што *млѣти* и *мрѣти* иду у 7 раз. I врсте, тако исто ту треба да дође и глагол *клати;* или обратно: ако се *клати* метне у пету врсту, мора и глагол *млѣти* доћи у трећу. „Он (т. ј. ја) не зна — вели г. Ж. — да код Миклошића одлучују уз инфинитивну основу и презенатска основа.« А зар није код *млѣти* основа времена садашњег *мели-е*, као и *тръпи-е* (III врсте 2. р.)? Да и није тога — као код глагола мрѣти — ваљало би у III врсти нов раздео направити.

Г. Ж. ми се смеје што сам изабрао баш тако „фину« ствар о којој ни појма немам: „и шта више у најновијем издању граматике словенских језика служи Миклошићу *клати* за образац 2. раздела пете врсте. Али за Бога г. Љуб. Стојановић стоји на вишем гледишту.« Јесте, јесте Миклошић у „Основама« (године 1875), за *кла* вели да је постало наставком *а*, и у „Облицима (1876) меће га за образац V стр. 2. р. али 1879 године у „Гласовима: (стр. 31, 84 и 85) вели да је ст. сл. *млѣти, клати*, и руско *молоть*, *колоть* постало из *мел+ти, *кол+ти. Не ставља ли овим самим и Миклошић оба глагола

у једну групу — без наставка? Ја рекох једном да Миклошића ваља пажљиво читати и увек знати његово последње мишљење, али глувоме не шапћи, а слепом не намигуј.

Г. Ж. ме још пита знам ли да поред *клати* има и *кълати*, а ја му велим да поред *мрѣти* има и *мърѣти*, па опет за то *мрѣти* не меће нико у III врсту. Зна се од куда оно ъ и ъ.

Г. В-цу немам шта да одговорим; доста је што сам исписао његову примедбу из које се види да он нема баш „ни плаве магле" о овом питању.

Ето за овакву ствар један ме назива „надрикњигом", а други ми довикује „si tacuisses...." — Блажени ништи духом....

2. Врло лако може бити да сам г. Ж-ћа овде рђаво разумео. Ако буде тако, ја ћу радо признати, чим ми одговори да ли он сматра оно *о* у речи *танкопреља* као један наставак, а оно ъ у *тънъкъ* као други.

Г. Ж. се љуто вара ако мисли да ја хоћу обарањем њега себе да узвисим и на глас изнесем („Коло" стр. 150). Ја њега никако не сматрам као таку силу, да би се онај могао узвисити, који би њега „оборио". Сем тога цела ова ствар тако је ситна, да никога не може на глас изнети. Мени је познато да се само у политици јевтино, брзо и лако на глас излази, па ако и оваке ствари могу некога у науци на глас изнети, онда у нас ни с њом није боље од политике.

3. Г. Ж-ћу је chef-d'oeuvre читавог „Бранича" правила о сложеним речима; о њима је највише написао, па се на томе и у одговору највише задржава. Он је врло поносит на та своја правила и вели ми „кад би отворио боље очи, онда би морао признати и исповедити да сам ја (т. ј. г. Ж.) заиста те детерминативне композите протумачио у својој књизи „о српском језику...." — Па ја сам рекао: „што се тиче оне две врсте композита (белошљива и танкопреља он (г. Ж.) их је константовао, али није показао кад која постаје" („Отаџбина" стр. 274), јер се по тим „његовим" правилима не даду објаснити све детерм. композите.

„Његово" друго правило гласи: „Ако у детерминативним композитима друга реч живи и као самостална реч, онда се не саставља значење прве речи са значењем друге речи, него такав композит значи име нечему" он ме пита „Је ли то казао где Миклошић? Нека каже г. Љуб. Стојановић, ако и из његових уста може истина изаћи." Нити је то казао Миклошић, нити сам ја то тврдио *али је то казао Ђ. Даничић, а г. Ж. је само преписао и збркао.* „Не иду овамо.... у којих је прва пола основа ријечи која је другој поли предикат, *али од обоје бива име нечему трећему* без но-

вога наставка: мушке Дòбро-вук, Мило-вук, бјелò-граб....“ („Основе“ стр. 46-7. Г. Ж. то износи као „своје“, а чине ли тако „поштени људи“? Али то Даничићево правило не може се распрострети на све оне сложене речи. које Микл. обухвата под детерминативне композите. Међу онима које је Микл. побележио — а то сигурно нису све — има једна која се томе противи, а то је *ситногорица*, јер то значи гору у којој су ситна, невисока древета, дакле састављa значење прве речи са другом. Кад би се покупиле све речи, можда би се још каква нашла. Кад г. Ж. вели: „*Миловук* не значи *мили вук*, изгледа као да он ту подразумева *курјака* а не *Вука*, име људско.

Прво правило му гласи: „у сложеној речи друга реч не може бити уједно и проста самостална реч.“ Да би то правило утврдио, вели: „У речима друге врсте као што су *брзолов*, *танкопреља*, *брзоплет*, не сме се узети да су *лов*, *преља*, *плет* самосталне речи, јер онда би прва другој била атрибут, те реч *брзолов* не долази од *брзи лов*, *танкопреља*, не долази од *танка преља* него од *брзо ловити*, *танко прести*, и по томе те речи имају свој самосталан наставак. У *брзолов* не стоји *брзо* према *лов* као атрибут него *брзолов* од *брзо ло ити*, где је *брзо* додатак допуна глаголу *ловити*“. („Коло“ стр. 150).

Ове три речи г. Ж. је метнуо у једну групу, а оне су све три различне. У *брзоплет* нико не вели да је *плет* самостална реч, него је *брзоплет* постало самосталним наставком и има самостално значење: плот у хитњи оплетен (пренесено и на човека, који не мисли шта ради).

За то што *танкопреља* не значи *танка преља*, што прва реч није атрибут другој као у *белошљива*, г. Ж. вели, да *преља* није самостална реч, да је *танкопреља* постала од *танко прести*. По овоме је и *преља* постала од *прести*. Ово је нов метод у науци. Даничић вели да су обе речи и *преља* и *танкопреља* постале од једног истог корена, једним истим наставком. Е али се то противи правилу које је г. Ж. поставио, за то га он не ће. Г. Врховац вели, да г. Ж., као Србин, има бар исто толико Sprachgefühl-а колико и Миклошић. Кад би га заиста имао, он би — ако не по науци — а оно бар по томе Sprachgefühl-у увидео, да има разлике у постанку и значењу између *јабука*, *шљива*, *вук* итд. с једне и *преља*, *ткаља* итд. с друге стране, па би гледао да у томе тражи узрока, за што је то, да кад *преља* значи лице које преде, и *танкопреља* не значи *танко лице* које преде, него лице које *танко преде*. Али г. Ж. је прво поставио правило и у њега ваља по што по то све сабити.

А шта ћемо са *брзолов*? — На неколико места сам у „Браничу“ прочитао нешто како је написано, и казао да не ваља, али ми сад у одговору и г. Ж. и Вр. довикују како ја ту „подмећем“

г. Ж-ћу, како то и врапци знају да није, како он то није ни мислио итд. Бојим се да тако и овде не буде, па молим читаоце да још једном прочитају што сам горе исписао. Ја то не могу друкчије разумети, него да г. Ж. све три речи сматра као потпуно једнаке, као *именице*, а *брзолов* није именица него придев, и као такав разуме се да има свој самосталан наставак.

4. Ја сам *суховрх* погрешно прибројао у детермин. композите, где му није место. И г. Ж. нема довољно речи да покаже моје незнање. „За овако незнање, за овакy глупост, за овако трабуњање, ја немам речи! И тај човек хоће мене да срамоти пред светом (г. Ж. критику сматра као срамоћење)! тај вели да између мене и Бајића не види велике разлике! Тај вели, да сам траљави ђак Даничићев. Тај вели да ми „сад само пали колибу", а не зна јадан да му се мозак запалио." („Коло" стр. 151). Читаоци су видели до сад, а видеће и даље, колико има погрешака код г. Ж-ћа, па кад сам ја због ове једне овакав, какав ли тек мора изгледати он са оволиким?!

Он се правда пред читаоцима, што се служи оваким изразима, јер „има пред собом човека, који га је разбојнички напао, који га је хтео морално убити." Не бојте се, г. Ж-ћу, „моралне" смрти, ако сте само „морално" здрав. Ето, ви мене у свакој врсти називате најпогрднијим именима, што ја, да не бих скврнио српску књигу не могу да поновим, и ја се ни мало не бојим „моралне" смрти, него се још слатко смејем. Нисам ја жедан ваше „моралне" крви, ја овим писањем хоћу само да вас изнесем у правој боји вашој, да покажем коликим знањем ви располажете, а шта ће после од вас бити, ништа ме се не тиче. Ја знам да сте ви тако силан ауторитет у очима многих, да вам ово моје писање не ће нимало нашкодити. Има доста људи, који, кад су само чули да сам ја написао мало опширнији реферат на ваш рад, називали су то дрскошћу. Како се ја усуђујем да „једног Живановића" критикујем, или — како они веле — „нападам". Код оваких људи, а уз онолико погрдних израза којима сте ме обасули, ви ћете вазда бити као на Олимпу. Кад би се нешто ставило на гласање, ви би и после овог одговора имали велику већину уза се, па чега се онда бојите?

5. Код зависних композита г. Ж. опет вели, да друга реч не сме бити и самостална, и да би то правило одржао, тврди, да *коловођа*, *четовођа* итд. не долази од *вођа кола*, *вођа чете*, него од *коло водити*, *чету водити* итд. Ово је опет натезање због његовог правила. То нису знали досадашњи филолози.

„Реч *житород* могла би се — вели он — исто тако протумачити (дакле *житород* је постало од *жито родити*!), али се може

и по другом правилу, по којем реч добија друго значење". („Коло" стр. 151). Г. Ж. би врло добро учинио, кад би показао каква су то два значења ове речи, кад се она тумачи по два правила. То би било ново откриће за науку. „*Житород* — вели даље г. Ж. — не значи *житни род*, као што хоће г. Љуб. Стојановић, него значи род ситне хране у опће. Кад се каже: „код нас је ове године добар житород", то не значи да је житни род добар, него ситне хране у опће: „das Getreide steht schön". *Кад би г. Ж. знао шта значи жито, не би писао оваке глупости којима се и деца морају смејати.* Он сиромах мисли да жито означава само пшеницу. Кад не зна, што није отворио Вуков речник, па би видео да жито значи Getreide, frumentum, па после у разним крајевима преноси се то име на једну фелу хране: у Војводини пшеница, у Хрват. просо, у Подрињу кукуруз, у Далмацији, чини ми се, јечам итд. За што г. Ж. „овде говори на памет", кад зна да се „о оваким стварима данас више не може тако говорити"? (О срп. јез., стр. 39.). Против правила г. Ж-ћа, да друга реч не сме бити и самостална, стоје речи као: *волопаша, житород, четовођа, чудотворац* итд., јер је у њима друга реч и самостална, а те речи значе, *паша волова* или *волујска*, *род жита* или *житни* итд. Исто је така и реч *градоначелник;* друга је реч и самостална, а значи *начелник града* или *градски*. И г. Ж. у место да своје правило исправи, или ово како било опровргне, вели: „*Али да оставим ја своје правило на страну* (и треба, јер не ваља), па да видимо шта кажу други за ове речи. Јован Бошковић у својој књизи „о српском језику" на стр. 77 вели: „*Градоначелник* не ваља. Ко хоће да се увери, како је та реч сакато скована, нека покуша рећи: *срезоначелник* или *округоначелник*, место: срески начелник, окружни начелник, па ће му бити јасно какве су то наказе у нашем језику." Тако каже Јован Бошковић, а Љуб. Стојановић вели да је *градоначелник* добра реч, да није дакле наказа, а тим сведочи да је он сам главом наказанога мозга". („Коло" стр. 151). — Пред оваком науком, пред оваким научним доказима ја уступам.

На завршетку вели г. Ж.: „Кад сам писао о сложеним речима, ја сам имао пред собом Миклошића. Поделио сам их као што их је и Миклошић поделио, цитирао сам његове речи на немачком језику, цитирао сам његове примере. Све се то види у мојој књизи, и моја је намера била да композите протумачим колико се то није могло из Миклошића видети. А при свем том г. Љуб. Стојановић вели: „истим је редом Јов. Живановић преписивао. То мирише на крађу." Овако поштен човек не може говорити. У очи истини пљувати може само покварен човек. То само г. Љуб. Стојановића стомак подноси." („Коло" стр. 151). Овде г. Ж. или намерно извrће

ствар, или је био у великој ватри кад је читао мој реферат, па помешао две ствари. Ко прочита 22 и 23 тачку на завршетку мога реферата, видеће да сам ја за једну ствар казао да „мирише на крађу“, а за са свим другу, да је из Миклошића преписано. „Овако поштен човек не може“ извртати оно што други напише. „Истини у очи пљувати може само покварен човек.“

Г. Вр. о овоме није ништа говорио, јер вели, „да нема смисла с њим (са мном) говорити о тијем стварима.“ Он би најпаметније урадио да је у место читавог чланка само ово написао.

6. Код речи *йонбће* г. Ж. опет мисли да му нешто „подмеђем“, а сам у своме одговору потврђује оно, што сам ја рекао у својој „жалосној критици“. „По својој природи подмеће ми овде г. Љуб. Стојановић, као да ја мислим да су *воћ* и *воћа* аналоги примери за *йоноће* и *йоноћа*. Та то и врапци знају да несу. Ја сам тим примерима хтео да кажем, да једна реч може имати разне наставке, а никад нисам тврдио да *йоноће* и *йоноћа* одговарају речима *воћ* и *воћа*. Извртати тако кадар је само човек као г. Љуб. Стојановић“ („Коло“ стр. 274). Шта сам ја то изврнуо кад сам рекао: „ко овим речима (воћ и воћа, над и нада) објашњава реч *йо ноћа*, за тога бар ја немам мерила“? Г. Ж. је и пре и сада „тим примерима хтео да каже да једна реч може имати разне наставке“, а ја сам му рекао и велим, да су ти наставци тако разне природе, да се никако не могу поредити. и ко то ради, за тога „бар ја немам мерила.“ *Воћ* и *воћа*, *над* и *нада* су номинативи, а *йоноће* и *йо ноћа* нису обоје номинативи, него је прво сложена реч и стоји у ном. а друго је генит. о — деклинације зависан од оно *йо*.

Г. Вр. вели, да је Даничић у првој примедби (у Летопису) превидео акценат, али у другој (у Основама) рачуна с акцентом у Вука, „али му се Вуков облик не свиђа; није нам казао за што“. Ако Дан. рачуна с акцентом, и ако је видео да је код Вука реч забележена у gen. pl. пóнôħâ, онда каква је то погрешка код Вука коју он два пута наглашује?

Оба они хоће да пишу по дне и по ноћи или по ноћа састављено. Г. Ж. се позива на г. Јов. Бошковића, који вели, да треба писати састављено, јер *йодне* и *йоноћи* значи у 12 час. дању или ноћу, а *йо дне* и *йо ноћи* време од 6 час. дању или ноћу. За ово се објашњење може све друго рећи, само не да је научно. Г. Вр. има опет своје самосталне разлоге. Он вели: „Г. С. не зна или неће да зна, да је „Zusammenrückung“ у тијем ријечима веома стар, што нам свједоче ст. слов. облици: *йолоудьне*, *йладьне*, од *йолдьне*, *йладьниѥ*, *йолоунощиѥ йланощь* од полнощь. Види се даље, да је из почетка други дио ријечи био генитив, касније се пак губила свијест о том генитиву, који је ви-

сио о првом дијелу ријечи, па је ријеч као цјелина почела примати разне основне наставке и почела ступати у деклинације. Испор. ст. слов. *полоудьне*, *пладьне*, према *полоудьнии*, *пладьнии*“ итд. — Само ово што је казао, доста је па да прекинем сваки говор о тој ствари с њим. Зар је *полоудьнии*, *пладьнии*, *полоунощии* и срп. по̀но̂ће „Zusammenrückung“? и зар је постало тиме што се почела „губити свијест о томе генитиву“.... итд. По овоме можемо рећи и за реч н. пр. *приморје* да „Zusammenrückug“ од *примору*, па се „касније губила свијест о томе loc., који је висио о првом дијелу ријечи, па је ријеч као цјелина почела примати разне основне наставке и ступати у деклинације.“ Тако он вели да се „у ријечи у *поноћа* изгубио у другом дијелу gen., па је ријеч као цјелина добивши наставак дошла међу ја — основе.“ Овако што може говорити само какав дилетант, али се чудим тој дрскости, да с овим и на јавност изађе. „Зар се тако разговара у науци“ („Јавор“ стр. 381).

Није овде говор о *пладьне*, *полудьне* итд. него о *по дне* и *по ноћа* или *ноћи*, и ја не знам на основу чега г. Вр. тврди, да је ту „Zusammenrückung“, и то још „веома стар“? Тих речи не помињу у својим основама ни Дан. ни Микл., а то је сигурно за то, што их и не сматрају као сложене.

И г. Вр. још вели да сам ја начинио „на томе мјесту читаву збрку“. И њему и г. Ж-ћу много што шта је збркано у моме реферату, и тешко да ће они то моћи кад одмрсити.

Г. Ж. ми умесно замера што сам употребио реч *немеродавно*. Али какав би он изгледао кад би се покупиле све стране речи што их је он написао? У самом овом одговору је и „фигурирати“ и „калибар“ и „фино“ и „кнедла“ итд. У осталом ја ћу се другом приликом вратити на чистоћу и правилност његовог писања.

7. Ја сам рекао, да је г. Ж. изнашао ново правило кад је рекао да ти и ти глаголи II врсте праве аорист без *ну*, и да се неверно позива на Даничића. И г. Ж. ми одговара: „Јест, ја им (својим ђацима) предајем као што и пишем. Ја им кажем да у књижевном језику ваља да употребљују облике од крње основе: *избегох*, а не *избегнух*, и т. д. и то за то, што ти облици долазе и у старом словенском језику, а пуни су облици врло ретки, као што је случај и у српском језику. Ја тако учим своје ђаке, међу којима имам и таквих, који би били кадри на сва ова булажњења г. Љуб. Стојановића да му уста запуше“ (турили се богме на учитеља). Г. Ж. овде признаје оно, што г. Вр. вели, да му ја „по својем обичају подмећем“. Он вели да у речима г. Ж-ћа нема „ни спомена о томе, да *морају* одбацити *ну*“. Чини ми се да је и он ђак г. Ж-ћа, али ово правило није добро запамтио. У осталом нека се о томе њих

двојица макар и усмено објасне и споразумеју. Г. Ж. хоће те облике да задржи у књижевном језику, „што ти облици долазе и у старом словенском, а пуни су облици врло ретки.“ Онда он мора избацити из књиж. срп. језика и облике *дићи*, *врћи*, *црћи*, *побећи* итд. итд., јер они у ст. словен. долазе само санѫ а никада крњи. Не знам шта он мисли, кад по ст. слов. скраја правила за српски језик.

Мени се учинио смешан облик 2. и 3. л. ј. *издаше*, а г. Вр. ме пита, да ли сам ја сигуран „да се аорист издахох, издаше, издаше нигдје не говори; ондје, гдје се чује издахоше, сигуно се и једнина употребљује,“ а г. Ж. повлачи те облике, и вели да се они могу и не говорити, као што се не говори ни *живавши* итд. Ако је тако онда мора повући и *издахох*, јер ни то није нашао, него само 3. л. мн. издахоше. И за ово остављам њих двојицу на само да то расправе.

Не знам шта је хтео г. Вр. са оном циничком примедбом „Г. С. се до душе много бавио тијем стварима, осиједио је скупљајући грађу, само још нема прилике и мјеста.“ Ја до сад нисам ни перо умочио да што напишем из српске дијалектологије нити имам и једног листића скупљене грађе. Он је може бити нешто чуо да сам скупљао неку грађу, али он ваља да зна, да се грађа ове врсте скупља путовањем по нашем народу, а не по страним библиотекама. Што то до сад није штампано, најмање је до мене кривице; у осталом то је моја приватна ствар, ја то могу нигде и не штампати.

8. Овде је г. Ж. наишао код мене опет на једну „праву збрку од мисли“. Дивковић је протумачио по Даничићу dat. и loc. *мене*, *тебе*, *себе*, а г. Ж. вели: „али ја мислим да ни Даничић није протумачио ову ствар. Даничић каже о овој ствари у својим облицима“ овако: „Трећи и седми пад. једн. има у старо вријеме, на крају ѣ мјесто садашњега *и;* за то се и сада и говори мене, тебе, себе и то не само по источном говору, него и по јужном.“ Ово би тумачење могло бити добро само за источни говор, али за јужни не може бити, јер по овом говору ваљало би *мење*, *тебје*, *себје* да гласе облици, који би одговарали стар. слов. мънѣ, тебѣ, себѣ.“ Да је г. Ж. отворио Дан. „Ист. Обл.“, он би видео да чак до у XVI век продиру облици *мење*, *тебје*, *себје*, и да поред њих има и облика *мени*, *теби*, *себи*, па куд ће већег доказа да је Даничићево тумачење правилно. Кад сам га опоменуо, да слично томе, има и код именица ж. рода, он вели да се о томе не бринем, него да загледам у Даничића, кога ја „не могу да разумем.“ Даничић вели: „Али XIV и XV вијека место ѣ (у слузѣ, опкинѣ итд.) долази по садашњем источном говору *е*, и то не само у споменицима писменим у крајевима садашњег

источног говора, него и јужнога и западнога (негдје може бити за то што се *е* у јужном говору читало као *је*, негдје за то што су споменике у крајевима јужнога и западнога говора писали људи који су говорили источнијем говором или се у писању држали источнога говора, а сврх свега може бити и за то што садашња три говора онда још нијесу била утврђена).“ Он не ће да види овде прву и трећу претпоставку Даничићеву: њему треба само друга. Али главно је то, да је и код имен. и код замен. оно *е* из *ѣ*, а не из акузатива, као што хоће г. Ж. Ако се он и даље хоће да држи свога објашњења, онда му никакви разлози не могу помоћи.

9. Г. Ж. није ништа овде говорио о своме „осмом“ падежу, него ме је упутио на 14 бр. „Јавора“. „Из тога чланка моћи ће г. Љуб. Стојановић доста научити. *Тај ће му чланак бити хладан туш на тифозну главу његову, те ће престати трабуњати.*“ („Коло“ стр. 274). У томе чланку међу тим он прво говори о стварима, о којима није реч, и обара она правила, која нико није поставио, а кад је дошао на праву ствар, он вели може се тумачити и тако и тако. Види се, да увија своју погрешку, само је „рчин“, па не ће да призна.

Он прво надугачко разлаже како се два, три итд. употребљавају као придеви, и у свима падежима именице жен. рода долазе у падеже множине, па ће и у првом падежу бити множина, па с патосом узвикује: „Питам дакле још један пут, је ли могуће да је у *две заповести*, заповести генитив једнине?“, и мало даље вели да је „у *две жене*, жене номинатив плурала, а не генитив сингулара“. Ја не знам само за што је г. Ж. потрошио оволико речи, да опровргне оно, што нико није тврдио. Код друге речи и сам акценат не да да се мисли на 2. пад. једн. — Даље опет тако на широко доказује, да именице м. рода уз два итд. долазе у 1 и 4 пад. у двојини, а у осталим падежима у множини. Ни то нико није спорио, нити је ико с *научног гледишта* доказивао, да је оно *човека, бора* итд. 2 пад. једнине. На послетку долази на праву ствар. „У старом словенском језику број два, гласи овако: м. р. *два*, ж. *двѣ*, с. *двѣ;* српски *два, две, два.* Ту видимо да се изједначио средњи род са мушким родом. Али има један пример, где *два* у средњем роду, као и у старом словенском, гласи *двје* у *двје-сти.* Ту видимо прави дуал и у бројној именици *сто*, а то је *сти*, које у ст. словенском гласи *стѣ* и које се помешало са другим разделом друге врсте. Место дуала *сти* обични је плурал *ста: две ста.* Кад се почео губити дуал код именица, онда је природно да се замењивао плуралом, као што смо видели и код именица женскога рода. Бар у *две ста* видим ја да је *две* у дуалу а *ста* у плуралу, као што смо видели у женском роду *две жене.*“ — Да је оно *ста* плурал могло би се само онда тврдити кад би и

остале именице ср. р. стајале у плуралу, али како то није, то је и оно *ста* у *две ста* исти облик који и у *два села.* „У свима другим случајевима долази *два* изједначено са мушким родом *и плуралом од именица средњег рода.*“ — Ово последње није истина, а то осећа и сам г. Ж., јер одмах додаје: „*Могуће је, да се средњи род код именица изједначио са дуалом мушког рода: два села,* а могуће је да се тај процес извршио, као што се извршио и у женском роду, т. ј. да је у *два села села* по аналогији плурала постало. Ту се не може говорити са сигурношћу.“ — Може, може, г. Ж-ћу, са великом сигурношћу. Да се овај процес није извршио, као код им. ж. р. доказује акценат, јер село у мн. има сȅла, а уз *два* каже се сѐла. Код именица ж. р. акценат је исти и у множини и уз *два*, те се може, *и то само може*, казати да је то множина: жѐне, две жѐне. А да су се изједначиле те именице са двојином мушког рода, не само што се не противи акценат, него то помаже и та околност, што се број *две* у ср. роду изједначио са мушким, те гласи *два.* За ово дакле имамо две околности *за*, а за оно прво једну *против*, а ни једну *за*, сем оно „могуће је“ г. Ж-ћа, а то је — мислим — врло мало. — „Али се са сигурношћу може казати — наставља даље г. Ж. — да у *два села* није генитив сингулара (та то с научног гледишта нико није ни тврдио), јер се и овде два адјективно употребљава, на пр. двема сȅлима, двају сȅлâ, два сѐла. Кад су двема селима, двају села сȅлима, сȅлâ плурали, онда ће бити ваљда и у два села, села номинатив плурала (та ном. плурала гласи сȅла, а не сѐла), ако није номинатив дуала по аналогији мушког рода (разуме се да је то), само генитив сингулара не може бити (а ко је то с научног гледишта тврдио?....) Што пак у два сѐла, сѐла има акценат као у генитиву сингулара, из тога се, мислим, не може изводити да је сѐла заиста и генитив сингулара (тим нико не тврди да је то генитив сингулара, него се тим тврди, да то никако не може бити номинатив плурала), јер такав је акценат можда остао од дуала, само што је реч обличје плурала на себе узела“. — Дакле акценат није од плурала. него од дуала, оно *два* опет је од дуала м. рода, само за оно а од сѐла не ће да рече да је од дуала м. рода него је та реч „обличје плурала на себе узела.“ — „Видиш ти само њега, како зна да се баци баш у зрела „размишленія!“ („Коло“, стр. 274). Оно што даље говори, још га више отурује од множине, и он опет на њу трчи. Он хоће по што по то да одржи своје правило: „Уз два оба три четир (зар баш *четир?)* стоје именице мушког рода у старој двојини, а остале у множини“, *али оно ни са практичког ни са научног гледишта не ваља,* јер множина од село није *сѐла*, него *сȅла.*

Ето то је „његов туш“ на моју „тифозну главу“. Из овога се само види да он у пола признаје своју погрешку, а другу му половину ја праштам.

На завршетку ове тачке г. Ж. вели: „Али ипак не могу да не споменем г. Љуб. Стојановићу ове речи: Објашњење Дивков. је врло добро, само бих ја из школске књиге за ниже разреде то правило упростио овако: Уз бројеве два, оба, обадва, три и четири долазе именице м. и ср. рода у 2. пад. једн.. а именице жен. р. у 1. пад. множине. И то је за децу доста“. Јест, то је доста, али ту има и доста глупости г. Љуб. Стојановића“. („Коло“, стр. 274). Са практичног гледишта овоме се правилу ништа, ама баш ништа не противи, и г. Ж. ме сигурно жали, кад није хтео да изнесе моју глупост.

Г. Вр. је прескочио ове две последње тачке, а то ваља упамтити, због завршетка његовог чланка, о коме ће се говорити ниже.

10. Код ове тачке не бих требао ништа да говорим. Рекао сам да за ово има два објашњења, и да се мени чини Лескиново боље од Миклошићевог. Г. Ж. треба да зна да данас ни један филолог не тумачи више онако постанак основе вр. сад. код тих глагола, као што је то код Миклошића. Али то г. Ж-ћу ништа не смета да рече да је М-ево тумачење са свим природно, а мени да се чуди како „смем да пишем о стварима, о којима немам ни појма“.

Г. Вр. вели, да се овде ја јављам „са свом снагом својега ауторитета, да „одлучим“ у једном царбеном питању“. Ништа ја овде не „одлучујем“, него само од два мишљења пристајем уз друго, а не уз Миклошићево, и то моје пристајање он пореди са оним Живановићевим: „Добро је то опазио Миклошић“. Ово да није тенденциозно, било би врло глупо. Ако читаоци пореде оба места, видеће да ту нема ничега сличног. Мени се чини, да се у овим питањима по мало разумем, па ако је тако, онда ваља да имам права од два тумачења бирати једно, мени „остаје на вољу, коме ћу се приволети царству“ („Јавор“, стр. 392. — г. Вр. одмах ниже допушта то г. Живановићу), а г. Ж-ћу, ма колико он имао Sprachgefühl-а, не сме се допустити, да нешто износи као своје, и хвали другога, који је то пре 12—13 година рекао. У осталом ово потпуно одговара циљу, који је г. Вр. себи поставио: да све покуди што сам ја рекао, а г. Ж-ћу све да одобри, и да га похвали.

11. Исто је тако и са овом тачком. Да г. Ж. зна шта је аналогија, и кад се она може употребити, а кад ваља тражити друго објашњење, не би тако говорио.

Г. Вр. на овом месту не зна о чему се говори. Он није прочитао она места у „Браничу“, него само мој реферат, и не разумевши га говори којекакве бесмислице. „У тачци 7. ријеч је опет о једном

субтилном, неријешеном питању, а човјеку од науке остаје на вољу, коме ће се привољети царству. Г. С. признаје, да је Живановић пошао за Миклошићем. „Али Миклошић са својим тумачењем стоји сам, вели г. С. и то је разлог contra. Да је г. С. пристао уз Миклошића, онда би друго шта било.Ријеч је на томе мјесту о облику плет-а-в, што г. Ж. тумачи аналогијом облика делавши, писавши". — Та г. Ж. је пошао за Микл. само у томе, што за оно *в* вели да се умеће ради нестанка зева, а сви други веле, да је оно саставни део наставка, и ја му то ништа не замерам, јер њему „као човеку од науке стоји на вољу, коме ће се привољети царрству". Али о томе није говор него је говор о ономе *а* у *плет-а-в*. Како се не стиди г. Вр. да овако говори о ствари, коју није добро прочитао и разумео. — Сви глаголи, којима се основа свршава на самогласно, имају у томе облику *в*: *чув*, *попив*, *врисну*в, *видев* итд., а иза сугласника и у ст. слов. — некад и у српском — долази тај облик без тога *в*: *понес*, *потек*, *рек* итд. Даничић врло лепо вели „иза сугласника долази овај наставак (са *в*; разуме се по аналогији оних на самогласно) истом од XIV вијека", а за оно *а* вели даље: „а међу два сугласна на крају умеће се *а*: могав". (Ист. обл. 374); а код сложеног наставка опет даље вели: „иза сугласника долази овај наставак као данас истом од XVI вијека, а између задњега сугласнога од основе и првога од наставка умеће се *а* као и у другим приликама, кад се стече више сугласнијех: донесавши" итд. Од овако јасног и природног тумачења бежи г. Ж. и тражи неку аналогију од *делавши*, *писавши*. И кад га ја с правом питам, за што није постало по аналогији *носивши* или *видевши*, па да гласи *плетивши* или *плетевши*, он ми одговара: „То је тако исто паметно казано, кад би какав наиван човек запитао Љуб. Стојановића: за што се господине Љуб. Стојановићу ваша глава зове глава, а не тиква?" А г. Вр. вели: „Е на то му ми заиста не умијемо одговорити. То је као кад би н. пр. питали: од куд у г. С-ћа питања која би у дјечијој психологији могла служити као примери? Такве се ствари могу само констатовати и ништа више". Красни докази! „Зар се тако разговара у науци"?

12. У моме реферату има много штампар. погрешака, али једна је фатална. У „Отаџбини" 86 на стр. 279. стоји: „па како код Вука има *мнијење*, што је постало од *мнијем*, а од овога је инфинитив морао бити *мњети*...." итд. Мнијем је шт. погр. место мнијен (ст. сл. мьнѣнъ). На то г. Ж. вели: „Из овога се види како г. Љуб. Стојановић не зна обичне ствари. Чујте! *мнијење* каже да долази од *мнијем*, а од *мнијем* је морао инфинитив гласити *мњети*. Сећате ли се — *драги читаоци* — како је Љуб. Стојановић високо полетео на крилима Јована Шмита и Лескина, а погледајте га сад? Шта нао-

пако, зар *мнијење* долази од *мнијем?*« — »Шта наопако«, зар г. Ж. доиста држи да ја мислим да се nomina actionis праве од 1. л. ј. сад. вр. а не од трп. придева? Ја не верујем, да он то може мислити, него му то треба, па хоће и тиме да се користи. Ево шта има код њега на једном месту (»Коло« стр. 149: »Кад су од *клати, брати, прати*, презенатске основе *колне, борне, порне....*« Да је он био на моме месту опет би узвикнуо: шта наопако, зар је код тих глагола *не* наставак за през. основу итд., али ја сам преко тога прешао као преко очевидне штампарске погрешке. Он то код мене није хтео учинити.

Али има још нешто горе. Он је ову моју штамп. погр. узео за готов новац, и мисли да има неко садашње време *мнијем* по I. вр. 6 р. (то исто мисли и г. Вр. и то је њихов сопствени проналазак, који су они први изнели), јер даље вели: »Ја бих рекао да *мнијем* долази од *мнити* (I. 6.), а мнијење долази од другога глаголског придева *мнијен*, те има акценат мнӥјēње, као од *бити, бијем, бијен, биење*. А ко ово зна, тај мора у очи казати г. Љуб. Стојановићу: ¡Незналицо једна, зар не видиш из овога да *мнӥјēње* мора гласити у свима дијалектима тако, а у старом словенском морало би гласити, кад би га било: *мнишеније*. Загледај и у акценат, па ће ти и он јасно казати да мнӥјēње мора гласити у свима диалектима тако исто«. — Полако, г. Ж-ћу, полако »незналицо једна!« Зар си у акценту нашао потврде за своје глупости? Баш и кад би тај глагол и ишао у I. р. 6. р. зар би именица гласила *мнӥјēње?* Кад од глагола: *мӣти, пӣти, плӣти, рӣти, тӣти, шӣти*, гласе именице *мӣјēње, пӣјēње, плӣјēње, рӣјēње, тӣјēње, шӣјēње*, морало би од *мнӣти* гласити *мнӣјēње*, а не *мнӥјēње*. Видиш ли, »незналицо једна«, како се разумеш у акценту?

Како се ово његово садашње тумачење (да мнӥјēње долази од *мнити* по I вр. 6. разд.) не слаже са оним, што је у »Браничу« рекао, то он продужује овако даље: »Али кад сам ја тврдио да у источном говору ваља да гласи *мнење*, ја сам имао пред очима мнӥјење са врло кратким акцентом на првом слогу, као што је забележио Даничић у својим »Коријенима«. То *мнӥјење* одговара ст. слов. мънѣније, које долази од part. praet. pass. мьнѣнъ, којему инфинитив гласи *мьнѣти* (III. 2).« Ну он није тако пре мислио. Ево његових речи (»О. срп. језику«, стр. 45): »Али кад отворимо Вуков речник, наћи ћемо у њему *мнијење*. А из ове речи видеће, ко се разуме у овом, да је и овде начињен part. praet. pass. од инфинитивне основе која гласи *мнијен* (?!) = ст. слов. *мьнѣнь*, на што је дошао наставак је за супстантив *мнијење*. Та реч тако гласи у јуж. говору....« Нема овде ни спомена о акценту нити о Даничићу: г. Ж. дакле овде »просто речи« — бежи од истине. — »Томе јужном *мнӥјење* — продужује

даље г. Ж. — одговара источно *мнêње*. Источно *мнење* увукло се од старих књижевника наших, који су писали *мнѣнїе*, а томе одговара потпуно источно *мнење*, а не *мњење*". — Противу тога немам ништа, само велим, да се и источно *мњење* може објаснити тиме, што је тај глагол прешао у IV врсту *мнити*, *мним*, *мњење*, као *носити*, *носим*, *ношење*.

Г. Вр. је овде класичан. Он сиромах у свакој врсти издаје свој дилетантизам, али му то ништа не смета да на мене охоло гледа. „Што се тиче ријечи" „мнење", то г. С. није морао тупити своје и онако тупо оружје; код те ријечи показао је само то, да не зна српски акценат," па даље као и г. Ж., да је Вукова реч *мнѝјêње* „од глагола *мнити*, али по I вр. 6. раздјелу као н. пр. „бѝјêње", а г. С. није се морао трудити, да од мнити гради *мњење*." Ја сам већ казао како би та реч морала гласити, кад би *мнити* ишло по I вр. 6. р., само за *бѝјêње* морам да речем, да га нема код Вука, а у Дан. акад. Рјечнику је истина забележена са тим акцентом, али је извађена из речника̂ далматинских писаца. Сигурно је и тамо са таквим акцентом, а да тај акценат не ваља, доказују све речи од осталих глагола те врсте и тога раздела: пӥјêње, мӥјêње итд. И он је видео несугласницу између Дан. и Вук. акцента, па вели: „Даничић је ту ријеч до душе забиљежио у својим „Коријенима" са друкчијим акцентом: мнӥјење, одакле би могли извести за источ. дијалект *мнêње*, (лӥјеп=лêп). *Не може се одлучити, да ли има право Даничић у овој прилици, кад се не зна да ли је он ту ријеч тако у народу чуо....* према источном „*мнéње*" морала би ријеч у јуж. говору гласити „*мнијѐње*", према Даничићеву *мнӥјење* гласила би ријеч у источном „мнêње." „*Но*" на страну све комбинације, кад имадемо у Вуку народно мнѝјêње...." итд. — Зар се тако разуме Даничић? Зар се тако разговара у науци. Њему је то све једно, било *мнéње* било мнêње, и кад с тим не може да изађе на крај баца све на страну и вата се Вуковог мнѝјêње

Даничић је увидео да се Вуково *мнѝјêње* не да никако објаснити, те мора бити или да је Вук погрешно забележио акценат, или — што је вероватније — чуо је ту реч са тако погрешним акцентом, и тако оставио. За то је исправио на: *мнӥјење*. Није хтео написати мнӥјêње (као пӥјêње итд.), јер тај глагол никада није ишао у I вр. 6 разд. него је написао мнӥјење (од мьнѣнъ), а није хтео ставити акценат на *е*, *мнијѐње* (мнéње), јер се томе противи руско *мнѣнiе*, где акценат пада на *ѣ*. Све је он ово предвидео, али — на жалост — није и написао, те му сад један Врховац довикује „не може се одлучити има ли он право," и пустио их је да обојица за Вуково *мнѝјêње* тумарају по првој врсти, и ако их *мӥ-*

јење, пијење итд. и ногама и рукама отурују од себе, **и да, на по**слетку г. Ж., мислећи да је ствар расправио, узвикне: „између Вукова *мнијење* и Даничићева *мнијење* разлика је као између неба и земље. Али ово није кадар схватити г. Љуб. Стојановић."

Мора бити да сам ја неки велики грешник, кад сам осуђен да се препирем и са оваким људима.

13. Г. Ж. је овде моје речи изврнуо како се њему допада, и направио ме заиста смешним, и ондаваздан узвикује, и сажаљева и мене и институт у коме ја служим. Он је критиковао г-на * и закачио се и за најситније погрешке; његов пример „многа смо зла морали у *нашем* животу претрпети", исправља на: ....у *свом* животу. Ја нисам казао да је ова исправка неумесна, она је добра, него сам само рекао да то није баш тако „прилична погрешка", јер „и у народним песмама и у најстаријим књигама има примера са другим придевима место *свој*" (Даничић Синтакса стр. 41). Ми видимо да сам г. Ж. прави много крупније погрешке него г. *. Али тек код другога примера је оригиналан. Уз прелазне глаголе кад је одрицање често долази други пад. место четвртог „да би порицање било потпуно, мисли се и најмањи део онога на што прелази радња глаголска која се пориче" (Дан. Синт. стр. 118), али није никаква погрешка ако се метне и 4 пад. као што је то учинио г. *. Сам г. Ж. пише 4. пад. У овоме одговору одмах у почетку („Коло" стр. 146) стоји: „Г. Љуб. Стојановић није ни видео г. Ашбота *руску граматику*." Кад би претурио остале радове сигурно би нашао још таквих примера. Исто тако и г. Вр. пише: „не зна *српски акценат*," „он не разумије *оно*." Другоме замерати, а сам тако писати може само г. Ж.

14. На једном сам месту рекао да се из говора г. Ж-ћа може закључити да он мисли „да су гласовни закони, по што су једном у незапамћено доба овладали, вечити, и да је само аналогија непрестано у акцији" („Отаџбина" 86 стр. 380). У своме одговору он је потпуно потврдио да сам га добро разумео. Он вели: „Ја несам нигде казао да су гласовни закони вечити, *али би заиста били вечити да није аналогије*." („Коло" стр. 276). Управо онако као што сам раније казао да он мисли. Али није тако. Његов рођени испис из неке књиге (коју не ће да ми каже) убија га:

Erstens: der historische Lautwandel des formalen Sprachstoffes vollzieht sich innerhalb derselben zeitlichen und örtlichen Begrenztcheit *nach ausnahmslos wirkenden Gesetzen*. Das ist die physiologische Seite der sprachlichen Formenbildung und-umbildung.

Дакле гласовне промене бивају *innerhalb derselben zeitlichen und örtlichen Begrenztcheit*, па како се то слаже са оним његовим

„били би вечити да није аналогије“? Г. Ж. ће сигурно знати (кад смо већ почели овако да говоримо) ко је први изнео правило даваља пазити на хронологију при изучавању гласовних закона. Не знам за што је г. Ж. подвукао речи *nach ausnahmslos wirkenden Gesetzen*, кад то нико није спорио. Или он не зна „um was es sich handelt“, или хоће да скрене препирку у страну. Исто тако не знам шта ће му оно друго правило („Коло“ стр. 276), кад ја нигде нисам рекао да аналогија не ради. Сем гласовних закона ту је и аналогија, али није она *једина* узрок свима променама у развићу језика, као што то тврди г. Ж. речима: „....јер силне промене, што бивају вековима у језику, бивају тим моћним чиниоцем, аналогијом О срп. јез. стр. 127). и „Без аналогије не би могло бити развитка у језику“. (О срп. јез. стр. 139).

„Господине“, Јоване Живановићу. „ја вас сажаљевам“ („Коло“ стр. 276).

Г. Вр. и овде вели да ја „по својем обичају“ подмећем нешто г. Ж-ћу: „Г. С. би силом хтио да г. Ж. мисли онако, како би га он *можда* могао напасти. Ми схваћамо Живановићеве ријечи у смислу оног Paul-овог „Ohne fortwährende differenzierung kann das leben einer sprache nicht gedacht werden,“ а у томе послу доиста је најмоћнији чинилац аналогија. О „вјечитости“ гласовнијех закона нема у ријечима г. Ж-ћа ни спомена“. Читаоци су горе видели да г. Ж. потпуно онако мисли о гласовним законима као што сам ја рекао, и ја само не знам докле ће ме г. Вр. бедити, да ја г. Ж-ћу којешта подмећем. Да ме Бог сачува више од оваке напасти. За што се њих двојица нису прво на само споразумели, па онда на јавност изишли, него овако брукају један другога.

Даље вели г. Вр. „Друго то су ствари, које се не могу преко ноћ ријешити. а г. С. не ће их никако ни ријешити.“ То и није за мене, то је за „Рад. Врховца, који је момак малко друкчијег калибара него што“ сам ја („Коло“ стр. 149) и за „једног Живановића, радника од прије двадесет година“ („Јавор“ стр. 399). — „Нема сумње — наставља даље г. Вр. — да аналогија руши гласовне законе старијег перијода, али ко да одреди вријеме постанка и вријеме трајања њеке одређене групе гласовнијех закона.“ Није истина да аналогија само руши законе старијег периода; баш Junggrammatiker-и, о којима је он нешто начуо, тврде да је она исто тако стара као и гласовни закони. А што он пита, ко ће да одреди време постанка и трајања гл. зак., то му велим да то не ће моћи ни он ако је малко друкчијег калибара, ни г. Ж. и ако ради од пре двадесет година, ни ико овамо на оријенту. То је посао за оне тамо на западу, који су пронашли и сваким даном проналазе нове

и нове гласовне законе. Од нас се само тражи да ми то учимо и по мало на свој језик примењујемо.

Г. Ж. није хтео да говори о осталим примедбама. „Кад помислим — вели — на сва ова трабуњања г. Љуб. Стојановића, која сам до сад навео, онда мислим да ће бити са свим излишно и даље се забављати са осталим булажњењима његовим. Ја дакле прелазим са сажаљевањем г. Љуб. Стојановића остале примедбе његове као оно итд....“. Да је г. Ж. којом његовом срећом само ово исписао у место читавог одговора, много би паметније урадио, јер му ја онда ништа не бих умео одговорити.

Завршетак реферата гласи овако: „Да ти г. Љуб. Стојановићу неси кадар ни једне погрешке наћи у мојој књизи и да ти то просто по своме незнању лажеш што кажеш, о томе ће бити сваки уверен, који је прочитао овај мој одговор. Али ја те ипак позивам да то докажеш што говориш.“ Мени се чини да из овога јасно провирује болест од које пати г. Ж. и коју Французи зову délire des grandeurs. Ја се не ћу ни мало зачудити ако он и у другом одговору подвикне, да ја по своме незнању лажем што говорим, али мислим да онда нико не ће од мене тражити да и даље пишем, јер ту разлог не помаже него или молитва или лек.

(Свршиће се).

Љуб. Стојановић

ЗАВЈЕТ

Павле Ж., млад љекар, са сваке стране красан човјек, родом из најкршнијег дијела Далмације, бјеше се од скоро настанио у нашем мјесту и одмах се оженио. Наше је мјесто родно лијепијем дјевојкама, а млади «дотур» приоњива срца, па се већ прве недјеље жестоко загледа у плаву госпођицу Машицу, једину кћер г. Мила Д. — «великокупца, љубитеља православија и просвештенија», као што му је уз име написано међу претплатницима «Српско-Далматинског Магазина». Нас три четири: судски пристав, порезни надзорник, инжињер, полажасмо сваке вечери младенце. Једном, послије «партије на бришкулу», заподјесмо говор које о чем, а у потоњу сваки о својој породици. Павле, кад дође ред на њега, шчињао за њеколико, пак поче:

— Отац ми је био целебција, познат и на добру гласу, од приморја средње Далмације до босанске границе, јер, у двадесет и њеколико година, имао је посла готово са сваким виђенијим човјеком на томе простору, а никад се ником није замјерио. Прем да инокосан, оженио се тек у тридесет петој. Још као дијете слушао сам, да ми је мати преко воље пошла за њ. Имао је — говораху — редом њеколико милосница̂ и с њима дјецу, те су га побоље удаваче одбијале, али мати ми, од веома сиромашне куће са крај заграђа, натјерана својима, назва му се женом. Ја сам о томе једном питао Паву, нашу слушкињу, а она ми одговори — ћушком по образу. Него, биће да је мати на брзо прионула душом уза оца ми,

јер ја, од кад знам за себе, знам да су живјели у превеликој љубави. Сјећам се једног незнатног догађаја из мога раног дјетињства, и мило ми га је у овој прилици напоменути. Мени је могло бити око шест година, Јакици четири, а Мишо тек бјеше почео гмизати по кући. Свакога јутра слушкиња нас праћаше у школицу, носећи нам ужину, — онда бијаше зли обичај шиљати дјецу чим на ноге стану к њеким бабускерама, гдје би их се збило по двадесетеро у једној соби. Еле, једном, у поласку, према градским вратима, сретосмо се с њеким високим, косматијем попом, који одјахујући запита: — «Чија су то дјеца?» — Ја му прићем к руци. Јакица мало преплашен одговори: — «Ми смо добог Ђућа!» Службеница се загуши од смијеха. Ја поновим јасније братове ријечи «доброг Ђурђа» — та стотине смо пута чули да га тако зове мајка, па и сусједи. Њеки намјерник дода: — «Ђурђа Вученова, попо! Право веле дјеца, — баш доброга» — «А, живи били! А ја сам у вас на обједу!....»

Као да сад чујем очеве тешке кораке, под којима се угибаху даске наше једине собе на горњем поду. Сувота при земљи бијаше испреграђивана, а «камара» захваташе сву шупљину куће. На средини стијене, према вратима, нӣз неједнаких и потамњелијех икона, пред којима вјечно гораше кандило; на десном боку оружница, пуна џевердара, леденица и ножева; с лијеве стране, у полици, сјају коситерни кругови и здјеле; под њом статива; свуд унаоколо кревети покривени домаћим раснама, а пораздвајани великим ишаранијем ковчезима; на средини сто, за којим би могли посједати сватови имућна женика, и око стола троножне столице и клупе. Замислите још да свуд по зиду о чукљама и клинцима висе сукње, гуњеви, опрегљаче, сукно несваљано, пређа и пртенило; да су стакла бар на једноме прозору поразбијана, а кад уждије приморски сјеверац, да су сви капци у сред дана позатварани; да непрестано улази и излази

чељад, па и кокоши улијећу и пси се ушуњају, те је непрекидна граја и вардања. — Сад је на томе простору шест соба и ходник међу њима....

Као да сад гледам оца, како се погнуо и косо улази кроз врата да не запне о прагове својим широким плећима. Ако је у кући много ку́ма̂ — сваку је жену звао кумом — он тада право к полици, па нагне вишком ракије. Мати, колишна је, једва се види иза стативе, али нека је у највећем послу, опет му прати сваки покрет својим жустрим очицама. Он, кад предуши, засуче своје riђe велике бркове, под којима би синули пљоснати јаки зуби. Нос му је био прав, очи велике плаве, чело високо, лице округласто и глатко — сушта добродушност. Да је још био дужег врата, а мањег трбуха, свак ћаше рећи, е је заиста лијеп човјек. — Ако удеси матер саму, она прекрсти руке, па га обично узме на испит: — «Изгубио, да што! То ти, брате, видим на лицу. Куку мене, кад ћеш се опаметити, кад ћеш отворити очи?.... Вељу му ја не купуј сад крупну стоку, јер....» — Отац се смије и обрће међу прстима сребрно пуце на кружату, пак обично заврши: — «Е, не лудуј, блуно моја, блунице, све ли на зло слутиш, а не ће то бог дати, три ста му петаља!» — Поњекад му ћаше њешто срдито али полако говорити, а на то би он оборио вјеђе и малко поблиједио. Једном у такој прилици видјех како му се скотрља суза низ образ, а мати онда бризну плакати на сав мах, па му узе руку и стаде је цјеливати. Отац лагано сиђе низа камене степенице, па кроз обор у наслон, који је перваѕио сву дуљину авлије и гдје се чујаше рика говеда. Па онда слуге изагнаше крд и нестаде их с оцем заједно за недјељу дана. Мати ми у то вријеме бијаше једнако у стрепњи. «Мој јадни, добри Ђурађ, отишао је с трговином преко мора» — говораше женама. «Ово му је први пут, а у зли час по ме, ако му се што деси, јер сам ја крива!....»

Ђурађ је био своје ћуди у многом чему. За столом увијек је сједио у зачељу, ма каквијех званица било, а

било их је готово свакога дана, — једном чак и архимандрит манастира Крчког, који нам бјеше њеки далеки род. Пио је из врча, а пред сваким другим мораше бити чаша. У вече кад би сами били, сједила би мати с лијеве му стране, а ја до њега с десне, па Јакица, па Мишко, све по старјештву. Једући дисао је нагло и одговарао матери преко залогаја, а кад би она започела оно тајно шаптање, одмах би постао сјетан, те би мени сузе наврле. Спавао је на најкраћем кревету, превијенијех ногу. Јутром би шаптао молитве, а у цркву је мало кад ходио. Мрско му је било преоблачити се, — око тога увијек би се спорјечкали њих двоје.

На пут је полазио зором, по што би нас ижљубио. Ја сам више но једном скочио са кревета и станио се крај матере на прозор, па гледам у проблијеску како се отац с натегом попне на бињекташа, а Стојан Дилбер, њеки жустри и прикладни Котаранин, изведе претилог Дората, добро очешана, сав се свијетли, рже, повија главом и бакти. Двојица слугу, осим Стојана, нађу и они посла: један привезује огртач иза седла, други ако не зна што иначе, одиже Дорату ноге, те загледа плоче, или тиска кубуре у силај. Па онда се Стојан завргне својом двоцијевком, пак потрчи док изађе на улицу, гдје преузме кроком, а у исти мах запјева: на путу нам добра срећа била! Отац навуче црвену капицу, а смигне раменима, да намјести опточени гуњ — обукао би га само у јакој студени — па викне: «Збогом, Марто! Пази ми на дјецу, а и све остало како знаш, три ста му петаља. Не брини за ме, збогом!» — пак ободе Дората, и ми гледамо за њим, гледамо, гледамо чак до горњега бријега, гдје се савија цеста и гдје је већ колико мравак. Па још чекамо ко ће одонуд наићи, да знамо ко га је први срио. Па нам се очи сврну на наш пространи затон, по коме миле једрењаче и бродићи на весла, јер острвљани ране у град. Ако се надула бјелојужина — најопаснији вјетар у средњој Далмацији — те узбуркала море, мати

се прекрсти и шапне: «Помози им свети Никола путниче!.... света Госпођо, у својој милости прати мога доброг Ђурђа!» Ово пошљедне понавља њеколико пута, крстећи се без прекида, докле уздахне из дубине груди и тада обично мене угледа, па ме кара што сам голуждрав стао према вјетру, па с места утоне за вратилом, а брдила стане така треска, да се Мишо разбуди и заплаче.

Остао би на путу поњекад до двије недјеље, а гдјекад само по четир пет дана, али би свагда удесио да стигне дома на вечеру. Дође порука око попаснијех доба, а мати тада заврне рукаве, па уз огњиште — бјеше оно преградак наслона — па потискује Паву, нашу стару слушкињу, а нарећује Јакову кога ће тукца заклати, шта ће се пећи, шта варити и пржити, мува се и забуњује млађе, трчи у кућу и из куће, погледује на прозор, и ако лијепо зна да он неће стићи прије мрака, докле уморна не седне на тратини иза куће, а ми око ње. У тој прилици најрадије би причала. Ја сам на памет знао имена селâ, вароши, гора и равница, куд је отац пролазио, и та мјеста замишљао на свој начин, те доцније кад сам их очима гледао, тешко ми их бјеше шљубити са првијем упечатком, који ми се по чувењу у машти уобличио. Такође знао сам по имену мноштво сељака, крчмара, трговаца из горње Далмације и Турака из Грба и Лијевна, и свакојег сам замишљао какав не бјеше. Често би у томе очекивању звијезде грануле и трепериле на нашем лијепом јужном небу, а вјетриц с мора стао ћепиркати, лелујаћи гранама по маслинику, што је на брдељку изнад куће. Зими би се мати, ја и Јакица начетали иза стакла прозорскога и ја бубњао прстима по њему. У њеке чули би Стојанов глас, оооче потресујући њим, пак из свега мозга запоје: «Дура, Доре, далеко је мооореее!» па Дорат бакти ушуом, врата оборска лупну, а ми да скрхамо вратове низа камене степенице. Кад би заборавили Миша, он би се стао дерати, те бих ја по мајчиној заповијести морао га снијети.

Мени најмилије бјеше кад би дувао студен вјетар, те се отац огрни црвеном кабаницом, а обави главу појасом. Таки ми се чињаше као какав јунак из старијех времена, који се враћа ноћно кући са свога похода, те ми је чисто криво што нема много народа, да га се нагледа. По што се ижљубимо, он ће одмах весело: «Је ли шта нова? Је ли све у реду? Ти си тамнија него обично, — триста му петаља, жено, батали зле мисли! Ух! ала сам огладнио! Дај да се заложи!» И тако све за вечером, шали се, задијева матер и нас, прича највише што смијешно, а она га слуша и гледа љубазно, нити је икад у тој прилици заподјела онај потајни срдити говор. Пред зору, или мало доцније, чула би се по обору рика говеда, јали блејање ситне стоке. Целеп би он пратио до на домак нашега мјеста, пак би се одвојио са Стојаном. Трговину је препродавао по што се живо одмори и појми добром крмом, а за то требаше кад кад више дана....

Ето тако је бивало у нашој кући док мени наста осма година. Јакици шеста, а Мишу четврта Иза овога бјеше се придала једна дјевојчица, па умрије од пет мјесеца. Тај догађај бјеше јако ражалостио мајку, а оца још више. Мене уписаше у први разред основне школе и почех дома ручавати, а оно двоје једнако у «школици». Сјећам се да је тога љета била велика врућина и суша; чак ноћу до касно, камене клупе пред кућом бијаху као усијане, а вјетра кад би га било ћуха, дуваше врућ и воњаше неугодно, те мати говораше е се боји да ће донијети велику болест испреко мора. Отац се бијаше јако узлијенио; спавао је готово по читав дан на своме малом кревету, а уз то још мрзаше га проговорити ријеч. У подне је мало јео, али у вече би накнадио те обилато и пио много, поред свега материна приговарања. Богме, једне вечери — лицем на Петров дан — заложи два три пута, па од једном заковрну очима и стровали се на под. Мати се за час скамени, па је стаде вика и

нас уза њу. Дотрчаше слуге, допадоше сусједи, те по љекаре, по свештеника, — до мало народ загуши кућу. Нас поведоше к некој тетки Маки, рођеној сестри очиној. Она је кућом била подалеко од нас у сред заграђа. Кад Мака чу црни глас, преручи нас домаћину Гргу, па отиде к нашој кући. Тетка је била тржница, а муж јој — велика добричина — бијаше опанчар. Дјеце нијесу имали. Грго је мене тјешио, а Јакицу и Миша није требало, јер бијаху дрјемовни, те на мах заспаше. Човјек нагна и мене да легнем. Ја се свукох и притајах, те сам не знам за колико слуктио и стрецао, док ме не савлада сан. Усним да је отац плачући појахао Дората и узео Миша преда се, па онда се раширише крила коњу и одлетеше њих два у висине небеске....

Пробуди ме јецање. Бјеше се Мака шчучурила у нуглу, пак кроз плач прича домаћину. Разабрах ове ријечи: «ето, остаће на путу!... Његово добро срце ...паа све у вересију!.... Јао, Ђурђу, дико брате, дико људска, куку мени !....» Ја скочих с кревета и стадох се бусати шакама у главу, као и она, наричући : «Јао, тата !» Тетак ме притиште на своје груди, љубећи ме по врату. Ја се отимљем, — хоћу к тати. Они ме једва савладаше, да не измакнем го кроз варош. У то ми се и браћа пробудише, пак смо плакали заједно дуго и дуго, док не занијемисмо.

Тек пред подне дође Пава, сва у црнилу, те и нас преруши у црно рухо, па нас поведе кући Путом сам чуо од пролазника неколико пута «Ово су дјеца Ђурђа Вученова ! Умрьо је од капље. Јадни добри Ђурађ ! Бог да га прости !» И та ријеч «добри» тако ми је слатко падала, да је се не бих наслушао.

У камари једва се протурасмо кроз народ. Мати цикну кад нас видје, па нас одиже једног за другијем, да га пољубимо. Живо се сјећам да сам се зачудио мирном и ведром очину лицу и материној снази, јер је мене

дигла као перушину. Одмах нас оправише опет к тетки, гдје смо чамали још два дана.

Трећега јутра дођоше Стојан и Јаков по нас. Мати је лежала обучена на очину креветићу, гледајући пут иконе Божје Матере. Кад чу кораке сврну поглед на нас и нареди да сједемо поред ње, пак се опет загледа у икону. Ја бризнух у плач. Она ми оштро рече да умукнем, па ме помилова, па се загледа у Миша. У то дођоше Стојан и Јаков, плачући. Мати устаде и пољуби се с њима. па их испрати до врата. Ја се украдох, па у обор. Наслон празан. У једном крају два човјека изгрћу ђубре, а подаље један зидар поче копати по средини јажицу. Отидем к Пави у кујињу. Цура шије њешто, а глава јој пожутјела као восак. Тада букну моја дјетиња испитљивост, — у онијем годинама јача од жалости. Сједох јој уза скут и дознадох све — и како су оцу љекари крв пуштали, и како се разабрао, те проговорио њешто с матером, и како се брзо исповједио проту, и какав је спровод био, и како је Дорат одмах продан, а слуге отпуштене, и како ће се од наслона направити мали станови, који ће се давати под најам сиротињи.... Тога дана мати проведе цио дан на кревету, разговарајући се без плача са женскима, које долажаху, а пред вече устаде и вечера с нама. По томе ја легох с њом и пробудих се, не знам које доба бјеше, кад али се она с њеким разговарала... Ма, брате, разговјетно говори и мирно: «Хоћу, не мисли! То је за ме свето! Бог све зна, а видјећеш!» Ја престрављен викнух, а она обрну главу к мени и загрли ме, уздишући....

Кад сунце огрија четврто јутро, мати нас уреди и наврста пред иконама. Пава донесе жераве на цријепу и посу је тамјаном. Мати нас окади, пак постави цријеп иза себе на сто, а она гласно поче: во имја оца и сина и свјатаго духа, амин. За тијем изговори оче наш. Ја сам морао поновити молитву, па Јакица, па Мишо. Након тога она ишчати, а ми за њом, «богородице дје-

во». Другијех молитава не знадијасмо ни ми, ни она, него она смисли нешто за очеву душу; сјећам се само ријечи: «боже му дај покој вјечни и рај свијетли, да би му се душа радовала у царству небеском, а ми да живимо по твојој вољи, да будемо добри као и он...» У то се отворише врата. Ми се сви једнак обрнусмо. За Павом уђоше два момчића, једноме је могло бити десет година, а другоме око четрнаест. Старији је наликовао Јакици, више него ја, а млађи беше штрк, танак у пасу, лица веома нежна. Обојица бјеху у тежачком одијелу и оцрњена. Дјетићи дођоше до стола, пак стадоше оборене главе.

Мати не узможе проговорити. Виђех како понесе руку на срце и проблијеђе више него што бјеше, пак се дубоко поклони пред иконама, па пође к њима и пољуби их у чело, рекавши: — Ви ћете остати са мном! — За тијем нас остави саме и изађе....

— Ето, ја сам свршио моју причу. Вјерујте да је све тако на длаку било, — вели доктор и устаде, али кад виде младу, која се цењаше од плача иза леђа му, он је загрли и пољуби у образ додавши: — Ето ти, душо, моје велике тајне. Ето сад разумијеш како има Вученâ православнијех и католикâ. Оно бијаху дјеца мојега оца... моја браћа.

— Па шта би с њима послије? пита суђа.

— Би да одрастоше с нама, докле се не дохватише снаге и заната. Старији је данас виђен трговац у Д. а млађи је целебџија у нашем мјесту; посао му иде добро.

— А је ли мајка пазила их... онако знаш...

— Барабар као којега од нас, кад вам кажем! Мати ми не бијаше образована жена, оразумите се људи! вели доктор с подругљивијем подсмијехом.

— А браћа ти права?

Павле се намрачи, наду образе, па пошто испири дах, узви обрвама.

— Мишо је преминуо од гушобоље, друге године, лицем на Петров дан, у исту уру кад и отац...

Прекидоше га узвици чуђења.

— То је само чудан случај! А Јакица је, фала богу жив и здрав. Видјели сте га овдје о свадби. А сад, лака вам ноћ!

— Добра ноћ!

Симо Матавуљ.

БОМАРШЕ

(1732—1799).

III

Сувише снаге претпоставља мало грубљу, неделикатнију конституцију. Сувише честа борба, даље, наводи нас да помислимо да је онај који се тако често гложи и кавжи, у половини случајева могао бити сам повод сукобу: што каже онај, док не засечете дрво, оно се ни на ког не руши. Напослетку, сувише извикан човек није могуће да је чист као сунце: «нема шума док нешто не мрдне». Ово је последње Бомарше сам казао.

А Бомарше је био веома извикан. Толико, да клевета улази као интегрантна једна црта и околност у његову карактеристику. Не говорите о *Севиљском Берберину*, али се зауставите на клевети, ви сте неважнију ствар изоставили. Као сенка га је пратила од првог тренутка кад је изишао на светлост. У оно доба оговарања par excellence, кад нико није остао неоговорен; кад је око тридесет великих салона од јутра до мрака ковало «дневне новости»; кад је уређивање и растурање тих новости било занат, имало своје еснафе, своје скупове, своје регистре, пело се до висине једне установе,

кад је од Париза до Лондона, преко Холандске, стотинама ковача ковало и дању и ноћу листиће, које данас можете читати по библиотекама скупљене у серије збирака од десет, петнаест књига; у то је време Бомарше био један од најоговоренијих људи на свету. Па како оговарање не иде никад без клевете, Бомарше је био и више и опасније клеветан но ико други.

Ружна и страшна ствар клевета. Запузи као паук, загамиже као сноп гуја из зависти, злобе и суревњивости, јетка и пакосна, палацајући стотином жалаца одједанпут, ничући одасвуда невероватно брзо и обилно, као оно отровне биљке што тим раскошније бујају што је земљиште, које их зачиње, кужније и нездравије. За тренут ока савила је гнездо: не растурујте га. Не растурујте га, ако вам је покој мио. Не растурујте га, да се из растурена гнезда клевета не размили; боље је да с једног места сикће но са стотине. Бомарше је Лаоконове муке мучио што је ногом посред гнезда згазио. Нико клевету није боље од њега запамтио; нико од ње није више препатио; нико је није имао прилике боље проучити. Боље но ико, он јој познаје зачетак и пружине и кужни утицај, и пустошну снагу. У *Севиљском Берберину*, језуит Базил саветује Бартола да графа Алмавиву скине с врата клеветом. Бартоло не разуме, одбија, налази да је сретство са свим безопасно. Базил само слеже раменима: «Клевета, господине! Та ви и не слутите шта отурујете: најчеститији људи, па сам гледао како се под њом савијају. Верујте да нема гадне пакости, нема страхоте, нема апсурдне измишљотине, коју беспослени великоварошани не ће поверовати, само ако се вешто послу пријђе; а ми имамо овде вештих људи.... да вештијих није!.... С почетка слаб шапат, ниско над земљом, као ласта пред олују, хита pianissimo, шуморећи а путем сеје отровно семе. Нечија га уста прихвате, па вам га piano, piano шапну вешто на уши. Зло је зачето; сад клија, пузи, путује, rinforzando од уста до уста, јури

као помамно. Одједанпут, погледате, а клевета се усправила, надула, брекће, расте на ваше очи; залеће се, шири свој лет, витла, увија, чупа, крха, пршти и прашти, док напослетку, небу буди хвала, цео свет не гракне, не захрче општим *crescendo-m*, не загракће универзалним *chorus-om* мржње и осуде. Ко би ђавола могао томе одолети!«[1])

Нико, одиста. Бомарше, који се од многог чега умео одбранити., клевети није никад успео запушити уста. Устопице га је пратила, до краја целог живота његовог, као спутана за њега. Непријатељи су му били живот преврнули

кô изношену стару хаљину.

па, пошто су добро били очи протрљали, марљиво, са лупом у руци, загле́дали су сваки прамен, сваку жичицу на несрећном ткиву. Непријатељске очи, увеличавајуће стакло, мало грубље ткиво: погађате какав је био резултат. На тачки где се код обичних људи свршава листа грехова, његова почиње. Крађа је у пасквилама његових противника готово најситнија од свију оптужаба. Мало фали да не реку да је од кала гори, да би, да у кал падне, и на њему мрљу правио; да је од шуге гори, да би са шугом га упоређивати значило шугу пањкати. Он је, веле, с пиштољем у руци, натеривао Клавига, «који је у постељи без одбране лежао», да узме његову сестру за жену[2].... Ту исту је сестру, даље пустио да умре од глади.... Осим тога, све је своје три жене отровао.... Регистар се кривица наставља, расте до бесконачности.[3])

[1]) *Севиљски Берберин*, ч. II, 8. сц.

[2]) Клавиго је био обећао узети, био упола испросио, сестру Бомаршеву, па је онда, предомисливши се, напустио. Поступак зацело за осуду; и Бомаршеу који се том приликом, може се рећи, непрекорно понашао, није се у целој ствари ништа имало пребацивати. В. IV. мемоар.

[3]) Пор. *Бетелхајм* 637—639; *Лорагеов* памфлет.

Што је зграда виша, све је непоузданија; на једној извесној висини руши се сама од себе, остављајући само шаку прашине за собом. Очевидно је, да је овако претераним оптужбама тешко поверовати. Пакост и злоба (као и њихов реторички симбол скорпија) знате да у парокизму своме саме себи пресуђују. Било би смешно озбиљно га бранити од таквих нападаја. Али с друге стране, да се од њих толика гомила наслаже, треба да је земљиште већ било само по себи прилично гураво; за чупаву се хаљину хватају чичкови. (Ја лошији квалитет упоређења надокнађујем квантитетом.) Готово је увек оклеветан човек заслужио бити оговорен. Бомарше није изузетак од овог правила.

«Ма зашто мора имати увек по нешто сумњиво у свему што ти радиш?» каже у *Фигаровој свадби* граф Алмавива Фигару. И одмах за тим: «Сто пута сам те видео где идеш за гласом и богатством, и никад право.» Ово што Алмавива каже Фигару може се више но сигурно применити на Бомаршеа. (Узгред буди речено, Фигаро је врло верна слика Бомаршеова. Ми ћемо вероватно још имати прилике уверити се да може бити у светској књижевности нема типа, који би тако личио на свога аутора, као што Фигаро личи на Бомаршеа. У *целој* Фигаровој трилогији алузије кипте; догађаји, мишљења, слажу се до појединости: све што Фигаро каже, говорио је Бомарше; готово све што је Фигаро радио, радио је Бомарше; врлине и мане Фигарове и Бомаршеове су; свака се реч Фигарова може применити на какав догађај у Бомаршеовом животу; свака реч речена Фигару може се рећи и Бомаршеу; и тако даље). Алмавивине су речи, у осталом, ни мање ни више но искрена исповест, коју је Бомарше својој савести жртвовао. Али има и боље од овога. «Понеко, вели он сам у једном свом писму војводи де Дирас, — говорећи о себи, и ако у трећем лицу; понеко који би својим лепим даром могао обновити драмске урнеке наших великана, сигуран.

да три месеца не би могао живети од плодова свога трогодишњег мучног рада, на које је осим тога још и пет година чекао (толико је Бомарше радио на *Севиљском Берберину* и чекао на прву представу његову), отићи ће у новинаре, либелисте или ће се угњилити у каквом онолико лукративном колико стидном занату»....[1]

Реч је *стидан* пала, и то не из наших уста: он рече; На жалост, немогуће га је овде утерати у лаж. Стидан је, може бити, само малко јака реч.

Међу онима који су о њему писали, нема ни једнога да није опазио недостојну једну страну у Бомаршеовом карактеру, ни једнога да није, с тугом или срџбом, према свом темпераменту, констатовао. (Лентиљак, који је писао панегирик место праве књиге, признаје је, и ако онако, као што се то ради у панегирицима). Ах — Алмавива је имао потпуно право: скоро целог свог века Бомарше је јурио за гласом и богатством; готово никад, јурећи за њима, није ишао право; скоро увек имало је понешто сумњиво у свему, што је радио. — Кад је пронашао ону поправку на сатном механизму, покварио је, или бар начео, лепо мишљење, које смо били стекли о њему, својим трговачким рекламама, наметањем, сувише спекулантским протуривањем. — Кад је куповао место (оно мало место на версаљском двору; у то су се време многа места куповала) од чича Франкета, изгледа да га је преварио, не јако, али ипак. — Кад је чича Франке умр'о, он почува његову удовицу, своју будућу (прву) жену, како ће доћи (и он поред ње) до неких тајних Франкетових прихода на штету наследника̂. Обично се држи да је chantage — кад неко, у цељи да изнуди новаца или ма шта друго, припрети другоме да ће изнети на јавност какву његову срамоту, тај поступак зове се chantage — један од најружнијих начина којим се човек може послужити, да до нечег дође. Међутим, то је у многоме начин, који Бомарше узима као основ своме

[1]) *Ломени*, II, 16.

плану. План тај, као што је природно, прати једна поворка појединости врло ровашена морала. Бомарше прети своме противнику у писмима, која потписује именима измишљених личности. Стручњаци овај поступак незнам како зову, али знам да доста личи на фалсификације. Писма су, даље, из целе те афере, прилично ружна; чини се, да их је писао човек, коме је после достојанства последња брига била савест. У једном од њих, писаном поводом те ствари будућој жени његовој, читам ове речи:[1] «не бојте се, не ће се он (противник) позивати на своју савест... није он окужен том болешћу жена и деце»... Овакве речи граниче кинизмом, најопаснијим, оним, који радње подупире начелима, праксу одобрава теоријом. Прерано је још сад правити закључке, иначе бисмо се могли мало зауставити на примедби оног моралиста да «максиме људи откривају њихово срце..» На другом месту, у његовом мемоару о Концесији Луизиане, има ово:[2] «...сви ови разлози поткрепљују оно, што сам раније казао: да се све обећати, а ништа одржати не мора». У његовим заједничким пословима са Ди Вернеом, у њиховој кореспонденцији, имају ствари, које «у пркос свему остављају ружан утисак на човека,» као што каже један биограф његов. Свакојако је сигурно, да је он у то време пристајао радити оно, на што цео свет не би пристајао. — Кад је у Шпанију отишао да великодушно одбрани и освети своју сестру на Клавигу, он је тај посао свршио за двадесетину дана, а остао је у Шпанији готово читаву годину, бавећи се трговином, финанцијским операцијама итд. тако, да се можемо питати: да то није био главни повод његовом путовању, или бар разлог, који је необично претезао на његовим теразијама. И то постаје готово сигурно кад се сетимо, да је он на тај пут понео пуне џепове препорука и једно 200.000 динара у чековима Ди Вернеовим за евентуална предузећа. — Доцније, кад је преговарао са де

[1]) *Бетелхајм*, 643. — [2]) Ibidem, 101.

Морандом и угађао пазар са д'Еоном,[1]) служио се маневрама, које су доиста допринеле брзом и јевтинијем успеху, али у исто време биле јако за осуду.

Пођимо сад корак даље. — 1767. године написао је Бомарше своју прву драму, *Евгенију*. Шта раде обично млади писци, кад пусте своје првенче у свет? Мањи од макова зрна, пуни зебње и наде у исто време, али савршено неспособни да макну ногама и рукама у корист свога дела, очекују дан изласка из штампе, или дан прве представе, као парализирани. Али баш и кад су слободнији — има и таквих — тешко да ће радити што би с поља помогло успеху њихова дела. Изгледало би им да од достојанства губе што на успеху добијају. А шта мислите да ради Бомарше? Међу његовим познаницима, вишим и нижим, вероватно је, да их није било много, којима Бомарше није комад читао. Од војводе де Ноаљ ишао је војводи де Ниверноа, од графице де Тèсе (кћери војводе де Ноаљ) до војводе Орлеанског (све су то врло чувена имена и личности од утицаја; војвода Орлеански, на пример, о коме је овде говор, био је гувернер Дофината, отац Филипа-Једнакост и дед краља Луја-Филипа), од војводе Орлеанског до краљевих сестара. Да имам места да вам цитирам писма, која је он поводом тога писао својим познаницима од утицаја, могли бисте видети, како се трговачки прави реклама књижевним производима. Доиста, он је и овде као и свуда, трговац и предузимач. Написао је једну драму: треба је протурити. Ништа природније. Где сте видели трговца да не каже шта има у свом дућану? И отуд, ништа природније но послужити се рекламом. Читаће дакле комад гдегод стигне, гледаће да му утре стазу на свима местима, јер, као што он сам пише о томе војводи де Ноаљ: «кад за један тренутак престанем копати земљу и неговати градину свога напредовања, у час се сва моја узорана места покрију трњем, тако да увек морам на-

[1]). Пор. дотичне главе у: *Ломени* и *Бетелхајм*.

ново на посао.[1])» Зато ће одмах писати писмо и краљевим сестрама: «глумци[2]) француског позоришта представљаће ускоро један комад нове врсте, који *цео Париз очекује с највећим нестрпљењем"*.... али зато што хоће да га као оне прве чују, моли их да му допусте да им га раније прочита: зар то није лепо? Војводи Орлеанском пише: «Превилова болест (Превил, глумац).... даје ми прилике да вашој светлости поднесем уверење о свом дубоком поштовању и прочитам свој комад....»[3]) Тако ће даље гледати, да дође ближе Фрерону (познатом критичару и новинару ондашњем), кога дотле није познавао, и написати му једно скромно — скромно писмо;[4]) јер је Фрерон критичар од утицаја, а такве је људе добро штедети и имати на својој страни....

Као што видите, вечито онај исти Бомарше који је градио рекламу својим сацијским производима, вечито онај Бомарше, који не уме да угуши ниједну своју жељу, који брани, протура, препоручује све што је његово, на све начине, у свако време, на сваком месту, сваком приликом. Он је овде књижевник, дакле далеко од оних својих занимања у којима су рекламе још на свом месту; али, природа не утерује себе никад у лаж: *qui a bu boit, qui a bu boira.* Говорио сам вам о његовим финанцијско-политичким пројектима. Знате ли шта ћете наћи на крају сваког од њих? «У случају ако не бисте имали згодније личности за то предузеће, ја сам готов»....[5]) Или: «У овом тренутку би овде (пише из Лондона пред амерички рат) какав вешт и опрезан човек био на свом месту»....[6]) И тако даље. Бадава он говори, бадава он тражи да вас увери да он све то ради у интересу државе, краља, или народа, пада у очи да он од себе полази, да је његов интерес покретач, да је у целој тој час финијој час грубљој паучини његових пројеката — рекли смо да су његови пројекти здраво компликоване и сувише суптилно

[1]) *Ломени*, I, 206. — [2]) Ibidem, 204 и сл. — [3]) l. c. — [4]) Ibidem, 218. — [5]) *Бетелхајм*, 386. — [6]) Ibidem, 382. В. још 114.

израђене ствари — сви конци полазе од њега, зраче истина на све стране, али у исто време непрестано круже око средишта: центрифугални на први поглед, центрипетални кад их боље размотрите. Ви знате како, у оној комедији Молијеровој, г. Жос, златар, уверава Зганарела да ће му болесна кћи оздравити, ако јој купи много лепа адиђара; јер девојке, вели, ништа тако не воле као скупоцен накит. — *Ви сте златар, господине Жосе*, одговара му лепо Зганарел.... Бомарше је готово увек тај златар; и онда, кад су његови савети, на изглед, најнекористољубивији. Жеље му, као рој чела, зује непрестано око ушију, пеку га, драже, и под том кишом од жаока он ни за часак не уме остати на миру, не показати с које га стране тишти, не испољити парцеле самољубља баш и у најситнијим приликама....

Опасно је што у таквом случају глава није слободна, ни способна да управља, да умерава сувишну плаховитост. Узде пуштене, трци ни бранâ ни границâ; као што онај обешењак каже:

Кад једном међу пређеш, граница више нема[1])....

И све даље иде човек, и све мање пази куда стаје и све мање може да води рачуна о оном што каже, о оном што ради. Јуче је ишао до извесне тачке, данас ће ићи даље. Јуче је, у свом интересу, претурио истину, данас ће је обићи, сутра ће је за леђима оставити. Тиче се његовог интереса; и онда, главно је партију добити, па ма на који начин. Тим горе по оног који не види да су карте спаковане. — 1775. године, био је Бомарше у Енглеској као тајни агент краљев. Осим тога што је, по свом старом обичају, уверавао краља на све начине како нема оданија и вештија поданика од њега, како би *њему* требало поверити извесне послове, које други лоше отправљају, пало му је једног дана на памет, уверен да ће тиме подићи цену својим услугама, да каже како је

[1]) *Quand la borne est franchie, il n'est plus de limites....* (Делавињ, једног дана, кад је, по изузетку, био духовит).

тако, у служби краљевој, његов живот вечито у опасности, како га непрестано прате уводе, како је са свију страна окружен замкама и бусијама, како му се у анонимним писмима прети смрћу, како га је још на самом путу у Енглеску био један коњаник пратио у очевидно рђавим намерама, итд. Ви сте ради да му поверујете? Ко није?! покрај свега тога што је тајанственим коњаницима пре место у Диминим *Мускетарима* или (ако хоћете роман из оног века) у Валполовом *Двору Отранто* но у реалном животу. Али слушајте.

1774. године имао је такође да уништи један памфлет управљен против тадашње краљице Француске, Марије Антоанете. Тога је пута необично наваљивао на де Сартина, управитеља полиције, да изради да му краљ изда својеручно уверење, својеручан доказ, о његовој мисији. Ствар није лако ишла, али му се уверење напослетку ипак пошље у Лондон. Добивши га, он начини једну «велику, овалну и пљоснату кутију од злата, са златним ланчићем», па папир метне у кутију, а кутију обеси око врата. За тим јави де Сартину, након извесног времена, из Лондона, да је писац тога памфлета неки Виљем Аткинсон, јави још да је са њим, са нешто мало муке али ипак, све удесио, платио што је овај тражио, спалио све штампане и писане примерке, последње у Амстердаму, и да ће за недељу две дана бити у Паризу, срећан и задовољан са својим послом....

Одједанпут, лом и русвај. Аткинсон једног дана утекао из Амстердама... Зашто? нашто да бежи? Зацело само зато што му је био остао још који примерак који је могао поново употребити. Дакле, сва толика мука да буде узалуд! Бомарше бесан од љутине.... «....Као лав сам.[1] пише де Сартину. Потрошио сам паре, али имам дијаманата, адиђара, све ћу продати, па ћу, с гњевом у у души, наставити «постиљонирање».... Не знам немачки, путови којима ћу ићи, непознати су ми, али сам ку-

[1] *Ломени*, I, 393.

пио мапу ... Ићи ћу и дању и ноћу, ако не паднем на путу од умора. Тешко томе гнусноме човеку који ме натерује, итд., итд.,..., у тренутку кад сам мислио да ћу се моћи мало одморити! Ако га нађем на путу, пошто му отмем папире, убићу га....»

Срећа га послужи, те Аткинсона, на уласку најштатске шуме, збиља и стигне. Чим га опази, он скочи с кола, па са запетим пиштољем у руци, појури за њим. Аткинсон нагне бежати. Бомарше га стигне, ухвати га за ногу, обори с коња, преврне му џепове, претури торбу и нађе примерке. На несрећу, тек што је био свршио с Аткинсоном, нападну га друга два разбојника; један од њих, с великим ножем у руци, затражи му «паре или живот». Бомарше, у тој нечувеној невољи, имао је још толико присуства духа да скреше пиштољ у груди своме противнику. Авај, узаман! Пиштољ слаже, и Бомарше, обезоружан, падне у руке својим противницима. Један га сад од разбојника обори с леђа, и удари га силно посред груди својим великим ножем. На срећу, ударац падне баш на саму кутију, коју је Бомарше имао о врату, и нож се одбије. Бомарше сад добије нову снагу, прикупи стару, отме се испод његових руку, отме нож, па, и ако је био посекао руку при отимању ножа, полети на првога разбојника, обори га, пресече му каиш и узме га везивати; али у том тренутку онај други дотрчи са друштвом, и ко зна да ли бисмо ми данас читали *Фигарову свадбу*, да Бомаршеов лакај, узнемирен Бомаршеовим изостајањем, није с постиљоном био дотрчао у помоћ своме господару. Разбојници, разуме се, пожурише се да оставе своју жртву и утеку.... Стигав у Нирнберг, Бомарше оде кмету, исприча му целу ствар, опише му разбојнике, подробно, замоли га да учини све од своје стране да се они ухвате и пошљу везани у Француску, па, пошто му је кмет све био обећао, настави свој пут у Беч. Успут напише своме пријатељу Гидену и другима, опширно писмо о својим доживљајима у Немачкој, јави

им осим тога да је отпутовао у Беч. То писмо (по коме сам и ја већим делом ствар испричао) штампано је још за живота његова.[1])

«Цела је ова ствар, вели Ломени, тако романтична, да би чисто тешко било поверовати да је све тако било, да нам о свему није остао протокол кмета нирнбершког, израђен по наредби Марије Терезије». Осим тога, «Конрад Грубер, гостионичар код црвеног петла у Нирнбергу (код кога је Бомарше истог дана био одсео), потврдио је, да је Бомарше, 14. августа у вече, збиља дошао у његову гостионицу рањена образа и руке.»[2]) Напослетку, ако је тешко замислити да се такве ствари дешавају, још је теже замислити да може бити човека који ће такве ствари измишљати. Јер, најзад, Бомарше није био сам. Са њим су путовали његов лакај и његов кочијаш који су га могли утерати у лаж: ризик је био велики. Па онда, Бомарше је испричао ствар до последњих појединости, и кмету нирнбершком, и својим пријатељима, и де Сартину, и Марији Терезији, коју је чак са наваљивањем молио, да се и сама извести код нирнбершких власти. Па даље, писма која је поводом тога писао својим пријатељима, тако су озбиљна и тако пуна података и рефлексија о целој ствари, да је готово немогуће веровати да је у опште човек у стању терати мистификацију до тог степена. Додајте томе да се целим путем консеквентно тужио у писмима, како га ране муче, како при најмањем покрету осећа болове по целом телу. Прича о Дунаву, о лепим пределима, па се одједанпут прекине: «О боже, како ово боли!» Додајте још да је после тога догађаја напустио путовање на колима, као уморно и мучно за рањена човека; најмио је био сплав, па је Дунавом путовао до Беча. Уза све то, осим гостионичара, и кмет и кочијаш посведочили су да је Бомарше доиста био рањен у образ и у руку.[3])

[1]) *Скупљена дела*, VI, 269—285, писмо Г. Р.... и друго Г. Гилену 286—300, — [2]) *Ломени*, I, 395. — [3]) В. све те документе у Арнетовој књизи: *Бомарше и Соненфелс*, 1868.

Међу тим, чујте сад само ову једну реч: од свега овог причања *ништа* није истина; али *ништа*. Бомаршеа нису нападали разбојници. Бомаршеов живот није био ни за тренутак у опасности за време његовог јурења за Аткинсоном. Бомарше шта више није ни јурио за Аткинсоном. Аткинсон, напослетку, по својој прилици није никада ни постојао. Арнет је несумњиво доказао да је цео тај догађај у најштатској шуми пука измишљотина. Поредите причања Бомаршеова о овом догађају нирнбершком кмету, са причањем Марији Терезији, а то причање са начином, на који је изложио ствар у писмима својим пријатељима. Ниједно се потпуно не слаже са другим. Сва су пуна варианата. Даље, ако су сведоци казали да су видели крв на завојима Бомаршеовим, додали су да су ране морале бити врло лаке, да Бомарше нити је хтео да их покаже, нити је хтео да их превије емпластром, који су му нудили у Нирнбергу. Осим тога, ни кочијаш (ни ко други) није видео ни Аткинсона ни разбојнике, а нико није чуо ни вику (која је, као што је кнез Кауниц умесно рекао у свом реферату, неизбежна у таквим приликама) ни пуцањ. Бомарше истина пише да га је пиштољ слагао, али у другом писму каже да је једном разбојнику избио неколико зуба. Чему да верујемо? Што се тачно зна, то је да се Бомарше само у једном тренутку био скинуо мирно с кола, отишао мало даље у шуму, па се после вратио завијене руке и главе. И што је најгоре, кочијаш га је пре тога видео како је из торбе извадио бријач. Нашто? Да се брије, мислио је кочијаш. Ми се присећамо другог нечег. Па кад све документе прочитате, који су на заповест Марије Терезије изведени у Нирнбергу, није вам ни потребно испитивати дубље само причање његово, купити контрадикције и невероватности, питати се како је могуће било, да се не нађе нож, који је он отео од разбојника, како је могуће, да он, победилац, никог ни убио ни ранио ни задржао није, како је чудновато ударац пао баш на ону кутију, како

једном речју, уопште нико осим њега, није ништа ни чуо ни видео ни нашао. Ствар је, молим вас да ми верујете необориво доказана: цео је тај догађај измишљен од почетка до краја.[1])

А сад шта?

О многом чему би се имало овде говорити С које год стране на ствар погледате, чудноватога не ће недостајати. Зашто је Бомарше тако лагао? Како је *могао* тако лагати? Како је могао *тако* лагати? Како му није било пало на памет, њему интелигентном човеку, да ствари овако сувише намештене, *морају* изгледати невероватне, да је у лажи увек плитко дно?

Морам бити кратак; за то вас молим да се сетите само његова темперамента; оног темперамента, који се не савлађује, не зауздава, који ни вољи, ни жељама, ни срцу, ни фантазији, ништа не закраћује, кад кога унутрашња ватра не да кори да се ухвати, који је сав à fleur de peau, на површини; темперамента коме, кад низ брдо пође, треба папуча, да не би у суноврат отишао. Сетите се да је покретач, који такве људе гради својим слепим оруђем, тако силан, да као јака светлост за тренутак заслепи човека, оставља у помрчини све остало, што није у самој жижи, што није средиште, што није мета. Интелигенција не помаже; глава, рекао сам вам не ради, и најинтелигентнији човек уме бити жртва такве чудноватe фата-моргане. Сетите се, да фантазија тако обмањује, да од ње опасније варалице нема.

[1]) Ломени је био пренаглио и, не испитујући даље документе, примио причање Бомаршеово као истину. Та је партија у њетовој књизи сасвим некритична. — Бетелхајм, који у својој књизи мало оригиналног има, овде је савесно и доста лепо донео прилога за решење овога питања. — Лентиљак, који је, као што сам рекао, писао панегирик место књиге, покушао је врло неспретно да одбрани овде Бомаршеа. Чудо ми је како ни он, ни прва два биографа Бомаршеова, нису запазили, у *Изабраним делима* кнеза де Лињ, белешку једну о Бомаршеовим мистификацијама: у њој би се још једини начин мого наћи да се одбрани Бомарше. (В. *Oeuvres choisies* du prince de Ligne; стр. 421). Пор. Gudin, Histoire de Beaumarchais, èdit. Tourneux; стр. 129—132.

Распирите сад фантазију таштином, таштином, која је, по сведоџбама најфинијих психолога, мати, родитељка лажи; [1]) распирите је таштином бомаршеовском.

Додајте сад свему томе интерес; сетите се овде *Бомаршеа*, Бомаршеа, коме је интерес био готово увек и баква и мета, главни покретач и регулатор свега понашања његовог, Бомаршеа, који је могао остављати на страну све што би се косило с његовим тежњама, па ма то и добро било, узимати у помоћ све што би помогло његовим жељама па ма то и за осуду било; сетите се, да му је у овој прилици било опет стало да покаже краљу и оданост своју и жртве, које га она стаје; вежите онај чудновати темпераменат његов са оном чудноватом таштином, а уз таштину сетите се колику је улогу интерес играо, па ћете разумети, како је Бомарше *могао* лагати, како је Бомарше могао *тако* лагати, како Бомаршеу није падало на памет да ствари тако сувише намештене, *морају* изгледати измишљене, да је у лажи увек плитко дно.

Интерес и рачун и онда, кад на изгледу најмање користољубивости има, на то ћете код Бомаршеа често наилазити. Примера има доста. Али су и ови које сам досад навео довољни да докажу, да је граф Алмавива имао и сувише право. Трка за гласом, за богаством, увек, пошто по то, у пркос свему, често преко обилазних путова, преко странпутица, увијена и скривена, то је потка вариацијама ове партије делања Бомаршеова... «Ах, вели Фигаро својој заручници [2]) да ми га је ухватити (графа Алмавиву), увући га у какву добру замку, па му после испразнити џепове!» — «Интрига и новац ту си ти у свом елементу», одговара му она, и доказује да га добро познаје, да зна тако исто добро и једну Бомаршеову страну, коју Ломени није хтео довољно јасно да изнесе, коју је Тсн (у свом академском говору) ис-

[1]) Les menteurs sont bas et glorieux. Vauvenargues. Пор. уз то лепу ноту Снарову. — Vanité est mère du mensonge. Француска пословица.

[2]) *Фигарова свадба*, ч. I., сц. 1.

крено, као што је и требало, подвео под имена *faiseur* и *charlatan*. Свуда је, доиста, у сличним приликама Бомарше био *faiseur*, предузимљив спекулант, предузимач — *барнум*, предузимач — *puffiste*.... И онда се сетите његова порекла, хоћу да кажем прве средине у којој се кретао, и његова васпитања, и његове немирне, сувише бујне, неумерене природе, *коју распињаху неизмерне жеље*, безграничне жудње, за богатством, за гласом, за положајем, за чим год хоћете, јер је он за свачим жудио, све желео, као гладан човек, коме богате сјајне совре чине глад бешњом и мучнијом, као «тужни сирак», који ништа нема а све би хтео, као плебеј који, гледајући из своје колибе раскошни сјај патрицијских палата, грамжљивим очима гута из свога мрака сву ту светлост, све то блиставо обиље, које други тако несмотрено растиру пред њим.... Он је, *mutatis mutandis*, претеча, тачније старији савременик, оних људи, који ће на крају прошлог века, запалити небо на све четири стране, кидисати као бесомучни из свога кутка на све, што је дотле било ван њихова домашаја, сувише високо или сувише далеко, не обзирући се ни на што, не водећи ни о чем рачуна, слушајући само своје жеље, а желећи све. Терет који им је жуљио рамена, савио је био пружине до оне тачке, на којој под најмањом незгодном маневром, под једним једитим лабавијим покретом утрнуле руке, пружине умеју задрктати, zањихати се, одскочити са оном силином и плаховитошћу, које одмашћују и достижу јогунство и немилостивост притиска. У том тренутку нема противничке руке, која се не ће савити, нема противничка колена, које не ће поклекнути. Отпор слаби, ишчезава, а брана, трула и дотрајала, заљуљана и раздрмана, попушта, пуца, лети под навалом и ударцима у паран-парче, отвара пут бујици која, шумећи и плавећи, ваља своју утробу по новом кориту, запљускујући господарски обале, ширећи се, заузимајући своје ново станиште, које јој, у осталом, по мом скромном мишљењу, припада од

како свет постоји.... Али, авај! бујица је увек мутна: валовита река ваља дрвље и камење, и то није ништа; али и талог, а то је рђаво; и блато, што је још горе; и сваки гад, а то је црна несрећа. И онда као у свему што је мутно, и ту талог и дрождине излазе на површину, преовлађују, дају тон, дају боју, дају карактер целој средини.

Тада је заклијала, никла и одгајена нова врста људи, која, рекрутована међу дрождинама и талогом, удара на њих, а хоће горе. Нова релативно. Стари век је познавао. Али петнаест векова после тога није знало за њу. Тек у осамнаестом растресају ти људи наново своју чупаву гриву, па одасвуда, у чопорима, из дућана, из радионица, из предграђа, из колиба, из шуме, из блата.[1], помаљају се као вуци, исте нежности и исте интелигенције, срљају завезаних очију у свима правцима, остављајући свуда за собом своје стопе и свој траг, ах! какве стопе и какав траг! Од тада датира тип човека *qui veut arriver*, човека који се *суров*, неуштављен, као и околина у којој је «процветао», са остатцима навика из своје прве средине, у којој се на земљи спавало и кроз ниска врата пролазило, не либи пужења и сагибања пред јачим ни суровости према слабијем; који, по оној лепој слици, на лествици друштвеној удара ногом у главу оне, који су на нижој пречаги, а лиже ноге онима, који су на вишој; који, неодгајен, необучен, не зна шта је живот, не разуме га, ни његову цену ни његов циљ, не зна да је главно начин на који се живи, а не место на коме се живи; који не уме да се забавља као они, којима завиди, и којима би преко трбуха желео прегазити, но само жели да доспе, да «успе», да буде не сличан, само раван, другима, како било, по коју цену било; да, не питајте којим начином, сви су добри, дође онамо где му није место, где ће, ако остане што је, неминовно смешан и ружан изгледати....

Очевидно, ово је најгори образац целе фамилије, до краја дегенерисан примерак један у коме су те рђаве

[1] *H. Taine*, Постање данашње Француске, Револуција. I. 498—508.

особине достигле свој врхунац, своје потпуно развиће. Оне се у других губе, умекшавају. Често их је голим оком тешко и распознати. Негде их сасвим нема. Али то код најбољих примерака. Просечна средина вуче их са собом као неку нову врсту праотачког греха, као неку лајичку «клетву» свога порекла. Не дао бог, у осталом, да ја имам што против њега: он је божја животињица као и сви што смо, онако исто неодговорна за своје лоше, као и без заслуге за своје добре стране, кад их има. Његова је несрећа што није имао матер Сигфридову или Ахилову, да га замочи у Стикс, да на њега не може ни зло ни мрља. Он је сиромашни, јадни, напуштени Терсит, који за цело није крив што је крив. Порекло, васпитање неуравнотежена природа његова чине га оним што је. Шта више, готов сам признати вам да је он у великој мери такав што су путови, за њега који није окупан у Стиксу, закрчени многим бесмисленим бранама које драже: онако исто као што се и воде муте, кад им је корито уско и закрчено уставама. Па онда и Сигфрид и Ахил имају ровита места на свом телу. Али то не иде овамо, а ја се осим тога бојим да у овој одбрани не одем даље но што је допуштено и истина. Ја сам о тим људима говорио само зато, што ми је било неопходно потребно обележити Бомаршеово време, његову околину, дати му карактерни кадар, дати ширу допуну средини у којој је никао и одрастао, показати осим свега на тим људима на њиховом постању, на њиховом наглом и напредном развијању, јачину и дубину покрета, који их је на свет избацио.

Доиста, покрет је био силан, свеопшти. Светлуцања на прагу осамнаестога века која данас једна група историка сматра као гласнике новога дана, као зору срећнија живота, а други као почетке несрећног једног пожара, чији нас дим још и данас гуши ширила су се невероватно брзо и плаховито. У први мах, само су слаби жишци тумарали по помрчини, светлећи, али не грејући.

У другом тренутку, цео је хоризонат буктао у пламену. Зато што је сваки по могућству гледао да гурне свој угарак у општи пожар. Напослетку се цела градина била учинила жеравицом, варнице завитлаше као махните и поплашене, огњена се киша просу на све стране, а са стотине расејаних огњишта лизао је огроман пожар, под којим је сува пучина дрктала као непрегледно огњено море. Нико ко је био у опсегу не остаде незагрејан, никога није у коме није бар једна искра затињала. Цео је тај свет горео од жеље, управо од жеља које су и Бомаршеа растрзале на четири стране света. У својим тежњама, у свом јурењу «за гласом и богаством», Бомарше је наравно ишао вођен својим темпераментом, али је у исто време ишао и као члан гомиле.

И гледајте колику је улогу још и с друге стране играло време, епоха његова. Да је Бомарше живео у 14. или 15. веку, сва је прилика да неби постигао ни пети део онога до чега је дошао у 18., да би живео, и не *помишљајући* можда на оно што је у 18 *освојио*. Пун жеља, а активан и предузимљив, успео би вероватно бити један од великих трговаца, члан париске *ханзе*, рецимо, један од оних, ако хоћете, који су двапут годишње путовали у Александрију по сировине, или у Кордову по оне чувене, скупоцене ћилиме маварске; зарадио би много новаца, и тако даље; али то је све. Тек доба у коме је живео учинило га је до краја оним што је био, доприневши појачању његових наклоности и утрвши стазу под његовим ногама. Он је донео у тај пазар са својим временом жеље, снагу и активност, време је жеље увеличало, а снази и активности дало широко, равно поље. Ја сам раније био показао његову активност, њене резултате, њену улогу у његовом напредовању; да слика буде потпуна, на свом је месту било показати удео који је у његовој каријери његово време имало.

Мало час, између осталога, поменуо сам његову неумерену природу, његове велике жеље, као неку врсту

објашњења његових лоших страна. Ево две речи у допуну тога. Кад узмемо све врлине у опште, или бар добру половину њихову (почем их има, које имају друкчије постање), па их размотримо, загледамо мало с наличја, пажљиво, потражимо шта оне имају заједничког између себе, на ком начелу почивају — шта ћемо наћи? Да сведене на своју заједничку основу, врлине дају као свод, као прву погодбу — самопрегоревање, задовољавање с малим, мање жеље, једном (страном) речју *алтруизам*. Као пример, узмимо скромност, или штедроту.

Шта је скроман човек, него човек који жели мало, а тражи још мање?

Може ли, тако, ко бити штедар ако не ће од себе да откине, од својих уста да одвоји, да другом дâ?

Узмимо ситније врлине, учтивост, услужност: оне су тако исто везане са лишавањем каквог малог преимућства у туђу корист. Седите, рецимо, у друштву, на својој столици, окренете се и видите једну даму где стоји. Учтиви сте, друге столице нема, ви јој уступите своју. Овде неможете рећи да сте је баш од уста одвојили, али је очевидно да ни најситнија врлина не иде без жртве.

Што су врлине веће, ово све јасније постаје. Узмимо велике родољубе, погинуле борце, све оне који су се за друге апсолутно жртвовали. Већ сама реч *жртва* казује у чему је ствар; а њихове се врлине зову ретким, узвишеним врлинама, јер су њихове жртве (обично живот) највеће које се могу учинити.

С друге стране, погледајте мане и пороке. Готово сви долазе од егоизма, великог самољубља, лакомости, великих, неумесних жеља. Нескромност, грамжљивост, тврдичење, непоштење, крађа, очевидно су њихове последице. Банкар који банкрутира не ради то зацело што хоће друге да обогати. Нескроман човек није без сумње нескроман зато што друге цени више од себе. Ако су Волтер и Поп били завидљиви, вероватно је да је то с

тога што су сувише жудели за славом. Бакон је примао мито: извесно зато што је сувише волео новац. А кад је Нерон од себе био начинио погану, гнусну стрв, кажњавао смрћу оне, којима негове трагедије нису изгледале лепе, палио Рим зато, да види како је горела Троја, то је без поговора зато што је у исто време имао све жеље, и што је најмању од њих ценио као највећу, а све толико да већ иде у изузетне случајеве који граниче болешћу, безумљем.

Метните сад Бомаршеа под овај аршин, њега који је у својим жељама био онако исто баснослован као у својој активности (ово вероватно стоји у вези једно с другим). Закључак је јасан. Доиста, мало је било људи који су по свом темпераменту имали више диспозиције да греше од њега. Па како је тај пут обично врло стрм и клизав, ко зна докле би он био отишао у другим околностима. Средина у којој је дошао на свет и провео своју младост, задржала га је на свом нивоу. Али баш та иста средина која га је била спасла у неколико, није била погодна да га спасе до краја, да му да̂ отменије васпитање (васпитање, познато је, није ништа друго но поткресивање пустих изданака инстинктивне природе у човеку, замењивање њихово племенитијим калемима) да га из малена спреми за место које ће освојити и заузети, а на коме није навикао бити Међутим само је васпитање кадро учинити човека *човеком* (ја и нехотице цитирах Канта). За време док се још развијао, док су околни предмети, личности, догађаји, могли утицати на њега, проводио је своје дане у тој средини примио њене утиске, и једног дана в горе) добио сталну форму за коју је доцније било и доцкан и немогуће изменити се. Отуда код њега извесне мане које се обично код људи његова положаја ретко налазе. Отуда бескрајно бизарни контрасти у његовој физиономији човека и члана друштвеног. Отуда, уз многобројне сјајне стране његове, као полеђина, друге стране у јакој сенци. —

Кад се на дрвету једна грана узме сушити, она се суши и осуши до краја. Све што је на њој, све што избија из ње, сва она граната кита шибова и изданака, до најситнијих влакана и кончића, у које се ови рачвају и цепкају, свако перце и свака жилица, све то вене и трули, квари се и разбољева додиром начете гране, онако као што се цела мрежа вододова узмути кад по главноме покуљају каљаве воде. Овако бива и са оном граном, коју васпитање занемари, не однегује како ваља. Ништа што од ње потиче, што је са њом у додиру, не може да се извуче испод њена утицаја. Прилепчивост и узајамна зависност можда нигде тако снажно не постоје као правило, као кад се тиче рђавих наклоности. Једна повлачи другу за собом; управо, једна се ниже на другу, и ни једна не остаје осамљена (*nullum intra se vitium manet*, речено је још пре једно хиљаду осам стотина двадесет и неколико година). Ово у толико пре у колико све, као што змамо, потичу из једног врела замешене једним истим квасцем. Ону исту оскудицу у отменијем васпитању, коју смо сретали (сретали — оскудицу? Зашто не на послетку? кад други могу да виде — недостатке) у досадашњим примерима код Бомаршеа, опазићемо код њега и на случајевима у неколико друге врсте, али истог рода. Као што је Бомарше у многим приликама, у питањима новчаним, и уопште у питањима интереса, био сувише трговац, тако ће у другој једној групи случачајева показати, да је *bourgeois*; *bourgeois*, т. ј. човек, који на првом месту, нема такта и отмености у понашању.

Једном приликом, у једној парници, д' Амбре млад и даровит адвокат један, био је бранилац Бомаршеов. Пошто је парница била свршена, Бомарше д' Амбреом одбрањен, пошље му у знак благодарности своју слику израђену на лепом камену. У писму, којим је поклон био пропратио, изјави му своју дубоку захвалност, с молбом, да прими ту његову слику, израђену на «*камену најскупљем, после смарагда*», као што се није могао уздржати

да не напомене. д'Амбре му на то, врло фино, са лаганом ниансом ироније, врати тај поклон израђен тако на «камену најскупљем после смарагда....» Како је Бомарше био урадио, онако му се и вратило. Јер, доиста, од интелигентног човека, који се, уз то, тридесет година кретао у једном од најфинијих друштава, откако свет постоји, у француском друштву осамнаестога века, таква неспретна погрешка може да зачуди. Бар је у том друштву имало изобиља примера, који су га могли научити како се ваља понашати човеку, који жели бити љубазан према некоме. Гђа X. — пример је, разуме се, из XVIII. века, и узет на дохват из тисуће других — у очи трке једне, знајући да међу њеним пријатељима један вицеграф има двоја кола, обраћа му се и моли га за једна. Кола су већ била заузета и обећана; вицеграфу ништа лакше није било но извинити се: нико му на свету не би могао у том случају замерити. Али је њему било стало да буде љубазан, и не у пола; и како су кола била потребна за једно после подне, он, не говорећи ништа, купује нова једна, веома елегантна, и ставља их госпођи на расположење.... Да човек буде потпуно љубазан према другом, прво је да сакрије шта га је труда и новца услуга коштала. Бомарше се у наведеном случају понашао као они одлично васпитани људи, који вам дају поклон, и додају у исто време колико су га у трговини платили.

Ту оскудицу у такту и отмености (почем су такт и отменост две особине којих се егзистенција или одсуство огледа и може опазити и у најмањем детаљу човекова понашања, почем су дакле прилике у којима се оне могу показати веома многобројне и разноврсне) можете констатовати код Бомаршеа на једном обимном низу случајева. Доиста, шта показују друго но оскудицу у такту и правој отмености она писма његова која је у последњим годинама писао по тадашњим новинама о Исусу Христу и Волтеру? Писма су као имала бити слободоумна; у ствари су била само непристојна, и необично

опомињу на оне слободоумне непристојности гимназиста који, разумев први пут да Христос није био бог, или да нема бога, пун детињасте охолости гради неумесне шале на рачун ствари, за које је још сувише млад да разуме и да оцени. Само, гимназиста његова младост извињава.

У другим писмима, непристојност се пење до скаредности. Из тога доба (било му је у то време отприлике шездесет година) остала нам је једна збирка његових писама једној од његовој многобројних метреса. Изгледа да се у тим писмима био толико заборавио да је — ни мање ни више — био просто кинички скаредан.[1]) И немојте ме, молим вас, криво разумети. Далеко од мене хипокризија чедне наравствености! Ја налазим да су пикантне ствари пикантне. Али на што гласом ударам, то је не нечедна, но неукусна, вулгарна страна ових писама, оно што показује оскудицу у такту, оскудицу у понашању.

Бомарше је, на те се речи вечито морате враћати, човек, коме такт и понашање често оскудевају, који, будући сувише живе, сувише бујне природе, несавладане, неумерене подобним, умесним васпитањем, иде врло често за, и по првим импулсима својим[2]) Он нема кад да се контролише; импулси су код њега сувише брзи, сувише јаки. Он нема времена да испитује кад је чему време и

[1]) В. *Ломени*, II, изм. 512 и 519. — *Бетелхајм*, 578. — Ја та писма нисам имао у рукама. Сви они који су имали прилике читати их (у *Британском музеју*, у Лондону), слажу се у оцени њиховој. Сент-Бев вели (l. c) „да су писана таквим тоном, да при читању тих писама најнескрупулознији људи морају остати препераженн.“ Бетелхајм каже: „Ја могу, као и сви други, који су та писма читали, само поновити, да је апсолутно немогуће, не навести, но и наговестити шта у њима има.“ — Зар се овде између осталог, нећемо сетити малог Бомаршеа, кога познајемо, и оне, (као што његов пријатељ биограф наивно вели) „нехотичне ватре, која се у њему увек разгоревала у друштву и близини женскиња.“ Сент-Бев, на крају своје студије, у примедби додаје „да ће код Бомаршеа увек имати један тајни кабинет у који публика неће моћи улазити; да су главни његови богови увек били Плут и Баштенски бог. (Знате ли чега је био бог Баштенски бог?)

[2]) Добром се Ломенију на једном месту поткрала ова реч: „По који пут би човек готово рекао да Бомарше не иде даље од импулсâ, инстинкта“. (II, 551).

место, а кад није. Отуд се буржоаска жица у њему који пут извије и шине у страну онда, кад јој се најмање надате, и често даје комичну ноту у целом концерту. Пише на пример пословно једно писмо, јадикује, жали се, вајка се што му Американи не плаћају за послату робу, па тек одједанпут, између два трговачка уздаха, лирично узвикне: «Покрај свега тога, гласови ме из Америке бацају у усхићење. Славан, славан народ!»[1] Или обратно, после једног одушевљеног пасажа о патриотизму и ослобођењу Американа, прелази (без прелаза) на преговарања о еспапу, на инвентарисање буради «тафије, шећера, каве,» на „чоху, пантљике, ексере, четке, итд.,»[2] на «дуван, индиго, усољену рибу»....[3] Тако је, у оно време, кад је писао своју другу драму, продавао дрва као закупник шинонске шуме.[4] и, у Шпанији, онако заузет својим финанцијским и политичким радовима, наплаћивао још и заостале рачуне од муштерија свога оца.[5]

Отуд — и ово је једно нарочито интересантно питање — код њега, онако вешта и умешна, тренуци, чудновате наивности.

Ми смо већ имали прилике видети (кад смо о његовим најштатским — како да их назовем? хотимичним халуцинацијама говорили) како га његово живо уображење, поред осталога, уме чудновато завести онамо, куда много наивнији човек не би могао отићи за њим; како је, даље, вечито тако фасциниран својим сврхама, да нема очију за остале околности, о којима је међутим требало и лако било водити рачуна; овде ћемо на примеру видети како су га том путу наивности водиле још и његова жеља и *ревност*, да све необично фино, необично суптилно изради Ова последња околност чини, те он, у својим пројектима, градећи планове на основу свог познавања људи и њихове душе (које је стварно било), али

[1]) *Ломени*, II, 148. — [2]) Ibidem, II, 143. — [3]) Jb. II, 143. — [4]) Jb. I, 225. — [5]) *Лентиљак*, 16.

жељан да га што финије употреби, врло често напушта утрвену и чисту стазу здравога разума па удара чудним странпутицама. И онда му се неминовно дешава, да се у час изгуби, тако да кажем, у чупавом шипражју најзамршенијих планова, најувијенијих аргумената, још можда и суптилних на први поглед, али скоро апсурдних после тачније анализе. Многи су, међу тим аргументима више но наивни, и правом политичару ни један не би пао на памет. Претпоставите да велико гранато дрво лежи на земљи; треба га дићи. Бомарше му у таквим тренутцима не ће прићи са стране стабла. Његова је метода у поменутом случају ући с друге стране у гране и лишће, па доказивати како ће, кад сви листови буду у висини, и дрво стајати управо. Чудновата метода одиста, и ако се закључку нема шта пребацити. И све то само за то, што пожели да се покаже сувише уман, сувише суптилан.

Тако у једном писму де Сартину прича један свој разговор са лордом Рошфором. Лорд Рошфор га је био упитао нешто. Ствар се није тицала лично Бомаршеа; он је био само агенат двора Луја XVI. Али да би показао колико је умео бити ревностан, уман и одан своме господару, ево шта вели да је радио: «На његово збуњиво питање.... осећајући да ћу да поцрвеним, сагнем се као да су ме копче жуљиле на ногама, рекавши: Пардон, милорде! тако, да је, кад сам се био опет подигао, моје црвенило могло изгледати као природна последица крви, која се била сишла у главу, према положају, који сам био узео.»[1])

Ах, да мучне и ружне реченице! да компликована даље, и пресуптилна, *претенциозна и наивна* начина да сакрије да је поцрвенио!....

Претенциозна наивност.... ту смо на другом карактеристичном знаку буржое.[2]) Претенциозна наивност можда

[1]) *Ломени*, I, 390. — [2]) *Наивност* није, мислим, ни потребно рећи да је овде непрестано употребљавана у смислу недотупавности — *naïveté*; пор. нем. *Einfalt*.

није довољно рећи. Карактер, разних родова духа увек је врло компликована ствар; на главно се језгро увек нижу ситније честице, које све тек скупа дају целину карактеристике. Претенцизној наивности ваља додати њене трабанте, високопарну баналност, вулгарну емфазу, везане у прилици са неком час сентименталном, час мелодраматички декламаторском теалтралношћу. (Бујица страних речи, али ко је још могао бујици одолети!) Бомарше, као што се могло очекивати, није био чист од ових мана.

Треба ли вам пример одмах, још пре но што дођемо на чист литерарни рад његов? Ми ћемо се на све ово мало час вратити; овде је довољно да напоменем — à bon entendeur demi-mot — да се Бомарше, кад год му је под перо дошла *жена*, није могао уздржати да у њену част не састави неколико реди дитирамба, прилично рђава укуса, са оном самозадовољном свечаношћу, која доказује, да писац *врло озбиљно* — *avec conviction* — и у исто време са уверењем о вредности својој и свога састава, декламује ствари, које човек од укуса, нарочито у тој форми, не би никад могао себи допустити, из простог разлога, што су доиста тривиалне, неукусне.

Није ми могуће наводити читаве тираде; у интересу аргументације ипак, цитираћу неколико реченица, које дотичне тираде ресумирају.

«Вечити предмет моје службе и поштовања, тај ми љубазни пол служи као образац....»[1])

«Њих (жене) које ми је, после краља, дужност волети и служити целог века....»[2])

«....Па да будем толико неблагодаран да у својој старости одречем своју помоћ том љубљеном полу, који је моју младост срећном учини! Никад се жена није заплакала да мене у грудима срце не заболи!»..[3])

Итд.

[1]) Мемоари из процеса Гоезман. 271. — [2]) *Ломени*, II, 256. — [3]) *Мемоар* из процеса Корноеан; в. цео мемоар.

Осећате ли овде ноту која вређа? Мене овакве ствари чине нервозним.

Појамно је, да ова црта Бомаршеова духа није могла не продрети и у чисто литерарни рад његов. Човек који седа за један књижевни рад, седа за њега са свима својим својствима, диспозицијама духа, предилекцијама књижевним и другим, са целим оним коплексом особина и наклоности које чине целокупну његову моралну и интелектуалну физиономију Отуд ћете у делу, које је непосредан производ свију ових чинитеља, наћи и све трагове, утицаје њихове. Ово важи за све писце. Ово важи и за Бомаршеа.

Узмимо његова најбоља дела; *Мемоаре*, *Севиљског Берберина*, *Фигарову Свадбу*. И у првом, и у другом, и у трећем, и ако су све дела првога реда, наћи ћемо ипак ону декламаторску и мелодраматичну црту његова пера. Сентиметалне тираде, нешто декламације, с времена на време неукусна упоређења, две три «преосетљиве» сцене, сведоче да је Бомарше чешће замакао перо у буржоаску мастионицу.[1]

И још, осим тога, друго нешто, али скривеније; нешто што не пада одмах јасно у очи, што је лакше осетити но дефинисати, нешто неразговетно, унутрашње нешто што трепти између сцена, око лица, кроз дијалоге, оне лепе и сјајне дијалоге, налик на онај покварен ваздух, на ону нездраву светлост на позорници, која дркће око блиставих, шарених костима на глумцима — опомиње вас сваки час, да нисте пред једним здраво отменим духом. Таленат је ту; оно што је главно, то јест творачка снага, оно што креира, проналази, продукује, оно је ту — али чега нема, то је мера, то је укус, то је критичко осећање. При сваком уметничком раду, две

[1]) У том погледу врло је поучна и карактеристична епизода са Марселином у *Фигаровој Свадби*, оном што, сентиментална, неукусна, разплакана, између осталих изгледа као уплакано, неумивено дериште међу руменим и чистим друговима својим.

силе раде, две моћи, две способности. Једна ствара, подиже, баца на свет, овапућава; друга критикује, креше, бира и плеви: једна је машина, друга је регулатор. Овде је машина дивна; лош је регулатор.

Међутим, без оба услова, нема урнека. Без оба услова, нема класична дела. Оно што «магистре» чини магистрима, то су, уз велики таленат, уз јаку стваралачку снагу, корекција, деликатност, осећање мере, укус једном речју. Без њих *може* бити великих дела; врло великих, силних, вредних апсолутнога дивљења; без њих нема савршених. Готово код свакога уз двадесет знакова дивљења, можете метнути у интервалама десет знакова питања. Таква дела стоје према савршеним као мисирске пирамиде према грчким храмовима, као, још, оне огромне, шарене, чудновате слике Веронезове, пуне боја, пуне људи, коридора, галерија, ћилимова, сјајних костима, према мирним, ведрим савршеним сликама да Винчијевим. Упоредите тако Гетеову *Ифигенију* са Игом и Бајроном, Меримеа са Балзаком, Тургењева са Достојевским. Можете још упоредити Змаја са Јакшићем, и наше Народне песме са *Нибелунзима*. Па кад смо већ на нашој књижевности, упоредите још и Приповетке Г. Лазе Лазаревића са Приповеткама Г. Веселиновића; јер је тај последњи пример нарочито поучан. Таленти (можда) исти; па ипак, разлика је огромна између оних бисерних приповедака, оних крупних шест зрна бисера на најлепшем свиленом ибришиму, које је Г. Лазаревић онако деликатном (малчице преоптимистичком) руком нанизао, и збирке Г. Веселиновића: збирке зацело красне и богате, у којој бисера као песка, као шљунка, као шкољака, али са песком, шљунком и шкољкама има! Г. Лазаревић, благодарећи корекцији свога талента, написао је неколико приповедака од којих ћете узалуд тражити лепше у књижевности. Али оставимо то на страну; Г. Лазаревићу није потребно хвале моје; него ми реците: држите ли да Г. Веселиновићу, поред нечега што подсећа на самоуштво, смета

још помалко и оскудица у тачном регулатору? Ја држим; а знам поуздано да ни у овом случају, као ни у другима, они независе ни мало од творачке снаге уопште. Да од талента зависе, приповетке Г. Веселиновића биле би савршене, јер је таленат његов велики, једар, здрав, крепак, и мени је врло мило што се могу овом приликом назвати једним од најискренијих поштовалаца његових.

Мемоари и комедије Бомаршеове, покрај поменутих мана (које се, истина, у њима не виде јако), дела су првога реда. Ако хоћете да видите докле *la bourgeoisie bourgeoisante* иде кад једном пође, како се деспотски и пашински шири кад једном дође, колико је јака та жица кад једном прорасте човека, видите његове драме *Евгенију*, и *Два пријатеља*, и нарочито трећи део Фигарове трилогије, *Грешну матер*.

Знате ли шта је мелодрама? Како не бисте знали!....

Нешто веома вулгарно, трипут банално; књижевно дело које са књижевношћу никакве везе нема, песнички производ, који је двадесет миља далеко од поезије, комад један, у коме је од прве до последње речи све архипознато и архиотужно (и оно мучење расплаканих врлина у прашини, под ногама зликоваца на висини, и онај доцнији шкргут зуба зликоваца у прашини, под ногама расплаканих врлина на висини, и отрови који се пију као шербети, и ханџари од шареног папира, и писма писана крвљу ван позорнице) комад један, у коме ниједне сцене не ћете наћи коју двадесет пута нисте видели, ниједне личности која није двадесета копија других копија, у коме ни једне речи нећете чути да није покољенима уста испирала — то вам је мелодрама. С неком разликом, то вам је и *Грешна мати* Бомаршеова.

Шта се учини од оног веселог, живог Фигара! Млак један моралист, који на место оног блиставог ватромета духа и шале, развија моралне бандероле у којима цитира Милтона и Библију! А граф Алмавива, онај отмени граф Алмавива, кука и плаче и говори стилом каквим се го-

вори у *Лионском улаку*. Има нека писма у недрима. «Ах, вели, извадимо их из недара, јер ми се груди пале под њима!» И то није за слику речено; он их, по напомени ауторовој, збиља вади из недара, и меће у џеп. Графица (Розина) у свакој сцени пада у несвест, а Сузана довршује дует: «Ах, боже, и ја се гушим;» па као што је мало пре Алмавива преместио писма да му се не би груди запалиле, тако и Сузана «распушта корсет»...[1]) Па Флорентина, па Леон, па тек Бежаре! Мешину под комад да подметнете, не би довољна била за сузе, које се у њему проливају.

Ја знам, да је сентиметалност у другој половини осамнаестога века била јако у моди, да су Ричардсонови и Русовљеви романи, Јунгове *Ноћне мисли*, итд., биле у свачијим рукама, да су све жене биле луде за Русоом, љубиле на пример његов рукопис где су га нашле, да је «готово било у обичају, да жене за мало што проведу ноћ у сузама, а дан у самртном неспокојству»,[2]) да је Грандисонâ и Хелоизâ било као плеве од атлантског мора до уралских гора; покрај свега тога, да у Бомаршеу није било буржоаске жице, Бомарше не би био толико подлегао.

После, и у том роду књижевности, деликатни прсти умеју исплести красних стварчица: чаробне и меланхоличне летње ноћи са својом сребрном месечином, тужни јесењи дани са својим увелим лишћем и тужним «свирањем ветра кроз суво грање», сузе, сетни осмејци, туга, меланхолија, шта ја знам још! нису тако лош материјал; али за то требају фини прсти, треба *деликатна* рука да све те свилене кончиће нежности и осетљивости испреде у укусну, вештачку мрежу, у ону паучинасту пређу мајске свиле и месечевих зракова о којој говори песник, која, покапана сузицама као росним капљицама, трепери двапут лепше но да није плачем орошена. Главно је, не поли-

[1]) *Грешна мати*: «Ah! Dieu! j'étouffe aussi. (Elle se desserre) — [2]) *Гонкури*, жена у XVIII. веку, 439.

вати читаоца кабловима суза, и не јаукати у глас; јер врисак вређа, а тако исто и онај плач, који од лица само накараду гради. Дискретна суза на трепавицама, уздрктала кап росе на зањиханој травчици, то је што треба. Видите Леопардијевог *Консалва*, Франсовог *Силвестра Бонара*, и целог Дикенса. Или, ко хоћете пример из осамнаестога века, видите оно несравњиво Стерново *Сентиметално путовање* и, у *Тристраму Шенди*, смрт јаднога Јорика!.... «Еј, тужни Јориче!» — *alas*, *poor Yorick !* — пише на његовом гробу, поред којега кроз порту води узана стазица; десет пута дневно, као што каже Стерн, дух Јориков чује како људи који пролазе читају тужним гласом запис са плоче његове; јер «нијedan путник не ће проћи док не застане, не баци један поглед на гробну плочу, — и, пошав даље дубоко не уздане; *Еј тужни Јориче!*» — И ево, сто тридесет година има откако је Јорик сахрањен,[1] сто тридесет година има његовом спомену; али је и данас, онако као и првога дана, немогуће проћи поред његова гроба, а да не пустиш сузу читајући те три малене речи које је његов добри пријатељ Евгеније урезао чело главе његове. *Еј тужни Јориче!* прочита сваки пуник уздишући, па с тугом у срцу, са сузама у очима, наставља свој пут, осврћући се често, врло често пут тога мирног гроба обраслог у бокору зелене свеже траве, у мирној хладовини црквеног дрвећа.... И ја вам поново кажем да није сентиметални жанр крив што су Бомаршеове драме рђаве.

Истина је, кад погледате већину дела, која је тај жанр дао, није могуће не осуђивати га. Тако звани «енглески романи» (*Под образином*, *Рукавица*, *Клетва полуделе*....); романи евангелистички, који се на протестантским конференцијама, у страном свету, дају хришћанскоме стаду за едификацију (деца, унуци и праунуци *Чича Томине колибе*); сличне драме или мелодраме (*Тридесет година из живота једнога карташа*, *Лионски улак*, *Ло-*

[1]) *Тристрам Шенди* је изашао 1759 године.

вудска сиротица, Две сиротице, Три сиротице, итд) — све то иде у типично буржоаску књижевност, и показује очито које је порекло овога жанра. С друге стране, у том истом роду књижевном, сентиментално - мелодраматичном, има стварчица које и најрафинирании читаоци могу читати са задовољством. Рећи ћете: зато што су лепше израђене. Јесте, али није то само. Јер има таквих романа лепо израђених (*Векфилдски викар* на пример), па ипак им аутору не симпатишете, не осећате да се разумете, немате оно осећање, да је аутор за вас своје дело писао.

Код *Попа Косте* међу тим (*Поп Коста* је класични пример за ову прилику), који је ван сваке сумње рађен по истом калупу, мелодраматично-сентименталном, ви који волите Додеа, Тургењева, Толстоја, дакле реализам, истину, анализу, не можете не признати да су, покрај апсурдне невероватноће њихове, епизоде лепе, да су личности интересантне, и да је цела приповечица као нека лепа, деликатна акварела, рађена мало мекушнијом, али за то финијом кичицом, мало слабијим, али зато нежнијим бојама. Зашто нам она не изгледа наивна?

Зато, без сумње — другог објашњења не можете наћи — што се при читању њеном за све време осећа да писац сам не верује у оно што пише, да је свестан онога што је у његовом раду наивно; да је само ради веће илузије старе, наивне предмете романа потопио у модерну форму и средину, али да не крије да ту у ствари ничег новог нема; да пише за то, што му је пало на памет да се мало проигра да проживи мало у том свету у који не верује; између редова, међу тим, можете јасно читати ово: — Ја знам тако као и ви да је то прављено цвеће, да га не треба тако из близа гледати: одмах би се, доиста, могло видети да је прављено и да не мирише: али из далека, лепо изгледа, морате признати. После, како ја сам не верујем у њега, ја му знам слабе стране његове. Ја вам окрећем ону на којој се не виде гвоздене

жице и чиоде којима се цела кита држи. Киту сам истина као право цвеће умочио у чашу свеже воде, али доиста не зато да вас преварим. Испрекрштао сам је шареним тракама — да јој не бисте дроб претресали; зачеленчио сам Јована, спустио двадесет милиона у џеп његовој заручници, довео је из Америке — све без опасности по вас, јер сви знате да се данас више не носе челенке, да се двадесет милиона не удају за артиљеријске потпоручнике, и да већ има педесет година откако нико није дошао богат из Америке....

Осећате, као што рекох, да аутор не пише *озбиљно*, не пише с убеђењем; осећате, по не знам чему, по нечем интимном, по једном тренутном мигу, по једној као случајно баченој реченици, да је аутор први готов пропратити финим осмејком своје наивности — које, видите ли, онда престају бити наивности. Јер — је ли збиља преварен човек, који зна да је преварен? Је ли преварен човек, који се само прави да не види оно што боље види од других?

Писати *озбиљно* наивне ствари, *уживати* у тим озбиљно наивним стварима, то је буржоаски. Памтите добро то: хтети бити озбиљнији од свог темперамента бежати од своје природе, набирати чело, кад вам се срце смеје, бити удешено отмен, удешено мудар, то само значи бити театралан и емфатичан, високопаран и вулгаран, претенциозан и наиван, то јест *буржоа*, буржоа од главе до пете, буржоа до срчи од костију. Отуда може један писац бити писац првога реда, кад остане оно што је, кад иде за инспирацијом своје праве и здраве природе, а бити писац без вредности, кад се маши онога што није за њега, што ни темпераменту његовом не одговара, ни васпитањем његовим однеговано није.

Отуда се могло десити да Коле, доносећи суд о *драмама* Бомаршеовим, с много права рече, „да је Бомарше несумњиво доказао да нема ни генија, ни талента, ни ни духа; да апсолутно не познаје театар; да није у стању једну сцену да изради; да је пропао на једном

предмету, из којега би иоле дотупаван писац могао красних ствари извући». Отуда се могло десити да Сент-Бев за исте драме напише, да су тако недостојне њега, да у његовом интересу не би требало о њима ни говорити».

Сетите се сад оних осталих мана и порока Бомаршеових, оних, са којих смо прешли на ове специалније, па ако међу писмима управљеним на Бомаршеа наиђете на једно од оног честитог Малзерба, и у њему наиђете на речи: «....Ја сам, господине, о вашим талентима, о којима имам врло високо мишљење, говорио увек онако, као што им по праву припада; али ни у ком другом озбиру нисам хтео давати свој суд о вама, јер нити сам хтео што рећи на штету вашу, нити сам хтео варати оне, с којима сам говорио»; — ако, велим, на то писмо наиђете, немојте да вам је чудно.... Немојте да вам је чудно, већ и с тога, што ћете у једном Миробављевом, истина полемичном, мемоару, писаном у одговор на једно јавно писмо Бомаршеово, наићи на страшније речи, на страшну апострофу једну, у којој ћете лако познати шапу будућег *лава револуције*....

„....Што се тиче вас, господине, гласи свршетак тога мемоара, вас, који сте ме извртањем мојих намера и побуда натерали да поступим са вама са оволико суровости, која ни издалека не лежи у мојој природи; вас, кога ја никад изазвао нисам; са ким двобој не може бити ни користан ни частан; вас, кога искрено сажаљевам што се тако ниско спуштате да своје, и иначе окаљано перо дајете у службу глупости и бешчашћу.... верујте, користите се овом горком лекцијом, коју ме натерасте да вам дам. Запамтите добро, да безобразлук и дворске интриге нису довољне да савладају оног, који из своје душе своју снагу црпе.... А оних двадесет реди пуних отужна претеривања о мом стилу и мојој речитости, показујући ми све боље вашу нискост, наводили су ме да све строжи будем према вама.... Узмите натраг своје прејевтине похвале; узмите и она жалосна извињења натраг; узмите нарочито натраг она инсолентна уверавања о вашем поштовању према мени.... А ја ову полемику завршавам једним саветом, од којега данас за вас нема кориснијег: Гледајте да вас свет што пре заборави“!

Па Бомарше је онда био чудновато порочан човек?

Молим вас, да се споразумемо. «Има један сигуран начин, рекао је негде Дидро, да човеку, који вас слуша, представите мушицу као слона: треба му само потанко, до појединости описати састав сићушне животињице». Можда је нешто налик било и са овим нашим последњим разговором о Бомаршеу. Искрунили смо му били комплексију на комаде, па нам је, услед једне оптичке обмане, могло све изгледати веће но што је. У осталом, вероватно је да смо га само по ту цену могли познати. Тако и под лупом изгледа све веће но што је у ствари, али томе баш имамо и да благодаримо што с лупом боље видимо. Доцније, кад стакло буде уклоњено, све ће остати у природној величини.

Најбољи начин да, пошто створ познате, дате себи рачуна о правим размерама њеним, то је, упоредити је са њеном околином. Загледајте дакле за часак у животописе осталих чувених људи.

Мислите ли да би Волтер под оштром анализом боље прошао? Пребацују му се обично сујета и завидљивост: «човек један, говорило се, који има славе за двеста хиљада динара, а хоће је и за два суа». Али, да су то биле једине његове мане! Да нам нису остала писма из извесних његових парница! Да нам нису остала друга писма у којима велики «фернејски патриарх», чувени борац за слободу, говори мало чудновато, нижући реч «идиоти» на реч «канаља», о народу, којем се показивао великодушним бранитељем! Да се данас не зна његово понашање у извесним приликама!

Па Русо. Читали сте му *Исповести:* можете ли рећи да вам на појединим местима није гнусан изгледао? Не заборавите још овде да их је он сам писао.

Уђите, што онај каже, с лучем истине у животе гомиле познатих људи, које је овде немогуће набрајати, па, под условом да су вам на расположењу многа факта из њиховог приватног живота, ако не наиђете на смет-

лиште у кутовима, ја трзам натраг све што сам досад рекао. Амбиција, завист, интрига, пакост, једном речју текуће особине људске, покривају као лишаји ону полирану површину, каква се чини нама који је обично издалека гледамо.

То још не значи да се Бомарше ни мало не разликује у том погледу од других својих колега у књижевности. Ми смо код њега видели извесне ствари, које би тешко било наћи код већине других књижевника. Сетите се овде нарочито његових трговачких предузећа, његових спекулација, његовог *пуфизма*. Доиста, врло је чудновато, или бар необично, видети човека књижевника да тргује, да пазари, да има муштерија, да са реториком и еспапом у исто време посла има. Међутим, Бомаршеа баш та околност правда. Он је трговац. Он је толико трговац, да се трговина мора увек узимати као главно занимање његово. Он се сам непрестано и рачуна у трговце. Он је своја *Два пријатеља*, по његовим властитим речима, и «писао трговцима за љубав». У његовој кореспонденцији, а и у осталим радовима, можете наћи на много места где понавља, да се књижевношћу занимао «само забаве ради». У том погледу има једна врло занимљива фраза у његовом *Огледу о озбиљној драми*. «Ја сам, вели, увек био сувише заузет *озбиљнијим пословима*, тако, да сам само лепа одмора могао тражити у књижевности.» Није нам, у осталом, ни потребно његово признање: да је тако било, осећа се на сваком кораку. У мојим белешкама, вођеним под непосредним утисцима које сам добијао проучавајући Бомаршеа, имам на неколико места забележено «да се Бомарше књижевношћу, као и музиком, бавио само забаве ради». А непосредни утисци, тачно забележени, равни су најтачнијим резоновањима....

Међутим, трговачки је посао такав да се, ово је једна друштвена конвенција, од трговца тражи само релативно поштење. Берза, крупна и ситна трговина, и све што личи на њу, суштином своје природе противне су оном

отменом поштењу, које смо увек у искушењу тражити од великих људи. И зато не можете замерити што је он у том погледу радио оно, што и други раде на његовом месту.

Све ово треба имати непрестано на уму кад је реч о Бомаршеу. И то је тако јасно, да је чисто чудновато како га нико до сад није бранио на тај начин. Јер помислите, ово је једна од најлепших одбрана, која се може у његовом интересу изнети. Ако је, доиста, на штету Бомаршеову рећи: Писац, па трговац душом и телом! Како је лепо и похвално кад се за њега може рећи: трговац и душом и телом, па велики писац! А у ствари је збиља и било тако.

Али Бомаршеу и друге одбране има.

Грешио је....; ко није грешио? Грешио је јако...; ко није грешио јако? Људи су људи, незаборављајте. Кад нам песник каже да је човек «грешан *анђео*», ми, који не волемо службену књижевност, окрећемо се Свифту, питамо га, и добијамо као поуздан одговор да у сваком човеку има по један грозан *yahou*. Дуалистичка је природа човекова суштаствена карактеристика његова: питајте Мефистофела. Како је духовита и умна асирска митологија, која на својим киповима замењује људско тело животињским, а само главу људску задржава! *То је*, одиста одношај између душевности и телесности човекове. Како хоћете онда да буде друкчије? *Буди као сандалово дрво, које и секиру, која га засеца, прелива мирисом:* То је лако рећи, али тешко послушати. Од Мојсија па до данас, борба се у човеку свршава готово увек у корист «телесног човека», «човека од пути», да га назовем именом, које му даје библија. Душевни је човек савладан. Најјачи, они који се најуспешније ослобођавају тешких веза тих, вуку за собом остатке њихове.... «Покидао сам ланце», рећи ћеш... Па и псето се од ланца отме; али му за то ипак о врату парче остане....»[1] То је парче Волтер вукао, то је парче Бомарше вукао, то

[1]) *Persius*, Sat. V.

парче сви вучемо. Неки мање, неки више, ствар темперамента и васпитања, али сви.

Ви знате темпераменат Бомаршеов; знате и његово васпитање... Огромна, силна машина једна, точкови, ваљци, чекрци завитлани неодољивом снагом, обим необичан, материјал трипут прекаљен, провизија угљена неисцрпна, све се кренуло и креће невероватно снажно и јогунасто, крхајући и млавећи све препоне, налазећи у самом трењу нов полет за идући тренутак, замењујући десет људских снага — ко ће то зауставити! Умешајте се у ону шуму каишева и летава, ни кост с кошћу вам неће заједно остати! А машинист рђав, а васпитање лоше!

Зато нека вам није чудно, што у се фабрици све не блиста од чистоте. Где се меље, ту има триња. Да смем да је цитирам, једна наша пословица дивно говори и овоме. Те ствари иду једна с другом. Сетите се оне дубоке речи Шамфорове [2]) којој као да је сам Бомарше за предмет служио: «Има једна жарка енергија, родитељка или нужна друга извесне врсте талената, која чини те се људи, који их имају, не људи без морала, не људи без лепих, племенитих дела, но људи који су тако несрећни, да се често одмичу од права пута, тако, да покоји пут апсолутно без морала изгледају. Њих гони несавладљива, силовита пожудност једна која их чини веома одвратним....» Бомарше је био жртва такве једне жарке енергије.

Али кад је Волтер грешио, Волтер кога је недавно неко назвао пакетом нерава, како да не греши Бомарше, Бомарше који је био товар пути и крви. Бомаршеу је ваљало десет пута више грешити. Јер товар пути и крви, то је товар жеља, товар снаге, товар пожуда. Такви људи пре плану, даље гоне више греше! Отворите *Хајнриха IV*; видите се још један пут са оним ванредним, дивним Фалстафом Шекспировим. Питајте га; он ће вам одговорити, као пре триста (или пет стотина) година принцу Хајнриху: «Ја ето имам више меса но други свет,

[2]) *Chamfort*, Maximes et pensées. ch. VII.

зато ми је лакше погрешити». У томе је његово извињење. Мени је увек жао, кад се сетим, како га је принц Хајнрих, пошто је краљем постао, псовао и мучио. «Гледај да одсад имаш мање трбуха, а више врлине, говорио му је.... Не заборављај да тебе чека гроб три пут шири од гробова других људи.» То је духовито, али неправично. То значи не разумети човека. То је тражити више од њега, но што може дати. «Ах! та само да имам довољно даха да очитам једну молитву, ја бих се покајао!» говорио је сиромах Фалстаф. И сасвим је искрено говорио. Али кад је његова комплексија немилостиво цепала и кидала ону трошну паучину, коју је он вољом испредао!

Кад се ватра угаси, кад се огњиште покрије пепелом, не брините се, покајање ће доћи само по себи, мирно и кротко. Кад се снага похабала, жеље искрзале, време ће и овде, као и свуда, учинити своје, предати прошлост забораву, и смрти оно што је могло дотле вређати људе. Старост откупљује будалаштине младости. «Ако сам у младости често грешио, нека ми данашњи дан откупи и оправда моје погрешке. О старости моја, опрости мојој младости; она ће се тобом подичити» Тако је збиља и било, а Бомарше овде тако дирљиво покајнички проси, проси опроштај, да бисмо ми били још неправичнији од принца Хајнриха кад би му на ово одговорили сарказмима. Не оправдати га, значило би бити онако исто ружно заборaван, као и краљ Хајнрих, који је као принц имао у Фалстафу неисцрпну ризницу шале и весеља, провео срећне, златне дане у друштву тога насмејаног грешника, па после, неблагодарно и неразумно, заборављајући да је сваки «тај дан изгубљен у који се човек није насмејао», одбио од себе једину, као што знате, ствар, која ружичастом копреном уме покрити доста жалосно наличје живота. Не заборављајте никако да баш тој бујној природи његовој имамо да захвалимо на оним таласима веселости, којима нас је Бомарше богато запљускивао. Не заборављајте никако да је тај Бонарше — ако је вечито

остао оно сајџијско момче, које је иза свога излога жудно премишљало о томе, како је то најлепша ствар на свету имати много новаца; ако је вечито остао онај таштп младић који је гласније говорио, кад је испод чијих прозора пролазио; ако је до краја остао поклоник бога Приапа; ако се никад није могао одучити од гестова, који се за тезгом добијају — не заборавите да је тај Бомарше тако исто вечито био и онај издржљиви и предузимљиви пешак, широких груди, неуморних ногу, за кога шума није била шума, град није био град, бариера не бариера; онај добри син, кога је отац звао «славом, чашћу, круном живота својега»; онај духовити Француз, који је вицем, као бичем, шибао не мале уши својих моћних противника, — и онај весели, љубазни Бомарше, кога су сви из његовог ужег круга обожавали, који је за време целог живота свог својом веселом природом чинио срећу и радост својих пријатеља, а једном приликом, на велику срећу нашу, насмејао својим Фигаром цео свет, затресао га ведрим, звучним, радосним смехом, који још ни данас стао није. Хамлети су дивни и красни, џентлмени отмени и племенити — али не дао бог да у свету само Хамлета има. Јер са њима не би било смеха, смеха који је здравље, који је срећа, који је мелем, смеха који је, у овој долини плача, као неки божански балсам, кога вечни богови круне у крупне и безбројне бисерне капљице, те мирисавом даждом њиховом милостиво залечују наше људске ране, бадре погружену људску душу нашу.... Бомаршеу других одбрана није потребно; ја сам уверен да се и ви, као и ја осећате пуни благодарности према њему, јер оној маленој групи веселих и духовитих аутора, који и нас чине бољим и веселијим, писац *Севиљског Берберина* припада несумњиво као један од најодличнијих чланова. Што је рекао Бајрон за оног веселог лакрдијаша Фута, може се сигурно, и још боље, рећи и за нашег Бомаршеа:

Когод воли смех — мора уздахнути за њим.

Богдан Поповић.

НА ПРЕСТОЛУ

РОМАН

БЕРТОЛДА АУЕРБАХА

КЊИГА ОСМА

(Наставак)

3.

Изгледа да и у најмирнијем животу има дана, када се чини, као да се цео свет заклео да човеку не да мира.

Гунтер је једва имао времена у својој соби да се разабере од Краљичиног писма. Беше очевидно да Краљ нешто смера, може бити да, помоћу отпуштенога пријатеља, покуша измирење са Краљицом. Гунтер беше готов да томе припомогне, али само да ни у колико не мења свој садашњи живот. Краљичина напомена односно Бронена подудараше се с оним што је и сам био опазио, и баш у том тренутку — први пут у години — разлегала се кроз отворен прозор Паулина песма. Он је знао да је Паула достојна најбољега човека, он своме пријатељу, који се тако високо уздигао, и своме детету, није могао пожелети бољу срећу, али баш и ако се њих двоје узму, он беше тврдо одлучио, да не миче из свог завичаја.

Гунтер сеђаше још размишљајући о томе, а слуга му пријави газдарицу са Фрајхова.

— Није, већ Валпурга — зачу се с поља, и пре него што се момак могао вратити, јурну Валпурга у собу.

— Ах, г. Краљевски лекару, дакле ви сте наш сусед? Тек отоич сам сазнала да ви овде живите, а до моје куће нема но четири сахата. Тако је то овуда, људи живе усамљени, не знајући један за другога! —

Она беше пружила руку Гунтеру, али он стаде прикупљати неке хартије па само упита:

— Је ли ти мајка још жива? —

— На жалост не. Ах камо те лепе среће да је још доживела да вас опет види. Може бити не би ни умрла да смо вас зовнули. —

Валпурга се заплака сећајући се матере. Гунтер седе и упита.

— Шта желиш? —

— Како? Шта? А за ме и не питате? — рече Валпурга брзо убрисавши сузе.

— Ти си богата, па си се мало променила. —

— Дозволите ми молим вас да седнем — рече Валпурга преплашено.

Овакав дочек од стране тако доброг човека, беше је толико потресао, да се једва држала на ногама. Збуњено гледаше она сад по соби. Најзад рече.

— И ви немате ништа више да ме упитате? Ни где сам, ни како сам, ни како је мој муж, моја деца?

— Валпурга — рече лекар устајући — остави твоје старо претварање! —

— Шта? Претварање? Зар ја? —

— Батали. Што си дошла? Имаш ли што да ме питаш или да ми кажеш?

— Наравно, за то сам и дошла. —

— Онда говори. —

— Јес, али мени се све врти у глави од вашег дочека. Мој Ханс не зна ништа о томе, за што сам ја к вама дошла, и не треба да зна ни он нит' ико други на свету осем вас. Ја умем ћутати, ја сам доказала да умем чувати тајну, мени се морâ веровати! —

— Знам ја то — рече лекар оштро.

— Шта знате? Од куда? Ви то не можете знати. Па и ја вам још нећу све казати. Ја сам хтела све да вам поверим, али после оваког дочека не могу. —

— Како ти је воља, говори или ћути, само брзо, јер ја имам посла! —

— Па да дођем други пут?

— Ја те не могу још једном примити ради торокања. Што имаш, кажи сад! —

— Добро. Дакле господине.... ах господе, ни руку да ми пружите, ја не могу да дођем себи: али таква су велика господа, ако ће, хвала Богу, ја знам ко сам и шта сам! —

— Остави твоје узречице — прекиде је Гунтер још оштрије — Шта имаш да кажеш? Могу ли ти шта помоћи?

— Мени? Не вали мени хвала Богу баш ништа. Него ја као хтедох вам рећи, да тамо на Краљером Мајуру, живи подшумар Штајнгаслингер, да је за њим моја другарица Стази, и да ми је она још с почетка зиме рекла, да ће Краљ овога лета доћи овамо, па сам вам само хтела рећи да кажете Краљу нека слободно дође у мој Фрајхоф ако хоће да ме обиђе. Ја сам хтела још нешто рећи, али ја видим, боље је да не кажем ништа, нећу да погазим заклетву. —

Гунтер климну главом.

— Ако хтедне Краљ да те обиђе, ја ћу му казати твоју поруку. —

— А зар наша добра Краљица неће доћи с њиме? Колико сам се пута иза сна тргла од жалости, што ме се она никако више не сећа, а Бог зна како ми се клела. Ја просто не разумем како је је то да ме се ни један пут није до сад сетила? Али нека, нека! А како је принц слатко чедо моје? Па онда, је ли то истина да сте ви сад у немилости, да су вас протерали из двора, и да за то живите у овој паланчици? —

Гунтер јој рече да он има друга посла.

Валпурга устаде, али није могла с места да макне, тако није могла да појми шта то све значи, и само за то што је унапред била смислила да каже, рече лекару да јој приликом дође у походе, и да ли би могла само да види добру госпођу Гунтеровицу? Мишљаше да ће је ова боље примити и можда протумачити понашање личнога лекара.

— Отиди до ње — рече Гунтер па отвори некакву књигу, а Валпурга изађе из собе.

У авлији је стајала питајући се, да ли је одиста ово јава, или она само снева. Ама зар њу, дојкињу Краљевићеву, неће да погледају, као да је и не познају, зар њу, газдарицу на Фрајхофу, истерују напоље као као какву просјакињу?

Она саде не хтеде више ни да види госпођу Гунтеровицу, усне јој задрхташе горким осмехом од помисли, како су велика господа рђави људи. И такву кућу хвале људи, као што ју је и она хвалила, као да су у њој све сами свеци!

Она пође, али се у башти срете са Гунтеровицом, која се трже кад познаде Валпургу.

— Зар ме не познајете? — рече Валпурга и пружи јој руку.

— Познајем вас добро — рече госпођа не прихватајући јој руке — Од куда ви овде? —

— Са мојега имања. Ја сам сада газдарица на Фрајхофу, и да сте ви, госпођо саветниковице дошли у моју кућу, ја вас не би оставила на пољу, већ би вам рекла ходите у моју собу! —

— Али ја то не велим — одговори госпођа Гунтеровица — Ја не сметам људима који неће да иду правим путем, али их не зовем себи у кућу.

— А када то ја нисам ишла правим путем? Шта сам ја и када сагрешила? —

— Ја нисам ваш судија —

— Ја примам свакога да ми суди. Шта сам урадила? Ви ми то морати казати. —

— Не морам, али хоћу. Ви ћете сами себи морати дати рачуна од куда вам оне силне паре којима сте купили ваше велико имање. Збогом! —

И она оде у кућу.

Валпурга оста сама. Стадоше јој се окретати брда, куће, шума и поље. Очи јој се напунише суза.

Гунтер је с прозора гледао састанак своје жене са Валпургом и по жениним покретима разумео је, да је она казала Валпурзи истину. Сад је гледао како Валпурга полако иде, застајкује често да кецељом сузе обрише. Барем се искрено каје ова жена из народа, помисли он, и још једном му беше јасно како поквареност све око себе квари.

Није лако било убедити Гунтера да је Валпурга за неваљале услуге примила велике суме новаца, али на суду беше констатовано да је она цело имање исплатила све самим новоскованим златницима, каквим само владалачка породица плаћа. И баш за то што је Гунтер веровао у чисто срце Валпургино, и што је за њу залагао своју поштену реч, беше сад у толико више огорчен противу ње.

Беше се решио да првом приликом изведе на чисто целу ствар.

4.

Како беше весела и поносита Валпурга јутрос, када је пошла са свога добра, а како се у вече понижена и жалосна вратила кући.

А имала је и за што понети се. Ни једна богата сељанка не беше јој равна. Франц, изслужени кирасир, беше младога ђогата добро увеџбао и упрегао у кочије; леп се коњиц све освртао када је газдарица у свечаном руву са Бургајом пришла, кад им је Ханс помогао у кола.

— У здрављу да ми се вратите — рече Ханс — а ти Фрањо, отвори добро очи и пази на коња! —

— Ич ти не бригај! — рекао је Франц, а ђогат је све подигравао, као да је зањ играчка вући такав товар.

Ханс је донекле гледао за женом и дететом, па онда оде на посао, само је Ирму поздравио која беше на прозору, здравећи се с Валпургом још из даљине.

Валпурга се одвезе, а све притискује срце руком, да не пресвисне од среће која је из њега кипила. А и шта има на свету лепше него овако се повести из овако уређеног свог имања? На онда, Валпурга се поносила још нечим што људи нису могли видети.

Она је једну врло мучну ствар тако мудро водила, да је испала како само може бити. Сутра рано преселиће се Ирма на бачију, и свака опасност биће уклоњена. Није то шала целу зиму сачувати такву тајну, јер Ирма беше добро видела шта је. Валпурга је њу непрекидно утврђивала у мисли да цело једно лето проведе у још већој усамљености. Она је сазнала од другарице, чији је муж опет чуо од главног шумара, да ће Краљ на лето доћи у њихову паланку. Она се препаде због Ирме. А сад је ствар још сигурнија. Другаричин муж премештен је на Краљевски мајур да гради стазе и путове кроз шуму и да спреми све што треба за долазак Краљев.

Сада је ваљало купити још нешто судова и намештаја што је требало да Ирма и Гундела понесу на бачију, и Ханс одобри да Валпурга оде у Паланку да то купи, а уједно да искупи своју задату реч да ће обићи другарицу у њеном новом завичају; чак је допустио да поведе собом и малу Бургају. И тако ето се вози Валпурга са пуним срцем поздрављајући пријатељски свакога, кога путем сретне или угледа.

— Ех — рече Франц — да ми је да се овако провеземо око језера у нашој постојбини! Колико нас је год саде, сви смо отуда, и ја, и газдарица, и Бургаја и ђогат! —

Франц беше данас особито кицошки обучен, а лице му се сјало од једне радосне помисли: он ће у вароши да купи сребрн прстен и да га натакне на руку Гундели пре него што пође на бачију.

— Само ти пази ђогата — одговори Валпурга — он је још врло млад и неук. Ах како је леп дан! А ви'ш овде доле трешње још нису цветале, а наша трешњица, што смо је пресадили из постојбине већ цветала, први пут ове године. Је с' видео? —

— Нисам —

Мирно су терали даље.

Кад се приближише варошици рече Франц, који је знао сву околину.

— Газдарице, видиш овај лепи поток? Он извире из једне стене нема пушкомет од наше бачије! —

Валпурга се осмехну; њено је имање толико, да на њему извиру и потоци који се на далеко вијугају по целој земљи. Боже мој шта неће жив човек доживети и стећи!

Како се другарица обрадовала кад је угледала Валпургу. Па тек што је обасула хвалама! Та ни Краљ не може имати господскијега коња, отреситијег слугу, лепше дете и бољу жену, но што има Ханс!

Куда год је повела Валпургу, радници који грађаху путеве и мостове, прекидаху посао да се нагледају стасите и лепе сељанке и њене девојчице, која беше сушта она и по лицу и по оделу.

Другарица је спремила прекрасан ручак, а Валпурга јој беше донела масла, јаја и масти толико, да ће јој дуго трајати. Њој су у кући новог инспектора чинили пошту, као да је сама Краљица.

Најзад одоше куповати по чаршији. Валпурга је куповала само оно што је најбоље и није се много ценкала.

Кад су се вратили у мајур, таман Валпурга хтеде да повери својој другарици парче своје тајне, колико да се боље осигура од Краља, док тек случајно се помену какав велики господин живи у њиховој варошици ево већ четврта година.

— Шта рекосте? Та то је мој најбољи пријатељ! — викну она. Одмах предаде дете другарици па одјури Гунтеру. Мислила је срце ће јој препући од радости, и пред кућом морала је да седне, да само дахне душом.

Али када се враћала мајуру, све је гледала преда се у земљу, а најстрашније јој беше што је пред другарицом узвикнула „то је мој најбољи пријатељ“,

Сада је требало да прича. Она није могла ништа друго рећи до ово:

— Немојте ме терати да вам кажем каква су велика господа. Ако почнем нећу свршити до сутра, а мени ваља хитати да ме не ухвати мрак на путу! —

Што су више другарица и њен муж хвалили личног лекара, његову жену и његову ћерку, то је Валпурга постајала све мирнија и жалоснија; како да прича шта су јој урадили! Али тако је то, кад човек рачуна на поштовање других људи. Кад је отпутовала, њена другарица се с мужем дуго разговарала како је Валпурга чудновата и промењиве нарави. А Валпурга беше срећна што није морала више никоме да погледа у очи. Дакле тако је то? Сада се потеже нешто што се одавно заборавило? „Ах, драга нано — рече на један пут гласно — ти си имала право. На овоме свету ваља све платити. И оне паре ваља сад платити, али како?“

Она узе дете, које је поред ње седело, на крило, као да то беше једино што јој је још остало; она је љубила и миловала дете док није на њеном срцу заспало. И она се утиша, и ако је живо осећала увреду коју јој нанеше, а ко зна шта је још чека! Онда, када су је њени сељаци опадали, могла се лако утешити, јер то беху глупи, неувиђавни људи. Али сада? Чиме сада да се утеши? И зар сада да настану опет они црни дани? Па још нигде никога коме би се могла изјадати. Мајке нема више, Хансу не сме поменути, а већ Ирми ни толико.

Већ се смркавало када је угледала своју кућу: Она се прибра:

„Боље је нека остане на мени сумња док не умремо ја или она; па онда к нама нико не долази, и ја не морам страховати за моју добру Ирму, којој је много теже но мени. Хвала Богу те нисам ништа избрбљала, и што ће се она сакрити у још већу самоћу, где је нико наћи не може.“

После тога она се куражно вратила кући, а Хансу је причала само о другарици.

„И до сада сам сама све сносила, па ћу трпети и даље“ рече она у себи.

Са великом влашћу над собом она се показала весела пред Ирмом и Хансом, и јурила је са својим синчићем, коме беше донела дрвенога коња.

5.

Те вечери беше још пуно посла да се спреми све што треба за полазак на бачију. Ханс се највише мајао око меденица за краве, јер их је био купио читаву збирку, која беше тако хармонично сложена, да ју је Ирма ваздан хвалила.

Легли су рано, јер је ваљало сутра устати пре зоре.

Ханс беше заспао. На један пут се пробуди и чу како Валпурга плаче и јеца.

— По Богу шта ти је? —

— Ах нано моја слатка! — јецаше она — ах да си ми ти још у животу! —

— Немо' тако. Немо' плакати. То је грех!

— Ене? Зар је грех плакати за својом мајком? —

— Па да видиш и јесте кад се у невреме плаче. Често сам слушао где говоре људи да се може плакати за мрцем док је гроб још отворен, онда нема штете од тога плача ни за мртваца ни за живе; али кад на гробу порасте трава, онда се не ваља плакати за покојником. Веле да се од тога плача његове хаљине у рају поквасе. Немо' грешити душе Валпурга, твоја је мајка лепо проживела цео човечији век; што ћеш када је у свету закон да родитељи умру пре своје деце; и ја желим да нас наша деца не забораве, али желим кад прође време плачу, да нас се сећају без суза. Што ћутиш, јели вако како ја кажем или није? —

— Тако је, тако. Само, молим ти се, не питај ме више. Обрвале ме неке мисли Лаку ноћ! —

— Добро, лаку ноћ. Али само реци и тим твојим непотребним мислима лаку ноћ! —

Валпурга се лако осмехну на ту Хансову реч, али после је опет нападе туга и очајање. Она је плакала за то што је њена мајка

однела у гроб Ирмину тајну, па нема с киме речце проговорити и своме срцу олакшати. Грдан терет беше јој се на душу свалио, а никога у свету да јој помогне.

Оно вече у дворској авлији, када је донеше као у очарано царство, беше јој живо пред очима. Оне људескаре изрезане од камена гледају је својим каменим очима. Она је отуда дигла читаво благо, све сувога злата, али какво проклество беше на томе злату! Учињена неправда гризла јој је срце. „Таква су велика господа — шкргутну она зубима — осуђују несаслушане. Ја бих се могла опрати, али нећу“.

— Можда ти није право што Ирмгарда полази на бачију? — упита Ханс после дуже почивке.

— Ја мишљах да ти одавно спаваш — одговори Валпурга. — Још једном спавај мирно! —

Стаде мислити како ће бити када Ханс чује што се о њој говори? Како ће он то поднети? Та зар није право чудо што и до сада није ништа чуо?

Цело људско поштење и част претвори јој се у стид и срам. Њена уобразиља којом могаше тако живо да замисли шта се где ради и говори, удари је сада на паклене муке.

Она ђипи и маши се за хаљине. Хоће да се обуче, хоће Ирми, да јој све каже, да олакша срцу. Али брзо се опет савлада. Како ћеш и то да натовариш на жалосну покајницу?

Она има снаге да се одрече свега, да буде за цео свет мртва и ако је у животу, па према њеном јаду, шта је то што ти мораш да трпиш? Па зар Краљица није такође невина, па колико она мора да трпи? Зар не мора свак у свету да страда за другога?

Необична снага, какву до тога тренутка није никад осетила, испуни је сада целу. Она хоће да страда за Ирму, она хоће да жртвује и свој поштен глас, само да заштити сироту покајницу.

Она је благодарила Богу што ју је лични лекар онако немилостиво дочекао. Ја шта би било да ју је лепо примио, и да је она издала Ирмину тајну?

Сви елементи из којих беше Валпурга састављена: миран живот дома, буран живот у двору, таштина, част, скромност, гордост, радост од богаства, угледност у свету, све се то беше у њој узбркало, и најзад се све разбистри и сталожи.

Шта си ти управо до сад урадила за Ирму? упита она сама себе. Ништа, пустила си је да живи поред тебе. Сада беше готова да за њу поднесе незаслужену срамоту.

Није главно шта свет о некоме мисли, већ је главно какав је он одиста. То полако свану у њеној глави, и она стаде слободно дисати.

Када се мирно спусти у постељу да спава, беше јој као да је мајчина рука милује по глави.

6.

На пољу беше блага пролетна ноћ.

Ирма је седела крај чесме и гледала у сјајно звездано небо. Беше јој чудно да ето треба опет да путује некуда. Сутра ће на бачију да тамо проведе цело лето.

Како ће јој бити када се отуда врати, па буде опет овде седела и слушала ноћу како вода жубори?

У то зачу из мрачних али отворених врата шталских овакав шапат:

— Тако је, Гундело, као што ти кажем, у газдаричиној глави је право априлско време. Кад смо тамо ишли, била је весела како само може бити, а кад смо се враћали, била је као да су је истукли. Она је била у оног славног доктора, тамо мора бити да су јој нешто урадили. Али шта се нас саде тиче газдарица? Она је купила лонце и шерпење, а ја сам купио много нешто лепше. Дај-дер ми твоју руку. Тако, ево ти на прсту мог сребрног прстена, сада си моја, упрегао сам те за цео живот. Сада можеш пентрати се на чаква хоћеш брда, можеш ако хоћеш скочити и у свет, ти си опет моја.! —

Сада се зачу цмакање, па онда Гундела рече.

— Али ти ћеш ипак који пут доћи на бачију? —

— Да богме да ћу доћи -- остало беше тихи шапат.

—Ћут', погле — рече на један пут Франц — Ено сека-Ирмгарде где седи, она је све чула! —

— Ако ће, она и онако зна све, баш је добро што нас је чула, барем ћу преко лета моћи с њом говорити о теби. Ходи, хајдемо к њој, да видиш како је добра! —

И они прићоше Ирми.

Она им пружи руку и рече.

— Да богда ваша љубав била као вода из ове чесме, чиста, свежа и неисцрпна! —

Она замочи руку у млаз воде из чесме, који беше обасјан месечином, па их попрска водом.

— Ово кропљење вреди колико и оно у цркви — викну Франц — сада ће све бити добро, сада се ич више не бринем. Чујеш чесмо и ти бзово, ви сте нам кум и старојко, ви ћете посведочити да смо нас двоје једно, и да нас ништа више раставити ме може. Лаку ноћ! —

Франц оде у шталу на забрави врата. Гундела оде с Ирмом у њену собу да спава на клупи, јер је чича катранџија с њеном постељом и још неким стварима отишао већ на бачију.

Ирма није могла дуго заспати. Беше јој као да све дане и све ноћи, које ће тамо горе провести, мора још сад унапред преживети. Беше узнемирена. Најзад упита полако:

— Гундело, зар и ти не спаваш? —

— Јок ја, а знам да и мој Франц још не спава. Њему није лако к'о мени, јер он нема с киме једну реч проговорити, као ово ја с тобом. Да знаш колико сам ти за то захвална! Видећеш, неће теби самном ништа валити, јок богами! Ах да знâш како је мој Франц добра душа! Чујеш како краве мучу у штали? И оне не могу да се смире. Чисто чујем меденице које ће им сутра обесити о врат. Мора бити да и краве нешто слуте. Хеј бого мили, да нешто и ти имаш своје драго, Ирмгардо! Али знам ја шта ће с тобом бити, исто оно како казују у причи, и ако ће, ти заслужујеш. Ишао једном некакав Краљ кроза шуму, па дојахао до некакве бачије, кад тамо, а на бачији лепота девојка, те ти он њу зграби па баци на коња и однесе је своме двору. Тамо су јој обукли злаћене хаљине, а на главу јој метули круну од алема, па је онда она била Краљица.... Меденица... Краљица...

Ходи млекуљо моја... ходи, ходи... тако... тако... —

Гундела заспа, а Ирма није могла, него гледа у месец и цео јој свет изгледа као чудо, и стаде се сећати сјајних бајака. Она се смешила а очи јој се блистаху док их санак не склопи; али осмејак оста на њеном лицу и нико га није видео осим месеца који је мирно на небу светлио.

7.

Беше пре ране зоре. Код Валпурге крај огњишта стајаше Ирма. Њој беше мало хладно.

Од како се вратила са свога последњег пута у широки свет, Ирма беше савладала сваку жудњу, па ипак беше је спопало некакво осећање као да нигде није дома, као да непрекидно мора тек да се навикава на нове околности; често се освртала као да види некакву женску са некаквом бошчом испод мишке; та је женска она сама, па ипак како промењена! Она готово није више осећала ни глад ни жеђ, ни потребу да с киме проговори коју реч, она је сада живела само у себи. Али опет била је весела и приступачна свакоме, ако би јој ко што рекао.

Чича катранџија је опазио ову промену на њој, и он је нашао да би јој летовање на бачији добра чинило, јер по њему Ирма

беше болесна и ако је изгледала здрава, и ако је непрекидно радила.

Еле све се скупило; Ирмина жеља, чичино наваљивање, Валпургино страховање да је не пронађу када Краљ стигне у њихову паланку, што је Валпурга хтела на сваки начин да спречи.

Валпурга беше јутрос добре воље као иза победе после тешке борбе.

Она је често погледала Ирму, која је укочено бленула у ватру.

— Видећеш ти — рече јој најпосле — тамо горе постаћеш ти са свим друга, чисто те чујем како певаш, па ћемо онда опет заједно певати! —

И она стаде певушити

Wir beide sein verbunden
Und fest geknüpfet ein

Али Ирма не даде ни гласка од себе.

— Ја ћу сносити живот докле и он мене буде хтео носити! — рече Ирма као да са собом говори и стаде грејати руке на ватри.

Нису дуго могле њих две тако мирно стајати крај огњишта. Напољу, у штали, беше све готово. Чича катранџија, као зналац свију тајана беше још јуче све урадио што треба да стока на бачији буде здрава. Он беше донео са бачије грумен земље и три мрава; то се помешало са сољу, сланином и разним лековитим травама, па се онда додало нешто катрана, и то је била стоци храна. Чича је за то исте ноћи сишао с бачије да он то сам све спреми, јер газда још не беше вичан свима овдашњим обичајима. Сада беше стока сигурна од сваке врачбине и урока и осећа ће се на бачији, као да се тамо и родила Кад је почело свитати, ниси могао краве задржати; како је која пуштана из штале, чича Пера је шкропио богојављенском водицом. Међутим та питома стока упркос свете водице и толиког бајања беше као побеснела. Наста рикање, јурење и борба, момци се деру, наста лом у авлији. По заповести чича Периној пустише краве да се истутње и одиста после се саме смирише. Гундела натаче најбољој крави венац на рогове, а око врата јој веза прву меденицу. За тим везаше и осталима њихове меденице, чича Пера отвори вратнице и викну

— Хајде у име божје! —

И кренуше. На послетку је ишао Франц који је држао силнога мрког бика за рогове, али је више бик њега носио него што је Франц бика водио. Чим је изашао из штале, бик је стао, погледао својим усијаним очима десно и лево, сагнуо главу, и достојан-

ственим кораком пошао за крдом. Чим је прошао вратнице, он рикну да се на далеко чуло.

И ако све беше мирно и добро спремљено, опет у последњем тренутку наста журба. Ханс и Валпурга хтели су да испрате донекле своје бачијаре.

Ирма је ћутала. И ако је слободно корачала изгледаше као да је неко гура.

— Ти већ сад боље изгледаш! — рече Ханс. Ирма климну главом.

Крдо се заустави пред селом, јер оно не може проћи кроз село без своје бачијарке.

Оно истина могло се ићи и другим путем, око села, па уз брдо, још је тај пут краћи, али као за што да човек не покаже свету и себе и своју стоку, пре него што се усами на бачији? И тако пођоше са концертом својих удешених меденица кроза село које их је са више страна поздрављало гласним узвицима „ијују!“

Кад прођоше село почеше се пети уз брдо шумским путем који је Ханс просекао; он није пропустио а да Ирми неколико пута не каже како је он такав посао савладао.

Ту, у сред шуме, где је на граничном камењу изрезан Краљевски орао — јер овде беше граница Краљевске шуме — опростио се Ханс од Ирме; и Валпурга се простила, али ју је пратила још читав сахат; она је имала пуно којешта да каже Ирми, па ипак није јој ништа друго казала до ово. „Не бој се ти, жи'ми, ето мене к теби у прву недељу. Али ако ти буде тешко самовати, сиђи ти само к нама, хвала богу нико те не тера, али опет, ја к'о велим да ће теби бити добро тамо горе.“

Валпурзи тешко срце к'о камен. Тајна поче да је вуче за језик. Она се брзо опрости.

Ханс је чекао своју жену седећи на једном граничном камену Кад она стиже ишао је дуго поред ње ћутећи.

— Морам често да се домишљам — рече најзад — да ли је ово све сан или јава? Ове јесени биће равно четири године како смо овде, и како је она с нама. Она ми је тако мила да ти не умем казати, а овамо ја је још и не познајем — оно управо, знам ја њу добро, само не знам ко је! —

— Стани Хансе — рече Валпурга.

Он стаде. Из далека су се чуле меденице њихових крава; у шуми беше мртва тишина јер густа магла беше обавила цело брдо па су тице занемиле. Валпурга дубоко уздахну.

— Хансе — рече најзад — ти си тешку пробу издржао. Ја нисам веровала да мушко може то издржати шти си ти издржао. Али сада ћу ти све казати, сада ћу ти отворити врата! —

— Стој! — Прекиде је Ханс — је ли ти она рекла да ми све кажеш, јести или није? —

— Није! —

— Онда немој ништа ни говорити. То је поверено добро, које се не дира. Истина, право да кажем, та ми је ствар често мозак завртела. Реци ми само једно. Је ли некоме какво зло учинила, је ли крала? Хоћу рећи, ма шта да је урадила она је покајала. Само ми то реци је ли се о кога огрешила? —

— Боже сачувај. Никоме на свету није ништа учинила до једино себи самој. —

— Е, онда је добро. Ни рече више о томе. Је си ли опазила у селу како онај глувонеми паде пред њом на колена? —

— Нисам. —

— Али ја сам видео и чуо сам како травара Баби рече да се Фрајховска луда неће никада вратити са бачије. Истина Баби је луда а Ирмгарда није, али ме је то поплашило. Ја не знам за што, али чини ми се да би ми кућа била пуста без ње.

Кад стигоше дома, Ханс у соби рече:

— Сећаш се како је она рекла да сто треба другаче наместити, како је теби помагала да удесиш целу кућу, како је чича Пери казала да поткрати ножице од столица да боље пристану уза сто? Ја још не видех сељачке собе у којој би било лепше но што је у нашој, а у томе је она много помогла? —

Ханс је имао данас пуно којешта да уради око куће. Валпурга му је сваки час излазила са по једним дететом, и ако није имала скоро ништа да му каже; није могла да буде сама; фалила јој је Ирма, па ипак беше срећна што је Ирма скривена тамо горе.

8.

Дан никако да се разведри. Око подне се магла претвори у обилату кишу.

Да л' и тамо горе киша иде? Покиснуће ми јадница, помишљаше Валпурга. И одиста у планини је така иста киша падала; са дрва цури и шушти, брзе водице теку преко пута, брчкају и клокоћу низ брдо.

Ирма је ишла мирно даље подупирући се великим планинским окованим штапом Хансовим, који јој он беше дао на растанку. Чича Пера дао јој своју суру вунену струку, у којој беше само прорез где се провлачи глава, те је тако заштитио од непогоде;

он се врло вешто увио у празне џакове. Тако умотан ишао је поред ње па сваки час ће рећи:

— Вала ја бих те могао и понети! —

Ирма је ишла даље. Уз брдо јој штап и није толико требао, али су наилизали и на таке стрме низбрдице где је ваљало дубоко забости гвоздени шиљак планинскога штапа у земљу па се низа штап спуштати. Чича Пера не миче од ње, готов сваког тренутка да је дочека у своја наручја ако би поклизнула; али је Ирма чврсто и поуздано корачала.

Није било ласно одржати на окупу цело крдо; али је чича Пера умео да ваби, да псује, да милује и да казни стоку тако, да су на скоро све меденице биле заједно као каква мелодија која се све више пење.

— Благо стоци — рече чича Пера — она и уз пут свуда налази себи хране. Али и мени је газдарица дала што нама треба; сад ћемо до вештичиног стола, испод њега можемо седети у суводи и ручати! —

На скоро се указа једна стена која беше испала као какав полуокругао сто; испод ње суви песак у коме је само мравињи лав становао у својој левкастој дупљи. Гунђела. Франц, чича Пера и Ирма седоше у суводу и ручаше са̀ великим апетитом, а краве су дотле у околини пасле под стражом једног чобанчета.

— Ама ова киша баш не престаје! — рече Франц.

Чича га за то поштено убриса и рече да никада човек не може знати докле ће киша падати. Хтео је да окуражи Ирму. Знајући да њој више вреди завирити у природне појаве него бог зна колико торокање, он извади из пешчане дупље мравијега лава и стаде показивати како је та животињица паметна; она ископа левак у ситноме песку па се онда сакрије у дну левка. Отуд иде некакав мрав безбрижно па на један пут се спотакне у левак, проба да се попне натраг, јес, ал' ситни песак рони испод његових ногу, а онај обешењак оздо још му сипа песак у очи докле га не ухвати и не поједе. „И што је најчудније — заврши чича — ова сура гусеница до године ће бити мрка водена девојчица, лептир на језеру.“

Са свежом снагом пођоше даље узбрдо. Најзад приближише се пропланку на коме је бачија. Чича посла Франца напред да отвори шталска врата; Франц отрча и на скоро се чуло како он озго ваби стоку, а краве кад изађоше на пропланак стадоше му́кати и скакати. Киша и магла беху тако густе да се колеба видела тек када јој се приближише на неколико корачаји.

— Добро је — викну чича Пера. — На нашој колеби већ има ластино гњездо. Сада смо задобили! —

Он пође напред, закуца три пут на вратима од колибе, узе Ирму за руку и рекавши „срећа унутра, а несрећа напоље!“ уђоше, и најзад беху дома.

О, кров над главом! Ирма чешће погледаше у вис и њен захвални поглед казиваше колико јој беше мило што се склонила од непогоде; из колибе изгледаше та непогода много страшнија него напољу. У скоро се разбукта лепа ватра на великом огњишту; чича узе нешто из џепа и, мрмљајући неке речи, баци у ватру.

— Од како је свет створен — рече он — није на овоме месту горела ватра, није се са овога места пео дим у небо, ми смо овде први људи. Али ласте, ласте, то је добро! —

Он имађаше сигурно много што-шта да каже; али Франц га зовну у шталу; једна стеона крава хоће да се отели.

Ирма оста са Гунделом сама. Она се брзо скиде и стаде се сушити и грејати крај ватре; али зовнуше и Гунделу да се научи како би се доцније и сама умела наћи. Ирма сеђаше сама крај ватре; само мало прође је језа и као нека страва, па је онда мирно седела, усамљено дете људско на престолу свију планина, високо у облацима. Она није више знала где је, док се опет не зачуше гласови који се приближаваху колиби. Она брзо набаца на се осушене хаљине. Чича Пера стаде честитати, јер су првога дана благословени једним мушким телетом.

Наста ноћ. Франц се опрости и оде дома. Гундела га је донекле испратила и онда се зачу јујукање из долине и одговарање са виса док се Гундела не врати. На брзо легоше да почину.

Чича Пера и чобанче спавали су у сену над шталом; Ирма и Гундела у соби.

Када су се сутрадан пробудили, дан не беше дан: густа магла беше све замотала.

— Заглавили смо се у некаквом грдном облаку — рече чича.

Краве се растурише по паши. Из далека се чујаху њихове меденице као да челе зује.

Ирма је жудела за још већом усамљеношћу; сада беше у једној колибици са 2—3 људска створа. Чича беше рекао да су они први људи на овоме врхунцу земље; изгледаше да је природи криво што су људи чак и на ту висину продрли; ветар је урлао, јурећи облаке и дотерујући увек нове; по кадшто се чула праска и ломљава; то се лавине с оближњих још снежних брда отискиваху у поноре.

Ирма покуша да ради, али не иде.

И опет се смркну, и опет свану, и опет они стоје усред непробојне облачине; чак и стока поче да тужи, мучање јој беше некако жалостиво.

Треће јутро trже се Ирма иза сна као да нешто у њој пуче. Она се подиже. Кроз једну пукотину у прозорском капку продираше зрак светлости.

— Сунце ме је пробудило! — рече за се, обуче се брзо ал, тихо, па изађе пред колибу.

Из све снаге стаде удисати влажни мирисави јутарњи ваздух. Крава са првом меденицом пасла је недалеко од ње. Она подиже главу, погледа је, па онда настави пасти.

Полако стаде с истока да се просипа сребрнаста светлост, а кроз душу Ирмину зајеча чудновата мелодија из Хајднове композиције „стварање света“; учини јој се да тонове може да ухвати у живе прилике, које се у првом свитању помаљаху; суро сребро пређе у некакву жућкасту боју, а сад истија стаде да избија кроз њу и црвена боја, која све више и више захваташе, а тамо доле, далеко, као неизмерна пучина, беше још црна ноћ. Из те ноћи стадоше се помаљати врхови стена, висоравњи и брда, и док се тако врхови обасјаваху, дотле им подножја беху још спојена у ноћи, која постаде угасито сива. Оно црвенило на ивици обзорја постајаше све живље, све шире, стаде пламтети, џиновска тела појединих планина све се више исправљаху, а сад — не може да се гледа — помоли се сјајно сунце, сви врхови заблисташе у злату и пурпурној боји, а тамо доле ваљају се облаци као грдни морски таласи. Дан ограну, ведри и сјајни, онај што обасјава и загрева; милиони мириса полетеше из шуме, траве и цвећа; тице пропеваше, а Ирма стоји са раширеним рукама, као да би загрлила васиону и вечност; она не паде на колена, она стајаше усправљена и подиже ногу, као да ће да крочи у бесконачност. Руке јој се и нехотице дотакоше повезе на челу: она се одреши и паде на земљу.

Први сунчани зраци обасјаше њено чело, а она осећаше да је то чело сада чисто. — Дуго је тако стајала, гледајући у сунце, и очи јој се не засенуше, и кроз њену душу прође спасоносна хармонија.

Људско чедо живело је у тренутку стварања света, и беше само као изнова створено.

— А сада дођите дани, које имам још да дишем, било вас много или мало, морала вас проводити сама или ма с киме, мени је све једно — ја сам избављена, слободна. Што год будем још урадила, то ће све бити спрема за пут. Час се приближује. Нека дође, ја сам у свако доба готова. Ја сам живела! —

У тај мах изађе Гундела из штале са ведрицом намужена млека, па кад угледа Ирму, викну:

— Ирмгардо каква си данас дивна! Господе, какво ти је то чело? Тако бело, тако лепо! Ох да знаш како си лепа! Такво глатко и лепо чело ја никада видела нисам! —

Ирма попи чашу млека, загрте се, па оде у шуму. Тек у подне вратила се колиби. Њена уста једва ако беху дотле проговорила.

У колиби застаде чича Перу где уређује на столу велику хрпу мирисавог биља и корења.

— Погле — викну чича — и ја сам био вредан. Ја како, знам ја много којешта, ето накупио сам свију трава које требају апотекарима доле. Моја је покојна сестра сто пута казала: оно што ваља, расте тамо горе где се вију облаци! —

Мало после рече.

— Гундела има право. И ја нисам знао да си тако лепа. Али ми не изгледаш здрава. Није ни чудо. Ти не једеш ништа. Ти треба да једеш! —

Ирма га погледа захвално смешећи се, али не рече ништа.

— Знаш ли шта бих ја желео да сам био на овоме свету?—

— Шта? —

— Твој отац! —

Ирма тихо климну главом. Њен се отац поменуо, и њој беше као да чује његов глас на уста тога старца који настави.

— Често ми се учини да си — 'прости Боже, с неба сишла, без оца и мајке, а већ данас изгледаш да не смем у те ни погледати, очи ми засену. Али сад мораш изести штогод! —

После је пуно којешта торокао, али сваки час је нудио да једе.

Ирма је силом ручала, само за његову љубав.

9.

Дан беше ведар, ноћ пуна звезданога сјаја, дисање слободно, око светло, све тешке мисли као да беху остале доле где станују људи у зиданим кућама.

— Бога ми ти би опет могла певати, твој глас није више рапав — рече чича Ирми. — Али би требало више да спаваш. Када човек остари, онда и онако сан бега; немој га терати док још радо борави код тебе! —

Чича беше удвостручио своје старање за њу, а Ирма нађе и сама да јој је глас одиста орапавио. Осем тога, да јој је све да седи. Она је истина шврљала по шуми, али је њено ходање било налик на летење младе тице; полети па одмах падне. Сада се тек сећала да јој је тај умор од како се последњи пут вратила из престонице.

Преко зиме није на то пазила, сада поче разумевати за што је Валпурга била навалила да је пошље још више у планину; она дакле беше болесна, па су је послали на бачију да оздрави; а она не осећаше баш никаквог бола. Дубоко у шуми покуша да отпева једну скалу. Није могла да истера. Глава јој клону на груди; дакле, истина је.... — —

У недељу дође Франц и бачија је била пуна радости.

— О, ала је то добро! — ерче Гундела кад оста с Францом на само, не знајући да Ирма није далеко, и да све чује — о, ала је то добро! Обично су ми руке само да њима радим, а сад могу њима да загрлим човека, па да га љубим! —

Гундела која иначе беше трома и набусита девојка, овде беше хитра и весела. По вас дуги дан трчи, чисти, пере, музе, прави масло и сир, и све то певајући. Песме јој беху у место мисли; она беше као тица која скакуће и цвркуће док се год не смркне. Љубав јој беше душу пробудила, а самосталност са којом је на бачији радила, беше пустила узде њеној природној веселости.

Ирма оде у колибу па додаде у свој дневник још ово неколико речи:

„Молим мога брата Бруна, да после моје смрти изда Гундели и Францу толики мираз да се могу окућити."

За тим зави свој дневник у повеску, коју је на челу носила, положи руку на то и закле се, да неће више ни речи додати; доста је урадила да се измири са својом тешко увређеном пријатељицом и са самом собом; ово неколико дана што јој претиче, хоће да живи само у себи.

Франц беше донео поруку да Валпурга није могла доћи данас, јер јој је син нешто слаб, али у другу недељу за цело ће дођ'. Ирми беше мило да се најпре овде свикне, пре него што би са каквим познаником проговорила. Сада је била међ људима, који не знађаху ништа о њеној прошлости, који је остављаху да ради шта хоће, и који јој говораху само кад она хоће.

И друге и треће недеље Валпурга не дође, само посла леба и соли. Ирма и не помишљаше за што Валпурге нема.

„Живот у коме се ништа не догађа." — Како је то Ирма некад осуђивала; сада је сама живела тим животом и не помишљаше да може бити другаче. Она је по мало радила а највише лежала на свом омиљеном месту, одакле беше најлепши изглед. У њеној души беше чисто и светло као у плавом ваздуху око ње; она беше заборавила да је икада другаче живела или да је грешила.

Дође и четврта недеља. Ирма је још изјутра далеко сишла низ брдо, у сретање Хансу и Валпурзи, и чекала их на граници кра-

љевске шуме. Сада се беше ужелела Валпурге, јединог створења, које ју је знало још онда, и које јој могаше потврдити да је она одиста она иста која је и била.

Она је седела на граничном камену; беше скинула шешир; чело јој беше слободно. Наслонивши главу на руку размишљаше: за што се у дубини њене душе ипак нешто буни против таквог напуштања своје личности, у коме се и сам човек не зна ко је, нити хоће то од другога да чује. Робијаша на галери такође не зову по имену већ по нумери, али он у себи зна ко је, и не може се изгубити. За што ми не можемо да се растворимо у слободној природи?

Глава јој клону на прса. На једанпут зачу људске гласове па се трже и устаде.

— Ама је л' оно наша Ирмгарда? —

— Јесте, она је! —

Валпурга јој притрча и пружи јој руку, а Ханс оста на месту као да се скаменио. Такво створење не беше он још видео у животу. И сад му се учини да је она са другога света. Цело јој се лице блистало, очи јој беху стале веће, а над њима слободно велико чело сјајно, као да је од углачаног мермера. Чак и Валпурга која је Ирму познавала у свој лепоти њеној, гледаше је сада другим очима, јер она је сиротица због ње сада толико трпела, колико покајница ни слутити не могаше. И нехотице се морала машити руком за срце које јој задрхта.

— За што ми не пружиш руку Хансе?

— Ја.... ја.... те нисам никада такву видео! —

Лака румен прели јој чело, она махну руком преко чела, па опет је пружи Хансу. Он јој зграби руку и тако стеже да је Ирму заболело.

Заједно су се упутили бачији. Тек што мало одмакоше, придружи им се и чича Пера. Он је по свом обичају прикривен свуд ишао за Ирмом, да јој се што не догоди; њему беше јасно да с Ирмом не стоји добро, па је страховао за њу, и за то је никада није саму пуштао.

— Је ли да добро изгледа? — рече Петар Хансу, јер Валпурга с Ирмом беху напред измакле. — Али она се и храни као мало дете, само млеком. Па онда неће да води рачуна о томе, да су ноћи на оваквим висинама хладне, него дуго седи ноћу напољу, и право да ти кажем, све ми се чини да она није женско већ анђео, који ће на један мах раширити своја сакривена крила, па ће одлетети у небо. Смеј се кол'ко хоћеш, од наше колибе до неба није далеко, ми смо прве комшије нашега Господа Бога, што рекла моја покојна сестра! —

Ханс оде са својим ујаком да гледа стоку. Осем оног телета које се нашло први дан, беше принове још два телета, и сва стока беше не може бити боље. Прошао је читав сахат док се Ханс вратио колиби и на лицу му се видело задовољство.

Међу тим је Валпурга прегледала колибу и нашла све чисто и у реду.

После подне дође им у походе и најближа бачијарка са својом цитром.

Велико је „снисхођење“ указала газдарица са Фрајхова, што је певала са Гунделом и са комшиницом; Франц је умео лепо помагати, а ни чича Пера не беше још на одмет у певању. Ханс није умео ни да писне; он је од тога свога незнања градио свој понос; велики газда-сељак и не треба да пева.

— Само се овде може певати — рече Гундела после прве песме — јер с оне стране, откуда се долази из паланке, свака реч одјекује небројено пута.

Она отрча до једнога места па ијујукну. Дуго је одјекивало из брда и провалија.

— Требало би да нам и ти певнеш једну — окрете се Валпурга Ирми. — Ви не знате како она уме лепо певати! —

— Не могу више — рече Ирма — глас ми се са свим изгубио у грлу! —

— Е па одсвирај нам нешто. Ти тако лепо умеш у цитру свирати! — навали Валпурга.

Сви је стадоше молити тако, да је Ирма најзад пристала. Чича Пера није скоро дисао, док је она свирала. Целога свога века није чуо тако лепу свирку, а који зна шта Ирмгарда још не уме. Али она брзо окрете у једну познату песму, коју чича одмах поче певати:

«Wir Beide sein verbunden»

Беше то ведар и добар часак.

Сада Ханс одведе своју жену, Ирму и чичу на један вис, одакле се види парче језера из њихове постојбине. Језеро заблиста а Ханс рече, да му је као да га неко гледа, који га је још дететом познавао.

Валпурга погледа Ирму; бојала се да је успомена на језеро не ражали; али Ирма рече: „И ја се радујем што видим језеро“.

Ханс поче сад Ирми тумачити целу околину и казивати, где је што. Валпурга међутим пође с ујком мало низ брдо да му нешто каже.

— Ујко, моја је мајка умрла....

— Јес ја, знам, и ти је се за цело не сећаш више но ја; питај само Ирмгарду колико пута ми о њој говоримо; све ми се

чини да је она ту, у другој соби, а вала и није далеко до не'а, она може да чује сваку нашу реч!

— Добро, добро, ујко, само ме пусти да изговорим, имам нешто важно да ти кажем! —

Јес, кад би то тако ласно било да ујко слуша кад други говори, а он сам има тако много да каже.

Валпурга настави, а ујко је сваки час прекида.

— Ујко, ти си паметан човек....

— Може бити, али ми то није много вајдисало у животу! —

— Хоћу да ти кажем.... —

— Кажи ти само, кажи! —

— Ја сам у великој бризи због наше Ирмгарде.... —

— Не бој се ништа. Чувам ја њу к'о очи у глави! —

— Знам ујко, ама има злих људи, који јуре за нама чак до на највише брегове.... —

— Јес, бога ми, среcки ловац је многоме.... —

— Ама, ујко, саслушај ме! —

— Слушам, слушам ја. Видиш да не говорим ни речи! —

— Еле, ујко, моја је нана знала ко је Ирмгарда! —

— Знам вала и ја, нећеш ми ти то тек казати. Знам ја њу добро, нисам ја глуп! —

— Тако је ујко, али ја бих као хтела да вам поверим....

— Можеш ми вала поверити све, твоја би ми мајка с неба могла посведочити, да се мени може човек поверити! —

— Не треба ми ничије сведочанство. Еле, ујко, Ирмгарда је претурила много мучних ствари преко главе у своме животу. —

— Знам, знам, видео сам то кад оно бесмо у вароши. Сигурно су је терали да пође за некога, кога она није бегенисала? Можда је била удата, па побегла од свога мужа? Она је тако чудно загледала у велике куће, а све да јој је да се сакрије у себе саму! —

Валпурга зачуђено погледа ујака, који јој никако не даде доћи до речи, и на један пут јој сену мисао: па и ти си таква била, и ти си мислила да треба непрекидно да брбљаш, у место да слушаш шта други кажу. Она је дуго гледала ујака, а он држећи да јој се допада његово причање, развезе говорити о свему што је видео, кад је с Ирмом путовао — лавови, змије и бели попови из „очаране фруле" мотљали су се по сокацима и све беше збркано у његовој причи.

Валпурга се увери да не треба чичи издавати тајну, само му рече, да никако Ирму не оставља саму, и ако какав странац бане на бачију, па ма ко то био, он да сакрије Ирму у шуму, да је нико ен види.

Чича обећа.

— Jā — додаде за тим — чудних ствари има на овоме свету. Помисли само, оне траве што сам однео доле у паланку апотекару, требају за купање младој грофици Вилденортској, снаји онога грофа Вилденортског, којега сам ја знао. Стојим ја тако пред апотеком, док ето ти једног човека на једном лепом вранцу, красан човек, и држи пред собом једно мушкарче, тако као наш Петар, у плавим хаљиницама, са пером на шеширу. То дете беше тако налик на нашу Ирмгарду, као да га је она родила. Каже мени апотекар, да је то гроф Вилденортски, да је син онога, што сам га ја знао, да је ожењен. Добар дан г. грофе, викнем ја. Он заустави коња па упита: од куда ти мене знаш? Знао сам ја вашег оца — рекох му ја — то је био поштен човек. Шта мислиш да је он на то рекао? Ништа, ободе коња па оде, ни да се поздравио. Причали су ми да овај није тако добар, као што му је отац био, и да је под папучом своје пунице, која му не да ока отворити. Али дете му је лепо ка' уписано, и после личи на Ирмгарду да ти већ не умем казати. Шта ти човек неће доживети на овоме свету! —

Валпурга је дрхтала као лист, док је чича то причао, па јој је он после морао дати руку и обећати, да доле у паланци никоме једне речи неће казати о Ирмгарди.

Он обећа не само то, него да неће ни Ирмгарди ништа помињати од онога, што је сад причао.

Пред вече одоше Ханс и Валпурга кући, а кад се смркло оде и Франц. Бачијари беху опет сами и не говораху ни речи. Данас су се баш и наговорили и наслушали доста. На бачији беше опет тишина, само што се из шуме чујаху меденице а изнад шуме трептаху звезде. Ирма је дуго седела на вису, одакле се види језеро и врло је доцкан легла да почине.

10.

Ирма је једва по који сахат дневно радила за својом тезгом, па и то силом; беше јој теже но кад је почела радити свој занат. Поглед јој се непрестано отимао у даљину и у величанство природе.

Чича Пера беше постао дипломат. Стао је молити Ирму да иде с њиме, када он скупља траве и корење. Вели, стар је човек, може се спотаћи, пасти, сломити ногу, па бар да му се неко на невољи нађе.

И тако је сад Ирма већи део дана проводила, тумарајући с чичом по шуми. Особито је била задовољна, када је видела место где поток извире. Из једне мрачне пећине у стени, текла је мирно вода, која је одмах за тим скакала са једног окомка на ниже, разбијајући се о рушевине раздробљених стена, док није себи, у првој дољи, ископала стално ко-

рито, уоквирено јелама. Тек отуда текао је поток преко једног височравња, па преко другог једног питомијег брега у долину, где је тихо жуборио.

Чича је одмах опазио да се ту Ирми допада. Учини му се чак да је, кроз праску слапа и шуштање воде, чуо да Ирма певуши, и за дивно чудо, од тога стика, све траве које њему требаху, највише налажаше на томе месту. Још је чича ту налазио пуно тичијих гнезда, којима се Ирма радовала као мало дете. Животиње туда као да још не знађаху шта је страх од човека, а чича увераваше да није, већ да су Ирмине очи тако добре, те с тога тице неће да беже, него их гледају као да су стари познаници.

Тако је Ирма много пута седела по пола дана крај извора, и не помишљајући шта ради, бацала по који цветак у воду.

А доле у Гунтеровој паланци, кроз коју тече тај поток, седео је на обали један леп дечко, а поред њега риђ слуга у ливреји.

Дете замоли слугу да му извади из воде један леп цвет, који је у тај мах пливао поред њих; слуга сиђе низа стрму обалу, а дечко брзо баци један камен у воду, те вода прсну, и слуга викну: „Млади господине, ви се опет рђаво владате".

— Зар он опет по његовски? — рече један висок млад човек са преживљеним лицем. — Шта то радиш Еберхарде? —

Дете погледа уплашено, а слуга рече:

— Милостиви господине, ја и млади господин само се шалимо!

Господин узе дете за руку, па се упути преко ливаде једном лепом летњиковцу, а џокеј Фриц за њима. Тај човек беше гроф Бруно Вилденортски, а дете беше његов син.

Бруно беше строго забранио да се дете игра крај воде, јер он имађаше грдан страх од воде, која је његовој родбини толику несрећу нанела; али дете, као да га је нека демонска сила привлачила, погибе да се игра крај потока, а Фриц, који је младом господину све чинио по вољи, попуштао му је и у томе, и пратио га на поток.

Бруно припрети прстом Фрицу, па уђе у башту од летњиковца. Ту нађе своју жену у једној великој наслоњачи; мало даље играше се једна мала девојчица у песку, а дојкиња ходаше с одојчетом. Звоно зазвони за доручак. Пуница уђе у башту, за њом слуга, који носаше једно везено јастуче и молитвеник, који се блистао у драгом камењу.

Са задовољством већ извршених дужности вишега реда, поздрави бароница своју породицу. Бруно је узе под руку, Арабела пође за њима, те седоше за доручак у вењаку.

— Боже мој — вајкаше се бароница — шта ћемо данас и куда ћемо? Дан је леп, изгледа да ће лепо време да се одржи. Апо-

текар ми каже, да на неколико сахата одавде има врло лепа бачија, са које је диван изглед. Како би било да изашљемо слуге напред, па тамо да динирамо? —

— Хоћете ли допустити, милостива госпођо пунице, да вам поднесем један предлог? — упита Бруно плашљиво.

— Добро, да видимо ваш предлог. Не треба све бриге мени да остављате. Шта предлажете у овој убилачки досадној пустињи, у којој човек нема никаквог другог друштва, осем одиозног тајног саветника и његових паланчанака? Молим, предлажите.

— Моје је немеродавно мишљење....

— Та махните се тако досадних приступа! —

Бруно се уједе за усну, па онда настави смешећи се:

— Надам се да ће бити у вашем интересу, ако најпре ја одем на ту бачију, да видим јесу ли путеви добри, да вас на крају не излажем каквом разочарању, јер обично су бачијарке само на позоришној сцени лепе, а у ствари су ђаволске ругобе! —

— Хвала. Ви сте одиста љубазни. Када ћете предузети ту рекогносцировку? —

— Још данас ако заповедате! —

— Он би хтео макар само по дана да буде слободан, нежењен — окрете се бароница, смејући се, својој кћери — О, знам ја њега добро. Шта велиш, да га пустимо? — упита она враголасто.

— Ви сте врло добре воље — рече Бруно. Он се чврсто држао свога галантнога тона, ма какву пакост рекла бароница, јер она беше већ двапут платила његове карташке дугове. Бруно још не беше добио сестрин део наслеђа, јер се њено мртво тело још није нашло; тек до године, док се наврши пет година, суд ће је прогласити да је нестала.

— Да, драги Бруно — рече Арабела, коју је робовање њеног мужа јако вређало. — Иди ти сам, остави нам Фрица, јер се Еберхард на њ навикао, па само с њиме игра! —

Бруно оде до апотекара и сазнаде да је бачија, о којој је он само по чувењу знао, својина газде са Фрајхофа, као и колико има до Фрајхофа.

Бруно одјаха на Фрајхоф.

Валпурга сеђаше крај прозора, играјући с дететом, које јој беше на крилу. Она угледа коњаника где јури, и нехотице заклопи очи руком, и трже се натраг, као да ће је коњаник прегазити.

Она виде како коњаник сјаха, како га Ханс поздрави, како одведе гостовог коња у шталу, и како са странцем улази у собу.

— Помози вам Бог, господине грофе! — дочека га Валпурга, прибравши се брзо. — То је лепо, да сте нас обишли! —

Она му пружи руку, али Бруно не хтеде прихватити њену руку, него усукиваше брке.

— А, ти си. Нисам знао да си ти овде газдарица. Дакле, то је оно имање, које си ти све сувим златом исплатила? Ти си паметна, али не бој се, не тражим ја од тебе ништа! —

Ханс виде где му жена пребледе.

— Ко је тај човек што се усуђује да с тобом тако разговара? — упита он, па само размаче раменима.

— Буди миран — утишаваше га жена. — То је један господин из двора, који се радо шали! —

— Хм — гунђа Ханс. — Овај, шта вам оно хтедох рећи, како вас зову? —

— Гроф Вилденортски. —

— Дакле, г. грофе, ја вас нисам питао ко сте и од куда сте, када сам вас и вашег коња дочекао добродошлицом, а сада вас молим, да ми кажете, шта тражите, а моју жену да оставите на миру. На мојој земљи и моме имању, ја не трпим никакву шалу, која се мени не допада, и да сами краљ дође, па да се накриво нашали, избациһу га напоље к'и ништа. Нека вам не буде штогод криво, али сваки говори онако, како му је око срца. Тако, а сад изволте сести! —

Ханс метну шешир на главу, и да би показао да је он овде госа, наби шешир до ушију.

Бруно се осмехну.

— Славнога мужа имаш Валпурго.

— Добро, добро — прекиде га Ханс — шта жели г. гроф? —

— Ништа ружно. Чујем да на свом имању имате бачију, и да је она најлепша у свим алпима! —

— Хе, хе — разведри се Ханс — па да видите и није лоша, а лепо и лежи, али ми није на продају! —

— Па ја и нећу да је купим, већ би хтео да будем на њој један дан! —

— А, молимо, како ви то мислите? —

— Је ли добар пут до на бачију, и је л' у колиби чисто, да не понесе човек на себи читаво стадо јему же числа њест, кад отуда пође? —

— Право велиш Валпурга, баш је смешан — рече Ханс жени, па се онда окрете Бруну. — Пут је већ добар, а кога не мрзи обилазити један сахат, може се и на коњу до близу бачије. Ако хоће г. гроф, ја ћу га већ одвести! —

— Знам, ал и моја жена и моја пуница хтеле би да изађу на бачију. —

Валпурга претрну од страха, кад виде каква опасност прети Ирми, али прибрав' се брзо, рече у шали:

— Не, г. грофе, за даме није тај пут, јер ваља стрпати сукње у чакшире! — и она се гласно насмеја. И Бруно се смејао, замишљајући своју пуницу у томе костиму. Оно до душе, она је се у своме животу свакојако облачила, али тако још није.

Он је и онако изјашио само за то, да јој на основу аутентичних података избије из главе ту „партију", која би зањ била још тежа робија. Знао је он да у таким приликама ништа није право, да је он крив ако је овде бара а онде шљунак, да је он крив што се горе виде снежна и ледена брда, али нема леда са ванилијом за јело.

Валпурга нађе прилику да каже своме мужу, како ваља по што по то одвратити грофа од изласка на бачију. Ханс да пукне од смеја, па оде у шталу да каже грофу, који је отишао да обиђе свога коња, како тамо горе на бачији има једна његова рођака, са којом нису чиста посла.

И Валпурга оде у шталу, бојећи се да њен муж штогод не избрбља, и Бруно је упита да ли зна како је њена пријатељица на двору свршила?

Валпурга климну главом па се заплака.

— Знам — рече — и нико није с тога толико жалио као ја! Она се тако горко расплакала, да ју је Бруно тешио.

Најзад он одјаха са Фрајхофа.

Читаве дане после тога била је Валпурга као испребијана од страха. А опет помишљаше, да би боље било кад би се сазнало за Ирму; она је одиста болесна, умреће код нас пре времена. Па ипак, ако је пронађу, умреће на пречац.

За то је Валпурга у недељу била онако немирна на бачији, за то је с онолико пажње препоручивала ујаку, а све јој се по памети витлало: то ће брзо да се сврши; кад би само знала, шта треба да ради? Није могла ништа, морала је да пусти, нека буде што ће бити.

(Наставиће се)

НАЗЕБ КАО ЕТИОЛОШКИ ЧИНИТЕЉ

I

Расправљати једно питање готово банално, а у исто време спорно и нерешено, које игра важну и ако неоправдану улогу у етиологији, престављајући у лајичким круговима узрок многих болести, па по некад и ван њих; питање, о коме се говори у површним фразама, или се вешто прелази помоћу неколико округлих реченица, магловитих размaтрања и привидно дубоких мисли; писати о таком питању у једно доба, кад се претреса његов положај и читава хајка нових мисли руши старе илузије, сводећи их на њихову вредност, није баш благодаран задатак, и ја себи не тајим ни мало разне тешкоће, које ми се чине у толико веће, у колико више тежим, да останем у границама непристрасности. Како ме, што радо признајем, нека врста опрезности с једне стране мудро одбија, привлачи ме с друге, чисто бих рекао по једновременом контрасту, велики број унутрашњих нескладности у том питању и жеља да изнесем садање стање његово. —

Медицинске доктрине, као готово све, веома су изложене утицају моде. Треба само ретроспективно прелистати ма коју историју лекарства и уверити се о броју застарелих хипотеза и теорија, које имају само палеонтолошку важност. Многе су некада без поговора владале, док их није каква модернија струја својом сугестивношћу потисла и предала забораву. Чим се отворе нови хоризонти, који нешто незнано откривају, или се истакну начела, која више убеђују и освајају, дешава се нешто са свим природно: правац схватања се мења и све мисли теже да се обуку по том новом обрасцу, или да му се прилагоде. Ма да хипотеза о назебу, као етиолошком

чинитељу, данас још не дели судбину ових доктрина, ипак из дана у дан опада значај њен у истој мери, у којој се неке срећније и јаче супарнице, особито бактериологија, шире и освајају умове, ма да се «непознате» у њима све више множе, што год се дубље улази у ствар.

Питање о назебу, у почетку чисто емпирично, прошло је кроз уобичајене фазе научног претресања, т. ј. фазу умовања и опита. На том путу филтрације изгубило је много од свог уваженог положаја и морало је, због своје преживелости, уступити место мало духовитијој замени. За сад само напомињем, да клиничко посматрање, уз припомоћ нових извора, као и недовољни опитни резултати, успешно побијају његову важност. Лајици су тврдо убеђени, да назеб сам по себи и непосредно може проузроковати болест. То је лако објаснити. Један израз, који је наслеђством укорењен, замењује појам, који фали. Али то се тако често дешава у науци самој, да се лајицима не може замерати, што њихове приватне идеје о лекарству, малко рамљу за напретком у њему.

Овом ће огледу бити циљ, да покаже, како је место назебу међу општим узроцима болести, шта новија медицина мисли о њему, за које су болести нађени други, важнији узроци, шта је заменило хипотезу назеба, и зашто нас то више задовољава. Пошто је предмет расправе чисто етиолошке природе, која се вије целим током њеним, као нека врста спроводног мотива, неће бити излишно, да у неколико потеза обележим проширени значај етиологије; она је у новије време, «време етиологије,» како се у данашњем лекарству назива, заузела тако важно место, као никада пре тога.

Етиологија тежи да задовољи у медицини потребу узрочности и има да испуни двојаку задаћу: да наведе узроке и услове, који одржавају организам у равнотежи снага, даље, да означи дејство чинитеља, који могу да створе поремећај ма какве природе у правилности и току функција његових. Она је у првом случају физиолошка,

у другом патолошка и одговара потпуно двојакој дужности медицине, која не само треба болести да лечи, него и да их спречава. Да би могла спречити, треба да предвиди, ако хоће да савлада, мора посматрањем пратити ток и објаснити везу између узрока и последице.

Узроци болести деле се у спољне или космичне, и унутрашње, или органске. Већ Хипократ, у коме је оличено цело античко лекарство, знао је за ову велику дихотомију, двоструку поделу, која се је и до данашњег дана задржала. И ако знам, колико је свака подела вештачка, задржаћу је ради јаснијег прегледа, као базу за овај рад.

Људски организам преставља живи систем ћелија, који према својој околини стоји у зависном одношају. Она га окружава, утиче на њега телурским особинама, ваздушним притиском, климатичним променама и доводи га у додир са микробама, које у миријадама трепере око њега, тражећи згодно земљиште за своје развиће. То су од прилике главни космични узроци, од којих неки веома шкодљиво утичу на човечије тело особито онда, кад у борби са њима не може да развије потребну количину снаге и отпора. И ако је организам везан за околину, ипак тежи да задржи своју индивидуалност и само јаким или честим утицајима полази за руком да је промене. У свакој ћелији његовог тела лежи један делић те индивидуалности, свака од њих има извесна физичко-хемијска и физиолошка својства, неку нарочиту енергију и збир свију тих јединица, њихових особина и снага, то је живи организам, налик на резултанту у паралелограму снага, која преставља коначни производ из неједнаког удела разних чинитеља. Из тога излази, да у човеку самом лежи један важан етиолошки моменат, који никако не треба губити из вида. Од каквоће и унутрашњих особина његових органа, зависиће одбранбена снага противу спољних утицаја.

Болести, чији узроци почивају у абнормном стању самих ткива, постају из чисто органских узрока и ови скупа престављају у извесном организму једно стање економије његове, које се зове предиспозиција, или наклоност. Један пример ће у неколико ублажити апстрактност предмета. Преставимо себи два човека, подједнако изложена туберкулозној зарази. Рецимо, да леже у једној соби, у којој се налази повећи број туберкулозних болесника. Ујамчено је свакидашњим искуством, да један од њих може остати са свим здрав, док се код другог може развијати болест пред нашим очима. Према томе, један исти узрок, имао је две разне последице, и та разноликост реакције на једнаке надражаје, допушта нам да претпоставимо својства са свим засебне природе у економији ћелија, јер би иначе било необјашњиво, зашто је један од тих људи могао да се одбрани од заразе, док је други подлегао. Ми ћемо казати, да је наклоност била неједнака. Она је само израз свију анатомских, хемијских и физичких особина у ћелијама организма, једна аномалија, која спрема и убрзава јављање извесних болести, која се често састоји у смањеној оксидационој способности ткива, у интимним променама животне снаге њихове, у недовољном и заосталом развићу, или хипоплазији, и особитој осетљивости појединих органа. У колико је више развијена, у толико олакшава утицај разних шкодљивих момената, који расте са смањеним отпором исто тако, као што интензивност струје стоји у обрнутој сразмери према отпору у кондукторима. Њен извор лежи обично у наследству особина једног или обају родитеља, одмах у зачетку, или током ембрионалног развића. Прототип ове врсте наклоности преставља туберкулоза. Заразна клица веома се ретко непосредно преноси, него само извесне особине, које олакшавају доцније развиће микроорганизама. Својства, која дете са собом доноси на свет, или су наследна или урођена. Пол, године, занимање, често понављање истих шкодљивих утицаја, из-

весне заразне болести, сви ти моменти потпомажу развиће једнога стања, које се за разлику од донесене, зове стечена диспозиција. И не само појединци, него читави друштвени кругови могу услед једнаких животних услова престављати целине са истом наклоношћу за какву болест и пренашати ту особину

Назеб спада у чисто спољне узроке. Он је заједничко име за све патолошке промене у организму. које наступају услед наглог смањења спољне температуре. Сви писци, који расправљају тај предмет, нарочито ударају гласом на наглост температурног прелаза и сматрају исти као неопходно нужни услов. Површина организма може да се олади на више начина. Као свако тело, које подлеже физичким законима, организам губи топлоту спровођењем, зрачењем или испаравањем и може донекле да надокнади постепени губитак њезин, ако исти не пређе крајњу границу. Такав дефицит има са свим друге последице, које не спадају у оквир овог чланка. Критеријум назеба лежи у наглом охлађењу, које треба да повлачи за собом патолошке промене ма какве врсте и степена, и које се даље развијају, ма да је узрок отклоњен. Најзгоднију прилику преставља од вајкада нагло излагање тела нижој температури, рецимо јакој промаји, ладној води, или влажној земљи.

Природно је, да су се људи, који теже тачно лекарски да мисле, питали, у чему се састоји шкодљивост тог наглог охлађења, зашто та нагла промена у једном случају изазива болест, у другом не и зашто се иста локалише час у једном, час у другом са свим удаљеном органу? Морало је пасти у очи, да максимум ревматизама пада у лето, а пневмонија у зиму и да су последњој болести више изложени они, који живе у затвореном простору, него људи, који се крећу у пољу. Ове контрасте ваљало је објаснити, јер иначе није могућно веровати таком мотиву.

Најбољи доказ неког унутрашњег незадовољства, даје нам велики број хипотеза, које теже да објасне механизам назеба и да покажу, какав је низ радња између надражаја и болести. Простор и обзири друге природе, не допуштају ми, да наведем сва мишљења, која су у разним епохама била на дневном реду. Она се мењају према времену, које их рађа. Ја ћу навести само хипотезе, које су у овом веку постале, а између тих оне, које заслужују у неколико пажњу и одговарају правцу новијег медицинског мишљења.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

Др. Ђ. Михеловић

РЕМОН

РОМАН МАРИЈА ИШАРА

(Свршетак)

12.

Ма да ме је храбрила равнодушност очева, ипак сам стрепео, премишљајући, како ће се све то свршити, да сам са највећим страхом очекивао вече; бојао сам се да што непредвиђено не изазове борбу између марки-а и г. Мељана. Претераност г-ђе Керандрејске могла га је навести да пркоси свему....

Али све опасности увек личе једна на другу; једино је удаљеност њина, што задаје страх. Тај тако страшни призор, о коме сам ја замишљао најчудноватији излаз, исприча ми отац.

Кад ме је оставио, отишао је у замак и замолио маркизу и г-ђу Ленкурску, да га посете у његовом кабинету. Оне су ушле мало узбуђене, предвиђајући, без сумње, какво одлучно изјашњење; јер за ово неколико последњих дана, марки, презирући их, није хтео ни речи да проговори с њима. Мати маркизина, с врло гордим изгледом, запита најодвратнијим тоном, шта јој је прибавило част тако свечаног пријема; али кад виде свога зета тако хладнокрвног, одмах је појмила ништавост свога гордог изгледа, те збуњена седе.

Међу тим, мој отац, веран својој улози, за коју се беше спремио, да не би изазвао какву препирку, и да се не би упустио у каква пребацивања, обрати се својој жени са речима:

— Ево, госпођо, ваших неколико редака, које ми је случај предао у руке; враћам вам их, да уштедим свако тумачење.

Маркиза пребледи и завали се. упрепашћена. Кад г-ђа Ленкурска виде. да несмотреност и малодушност маркизина исказује очито признање, дочепа брзо писмо, прелете очима преко њега и, наместивши се испред своје ћери, повика:

— Шта хоћете тим да кажете, господине? и каква то оптужба излази из тога врачијег рукописа без потписа?

— Госпођино узбуђење издаје руку, која је писала то писмо, одговори мој отац хладно.

Г-ђа Ленкурска виде, да је врло доцкан да се одриче: али с оном фином умешношћу женског духа, који је навикнут на интриге, покуша да отклони опасност.

— Па ко и одриче то писамце, господине?.... Ја сам баш и саветовала мојој ћери.

— Ви? понови марки. И ви сте знали коме је намењено?

— Јесам, и ако ту има неке кривице. не оптужујте за то само њу!.... То писамце било је упућено г. Ремону, кога сте ви направили својим пријатељем, онога дана, кад вам је ваша жена открила увреду, коју јој је нанео.

При тој несрећној успомени, мој отац у мало што се не заборави; али се ипак уздржа.

— Имам само ово да одговорим, госпођо, на ту кукавну лаж Ремон је мој син.

— Ваш син! он? повикаше оне скоро у један глас, обе запрепашћене.

— Јест, син, рођен у браку, који сам морао прекинути да би могао вас узети, госпођо, одговори хладно мој отац, обраћајући се маркизи. Уштедите, дакле, бескорисна клеветања, па будите добри да саслушате и оно, што је још остало да вам кажем. — Имам доказа да сте писали г. Мељану..., Ох! не бојте се ништа, нисмо више у добу освете и пребацивања; све отупи, баш самом љубомором. Једино је лакомисленост, коју муж не може непрестано трпети. Ја нисам, може бити, имао право што сам до данас говорио као господар, а не и као пријатељ. Ја сам погрешио што сам хтео да вас учиним срећном, или може бити ви нисте умели да ме разумете! Ви нисте срећнији од мене, ја то знам. У нашој несрећи видим једини лек: да вам вратим вашу слободу и да добијем своју. Ви нисте сами у животу, пошто имате матер....

— Ви ме терате?.... повиче маркиза запрепашћена.

— Ви ме рђаво разумете, одговори мој отац; нисам никако рад да вам намећем дужности, којима вам је немогуће да се покорите, држим да је часније, да прекинемо с тако тешким положајем, и ја вам дајем потпуну слободу, да се решите на оно, што мислите да је најпробитачније за вашу срећу.

Маркиза оста упрепашћена тим тако достојанственим и благим говором; она покуша да промрмља ма што год, али је мој отац прекину:

— Ја вас молим, да никако не одговарате данас на тако озбиљан предлог, рече он, могли би се кајати због брзе одлуке под утиском осећаја рђаво расуђених. Желео сам да и ваша мати присуствује овом нашем састанку; њени савети, којима сте ви увек тако лепо следовали, моћи ће вас и сад послужити; кроз два дана рећи ћете ми на шта сте се одлучили; и ма каква да буде ваша жеља, заклињем вам се, ја јој нећу сметати.

Мало би жена — стављених у положај, да на тај начин слободно бирају између својих дужности и својих страсти — поднеле без страха мисао, да би таквим делом, које се не би могло поправити, сишле једног дана с положаја поштоване супруге и биле у сумњивом положају, где и најчистија жена може бити клеветана. Може каква жена имати љубазника, кад држи да нико не зна: опори укус забрањенога плода, самртне муке неверства, сама опасност, заносе је и чине те заборавља на све. Али није било тако исто и са госпођом Керандрејском; муж јој је нудио праву прељубу, гнусну, без сметња. Имала је сама да прекорачи мужевљев праг, па да се одважно упусти, али на своју сопствену срамоту; он јој је давао право да господари својом судбином. — Она одби с гнушањем.

Сутра дан не дође на доручак, а посла оцу писмо врло часне и искрене исповести. Позивала се на његову великодушност и преклињала га да је спасе; с изливом срчане душе, свладане добротом, искала је помоћи од јучерањег непријатеља, који је постао, она је то осећала, најсигурнији савезник, најбољи заштитник. Бојећи се да не остане ма каква сумња о њеној искрености, молила је маркиа да јој дозволи да оде с Дијаном код неке старе тетке мога оца, која је становала у Бретањи, у неком пустом замку у Бокажи; хтела је да полази истог дана и очекивала је допуст. Увређен супруг, веран своме обећању, поштовао је жељу тога пониженог срца, и у вече маркиза отпутова у своје уточиште, које је ваљало да је штити од сваког гоњења.

Тај нагли одлазак не пробуди никакву сумњу; присутност госпође Ленкурске и г. Шарла, који осташе у Езиролу, опровргоше

вести, које се беху у један мах пронеле по околини о домаћој неслози у замку.

Охрабрен с те стране, одем г. Мељану, бојећи се какве нерасудности, која би компромитовала све, нашао сам га упропашћеног, смрвљеног; из једне опоре речи госпође Ленкурске тек што је дознао пропаст својих жалосних нада. Хтео је ићи трагом одбегле. Позвао сам се на нежно осећање, које се увек налази у дну душе једног часног човека, тада кад је реч о жени, и добијем обећање да за неколико дана неће остављати свој стан. — Зар сме дозволити да се мисли, или да иде у потеру за маркизом, или да бега од гњева маркијевог?.... Он ме разумеде и даде ми своју реч, да ће за три дана чекати наредбе г. Керандрејског. Познавао сам и сувише намере свога оца, те се нисам имао чега бојати у овој ствари; оставио сам, дакле, г. Мељана са свим мирна.

Четири дана после тога он оде, те ми најзад спаде с душе терет, који ме је притискивао већ шест месеци.

13.

Веровао сам да ће се завршити моја искушења, и с пуним срцем радости мислио сам само о својој љубави. Моја вера у будућност расла је с дана у дан. Рудник, којим сам управљао, вредео је десетогубу цену; учинио сам околину богатом, и сеоце Езирол поздрављало ме је као свога добротвора. Мој отац, готово срећан, не кријући узрок те среће, продужи освајање сер Џорџа и њихови стари одношаји обичног суседства, стопише се у право пријатељство. Све је изгледало — али, на жалост, изгледи често варају! — да кад би марки заискао руку Марину за свога сина, не би био одбијен, и, да би се одважили, очекивасмо само на решење мога једног проналаска. Још само неколико покушаја и ја постадох господар тајне, која ће ми вредети милионе и створити име довољно благородно, да не желим никакву титулу.

И за ту другу срећу дугујем чича Бернажу.

Одмах некако после нашег опасног силаска у јаму Каваље, лутао сам једнога дана по планини са старим рударом, кад ме он заустави пред некаквом гомилом згрнутих рудних остатака, технички названо *згура;* беше то крај једног напуштеног рудника.

— Гле'те, ортаче, рече ми уздишући, ево још нечега од мога блага.

— Како, зар ти отпаци!

— Јест, јест, знам ја добро, одговори он, има их гомилама, како овде, тако и по свој земљи; али, видите ли, ја непрестано мислим да се од тога пирита, који не вреди бог зна шта, и који се

вуче по путу, може направити добро гвожђе, само да сам нешто научен!

Овај бедни ђеније, непрестано убијан својом сиротињом, а који никако није сумњао о своме проналаску, повери ми, да се беше предао целим својим бићем наивним хемиским операцијама. Сутра дан посла ми своје продукте. Ма да ресултати беху готово негативни, ипак сам био задивљен. Показивао ми је комаде пирита, готово потпуно очишћене од сумпора, који је спречавао фабрикацију гвожђа.

Велика идеја, тако мучно нађена, средство да се стече слава, било је у мојим рукама.

Довршити његов посао, то би била слава за мене! Тиме би заслужио Мару!

Бејах сместио лабораторијум у Бо-Сежур-у; потпомаган чича Бернажу-ом, више него икад мојим ортаком, предузео сам, један по један, све могуће покушаје до тада; беше ми испало за руком, био сам близу циља, и само сам очекивао систем оруђа порученог у Паризу, да потврдим свој успех, па да га објавим.

Гледао сам већ себе као мужа Мариног. Та зар нисам на путу да постанем славан човек? Моји пријатељи делили су моје самопоуздање, сам Стеван, скептични Стеван охрабрио ме у мојим надама. Ослобођен од свију брига, а окупан у извору свете љубави, предао сам се овога пута без тајних болова, очаравању својих идеала.

Од свога доласка у Сентандреју, Стеван се преиначаваше сваки дан, и сваки дан ми је бивао милији. Био је увек немилосрдни подсмевач свему ономе, што је дисало ентузијазмом, који он називаше трубадуризмом срца. Али ја знам, да баш саме његове мисли, често пуне љупкости, сањарија и нежности, сведочише врло јасно, да је одрицао своју осетљивост, просто за инат. Чудноват случај објасни ми начин његовог разговора.

Једног дана кад, сви четворо на коњима, тумарасмо по шуми сентандрејској, ветрењаста Мабела изјави, да жели да прескочи једну врло високу препреку, која нам пресецаше пут, и већ беше обола свога коња, ободравајући га гласом и бичем, кад Стеван, упрепашћен неразмишљеношћу, пусти се у галопу да је заустави.

Стиже је, ухвати коња за узду и одврати га од препреке; све то беше учињено за један тренутак. Тада наста свађа. Та безазлена Мабела, јогунаста као какво дете, хтеде опет да се врати и да прескочи препреку.

Стеван још сав блед од узбуђења, хтеде опет да је заустави.

— Али то је несносна тиранија! повиче она запламтелим лицем од гнева; шта се ви мешате?

— Не волим да гледам госпођице како ломе врат као џокеји! одговори Стеван својом старом хладнокрвошћу.

У пркос своме јогунству, Мабела мораде уступити; бесмо приспели на одређено место за наш доручак и сјахасмо. Али препирка се не беше довршила.

— Никад нисам видела злоћуднији карактер, — повиче Мабела намргођено; зар ако господин неће да прескаче, онда не треба нико? У осталом, не ћу ја то никако пропустити; и кажем вам да ћу доћи овде са свим сама, сутра у јутру....

— Учинићете глупост! рече Стеван.

— То ми је свеједно.

— Ја вас не могу у томе спречити; али да сам ја нешто ваш брат или ваш муж....

— Али, учини она мало озбиљним изгледом, ви нисте мој муж.... срећом!

— Срећом! јест, госпођице, понови мирно Стеван.

— Како, срећом? Ви сте....

— Ја велим оно што ви велите.

— А у чему би ви били тако несрећни, молим вас? настави она одушевљено; нисам може бити довољно лепа?

— Ви сте права лепота а нарочито умиљатост.

При тим речима осу се Мабела гневно:

— Ох! то је врло лепо! Ја сам сад Мегера![1]) Ја вас мрзим, ви сте неучтив човек! Ах! ви ме презирете!

— Ја то нисам рекао, понови Стеван.

— Јесте!

— Не!

— Јест! ви сте рекли, да ви не би желели да будете мој муж!

— Не! ја сам понављао ваше речи!

— Но, дакле, ти желиш да будеш? рекох ја умешав се у ту чудновату препирку.

При тој тако чудновате садржине препирци, обоје осташе запрепашћени. Стеван поцрвене до ушију; Мабела оста забленута. Ето како се издаше, да се воле.

14.

Ах! настају жалосни дани пуни самртних мука, пуни пустоши за мене. Хоћу да паднем с неба, где се бејах уздигао на крилима идеала, па да се нађем на земљи са строгим разумом и леденом реалношћу.

[1]) Једна од трију фурија и преставља злу жену. Преводилац.

Довршио сам био своје радове с нечувеном срећом, имао сам у рукама тајну тако дуго науком тражену; послао сам извештај Академији наука, који ме учини славним; сад сам могао изаћи пред сер Џорџа, постао сам човек, он ми је то казао, и стекао сам име којим се и најпоноситији могаше дичити. Моје рођење, у осталом, губило се пред признањем марки-а Керандрејског.

Па ипак сам се бојао. Решавало се о мојој будућности. Мој отац ободравао је моју храброст. — Ја сам сумњао.... Господин Девиљар покушавао је више пута да прозре сер Џорџа: ћудљиви џентлмен није се дао прозрети.

Најзад коцка би бачена, и, једног јутра, марки се упути у Сентандреју да званично заиште руку Марину. Ја сам га пратио до замка; ту, обузет страхом, у мало што га нисам натерао да се врати. Не знам какве су ме мрачне слутње обузеле.... Али мој се отац смејао мојој узнемирености.

— Јеси ли луд? рече ми, знаш да те Мара обожава. Ја попустих.

Видео сам како је прешао преко дворишта, успео се уз степенице.... Утекао сам збуњен. Моја лудост показивала ми се у свој својој безмерности. Мислио сам о достојанству те породице с којом сам желео да се сродим, о мирној равнодушности коју је сер Џорџ показивао према тој љубави и коју чак није удостојавао строгости. Ја сам се на то и љутио. Његов гнев пашће на Мару.... За тим се указивала нека слаба нада.... Читав један сахат лутао сам, насумце, као луд. Тражио сам какво предсказивање у ономе што ме окружује. Да би расхладио своје врело чело, отрчао сам оближњем извору. Скривен у честару, мали басен био је снадбевен одвећ слабим млазом воде, који врло лако пресуши.

— Ако има воде на извору, помислио сам у себи, то ће бити знак да ће мој отац успети. Па сам се приближавао с узрујаним срцем.

Извор беше пресушио.

Наново сам отпочињао ту детињасту игру, бацајући један велики камен у честу где беше пуно гнезда тичијих; — нека врана се зачу.... Била је с моје леве стране!

Даље, у густини шуме, видех где долази неки човек.

— Ако ме познаје, помислим, биће рђав знак.

Седео сам у крај пута, човек дође ближе....

Беше г. Одари!

Кад ме угледа, као да хтеде да ме прође; али изненађен мојим уплашеним погледом рече мало збуњено:

— Боже мој, јест, ја сам то! дошао сам овде јуче ...

Нисам га слушао. Тај човек чији ми је смех личио тако дуго на сарказам судбине, садржавао је за мене сву пропалу наду. Осећао сам се изгубљен; бегао сам и хтео сам да се затворим у својој соби.

Каква стрепња!

Најзад мој отац дође, видео сам како иде преко рудине, тежак ми се камен свали на срце; али кад отвори моја врата, у његовој бледоћи читао сам све. — Није ми остало ништа друго.... но да умрем!

— Храбро! дете моје, храбро! прошапта он и притисну ме на своје груди.

Падох упрепашћен у наслоњачу, нисам имао суза, а грчевити болови уздизаху моје груди да их разломе.

— Мара, Мара? повичем престрављен болом; где је она? Хоћу њу да видим! Он хоће њу да ми отме! За тим заборављајући све, сем свога очајања, проклињао сам и небо и сер Џорџа.... Хтео сам да идем у Сентандреју, да силом отмем драги идол мога живота. Мој отац покуша да ме заустави.

— Пустите ме, пустите ме! викао сам у беснилу, зар не видите да ме гоне што сам ванбрачно дете?....

При тим речима које га згодише са свим у срце, мој се бедни отац затетура као громом згођен. Обузет грижом савести баци́х му се у наручја, горко јецајући у своме очајању.

Кад после тог силног удара наступи суморна раздраженост, да бих испио чашу несреће до последњег гутљаја, питао сам оца о свему.

Он ми исприча тај жалосни састанак који сломи за увек наду мога живота.

Сер Џорџ га беше примио учтиво, не без свечаности. Мој је отац започео говор, признајући му тајну мога рођења, своју погрешку, несреће и врлине моје матере. Баронет се тада пустио у хвалу о мени:

— Вере ми драги мој марки-у, ја вас доиста искрено сажалевам што сте изгубили таквога сина, говорио му је; то би вам била потпора у животу. Зар нећете наћи средства да га узаконите?

— Ах! нема никаквог по закону, одговорио је мој отац.

— Тим горе, тим горе! настави сер Џорџ својом обичном флегмом.

Окуражен таквим почетком мој му отац саопшти циљ своје посете.

Баронет га мирно саслуша.

— Па шта! учини најзад, ви тражите руку моје ћери?

— За мог сина.

— Драги марки, на жалост он то није, пошто ви можете да признате своје очинство само тајно. Опростите ми, дакле, што нећу да одговорим на прошевину коју ваш однощај према сину довољно не оправдава; ово одбијање неће вас вређати, ваше име није у питању....

— Али ваша га кћи љуби! повиче мој отац. И он му исприча тајну наших свакидањих састанака.

— Добро! моја кћи не може бити компромитована! У осталом, ја ћу завршити ту тајну, и благодарим вам што сте ми је саопштили. Баш ћу данас имати разговора с г. Ремоном. Биће осамнаест месеци, како сам му рекао шта мислим о његовом истраживању; само њему могу одговорити и на прошевину.

Тек што је отац довршио ту причу своје жалосне мисије, мој слуга предаде ми ово писамце сер Џорџа:

Сентандреј, уторак у јутру.

„*Драги мој господине Ремоне*,

„Једна озбиљна околност приморава ме, да се данас с вама разговорим; молим вас да будете добри те да дођете одмах.

„ваш

„*Џорџ Бернет*".

Овај позив, тако учтив у својој краткоћи, узбуни сву моју горчину; овај горди господин баш се никако не изволева ражљутити. Збиља, шта имам с њим? И шта су значили за његову ћер они односи, кад је и ниског мога рођења није могла компромитовати?

То свирепо презирање баци ме од узбуне у смућеност. Зар нисам ослобођен од сваког поштовања према томе човеку без сажаљења, који је тежио да раздвоји два срца, која су срасла једно за друго! — Без сумње се беше хладно решио, да ми одузме Мару, да би је предао другоме. — Она би умрла од тога! Шта он мари! — Умрла би бар с именом записаним у благородној књизи.

— Ох! не, не, повичем ја, дрхтећи од љутине и бола, то неће бити тако, ја ћу је спасти!

Оставим свога оца, решен да силом одведем Мару.

15.

С места отрчим близу Сентандреја. Попнем се на један брежуљак, који је био према замку, и с чије ми је висине било лако да се обратим Мари нашим обичним знаком.

Очекивао сам је у самртном страху. Немир је удвојавао моје страховање и утврђивао ме у мојој одлуци, да пркосим каквим скан-

далом суровости сер Џорџа. — Зар нисмо имали за се необориво право свете љубави, које и природа и Бог бране од увреде?

С укоченим погледом на прикривена врата парка, кроз која је требала изаћи Мара, чекао сам у очајним мукама; секунди су ми изгледали као сахати, и чудио сам се како се сунце не изгуби већ у ноћи.... Најзад! она се појави.

Трчала је мени бледа, с исплаканим очима. — После одласка мога оца, очекивала је да ће је сер Џорџ звати. Но он не учини од тога ништа, и пуна неспокојства испитивала ме је.

— Маро, љубите ли ме? рекох јој, у место сваког одговора, испрекиданим гласом.

— Да ли вас волим, Ремоне! — Боже мој, дакле нема више никакве наде за нас, кад ми постављате такво питање?

— Има још, ако ме љубите!

И предлагао сам јој да бегамо.

— Шта велите, Ремоне! повиче она упрепашћена. Да оставим свога оца? Ви то тражите од мене! — Ви!

— Јест, ја то од вас тражим, заручнице, жено моја́, повичем у бесилу; и ухватив је за руке: слушајте, Маро, сутра ће већ бити доцкан! Спречиће нас.... ми се нећемо више видети.... ваш је отац неумолив, наше је једино прибежиште у вашој храбрости!....

— Моја храброст, Ремоне, то је моја покорност.

— Покорити се! то је грешити противу мене и противу Бога.

— Ох! ћутите! Ја вас не познајем више.

— Маро, тако ти Бога, повичем молећи је, помислите, да нас ваше устезање упропашћује!....

— Ја се не устежем, ја остајем!....

— Ах! ви ме не љубите! усудим се да јој речем у својој заблуди.

При тој клевети, сирота, не могаде да се уздржи а да не узвикне; она принесе руку срцу, као да сам је ту мачем ударио; ја видех како посрну.

— Не љубим га! промрмља она, и изли се поток суза из лепих очију.

Бацих јој се у очајању пред ноге.

— Опростите, опростите! драга Маро, не слушајте ме више! Ја вам верујем, као што верујем у Бога.... Заборавите на ове речи, које су се у мојој лудости измакле! Осећам да ћу умрети при помисли да вас нећу више видети.... Имајте сажаљења према мени!....

Никад већи болови у животу нису наишли на два мученика; јецајући у грдној несрећи својих неиспуњених нада, ми смо видели свуда око нас само пропаст. Црвенео сам сад због свога лудог пред-

лога, који сам мало час учинио и којим сам увредио своју драгу, мисао о бегству била је далеко. Ми бесмо изгубљени!.... а међу тим Мара ми се клела да неће бити ничија до моја; говорила је да ће молити свога оца....

У том тренутку псето, које Мабела беше отхранила, и које нас је често пратило у нашим шетњама, дотрча нам кроз шипраг, где се бесмо повукли а за тим неки глас повика:

— Ах! то је госпођица Мара! — Овуда, сер Џорџ!

Неки човек упути се к нама, то беше г. Одари!

Сер Џорџ иђаше за њим.

Кад га угледасмо, били смо као громом згођени.

Наста за један минут страховито ћутање.

— Ја сам вас молио да дођете, рече ми најзад баронет хладним изгледом, па како не дођосте, упутио сам се вама.

— Господине, промуцам ја.... нисам могао....

— By Jove! заиста видим зашто!

Мара је била у највећој забуни.

— Јесте чули, драги мој Ремоне, узе опет сер Џорџ, време је да се заврше ти романтични поступци.

— Господине.... марки Керандрејски.... долазио је јутрос вами....

— И искао моју ћер, а ја сам га одбио.... Видим да она није мога мишљења.

— Не оптужујте њу, господине, повичем живо, ја сам....

— Јест, ви сте јој завртели мозак, то је очевидно. — Па лепо, мој драги господине, сад треба да се узмете.

— Шта велите? — Држао сам, да нисам добро чуо.

— Велим, одговори он, изишав мало из флегме, кад сам вама пређе одрекао руку своје ћери, нисам могао да је дам маркију а да вас не увредим. Изгледало би, као да је дајем због његовог имена. Тај брак не би био више награда за вашу заслугу. Ја вам дајем Мару, што сте је заслужили, и што сте постали човек, као што сам ја то предсказивао....

Мара обисну око врата баронету. Што се мене тиче, згођен таком изненадном срећом, побледих, и готов да се онесвестим, посрнух, али ме моја móра, Одари, дочека у своја наручја.

— Де, де! Ето где ћу да изгубим зета! повика сер Џорџ, по изгледу миран, као и увек, ма да му очи беху влажне. — By, Jove! пријатељу, придодаде он, подносећи ми стакоце под нос, немојте да учините Мару тако брзо удовицом!

— Никад! господине, никад, ја вам се заклињем! повичем ја жарко, не знајући шта говорим.

После тога упутисмо се у Сентандреј. Један гласоноша оде да зовне мога оца.

Занет, одушевљен из дубине моје душе, благосиљао сам доброг баронета; али нисам био још на крају свога дивљења.

Сер Џорџ, узев ме под руку, иђаше укочено и мирно, као да се није ништа ни догодило. Обузе ме грижа савести, што смо га за две године варали.

— Опростићете нам што смо тако дуго крили од вас? рекох му ја узбуђеним гласом.

— Потпуно!.... тим пре, што сам све видео.

— Како.... ви сте знали?....

— Е врага! Па ја не бих био онда отац! Мало романа, то је увек добро за младе главе. С наивношћу, која ми се допада, ви сте обоје држали да ме варате; али видите како вам је измишљотина проста. — Од дана, кад сам опазио да ви волите ту госпођицу, бацио сам се у психологију, проучавао сам вас; желео сам да вас видим да се ухватите у коштац са животом; — ви сте заиста врло млад, драги мој! — хтео сам да сазрете у раду и борби. Чекајући крај тога, известио сам се о вашој прошлости и вашем пореклу. Радио сам у друштву с Одари-ом. Његова мисија није била лака: после три месеца, неки бележник из Нанта, снабде га свима појединостима о вашем положају.

— Ах! ето дакле зашто?.... учиним ја погледајући у Одари-а.

— Не прекидајте ме! настави баронет; ви погађате остало; знао сам име вашег оца, кога ми је случај дао за суседа. Увлачећи вас под његов кров, ја сам хтео да сазнам црте вашег карактера; сем тога, ја сам вас држао у својој руци. Купио сам оставку старог инжењера; Одарије вас је навео да станете на његово место. Проба беше страшна, али ви сте се мушки држали.... И ето како постадосте мој зет.

ЕПИЛОГ

— Тата, рече ми мој син, могу ли да направим чамац од ове хартије овде?

— Зликовче!.... лист од мога дела! повичем, истргнув му с ужасом из ручице листове.

Јер ја имам врло лепог сина, личи на Мару; има му три године, прави је анђео; једина му је мана, што довољно не поштује дела свога оца. Од како сам се оженио, повратила ми се стара воља за књижевност. Нисам никако могао да се искобељам из хаоса започетог дела, него сам отпочео друго.

— Али, срце моје — уплете се драга Мара, зар се никад неће отворити за мене тај тајанствени спис, који ми краде толико твојих часова?

— Читаћу ти вечерас; сад сам баш на завршетку....

У томе тренутку одјекну двориште од *хура!* и пуцња из пушке, помешаним са свирком виолине и гајдама, које свираху арију Бернета „са дугачком руком". Станујемо близу утока Клида[1]) у нашем скотском замку у Киркдалу, замку са кулама, где је наш стари пријатељ гроф Морони ловио тако лепе пастрмке. Цело племе светкује; крштавао се прворођени син Стеванов и Мабелин; као у „Dame Blanche", „брђани су уједињени: разлежите се ловачки рогови и гајде!" Усхићеност је у свима срцима, искреност је на свачијем лицу: „Певај, весели певачу!"

Моја лепа свастика, сијајући од среће и радости, показа се са својим мужем, на перону искићеном цвећем, пред светину која их дочека удвајајући своје усклике радости. Да би почаствовали своје васале, обукли су се у одело Хајленда.[2]) Од Мак Грегора до Уелеса[3]) никад млади лорд лепшег изгледа не носаше срчаније свој оклоп и штит, нож и широки скотски мач него мој пријатељ. Девојке у својим широким хаљинама поздрављале су га, људи су бацали своје капе у вис. То беше занос, бунило! Да није краљ Артур васкрснуо?

Окружише их, скупише се око красних родитеља, јунака ове свечаности; Мабел пољуби најстаријег; издајник Стеван изабра најмлађу.... Мабел га не виде, она није седела на једном месту: трчала је дојкињи, Мари, Сер Џорџу, моме сину, мени, то је неописана радост преобилност речи, узбуђења, која би могла бити довољна за четири личности: супрузи, матери, сестри, пријатељици, она је све то била у један пут!.... што је ипак ни мало не спречи, да се покаже и као мала кокета, узбуђена што игра, у живописном оделу, идилску улогу јунакиње из „*Galant berger*".

На весели звук звона одоше у капелу у великој пратњи. — Мабел хоће да носи дете; Стеван јој не дâ. Свађали су се по својој навици: али како су се волели, уступили су обоје у исто време.... Тада су се опет поново свађали. Све су хтели да једно другоме потчини. — Мара их помири отевши бебу. — Кад се тако то сврши, они се слатко исмејаше.

[1]) Река у Скотској.

[2]) Један брдовити предео у Скотској Преводилац

[3]) Уелес славан јунак скотски. Преводилац

После церемонијалног крштења, банкет, достојан Илијаде или Ајваное[1]) искупи се у пространој сали замка. Мабел, коју су водили у великој помпи мој отац и г. Девиљар, посади се на почасно место, на високој столици украшеној грбовима.

То је обичај из златнога века, агап[2]) из првих дана, где је слободни yeomen у друштву својих господара; цео клан (племе) Бернстов, старци, младићи, жене, деца светкују код свога лорда. Неколико околних лордова, два адвоката, један дописник из Единбурга, три презвитерска свештеника, још из времена Фокса[3]) и конвентуса[4]), посведочаваху, и у тој католичкој заједници, спајање пријатељства и свезивање братства искрених убеђења.

Са свим цели испечени овнови, волујски череци намештени на сребрним чинијама, угибали су сто својим теретом; потоци ела и портера[5]) наизменце с пуним чашама француског вина заливају кришке печене сомовине на роштиљу и масна крила разнолике дивљачи; веселост поста живља, већ и уиски закипи у чашама, смех и досетке се укрстише; стари овчар Кирбај прича приповетку о Том О'Шентеру коме много попивени џин[6]) учини те је носио на леђима ђавола; Сем, закупник, узе причати легенду о св. Џилу. а, у једној гомили, млада Кити испева домаћину мелодију о *згаженом красуљку.*

Сер Џорџ кога очараваху те успомене на старо доба, ободри погледом и веселим речима своје госте: подмлади се у тим традицијама, које су га одљуљале; срећа сину на свачијем челу, а то беше његово дело! Усхићење га придобило, његова се флегма истопи на пламену сопственог му срца.

Али се наједаред подиже неки велики жагор и угуши ћеретања пијаница.

Мак Ангус хоће да пева баладу о „Бернету са дугачком руком" који је убијен 1513. у битци на Флодну а на страни краља Јакова[7]). Све се ућута, и погледи се управише на човека у потпуној ратној опреми, с великим окрњеним мачем, његовим верним другом.

Бард удеси глас тихо и свечано. — При тој песми, која опеваше њихове претке и која узбуђиваше и малу децу њихову, брђани

[1]) Један од најславнијих романа Walter Scott-а Прев.

[2]) Агап, значи ручак првих хришћана у цркви после причешћа. Прев.

[3]) Ђорђе Фокс оснивач квекерске секте у Енглеској. Прев.

[4]) Лига образована у Скотској 1638 г. да сачува њену културу. Прев.

[5]) Разне врсте инглеског пива. Прев.

[6]) Џин, врста инглеске ракије. Прев.

[7]) Краљ Скотски Јаков V отац Марије Стјуарт. Прев.

поскидаше капе своје: јер се узносила њихова слава, прославља се њихова верност без лаге. При последњем рефрену, беше крајње одушевљење, сала се проламала од усклика, сви се подигоше шчепав своје чаше, и у ларми, куцаху се са својим баронетом.

Хумориста сер Џорџ није био никако човек, који би упустио прилику да уметне мало своје философије; он одговори хуманитарном и енциклопедичном беседом, од које дописник из Единбурга, који је у кратко прибележи, разумеде може бити једино три четири речи, ма да сваки пљескаше ревносно.

После чега пречасни Роберт Лилиптгау наздрави у здравље младе матере и новога наследника.

Морало се смрћи да би прекинули светковину, наши пријатељи опросте се последњим живео и гајде одјекнуше ратоборним ритмом тријумфалног марша:

„*Scots wha whae with Wallace bled....*“

Мало по мало музика се изгуби у даљини. На тераси, Мара се наслони на моје раме, док се наш несташни синчић играше с Мабелом и Стеваном, који га учише некој песмици да забаве свога малог рођака, дотле се мој отац разговараше поверљиво са сер Џорџем и драгим г. Девиљаром.

Уживајући у тишини овога лепог јесењег вечера, посматрао сам, благодарећи месецу који изађе, дивни предео и љубак и меланхоличан у један пут: врхове завијене у таму, неразговетне пруге на дивљем хоризонту, језеро где се скупљају лабудови. Занесен тихим осећањима, који су хармонисали с миром мога срца, преставих себи протекле дане и благосиљао сам жалости, пут и откуп за моју садању срећу. Ништа не мути ведрину мога живота. Мој отац, постав понова срећан, проводи по један део године код мене. Госпођа Ленкурска предала је своју душу богу романтичних душа. Маркиза није више кокета, она се опомиње својих погрешака и уме да љуби свога мужа, који је заборавио на прошлост. Езирол је међу најбогатијим рудницима у Француској, а чича Бернажу најбогатији становник његов. Добио је четири стотине хиљада франака на свој део за наше славно откриће, које није још потпуно, али које ја мислим брзо довршити у земљи Уата и Стевенсона; стари рудар тражи сад вечито кретање. Дијана мисли да је нашла свога Ендимиона; удаће се; г. Шарл тек што се није раздвојио са својом женом; стара Јованка живи непрестано; Ајлик ме више него икад зове г. грофом.

— Сами смо, рече ми Мара, хајде брзо, па да ми читаш своје дело.

— Хајде.

После пет минути, — кад се наместисмо у њеном будоару, — одвијем фамозни мој рукопис.

— Да ли ћу ја то збиља разумети? Да није сувише озбиљно? запита она посадивши се крај мојих ногу на јастучету. — Најпре, каква је идеја у твоме делу? Шта се доказује?

— Вере ми, не доказује се ништа, драги мој анђеле! И нема друге намере него да учини да задршће неколико младих срдаца, гледајући слику ове идеалне среће, о којој сви сањају а мало њих је сретају.

— Па то је роман!

— То је историја наше љубави, рекох смејући се.

— Ах, Боже мој! Бедни пријатељу, повиче она, загрливши ме, па твоја се историја, онда, неће свршити никада.[1])

ПРЕДЛОГ ЗА ЗАКОН О ШУМАМА[2])

I Подела и ограничавање шума

Чл. 1. — Шуме и планине у Србији јесу:

а, Државне,

б, Општинске и сеоске,

в, Манастирске или црквене, и

г, Приватне.

Државне шуме и планине јесу:

1. Оне, са којима је држава досад као општенародним руковала и у корист своје касе експлоатисала, а на које нико није законим путем прибавио право сопствености; и

2. Оне, са којима је држава досад као државним добрима располагала.

Општинске или *сеоске шуме* и *планине* оне су, које су општине или села, почињући од 26. Октобра 1833. год. саме од малена подигле, или су до својине истих дошле другим законим путем.

У ново ослобођеним пределима за општинске шуме сматраће се оне, које министар народне привреде, на предлог комисије за ограничавање шума, појединим општинама одредио буде.

Манастирске или *црквене шуме* и *планине* оне су, које манастири или цркве сада држе као својину.

[1]) Последњу трећину овога романа превео је г. Ј. Угричић.

[2]) Прилог бр. 8. „Нашем Привредном Програму“.

Приватне шуме (забрани) оне су, које каквом приватном лицу припадају по праву својине.

Чл. 2. — Држава располаже и управља државним шумама, а над општинским, сеоским, манастирским и црквеним води надзор по одредбама овога закона.

Чл. 3. — Ради лакшег надзора и чувања шума, имају се:

а, Државне, општинске, манастирске, црквене и сеоске шуме од приватних имаовина оделити и ограничити, њихове границе премерити, описати и трајним видљивим белегама обележити;

б, Издвојити и обележити оне шуме и планине, које се из климатских, хигијенских или других којих обзира имају свагда одржавати у пошумљеном стању, и ставити под нарочити надзор државни, па биле оне државне или не, и

в, Све шуме у Србији поделити на известан број шумских округа, без обзира на политичку поделу земље.

Чл. 4. — Поделу и ограничавање шума, а тако исто и издвајање и обележавање оних шума, о којима је реч у члану 3. овога закона под *б*, вршиће нарочито за то одређене комисије.

Чл. 5. — У комисији за поделу и ограничавање шума мора бити шест чланова; тројица се постављају Краљевим указом, на предлог министра народне привреде, и то један шумар или економ, један инжињер и један правник, а осталу тројицу бира из своје средине општински збор оних општина, у чијим се атарима шуме ограничавају.

Општинским збором изабрани чланови комисије а тако исто и чланови, који се постављају Краљевим указом, ако нису чиновници, дужни су претходно пред свештеником, а у присуству осталих чланова комисије, положити заклетву, прописану за вештаке у грађанском судском поступку.

Председник је комисије најстарији по положају чиновник, а најмлађи по положају врши дужност деловође.

Чл. 6. — У име подвозних и осталих трошкова даваће се члановима комисије, који се указом постављају, по дванаест динара на дан из шумског фонда.

Члановима пак комисије, које општински збор бира, плаћаће дотична општина по четири динара дневно из своје касе.

Чл. 7. — Раду комисије присуствоваће и сопственици (или њихови заступници) баштина, које се налазе у шумама, или се овима граниче, и дужни су поднети комисији доказе о праву својине на земље, које сматрају за своје.

Чл. 8. Полицијска ће власт преко дотичних општина и преко службених новина, на 30 дана раније, обзнанити време, кад ће се

и где отпочети ограничавање шума, и позвати заинтересоване да комисији предстану. Грађанима општине у којој ће комисија радити обзнаниће то општински суд на јавном збору.

Који би полагао право својине на буди који део шуме или земље, а не би предстао комисији за време њеног рада на лицу места, сам или срeством заступника, не може после чинити никакве примедбе на рад комисије.

Чл. 9. — Шуме (забрани) и друге земље општинске или приватних лица, односно села, које би се у средини државних шума налазиле, а биле би на сметњи обделавању и администрацији државних шума, комисија може узети у размену за другу државну шуму или земљу, која по простору и каквоћи мора бити у најмању руку равна заузетом земљишту, а у атару је исте општине, односно села.

Исто тако они окрајци и окуке од државних шума, које би заокружавање и исправљање граница, а и надзор, отежавале, као и они засебно одвојени делови државних шума и шумског земљишта, на којима се према величини и положају не би могло водити трајно шумско газдинство, комисија ће дати у размену за другу општинску шуму, која стоји у вези са државном шумом; а ако нема општинске шуме за размену, онда ће их уступити у својину општини или селу.

Чл. 10. — Општинама, које не би имале својих шума, ни земљишта за подизање истих, и које би с испустима стешњене биле, а налазило би се у њиховом атару или у близини државне шуме и шумско земљиште, комисија ће, на њихову молбу, одвојити од државне шуме и шумског земљишта известан простор, и уступити им у својину без икакве накнаде.

Чл. 11. — Комисија решава, на основу прибављених доказа, већином гласова, како у погледу граница, тако и у погледу својине, где се ова не би доказивала уредном тапијом или судским пресудама.

Одлуке комисијске извршне су, ако су једногласно донесене. У противном случају подноси се жалба окружном суду у року од 15 дана. Окружни суд решава ове жалбе као хитне и његова су решења извршна.

Чл. 12. — Кад комисија сврши свој рад око ограничавања појединих шума, одмах саставља гранични протокол, у коме морају бити обележене границе шуме. Гранични протокол потписују сви чланови комисије и предају министру народне привреде.

Овај протокол, у изводу, комисија ће предати и надлежној полицијској власти, а ова ће га у верним преписима предати интересованима, да га имају као доказ.

Чл. 13. — Они, који у обиму новопостављених граница државних или општинских шума и даље остану са засебном имаовином, дужни су се на исту, у року од године дана, по законим прописима убаштинити, ако то раније нису учинили.

Ко од дана свршеног ограничења па за годину дана ово не учини, не може доцније полагати право сопствености ни на какву шуму или земљу, које би се налазиле у обиму новопостављених граница.

Чл. 14. — Општине, села, манастири и цркве, дужни су да се у року од године дана, од дана свршеног рада комисијског, такође на своје шуме и шумска земљишта убаштине.

Чл. 15. — Подела и ограничавање шума у Србији извршиће се у што краћем времену, а најдаље за пет година, од дана, када овај закон ступи у живот.

II Шумска управа и установе.

Чл. 16. — Министар народне привреде, према закону о устројству министарства народне привреде, највиша је управна власт у пословима, који се тичу шума.

Чл. 17. — Поред шумарског одељења, које постоји при министарству народне привреде (чл. 3. тач. 2. закона о устројству истог министарства), установљавају се:

А. Окружне шумске управе

Чл. 18. — На врху окружних шумских управа стоје окружни шумари, са потребним бројем шумарских помоћника и чувара шума.

Њихова је дужност да се старају о тачном вршењу прописа овога закона и да воде бригу о брижљивом неговању и корисном поступању са шумама подручног им округа.

Чл. 19. — Окружни шумари постављају се Краљевим указом на предлог министра народне привреде, а из реда оних лица, која су свршила с добрим успехом пређашњу земљоделско-шумарску школу код нас, или другу какву шумарску школу код нас или на страни.

Звање окружних шумара дели се на четири класе, и то: I. класа 3.000, II. кл. 2.400, III. кл. 1.800 и IV. кл. 1.500 динара годишње плате.

Чл. 20. — Шумарске помоћнике поставља министар народне привреде, с платом од 840 до 1.200 динара годишње, а из реда оних, који су свршили шумарску школу или практични шумарски курс.

Но оне шумаре, који се сада налазе у служби као државни шумари, који су више година својим радом и понашањем у служби и ван ове одликовани, а имали би већу плату него што је овим законом одређено за шумарске помоћнике, министар народне привреде може поставити за шумарске помоћнике са оном платом, коју имадну, кад овај закон ступи у живот.

Чуваре државних шума поставља такође министар народне привреде из реда писмених људи, са платом од 600 до 900 динара годишње. Првенствено право на ово звање имају лица, која су служила у сталном кадру, као нижи чинови.

Чл. 21. — Шумарски помоћници и чувари државних шума државни су званичници, који при ступању у државну службу полажу заклетву, прописану за административне чиновнике грађанског реда, и њихови искази за шумске кривице потпуни су доказ.

Чл. 22. — Шумари, њихови помоћници и чувари шума дужни су носити одело и оружје, које им пропише министар народне привреде.

Б. Шумски фонд

Чл. 23. — За подмирење издатака предвиђених овим законом на државне шуме, и плате чиновника и званичника шумских, установљава се *шумски фонд*. Овај фонд саставља се:

1. Из прихода добивених од продаје дрва и осталих шумских производа из државних шума;

2. Из прихода добивених од новчаних казни за дела изложена у овом закону, куда спадају и дисциплинарне новчане казне чиновника и званичника шумарских, и

3. Из такса добивених за подизање стружница, жежење поташе и подизање фабрика за прераду шумских производа из државних шума.

Ове приходе прикупљају полицијске власти и свршетком сваког месеца шаљу Управи Фондова.

О прикупљању ових прихода стара се министар народне привреде.

Чиновника, који по свршетку месеца за десет дана не пошље прикупљени приход Управи Фондова, казниће министар народне привреде од 100 до 300 динара, у корист шумског фонда.

Чл. 24. — Шумским фондом рукује Управа Фондова и ставља министру народне привреде на расположење потребне суме новаца одобрене буџетом.

Све, што преко буџетом одобрене суме претекне, враћа се у шумски фонд, као приход, а ако што недостане, попуњава се из тога фонда, по претходно прибављеном највишем решењу.

Чл. 25. — Прописи закона, који се односе на употребу одобрених кредита, а тако исто и сви законски прописи и правила о вођењу и поднашању рачуна, важе и за рачуне овога фонда.

Чл. 26. — Приходи шумског фонда не могу се ни на што друго употребити, но само на цељи потпомагања и развића шумарства.

III. О поступању са шумама

А. Државним

Чл. 27. — Са државним шумама поступаће се по одредбама привредних планова, који ће за поједине шуме према њиховим природним особинама, а што целисходнијем подмирењу потреба и одржању шума, прописати министар народне привреде.

Чл. 28. — Сва гола, јако проређена и непотпуно обрасла места у опште, а нарочито по врлетним и каменитим странама и обронцима државних шума, ставиће се поступно у забрану, и што пре пошумити.

Чл. 29. Сеча у државним шумама почиње 1. Новембра и траје до конца месеца Фебруара. Изузимају се:

а, Изданачке шуме, подигнуте за производњу коре намењене за штављење кожа;

б, Кад коме изгори или му вода однесе кућу и друге стаје за становање; и

в, Виша планинска места, у којима се за време строжих зима може горосеча продужити.

Чл. 30. — Осечена дрва, куда спадају и овршци, гране и кора, имају се до конца месеца маја изнети из шуме.

Осечена дрва, која се после овога времена нађу у шуми, припадају држави.

Чл. 31. — Сечење дрва у државним шумама свагда ће се вршити чистим и поступним сечама.

Пробирно (неправилно) сечење одобраваће се само у оним шумама, у којима положај и облик земљишта не би друкчије допуштао.

Исто тако не могу се чистом сечом сећи шуме и крчити пањеви на земљиштима несталним, плитким и успртим, странама и обронцима, на којима би се тиме одржање земљишта довело у опасност, или друге какве рђаве последице изазвати могле.

Чл. 32. — На којим ће се местима предузимати годишње сече у државним шумама, одређиваће, према привредном плану, окружни шумар.

Исто тако он ће одређивати начин сечења и извожења осечених дрва, и сам или средством шумарских помоћника и чувара, бележити дрва, која ће се сећи.

Жиг за бележење дрвета прописаће министар народне привреде.

Чл. 33. — Свако дрво има се осећи што ниже до земље тако, да пањ не буде већи од петнаест сантиметара. Изузимају се нестална земљишта, на којима се могу остављати пањеви и до једног метра висине.

Чл. 34. — Нико не сме осечена дрва изнети из државних шума док се не жигошу, па било да их је узео за домаћу потребу или спекулацију.

Чл. 35. — Осечена дрва сваки је дужан износити из шуме одређеним за то путевима, а на начин, како би се изношењем учинило што мање квара на земљишту и заосталој шуми.

Чл. 36. — Ако би ко хтео да дрва или друге шумске производе, поред одређених путева, другим каквим путем кроз шуму транспортује и извлачи, па би желео, да нове путеве, справе и зграде на државном земљишту подиже, уставе и овом подобно на водама намешта, има се тога ради обратити с молбом окружном шумару дотичног шумског округа, у којој ће тачно назначити: шта и на ком месту жели подизати. Окружни шумар дужан је овакве молбе спровести, са својим мишљењем, најдаље за десет дана, министру народне привреде на решење, који ће у року даљих 15 дана своје решење донети.

Чл. 37. Дрво, као главни шумски производ, продаваће се из државних шума по такси и лицитацијом.

Чл. 38. — По такси, коју ће према употребној вредности дрвета одређивати сваке године министар народне привреде, даваће се дрва за домаћу потребу само земљорадницима, који општинским уверењем докажу, да им је тражена количина дрва заиста потребна за домаћу потребу, и да ову потребу не могу ни из својих, ни из општинских или сеоских шума да подмире. Такса ће се одређивати на кубни метар.

Чл. 39. — У *домаћу потребу* спадају дрва за огрев до 30 кубних метара годишње на породицу, грађење куће за своје лично становање и зграда за смештај хране и домаће стоке.

Чл. 40. — Пријаве за сечу у државним шумама за домаћу потребу прибирају општинске власти, па о томе састављају списак,

у коме ће бити тачно назначено: колико је коме, према јачини задруге и осталим приликама, потребно дрва за огрев или грађевину (чл. 39.) и тај списак подносе окружној шумској управи оног шумског округа, у коме се жели гора сећи, најдаље до краја Октобра сваке године.

Доцније пријаве неће важити, изузимајући случаје наведене у чл. 29. под б. овог закона.

Чл. 41. — Мајсторима, који израђују виле, лопате, вејалице, држаљице, косила, четке, древене клинце, обућарске лубове и ободе за сита, продаваће се дрвета такође по одређеној такси за домаћу потребу.

Чл. 42. — Обделаоцима рудника, за чисто рударске потребе, и оним индустријалима, који према закону о потпомагању индустријских предузећа, добију искључну повластицу на извесне радње, одобраваће се горосеча у државним шумама по такси, коју ће одредити министар народне привреде за све време задобивене повластице.

Чл. 43. — По такси купљена дрва не смеју се продати нити на што друго употребити, но на оно, ради чега су узета.

Чл. 44. — Сиротним породицама, које општинским уверењем докажу, да према своме имовном стању не би могле новцем набавити потребну количину дрва за огрев и друге чисто домаће потребе, одобраваће се бесплатно купљење сувих, по земљи лежећих дрва у државним шумама, а у недостатку ових и сечење сирових, ако ово не би могле добити из општинских или сеоских шума.

Уживаоци овог доброчинства дужни су се тачно придржавати правила, која пропише за њих министар народне привреде, и оно, што на овај начин од државе добију, не могу продати, дати у размену, ни пренети на другога, нити пак на што друго употребити. У противном случају може им министар народне привреде право на ово доброчинство одузети.

Сем овога случаја не може се никоме више ни за какву потребу дати гора бесплатно из државних шума.

Чл. 45. — Одобрење и објаве за сечење дрва за домаћу потребу и сиротињу даје окружни шумар, а прописану таксу наплаћиваће среске и окружне власти.

Начин вођења протокола за горосечце и рачунских књига прописаће министар народне привреде.

Чл. 46. — Сем потреба предвиђених у члановима 39. 41. и 42. овога закона, држава ће из својих шума продавати дрвета само јавном лицитацијом.

Извоз дрва ван земље, или грађе сечене у државним шумама, слободан је и не подлежи плаћању извозних царинских такса.

Чл. 47. — Ко би, закупивши лицитацијом гору у државној шуми, желео да у државној шуми, на државној земљи или води, подигне стругницу, фабрику или какву радионицу за прераду дрвета, мора се обратити с молбом окружној шумској управи оног шумског округа, у коме жели што предузети, и означити: где, шта, по коме систему и за које време жели предузети и подићи.

Овакве молбе спроводиће окружне шумске управе, са својим мишљењем, најдаље за 15 дана министру народне привреде на решење, који ће најдаље у року од 30 дана своје решење донети.

У сваком одобрењу по таквим молбама министар народне привреде означиће поред осталог и време, за које одобрење важи. Но ни једно такво одобрење неће се дати на време дуже од десет година.

За одобрење за подизање ових радионица и њихову радњу на државном земљишту, плаћа предузимач 200 динара годишње у корист шумског фонда

За стругнице, које већ постоје по закону од 18. Јануара 1879. године, а које остану по овом закону на државном земљишту, даваће се гора за рад, докле им одобрени рок не истече, по такси, коју ће прописати министар народне привреде, и која мора бити најмање два пута онолика, колика се по члану 38. овога закона одреди за домаћу потребу. Таксу пак за радњу на државном земљишту платиће по предидућем ставу овога члана.

Чл. 48. — За штете, које служитељи, радници или настојници нанесу на шумском земљишту, вршећи послове својих господара, одговорни су господари истих, по члану 99. овога закона.

Чл. 49. — Без знања и одобрења шумске власти, нико не сме у државним шумама дрвета превршивати и засецати, љуштити кору, брати лишће, цвеће и род са дрвета и шибља, скидати луб и лику, вадити смолу, сећи пруће, копати камен, песак и земљу, брати жир и остало шумско семење и плодове.

Чл. 50. — Љуштење коре, брање лишћа, цвећа и рода са шумских дрвета и шибља, за бојење и штављење кожа, одобраваће министар народне привреде и таксу за то одређивати.

Чл. 51. — По сувим и плитким, мршавим и успртим земљиштима, као и у опште по свима шумама, које ће се кроз три године ставити у подмладу, и које ће увек бити обележене видљивим белегама, купљење лишћа, четиња, шешарица, маховине и осталог шушња забрањено је са свим.

Чл. 52. — Сечење брста и лисника за исхрану домаће стоке, за време гладних и оскудних година, одобраваће се само оним лицима сиротног стања, (која плаћају мање од петнаест динара годишње непосредног пореза), ако ово не би могла добити из општинских или

сеоских шума. Но при сечењу бреста и лисника не смеју се дрвета превршивати нити осећи више од једне трећине доњег грања са једног дрвета.

Сечење лисника и бреста одобраваће министар народне привреде само у оним деловима шуме, у којима то предложи дотична шумска управа.

Чл. 53. — У државним шумама забрањено је ложење ватре, паљење клада, пањева и необорених дрвета.

Пастирима, радницима и осталим лицима, која би се с правом налазила по шумама, допуштено је ложење ватре и прављење колиба само на оним местима, која им одреди за то окружни шумар или чувар шума. Но при одласку дужни су угасити ватру.

Чл. 54. — За време великих и дуготрајних суша, може окружни шумар забранити ложење ватре по шумама у опште; но ову забрану дужан је обзнанити становништву преко дотичних општинских власти.

Чл. 55. — Сваки, који у шуми или на крају исте спази неугашену ватру, дужан је по могућству угасити је. Путници, који би, пролазећи поред шума, спазили, да шума гори, дужни су о томе известити прве успутне општинске или сеоске старешине, а пастири и радници, који би се у истој шуми затекли, дужни су одмах јавити за пожар кметовима околних села и општина, а они ће кренути своје становнике на гашење пожара.

Чл. 56. — Право на лов припада сопственику шуме.

Према томе нико не сме, без одобрења, у државним шумама и у рекама и потоцима, које се налазе у обиму тих шума, ловити дивљач и рибу.

Одобрење за лов по државним шумама, док се ловљење дивљачи не уреди нарочитим законом, даваће се по такси и по правилима, која за то пропише министар народне привреде.

(Свршиће се).

СУЖНА ЦАРИЦА

У Голубцу тврдом граду
Мирисави цветак вене;
Лепотицу жену младу
Заточише тврде стене.

Теофана коју знаде,
На далеко пола света,
На Дунаву јада јаде:
Тавница јој тамо клета.

Један грех је доста био,
Са престола да је срине;
Бог је лепу сатворио
Пуну чара и милине.

Кано звезде очи сјајне
Благу светлост разлевају,
А уснице румен-бајне
У пољупцу срећу дају.

Узрасла је кано јела,
Вита паса, бајних груди —
Лепша него вила бела,
Осмеј сладак да залуди.

Тако лепу, тако милу,
Тако младу отац слепи
Удаде је сам на силу,
Лепу ћерку, цветак лепи.

Старом цару, трошну, вајну
Поклони је отац худи,
Сарани је тако бајну,
Па се сада греху чуди.

Што и она хте да живи,
К'о и свака млада жена,
И што један соко сиви
Знаде наћи срца њена.

Ах за један тренут среће,
Горак поста живот цео.
Црне ризе свући неће
Никад ни црн с лица вео.

Њега царев целат смаче,
А њу царе, господине,
Посла ту да навек плаче,
Ту да свене и угине.

За Цариград дивно место,
Голубачке доби стене;
У тавници сад је престо
Најдивније младе жене.

Испод кршне градске стене
У Дунаво бурно гледа,
Где се вали ломе пене
Кроз гомиле сива леда.

Сузна ока гла за њима,
А уздишу младе груди. —
Онако је срцу зима,
Онаке га море студи.

И њима ће сунце синут'
И њих зраком огрејати:
Ал' она ће ту угинут
Никад неће њој засјати.

Н. В. Ђорић.

АНА КАРЕЊИНА

РОМАН ЛАВА ТОЛСТОВА

(НАСТАВАК)

4.

Петрбуршко више друштво управо је једноставно; сви, који спадају у то друштво, знају се добро, иду једни другима. Али у томе великом кругу има и засебних одељака. Ана Аркадијевна Карењиновица имала је пријатељских веза у три таква одељка. Први је био службени круг њенога мужа, у њему беху његови другови по служби и његови потчињени, који иначе, по општим условима, беху или тесно свезани или врло растављени. Ана је сада с муком могла да се сети оног по готову побожног поштовања, које је она у први мах осећала према тим људма. Сада их је све знала у главу, као да живе у каквој среској вароши; знала је свакоме и навике и слабости, знала је ако кога жуљи ципела; знала је њихове међусобне односаје и оне према заједничком центру, знала је ко је за кога,

ко се чиме одржава на своме месту, ко се с киме слаже и у чему, а у чему се опет разилазе; али тај круг државних, мушких интереса, у пркос настојавању грофице Лидије Ивановне, није занимао Ану, и она га се клонила.

Други круг Аниних познаника беше онај, помоћу којега је Алексије Александровић направио своју каријеру. Центар тога круга била је Лидија Ивановна. То је био венац старих, ружних, побожних и поштених жена и паметних, учених и частољубивих људи. Један мудар човек из тога круга говорио је за њ да је „то савест петрбуршког друштва“. Алексије Александровић врло је високо ценио тај круг, и Ана, која је умела тако да се прилагоди, нашла је у њему, у почетку свога петрбуршког живота, доста пријатеља. Али сада, од како се вратила из Москве, тај јој круг друштва беше постао несносан. Учини јој се, да се у томе друштву и она и сви остали само претварају, па јој постаде мучно и досадно у њему и за то је она ишла Лидији Ивановној колико је могла ређе.

Трећи круг, са којим је Ана одржавала везе, то беше онај прави „велики свет,“ свет игранака и ручкова, сјајних тоалета, свет, који се једном руком држао за двор само да не склизне до онога што се зове „полусвет“. Чланови тога круга држали су да презиру полусвет, али у ствари укуси им беху не само слични, већ истоветни. За тај круг везивала је Ану кнегиња Бетси Тверска, жена њенога брата од стрица, која је имала сто и двадесет хиљада рубаља годишњег прихода, и која је заволела Ану, чим се ова у друштву појавила, па је трчала за њом и увлачила је у своје друштво, исмевајући круг Лидије Ивановне.

— Када будем стара и ружна и ја ћу бити таква — говораше Бетси — али за вас младу и лепу жену сувише је рано да идете у тај инвалидски дом. —

Испрва је Ана избегавала тај свет кнегиње Тверске, јер је за њ требало излагати се много већим трошковима, а и у души јој беше милији онај први круг; али то се после Москве са свим изврнуло. Она је сад бегала из оног моралистичког круга у велики свет. У њему се она виђала са Вронским, и осећала је бурну радост кад год се срела с њиме. Особито је често виђала Вронскога код Тверске, јер Бетси беше по роду такође Вронска, дакле његова кузина. Вронски је опет ишао свуда где је само могао видети Ану, и кад год је само могао, говорио јој је о својој љубави. Она му никад није давала повода за то, али кад год га је видела, у њој би се разбуктала она иста живост, коју је први пут осетила у вагону када га је први пут видела. Она је сама осећала да јој се очи заблистају радошћу

и да јој се уста осмејкују, чим га угледа, и она не беше у стању да угуши те изразе радости.

Испрва је Ана искрено веровала, да се она љути на њ што он толико за њом трчи, али не прође много после њеног повратка из Москве, дошавши на вечерњу забаву, на којој се надала видети га, па кад њега не беше а њоме овлада туга, она увиде да јој његово удварање не само није непријатно, него да је оно једино интересовање живота.

Славна певачица певаше други пут, и цео велики свет беше у позоришту. Вронски, угледавши из својега фотеља у партеру своју кузину на првој галерији, није ни чекао да се спусти завеса, него одмах оде к њој у ложу.

— Што нисте дошли на ручак? — рече му она — Ја се дивим толикој видовитости заљубљених — дода за тим тако, да само он чује — *и она није била*. Али после опере дођите. —

Вронски је погледа као да не разуме. Она само климну главом. Захваливши јој осмејком он седе поред ње.

— Ох, како се сећам ваших подсмеха, — настави кнегиња Бетси, која је налазила особито задовољство да прати развијање те страсти — где су вам сада? Ви сте уловљени, драги мој! —

— Ја ништа друго и не желим него да будем уловљен — одговори Вронски са својим мирним добродушним осмехом — и ако жалим то је, што нисам баш много уловљен. Ја већ почињем губити наду.

— А какву би то ви могли имати наду? рече Бетси као увређена за своју пријатељицу - entendons nous.... Међу тим у очима јој севаху пламичци који говораху да она тако исто зна као и он, чему би се он то надао....

— Никакву — насмеја се Вронски и показа своје зубе — Извините — рече за тим и узе јој бинокл из руке, па преко њених разголићених плећа стаде гледати противни ред ложа. — Ја се бојим да ћу постати смешан! —

Он је знао врло добро да не ризиковаше да постане смешан у очима Бетсиним и људи из великога света. Он је знао врло добро да је за њих смешан само несрећан љубавник какве девојке или слободне жене, а да је рола човека, који се навезао на удату жену, не штедећи ништа само да је увуче у браколомство, у њиховим очима нешто лепо и величанствено, што никада не може постати смешно. За то Вронски с поноситим и веселим осмејком који играше под његовим брцима, спусти бинокл и погледа кузину.

— А што нисте дошли на ручак? рече она уживајући што га гледа.

— То вам морам причати. Знате чиме сам се бавио? Да се кладимо у што хоћете, не би могли погодити. Мирио сам једнога мужа с оним који је увредио његову жену. Бога ми вам кажем. —

— Па помиристе ли их? —

— Готово. —

— А, то ми морате причати — рече не уставши. — Дођите између чинова. —

— Не могу; морам у Француско позориште. —

— Да оставите Нилзонову? — запрепаштено упита Бетси и ако она не беше у стању да разликује Нилзонову од ма какве певачице у кору.

— Шта ћу, морам, уговорен састанак због истог мирења.

— Блажени миротворци, они ће бити спасени — рече Бетси која беше од некога нешто начула о стиху „Блажени миротворци" али се не сећаше добро. — Е па онда седите и причајте! —

И она опет седе.

5.

— Приповетка није нимало скромна, али је тако лепа, да бих одиста хтео да је причам — рече Вронски, гледајући је насмејаним очима. — Ја нећу помињати ничијег имена. —

— Али ја ћу погађати, у толико боље.

— Е па онда слушајте. Иду два весела младића....

— Разуме се официри, из вашег пука.

— Ја не кажем официри, већ два младића који таман беху доручковали.

— Ваља превести: који се беху добро поднапили. —

— Може бити. Еле упутили се њих двоје на ручак некоме своме другару, весели и расположени како само може бити. У један пут обиђе их један фијакер, у коме угледаше једну лепушкасту жену. Учини им се као да им је климнула главом и да се на њих осмехнула. Разуме се, они за њом. Јуре као без душе. На њихово велико чудо лепотица заустави свог извошчика пред оном истом кућом којој су и они хтели. Лепотица устрча уз степенице на горњи спрат. Она двојица само виде њена румена усташца испод кратке копрене и њене прекрасне ножице.

— Ви са толико осећања причате да ми се чини, да сте ви главом један од тих младића.

— А мало час шта сте рекли? Еле, младићи оду код свога другара који је давао опроштајни ручак. Ту они богме повуку мало

више него што треба, као што је обичај на опроштајним ручковима. За ручком распитују ко станује на првом спрату. Нико не зна, и само газдин лакај, на питање, да ли горе живи каква *фрајла* рече, да њих тамо има много.

После ручка младићи оду у кабинет свога домаћина и одмах саставе писмо непознатој. Писмо беше страсна изјава љубави; они га сами однеше горе, како би могли објаснити, ако би она нашла да је што у писму нејасно.

— За што ви мени причате такве гадости? Па онда? —

— Они звоне. Излази слушкиња. Они јој предају писмо и уверавају, да су обојица тако заљубљени, да ће умрети одмах, ту, на прагу. Девојка у чуду преговара. На један пут излази господин са брадом на котлете, зацрвенео се као рак, објављује им да ту нико други не станује до он и његова жена, и истера их обојицу напоље.

— А од куда ви знате каква је брада у тога господина? —

— Па чекајте. Ја сам после ишао да их мирим. —

— Е, па шта би? —

— То је најзанимљивије. Изашло да је то некакав срећни брак титуларног саветника и титуларне саветниковице. Титуларни саветник подноси тужбу, и мене одређују за миритеља, још каквог? Уверавам вас да Таљеран није ништа спрам мене.

— Па у чему је била тешкоћа? —

— Ево да чујете. Ми се извинисмо како треба. „Ми смо у очајању због тако несрећног неспоразумљења, молимо за опроштење.“ Титуларни саветник почиње се умекшавати, али жели да искаже своја осећања; али тек што почне да их исказује, долази у ватру, говори увреде, и ја морам опет да употребим моје дипломатске способности. „Ви имате право, поступак је врло ружан, али вас молим да узмете у обзир неспоразумљење, младост; па онда младићи беху тек ручали, мало загрејани, ви већ разумете.“ Титуларни саветник опет постаје мекши. „Слажем се, грофе, и готов сам опростити, али замислите, моја жена, поштена женска, моја жена изложена напасти, безобразлуку и дрскостима којекаквих дерана, балаваца....“ А дерани стоје ту и слушају, и ја треба да их помирим. Опет ја у моје дипломатске финоће, опет мој титуларни саветник поцрвени, плане, грди.....

— Ах, то вам морам причати — смејући се рече Бетси једној дами, која уђе у њену ложу. — Не знате како ме је насмејао. —

— Е па bonne chance, — додаде за тим пружајући Вронскоме један прст, који беше непотребан за држање лепезе; за тим смаче раменима да спадне ивица од изрезане хаљине, која се беше попела,

како би била довољно голишава кад опет седне напред у ложи, где је осветљена и где је свак може видети.

Вронски оде у француско позориште, где је одиста имао да се састане са пуковским командантом, који не пропушташе ни једну преставу у француском позоришту, и са којим је имао да се разговори о своме миротворству. У тој афери беше умешан Петрицки, кога је он волео и други један красан дечко, који тек што беше ступио у службу, млади кнез Кедров. А што је главно, беше ангажована част пука. Поменута двојица беху официри у ескадрону Вронсковом. Пуковскоме команданту јавио се један чиновник, титуларни саветник Венден и жалио му се на његове официре, који су му увредили жену. Његова млâда — причао је Венден — који је пола године био ожењен — беше отишла с мајком у цркву; на један пут јој нешто позли, она је у другом стању, и не могући даље стајати, одјурила је кући на првом фијакеру, који је нашла. Том приликом појурили официри за њом, она се уплашила, још више се разболела, и побегла је уз степенице. Сам Венден, вративши се из надлештва, чуо је звонце и некакве гласове, изашао је и, видећи пијане официре с некаквим писмом, изгурао их је напоље. Он моли да се кривци строго казне.

— Јесте чули — рекао је пуковар Вронскоме, кога је одмах дао звати — Петрицки постаје немогућан. Нема дана да он не направи некакав скандал. Овај чиновник неће ствар оставити на томе, он ће за цело терати даље! —

Вронски је одмах видео како је то мучна ствар, јер у таквим околностима дуел беше немогућан. Ваљало је све на свету пробати да се умири титуларни саветник и да се цела ствар забашури. Пуковар је са тога звао Вронскога, што је знао да је он племенит и паметан човек, који је суревњиво чувао добар глас својега пука. Договорише се и одлучише да Петрицки и Кедров заједно с Вронским оду да се извине код титуларног саветника. Пуковар је знао да ће само име Вронскога и његови ађутантски акселбанди много допринети да се умекша титуларни саветник. И доиста, то је имало успеха, али ресултат мирења беше још сумњив, као што је Вронски испричао.

Кад је Вронски дошао у француско позориште, одмах је с пуковаром отишао у фоаје, те му испричао како је прошао као миротворац. Размисливши, пуковар одлучи да ништа даље не предузима по тој ствари, па онда, из радозналости стаде распитивати о појединостима њиховог састанка. Није се могао уздржати од смеха, кад је Вронски стао причати, како се титуларни саветник жестио, и

како је Вронски лавирао, док се није извукао, гурајући Петрицкога пред собом.

— Ружна историја и досадна. Али опет како би могао Кедров да се бије са таквим господином? Дакле, много се љутио, а? упита пуковар на ново, смејући се. — А шта велите сад за Клерову? — овде је мислио на нову франц. глумицу. — Колико год пута је гледали, свагда је са свим другачија, сваки дан нова. То само Французи умеју.

(Наставиће се)

СТАЊЕ ТРГОВИНЕ У СРБИЈИ

(ИЗ ГОДИШЊЕГ ИЗВЕШТАЈА Ц. И КР. ГЕН. КОНСУЛА Д-РА А. ФОН СТЕФАНИ-ЈА ЗА ГОДИНУ 1888) [1]

Познате су мáне службених статистичких података о српској трговини с иностранством. Очевидно постоји сувише велика несразмера између онога што вреди та трговина и трошкова, који би се имали, када би се развучена државна граница строго затворила и чувала. Финансијски разлози наваљују, да се штеди и на самом чувању границе, а слабо надзиравана и чувана граница олакшава кријумчарење, које, услед високе царине мора да је врло благодаран посао. Док је увозна царина износила само 8% по уговору, дотле кријумчарење није било велико. Али од како је са обртом на радњу царина подигнута од 8 на 13% и од како су заведени нови регали, умножило се кријумчарење тако, да извесни артикли, као н. пр. жигице, нису за неко време никако долазили преко ђумрука, него су сви кријумчарски уношени преко свију граница земље. Пошто се «обрт» наплаћује по вредности (ad valorem) то трговци, који су дотле врло радо декларисали своју робу по тежини, почеше тражити да је декларишу по вредности, на што имају право по трговачким уговорима. Но како вредност разне робе не одређује трговачка берза, нити стручне комисије, нити на други какав службен начин, а оно неколико стручњака, на које се српски царинари обраћају за мишљење у спорним случајевима, и сами су увозници, дакле интересована лица, то је царинска служба запала у велики неред, како при оцењивању по тежини, тако и при оцењивању по вредности.

[1]) Види «Commercielle Berichte der k. und k. öster. ung. Consular-Aemter» Nr 36 од 5. Септембра 1889.

Тај неред покушавају у новије време да уклоне претераном строгошћу. Могућно је да су поједини увозници и извозници имали хасне од оваквог стања на српским царинарама, али оно је ипак за сажалевање са трговачко-политичког гледишта.

Међутим, у пркос нетачности статистичких података, изван сваке сумње стоји факт: *да је аустроугарски извоз за Србију опао, а да је српски извоз за Аустро-Угарску порастао.* Осем четири артикла, код којих није меродавна царина већ подвоз, Аустро-угарска мора у Србији да конкурише на истој основи са сваком другом индустријском државом. На против српске сировине уживају при увозу у Аустро-угарску нарочите позитивне повластице, које чине, да Србија може цео свој сувишак стоке и хране да прода у Аустрији и Угарској. Осем тога царински рат између Румуније и Аустро-Угарске добро је дошао Србији. Према томе Аустро-Угарске пијаце постадоше из разних узрока све боље и пријемљивије за српску робу, а за исто време српске пијаце постадоше за Аустро-Угарску робу пре горе него боље. Потрошња становништва за извесне артикле јако опада; трговина и саобраћај страдају од злосрећне партизанске поцепаности и борбе, која влада целокупном унутрашњом и спољашњом политиком Србије, и која не да народу радити. Набавка извесних индустријских и занатских производа била би најподеснија из Аустро-Угарске, али с једне стране многе веће аустроугарске трговачке куће повлаче се често услед голих новинарских вести од сваког већег посла у Србији, а с друге стране немачки индустријалци и француски трговци не жале труда и напрезања да освоје српске пијаце. Они израчунавају и пробају нове трговачке путове да преко Солуна и Галца продру у Србију, али према свесној тарифској политици аустро-угарских државних железница, и према услугама које тој политици чини дунавско паробродско друштво, ипак су путеви преко Беча и Пеште, односно преко Трста и Реке, најподеснији. Довршивање источних железница и регулисање Ђердапа носи аустро-угарској трговини, поред великих користи, и велике опасности, али ипак више с обзиром на Турску, Грчку, Румунију и земље око Црног Мора. Што се тиче важности тих догађаја за српски саобраћај, она се готово увек прецењује с обе стране Саве и Дунава.

Од како је почела да опада ажија на злату, спрема се једна епоха, која заслужује трговачку и трговачко-политичку пажњу. Што мања ажија, то мања и добит аустро-угарских индустријалаца, који извозе у Србију и друге земље своју робу за злато. У овдашњим (српским?) стручним круговима влада мишљење, да ће за случај, да са свим нестане ажија, аустроугарски експорт, т. ј. способност за

конкуренцију појединих аустроугарских индустријских грана у балканским земљама, доћи у питање; али то ће бити само привремено, јер доцније ће уређење валуте бити од користи не само аустроугарском извозу, него и за трговину балканских земаља са другим државама преко Аустро-Угарске. На сваки начин опште је мишљење, да је кретање ажија у години 1888 било штетно за аустроугарски извоз у Србију. —

Прошле године показало се са нарочитом јасношћу, да Аустро-Угарска може са сваком граном своје производње, у којој је у опште способна за извоз, да успешно конкурише у Србији, али само онда, кад фабрикацију удешава према захтевима потрошача, када је специјализује, када се труди да освоји пијацу. У ономе тренутку када овакво смишљено тражење српских пијаца попусти или престане, одмах се дотичан фабрикат увози из Немачке. Тако је 1888 за неко време увожен шећер из Немачке, као и готово сви гвоздени стубови и носачи за грађевине, што се доносе из Немачке, докле Угарска лиферује само сирово гвожђе и „commerceisen“.

Аустроугарски трговачки саобраћај са Србијом био је дакле 1888. нормалан, т. ј. природна последица постојећих привредних чинитеља, од којих је само један део у Србији, а други у Аустро-Угарској. Она иста аустријска индустрија, која пре 15 година није могла да се одбрани од инглеских фабрика за ткива, извози данас вунене материје за Инглеску и штампану робу за Аустралију. Наша уметничка индустрија (уметнички столарски, браварски итд. радови) којој се данас толико диве, једва ако је стара 25 година, и за своје развиће има да благодари једној силној речи царевој и иницијативи музеја за индустријску уметност. Угарска, земљорадничка земља по преимућству, однеговала је себи индустрију, и то не само пољопривредну (брашно, скроб итд.) него и занатску (машине, вагони, земљани судови, стакло итд) подигла је народну индустрију, која ће имати са свим специјалну мисију у балканским државама, и коју ће она извршити. Међутим главна досадашња задаћа аустроугарске индустрије била је да поврати своје сопствене унутрашње пијаце, које беху од части изгубљене. Та је мета по готову постигнута. Осем тога је у појединим гранама индустријским специјализовано са великом вештином, и са тим производима најунапређенијих грана почињу се задобијати стране пијаце. Али брижљиво проучавање аустроугарског извоза, његове природе и његовог обима, нарочито извоза у балканске земље, натерује трговачко-политичког известиоца да призна и да нагласи, да ми (Аустроугри) још немамо, нити можемо имати тако силну индустрију оних артикала, који се продају масама, од којих старије индустријске државе имају монопол

на пијацама читавих делова света. Наш је извоз таман толико порастао, колико и наша индустрија.

Најближи фактор од којега специјално зависи наша трговина са Србијом, то је њена потрошачка снага, о којој је горе примећено што треба. Била би заблуда веровати да Србија у привредном смислу има макар и приближно онолику важност, која јој се у политичком смислу покадшто приписује. Земља и народ су сиромашни, или правилније рећи, до сад је врло мало урађено да се дигну рудна блага, да се плодној, местимице још девичкој земљи измаме благослови богате жетве, а златни занати леже са свим запуштени. Та зар није пре неколико година доказано да сама вуна, коју Угарска извезе за једну добру годину, више вреди него целокупни наш увоз фабриката у Србију?

Према томе увозу Аустроугарске у Србију, одређене су доста уске границе, и њих не може раширити само добра воља и снага увозника. Истина. ми у Србији уживамо права највећег повлашћења, али се често заборавља, да ми то право делимо са Белгијом, Немачком, Француском, Грчком, Вел. Британијом, Италијом, Русијом, Швајцарском, Сједињеним Североамеричким државама, а у скоро ћемо га делити и са Турском и Бугарском.

О трговачким ресултатима саобраћаја у појединим гранама трговине, има да се каже ово:

Жита и брашно

Лањски увоз цереалија и брашна, када се упореди са оним у годинама 1886. и 1887, даје ове цифре: *Пшеница* 1886 : 509 q. 1887 : 25 q, 1888 : 17 q. *Јечам и зоб* 1886 : 6939 q, 1887 : 5898 q, 1888 : 8668 q. *Кукуруз* 1886 : 1630 q, 1887 : 6240 q, 1888 : 43 q. *Брашно* 1886 : 16,669 q, 1887 : 8965 q, 1888 : 8402 q. *Грис* 1886 : 410 q, 1887 : 520 q, 1888 : 158 q. *Варива* 1886 : 76 q, 1887 : 125 q, 1888 : 3261 q.

Лањски извоз из Србије обухвата: *Пшенице* 1886 : 144,476 q, 1887 : 266,370 q, 1888 : 722,195 q. *Ражи* 1886 : 13,135 q. 1887 : 21,552 q, 1888 : 25,932 q. *Јечма* 1886 : 8209 q, 1887 : 5564 q, 1888 : 20,969 q. *Зоби* 1886 : 29,443 q, 1887 : 36,431 q, 1888 : 57,579 q. *Кукуруза* 1886 : 28,378 q, 1886 : 73,609 q, 1888 : 89,535 q.

У првој четврти прошле године била је радња с храном врло ограничена. Већина малих произвођача беше своју робу продала; већи произвођачи и спекуланти чуваху своју робу због ниске цене. Истина у Марту и Априлу натоварише неколико шлепова хране, али то беше остатак од 1887. у магазама неких експортера. Када се

видело да ће жетва бити добра, у месецима: Мају, Јуну и Јулу понудили спекуланти своју робу, и тако извоз оживе мало.

Необичну улогу играо је ове године *кукуруз* због арбитражних операција бечког и будимпештанског „прстена“ (Mais-Ring). За три месеца (Мај, Јун, Јул) извезено је 89,000 q. На станицама за укрцавање, од Шапца до Градишта плаћено је по 9·50 до 10·80 динара за q.

У Августу изађе нова храна на пијацу. Понуда беше велика, не само за то, што је произвођачима требало пара, него и за то, што је жетва била богата. Што се тиче појединих врста нове хране, то ваља — због велике количине и добре продње — на првом месту поменути пшеницу.

Има много година како у Србији није толико пшенице продато, као што се десило лањске године од Августа до Новембра. За та четири месеца продали су произвођачи које за извоз, које за унутрашњу потрошњу *милион q. пшенице* У почетку Августа је цена била 10 динара, у половини Августа 11·50 до 12 дин. Та се цена одржала до половине Октобра, а одатле до краја Новембра била је цена 11 динара. У Децембру престаде понуда произвођача, који уступише место препродавцима, који су извозили кад год су добили шлепова. Цене се одржаше и у Децембру од 10·50 до 11·50 динара, према квалитету и станици за укрцавање. Што се *каквоће* тиче, има да се примети да су предели око Градишта, Дубравице, Смедерева, Крагујевца, Ћуприје и Београда дали најбољу, они око Јагодине, Параћина и Шапца средњу, а ваљевски округ слабу робу. Од страних фирама куповали су пшеницу два велика експортера из Будим-Пеште, једна Бечка и једна Манхајмска кућа. Нишки трговци послали су неколико вагона у Солун. Што се тиче *зоби* била је жетва у Посавини испод средње, а у Поморављу рђава, тако, да се мислило, да ће се једва подмирити унутрашња потреба, па ипак је извезено на 14,000 q зоби, из околине Шапца, Београда и Ниша. Цена је варирала од 7·50 до 9 динара за q у Шапцу, Обреновцу и Београду.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

ЦАР ИЗ МОРА

Преко много даљних брда а и гора,
Једног дана подиже се цар из мора.

Чудном свету хтеде мало да се диви:
Место риба гдено народ људски живи.

Да би осто штоно кажу, мало дуље:
Дигоше се и китови и ајкуље.

Уз обалу пролажаху они често,
Сад ту оће да подигну цару престо.

Од валова истесаше све што треба,
Утврдише да се ништа не колеба.

Подигоше воден престо своме цару,
И рекоше: готово је господару!

И цар седе, узе жез'о свој у руке,
Око њега: кит, ајкуље а и штуке.

Пред њим пукло поље, брдо — све без реда —
И воденим сад очима он их гледа.

Шта је оно? — цар ће рећи — диже руку —
И погледа на ајкуље, кита, штуку.

Доглавници престадоше да се клибе
И гледаху мирно, неми као рибе.

У даљини беху многа села, куће —
Господару! — прва штука уздахнуће —

Док сам јоште лепа, млада, снажна била,
Једном сам се на удицу ухватила.

Тамо царе, народ врло рђав живи
Место моме *положају* да се диви.

Вређаху ме — ох, то беше права шиба! —
И питаху мог носача: *пошто риба*?

То што видиш, видиш варош — не знам коју?
У њојзи сам сахранила младост своју.

Па како се људи слажу? — цар ће живо —
И погледа он на штуку милостиво.

Како живе и како се људи слажу?
Веруј царе! све што пишу они — лажу!

Међу њима има исто ко' и туна:
И китова и ајкуља и моруна.

И ситнијих има риба — ко ће знати! —
И главати и рогати и репати.

Сви се они зову људи форме ради
А међ њима једва један у хиљади!

И код њих је ко и код нас исто стање:
Кад су гладни увек већи ждеру мање!

То је чудно! — цар ће на то препун бриге —
Деде, киту! донеси ми оне књиге.

Благосиљах море лађу што удави,
Из ње многе књиге тада ја избави.

И у њима људи пишу како живу —
(Међутим је кит донео сву архиву)

Деде читај! — цар ће рећи — а кит поче:
Пре нег почнем, хвала теби вечни оче!

Што уреди тако мудро — писац вели —
Да свак има ко што оће и што жели!

И да љубав и мир влада међу светом,
Да се шири и корача са просветом!

Одушевљен кит је хтео још да чита,
Али озго чу се вика сад манита.

Вика, пуцањ, чули су се много ближе
И облак се од прашине близу диже.

Шта је ово? — цар ће рећи збуњен доста —
А штука ће: и ако сам царе проста!

Ипак ето, царску реч ћу да пресечем,
И искрено што сам вид'ла да ти речем.

Све те књиге набавио царе што си,
Нек за навек мутна вода даље носи!

Што си чит'о и што нисн, лаж је пука!
Лаж је што је написала људска рука.

Лаж је, лаж је! што нам књига прича свима
Нит' постоји мир и слога međ' људима.

То што грми, то што пуца и јауче,
То се човек са човеком зверски туче.

Доста им је па и опет више траже,
Али о том њина књига ништ не каже.

Људски роде! — цар ће на то препун бола —
И диже се са воденог свог престола.

То је љубав што је причаш у књигама.
Зверовима и тицама и рибама.

Могу рећи што сам досад вид'о овде:
Место људи нек се саме рибе плоде.

Та од људи свак је риба кад не треба,
Кад их већи стану јести место хлеба.

Људски роде! путем својим даље оди,
А тражићеш да опереш крв у — води!

И тек онда кад устражиш право себи,
Људски роде! смејаће се рибе теби!

Цар то рече па се крену препун бола
И устаде са воденог свог престола.

И сва свита скачућ с брега за њим крете —
И викаху на растанку: збогом свете!

И над њима склопише се морски вали,
А престо се сав растопи на обали.

* * *

Нико не зна где је сед'о цар из мора,
Преко много даљних брда а и гора!

М. Ј. Илић.

КРИВИЧНА ДЕЛА

У СТАРОЈ ЦАРЕВИНИ И НОВОЈ КРАЉЕВИНИ СРПСКОЈ

од

АЛЕКСЕ РАДУЛОВИЋА

Природа је уселила у човека нагон да чини и добра и зла дела. Чињење зла појављује се као природни нагон првог човека, који је у усамљеном животу био упућен, да злочинством одржи свој живот; природни нагон чињења добра развио се у човеку тек у удруженом животу. И добро и зло концентрисано је у природи човечијој и за то можемо смело тврдити, да нема човека који би чинио само добра, као год што нема човека, који као познати зликовац не би имао и својих добрих дела. И једно и друго налази свој корен у природи људској и одржава се у човеку, живео он усамљено или у друштву. Милијунима примера из прошлости, дају нам за ово сигурне доказе.

Прастаре верске и философске скаске обележавају човека као биће у коме преовлађује добро само дотле, докле му је обезбеђен безбрижан опстанак и докле се у својој околини налази сам самцит. Са приближењем другог човека који првоме отежава прибављање срестава за живот, наступа непријатељство, у коме слабији и невештији подлеже јачем и вештијем. По библијској причи први човек нема кога да убије, али он вређа туђу својину коју не сме да дира, а већ се његова деца побију и јачи слабијег убије. Стара верска философија преставља човека као Богом створено биће, али приписује човечијем нагону за чињење зла толику снагу, да ни свемогући Бог није у стању, да из свог најсавршенијег створа искорени нагон ка злу. Па кад према сили тог нагона постаје ништавна и божија свемогућност, вера немајући куда оставља људском друштву да се бори за искорењивање зла у човеку.

Нагон за чињење добрих дела припитомио је човека и упутио га, да осигура свој живот удружењем. Тако се развио породични племенски и државни живот, али ни у друштвеном животу не ишчезава нагон за чињење зла и са тог природног узрока поједини људи не могу да поштују правила, која су у општем интересу прописана у људском удружењу. Тај га нагон побуђује да напада на личну и имовну безбедност другог човека. До данас ни удружена снага људска, ни изучавање побуда са којих се чине зла дела, ни строге казне не искоренише оно, што је природа уселила у појединог човека. Нагон за добро и зло сакривени су у природи човечијој као нека притајана покретна снага, која се појављује само према стицају спољних прилика, те покреће човека да чини или добро или зло. Само се тако може протумачити појава, да по неки човек који је провео век у добрим делима, од једном изненади своје познанике учињеним злочинством. Човек који је вазда стрепео од крви, стицајем спољних прилика, а покретан унутарњом снагом постаје убица. Нису ретки случајеви да неко, који је дуги низ година провео у савесној служби, на једном постаје несавесан и ставља на коцку своје најдрагоценије имање, своје поштење.

Кад овај нагон може да овлада људима, који су свој век провели у вршењу добра, у колико ли ће лакше овладати онима, који нису имали прилике да се учвршћавају у добром. Развијен друштвени живот стварао је више јемства за личну и имовну безбедност, обележавао је све више она права која друштво узима у заштиту противу нападаја појединих људи, и тако се створио читав низ недозвољених дела. Човек у усамљеном животу нападао је само другог, њему несродног човека, а заштићавао свакога члана своје породице. Чланови породични стојећи под влашћу породичног старешине

морали су се навикавати да у кругу своје породице чине добра и свако зло учињено у породици сматрало се за грех, дакле за недозвољено дело. Ван круга своје породице не беше недозвољеног дела. Такав је исти однос био и онда, када се из породичног живота развио племенски, а из племенског народни и државни живот. Ко није припадао том племену или народу био је непријатељ и према њему није било недозвољеног дела, ма да се тако исто дело, учињено према члану удруженог круга сматрало као недозвољено. Тако наш донекле и удружени људски живот престављa рат јачег противу слабијег и тај се рат протезао и у оном добу, које нам је познато по историјским белешкама.

Данашњи државни живот савршенији је у овом погледу у толико, што су престали поништавајући ратови и што се чињење недозвољених дела гони и онда, када су учињена у туђој земљи или према туђем поданику. Незгодни политички односи створени освајачким духом по неких народа приморавају и данашње државе, да у извесном времену сматрају не само за дозвољено, већ и да прогласе за обавезно убиство оних људи, који се у оглашеном и започетом рату сматрају као непријатељи. Истина ратно право одређује правила о вођењу ратова и о дозвољеном убијању, али то у самој ствари не мења суштину дозвољеног убиства по државној наредби.

Нешто вера, нешто казне, по нешто разне установе за осигурање личне и имовне безбедности, а поглавито просвета припитоми људску нарав одвраћајући га од зла, али ипак не могу да искорене из човека нагон за чињење зла. Што су поменуте чињенице више упливисале на природу човечију, у њему је све више превлађивало добро. Човек са истинским религиозним убеђењем сматра за грех да учини неко зло дело; које је по наукама вере оглашено као недозвољено; а просвећени човек избегава она дела, која су противна његовом образовању. У ранија времена вера је највише упливисала на морал људски. Људи тежећи за добрим, прихватили су науку верских реформатора и бранили су ту науку до крајности. Велики верски реформатори Мојсеј, Буда, Исус, Мухамед, Лутер и Калвин, створише око себе велики круг моралних људи, којима беше крајња цел искорењивање зла и васпостављање добра у друштву. У првом времену хришћанства докле је ту лепу науку приповедао сам Исус и његови непосредни ученици, дотле је у кругу хришћана владао морал, који је свуда пред собом потискивао зло. Смрћу Исусовом и његових првих ученика, његова је наука прешла у руке искварене поповштине, која је лепу науку Христову експлоатисала на штету моралног развитка људског. Поучне речи пуне морала и истине, којима су Христос и његови ученици задобијали милионима

људи, поповштина поче произвољно да тумачи, ма да су оне лепе, моралне поуке у Христовој науци јасне и разумљиве чак и за најпростијег човека. Мало по мало и вера, основана на најлепшој простоти морала, који је у људима искорењивао зло, би омотана разним церемонијама, од којих људи нису разумели ни речи. Проповедање моралне верске поуке, којим је Христос народе освајао, замењено је празном црквеном церемонијом и од тога доба не допиру моралне поуке у народну масу, којој су те поуке најнужније. Тако је вера изгубила свој лепи значај и данас није ништа друго до неки обичај, који се врши без правог убеђења и већином по уобичајеном сујеверју. Вера је изгубила утицај при утврђивању људског морала, који би данас био на високом ступњу, да се уз првобитну Христову веру развијала просвета, којој су попови били од вајкада највећи противници. Данас и разбојник верује, али не по убеђењу, већ или по обичају или по сујеверју.

Данас је на место вере ступила просвета као једино срество, којим се још може у људима створити убеђење о поштовању не само својих, већ и туђих права. Узрок зашто просвета у овоме не показује ванредан успех, ваља тражити у незгодном уређењу људскога друштва. Докле се год не пречисте и не уреде заплетени међудржавни и међународни односи, дотле ће свака држава морати у своме грађанству подржавати свирепи дух убијања, јер ни једној држави, према садашњем друштвеном склопу, не би користила она војска, у којој сваки војник сматра за грех убити човека, ма то било по дозволи и заповести државне власти. Државе су још упућене да у једном правцу сузбијају убиства, а у другом да своје поданике спремају да у случају потребе буду што савршенији у убијању људи. Што се год на пољу међународног права буде постизавао напреднији развитак, све ће се више међународни заплети решавати мирним путем, а избегаваће се ратови, који нису данас ништа друго. до свирепи из доба варварства преостали обичаји решавања спорова насилним путем. Просвета ће прокрчити пут на ком ће међународно право доћи до свога савршенства и тада ће људско друштво моћи сву своју пажњу обратити на то, да припитоми човечију нарав, одвраћајући од њега нагон за чињење зла. Држава тада неће имати потребе да у својим поданицима одржава нагон за убијање као сакривену снагу, која се у потребним приликама мора појавити. Из друштва ће се тиме уклонити један покретач за чињење зла, просвети остаће уравњено поље за ширење морала, а држава моћи ће сву своју снагу уложити на уређење социјалних односа

Побуде са којих појединац чини зла дела, веома су разнолике. Наука о кривичном праву изучавајући те побуде, оцењује величину

кривице при сваком недозвољеном делу. Да би се неко дело могло сматрати за недозвољено, нужно је да се оно, као таково огласи, да се у напред знаде када и под којим приликама може то недозвољено дело бити кажњиво и како се оно може казнити. Разлагање овог спада у круг науке о кривичном праву. Онај део науке о кривичном праву, који означава која су дела у држави оглашена као кривична, који разлаже суштаствене саставне делове појединих кривичних дела и који показује какву и колику казну треба примењивати на учиниоца кривичног дела, зове се особени део кривичног права. О реду по коме ваља расправљати кривична дела, постоје разна мишљења и међу научницима и међу законодавцима. Многи научници полазе са гледишта, да држава постоји ради човека, па на првом месту говоре о кривичним делима, којима се вређају права појединца, за тим прелазе на дела, која су управљена противу државе, после на дела којима се напада вера и на послетку на дела, којима се вређа јавни морал. Други научници сматрају да су држава, вера и морал оне неизбежне везе, које човека одржавају, па за то на првом месту говоре о кривичним делима, којима се напада на државу, а на послетку расправљају кривична дела, којима се вређа право појединца. У овом делу придржаваћемо се првог гледишта и поделићемо ово дело овако:

1. У првом делу говорићемо о крив. делима, којима се ништи или вређа право појединца. У томе делу расправљаћемо: 1) убиства, 2) повреде тела, 3) противправно лишење слободе, 4) повреде части и 5) повреде имовине и имовних права.

2. У другом делу расправљаћемо кривична дела, која су управљена противу државе.

3. У трећем делу изложићемо кривична дела, којима се напада на веру.

4. А у четвртом делу биће реч о кривичним делима, којима се вређа морал.

ПРВИ ДЕО

КРИВИЧНА ДЕЛА КОЈИМА СЕ НИШТИ ИЛИ ВРЕЂА ПРАВО ПОЈЕДИНЦА

I ГЛАВА

КРИВИЧНА ДЕЛА УПРАВЉЕНА ПРОТИВУ ЧОВЕЧИЈЕГ ЖИВОТА

ПРВИ ОДСЕК О УБИСТВУ У ОПШТЕ [1]

§ 1. Појам убиства

Убиство је свака незаконита радња или нерадња, којом се другом човеку одузима живот. Природно право човека на живот запо-

[1]) Одсек о убиству разрадио је писац у неколико према својој правничкој студији, коју је штампао у подлиску „Новог Београдског Дневника" од 1885. год.

чиње рођењем, траје докле год човек живи, а престаје природном смрћу. Свака насилна радња или нерадња, којом се човеку ништи или вређа право на живот, мора се сматрати као напад на ово природом дато право, и људско друштво дужно је да спречава овакe нападе. Начин и срество, којим се одузима неком човеку живот, ни у колико не утиче на појам убиства. Да би убиство постојало као кривично дело, нужно је:

а) да постоји способан предмет, према коме се може извршити убиство; и

б) незаконита радња или нерадња људска, којом је дело извршено.

§ 2. О предмету убиства

Предмет способан за убиство може бити само жив човек; дакле неко човеком рођено биће са карактерним знацима човека, које је у часу убиства било још у животу. На способност предмета ни у колико не утиче пол убијеног човека, као ни то, што је убијени био тек рођен или што је био тешко оболео или већ био при издисању. Човек стекав право на живот природним процесом рођења, по правилу треба то право да губи природном смрћу. Сарадња људска, којом се човеку задаје смрт, сматра се за дозвољено дело само онде, где је законодавац то наредио. При убиству, као кривичном делу, доказује се способност предмета тиме, што је убијени човек у часу убиства још био жив. Извесност да ће неко умрети за неколико тренутака, не чини предмет убиства неспособним, јер овака претпоставка учиниочева не може да га овласти, да некоме лицу одузме право на живот, ма то право према природном току не трајало дуже од секунда. Овака претпоставка не може никоме дати право на убиство и ако се она оснива на извесности.

Питање да ли може извесност смрти при убиству, за окривљеног служити као олакшавајућа околност, расправљано је у два правца. Једни тврде да може, а други да не може. Ово друго мишљење правилније је, јер одговара више основним појмовима о природним правима човековим. Ако стручњаци изјаве да болеснику преостаје само неко кратко време за живот, онда је и то кратко време живота исто онако природно право човека, као и свако друго дуже време, које преостаје здравоме човеку. Исто је тако и код оног човека, који је извршном пресудом осуђен на смрт. И његово право на живот траје све до оног тренутка, докле му га законом позвана власт, по прописаним правилима не одузме. Претпоставке оних научника, који тврде да овакав случај ваља узети за олакшавајућу околност, потире се са другом основанијом претпоставком, да и призната извес-

ност о наступању смрти, не мора у сваком случају да се испуни. Много се пута и сами стручњаци преваре, јер се дешава да болесник, коме је живот оглашен као изгубљен, оздрави. Тако исто ни извршна пресуда, којом је ко осуђен на смрт, не може да искључи могућност, да ће осуђени у последњем часу бити помилован. Неспособност за живот не може дакле бити ни оправдавајућа ни олакшавајућа околност. Једини се изузетак од овог општег правила може дозволити код убиства новорођеног детета, за које се по убиству докаже да је било неспособно за живот. Код новорођене деца наука је констатовала, да постоје случајеви где је дете неспособно да самостално продужи живот. Оно је живело док беше у вези са матерњом утробом, али са престанком те везе наступила је апсолутна немогућност опстанка. Но неспособност новорођчета да продужи самосталан живот, не може се свагда предвидети, већ се она констатује тек по смрти. За то ни ова неспособност не даје овлашћење за убиство, и не може бити оправдајућа околност која казну ублажава, правдајући ово непобитним фактом, да је овако дете самим рођењем изазвало смрт.

Кад предмет убиства може бити само жив човек, онда излази ово:

а) *Убиство као кривично дело не може се извршити према животињи.* Убијање животиње може бити само оштета нечије имовине. У старој римској држави сматрало се и убиство роба за оштету нечијег имања.

б) *Убиство се не може извршити према човечијем лешу.* Мртво тело не може бити предмет убиства, јер се никоме не одузима живот. Питање да ли се може сматрати за убиство, кад ко пуца на човечији леш, држећи да је човек жив, расправља се међу научницима различито. Једни доказују да у овом случају постоји покушај убиства, јер је намера учиниочева управљена на убиство, а околност што је тај човек већ био мртав, равна је са оном околношћу, са које се намеравано и извршено дело претвара у покушај. Мишљење је ово грешно, јер се извршеном радњом према човечијем лешу не може више ни поништавати ни врећати живот. Овако дело дакле не може бити ни покушај убиства, али може да образује неко са свим засебно недозвољено дело.

в) *Убиство се не може извршити према нерођеном зачетку.* Зачедак у матерњој утроби нема засебан живот, он се не може до рођења сматрати за личност и за то је неспособан предмет за убиство. Поништавање таког зачетка сачињава кривично дело засебне врсте.

г) *Предмет убиства не може бити нагрђен пород човечији, који нема карактерне знаке човечије.* Такав се пород зове наказа (monstrum) и он се не може сматрати за човека, ма да га је човек родио. Убиство таког порода није кажњиво дело. Оно се не може у нас казнити, јер у кривичном закону нашем нема прописа о кажњавању овог дела, а не може се подвести под појам убиства човека, јер монструм није човек. Но како се може десити да је човечији пород јако након, а ипак да пород не буде монструм, то се не може дозволити да се накажен пород умори, док стручни људи не изјаве да је пород наказа, коју ваља поништити, и док се за то не добије дозвола од надлежне власти. Може се десити, да мати убије своје наказано новорођено дете, држећи да је оно монструм, а у самој ствари није. Овакав случај расправиће се у нас по претпоследњем одељку § 164. с обзиром на олакшавајуће околности из тач. 1. и 2. §. 59. крив. закона.

§ 3. О радњи или нерадњи којом се врши убиство.

Радња или нерадња, којом се врши убиство мора бити тек да је она постала узрок смрти неког лица. Радња којом се врши убиство може бити или физичка или интелектуална. Физичка радња састоји се у насилном разоравању спољних или унутарњих животних органа. Овамо долази убијање пуцањем, ударом, бодењем, спаљивањем давлењем, тровањем и т. д. Под интелектуалном радњом разуме се она умна радња, која без физичке сарадње учиниоца проузрокује смрт оног лица, против кога је та радња управљена. У оваким приликама учинилац не врши никакву физичку радњу, но ову увек врши неко други, који по закону не одговара за убиство. Овакви су случајеви намерно лажно оптуживање и сведочење против неког лица, које је окривљено за онако крив. дело, које се казни смрћу у цели, да окривљени буде осуђен на смрт; или хотично упрепашћење или плашња, услед чега се преплашени сам убије. Да ли се може и интелектуална радња уврстити у радње, којима се врши убиство; о томе постоје у правној науци два супротна мњења. Једни научници тврде, да се интелектуалном радњом проузрокована смрт неког лица не може квалификовати као убиство, јер у првом случају кад је ко лажно оптужен или се против њега лажно сведочило, па услед тога по пресуди судској буде лишен живота, тада се дело не може квалификовати као убиство, већ као лажно оптужење или лажно сведочанство; а ако се преплашени сам убио, убилачка се радња не може приписати оном, који је извршио плашњу, јер се за то преплашени није морао убити. Други научници противног су мишљења и њихово је мишљење правилније. Намеравано лажно опту-

жење и сведочење, услед чега је оптужени по судској пресуди невино лишен живота, као и хотимично упрепашћивање, спадају у ред позитивних радња, којима се исто тако може проузроковати нечија смрт, као и са другим врстама позитивне радње. Судска пресуда, по којој је неко лишен живота, мора се оснивати на доказима, а ко ове доказе лажно прибави, постаје виновник осуде. Изречена смртна пресуда, као и извршење те пресуде, не могу бити узрок са кога осуђени губи живот. Он тај узрок ствара само са учињеним кривичним делом, а ако учинилац није учинио казнимо дело, онда узрок ствара неко други лажним оптужењем и сведочењем. У колико је то лажно оптужење и сведочење намерно учињено, у толико је оно као интелектуална радња постала узрок, са кога је лажно оптужени лишен живота. Ово се дакле не може квалификовати као лажно оптужење, лажно сведочење или кривоклетство, ма да се у законицима као таково кажњава. Намера кривоклетника и лажно оптужујућег управљена је на то, да оптужени буде осуђен на смрт, дакле да буде убијен; само што саму радњу око убијања не врше они, који оптужују и сведоче, већ власт на основу њиховог интелектуалног рада. При сваком убиству крајња је цељ учиниоца, да неком одузме живот. Онај, који пушком неког гађа, који кога ножем прободе, у воду или у ватру баци или отровом трује, иде исто тако на одузимање живота оном човеку, кога је изабрао за жртву свог дела, као и онај, који је за начин убиства изабрао лажно оптужење и лажно сведочење. Разуме се, да ће и овде само онда бити дело свршено, ако оптужени буде судом осуђен на смрт, и ако је пресуда извршена, јер у противном дело се претвара у покушај убиства. Наш законодавац ово дело не увршћује у убиство. но у кривоклетство, али одређује за овакав случај исто тако строгу казну као и за убиство. У тачци 3. § 268. крив. законика наш законодавац наређује:

„ако је оптужени са свим невин, или у оном случају, кад је он врло малу казну заслужио, због лажног сведочанства заклетога, на смрт осуђен и убијен, онда да се кривоклетник казни:

а) смрћу, ако је кривоклетник са знањем сведочио и у намери, да оптужени на саму смрт осуђен и убијен буде.

б) у другим случајима робијом од десет до двадесет година.

(Наставиће се)

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Millet René: **La Serbie,** *economique et commerciale.* Paris. Berger-Levrault et Cie (5. Rue des Beaux-Arts) 1889. 8° X. 348. с две карте и аналитичним прегледом.

Не давно је у једној од главнијих европских престоница умр'о један наш грађанин, оставивши за собом скромну радњу с приличним имањем. Како је као самац живео и водио своју радњу, по смрти је његовој предузео некакав бивши му помоћник и зналац, и продужио је као сопствену, или бар као прави наследник покојников. Међу тим је овај оставио блиских сродника у Србији, и то у врло оскудном стању.

Кад су неки од наших поданика, који у поменутом граду живе, отишли код поменутог нашег посланика и молили га, да се он заузме, да се ствари око наслеђа уреде и да прави наследници — српски поданици — добију своје право, онда им је дотични г. министар одговорио, *да то није његов посао,* и да њега влада за то није поставила за посланика, па је молиоце упутио на нашег тамошњег консула, који нити је наш поданик, нити ће баш и срцем и осећајима припадати Србији и Српству.

Било би и вредно и занимљиво испитати представнике нашег дипломатског тела (и оне, који су на путу да то постану), шта они управо сматрају за свој задатак. Њихови би одговори били сигурно врло интересантан предмет студије, и ако смо тврдо уверени, да они никога не би могли задовољити. Ово уверење није какво предубеђење против чиновника наших посланстава, већ је оновано на њиховом досадашњем нераду. Да ли су они баш за све ово криви или ту има још чије кривице? — Ми овде не можемо испитивати, јер то није задатак ових редова. Али да на том пољу стојимо страшно рђаво, нико порећи неће. На жалост, зло наше и јесте баш у томе, што ми сви увиђамо наше мане, па у потпуном источњачком немару слежемо само раменима, остављајући неком слепом провиђењу, да оно „кад му се усхте“ исправи и побољша стање ствари. Прегни, говори и вичи, колико те грло доноси. Ми у првом тренутку слушамо, одушевимо се, па се у маху охладимо, као плехане пећи, а какав старац нам дошаптава: „Не исправи ти криву Дрину“. Кад би читалац могао да се удуби у смисао, кад би могао да прозре у шупљину ове фразе, па кад би проценио зли уплив, који је она често

вршила, онда би тек могао појмити и проценити њену сатанску вредност, њену заразну снагу. Почните најмању поправку најобичнијих ствари, и ваш ће вам сусед довикнути: „Не исправи ти криву Дрину.“ Чудна, психолошки необјашњива појава. једна жица, коју су само Турци могли унети у душевни организам нашега народа. Јест, али дођоше браћа, па „исправише криву Дрину“, и то са свим обично. Исправише они криву Дрину, видеше и починише још много ствари, а ми „безбели“, по најлак идемо старим путевима, живимо и радимо на стари начин и бистримо вишу политику.

Ако ко год данас, у добу политичких преображаја и партиске делателности, у тренутку у коме се пречишћавају текући рачуни, кад треба све силе употребити на то, да се Петар изабере, те да по томе Павле буде унапређен, — ако уз све то ко год успе, да чита „Књижевни преглед“ у „Отаџбини“, онда га молимо, да том приликом стави на расположење овим редовима не само своје очи, већ и свој мозак. Само ће у том случају бити у стању, да доведе у везу ово неколико речи с оним, што има да се каже о књизи, чији је наслов горе исписан.

* * *

С приказом саме књиге ћемо бити кратки. Но то не с тога, што би у њој било мало материјала за приказивање. На против: кад би могли потпуно да одговоримо својој дужности, кад би т. ј. истакли све, што се доброга у књизи налази, онда би тиме могли напунити бар половину ове свеске, јер би често морали просто преписивати по читаве стране, не изостављајући ни ижице. Ми то из више разлога не можемо чинити. То би у осталом био прилично узалудан посао, јер се листови „Књижевног прегледа“, често за читаву годину и не исецају, а најмање онда, кад је реч о каквој страној књизи, чијег писца не познајемо, те коме се не можемо насменути, ако му критичар што замери. Али читао ко ове редове или не, ми не можемо *нити смемо* пропустити, да не изнесемо пут и начин, како је уважени г. писац писао своју књигу.

Читалац не треба да заборави, да је наш писац био посланик и заступник француске републике на нашем двору сад је у истом положају и ако унапређен класом у Норвешкој), и да је своју књигу писао као такав, поред све политике, о коју је имао да разбија главу. Највећи део је и црпљен из званичних извештаја, које је у току времена слао својој влади.

Осим додатка, у коме су скупљене најважније одредбе из трговачких уговора, које је наша држава закључила у последње време са појединим државама, књига се у главном дели на два дела. Писац

у првоме говори о ономе шта се из Србије износи и што би се могло увозити у Француску, а у другоме о ономе, што се у Србију уноси, и што би према томе могла Француска код нас увозити. Говорећи о над — и подземном богатству наше земље он изводи на једноме месту (стр. 26—27): „Подземно је богатство у Србији много веће но надземно, и ако је много занемареније. И ако је за прибирање земљорадничког богатства потребно више радних руку, више труда, воље и техничког знања; ако данашња производња на овом пољу не представља ни двадесети део онога, што ће се у будуће производити, шта онда да се рекне о подземном богатству? Јер од трговине с металима нема у Србији скоро ни спомена. Зар се економско стање ове земље неће са свим изменити оног дана, кад стручна рука отвори оне рудне жице, које је турско варварство позатварало? Зар се око ових рудника неће приметити нагомилавање и намножавање становништва, као што се то већ виђало у старије време? Па зар овај индустријски покрет, који ће васпоставити капитал, неће опет са своје стране благотворно утицати на народно благостање, па и на саму пољопривреду? Зар неће будући век видети на балканском трополу преображај, сличан ономе, коме је калифорнија била позорница, кад су рудари почели да обрађују земљу и да богате руднике унапређују и земљорадњу?“ — Дао би бог, да се слутње пишчеве испуне! А оне ће се сигурно и испунити. Питање је само у томе, да ли ћемо ми, да ли ће *Срби* сићи у утробу мајке земље, наше миле отаџбине, и од труда вадити богатство, или ће они тај посао оставити другима. Решење тога питања има да изврши наше и следеће поколење. Не изврши ли се тај посао благовремено, онда ће и овде доћи други да исправљају „криву Дрину“, други ће се користити и богатити, а ми ћемо бити туђи измећари. С највећом пажњом, с преданошћу. за коју ћемо му ми увек бити благодарни, проучио је писац наше земно и радно богатство. Одељак о извозу завршује он следећим лепим речима (стр. 154—155): „Ми би сигурно били пропустили наш циљ, вели он, кад до сад речено не би било у стању да покаже, да је Србија, која је данас још сиромашна с тога, што је живела усамљена и одвојена од осталог света, да је ова земља, коју је природа обдарила најлепшим даровима, и да ће она моћи ако *усхте* постати једног дана Белгија балканскога трополља. Ма како било и ма шта се десило, она је позвана да игра велику улогу у промету, који има да се врши између средиземнога мора и средње и северне Европе.“

У колико народ српски и српска држава имају да буду благодарни писцу на овом првом делу његове књиге, из кога се јасно види, да европски трговци и поред свег нашег нерада имају још

доста робе, којом се понајбоље у Србији могу снабдети, и коме је био циљ, да француског трговца упозна нарочито с нашим сировинама, у толико је други део за нас много важнији, и то из више разлога. Из овога дела ми видимо прво, какво је страшно надмоћије Аустрија играла над нама до сад у погледу како увоза тако и извоза. Ово убитачно дејство ће се продужити све дотле, док се не успе, да се цене подвоза на линији Београд-Солун или бар Ниш-Солун што већма смање. Кад наши производи једном изиђу на море, онда им је отворен цео свет, и сопственици ће их упућивати тамо, од куда буду ишчекивали највећу добит. Нас је Аустрија у овом погледу до сад убијала. Кад је имала на пијаци довољно ма које домаће робе, онда она не само што нас није пуштала да на њено земљиште уносимо наше сировине, већ нам је стајала на пут и онда, кад смо ми само хтели да их пронесемо преко њеног земљишта, те да их тако изнесемо на стране пијаце. Она је за то увек нашла формалну заштиту у уговорима, а рачун је био већ и сувише чист: не дајући нашој роби да дође до европских пијаца, она је тако подизала цену својој. Од сад се то већ неће чинити, или бар не у оној мери, у којој се до сад практиковало. — Друго, што из овога изврсног дела видимо и што нас страшно поражује и у бригу баца, то је детињско мајмунисање с једне и нерад с друге стране, који прете да постану нераздвојном цртом нашег народа, нарочито његове интелигенције. Како иначе да објаснимо себи страшни факат, да је сума од 454.840 динара, коју смо год. 1879. издали за готово одело са стране порасла на 963.680, дин. у 1882. на *5,592.693* дин. у 1886. год.! Уз то не треба заборавити, да велики део одела прелази у Србију, нарочито из Земуна са свим непримећен. Иначе би ова сума била сигурно још бар за један милион већа. Страшна истина, коју још већма зацрњује факат, да смо ми 1887. унели цигаља и ћерамида са стране за суму од 127.178 динара, а шта тек да рекнемо о кожама и другим прерађевинама!? Ми не умемо да радимо — а то још није несрећа; она лежи у томе, што ми нећемо да учимо. Наша се највећа господа хвале тиме, да им је одело прављено у Бечу, а кад се људске слабости на ум узму, онда се нико неће чудити томе, да млађи овде подражавају старијима више но у многом другом обзиру. Како смо потерали, неће бити никакво чудо, ако дочекамо да једног дана шиљемо до у Земун брашно, па да чекамо да нам се отуда пошље хлеб. На што би јели хлеб, који је у Београду печен, кад је већма у моди јести земунске, пештанске или бечке „векне". — Но главно, чему нас је ова лепа књига научила, то је пут, којим је уважени писац дошао до целог обилатог материјала, који се налази збијен у овој књизи, и начин како је

писао своју књигу. И кад би ми имали неку власт (као што је по богу немамо), онда би изрично наредили свима представницима наше дипломатске струке, да добро изуче ову књигу, па би, шта више, захтевали, да нам из ње полажу и испит. Писац је поред све тешкоће, коју незнање језика собом неизбежно доноси, чинио све могуће да дозна, шта се у Србији, како и на који начин троши; откуд што долази; шта се из Србије, куда, како и у коликој мери износи. Па се чак није ни на овом зауставио, већ је свуда, где је требало, дао врло добре савете. Препреке, с којима је имао да се бори, па према томе и потпуну заслугу дела може проценити само онај, који пажљиво и с разумевањем прочита целу књигу, при чему ваља посветити особиту пажњу бројевима, који нај јасније говоре и најстрашније поражавају.

* * *

„Човек не може себи представити наивност писања, које смо ми добијали од појединих (француских) трговаца, вели писац. Прво још може како-тако проћи; у њему се стављају општа питања. У другом се најчешће пита: да ли ми ујемчавамо успех предузећа и тражи се да ми јемствујемо за част овог или оног трговца. У трећем се позивамо, да сами предузмемо управу над отпочетим послом, и само би још требало да се од нас захтева, да и ми уложимо што и у главницу. Ако се у нашем одговору одрекнемо части таквог удружења, онда тако одбијени предузимач остаје уверен, да ни један консул, ни један дипломата не врши свесно своју дужност.“ Читалац треба да види, шта и колико представник једне велике силе ради према сваком поједином грађанину своје земље. Наш дипломата би се ту са свим друкче понашао. Он не би ни на прво писмо никако ни одговорио, или ако би то и учинио, онда би одговор гласио: „То није мој посао. Ја за то нисам послат овамо. Обратите се консулу или каквој трговачкој агенцији.“ Али се наша господа дипломати страшно варају. И њихово је варање тим веће, што су *баш наши*, јер данашњи представници малих држава сигурно не руководе европском политиком. Нити то може бити, нити то ко год у осталом од њих ишчекује. Па шта треба они да раде поред оно неколико вечера, на које треба да присуствују и оно мало пасоша. што има да се прегледа? Шта треба да раде? — томе их може врло добро поучити књига г. Милевљева, кад већ то до сад нису знали. Ми велимо: нису знали, и тиме мислимо једино да их извинимо за пасивност, која би била стидна и за сваку осуду, кад би била свесна. Да, господо дипломате, нарочито ви на западу, ако желите добра овој земљи, онда сиђите с Олимпа, па поред политике погле-

дајте мало шта се и на пољу трговине и индустрије за ову јадну земљу учинити може. Ако је посао дипломације господственији, финији и величанственији, рад је за индустријски и економски бољитак наше земље, ако ништа више, а оно бар кориснији, а ви ћете дозволити, да ми у данашњем материјалистичком XIX веку хоћемо од вас да имамо и мало користи.

* * *

Кад би наш слаби глас могао допрети до ушију нашега г. министра иностраних дела, онда би му ми уз приказ ове одличне књиге приложили учтиву молбу, да нареди свима *бар млађим* чиновницима свог подручја, да је добро проуче, е да би бар они међу њима, који се при посланствима налазе, извукли из ње поуку, која би била на корист нашој отаџбини.[1]) Но не само они, већ и сваки онај, који зна лепи француски језик, требао би да прочита ову књигу, коју је писао не само стручњак, већ у исто време и истинити пријатељ нашега народа. „Српски је народ обдарен, вели уважени г. писац своје књиге (стр. VIII и IX) дивним особинама, и ако много трпи од политике. Од свих старијих европских држава, Србија је уз Швајцарску једина, која својим границама не допире до мора. За њу је то велико зло, јер она није у стању, да сваке године привлачи к себи велики број странаца, и да своје брђане претвара у гостионичаре. Европа не долази у њу да тражи њена блага, а она нема морских путова, који су спас сиромашних земаља, као што су Грчка и Норвешка.... С тога ми (Французи) треба да идемо у Србију. Она чини средиште балканском тропољу, чији се путови укрштају у Нишу.“ Ако је Србија „si sympathique aux Français“, г. Миле може бити уверен, да ми не мање волимо његову славну отаџбину, и да се увек са задовољством дивимо великим напретцима, које она у сваком погледу достиже. Његово одлично дело ће само појачати узајамне симпатије на заједничку корист.

21.—VIII. (2.—IX) 1889.
Париз.

Д-р Мил. Р. Веснић.

---

[1]) У истом смислу би се могло препоручити и дело бившег белгиског посланика на нашем двору г. Емила de Borchgrave-а: *La Serbie* administrative, économique et commerciale. Bruxelles 1883. У колико се сећамо, ова се књига може у Београду лако добити у књижари П. Ћурчића. То што је књига г. де Боргрављева старија по времену, не одузима јој вредност, нарочито ни с тога, што је њен обим шири, јер у њој има изложених ствари, које г. Миле и не додирује.

„БРАНИЧ СРПСКОГА ЈЕЗИКА“

написао

ЈОВ. ЖИВАНОВИЋ

II.

Одговор г. г. Јов. Живановићу и Рад. Врховцу.[1]

„...прије свега ваља знати и добро се разумијевати у „оно“, о чему се пише“.

Рад. Врховац. „Јав.“ бр. 25. стр. 399.

(Свршетак)

Г. Вр. је пошао и даље.

15. Ја сам рекао да не треба сад брисати из језика речи које су постале од *слово*=реч, јер је то значење било некад и у српском, као што се види из речи Словац, Словић а нарочито из речи *прословити*=проговорити. Г. Вр. пита: „А од куд г. С. тако на један пут знаде, „првобитно“ значење тијех ријечи? То је семасиологија и ту се ваља добро обути, ако нам је да се упуштамо у тумачења. Г. С. није ништа доказао ни са ријечју *прословити*. То је само пренесено значење са ријечи слово у значењу, како је у српском језику“. Њему није довољно што данас у свима словенским језицима *слово* значи *реч*, што је то значење било пре него што су Словени и зазнали за Buchstabe (Искони бѣаше слово. зоогр.), и што се напослетку, и у старим српским споменицама *слово* налази у значењу *реч*, него ми се смеје што ја тврдим да је првобитно значење *реч*, а не Buchstabe. Само за то што данас у срп. слово значи Buchstabe, он хоће овим млађим и очевидно пренесеним значењем да тумачи *прословити* итд. Ово је нов метод у науци. Мене ово веома потсећа на оно да је *ајмокац* српска реч и да су од ње Немци направили своју Eingemachtes.

16. Међу ситнице за које се хватао г. Ж. критикујући г. * долази и реч *спор*. Он је рекао да је руска, а ја сам казао да може бити и ст. слов. и српска итд., да је не треба без невоље гонити из наше књижевности, и да ми лепше изгледа казати *спорно* него *парбено* питање. Овде ми г. Вр. у неколико даје за право али вели: „могла би бити (и српска), али шта ћемо кад је нема у српском? Ми имадемо од тога коријена а по значењу сличне: *расира, парба*, и од овог пошљедњег са свијем је на месту придјев *парбен*. Што г. С. налази, да је лепше казати „*спорно* питањо“ него „парбено питање“, то је што друго, јер то је дочиста филолошки разлог (?!)

И Светићу се много што шта чинило љепшим од онога, што су Вук и Даничић учили". — Е Бога ми се с овим господином не може изаћи на крај. „Е, али шта ћемо кад нема у српском" ни *парбен*, него га је — истина правилно — направио г. Ж. г. Вр. не трпи у српском реч *спор* за што је нема у нар. говору (у Вука), а која је већ ушла у књижевност, и ништа јој не смета да остане, а допушта г. Ж-ћу да гради придев *парбен*, који се такође у народу не говори. „У њега у опће не одлучује и какво начело у тијем стварима, него онако по „густу"" („Јавор" стр. 398). Дивна му је она паралела са Светићем и Вуком.

17. Г. Ж. је тврдио да је *строг* руска реч, и да српски треба да гласи *сраг* (као и што он пише у „Колу" бр. 14). Ја сам рекао да се г. Ж. овде затрчао, и упутио га на Микл. Etym. Wörteb. из кога би видео да *строг* није руско него пољско и да би руски било *сторог;* а за српско *сраг* казао сам да би према томе и *стража* требало да гласи сража, јер су обадве од истог корена *serg*, па кад је у једној уметнуто *т*, за што да не уметнемо — кад је већ кујемо — и у другу. Г. Вр. вели да сам се овде ја врло затрчао, а не г. Ж., и да би и у српском као и у ст. слов. могло да гласи *сраг* (без уметнутога *т*). Он се овде позива на ст. слов. језик у коме се заиста без *т* налази, а мало пре код речи *слово* не ће да чује за њено значење у другим слов. језицима, него се држи само српског, и то данашњег српског. Овако мора да чини човек у кога „у опће не одлучује никакво начело у тијем стварима, него" само хоће да брани све што је рекао г. Ж. Даље рекао је г Ж. „....јер *строг* исто је тако, као кад би *головá* употребили место *глава* или *корова* место *крава* или још боље *кровь* место крв". Г. Вр. признаје да те речи ту не пристају али хоће и овде да извуче г. Ж-ћа говорећи: „г. Ж. свакако није хтио тијем показати на сличност по постанку између тијех ријечи, него само изнијети руску форму." Ама, за Бога, руски је „форма" *сторог* или *сорог*, а не *строг*, а *кровь* нема никаква посла с овим (а он је још додао „или још боље *кровъ* место *крв*), и он је то све помешао заједно. „Најпосле — продужује даље г. Вр. — ово би било друго (тек друго!) мјесто гдје г. С. има право али није било *„нуђе"*, са двије или три (само 2—3!) омашке у споредније доказима, лаћати се *онако нискога начина*, какав нађосмо у реферату г. С-ћа". А какав је то низак начин? Ја сам рекао: „Овим је показао крајње неразумевање постанка разних руских *о*, што се ни коме мањем, а камо ли г. Ж-ћу не може опростити." Зар је то нешто „ниско"?. Или би може бити г. Вр. хтео да га за оваке глупости похвалим?!.

18. Код речи *тумачити* г. Вр. вели: „Главно је, да у ст. сл. имаде ријеч *тльмачь* и према томе мора глагол у српском гласити: тумачити, а то је и г. Ж. показао, прије него што је и загледао у Микл. Etym. Wört.“ — А зар ја нисам рекао: „Г. Ж. вели да је *тумачити* боље од *толмачити* и толковати, и има право“. („Отаџбина“ стр. 281). Али г. Ж. се није хтео тиме задовољити; не ће он да само „онима, који се научно не могу помоћи, отвори очи у познавању својега језика“ („Јавор“ 399), него хоће још и да покаже откуда је то дошло, хоће да буде прави научни филолог. Ту није хтео да отвори Миклошића и да испише историју те речи, него говори онако „на памет“, „а о оваквим се стварима не може више тако говорити“. (О срп. јез. стр. 39), јер онда излазе глупости.

Г. Вр. би много боље учинио, да је преко овога мȗком прешао као и г. Ж., слабу му услугу овако чини, нагонећи ме да још једном говорим о овако грубим погрешкама његовим.

19. Са свим је на ово налик и примедба г. Вр-ца за *леност*.

20. Код облика *не ћу* г. Вр. вели: „Уз пут нам је само још то додати, да н. пр. *нѐћеш* није по акценту постало директно од *не хȍћеш*. Разумије ли то г. С.“? Мени се чини да ћу погодити шта је мислио г. Вр. Као год што јужном *лиј̀епо* одговара источно лѐпо (леѐпо), тако и *не хȍћу* одговара нѐћу (неѐћу). Али јужном *лȉјепо* одговара источно лȇпо (лȅепо), те и код *не хȍћеш* морало је прво постати *нȅ хоћеш*, *нȅећеш*, *нȇћеш*. Ако је г. Вр. ово мислио, вара се. И ако он вели да ја не знам српски акценат, опет тврдим да је *нȇћеш* по акценту директно постао од *не хȍћеш*.

Али то је споредно, главно је што г. Вр. даље о овоме вели и чиме се грдно обрукао. *Да не ћу* ваља писати растављено, г. Ж. наводи старе наше споменике, а ја сам му рекао, да то није никакав доказ, јер „је те споменике издао Миклошић, али одвајање речи и интерпункција је његова ствар, а не онога, ко је писао споменик. Ваља да не ће г. Ж. хтети изводити ортографска правила из старих писаних споменика“. („Отаџбина“ стр. 282). А слушајте сад г. Вр-ца: „Г. С. доиста не мисли кад пише, што смо се и иначе увјерили; *осим тога подмеће овдје несавјесност Миклошићу, кад вели, да је одвајање ријечи у споменицима „његова ствар“*. Г. С. показује свеком приликом, колико му вриједи метод у науци“. Овде г. Вр. излази пред нас у свој умној наготи својој; ту се најјасније огледа како он нимало не разуме ствари о којима пише. Има људи, који воле да се умешају у разговор, и ако не разумеју ништа о ономе, о чему се говори, али да се ко умеша јавно у полемику, без спреме за то, то је реткост. Г. Вр. је та ретка појава. Он не само није видео никакав стари рукопис, него није ни читао ни једно издање

старих споменика. Да је отворио ма какво и ма чије издање, нашао би одмах у предговору да сваки издавач говори о начину издања тога споменика. Нека отвори Пуцићеве „Споменике“, па ће видети шта су то рукописи, јер тамо има по један „факсимил“, а из предговора Микл. Mon. serb. или ма ког другог издања, научиће се како сд ти споменици издају, те не ће — да се послужим изразом г. Ж-ћа — трабуњати и булазнити којешта. Како се ово слаже са оним његовим: „али прије свега ваља знати и добро се разумијевати у оно о чему се пише“?

21. Г. Ж. вели на једном месту: „Ја сам у својим белешкама нашао један имперфекат, који је по аналогији аориста постао, и који није забележен ни у „Облицима српским“ од Ђ. Даничића“. На то сам му рекао да је безобразно тражити од Даничића, да у књигу, коју је написао 1863 унесе облике из књиге, која је изашла 1866 године. Г. Вр. то брани овако: „у тачци 22 пребацује, управо подмеће (опет!) г. референат неблагодарност г. Ж-ћу према Даничићу. Тиче се овдје једног облика, који г. Ж., како вели, није нашао ни у Данич. „Облицима“. Зар г. С., кад би нашао таково што, не би споменуо, да нема у Даничићу, и зар би то била неблагодарност према Даничићу? (Би, али би додао да Дан. није ни могао то забележити, јер није било познато онда, кад је он писао). Друго, зар „Облици“ нијесу дочекали више издања (али та издања нису поправљана него само прештампавана), па све то на страну, зар тај облик мора долазити само у „Срп. нар. пјесмама из Херцеговине? (а где га је још нашао г. Ж.?) Ето тако г. С., не знајући шта хоће“. — Свако је добро видео шта ја хоћу, само што не види или не ће да види г. Вр., него морам да се на то још враћам. Али ја то сад чиним и први и последњи пут, јер кад један „квази“-филолог ставља овако примедбе, сутра могу искочити десеторица других поштовалаца Г. Ж-ћа и написати стотину оваких примедаба, па шта би било са мном, кад би свакоме морао одговарати? Горе би ми било но Г. Ж-ћу што мора по девети пут да објашњава неком хрватском књижевнику за што се пише *тачка* а не *точка*. У место да приватним писмом упути тога господина, да чита што је пре тријестину година о томе писао г. Бошковић, и што је он у своме „Браничу“ преписао, но је сео и написао о томе нов чланак у „Колу“ бр. 20. Е, Бога ми ја толико слободног времена немам.

На том истом месту сам рекао да ми оно „налажење“ г. Ж-ћа мирише на крађу, јер је то исто нашао и наштампао раније Миклошић. То зна и г. Ж. па и ако доцније штампа своје, опет вели да је он „нашао“. Преко тога прелази мӯком г. Вр.

О осталоме г. Вр. није хтео говорити, јер „то су или неодлучене ствари, у којима г. Ж имаде своје мишљење, а „један Живановић“, радник од прије двадесет година, ваљда смије више и прије оно, што се каже у науци „мислити“, него г. Љуб. Стојановић — или су то само „густови“ г. референта, а de gustibus non est disputandum“.

Оно „мене“, онај осми падеж мн., оно „дубети“, оно „човечји“ итд., итд., све су то за г. Вр-ца неодлучене ствари, све су то моји „густови“.

Завршетак чланка је његова лична и приватна ствар, само заједно с њим и ја велим: „Вријеме је већ једном, крајње вријеме, да се у животу, у књижевној пракси употреби оно благо, што га досле вриједни трудбеници у томе послу сабираше и тумачише онако, како у науци ваља и требује“. И то треба да упамти и г. Вр. па да не пише више: „но“ (руски), „лежи несмисао“, „што је чини“ (немачки), да не пише „зна“ и „знаде“, „има“ и „имаде“; да не пише „схваћамо“,: „изузетци“; да не пише „ако погледа на завршетку реферата“, „са ријечу“, „у оно“; да не меша диалекте и не пише једном: „смијешним“ „једним“, „филолошким“ итд. а други пут „споредниjeм“, индојевропскијем“ итд. једном: „употријебити“, а други пут „употреби“, „оцени“, „најпосле“, „речи“, „погрешку“ „*увјек*“ итд. итд.

Не ћу да говорим ни о стилу којим су оба чланка написана. Боље ће бити да читаоци, који су их читали, сами о томе суде, него да им ја намећем *своје субјективно* мишљење.

Не ћу, на послетку, да се браним ни од оног правог подметања од њихове стране, да ја презриво гледам на Миклошића. Да они знају шта говоре и да разумеју оно о чему пишу, не би никад могли из мога говора извести онакав закључак, али овако: „опрости им, Боже“, — итд. Ко зна шта је старина Миклошић, наш „Altmeister“ у слов. филологији учинио, не може а да са дубоком поштом не изговара име његово. Где је то још било да се миш на лава натреса? Ако сам негде и рекао да ми се друго какво објашнење боље свиђа него М-ћево, нико нема права из тога изводити да ја презриво гледам на њега. Ако би на пр. неко данас рекао да у индојевропском прајезику нису била само три самогласника а *i u* и *y*, ко би за њ, смео рећи да он презриво гледа на Миклошића, ма да су његови „Гласови“ на тој основи израђени?

*

Ја сам готов са г. г. Ж. и Вр. али нада мном има још један судија, од кога ме је највише страх. Тај неумитни судија за сада

само хладно посматра препирку, али кад буде требало он ће проговорити и својим моћним гласом решити битку на једну или на другу страну. Та „непозната величина“ у науци о језику јесте главом уредник „Кола“ г. Данило Живаљевић.

У 15 и 16 бр. „Кола“ јављајући да је оштампан мој реферат додаје: „Ми никада нисмо били противни озбиљној критици, јер само у њој видимо напредак науке и књижевности. С тога и ми у нашим ступцима особиту пажњу поклањамо критици; али колико год одобравамо озбиљну критику, толико исто осуђујемо ону критику, која је из буди каквих разлога *тендициозна* (!), и којој је задатак да само напада. У оваку врсту критике, на жалост, спада и оцена проф. Љ. Стојановића. *Ми не ћемо, да доказујемо неоснованост саме оцене*, јер смо уступили реч г. Живановићу, а са своје ћемо стране додати само то да г. Стојановић својом оценом није запалио Живановићеву колибу.“ А у 19 броју јављајући за чланак г. Вр. у „Јавору“ вели: г. Рад. Врховац се зауставља готово на све замерке које је Стојановић учинио Живановићу, и доказује њихову неоснованост,“ и завршује реченицом г. Вр-ца коју смо ставили као мото овог одговора.

Како сам ја овој двојици одговорио, и како се на ову ствар не ћу више враћати, то ће сад г. Живаљевић сигурно „хтети да доказује неоснованост саме оцене“, и ја од тога стрепим, а ево за што. И ако је он исписао речи Врховчеве да треба прво знати оно о чему хоће да се пише, он се тога не ће моћи држати, јер ја имам право веома сумњати у његово знање о овоме, него ће морати решавати онако по „здравоме разуму“. Противу здравога разума се ја не могу борити, но му само велим: Аман, г, Живаљевићу, аман, силни господару! Ето сабље а ево ти главе! Буди милостив!

Љув. Стојановић

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Протекција, комедија у пет чинова. Написао г. Бран. Нушић.

Сећате се ваљда, да сам се био решио чекати да г. Нушић преради прво своју комедију, па да онда поведем разговор о њој; ја сам онда мислио да се она неће више ни представљати, док не добије нову форму. Међу тим од тога доба играна је она већ два пута, и синоћ, на истој представи, гледао сам је по други пут.

Како изгледа серија представа неће можда ту ни стати; г. Нушић пак има сад посла око друге драме своје. Моје чекање, као што видите, отегло би се вазда, ма да се повод за њ са свим смањио. С тога сам дакле по ново замолио г. Нушића за рукопис *Протекције* и, са љубазном готовошћу, којом ми га је први пут понудио, сад ми га је дао. Да ме читатељи *Отаџбине* извине што сам своје обећање прекршио — ово је доста, али да ми буду на том благодарни, рећи ћу им, да сам иначе имао опасну намеру забављати их *Лазаром* г. Цветића.

*

Био тако, тамо негде, у унутрашњости један председник суда по имену Аћим Кукић и имао жену Савету и ћер Јулку. Чичи било добро ту где је, живи се како се може, јер од како је почео служити, није се никуд одатле мрднуо: и канцелиста и архивар и писар и секретар и председник најзад, све ту па ту, за читавих четрдесет година, дошао младићем и дочекао седе власи. Али му не да никако мира ни покоја жена и ћи. Њима би се хтело у Београд, па окупиле Аћима: ама, за бога, помисли само са свим друкчији живот, калимегдан, позориште, касине, балови, параде, светковине, па стан на Теразијама, па Јулки учитељ за француски, па клавир, па — добра партија за мужа, а не којекакав трговац Јелисије, што смрди на „гас“ или онај писарчић Младен, што сад хоће да полаже адвокатски испит, и тражи Јулку, јер му се допала, кад јој је био учитељ. Шта ће Аћим? Седне, ма да за њега то није лак посао, и пише молбу за молбом министру. Угађа, сиромах што боље може, пази на запете, на „точке“, на „двојеточија“ (тако он то зове), али цео труд узалуд: министар баци у акта, како која молба дође. Е, не помаже ту више писати, ваља ићи лично г. министру и молити га. И у првом акту стижу њих троје у Београд код Аћимовог брата Манојла, бившег извршитеља општинског, и његове ћери Јованке.

Женске отишле у другу собу да се очисте од прашине и мало угладе, а два брата почињу разговор, о ком Аћим прво прича ово што сам ја вама до сад испричао, па онда развезе на дугачко и на широко: како мора сад овде писати молбу, јер ону, коју је код куће написао, био је слао преко слуге неком дугачком практиканту да препише и рекао слузи, да ако не нађе тога, јер се он по свој прилици, карта тамо преко пута у кафани, нека потражи оног другог практиканта што је наглув, па нема ли ни њега, нека иде секретару, а тога ће без сумње затећи, јер он и спава у канцеларији. Слуга нађе оног првог где се туче столицама у крчми, други болестан, а секретар, како се наљутио, што га буде, из сна, тргне се

и, бунован, поцепа молбу. Цела ова историја о путовању молбе, и о том, како је он (Аћим) обио о главу практиканту лењир, може, ако не са свим оно од добре чести отпасти, јер не служи ни за какву карактеристику, а само развлачи први акт. Довољно је да Аћим покаже Манојлу што је важније, а то су оне силне препоруке и писма, које су он и Савета покупили за министра, пред полазак, од свих могућних министрових познаника и рођака. Ово треба за то да коме, што у том очевидно лежи једна протекција; не мари ништа, што од ње јамачно није дошао наслов комаду, јер има даље још протекција и то много већих и значајнијих.

Даме се већ одају с великим задовољством разним пријатним пројектима; Аћим готово сигуран у успех, кад на један пут Манојле неочекиваном вешћу убија у њему сваку наду и баца га у очајање. Аћим и Савета, поред Јулке имају још једно дете, али то дете било некад дете, није више, него младић, па није само младић, него новинар, па није само новинар, него уредник, па да је само уредник ни по јада, него је уредник опозиционог листа *Народни пријатељ*. Он, њихов Света, грди министре, па грди и министра од кога Аћим очекује премештај, и министар зна може бити да је тај „комунац“ Аћимов син, или да је Аћим његов отац. Каква апелација, а још гора касација! „Из службе ће ме истерати!“ јада се старац и хуче по соби.

Но ево и „Коленица“, па мало је он, већ води уза се још једног набуреног, са великим брковима, што тек по неки пут прекине ћутање и шетање, да презриво изговори: „Бирократија! — „Духовна импотенција!“ Старцима — жене су отерали напоље — он трн у оку, па час по час погледаше у њ. Почели из далека, озбиљно и званично, испитивати Светислава, како миришу његове новине, што хоће, кога нападају. Кад им је Светислав ватрено и избуђено стао цитирати свој програм, они скоче и не даду му да продужи такве бунтовничке мисли. Зло! Некако се мора спречити. Кад неможе друкчије, за невољу добро је и затворити га. Угурају Светислава, у споредну собу, под изговором да ће ту бити на миру и лепо ће моћи да доврши започети чланак: *Продавница звања и положаја*, где напада на све оне, који „....и протекцијом течете звања и положаје.“ — па кад је ушао закључају врата. Е, дед, сад синко, довршуј сад колико хоћеш! Али мучно да ће се он бактати око чланка, јер од истог времена трљаво му иде писање. Запао у незгодан положај: воли. младић, ћерку министрову, а мрзи и напада министра. Сад баш добио писмо, у коме му пише драга Драгиња, да ће морати попустити њој за љубав, убеђењу, њен је отац већ пристао на погодбу. Светислав не зна шта ће и како ће и на коју

ли ће страну? Тешко се одлучити. У осталом имаће сад за размишљање доста времена.

Првом је акту овде свршетак, а други се дешава у кабинету и предсобљу министровом. Поред осталих молилаца, међу којима је један бедан практикант, у позајмљеним црним хаљинама, што долази сваки дан, а министар никако да га прими, после нека брбљава жена, што је досадила и публици и министру својом несносном дреком, само за ту непријатност не кривим г-ђу Радуловићку, јер јој је игра, као и свакад, кад не добије разне бивше дојкиње, била изврсна — поред таквих дакле шћућурио се у један буџак Аћим и са стрепњом чека да уђе министру. Најзад се приближио и тај страшни тренутак и он, кашљуцајући и клањајући се непрестано улази полако. Али га не дочекује министар, већ нама дотле незнана личност, уседелица сестра министрова, Персида. Мени се чини, да је потребна велика доза добре воље, да се њено понашање прими за вероватно. Ево шта она ради: да не би остала вечито девојка, она пази ко долази брату, па ако улучи згоду, дочепа каквог молиоца, готово који јој први дође до руку — неће разуме се оног практиканта у позајмљеним хаљинама — и без икаквог обзира намеће му се за жену. Рекао сам без икаквих обзира, да без икаквих обзира. Ево на пример сад, чим је угледала Аћима, *одмах* га сматра као кандидата себи за мужа. Почиње тиме, што му везаном и збуњеном, прича да је већ заслужио бити члан апелације, како је незгодно да он сам моли за премештај, него би боље било, да се неко лично за њ заузме. Аћим се на један пут ослободи и са свим искрено и отворено, оставив на страну сваку етикецију и смотреност:

— Па нема ко, брате!

Је'л те да је овај ненадни глас његове природе једно лепушкасто место, а таких места налазио сам још по где где у *Протекцији*. Ја за ово хвалим Аћима, а Персиди је за то глуп, са њеног гледишта и јесте глуп, јер не види да му се она нуди за протектора. С тога се морала оставити завијеног говора, али је сад узела сувише слободан: обећава му, да ће учинити све што треба код брата, премештај је сигуран „и ми ћемо бити најсрећнији пар", завршује и оставља забезекнутог Аћима, стиснувши му значајно руку. Аћим управо не појми, шта је хтела она с оним *паром*, али се брзо утеши да неће бити ништа рђаво, а радостан је што је стекао тако моћног протектора. Даље понашање Персидино још је невероватније, међутим морамо се с њом бавити, „јер од сад ступа она, поред извесног Саве Савића, у први ред личности и одводи нам пажњу са оних, с којима смо се упознали у почетку. Други акт као да се обрће и у другу тему. Тај извесни Сава Савић, ђумругџија, који је у

јакој комичној снази г. Динуловића нашао дотичног представљача, почев од маске и тоалете, до најмање интонације речи и гримасе на лицу — тај Сава Савић је скроз практичан човек. Види да о каквим способностима у њега нема ни трага, и да би, чекајући од њих, могао остати безгранично ђумругџија. За то пак нема особите воље, тим мање, што све живо ово њега гледа да се што већма напред прогура не бирајући много начине. С тога се одлучи, да запроси министрову сестру, јер резонује оним шеретлуком, који имају прости људи, ма како глупи били: министар не може допустити да му сестра буде ђумругџика, он се мора постарати за *њу*, даће јој на пример да буде секретарица у каквом министарству. Кад је видео да га Персида прима, не устручава се да јој каже то. А Персида га прима, и ако је мало пре, непосредно пред њим, уговорила с Аћимом. Истина она се правда: млађе тежи млађем (Сава је, знате млађи од Аћима, само не верујем много баш), мени је опет њено понашање невероватно. Вероватно, невероватно, на Савом Савићем стављену јој смешну, алтернативну: Једну реч и ја жив, једну реч и ја мртав! пружа му, усхићеном, руку и завеса својим падом ускраћује нам даље посматрање овог срећног пара, додајем младенаца, што се тако обично каже.

Трећи акт као да је извучен из какве обичне комедије са интригом писама. Знате већ ту обичну процедуру: писмо намењено само једном лицу, због свог интимног садржаја, дође тамо где не треба, буде прочитано и отуд вашар, док се на крају не доведе све лепо у ред. У комедији г. Нушића то фатално писмо пише Персида Аћиму, и што је чудно, не одбија га дефинитивно и ако има сад свога Саву Савића, него га позива да ту ствар о прошевини расправи с њеним братом. Оно и сам би се Аћим, можете представити, упрепастио, кад би прочитао ту реч: прошевина, али како се тек упрепастила Аћимовица! Писмо донео слуга министров, заголицала радозналост: шта ли му то пише г. министар? Аћим као за пакост тек што је изашао из куће, ко зна кад ће се вратити, што не би отворила она, жена му је, има права. Боље готово да није отворила. Јао кад се развикала: Аћиме, црни Аћиме, проклети, несрећни Аћиме! Зар код живе мене просиш другу? Или си се потурчио? Али нећу ја да останем на сокаку. Идем право министру да га изгрдим, како сме да удаје ту своју сестру, девојку, удовицу, шта ли је, за ожењеног човека. Ову сцену изводи г-ђа Јовановићка са реалитетом који би ме зачудио, да се нисам навикао томе код ње, кад год има улогу која јој пристаје. Разуме се по себи да овде не мислим на њене маркизе.

Таман она одјурила и оставила Јулку плачну и жалосну, јер је сад све пропало, мораће натраг у ону проклету паланку, од Београда нема ништа, а долазе Аћим и Манојло задовољни током ствари. Али су лепе ствари имали чути од Јулке. Аћим сео на столицу: пресекле му се ноге. Не може никако да се досети, који је враг ушао у Савету да таку лудорију уради. А — сад му је пало на ум — морала се она разговарати кроз кључаоницу са оним „комунцем" Светиславом (он је још затворен) и он јој је улио бунтовничке мисли. Јуриш за њом! Можда још није све пропало! Можда још није доцкан.

Међу тим је данас тачно баш онај дан, кад је Драгиња (да нисте већ заборавили да је то министрова ћи што воли Аћимова сина) јавила Светиславу, да дође њеном оцу на разговор због њихове љубави. Светислава пак, знате, још држе затвореног. Ваља му по што по то изаћи. С тога он лупа на врата, и како су сви из куће на пољу, јурећи једно друго улицама београдским — то га је чула само Јованка Манојлова. Кад сам споменуо ту плашљиву и мирну девојчицу, да свршим шта имам с њом. Њој замакао за око онај писарчић Младен, кога сам споменуо одмах у почетку, што је био просио Јулку, и што је сад положио адвокатски испит. Родитељи Јулкини одбили га, јер мисле сад у Београду, наћи бољу партију, а њега та корпа не само да није ожалостила, него га на против обрадовала, јер је и он, са своје стране, бацио око на ову стидљиву Јованку. Јулку, како сам прича, управо не воли, и каје се што се затрчао, кад ју је запросио био. Да сам немилостив, могао бих приметити, да се некако нагло и као наручено по потреби улегла љубав у срце Младеново према Јованци: донела му једном она нека пера и одмах однела срце — али нећу да сметам срећи двоје младих. Нека их, нека сад мало протугују, прилика да се исповеде наћи ће се већ, и онда ће им срећа обилно накнадити што сад трпе, мислећи она, да је он не воли, а он, да га она не воли.

Дакле Јованка, тако сентиментална, дала се у бригу, а из бриге је трза Светислављева лупа о врата на затвору. Моли је да га пусти. Не сме она ни за живу главу. Али он, обешењак, зна како треба са шипарицом: прича јој о својој љубави, па је тек упита: волиш ти кога? Она се застидела, и ако јој он не види лице. — Али ипак — погађа он па наваљује — који пут обасуо те је неки жар по образу, засветлиле су ти се очи, и ти си их оборила, је ли? и нека ти слутња притисла груди, а? — Јесте, јесте! изрекне се она и отвори врата.

Она пустила њега, а нас писац са трећег акта.

У четвртом акту продужује се започета интрига, провлачи се кроз цео акт, да се на крају у петом реши. Сава Савић утекао из канцеларије и дотрчао својој Персиди. Говори јој све којешта: како је, луд од љубави, заборавио своје име и уобразио да се зове Паја, у ушима му зуји музика, као да су већ сватови, и види пуно коњских глава са пешкирима и т. д. А Персида? Срећна, пресрећна, као да слути, да ће јој срећа за мало трајати. Стигла Савета, па навалила готово силом, да је пусте министру. Чим је ушла, стала запомагати. Једва министар увиди у чем је ствар, и плане: тако је гадно хтео бити преварен! Утиша како је могао бесну Савету, па зовне сестру. Сирота уседелица! Кад је чула да је њен Сава Савић жењен, као да ју је гром ударио. Разумете ли ви неспоразумљење: министар зна за младожењу Саву Савића, и мисли да је Савета жена Саве Савића. Ако је ико дошао у незгодан час, то је Сава Савић на овај русвај. Персида му полети у очи, а на његовом дотле блаженом и задовољном лицу исписује се један велики пренеражен знак питања: Мо....мо....ја, муца нешто најзад. — Јух, јух! и он још говори! кречи Персида. Министар је умирује и, бојећи се најзад скандала, отпрати је с муком у другу собу и онда достојанственим тоном објасни Сави Савићу откуд така промена. Сад тек Сава Савић не појми савршено ништа. — Па ја нисам жењен! Каква моја жена на врага! Ко је то, да ми је знати, моја жена? Пита министровог момка, каква је то жена била код господина, како изгледа, где седи ако зна? Слуга му каже, да је то иста она госпа, којој је јутрос дао једно писмо у Космајској улици, број 124. — Али молим вас, ја управо не знам ништа, повлачи се брже боље слуга. — Та не знам ни ја ништа, дрекне Сава Савић и одјури у Космајску улицу бр. 124.

У овом четвртом акту дешава се нешто што нема никакве везе, ако само за се гледате, ни са Аћимом и његовом афером, а још мање са Персидом и њеном афером; дешава се нешто, што би могло бити засебна тема за засебну комедију. То нешто је разговор министра и ћери његове Драгиње, а доцније министра и Светислава. Јамачно памтите, да је Светислав из затвора право пошао овамо. Баш на вратима куће министрове сретне се са Аћимом и Манојлом, који су опет, као што знате, појурили за Саветом, али су стигли доцкан: једна невоља, видели на вратима Светислава: две невоље. — Ах! та то је завера, отме се Манојлу и Аћиму усклик, па са мученичком резигнацијом пусте све нека иде како иде и одлазе. Они излазе, а министар улази. Сад су се нашли око у око два човека, који терају партијску опозицију до личног непријатељства. Министар старији, хладнији и умеренији почиње више мање индиферентним

стварима: о том, како млади људи једва чекају оставити скамију, да би могли ступити у политичку партију, ако то не учине још као ђаци, па прелази на то, да би Светислав, коме он признаје таленат, могао много боље, по његовом мишљењу, употребити своје способности од букања по новинама, могао би на пример бити песник. Тај предлог даје повода Светиславу, да на досадан и за позорницу крајње неуместан начин пропарадира својим гледиштем на поезију, да је доведе у везу са вером, па да и њу прорешета и на крају одбија предлог министров. — Добро, одговори му министар — поричете поезију, а хоћете ли је порицати у вашој љубави према мојој ћери, јер и то је поезија? Светислав у шкрипцу. — Ви волите моју ћер — продужује министар — и она вас воли. Ја бих своје дете да усрећим и да је дам за онога кога воли. Али не могу да је дам за свога непријатеља. Одреците се опозиције мени, и ево вам Драгиње. Попустите, јер и ја попуштам, попуштам то, што заборављам што је између нас било. Ово је проста лицитација, и ја вам дајем: ћер, леп живот и добар положај. Шта дајете ви? Светислав се бори са собом и најзад остаје чврст: не изневерава своја начела. Али да видите како их је изневерио, кад му је Драгиња, коју је отац дозвао, ставља ту исту дилему.

Ја не знам како се вама чини, али је мени ова сцена јако одвратна и неприродна, али више одвратна, готово цинична. Та ме трговина индињиља, вређа, узбуњује. Смео бих се заклети, да је у том моменту непријатно свима гледаоцима, чак и глумцима који играју. Ја бих то избрисао, да сам на месту г. Нушића. Искусан драматик, коме бина није кућа необична, не би рискирао изнети овакав призор, ма како у начелу изгледало, да је он кадар произвести дубок утисак.

Да пређемо преко овога брже.

Срећу треба поделити с ким другим, у толико пре, ако су ти други несрећни. А ви погађате, да је у Манојловој кући сад плач и јад. Ово троје срећни полазе и стићи ће у петом акту. Ако је по вољи да пођемо за њима. Нећемо се дуго задржати.

На Аћима дигла Савета дрвље и камење. Узалуд се он сиромах куне, да није просио, нити му верује она, нити брат Манојло. Отупио зубе доказујући, нико ништа. У том рупи на врата — Сава Савић. То је та кућа, из које је неко казао, да је он њен муж. Намера га намерила била прво на Јулку. — Дакле сте ви моја жена? Јулка се у почетку чуди, што овај говори, па се после озбиљно наљути и оде. Сави Савићу такав дочек ни најмање не смета да седне за сто и да, поднимљен, чека, јер свакако мора изићи та његова жена: добро је видео на кући нумеру. Седи он тако, али иду отуд

Аћим и Манојло. Виде непознатог човека где седи. Почну разговор и из његових, за њих нејасних речи о некој жени и о том, како се разговарао с Јулком, они некако увиде, да он проси Јулку. Да овако увиде, помогло је доста и то, што онај Младен, кога су прво одбили, а доцније му опет понудили Јулку, кад су се уплашили да од премештаја неће бити ништа — тај Младен сад одбија њих: одбија, ви знате, за то, што воли Јованку. Јулка остала на цедилу. Сава Савић у место да их разувери, што би свакако природније и вероватније било, остави их у таком мишљењу и са њима озбиљно ступа у преговоре. Јулка пристаје да пође за њ, само да би се могла после подне осветити Младену, представивши му свога младожењу. Тако је бар једну бригу скинуо Аћим с врата; да се других ослободи, дужност је ових, што су баш сад ушли у собу: министар, ћи и зет. И не треба да вам кажем како се лепо свршило: Савета видела да јој муж није Турчин, а министар и Персида да Сава Савић није жењен. Од чега се Аћим највише бојао, од сина „комунца“, отуда је, старцу, сад грануло сунце. Ћи му се уз то удаје. Персида, истина, кад је видела, да је Сава Савић слободан као тица у гори, пружи му опет руку (разуме се, не само у знак помирења), али је брат наговори да га се одрече у корист Јулке. Два пара, трећи излази из споредне собе: Младен и Јованка објаснили се. Можда и четврти не би био далеко, јер Манојло, удовац, мига из прикрајка, али немилосрдна завеса пада.

Но допустите неколико речи као резиме.

Већ сам поменуо неку ману, а то је, да има много тема. Одбите први и последњи акт: увод и размршај, у другом већ имате нову тему: сестру министрову с њеним удадбама, у трећем њено писмо прави забуне, у четвртом изведен млад човек, да се бори између својих убеђења и своје љубави. Додајте узгред разне метаморфозе у Младеновој љубави, његов дугачак и досадан разговор с министром о слободи критиковања рада владиног, коме никако није било места и који сам морао изоставити у свом причању. Из тога узрока комедија г. Нушића и врло је дугачка; не само пет чинова, него су и чинови велики. И једна и друга мана отуда је, што је писац почетник. Критика, која ће у оном што је створено моћи одабрати што треба, а што не треба, није јака у младих људи. Али временом долази.

Трећа мана био би суров, нећу тиме да кажем незграпан, хумор. Он је јак, груб и тежак и по мало баналан и тривијалан. И да не кажем, неће ваљда нико помислити да је квалитет хумора одређен већ у напред тиме, јесу ли личности вишег или нижег образовања или реда. Не, то је ствар пишчева, онако исто, као што је ствар његова, што у *Протекцији* има мало досетака и оштроумнијих фраза. Нешто духа нашао сам — колико ми је остало у глави, а то се и гледа по том, да се запамти — у одговору Персидином, кад јој брат разлаже, да њен Сава Савић не може да се жени ни по закону, а она му одговара: а што, он је пунолетан!

У осталом, мислим, да се нећу преварити, ако кажем, да у г. Нушића има један verve, која не мирује никад и прилична моћ опажања, примчивости. До њега ће бити кривице, ако га ова својства не доведу ничем.

Али ја не бих сматрао да је ништа, ако те особине, разуме се, уз пријежан рад (између осталога, на пр. подићи хумор и дати му финоће, као што сам мало пре споменуо), оспособе г. Нушића за водвиљисту. Мени се све чини, да ће тако нешто од њега и изићи. Погледајте само, како нам је он, поред своје првобитне намере, да нам пружи комедију нарави, дао у самој ствари водвиљ, и то водвиљ, коме се не може пребацити недостатак са приличном вештином аранжираних комичних ситуација, доста сцена и још чега, што је збиља drôle. Погледајте на против како стрчи невештина где је што озбиљно. Не кажем да се почетник не може уклонити, али прече је дотеривати оно. што је у неколико већ готово. Сумњам да ово исто неће бити и од друге његове комедије у пркос наслова *Народни посланик.*

*

О игри сам помињао местимице, да поменем још непоменуте. Госпође Теодосијевићка и Гавриловићка биле су добре, прва као Јулка, друга као Јованка. Г-ђица Вукосава Ђурковићева (Драгиња) била је пак рђава. Колико ја знам, госпођици је свега један пут пошло за руком наћи какву год заједницу са особом коју представља. Та заједница била је у имену, кад је играла Вукосаву, ћерку кнез-Лазара. Иначе та потребна веза никад се не опажа, већ свакад излази она, само она, али са таком упорном вулгарношћу игре и целокупне појаве. да сам принуђен редовно у себи констатовати: савршено не знам шта ту даму нарочито упућује на театар, шта би у њој пропало да није постала глумица. Оно пак што би је одвраћало или што јој бар даје толико исто права на глумовање, колико на свако друго занимање видим, видим врло добро. Вољом се може много, то стоји. Али се мора бити потпуно на чисто са собом: да ли је то што се уноси у посао воља, која истина може, или проста једна жеља, сломити цео живот, па ипак остати чиста жеља. Лакоумност је, која се као свака лакоумност лупа о главу оном, чија је, — не предузети овакав испит над собом пре, но што се живот не упути једним путем. Али у позоришту ово је не само лакоумно него и рђаво.

Јер од погрешно изабране кариере има да сноси део терета неко ни крив ни дужан: ми у публици. Савесно. пријежно испуњавање својих дужности може најзад ту погрешку забашурити у неколико, код сваког другог, али код глумца не. Да би се видело, како специелно стоји г-ца Јурковићева у овом погледу — ако се већ није видело — ни најмање није нужно давати јој велике партије. После, третирати кога вештаком, док он нема за то ни један елементић, значи ризиковати да му мане остану до краја.

Седим и пишем ово, а пред очи ми излази г-ђа Ђуришићева. Боже мој, како је она била грациозна, интелигентна, па деликатна, деликатна! До какве би се она висине попела ретким стицајем оваких драгоцених особина! На жалост она не припада више позоришту!

Г. Симић (министар) као да није био сигуран са улогом, а то увек спречава глумца да покаже шта уме. Мени је криво што г. Симић није сматрао за потребно уложити више труда поред свега што, признајем, министар није никаква особита улога јер знам да би господин имао шта показати

Ону несрећну улогу Светислава добио је г. Гавриловић. Жао ми га је било, у толико јаче, што ја тога младог и интелигентног глумца волим. Он има племениту амбицију, да не пушта испред себе своје партнере у комаду. Оно истина то није баш тако тежак задатак код београдских првака, али ја бих рекао да глумачка способност г. Гавриловића није само релативна.

Манојла је представљао г. И. Станојевић и то је за њ била једна прилика више да покаже свој красни и ретки талент. г. Рајковићу су старци као Аћим прешли у монопол, али не само за то, што не би било никог другог, осим њега, да их представља.

Младен је пао у део неком господину који веома страшно игра и страшно изгледа. По овим знацима сам у први мах помислио, да је то г. Ђурђевић, јер на листи и пише његово име, али сам, после првих речи, по гласу познао, да то није г. Ђурђевић.

Драгомир М. Јанковић.

ЈАВНА ГОВОРНИЦА

ГРАФО-АНАЛИЗА

ОДГОВОР НА КРИТИКУ Г. С. М. ЛОЗАНИЋА

У јулској свесци „Отаџбине“ прошле године изашло је кратко излагање од професора на В. школи г. С. М. Лозанића о „графо-анализи“.

Чекато је до сада, да се види, хоће ли још ко од господе, који се интересују за науку, да путем штампе, даде израза о „графо-анализи“. Па пошто се није нико јавио, то је време, а и дужност да се предмет овај, изнет пред науку, пред овом и брани.

Г. Лозанић ево шта вели о „графо-анализи“:

„Под насловом *Графо-анализа*, изнео је г. Милетић своју *нову науку*, којом намерава хемијским сајузима дати математични израз системом једначина, а хемијску анализу основати на темељу математичком.“

„Према овим речима изгледа, као да је писац неку реформу на пољу хемије учинио. За хемичара пак, смисао ових речи, неразумљив је. Јер сав математични израз хемијских сајуза исказан је већ познатим законом простих и умножених пропорција....“

Овај приговор нема места, јер „*графо-анализа*“ основата је на одавно постављеним законима еквивалентских пропорција. И ево на првој страни шта писац вели: „Ја сам се на свом пољу кретајући трудио, да законе положене измирим са законима математичких апстракција, или управо, да материјална факта, доведена у јачу везу, саопштим математичким изразима“.

Па и други приговор г. Лозанићев: „основати пак анализу на чистом темељу математичном, без података аналитичне хемије....“ такође је премашио циљ

Математика, као наука апстрактна има непобитне своје законе. Они вреде за себе на пољу апстракција, а вреде на пољу реалности, чим закони бића или појава дођу у склад са њима.

Држимо, да то неће г. Лозанић одрицати; а и не може, јер ево факата:

На основу кардиналних аксиома сила — цела механика није друго, но скроз математиком проникнута наука.

Исто вреди за физику.

А шта да кажемо о астрономији?

Све ове науке почеле су са аритметиком, и какав данас имају обим само зато, што се користе огромним развићем математике, која почињући од аритметике па прелазећи на геометрију и алгебру, аналитичну геометрију и теорију о функцијама — досеже, до инфинитезималног рачуна.

Па зашто н. пр. да овде хемија чини изузетак?

По томе дакле закључак г. Лозанића: „то је дакле аритметичан пут, по коме се из супстанцијалних хемијских података израчунавају еквиваленти. И по томе нико неће математиком решавати оно, што може да реши аритметиком....“ одвише је конзервативан и неуместан.

Оно истина, кад постоји аритметика, не знам шта је требала човечанству алгебра? А кад постоји геометрија, онда шта ће му тригонометрија и аналитична геометрија?

Декарт изгледа, да није требао, да осигура аналитичну геометрију. Нити Ла Гранж, Лалан, Бошковић, Бернијали, Тајлор, Маклорен и други вишу математику.

По горњем закључку г. Лозанића није требао да се труди ни Њутн ни Лајбниц око инфинитезималног рачуна — јер, на концу „математичан резултат мора се најзад претворити у апсолутан број“, као што мисли г. Лозанић.

Према оваком мишљењу г. Лозанића, мора чудно изгледати, зашто је Кулман основао „*Графо-статику*“, кад од памтивека постоји математика аритметијска, и т. д. и т. д.

С овим би природно ваљало закључити, но има једна ствар у критици г. Лозанића, која заслужује овде да се напомене.

„У овој расправи“ вели г. Лозанић „ново је једино то, што писац уводи неки врло компликовани математични метод изражавања еквивалената. Ја се нећу упуштати у оцену овог метода и — то остављам стручнима....“

Не може се дозволити ни то, да је метод компликован, напротив он је веома прост, и свакоме иоле писменом човеку приступачан.

Али није проста теорија, којом се долази до метода; а ово су сасвим две ствари.

По томе, на основу свега досадањег проглашавамо излагања г. Лозанића у „Отаџбини“ прошле год. за месец Јули о „графо-анализи“, као по све неумесна и без научне вредности.

У исто време очекујемо суд критике управљене: *искључиво на теорију и графични метод изложен у „Графо-анализи“*.

Јер објект критике то је ова теорија изложена у „графо-анализи.“

R^m.

ПОДСВОЈЧЕ

(приповетка из сеоског живота)

Лепо памтим кад умре покојна Савка. Били смо комшије, а већ давно је било. Није боловала, да се зна кад болује, но што леже с вечери, па се зором растави с душом. Па, њу да жалиш и не жалиш — јес била млада, ама се бар мука откупила, тек оног њеног црва да оплачеш. Оволишна ко чеперак, па ни рода нит ваљана знанца. Шта јој је и било! Да је нешто јаче од пет година, ама тешко. Па је била у матере и радост и жалост, те остала без ње, без икога.

Нађе се добар човек, те је прими себи. И где би тол'кима на очи скапавала од глади. Узе је, велим, овај чича Марко.

— Ево је, рече својој Круни, доведо' је, да се не потуца.

Круна смиче раменима.

— Шта ћеш! Јес севап, тек ни нас није мало.

— Та велим, док прирасте, да се што за кућу нађе.

— Нека је, вели Круна, само кажем: тешко њој код таквог живота.

А није Круна од зла срца. Баш ни мало! Но зна лепо. а већ се и каже: тешко сваком без свога.

На ту радост стиже Пава у Маркову кућу; па је тако и дочекаше. Ко туђе! Ако је где погледала. туђе је било. Ако је шта понела, није њено било. С ким да реч рече, њој нема последње. А каква песма и какво весеље! Није јој било ни говора за разговор, а де ли, да се беспослица проводи.

Па се и види!

Скупила се, смрвила се, спекла се. Јеси л' видео цвет на песку? Ето знаш! кад иде, чини ти се по иглама гази. Промиче, к'о сенка на месечини, и мрава обилази.... Кад погледа, ама онај поглед лепо говори: Да л' што не згреши? Па што је с њом тако, ни снага је боље не брани. Протегљаста и даречеш вита, али дошла к'о сломијен шиб. Кад сплете плетенице, штрчи коса, ко да воде нема на свету. И оне очи! Бије нека празнина из њих, чисто поглед дош'о празан. Тек што само види пут.

Дошла као здробљено зрно, што се једва држи, док га ветар не разнесе.

И да је вид'ла дана и света, ко што га други гледа, дај Боже, но зором на посао, а кад смркне зажмури. А већ није јела леб џабе.

И тако дан за даном, док стиже да и за својом срећом пође.

Паде једном уз разговор и за њу реч.

— Да потражимо коју прилику и за ову, рече чича Марко.

— И треба, вели Круна.

— Да има какав момак према њој, па да огледамо ... Нек се, велим, скрпи и нек своје огњиште запреће, а баш је заслужила.

Круна измаче рукама од себе, па чисто к'о пред попом да говори.

— Те како је заслужила! Само реко л' ја: тешко њој! Царица да је, не ће њој бити лако.

— Грех би био да остане, вели Марко.

— Гледаћемо.... а наћиће се.

— Па има л' који?

— Према њој?

— Јä

— Оно.... како да ти кажем.... да је тражили, нису, и већ.... не знам за оног Рајка?

— Добро је момче!

— Али ето хоће у војску.

— Е?

— Jȁ. Уписали га.

— Баш да хоће. А би л' причекао?

Круна одби раменима.

— Тешко је то тако.... Није, знаш ту била реч, но ето.... ко зна! Мислиће велим: ово оно, него да видимо за овог Јеротија.

— Зар Јеротија?!

— Jȃ.

— Па он је удовац.

— А што као?.... Била би овоја море! Шта је то једно дете, а већ Јеротије није сирома'.

Чича Маркоману шуваком по брковима, па стругну по избријаном подбратку.

— Оно, вели, право кажеш.... ми смо ка и неки кумови.... само да л' ће 'тети?

— Па да огледамо.

— А баш је, велиш, заслужила.

— Већ да јој Бог плати! благослови Круна.

— Она, што реч, очува Видоја.

— Ама желим јој, што и себи.

— Јес, вели Марко, тек кажем, да се не заборави.

Не би Круни пао Рајко ко прилика за Паву, но је чисто наслутила. Оно јес Рајко сиромах и као туђ најамник, ама да прекрпи своју кућу, па би и на боља врата дошао и не би му рекли: одмини. Знају га ко ваљана, а остало даће Бог. Но, велим, Круна наслутила. Видла једном где Рајко застао крај Паве. Стао да јој помоз' Бог каже.

— Ене, вели Круна сама, баш то двоје не би једно другом били неприлика. Узеле Круну мисли и већ пошла да их благосиља, док Пава пође за послом, а Рајко како стао, занео очима за њом, док му се не изгуби.

— Баш, вели Круна, да кажем баба Петри, да му помене.

Да није друга посла и сетила би се пре, тек не рече што зарече.

И тако до оног разговора; али ето друга мука: 'Оће Рајко у војску. Баш тај дан пошла Пава на Човићев бунар. Пошла ко увек. Навадила воду у бакраче па подигла обрамницу на раме и док да изађе из струге, а Рајко пред њу:

— Ти с воде Паво?

Пава наже главу, па ко уз пролаз хтеде рећи: јес, ама Рајко не ће с пута

Пава одмаче да обиђе, а Рајко дохвати руком за обрамницу.

— Чекни мало!

Заста Пава ко запето уже. Да он омакне руком, ако не би посрнула.

— Видим ја тебе, вели Рајко, ...увек ти овуд пролазиш.

Пава ћути. Заћута и Рајко. Она одби у страну да обиђе, а он руку на обрамницу.

— А је л'?.... чу л' ти? Ја ћу у војску.

— Иде и наш Миљко, каже Пава.

— Зај'дно ћемо ми.... па ето.... војници!

Опет Пава наже напред, а Рајко испаде пред њу.

— Стани, брате, не горе ти кућа.... ја ето.... ко велим, да те сачекам.,.. знам ја, ти ћеш на бунар.... па ето.... ја̂. А ја у војску. Ала ми се нешто данас слутило ко сама смрт. Шта ја тамо знам.... Послен и онај Кокан стао, не знам: ово, оно, како је с њим било. Велим ја, не ће с њим бити добро, три му ветра свирају по глави.... а опет и шта знам.... вала и та војска, ко да мрем, тако ми је.... А ти?....

Пава ману оком на Рајка, па опет хтеде да измакне.

— Знам ја тебе, вели Рајко, а држи руком обрамницу, знам.... и ко шта ту има? Погледам од куће, све

се види.... ама све! Видим и Новака ковача..... Неки пут се узмем смејати, како ради... Узме точак па измане чекићем, а точак у страну, а чекић о земљу.... Смејем се ја, а пита ме неки: «Шта си се, вели, узео сâм смејати?....» Гледам, велим, Новака.... све се види.... Знаш видим те као јако. Тек велим: Ено Паве на воду.... А ти идеш ли, идеш. Баш си вала вредна.

Опет Пава нададе у напред, док се Рајко испречи пред њу.

— И послен, опет Рајко заговара, како да речем.... види се то! Мучиш се ти брате.... ама немô ти мени! Знам ја како ти је. Туђа кућа! Ко ја.... Шта као имам?.... Све ми је ту (па тресну рукама), то ми је и од Бога здравље.... Него, велим, ја сирома'.... послен ето... ти сирота....

Па загрцну. Пава загледала у путању, па јој чисто трепери нешто пред очима.

— Па велим.... ето то. Причекај ти мене док одслужим војску, па да.... ама чекни мало.... узећу ја тебе, да бар знам с ким сиротујем.

Пава наже што могаде, те изби Рајка с пута, па док дохвати стругу замаче ко да се с ветром брзи. А Рајко стао, где се затекао.... још му реч у устима.... кад стиже Пава до пола друма, довикну јој Рајко:

— Еј, Паво, док одслужим.

А чула је ко јасно звоно. Захватила Пава преко друма, те на Маркову капију. Иде ко да по бусењу гази. Шта има од струге до капије, а овамо се задувала, као да је уз брег устрчала. А под грло бије нешто, ко да Новаков чекић ради.

— Што ти се вода пресипа, довикну јој Круна.

А Паву да задави оно под грлом.

— Шта ли јој је, оде се Круна питати, па јој на том чудо и прође.

Стиже и ноћ. Знало се Пави кад леже. Имала је она посла после свију. И сад јој је рука за послом, тек се

нешто себи не прибира. И где ће! Где оком мане, све јој чудно дошло.... к'о да је друга кућа. Па где погледа, види кол'ко оком мане, па одмах друга памет... Где се крене, пред Рајком се нађе. Све онако, као стао, па ухватио руком за обрамницу.... па како је погледао и оно што рече..., И кад јој је оно довикнуо, бубњи јој сад по ушима, ко кад је гром ударио у Дибићев дуд.... Ил' стане пред војником.... баш лепо војник. Има и шајкачу и тесак.... тек што не може да издвоји Рајково лице.

Заборави Пава кој' је посо зове. Стоји као путник на распућу.... Узе да се присећа, ама за њу мисо без крила.... Паде јој стока на памет.... Кад је она стоци полагала? Тек дошло да је бар шта обиђе. Стрча стаји, ко да јој тамо лонац ври. А не уђе преко прага, но се дохватила руком за довратак, па стала ко сäна.... Кроз тишину се лепо чује, како марва грицка сено... Ама где је Пави памет за тим? Па ударио силан мирис од сена, те је чисто запљускује.... Хтеде Пава да легне по сену, па да се уљуља к'о дете.... Негде у селу одјекну глас, те се Пава одби од стаје, па пође по дворишту.

Небо мрко ко гараво око, само се јасно бели кумова слама, ко развучен пут. Где се што види, дошло црно ко гар. Стари орах баш ко авет! Лепо испале оне гране к'о исканцени прсти.... а некако дошо страшан.

Дође Пава под орах па седе у траву. И већ знаш, женско ти је срце као пуна чаша воде. Уздрмај га па ће се прелити. И Пава, док се наже себи преко крила, па паде челом у траву.... Пада јој суза и кваси зелену траву, само нит уздану, нит јаукну. Кад се суза заустави, исправи се Пава па наже главу на десну руку и узе да себе разговара.

— Да је мени моја мајка, да је мени срећа моја, где би моје било!.... Пре заболе нашу Мару глава, а она дади у крило... лако је њој!.... Где је мени крило, и да главу наслоним. Ни кад лежем своје немам.... Па се Мара нешто расплакала, а дада њу све у очи љуби....

Благо њој!.... Све ја видим: чува ме дада. Рани ме, поји ме.... тек је друго оно.... Да је мени моја мајка жива, па да јој тек наслоним овако главу (а око јој блесну ко она звезда). Па би она мени руку око врата, па ме пита: «шта је теби рано?» А ја кажем: ништа мајко. «Ама, ћерко, ето ти суза̂.» Теку саме. «Није саме, но ти реци својој мајци.» А ја кажем....

Па опет главу у траву.

Поче трава да buја, а ситна влага ударила по зеленилу. Само што ветар од час до час затресе лишће, те се проигра, где му шалу приме, онако све заспало, где се сан наканио.

Кад са зором, а Круна се дигла да дочека дан. Кад изађе из вајата, види под др'вом где се нешто белуца. Стиже Круна, а Пава полегла па спава.

— А шта ћеш ти ту дете! зачуди се Круна.

Прену се Пава, па се стаде око себе обзирати, и кад се сети, ко да се прекиде.

— Ето, вели, заноћила овде.

— О, дете Бог те видо, па ено ти вајата

Пава поче да се правда.

Како, вели, села, па сан је свладо те заспала.

— О црна! Шта ли се реко' оно бели? И шта знам! Свашта ми дође.

Стиже дан те пођоше наши на војску. Дигла се врева од њих, право рећи: кол'ко да се пред својима јуначе. Међу њима и Рајко, само што је њему за тај пут краће време.

Најстарије у кући, те, веле, не ће више но од Митрова до Ђурђева-дана. Има брата, па има и замену, само док му време дође.

И Рајку бо'ме жао, жао те како! Од куће ако се одвајао, колико да пут види, а сад где има ићи и после.... друга кућа, други свет. Па оставља стару мајку. Оно јес' Бог животом располаже, тек и године су. Па још.... ето то за Паву, није му ни то ко јабука с гране. Ко

зна! Има, велим, много што шта, па како ђуле претегне, такав ће му и глас запевати.... Да му није само оне снаге, што до небеса диже, да му, велим, не шапуће неки глас: проћиће и то, онако би вала заплакао.

Стиже му час а нема му чекања. Кретоше се сви друмом од суднице, па кроз село. Кад да прођу Маркову капију, виде Рајко Паву, где навиљком носи сено у стају. Гледа је пусто, ама му ни трепуша не паде. Кад стиже поред Маркови вратница, он дохвати руком за проштац па привикну:

— О Паво!

— Ој, одазва се Пава.

— Је л' ту чича Марко?

— Ено га онамо, рече Пава и одману руком на кућу.

Уђе Рајко на вратнице. Иде и говори:

— Баш волим да га видим и да се поздравимо. Пазио ме, вала му, лепо. Немаде га нигде, па ето да се свратим — а кад стиже поред Паве, стеже грло, те једва и шапуће. — Реци ти мени... Ја ћу славе ми, само да одслужим.... Свега ми!.... ил' тебе, ил' нику. Не знаш ти још Рајка. Ама само брате да знам. Како ми се на оно иде?

— Ја се, вели Пава, не ћу удавати.

— Зар ни за ме?

Пава ћути.

— А за Кокана?

— Не ћу.

— А за Јовицу?

— Не ћу

— А за ме?

Опет Пава ућута.

— Ама реци ти то мени.... Шта као, шта ово.... Нема ту каква стида.... Ја ето....

— Ене Рајка! чу се с прага чича Марко.

Рајко се одби од Паве, па пође чича Марку.

— Дођо, вели, да се поздравимо.

— Лепо Рајко, а мој Миљко оде са Станојем.

— Наћ' ћемо се ми, вели Рајко.

— И поздрави га. Па реци му.... и ето теби велим: није вам тамо, да векујете, и немô те. да се чује кака реч. па да бегам од стида по шуми. Jà како ће бити, кад се чује за наше село; «ама је л' тај из Јелашја» «јес" «мани га брате, лењи су сви ко трутови.» Осрамотићете и нас, а ми ко велим нисмо за срамоту.

— Не ћемо ми, каже Рајко, а грудима пође да се иступа.

— Тако жи'ми. па срећан ти пут.

И опростише се.

А кад Рајко стиже до вратница, он се корсем присети Паве.

— Збогом Паво.

А Пава застала на прагу, па док му одпоздрави, к'о да се саплете, паде по сену. Не виде је нико, како јој је.

* * *

Стиже зима и паде снеѓ до колена. Пукла она белина — ко море. Само оне суре травчице и по која заветрина ил' где где осамљено дрво што ремете, онако бело ко развучено платно. Па што је равно, но и жи вота нема. Нигде живе душе човечије, до намерник ил' невољни путник, ако се усудио. Све је ако наиђеш на јато врана, по плиткоме снегу, ил збурене врапце на суснежном вршају. Јендеком и под оградама, где је на трњак снег пано, црни се смрзла земља, те се по њој мрдара какво тиче и купи загубљена зрнца.

Тако земља, а небо једнолико. Мутно ко задахнуто окно. Па и што се виде облаци, дошли као рашчешљано прамење вуне, кад им се танки крајеви мешају. Само што од зоре до мрклога мрака веје снежни прамен, те кад ветар захвати, замрсе се беле кокице па се играју небом, као разбијене искре са зажарене гламње.

А сврати где те пут наведе, па ти неће бити тешко зору дочекати. Вала, да сто руку имаш, не знаш којом би се пре послужио.

И код чича Марка ти је тако. Не дао Бог горе! Па уз све, још Јеротије запросио Паву, те се сто и девојка спрема. Оно јес' Пава подсвојче, нит икога има, да му име зна. ама где је могу пустити, да из куће изађе онако. Послен. ни Јеротије није не знам ко, па према прилици, да се и покажу. А већ заслужила је Пава. Заслужила бо ме и Бог зна како!

Испроси је Јеротије првих дана поста, па што оста дана̂ до Божића, оста да се што девојка спреми.

Кад дође да уговара, дадоше је без речи:

— Не треба, вели Круна, ни да је питам.... куд не би тела?

Па послен узела Паву себи на крило, да је и помилује.

— Идеш ми Паво.... идеш ћерко у своју кућу. Ето дође Јеротије да те проси ... А добар је он.... добар, већ ко се не хвали.... и оно дете, ко јабука.... да ти се лепо зарадује, а ти си му ко мајка.

Баш Круна развезла хвалити. док се Пава пови по њеноме крилу па заплака, ко некад за мајком. Оно која није забрљила. Женско, ко женско.

— Немо̂ рано. да жалиш.... Своја кућа, своја слобода.... Тамо ћеш ко госпођа бити.... и мора се једном.

А Пава кроз сузе нариче.

— Немо̂ ме дадо од себе.... немо̂ ме свега ти. Добро је мени овде.... Робоваћу ја, само ме ти прими.

— 'Ајде лудо шта разговараш! Где би' ја за робље говорила?

Баш Круна мисли, девојка ко девојка. И шта она зна! Ако с ким падне у разговор, хвали, ко за рођено. Питају је жене.

— Радује л' се Пава?

— Како, вели, да се не радује.

— А је л' је како даривао?

— Како жено.... спремиће је, каже, што може боље; на јабуци јој дао три дуката. Кажем ја брине се Бог и за црва под каменом, те не ће и за човечију душу.

Од тад Паву отргнули и од већег посла. Нађе се воде и за њу, те изби живот испод оног јада. Кад се оно пре обуче, ко да је који набацио оно старежи на њу. Триста којекаких чворуга А ја̑ко! Лепо се разделио пас. Па плећа затегла јелек и дошле лепо ко срезане. Има се шта и погледати. Тек што није лепо, није. Право каже Аксентије.

— Не углади ти, што није за глађење. Бадава дотерују. И намажи и изглади, па док се отрља ко авет.... Ене оне варошке. Грехота је рећи, ала су ко иконе.... Виде' ја једном чудо невиђено.... Одо једном нашем капетану око уранка. Ја̑ брате напасти! Не знам ко је капетаница.... Виђао сам ја њу и знам где су говорили: беле жене ко снег, кад погледам, оно ка да је красте лежала.... А није све ни ако је лепо.... има неке, па право рећи: ружна, само ме нешто голица, кад је гледам. Има брате слатке крви...

Припремише дарове за Паву. Па и Пава, кад доспе седне за рад. Тек види се, не граби се. Од како је Јеротије испросио, није јој три речи реко Чим он на вратнице, Пава где дохвати. Виде то Јеротије.

— Ама, вели, чујеш кумо, ова ме неће.

— Бог с тобом, шта рече?

— Бо'ме кумо ја реко'.

— А по чем као?

— Ви'ш шта чини?

— Шта?

— Бега од мене к'о од ајдука.

Круна пљесну длановима.

— Ја шта би ти? девојка је.

— Знам ја, вели Јеротије, видео сам ја 'вала богу још девојака, ама ове нигде нема.... како велиш шта чини? А ја на друм, она преко друма. Ја у кућу, од ње

ни гласа.... Ту скоро срето' је поред Дибића. Шта радиш, реко, Паво ?.... Jȁ кад ти се она осече на ме : «Ништа, вели, шта ме питаш !» Бого мој, велим ја, чудне ли памети. ....Ама кумо ако не погодим, не био који сам....

— Не знам шта ?

— Не ће она за ме, но не може вама из воље.

— Бог с тобом Јеротије !

— Ја реко'

А Круна пљесну њега по рамену.

— Međер те куме не научи покојна Смиљана.

— Ако ме, вели, није научила, оно ме је преучила, гек ово је ка' бољи уча...а ?

— Гледај бо'ме где ћеш.

— Е дȅ дѐ.

Тако паде Пава Јеротију у очи, а и видео је лепо. Док јој Круна не рече за прошевину, био јој је Јеротија ко и остали, а од тад, као да је метнуо ђаволове рогове. Право рече Јеротије : бега, где место нађе. Ако га види, обић' ће га, ма заобилазила око атара. И што ће јој ! Није час, а да јој није на очима. Озлила се на његово име, те кад и друге гледа, мрко погледа. Види она, да јој није од њег' криво. Шта он зна ! Тек да Марку рече како јој је, нема те силе под небом. Умреће, ал' му рећи не ће.

Па што дању мисли, тако је ноћу сан види није ноћ била, да је нијс оплакала. Само једном што јој сан чудан дошао. Запамтила га Пава запамтила га, к'о да је био на јасноме дану.

Снила Пава себе обучену, ко младу.... и ко некако чудније. Хаљине јој ко од цвећа на њој, па се лепо чује како шушка лист о лист.... Мило њој, мило, већ така хаљина, ко је и видео. Па ко сваки упија очима у њу, а она стала на кола, па се чисто обасјава око ње.... Док пред њу Јеротије. Скинуо вес, па замануо да је удари... Баш он повио руку, а Пава наже низ друм. Бега она а Јеротије за њом, стегао је неки страх.... и ко Јеротије по-

тегао нож. Стиже Пава на обронак код порте.... и ко клизну да се спуза. А обронак дошо ко црни амбиз. Стаде Пава ногом на бусен, а бусен од трошне земље, те се сурва земља.... Ако се опусти, оде у провалију. Више ње чича Марко па је ухвати за раме и вуче, али Марко некако мали ко њин Видоје.

— «Оди Паво, зове је Марко.

— «Извуци ме, вели Пава.

Чича Марко запео, ама ни да крене.

— «Од' ти Рајко! виче Марко.

А Рајко стао иза Марка, па узео лист репушине те се трља по лицу.

Док се откиде бусен, а Пава клизну у амбис.

Кад се трже, а срце јој под грлом чисто искаче.... Не заспа до зоре, а сунце јој страх растера.

— Сан ко сан, вели сама, ама волим и умрети но за њ поћи.

И од тад, сто брига да брине, па јој чисто тај сан расветли. Кад јој он падне, себи вели:

— Лепо ми сан каже.

Примаче се дан за сватове, а сватоваће прве недеље по Божићу. Кад стиже субота, дође Пава, ко покошен клас. А ко њу и да види! Ако је старо оно је за ракију, ако је млађе за игру мисли, тек се Пави не нађе нико.

Кад превали ноћ, сустиже сан. Оде Пава са баба Марином Савком у вајат. Окупила Савка, да разговара, ама сама пита, сама одговара.

— Јôј Паво, а сутра?

Пава обрте главу.

— Јух сестро!.... Море кад то мислим мрзнем се.... шта ту нема.... па спрема, па дочек, па кум.... па девер.... и *он* (па трља длан о длан).... Где се сете свему?.... Је л' Паво, оде л' на гроб?

— Била сам.

Савка поче чисто жалостивно.

— Шта ћеш Паво.... ето и мој бабо.

— Ал ти имаш мајку.

— Оно јес.... али.... ене ја̏ко! Плаче!....

— Еј Паво!.... ама немо̑....

Пава цепти к'о шиб.

— Кам да ми је жива.

— Није лако.... знам ја... а да те сад види, баш би се наљутила.

Пава одби руком.

— Да ме види, да ми зна — а све нија главом — ако не би Богу заплакала.

— Бог с тобом, ко за што?

Пава ћути.

— Је л'?

Пава ћути.

— Спава ти се?

— Ја̀.

— И мени.

Савка дуну у жижак. Ухватила се тишина, лептир би се чуо, да пролети. Али Савки игра језик.

— О Паво!

Пава заронила главу под шареницу, па ко нема.

— Већ заспала! оде Савка сама да разговара.... па све редом, док јој сан поклопи очи.

А Пави цео живот на очима. Од кад себе памти, до ове ноћи. протег'о јој се, ко бојен конац, по црној чоји: И кол'ко мајку памти.... чисто је гуши своја писка. кад је однели с гроба.... Где би јој срећа била, да ни себе није запамтила.... Ето јој стиже, да се ко ропче окује и да робује до мучнога краја.

— Где ћу му ја кућу гледати, кад ми је он господар.... Црња ће ми бити но тамница.... Ако му слуга треба, просто му било, да га служим. Не ћу ја његова леба, ма скапала.

И све тако!

Задави је нешто ко кужан ваздух, те се лепо замучи. Диже се на постељи, па ослушну шта је са Савком. Благо њој! А лако је кад нема брига.

Диже Пава шареницу на се, па се спусти са постеље. Бог зна где је памет води! Прође по соби, ко слепи миш, па изађе пред кућу.

Небо јасно ко извор. Мраз стегао, а ладан ветар, сече, к'о оштар нож. Небом сјакти рој звезда, па им сјај дошао к'о свежији.

Дође Пава до вратница. И по мраку се лепо види, како се друм одвојио, те потекао, ко поток после кише. Где је пртина нагажена, шкрипи снег. Чудна ли гласа! Рекао би и плач и весеље. Пава стиже до пртине и загледа дуж друма. А тамо се крај изгубио! Зна она добро. Тим је путем пошао. Тамо је он.

Већ је студен дохватила, те јој суза прелила преко ока, а ни шареница не помаже, а њој нит' памет за повратком, нит зна где ће. Ако се врати, ето јој за мало, дана, ето јој сутрашњег весеља. А куда ће, ако тамо не ће? Зло време напало, а куд у ње снаге, да му пркоси.... Да пође право, па како јој Бог да! Пава откорачи, па јој дође, ко да ногу у гроб спушта.... Стале мисли, ко замрла река само што се једна осилила, па и она изгубила реда. И оно што дође, сине ко искра, па док се опет не поврати. Окупила Пава да шапуће: умрећу ал' не ћу!.... Опет Пава крену ногом.... Док јој нешто не препуче око срца, ко да се гвоздена жица прекиде, те потече путем, што могаде.

Ветар окупио назорице, а Пава стегла шареницу па одмиче.... Прође Степанове.... прође и Дибића.... Стиже и баба Мариној кући, а већ она на крај села седи. Пробудила јој се нека снага, па је чисто пркос носи. Ветар окупио а ладан ко сами лед, а Пава захитала, па шапуће: стићи ћу, стићи ћу.

Док се нађе у пустоме пољу. Нестало јој оне прве снаге, те је само страх држи. Како изгубила путању, загазила средином, те је хвата снег до колена.

Једва стиже до старога бреста, што стоји на раскршћу. И последња снага је издаде. Приби се Пава дрвету, и ослони раменима уз дебло.

Од села ни трага. Кад се лепо прибра себи, ухвати је страх од самоће. И где ће! Нит у напред, ни да се поврати. И што би хтела не би стигла. Лако јој је било стићи дотле, само која би је сила могла повратити.

— Еј смрзнућу се.... ко би ми и помогао! Тако се смрз'о и чича Јованча.... И њега, кажу, нашли су уз дрво.... па ја! Па се чује: нашли Паву код распућа.... нашли је мртву. Смрзла се ноћас.... пошла некуд, није 'тела за Јеротија.... Боже, да мрем!....

Стиште Пава шареницу јаче око себе, ама не помаже Стиже је ко неки дремеж, те јој глава клону на раме, а мутно је нешто наишло, ко да се с мотовила скинула.... Нестаде јој света пред очима, те сама трепуша паде на око. Само што се кад кад стресе телом, ко уздрмана грана; онако, ко заспала.

Дуну кошава пољем, те ветар стиже до бреста. Тужно шкрипну стари брест, а кроз суве гране разби ветар своју силу. Тек само што се танак суварак опире сили па се чује, како се ветар цепа. Пишти глас ко писак на фрули, па како ветар малаксава, то се глас тихо губи, као месечев зрак, кад мине по тихој води.

* * *

Кад запеваше први петлови, лупи неко на Маркову капију. Лупи једном ал' му се, види се, жури. Стари пас залаја, па стиже до капије, ал' мора да му је знан ноћни гост. Више се и не јави.

Чича се Марко прену.

— Ко ли лупа? помисли, па прићута, да га сан није преварио.

Опет се онај јави.

Диже се чича Марко, па набаци губер на се, те изађе пред кућу.

— Ко је то?

— Ја сам Марко.

— Ај?

— Ја. Милојко.

— Зар ти ме'анџија? Шта ћеш ноћас?

— Отварај, невоља је!

Чича Марко стиже до капије.

— Шта је?

— 'Ајде, вели Милојко, ево код мен' ваше Паве.

Чича Марко забуљи очима.

— Пава?!

— Ја̀.

— Шта ће тамо?

— Није дошла, но је донесо'!.... Нађо' је ноћас код распућа.

Марко стаде да очи трља. Да л' не спава?

— Каког велиш распућа?

— Мани се приче, но по'итај још је жива.

Диже се Круна. Кад чу за тај глас, ко да је пљуснуводом по лицу. Лепо се загрцну! Не знаде речи рећи, но само блене на Марка.... Узбуни се све њихово, па што скочи с постеље, одмах код Милојка.

Тамо Паву положили по кревету. Истр'љао је Милојко снегом, те се повратила из оног мртвог сна, само што још себи не долази.

— Шта то би, по богу брате? вели Марко.

— Ама неком срећом, шта ли?.... Пођо' ја још од подне из вароши.... Јес' далеко, тек велим, стићи ћу у први мрак. Кад би у Гложју пуче точак. Док нађо човека, док оправи, прође дан.... па да сам са̂м, но била самном и ова моја Мара.... Задржава ме Мијаило.... задржава човек и бо' зна како ... Али Мара не ће да остане. «Ноћ ноћ, вели, да путујемо». Шта знам!.... Стижь

нас ноћ вала на по пута.... Спустио се мрак, ама од пута се једва јарак види, а већ мраз стегао, да се покочимо.... кад код распућа: «Море велим оно се Маро нешто белуца уз брест»... Гледам ја не види се! А ова напала да кука! «Терај, вели, терај....»

— Не знам шта је утече се Мара.

— Jä. Не зна шта је узе Милојко. Викну' ја: «ко је то!» Оно ћути.... Та велим не ће ми за врат, па скочи с кола и до'вати' баш за тању страну.... шта ја знам, шта је. Зазре' боље, кад оно женско чељаде «море Маро, ово се неко смрзо.» ««Наопако!»» «Јес славе ми».... Па је до'вати' за средину, а она ко смрзла крпа. Једва је поне' до кола. Док Мара викну: «Ово је Пава!»

— Познадо' је одма' рече Мара.

— Jä. Познаде је!.... «која Пава» велим ја ««Пава Маркова»».... «Каква Пава, сутра су сватови». ««Црни јој, вели, сватови. Терај! Ако је још жива.»» Ја ошину' па ето.... само што ли уради кака јој памет?

Чича Марку заводнеле очи, а Круна и остали трљају по очима.

— А шта, вели Марко, ја знам Милојко.

А кад свану зора, Паву сковитљала грдна ватруштина, те и кад отвори оне мутне очи, лепо се види, како се с душом раскида.

И оста жива! Па се готово и својом срећом разболела.... Рече у болести, што не би онако, ни пред икојом силом. Ама све каза! И где је пошла и коме је пошла.... Две три речи, па се чује Рајково име.... А већ кад помене Јеротија, помиње га, да горе бити и не може.

— Чујеш Круно шта каже, вели Марко, а баш се био забринуо и ражалио.

— Чујем.

— Па шта велиш?

— Шта да велим.... како јој буде суђено.

— Што бар не рече, но тако?

— Е што!.... Да смо јој били страни и већ.... но држали је ко своје.

Баш Круни криво. Дошла је ко да је силом давала Јеротију. А није силом, није, но шта је знала. Мислила је најбоље, па ето како дође.

Кад рекоше Јеротију, не изненади се, ни кол'ко, да брком крене.

— Реко л' ја!

— Ама како да помислим.... ко ми рече.... и ето.... шта ћеш?

— Како шта? Не дао Бог да се грешим.

Не ћу ја силом.

Чича Марко поче да се правда.

— Само немо̂ нешто.... ето.... немо̂, да то као.... да то, велим, ми чинимо.

— Ајде куме, шта кажеш.... Ако 'ћеш и кумоваћу.

— Баш тако?

— Тако и никако!

— Е јеси човек Јеротије!

— Е

— Јеси славе ми.... дај да се пољубимо у срећно кумство.

Па пуче ко пиштољ.

Кад се јави лист у гори и гукну грлица, дође Рајко из војске. Дође вала лепши но што је био. Дошла му она снага стаситија. Па ил што му мило, што је кући дош'о, ил се у оном свету научио, кад погледа, чисто му се око растапа.

Рекли му за Паву, ако није уз помози Бог! Оно не рече Рајко речи, како му је, ама му срце одговара:

— Така мени треба.

А кад су сватовали, развеселио се чича Марко, развеселио већ што може. Узео Рајка до себе, па загрлио и хвали му Паву.

— Вала Рајко ето на!.... Чуј брате: боме ни у цара нема.... знам да нема!

Ето ја.... а вала, дај нађи таку, па би' ја ето 'вако....

— Ћути старче, пресече га Круна.

— Ама бабо. окрете се Марко. зар би ти за ме по снегу и мразу газила.... а?

— О напасти! Не би' ни сад до капије.

Чича Марко лупи дланом по колену, па се стао смејати.

— Не би jā! А да ми је нешто двадесета, шта велиш?

Круна се ко наљути.

— Кој ти је, вели, бес!

— Јес' jā! Док сам био млад. био сам крај срца, а сад велиш: напаст! Е н'еш бо'ме! Не дâ се чича Марко.

Летњи дан а божије царство, те пече звезда ко жива ватра. Пава с Рајком села под лиснату крушку, да се прихвате лебом док их умор обиђе... Пуно им срце, пуно ко влат зрном. Ето раде своју њиву, и за своју кућу.... а још ено где им се ваља по трави мала Круна. Још ногом не може, те се котрља, ко дулече.

Рајко кресну у оцило, па припали дуван. И очима гледа по њиви, а бо' зна куд га мисли воде.... Док се врати из тог недођина, па се обрте Пави.

— Знаш. вели, шта сам мислио?

— Шта?

— Нешто, вели, мислим кад узрасте наша Круна.

— Па?

— Па је удајемо.

— Ено сад?!

— Што као.... шта ту има?

— Рано се, велим, спремаш.

Рајко не дочу. Он чисто пао у весеље.

— Ал' ћу се опити.... ала ћу да пијем....

— Пй брате!

— Шта.... пй.... Море видећеш ти.... и већ, ако је добар момак.

— Је л' и богат? рече Пава.

— И богат бо'ме.

— А ја велим за ког она оће, па немао ни кошуљу.

Рајко извади лулу из зуба, па загледа у Паву.

— Баш тако?

— Тако.... Знам ја лепо, како је то.

Заћута Рајко и пође очима. Негде у даљини. Гледа тамо где је небо пољубило планину. Загледао се, а Павине речи пред њим. И док одби поглед отуд, окрете се Пави.

— Право кажеш!

I—IX—1889.

Врања.

Илија И. Вукићевић

ЗООЛОГИЈА И ЊЕН ОБИМ[1]

од

Дра Ђорђа Јовановића

професора Велике Школе

Господо,

У овоме за мене свечаном тренутку, када ступам пред вас, да вам први пут проговорим о науци, коју ћу имати част да заступам са овога места, часног колико са висине његове, толико и са оних, који су га пре мене заузимали, ја не могу прикрити своју узбуђеност. Мене подузимљу осећаји бојазни: да ли ћу моћи у пуној мери одговорити свему ономе, што се од мене с правом очекује, и осећаји дубоке захвалности, којом сам испуњен према својим учитељима, који су ме први увели у науку, којој сам се посветио и према онима, који су ме примили у своје виђено коло. Дуг захвалности, којим су ме они задужили, учитељи науком и мудром поуком, а моји нови другови својим поверењем, ја им не умем боље одужити но искреним старањем да одговорим, колико ми силе до-

[1]) Приступно предавање.

пуштају части пуној дужности, која ми је у део пала и угледањем на пример, који су ми у томе они оставили. а у коме нама, млађим радницима наши старији другови на онако достојан начин предњаче.

Ја нисам, господо, од оних људи, који знају дати речита израза својим осећањима, нити вам умем искитити лепим речима свеколике чари науке, у коју ћу се трудити да вас уведем, али ја се уздам у своју добру вољу и у узвишеност предмета, и надам се да ће они бити у стању да вас одушеве за њега, што бих ја, можда, узалудно покушавао да постигнем.

На овоме првом нашем састанку ја вас нећу уводити одмах у изучавање оних истина, које су предмет испитивања нашој науци, но ћу, следујући обичају, који је традиција наше школе освештала, бацити општи летимичан поглед на њу, на њезино историјско развиће, на идеје, које су јој философска основа, на њезине методе и на послетку на важност њезину,

---

Наша школа, која ове године слави своју педесетогодишњицу, тек је 1851 год. завела јестественичку историју, као споредан предмет у философском факултету; а 1854 год. дошао је за професора јестественичке историје и агрономије д-р Јосиф Панчић, као први представник зоологије на Вел Школи.

«Али како се најбољи материјални напредак — вели Коста Бранковић — имао у судској струци, слабо су се училе јестественичке и техничке науке у то доба». Дакле, господо, пре тридесет година ученици, који су на вашим клупама седели, нису поимали од какве је важности јестественица по опште образовање, и данас, када сам намеран да вам нарочито о важности овога предмета говорим — далеко је од мене и свака помисао, да и ви то не поимате. Зар после толикогодишњег рада нашег незаборављенога Панчића има данас и једног човека, који се не јестественицом, но књигом занима, а да може да посумња у

важност науке коју је он обделавао! Зар има образована човека, који није приметио колико је занимање са природном науком корисно по ум човеков? Панчић је очити пример, колико се може радом на јестаственици уздићи углед отаџбини, код образованог народа, и колико така наука може да очара и облагороди душу човекову.

Шта је и колико је тај човек урадио док је на овој катедри био, познато је свима нама. Оно мало оригиналних радова што имамо на зоологији, потекли су из пера тог неуморног радника — чувеног ботаничара. Следујући правцу, у коме су се зоолошка испитивања у оно доба кретала, он је обраћао поглавиту пажњу на систематски део зоологије. Тако је проучио код нас нарочито три класе код животиња: рибе, птице и скакавце.

Опажајући да се јестаственица све више шири, а заузет с једне стране огромним послом око ботанике и ботаничке баште, а с друге изнурен старошћу, напушта Панчић 1879 год. катедру зоологије и уступа своме ученику г. д-ру Докићу.

Г. Докић је био први, који је зоологију као засебан предмет на Вел. Школи предавао. Он је не само продужио рад свог учитеља на систематици — но је, у исто време, обраћао своју пажњу и на предавања из анатомије и физиологије, а предавања из ембриологије нису уступала ни универзитетским предавањима на Западу. Исто тако радио је на хистологији, поучавајући ђаке у руковању микроскопа и прављењу разних пресека. Од систематских радова имамо «Грађу за фауну кнежевине Србије», а нарочито «шкољке» са богатом збирком, која се у нашем кабинету налази. Оптерећен високим позивом, васпитањем нашег престолонаследника а садањег Краља. Г. Докић у најбољим годинама и најживљем раду «напушта катедру, на велику штету науке и српске Фауне.»

Господо, зоологија као и све науке има своју историју постанка и развијћа. Први трагови сваке науке имају

свој сасма скроман почетак. Многи мисле, да је наука нешто необично, слабо који зна да је она производ обичног опажања. Човек је од свог постанка био непрестано у додиру са животињским светом. Посматрао га је сваки дан. После дужег посматрања почео је да размишља, због чега су ови створови и какав положај треба он, као човек, наспрам њих да заузме. Често усхићен лепотом и разноврсним облицима њиховим, а често опет престрављен колосалном снагом, која је превазилазила његову снагу, он је и гледао у њима нека натприродна бића и почео је да их обожава. Мислио је, да су они весници неке невидне силе. Трагови овог првобитног погледа на животињски свет, опажају се и у појединим религијама, као на пр. у обожавању аписа и ибиса, код старих Египћана.

Не може се порећи дакле, да је и у најстаријим временима човек посматрао животињски свет, али су та посматрања била сасма површна. Разни упечаци, који су на човека чинили, фотографисали су се у души човековој, али из силне уобразиље он их је препокривао разним баснама и празноверицама. Зоологије као науке тада није било.

Тек Alcmeone из Кротоне (на 520 год пре Христа покушава да пара животиње, па као оно дете што лутци вади утробу да задовољи своју радозналост. Исто тако и Alcméone мало се користи том дисекцијом, када мисли да коза дише ушима. Anaxagor (440 год. пре Христа) сматра истина мозак као средиште мисли, али је убеђен да се извесне животиње рађају на уста, а да се, извесне тице (Ibis) паре кљуном. Ова два философа а доцније Polybius (380 год. пре Христа) проучавали су развиће животиња, али се из напред поменутог види, колико су њихова посматрања површна.

Democrit је учинио мало више успеха. Описао је неке органе код животиња и трудио се да сазна њихове радње. Hippocrat, отац медицине, проучава нарочито ана-

томију човека. Али су сва посматрања површна и проткана многим заблудама. Посматрање и резоновање су у свом зачетку.

Као и све науке у опште, тако се, у оно време, и зоологија развијала упоредо са философијом. Сократ оснива индуктивну методу. Платон доказује велику корист, ако се од обичног иде компликованом и доказује, да су добро опсервисана факта извор идеје — а са овима и науци. Мало по мало па се долази до убеђења «да се наука не разликује много од обичног знања. Дотле, док наука посматра факта онакова каква су, дотле док она из тих факата црпе дедукције сигурном логиком — дотле она није ништа друго до израз обичног опажања». Требао је велики геније да ово пре толико векова увиди, а требао је још већи, да философе старог доба из сањалиштва пренесе на овако просто, али корисно поље. Тај геније то је Аристотело (384—322 пре Христа). Он је оснивалац научне методе, а примењујући је на поједине гране наука, он је, може се рећи, постао и оснивалац многих наука.

Он је својим великим умом обухватио све, што су стари пре њега урадили, одвојио лажно од истинитог — и поставио зоологију на таково земљиште, које није требало никако мењати. Овај је велики мислилац проучавао свима могућим сраствима, којима је располагао природу животиња. Колико је Аристотело на том путу учинио услуге зоологији, немогуће нам је овде помињати. Довољно је ако речемо, да је он први схватио како и на који начин треба животиње проучавати. У његовој историји животиња налазе се основи из упоредне анатомије, физиологије, ембриологије, класификације, живот животиња и њихов географски распоређај. По ономе, што се из његових списа цитира, човек мора да се чуди многобројним фактима, које је требало констатовати, упоредити и извесна правила поставити, која двадесет векова признају за истинита

Изгледа да више ништа није требало но продужити рад Аристотела, али наскоро за тим у александријској школи зоологија се поче да цепа. Славни лекари проучаваху више тело човеково и то у толико, у колико је оно могло имати примене на њихову вештину. Научници, који су изучавали животињски свет, слабо су обраћали пажњу на њихову организацију и физиологију. Овако занемарена зоологија изгуби онај углед међ наукама, који јој је велики геније Аристотелов дао.

Подела на анатомију и физиологију с једне стране и на живот животиња, инстинкта и разлика која међу њима постоји с друге стране, постала је јаснија, када је Галин три века доцније унео из зоологије у медицину све оно, што се о унутарњој организацији животиња и функцијама њихових органа знало. Велики компилатор Плиније оставља зоолозима само приче о животињама.

Политичке трзавице, ратови, разне навале не дозвољаваху Истоку да продужи започето дело Аристотела Рим је сада требао да предњачи. Поред Лукреција који из силне уобразиље има доста лепих и оригиналних мисли, и Плинија до Галена нема ни једног, који се служи методом Аристотеловим. Гален као ванредни лекар одликовао се особито философским духом. Не могући дисековати људе, дисековао је мајмуне. Његов велики геније увидео је, да се структура органа мора пре знати, него се жели да објасни њихова акција. Да би објаснио тежа факта из физиологије, дисековао је тице, рибе и рептилије. Он је оснивалац вивисекције.

Гален резимише науку старог века. Он је последњи велики ум, последња светла појава, која се гаси појавом варвара.

Улазимо у средњи век, век мрака, који траје пуних десет векова.

«Свако се вара, ко време средњег века сматра као време, у коме је дух људски чамио. Човечанство је спавало дубоки сан, после кога ће се пробудити у време

обнове наука, али у зрелијем добу». За природне науке ова обнова касније се јавља но за остале гране наука. Са пропашћу римске империје престало је неговање науке у опште, а са њоме и природне науке.

Црква је играла главну улогу. Она је све духове заузела.

Оно мало научника и лекара што је било, бавили су се науком само онолико, колико је то позив њихов собом доносио. Заснивањем манастира *настава је сва била у свештеничким рукама*. Дебели зидови њини нису допуштали млађим духовима да се вину у природу. Свештеници су позајмљивали из других наука само оно, што је за њихову религију корисно и поучно било. Тим путем нису пренебрегли ни зоологију, у којој су црпли огромни материјал за њихове моралне поуке, а нарочито с тога, што су узимали извесне лепе особине из живота животиња и човеку их као пример истицали. Најбоље је сведочанство овоме у средњем веку јако распрострто дело «Physiologus».

Ово се дело налази свуда где је хришћанство допрло, а била је једина ручна зоолошка књига за наставу до 14-ог века. Оно се налази и код нас Срба — разуме се у рукописима. (Први је г. Стојан Новаковић обратио пажњу на ову врсту рукописа и штампао у Starinama загребачке академије).

Ја ћу вам, примера ради, навести два-три места из њега, да би видели колико је зоологија претрпела промена од Аристотела и у каквом је облику она обрађивана.

О Грлици

Грлица воли мужака и обоје иду заједно и свијају себи гнездо. Ако једно од њих погине, мужак или женка, жале један другог до смрти, није мутну воду и нити гр̑чê нити на сирово дрво стаје. Тако и ти, безумни човече, позавиди грлици, да би примио Господ молитву твоју, а кад ти се, безумни човече, умноже греси, притеци покајању

а не реци: много сам грешан. не ће ме примити Бог. Сваког човека, који се искрено каје, Бог прима. Слави Бога и дан и ноћ. Бог све види. Човече, не завиди лепоти женској, сети се да је жена мужа у рај увела, али и погубила. Тако и ти, човече, позавиди грлици једномужици.

О жаби сушној и воденој како живе

Сушна жаба сунча се и на сунцу, и на мразу, и на ветру и на снегу. Много трпи жеђ и зиму, а водена жаба не може тако трпети, а кад је сунце, излази да се греје. кад оно припече, бежи у воду. Тако и људи примају калуђерство, а не могу трпети глад, жеђ. голотињу, прекоре и пост; називају се анђели човека ради, а Бога се не боје. Ако све трпи заиста је такав, а ако не трпи није то, него је као водена жаба што спокојно живи. Ако хоћеш право калуђерство, уподоби се сушној жаби, јер водена жаба телу угађа а душу губи.

Док се овако култура на западу умртвила била, на крајњем истоку чувало се благо стечено претцима. Источњаци постају чуварима тековине ума људског. Арапи заузимљу први место у науци. Од IX века лекарство се у њих почело јако гајити. Дела Аристотела и Хипократа преведена су на њихов језик. Ел Кинди и Ел Чадих пишу историју животиња. Абу Ханиф чувен је као ботаничар; али је свуда магија помешана са науком. И ако Арапи нису много новог зоолошкој науци привредили, мора се признати да су сачували многе научне традиције старих писаца. Ел Демиро написао је речник са 931 описом разних животиња.

Арапи су, као што је познато, имали утицаја на западну Европу, а како су у њих тајанствена знања, као астрологија и алхемија, јако цењена, то су са примањем њихове културе и науке, примљене и ове, тако, да се и највећи духови у почетку тринаестог века као Roger Bacon нису могли ослободити мистицизма.

У половини тринаестога века покушавали су три доминиканца Thomas von Cantimpre, Albert велики, Vincens von Beauvais да по списима Аристотеловим скупе сва зоолошка знања тадањег доба. На тај пачин израде енциклопедију. у којој је поред научних дата дух, теолошки преовлађивао.

(У тринаестом веку Marco Polo обилази централну Азију. али како се његове путне белешке не слажу са Аристотелом, сматрају се као уобразиље.

Дух старог века даље живео је латентним животом, да се на јутру обнове наука у нови живот пробуди. Људи никада нису престајали проучавати старе и њихово образовање примати, и ако су их дотеривали према догмама цркве и мистичноме карактеру времена. Још у времену проналаска штампаре (1431 год.) и проналаска новог света (1492) на измаку XV века владају исте заблуде као у XIII и XIV веку. Али већ XVI век ослобађа човечанство вековних заблуда и предрасуда и почиње увиђати, да је проучавање природе најсигурнији пут посматрати саму природу. Метода Аристотелова оживела је. Лекари су предњачили у томе. Тако (1514—1564) јавља се Андрија Везал, који не задовољавајући се списима свог учитеља, сам штудира анатомију човека, а његовом примеру следују: Falope, Eustachiuse, Spiegel, Ingrassias, Botal, Varol и многи други, који чине многа важна открића у телу човековом. Тако се поставља чврста основа анатомији човека. У исто доба несрећни Михаило Servet штудира циркулацију плућа, али га као јеретика спаљују у Женеви.

Анатомија човека, која је у ово време поглавито предмет студија, послужиће доцнијим радницима као основа за зоотомију. По кад-кад се штудира и анатомија животиња. Тако Ambrosius Paré упоређује скелет птица са скелетом сисара. Тек после пола века Salvioni у Риму, Gesner у Швајцарској и Rondelet у Француској отпочеше студију животиња, али се више обраћа пажња на спољни опис.

Петар Belon, који је 1564 год. убијен у булоњској шуми, први почиње да упоређује поједине органе код разних животиња и отвара пут *упоредној анатомији.*

Поред ових на пољу емпиричког испитивања спекулација се све више губи. Francis Bacon (1561—1626) са својом «Instauratio magna», први после Аристотела, оснива праве принципе философије и научне методе. Све знање и сва наука оснива се на посматрању и експерименту, то је основна мисао философије Бакона, оснивача *експерименталне методе.* Он је био први, који је покушао, да метаморфозира органе и да тражи путеве, којима се до оволике разноликости дошло; он први замишља, да је се то створило лаганом и поступном променом. Пре своје смрти примећује циркулацију крви, а 1619 год. славни Harvey и открива је својим лаганим, али сигурним експериментним радом, Harvey даје студији животиња сасма нов правац. До његовог доба на студију физиолошку врло се мала пажња обраћала. Даљим радом показао је од колике је важности студија животиња за разумевање извесних животних појава код човека. Harvey једном речи уноси нову студију у зоологију — *експерименталну физиологију.* У почетку Harvey је слабо имао следбеника, али већ при крају 17. века Redi бори се да докаже лажну теорију о спонтаном рађању. Око половине идућег столећа Tremblay проучава физиологију нижих животиња. Reaumur експериментима на птицама оснива теорију варења, а нарочито штудира инстинкат код животиња, коју студију пола века доцније усавршују два Huber-a. Aseli налази хилусне судове. Pecquet увиђа да они црпу храну из црева и носе је у канал грудне дупље а одатле у крв. Rudbeck и Bartholini проналазач лимфни судова. Wirsing панкреатични канал. Bartholini и Stenon пљувачне жлезде, Willis Vieussens функције мозга. Ruysch први покушава инјекцију разно бојадисаних течности у крвне судове и проучава судовни апарат.

Док се овако зоологији заснива јак темељ анатомско-физиолошким радовима, у исто време радови у другом правцу шире обим зоологије. Malpighi професор медицине у Болоњи (1628—1694), Leeuwenhock (1632—1723) и Schwammerdam употребљавају увеличавајућа стакла, која Hans и Zacharias Janssen из Миделбурга (1600 год.) пронађоше. Тиме се отвара читаво ново поље зоологији. Сада се почиње проучавати грађа, која се голим оком није могла видети — једном речи оснива се *хистологија а микроскопом се прoпраћа развиће појединих органа. И ембриологији се даје чврст темељ.*

Ви видите, господо, да је зоологија у почетку 18-ог века учинила знатан успех. Али стечено знање било је само нагомилано и сасма неуређено. У многим приликама није се знало на каквој су животињи чињени експерименти, а често — није се знало имена животиња које се посматраху, нити су се оне могле по некој извесној методи именовати. Требало је дакле известан ред и метод. Ова потреба створила је нову грану зоолошке науке која се назва Зоотаксија. Wotton први 1552 год. служећи се делима аристотеловима, покушава да уреди — класификује животиње. Willughby и Ray два зоолога енглеска при крају 17-ог века труде се да одреде појам рода и феле. Како је број фела све више растао, а тачног критеријума није било, то је владао прави хаос у класификацији животиња. 1735 год. долази Лине са бинарном номенклатуром животиња, која вам је позната. Свака животиња има свој род и фелу. Узев као карактер животиња спољне организације он их је уредио тако, да је помоћу извесних таблоа, лако било наћи име животиње које се тражи. Овом иновацијом користила се и ботаника као и минералогија. На тај начин зоологија је проширена — основана је *зоолошка систематика.*

Струја која је великим Линеом произведена, била је тако јака да је занела све зоологе. Ударило се у крајност — систематисање. Познати сваку животињу и одредити јој

место у реду осталих животиња, направити каталоге и уредити збирке, био је главни циљ тадањих зоолога, а и многих садањих. Они су најбоље хваљени, који су умели да удесе најбоље дихотомичне табле, којима се најбрже може одредити име и презиме какве животиње. Klein је најбољи репресентанат тога доба. Савременик Линеов Buffon ударао је на тај једностран правац, па чак оспоравао, да има смисла и уводити ма какву методу у испитивање природе. Својим сјајним стилом и великим мислима, он је успео да унесе у зоологију мноштво философских мисли — тако да се може назвати оснивачем *философије зоолошке*.

Класификација, коју је Лине створио, била је вештачка. Cuvier је покушао да на основу унутарње организације створи природну класификацију. За остварење те мисли требало је знати унутарњу организацију многобројних животињских облика. Он је с тога отпочео озбиљно дисекцију животиња. Овај огроман посао, он је с необичним успехом вршио и тим путем дао зоологији чврсту основу.

Штудирајући тим путем разне органе код једне животиње, он је дошао на мисао, да би добро било проучавати један орган у читавој серији животињској и гледати како варира и под којим условима. Како се на пр. апарат за респирацију трансформише од риба, које дишу у води до сисара који дишу у ваздуху, а исто тако како варира нервни систем од најнижег до највишег облика; циркулаторни апарат, апарат за варење и т. д. и т. д. Тим путем поставио је он темељ *правој упоредној анатомији*.

Радовима Cuvier-а зоологија је заузела већи обим, али се она проширила још у једном правцу, који јој је он сам дао. Cuvier је приметио да је сем фела, које данас живе, било и других које су изумрле. Историја живих облика била би непотпуна, када се не би и ови облици узели у обзир, који су у разним слојевима земаљ-

ским оставила трага. У остатцима који су у кори земљиној нађени, Cuvier упознаје многобројне нове облике животињске и на тај начин оснива *палеонтолошку анатомију.*

Идеје Cuvier-а — примљене врло радо од многих природњака — побијали су Geofroy St.-Hilaire у Француској и школом *философа природе* у Немачкој. По Cuvier-у фела је била нешто стално, непромењиво, а облици, који се данас виде, постојали су од памтивека. Тајна постанка живота њихова лежи у вољи Творца. По мишљењу противника његових феле су променљиве. Једна промена изазива другу, те промене пренашају се на потомство. Тајна постанка живота лежи у физичким законима. Класификација животиња, која би се по овој теорији извела, била би у исто време и генеалошко стабло животињског царства.

(Свршиће се).

ТАМО — АМО ПО ИСТОКУ

пише

Д-р Милан Јовановић

VII. БОМБАЈИ

Како је лепа индијска земља дошла у нас до епитета «Црна Инђија« — ко то зна? У говору народноме «црно» и «несретно» има синониман значај, и лако је могуће, да се тај придев извио најпре из груди какве ојађеле мајке српскога приморја, која је у тим водама изгубила свога сина. То се дешава и дан дањи: [1]) сваки Монсун гута по индијскоме океану своје жртве. Нема места на броду, што га валови Монсуна неће запљуснути.

[1]) Нека је овде срдачан помен ваљаноме српском капетану *Спири Мршц*, кога је вал с високог моста бродског сплачио у море.

а кад наиђе по који големи, он спира у море што нађе на крову, а разуме се, да је међу свима предметима на крову најлакши — човек. Док је пао с брода, он је погинуо, све да је и најбољи пливач, јер ће први вал, што га домаши, да га потопи и угуши. Небројене жртве леже у дну овога океана, и пучина је његова недогледно интернационално гробље.

И ако смо стигли у бомбајску луку око подне, сунце се већ нагињаше западу, кад сам се, по дужем одмору, попео на горњи кров да разгледам околину, у коју ме бацила моја ћудљива судба. Хоће се броду из дуга пута доста времена, да се смести и обезбеди у овим водама. Није ово лука као што су јадранске, где се брод веже пајванима за крај, па се повуче с њега мост на обалу за удобност путника и бродских становника: наш брод стоји читаву енглеску миљу од краја, и кад хоћу да видим шта се тамо збива, ваља ми узети доглед. С обалом се комуницира у баркама, и та комуникација у време Монсуна није ни мало удобна; хоће се умешност гимнастичара или боље — мрнара, да човек сретно уђе у чамац и изађе из њега. Са покретљива таласа може се ускочити на сталну обалу само онда, кад је чамац на врху или у долу таласа, јер тада је кратка почивка у мицању. Кад с врха таласа скочимо на степенице, видимо где чамац у истом тренуту тоне дубоко под нама, а кад искочимо са дна вала, морамо се брзо испети на степенице, јер ће растећи вал да нас потопи за тили часак. Како чамац не може да се закачи за обалу, а не може ни да се примакне близу зида, јер би га вал раздробио, разуме се да сваки, ко улази и излази мора да волтигира на овоме колебљивом елементу.

Па хоће се и кочијашу, кад стигне у механу на коћиште, добар сахат, да смести коње и кола како ваља, а то ли овоме колосу, што плива на тако покретљивом елементу. На малабарском приморју плима и слека имају највећу диференцију. Док се у средиземном мору за време

плиме уздигне морски раван за 2—3 стопе, у овим водама скаче он 12—15 стопа редовно, а за време Монсуна и више. Кад отпочне плима, струја је воде, и ако тиха, ипак тако снажна, да поморац и не мисли противити се њојзи својим бродом. Он спусти с кљуна од брода своја два ленгера, кадшто и трећи резервни, па се брод, имајући довољно простора око себе, витла около те сталне тачке своје. Кад наступи плима, он окреће кљун мору, а кад за њоме дође слека, он га окрене крају. И то бива правилно сваких 6 часова. Овако закачене бродове колико и били тешки, сваки поветарац може у мирној луци да окрене тако, да кљун дође уз ветар; али кад је, као овде, јака струја воде у плими и слеци, ту слаб ветар нема утицаја на брод, те тако, кад се у вече легне спавати, (разуме се код отворених врата и прозора) мора се преко ноћ брод окренути и на ону страну, од куда пирка ветрић, и тако се бар шест часова може да спава како-тако у хладу. Па сад, пошто се је брод тако осигурао с поља, отпочиње рад унутра: сваки се кутић пере и дезинфикује; кров се риба содом, те се бели као снег — машина се читава разглабља, прегледа, чисти, глача и маже; али се ватра у једној пећи нигда не гаси: ваља мали казан да тера парне чекрке, с којима се стоварива донесена роба, а товари она, што ће да се понесе. Хоће се недеља дана журна и непрекидна рада, док се испразни голема утроба овога чудовишта. Гледећи такав брод с поља, никад не би веровао какве су огромне просторије у њему.

Није се дакле чудити што по доласку тек настаје на броду највећи посао, и што само онај, којим се обезбеђује брод, траје пола дана. У зимње доба, као што је сад, не предузимље се одвећ озбиљно осигуравање — али у летње, кад на двору бесни Монсун, кад почну Тифони (кружни, или боље спирални ветрови) да витлају по овим водама, тада се удвоструче ланци на ленгерима, јер ти бесомучни гости кидају дебеле бродске ланце као

конопе. Кад сам једном за време Монсуна љуљао се пуних 20 дана у .овом истом заливу, донесе један телеграм глас са јужног краја малабарског приморја, да су пет пароброда тешко оштећени на мору и да чекају помоћ. Велики пароброд пенинсуларне компаније, пролазећи мимо један такав брод, успео је големим напором, да му дода дебели ланац, али кад га је почео реморкирати, ланац је пукао од тешкога трзања, и он га мораћаше оставити његовој судбини.

То време около утврђивања брода и његова прања употребио сам за одмор. Могућност да уз пут преко Океана, плане зараза на броду, била је у овим околностима веома блиска, и голема одговорност држаше ме целим путем у запетости, коју не бејах осетио уз пут, али која се иза минуле опасности прометнула у неку малаксалост, а ову је јамачно подхрањивала топла и влажна клима индијска. Запетост ова беше достигла свој врхунац последњега дана на мору: мрнар сваки зебе од краја и пита се како ће му бити док се дохвати пристаништа. Гдешто је — као што смо видели — пристаниште далеко од места где се угледа крај, и те ноћи су страже удвојене а сваки на броду узрујан. Ова узрујаност беше у мени повећана живахним преставама ексотичне земље, коју ћу сутра први пут да угледам — и све је то учинило, да сам по доласку малаксао пао на постељу и дигао се с ње, кад је, као што рекох, сунце већ почело да се примиче западу.

На моје не мало изненађење, угледах на крову и около брода пуно света. Али какав свет! Онај што сеђаше на крову, беше ми већ нешто познат, јер то беху они исти типови, које смо довезли — Мусулмани, трговци бомбајски, који су сад од нашега крова начинили пазар. Сваки је на њему заузео свој комад места, разастро је своје завежљаје с робом, вадио је час из једног час из другог по који комад и мамио официре и мрнаре да што купе. Човек који познаје наше Турке, не

би веровао да је то једно племе; ови се не разликују од њих само живописним шаренилом свога руха, него и необичном говорљивошћу својом. Ова је дружина брбљала у хору, да човек не могаше речи да разабере. Не зна се шта је на овим људма хитрије: руке, којима непрестано окрећу своју робу, или језик што је хвали. Они су тако говорљиви, да кад ћутиш, сами одговарају на своја питања. «А нећете ову, је л' те? Ништа не мари! Имам и друге, лепше, боље, али (разуме се!) мало скупље. — Је л' те да је ова лепа?» — и то тако иде у бескрајност! Ако што купиш, извесно си преварен: човеку се хоће времена да проучи главну рукотворину индијску, а то је свилено, вунено и памучно ткиво, и да разликује добру од рђаве. Ако не купиш ништа, брбљива се дружина ни мало не срди, она повеже чворове на пакетима, баци их у барку и плови даље од брода до брода, у изгледу да ће до вечера наћи своје купце. Према овим људма наши су Мухамеданци, шта? наши су Јевреји праве ћуталице!

Около нашег брода је посве другачији свет На големим баркама, које су већ привезане о наш брод, стоји гомила људи и спрема се да искрцава робу из магацина. Али какви су то људи! Кожа им је боје кестенове љуске, узраст осредан, повисок, лубања дугуљаста, лице правилно, зуби бели као филдиш, коса црна као гар, то видимо по оном кратком прамену на врх главе, јер је читава глава обријана Удови су прави као свећа, и тако правилни, да би сваки могао вајару седети за модел — али што је најнеобичније на њима, то је, да немају ни мало кошуље (о другој одећи да и не говорим), а гаће су им тако кратке, да се од њих види само — тур; али и овај је некако згужван, те покрива само бедра и оно што је испод њих с преда и позади. Ова је «одећа» прикачена за бедра гајтаном, исплетеним од сребрне жице. Чудновато, толика скромност у одећи, а толики раскош у чивилуку! Ти си ваљда већ погодио, мој читаоче, да

су то староседеоци Индије — Хинди, а ја ћу ти само приметити, да је најзначајнија појава на њима, што и најсиромашнији има на себи нешто сребра, тога оријенталцима најмилијег метала.

Ова европскоме посматрачу нешто необична група људи припада најнижем слоју индијскога народа, у кога су до дана данашњега касте строго подељене. Па и ова каста надничара, што се зову «кули»,[1]) подељена је у особене редове; неки обављају «чисте» послове. неки «нечисте»: свачије занимање одређено је самим рођењем и сваки «еснаф» припада особеној касти. Међу кулима има их, што носе по вароши друге људе, и врше у опште надничарске службе, једни у кући, други ван куће, у башти, у пољу — али ни један кули не сме да ради посао, који је изнад његова реда, а не ће да ради онај, који је испод његова реда. Тако дакле имућни људи у Индији морају у својим кућама да држе читаву гомилу кули-ја у служби, јер сваки посао у њојзи мора имати особене људе, јер онај, што тера коње, неће да ради у башти, онај што служи за столом, не ће да мѐте собу, а ни један од њих неће да чува децу ни да носи нечисто посуђе: то је посао за женске кули. — Мислио би човек ова гомила кули-ја, мушких и женских у свакој бољој кући, стаје Европљана големе суме, али то није: Хинду неће да се храни код свога газде, кога без сумње држи за «нечиста»; он добије својих 10 рупија (20 дин.) месечно и једе своју обредну храну — мало пиринџа и воћа. Како је вредност новца у Индији у најмању руку десетином мања, то може човек за 100 рупија, што је овде веома незнатна сума, да држи десет слугу и толико их најмање има у свакој кући. Разуме се, да су отмене куће пуне кули-ја, који живе у одељеним зградама, и ја се сећам једне богате, где би за трпезом иза свакога госта стајао по један слуга у чисто беломе руху, с црвеним саруком на глави и додавао храну и пиће. Читава сала

[1]) Пада у очи сличност наше речи «кулучити».

беше пуна слугу, али у њојзи не беше никаква шума: најпре за то, што је сваки мучао као риба, а за тим, што је сваки не изузев ни «мајордома» био — бос. Кад узмемо да су ове слуге махом уљудно одевене, можемо мислити, да им од малене плате, што добију, не остаје много за ужитак, и да се према томе веома скромно хране. Неколико прегрши кухана пиринџа и две-три банане, ето то је обед ових људи, и тај се ретко кад мења. — Кад би хтели да оцењујемо њихову снагу по храни, ми би се љуто преварили у рачуну. Њихова се снага равна са снагом добро нахрањена мрнара, а не уступа јој ни у издржљивости. Ови људи раде од излаза па до заласка сунца, дакле пуних 12 часова, и за то време одмарају се само толико, колико им времена треба да ручају. Одмах после ручка наставља се посао; и то тако иде с дана у дан, с године у годину. Тај рад њихов не стоји никако у размеру са њиховом храном, те изгледа, да се недостатак хране накнађује климом. Исто се то примећава и на Фелаху арапскоме; и овај се храни веома фругално, а у снази и издржљивости не уступа европском раднику. Овоме се калори од чести троше на издржавање живота у хладнијој клими, а јужни народи могу све да их прометну у рад, па ваљда им нешто узајми и сунце. Другачије не би се могла тумачити живахност њихова при раду, која неоспорно потиче из снаге.

Разуме се да ми је и ова ноћ прошла у неспокојству, али је ово више потицало из нестрпљења да видим индијску земљу и народ што ту живи. С тога сам сутра дан рано био на ногама, и кад сам се успео на кров, сунце је помаљало главу на обзорју.

Са расхлађеног краја пиркао је ветрић и доносио на брод мени још непознате мирисе. Не могах сит да се надишем тога топлога, мирисавог зрака! Док сам се тако наслађавао на крову, примицала се с краја једна барка за другом, правце нашем броду, и за мало појави се на крову по све други свет но што бејаше онај синоћни.

То беху мрке индијске прилике, налик на оне кули украј брода, с том разликом, што ови беху одевени у бело рухо. То се рухо састоји из једнога чаршава, који се обавије око бедара као сукња, па се један крај провуче између оба крака и закачи за сребрн појас, те се тако ова сукња прометне у доста правилне гаће. Прса заодева бео прсник с дугим рукавима, закопчан малим сребрним пуцима, а овај прсник уједно служи као кошуља. У опште те одеће, што се у нас зове кошуља нема у Индији. Глава им обријаћа, али није гола као у кулија, већ покривена турбаном скрлетне боје, налик на шешир, али је врх хртаст и савијен. Овакав се турбан вешто омота од цигле једне црвене, мусулинске траке, за четири прста ширине, али 50—100 метара дужине, и тако је чврсто омотан, да се читав, као шешир, скида с главе. Међу тим није сваки турбан истога облика: има их с мањим ободима, па и без обода, те изгледају као оно хртасте спаваће капе. Ова разлика, како ми рекоше, није ствар укуса, него кастински пропис, који хоће, да се људи разликују један од другога. Отменији имају шире ободе. Главни знак којим се разликују касте и конфесије Хинда, носи се на челу: то су бојане тачке, трокути или пруге исписане црвеном, жутом или белом бојом. Само браманска каста има право да се испише црвеном бојом, јер је та боја у Хинда света, и као што се у Турској побожни људи ките зеленом, тако се у Индији бојадишу црвеном бојом. Сваки и најнижи Хинду носи за појасом своју боју и бележи њоме своје чело кад год се окупа, а гиздаве женске имају готове бојане печате, које само прилепе на чело. Ове интересантне мушке главе носе и свој украс: свакоме је ушна школька пробушена горе на савитку и кроз рупу провуку се по једна или две прстенасте минђуше, које на доњем обиму носе повелико зрно бисера.

Свако јутро долажаху ови људи рано на брод и остајаху ту за један час, продавајући своју робу. Та је роба

древена или метална: прва се обрађује у Бомбају и састоји се из веома вешто изрезаних кутија од сандаловог или ебановог дрвета, искићених металном жицом или комадићима слонове кости; други у Дели, а то је дрвена, вешто стругарски израђена обојена и лакирана роба за разне кућевне потребе, или бронзана, па и сребрна уметнички цизелована. Паде ми најзад у очи, да на броду нема ни једнога Мусулмана, кад су ови људи ту, и обратно, и кад сам упитао, бива ли то случајно или хотимице, рекоше ми, да се Хинди не мешају с Мусулманима, јер једни држе о другима, да су нечисти. Ну, у ствари обе странке имају право, бар што се тиче кућевне чистоте, јер кад сам пролазио кроз њихове одељене насеобине у предграђима Бомбаја, заиста сам опазио да су обе прилично прљаве.

Кад су ови чудновати гости, пошто су мало пазарили, отишли с брода, појави се на степеницама по све другачија прилика. И ово беше човек малајске расе, али му је лице обрасло црном ргрудавом брадом, а исто таква кика беше му омотана живописно једним веома прљавим пешкиром. Плећа му беху застрта комадом платна, на коме се преливала прашина разне боје, а бедра омотана знојем обојеним ткивом неодредљиве боје, те изгледаше као да је одевен пливаћим гаћама. Мишице му беху голе као и краци, само на ногама носаше сандале од беле рогозине. На леђима је пртио повелику торбу, која зарад многих крпа изгледаше као нека етнографска карта, и коју је спустио крај себе, кад је скрштених ногу сео на кров од брода. Њега је пратио човек, по изгледу друг, а по понашању слуга, јер је стојао у пристојном одстојању и додавао своме господару што је заискао из торбе.

То бејаше један од оних гласовитих индијских опсенара, што ћеш их срести у свакоме куту големе Индије. Они забављају своју публику својим вештинама и живе од оно мало „бакшиша" што им пруже гледаоци. Узгред се ови опсенари баве хватањем змија очалица, названих кобра, којима су обе Индије богато насељене

и прича се о њима, да имају лека за ујед ове у велико отровне животиње. Кршевито бомбајско земљиште пуно је ових змија; оне се обдан завлаче по рупама и пукотинама. а обноћ иду као мишеви у крађу. С тога људи, што седе по летњиковцима иза вароши, не смеју ноћу без лампе да пређу од куће до куће од страха. да не нагазе на коју. Ове опаке животиње увлаче се чак у кућу и становници околине немају друга начина да се сачувају од њих, до тога, да застру све ходнике што воде у стан, дебелим и врло рапавим ћилимовима од кокоског влакна, преко кога кобра неће да пузи.

Занимљиво је гледати ове голе синове индијске, који из јутра нигда не знају где ће с вечера коначити, — с како мало срестава врше своју опсенарску вештину. Цела је њихова спрема у врећи, а та се састоји из лоптица од крпуљина, продртих котарчица и разних штапића од бамбуса, што им више треба то узајме од публике. Они не знају за велике спреме наших «ескамотера,» за њихове застрте, кутијама и скрињицама натоварене астале; не знају за њихове веште монологе, којим иду да одврате пажњу гледаоца кад врше своју ескамотажу. све то ови гарави синови не знају. Цео разговор њихов је: «он. ту, три» — и из продрте котарчице, која се мало час празна пред нама витлала на све четири стране света. извлаче једнога голуба за другим и трпају их у своју врећу. Они пред нама прогутају по десетину лоптица и ваде голим рукама једну по једну из разних делова њихове црне коже. Један ме је задивио својом вештином; он је узајмио кокошије јаје од кувара. и где га је наслонио на лице ту је стајало као заковано. Мишљах да је на љусци каква лепљива материја. али ја не могах нигде наћи и ако сам очима гледао како то јаје виси на носу и увету. Један енглески чиновник причаше, како му је такав један опсенар изнео у његовој соби и на његове очи читаву воћку, манго. Он је дошао у собу с једним маленим завежљајем, и наравно, дрво је морало бити

у њему; али је питање, како је та воћка морала бити сложена, да се на њојзи не могаше опазити ни цигле једне савијене гранчице, нити угужвана листа. Само док је намештао дрво, дао се опсенар заклонити застирачем, а за тим је дозволио свакоме гледати и уверити се, да је то она иста воћка, што ју је господар захтевао да види.

Кад сврше своју опсенарску преставу, онда се изнесу округле кутије са змијама, и док слуга свира у неке двојнице, што јако крeште; газда дигне заклопац. У исти мах сукну по 3—4 змије за једну стопу у висину, савију шију према опсенару, рашире врат, на коме се јасно види слика наочала, крећу се весело по ритму музике, и кад им се доближи рука опсенарова, кљуцну брзином муње у њу, и у томе тренутку засветле им очи као бриљанти. Како ова животиња мори по Индији многе људе, индо-британска влада даје награду за сваку кобрину главу, али се овим људма боље исплаћује жива кобра, те с тога неће да је уморе и продаду. У осталом и ова опасна животиња има свога душманина, који је немилице тамани. То је једна малена, безазлена, али врло окретљива животињица, налик на наше куне с том разликом, што има дужу и веома шиљасту њушку. Кад опсенар нађе и припитоми ту животињицу, извесно ће њоме много да заради, јер Енглези веома радо гледе борбу манга (тако се зове) са кобром. Газди се плати змија (обично 3 рупије) и он одмах вади свога манга из вреће — кутија се одшрињи и кобра се за мало провуче кроз отвор. Занимљиво је гледати ове две животиње кад се суоче: кобра одмах уздигне са земље своју шију и прати главом сваки покрет манга. Овај опет, знајући да му испред змије прети опасност, узмиче хитлено и гледа да јој се нађе с једне или с друге стране. Он маневрира као булдог, кад хоће да ухвати вепра за ухо. Борба не траје дуго — 5 до 10 минута и обично се завршује победом манга. Овај уграби згодну прилику, кад змија разјапи чељусти да га уједе, увуче јој доњу вилицу своју

са стране у уста, а горњом јој тихо притиска главу. Иза првог притиска опажају се на змији већ паралитични покрети, иза другог, опружи се колико је дуга, а мали се победилац враћа задовољно у своју врећу. Да ови опсенари знају лек од змијина уједа, о томе су Енглези давна већ уверени, па ипак ни један још није продао индо-британској влади тајну, и ако је за њу расписана голема награда.

Међу тим је сунце одскочило и у истој размери порасла је врућина. У заклоњеној луци она је да како голема, али никад не достиже арапску врућину. У овим пределима одева се човек према температури и у томе подражава урођеницима; хоћу рећи, има на себи само један слој дебеле памучне одеће, која најбоље одбија зраке сунца. Индијски турбан, кроза који не може да пробије сунчана зрака, замењује Европљанин дебелим шеширом од рогозине, широка, нагнута обода, који је обложен белим платном. Да се не би глава под тиме запарила, утврђена је у њему једна тешња решетаста капа, те тако између ње и шешира струји ваздух без престанка. Ноге су обувене у платнене ципеле с дебелим ђоном, те не може кроза њ да пробије топлота земље. Тако одевен може се човек, Европљанин, шетати по овоме свету, а да не ризикује да ће га устрелити голема жега сунца. Ко не може да ходи од велике врућине, тај се завуче у један од оних дугуљастих сандука с обрамицама, што стоје на сваком углу; затвори са обе стране жалузине. и кулӣ га на рамени носе, куд хоће. Ако му се не допада ова локомоција у кавезу, он седне на двоколице (бо̄ги) до кочијаша, и брзим терањем прави ветар те се хлади. Тако се то час хода, час воза, а час љуља на раменима носача. Овај последњи начин као да је најмилији Енглезима. Они имају своје радње у вароши, а седе у околини по баштама, и отуд их свако јутро уносе кули у варош и док их носе, они у сандуку прочитају летећки јутрење листове. Пред вечер долази по њих фамилија на хинтову, и тада се извезу с њоме на обалу

морску да се расхладе, а кад падне сутон, враћају се својим кућама. Редовно свакога дана, осим недеље, можеш на пространој обали, што гледа на луку, видети на стотину каруца разна облика; на свакима је с преда и по зади по двоје слугу у беломе руху с црвеним турбаном на глави. Каруце се ту зауставе; мушки се скидају и прелазе другим каруцама да поздраве женске и кад се сврши ова укочена церемонија, тера се дома. Како је у Енглеза такође некакав кастински дух, то отменији грађани одевају своје слуге у зелене доламе, подражавајући у томе енглеској аристокрацији, које наравно нема у овој дружини. Сама господа и госпође одевени су строго по пропису енглеском у визитно рухо, које може бити удобно у британској клими, али у овој овде — црн капут, цилиндар и лаковане ципеле, спадају у врсту тортурних справа. На женскима се опажа велики луксус у одећи и накиту. Небројено пута посматрао сам ово друштво на Аполобандеру (тако се зове то шеталиште или боље тркалиште) и сваки пут сам га сажалевао, гледећи како се грозно пари у томе прописном оделу своме. Мимо сав удобан живот свој, ови европски насељеници, мушки и женски, изгледају као да су изгладнели; тело им је мршаво, кожа бледа, а покрети веома троми. Лепезе од тешка нојева перја тешто се мичу у рукама женским; у очима сваке женске исписана је нека чежња, — ваљда за Европом, јер им ова клима очевидно досађује, а можда и за пункером, оном чудноватом лепезастом справом, што на дому виси с таванице над постељама, диванима и трпезама, и клатећи се без престанка дневи-ноћи, хлади становнике у кући. Без пункера Енглез не може ни да руча ни да спава, па и у дућану прати га као сенка по један кули и хлади га големом лепезом од палмова листа.

Кад сам се успузао на високи од тврдога камена озидани кеј бомбајски било је 8 часова, а то је време у Енглеза «рано у јутру». И овде, као у Египту, Европљани живе

ноћу, а јутарња хладовина проспава се. Међу тим по предграђима у то доба врве урођеници, који устају рано. Гомила кулâ седела је на бајиру у хладу фикусовог дрвета и жватала је свој фругални доручак. Велики простор беше подељен оградама у правилна дворишта, и ја морадох проћи кроза читав лавиринат таквих одељења, у којима беше наслагана разна роба за извоз, док сам у дну стигао до капије једнога пространога здања, кроз коју се улази у град. Ко се год из луке извезе на крај мора да прође кроз овај лавиринат, који ништа друго није но бомбајска царинарница. Куда се год окренеш стоји по један стражар, али овај неће никога задржати па ни ословити, ако не носи какву робу са собом. али ће свакога. који туда пролази, пажљиво гледати. Изаћи можеш из вароши на коју страну хоћеш. али у њу мораш овим путем. Царинска је уредба тако добра у Енглеза. да је контрабанда у луци по све немогућа. Ако немају друга начина да се сачувају од ње ; ако је какав брод донео робу, која се радо кријумчари, један царински чиновник долази на брод и он је становник његов до онога часа. док се брод не крене из луке.

Енглески део вароши Бомбаја слабо се разликује од британских вароши у Европи. Иста пространа али не висока здања. исти скверови с парковима. басенима и монументима. Само је испод сваке куће колонада. да би шетаоци могли ходити по хладу, те с тога су многе улице сличне млетачким прокуративима. Прозори су на кућама необично големи, и сваки има до половине пупчасту стреју над собом, да не би сунчана зрака могла допрети у стан. Исте су такве стреје и на железничким вагонима. Магазини су у овим кућама веома пространи, али ни на једноме нема излога као у нашим варошима. Једна проста табла поред врата, казује какав је магацин а кад уђемо унутра, ми се дивимо богаству и лепоти његовој , али од свега тога нисмо ништа видели са улице.

Живот у овоме делу вароши отпочиње около 10 часова. Кад сам ушао у њу, беше све затворено као у поноћи; само по угловима стајали су policemen-и мрке коже, и гледали чисто зачуђено на ранога шетаоца. Како се у то време заливао парк, позадржао сам се мало у хладу његовом и разгледао дивну екзотичну флору у њему. Баштовани тек што беху свршили свој рад, и скакаху онако голи, као што су били, у велики басен, да се по обреду браманском окупају. Кад сам се мало расхладио и пошао даље, спазим једно детенце од 7—8 месеци, где лежи испод колонаде и игра се својим песницама. До њега је стајао полицај, и видећи ме, где се зачуђено окрећем не би ли спазио родитеља дететова, рече ми лаконично: «Сироче, Sir, можете га узети.» Разуме се, да се нисам користио том дозволом, али сам касније чуо, да то није ретка појава у Бомбају. Такву изложену децу узимљу Европљани, па пошто их одхране употребе их, ако су женске на чување деце, а мушке упуте с осталим слугама на посао, за који осим хране и одеће не добију ништа, нити смеју без дозволе власти да напусте своје «хранитеље». Пре но што Европљанин узме такво дете «под своје», мора ово најпре у цркву на крштење, и вероватно тиме и добије сва права једнога — роба. С тога ћете у Бомбају наћи људи чисто малајскога типа, који ће вам с неким поносом казати: «ја сам хришћанин». Сва деца што потичу из мешовитог брака, морају у хришћанство. Тај мешовити брак је једностран, јер само Европљанин узима мрку жену, а никад прави Хинду не узимље белу. Деца су из таквог мешовитог брака мрке боје, али су мање обојена но деца правих Хинда; они сачињавају тако звану половну касту (halfcast), која будући хришћанска, има у Британској Индији нека права на нижа војена и цивилна звања, али је мимо све то презрена од Енглеза и не може заузети више положаје. Ова се половна каста већ меша са белим женама, или боље са женским олошем европским,

који се, лутајући за срећом, изгуби по овим странама, и деца ових бракова опет су нешто беља. То тако иде у бескрајност, да се код гдекојег лица мора стати и у недоумици питати, је ли тај човек или та женска одиста европска или мешовита индијска прилика. Мучно је разликовати ове људе од гаравих Талијана и још гаравијих Португиза.

Бело и обојено људство не стоји једно према другоме ни у каквим грађанским односима. О познанству и пријатељству међу њима нема речи. Кад би који бели узео обојену жену, он би био искључен из свога друштва и сваки би бели човек сматрао за крајње понижење, да таквоме човеку пружи своју руку. Енглез потребује обојена човека само за рад као сваку теглећу животињу, али он и у својој кући избегава да свога обојеног слугу позивље именом, него га просто зове «Чу'ли » У таквој кући поклања се кућевном папагају или мајмуну већа пажња, но овоме човеку друге расе.

Читава варош Бомбаји заузимље веома велики простор и подељена је према становницима њезиним на више делова. Свака да речем раса има своју особену насеобину. Најближа је луци унутарња варош, такозвана тврђава, и ако нема около ње никаквих утврђења. Вероватно је то место негда било утврђено и име му је од тада остало. Ова је варош окружена пространим ливадама, које су испресецане густим алејама од плантане и индијског фикуса, оне биљке велика крута и једра лишћа, што се као стручак види у саксијама европских салона. Изнад ових гласија, на којима су уздигнуте величанствене државне зграде, као университет, библиотека, музеј, палата за лепе вештине и др. и које су иестимице искићене баштама и споменицима — поређена су предграђа, почев с југа од луке па све у округ до малабарске обале на Океану. Најпре долазе густе насеобине мусулманске до луке, а за њима индијске све до мора. Како у Бомбају само индијско становништво броји

преко пола милиона душа, лако се може замислити, како су пространа ова предграђа. Калкутска улица (калкадеви) која пресеца по среди ову насеобину, дуга је 7—8 километара и начичкана је двокатним кућама. Идући периферији ових у полукругу поређаних насеобина, куће ове постају ређе и мање, а међу њима почиње да се појављује зеленило од банане и кокоске палме. Кад се пређе и ова линија, виде се на источној и северној страни малени у густом зеленилу скривени засеоци, а према северо-западу, идући мору, густе кокоске шуме, у којима су расејане куће европских насељеника. Те куће су ниске и имају голем кров, који будући много шири од здања, оставља около њега широке ходнике. Како су ти нагнути кровови од сухог палмовог лишћа сиве боје, то је мучно из далека опазити ове куће, у густоме хладу палмове шуме. Около куће виде се лепи вртови и паркови од ескотичног дрвећа. Куће су ове веома простране и удобне, али зарад големе врућине живи се већином испод крова около куће, јер ту с које год стране пирка ветрић с мора. Ова се Европска колонија завршује према западу једним брежуљком, који се зове Малабарски брежуљак (Malabar Hill) и на томе узвишеном месту, што гледа на Океан, подигнуте су у сред паркова палате бомбајских Набоба, а најлепше место заузимље управник, да речем, бомбајског округа (Governor). Поменуо сам на другом месту да бомбајски округ броји својих 60 милиона становника. и према томе ова је административна личност. овај «началник» по нашем називу, то што је у нас владалац једне големе царевине. И он живи према томе. Што се год у нас виђа около владалачких дворова, може се видети и на Малабар-Хил-у; то је читав град, уоквирен кућама за чиновнике и слуге, касарнама, шталама и свима осталим потребама велике господштине. Ову насеобину пресецају широке као снег беле цесте.

и на њима тутње хинтови дневи-ноћи: само ће изјутра да легне жагор за који час.

Главна цеста дели ову величанствену насеобину од браманскога села, које се на другој страни тога брежуљка скрива међу стене. Идући путем тешто ћеш опазити у големој стени, што граничи с цестом малена врата, која воде у ту «свету обител». Пред врати седи на узвишеном месту налик на огњиште, један Факир и гледа укочено преда се. Голо му је тело све посуто белом прашином а чело обојено скрлетном бојом. Ту он седи ко зна од када и размишља — ко зна о чему. Дневи ноћи проводи он на томе месту свој контемплативан живот и огромна једна маса људства држи да је тај живот побожан. Кад год сам пролазио поред њега, сећао сам се и нехотице «светих отаца» наших у пустињи у првом добу хришћанства. Овај «светац» никога не гледа, ни с ким не говори. а храни се воћем што му побожан свет доноси. Кад уђемо кроза врата, ми смо у једном четвртастом простору, окруженом двокатним дрвеним кућама. Доњи су бојеви отворени и ми видимо у њима разне реликвије повешане по зидовима. У дну простора уздигнута је трпеза, исто као у хришћанскоме олтару, поред ње виси звоно, над њиме гори кандило пред иконом браманскога свеца са три пара руку, а у греди тога храма лешкари гдешто по која гојазна јуница, која ужива големо поштовање у овој побожној дружини. У средини овога села озидана је четвртаста дубока веома голема јама, у дну које види се мутна вода, а с обе стране воде степенице у ту бару. То је освећено купалиште побожних Хинда, јер се у ту локву повремено досипље водица из светога Гангеса. Цела је насеобина ова, браманска колонија, налик на хришћански манастир. Овамо долази побожан свет из целе околине, моли се Богу у којој капели хоће, окупа се у «водици», купује реликвије што их брамани обрађују од разног метала, и кад све то сврше, враћају се својој кући ја-

мачно лакши и духом и — кесом. И ако се ова насеобина по облику веома разликује од наших манастира, у суштини је то исто; главна разлика лежи само у томе, што су «духовници» овде махом ожењени људи, а по оној гомили деце што врве улицом, види се да ревносно раде за увећање своје освећене касте. Разуме се да је свако лице у овој светој дружини, од најстаријег до најмлађег, ишарано светом скрлетастом бојом.

Ходајући по овоме браманском свету много пута бејах изненађен сличношћу браманских и хришћанских обреда. По улицама индиских насеобина виђају се често малене капелице, ограђене решеткама. У дну је икона, пред њоме кандило, испод њега богатим ткивом застрта трпеза; на њојзи су путири и звонцад, а на уласку виси повеће звоно, — једном речи иста капела, као што је виђамо по Италији и другим јужним пределима европским. Брамански Факири што крстаре по земљи, и живе прошњом, варањем па и глобом, служили су вероватно лутајућим монасима средовечним за образац, који су такође већином живели од прошње. На тим људима је иста дуга коса и брада, иста висока камилавка, иста пространа и дуга одећа, а у руци штап са попречном дршком од слонове коске, која је изрезана у облику змије, као оно «штака» црквених старешина хришћанских. Уза пагоде индијске уздигнути су огромни торњеви конична облика; у њима су главни и споредни олтари баш као у цркви св. Петра у Риму; уза зидове поређани су тешки свилени барјаци, као у нашим црквама, и повремено носе се као у нас, по улицама — у кратко хришћанин, а нарочито православни, мора гдешто да застане и зачуђено да гледа на ову сличност његових верских обреда са — браманским. И саме «одежде» хришћанскога свештенства махом су индијске мустре, које се тамо употребљавају за одлично грађанско рухо. Један енглески мисионар наишао је, — веле, — у неком браманском манастиру на један рукопис, у коме се

прича, да је неки млад дечак из Назарета дуго боравио у истом манастиру. Опис његова лика тачно се — веле — подудара с Христовим ликом, који је познат из једне нађене римске камеје. Тиме би дуго одсуство Христово из Палестине било разјашњено, а сличност обреда браманских са хришћанскима растумачена. Ове је књиге тако веле, нестало из манастира, а како се у исто време бавио у њему и један римски мисионар, сумња је, да је овај од «братства» за добру цену купио ту књигу, за коју се енглески мисионар беше погађао. У овоме чину ја видим највећу сличност између браманске «братије» и неке наше, која је продавала странцима србуље манастирске за добре новце....

(СВРШИЋЕ СЕ)

НА ПУТУ

Диван је поглед на горске висине,
  Што се под небом у даљини губе —
Многи их путник гледа пун милине,
  Како се пред њим с небесима љубе.

Па жудно хити, да им буде близу,
  Да се нагледи тајанствене јаве,
О којој сања, докле је у низу,
  И док се горе у даљини плаве.

Ал, кад се, сретан, стане на њих пети,
  Одмах га стане остављати нада —
Види, да жељи не може доспети,
  Те, место среће, њиме јад овлада.

На место слика, што погледу годе,
  На место каквих арајских милина —
Угледи стазе, што пропасти воде,
  И страшну чељуст безданих дубина.

Угледа стене голе, хладне, неме,
  Како се дижу над његовом главом,

К'о да се доле са висине стреме,
Да га начине лешином крвавом.

Хладна му језа пролети кроз груди,
Па хити натраг, да се равни лати,
Срце му буде пуно нових жуди,
Да се у старо боравиште врати.

К'о плаве горе, што путника маме
Изгледом лепим, што му наду вара,
Таква си и ти, будућности, за ме —
Пуна си, пуна, варљивога чара.

Ја, тужан, гледам пун уздања на те,
Па једва чекам твоје сјајне дане,
Да ми се јади у теби прекрате,
Да ми из тебе сунце среће гране....

Ал, кад се јавиш, место прошлих часа,
Ја, опет, видим само боље љуте,
А место стаза, што воде до спаса,
Угледам тешке, непролазне путе.

На место миља, бољитка, весеља,
Угледам јаде нове и незнане,
Па, тужан, будем пун ненадних жеља —
Да се повратим у прошасте дане.

Под Зворничком Стеном
Августа 1889.

Вл. М. Јовановић.

НАЗЕБ КАО ЕТИОЛОШКИ ЧИНИТЕЉ

(Наставак)

II

Ајзенман,[1] расправљајући узроке ревматизма, изнео је мисао, да назеб није ништа друго, него дејство рефлекса. Нагло смањење температуре ствара јак надра-

[1]) Eisenmann: die Pathologie und Therapie der Rheumatosen, 1860.

жај у кожним живцима, који га центрипетално спроводе средишту. Ту прескаче посредовањем ганглија на центрифугалне путове и одбија се у оне делове тела, који стоје у свези са надраженим живцима, изазивајући патолошке промене. Ако се у кичменој мождини налази место, које по себи преставља locus minoris resistentiae, место мањег отпора, или, ако и њиме инервирани делови имају ту особину, онда ће надражај ладноће у толико пре парализати вазомоторне живце, изазвати хиперемију тих делова, која може ојачати у запаљење. Сличнога мишљења био је и Шкода.

Хајман,[1]) у својој студији о ревматизму, противи се горе изнесеном мишљењу. Вели, да није лако увидети, како једна проста хиперемија унутрашњих органа може да створи запаљење и закључује са свим логично, да би свака мождана конгестија, која наступа услед душевног рада, могла да буде полазна тачка за тај процес. Пошто просто ширење крвних судова не може да проузрокује запаљење у здравом ткиву, треба тражити објашњење на са свим другом пољу. По њему, надражај ладноће утиче на кожне нерве и пошто је био одбијен у средишту, локалише се у трофичним живцима, т. ј. оним, који управљају израном и мењањем материје у ткивима.

Ни једна од ових двеју хипотеза није у стању да задовољи и да објасни све појаве, који излазе из истог узрока. Ја ћу навести само неке нескладности. Прост рефлекс не може никад као такав да изазове запаљење у једном удаљеном органу а оно, које се развија на месту надражаја, може се природније објаснити без рефлекса. Он може да створи хиперемију; то сваки зна, ко је једаред поцрвенио, али да се је на том месту запаљење развило, не верујем да је коме познато. Од просте конгестије, далеко је до запаљења, што сви физиолози знају, јер они су у стању, да секцијом извесних живаца лако створе невропаралитичну хиперемију, али ни-

[1]) Heymann: Ein Beitrag zur Rheumatismuslehre, Virchow's Archiv, B. 56.

кад право запаљење. Између ових двеју појава не постоји проста узрочна веза, него их дели читав низ чинитеља, који тек сложним дејством стварају запаљење. Питање о трофичним живцима, којима Хајман приписује велику важност, још је веома спорно и многи данас сумњају, да их у опште има, јер се тако звани трофични поремећаји могу много простије објаснити.

После ових двеју хипотеза, којима је заједничка црта рефлекторично дејство надражаја ладноће, изнео је Розентал[1]) једно чисто механично схватање назеба. Он уводи своју хипотезу са овим речима: «Ма како често да се та реч употребљава, једва да има болести, међу чије се узроке не би рачунао назеб, узалуд тражимо јасан обележај тог појма, нити је досад било могуће физиолошки објаснити сам процес.» Да би ток његових мисли био разумљивији, треба у кратко напоменути неколико полазних тачака.

Са топлотом околине, расте по физичким законима и температура тела, која опет зависи од топлоте крви. Ова загрејава организам од прилике тако, као мрежа гвоздених олука, напуњених топлим ваздухом, или водом, зграду једну. Само што крвни судови могу мењати свој калибар, јер се њихови зидови састоје из мишића, које крећу вазомоторни живци. Што год је температура тела, разуме се у нормалном стању, виша, у толико ће пречник крвних судова бити већи и са њим количина крви на површини тела Знојне жлезде имају више материјала и луче живље: тело је у зноју. У таком се стању од прилике налази човек, који на некој забави интензивно игра. Несносна запара у локалу и луксуз кретања при игрању претворен у топлоту, знатно повисе температуру крви, која не може да пренесе тај сувишак на околину, јер нема потребне разлике између топлоте тела и околине. Замислите, да се такав загрејани и усијани играч изложи хладноћи једне карневалске ноћи у намери

[1]) Rosenthal: Zur Kenntnis der Wärmeregulirung bei den warmblütigen Thieren.

да се разлади. Шта ће да наступи? Ја остављам Розенталу, да нам то објасни својом хипотезом. — Проширени и набрекли крвни судови моћи ће одједаред пренети велику количину своје топлоте на много ладнију околину и тиме ће нагло да се олади крв на површини. Али се у исто време услед јаког надражаја ладноће стегну дуварови крвних цеви, терају свој садржај у унутрашње органе, у којима постаје штетна колатерална хиперемија.

То није главно. Велика маса охлађене крви може нагло да олади делове, са којима дође у додир, да створи поремећаје разне природе особито у органима, који су наклоњени и да буде надражај за запаљење. То исто вреди и за површину тела. Ето тако Розентал замишља постајање болести услед назеба.

И ако ова хипотеза једног физиолога има неку дражоригиналности и убедљивости, опет не може да се одржи, чим њену вредност опробате фактима. Узмите човека у парном купатилу, који се зноји у температури од 40°C. Ако је његов систем крвних судова без мане, може слободно, без икаквих прелаза, да стане под леден душ а да не назебе. Многобројно лично искуство јамчи за истинитост овог тврђења. Како се то слаже са хипотезом? Висока топлота крви, проширење крвних судова, хиперемија површине, знојење, нагли, веома нагли прелаз из једне крајности у другу, јако охлађење, жива игра рефлекса, сви су услови ту, па ипак нема последица! Нећу да кажем, да је код свију људи тако, али је доста, што је код неких: добро објашњење треба да обухвати све случајеве. Зашто нема назеба у наведеном случају? Крв је била охлађена, оладила је по свој прилици органе споља и изнутра, па се ипак све изједначи? Кажите ми, да ли и један опит може имати више убедљивости? А Розенталова хипотеза не може да га објасни!

Розенталова претпоставка изазвала је повећи број радова, који се наслањају на њу и теже опитом да до-

кажу њену вредност. Ја ћу се ограничити само на најважније.

Афанасјев,[1]) у намери да се увери, у колико нагло охлађење животиња, раније изложених високој топлоти до потпуне парализе крвних судова, јаче дејствује, него нагло охлађење при неприметној вишој или нормалној температури, извршио је два низа опита. Први је показао, да нормално топле животиње подносе нагло охлађење много боље, него оне, које су пре тога биле загрејане. Код последњих нашао је зрнасту дегенерацију срца, јетре и бубрега. Други низ опита требао је да реши питање, у колико је нађена дегенерација последица високе топлоте а у колико охлађења. Животиње загрејане и одмах убијене, показале су незнатнији и слабији степен дегенерације, него оне, које су после тога још нагло охлађене етером. Афанасјев закључује из ових резултата, да нагло охлађена крв у паралитичним крвним судовима тече ка унутрашњим деловима и изазива у њима дражење и поремећај изране, чији је израз запаљење. Он мисли, да наведени закључци иду у прилог Розенталовој хипотези.

Чудновато је, да у другом низу опита не налазимо разлике у начелу, него само у степену дегенерације. Она је нађена исто тако у оним случајевима, где је утицала само висока топлота, као и после доцнијег охлађења, до душе у мањем степену. Требало би одговорити на питање, који удео припада високој температури, а који наглом охлађењу, пошто је и сувише добро познато, да услед јаке грознице, све велике жлезде зрнасто дегенеришу.

Ласар[2]) је од прилике ударио истим опитним путем и дошао до сличних закључака, као Афанасјев. Он је мишљења, да и ако Розенталова претпоставка не објаш-

[1]) Afanassjeff: Über die Erkältung. (Journal für normale und pathologische Histologie u. klinische Medizin, 187б.)

[2]) Lassar: Über Erkältung, Virchow's Archiv, Bd. 79.

њава све, бар не противуречи резултату опита. Назароф,[1]) који је у Пашутиновој лабораторији правио опите о вештачком загрејању и охлађењу топлокрвних животиња, завршује свој рад мишљењем, да нагло охлађење унутарњих органа, има веома незнатних последица и Розенталова хипотеза није довољна, да објасни развиће оних болести, којима се назеб намеће као узрок.

Мислим, да су наведени подаци, који се тичу чисто опитне странке испитивања, довољни за доказ, да је лакше прогласити назеб за узрок болести, него одредити суштину дејства и обележити му границе. Велики број хипотеза најбољи је знак, да је питање нејасно. Опит је требао синтетички да покаже начин постајања, да буде прави experimentum crucis за истинитост хипотезе и да нас увери, да ли је у нашој моћи, да помоћу вештачких околности, које се што више приближују обичном механизму, изазовемо болести назеба. Он то није био у стању да учини, бар не тако, да нас потпуно задовољи и да искључи свако друго тумачење; ми се налазимо онде, одакле смо пошли, т. ј. пред једним емпиричким фактом. Па ипак не можемо дејству наглог охлађења одрећи сваку етиолошку вредност, и ја бих само показао наличје медаље, кад бих хтео да покушам нешто слично. Његов је делокруг сужен великим етиолошким покретом последњих година, као што сам већ раније нагласио, али је ипак задржао извесну важност, а ту му, бар данас, ни најрадикалнији бактериолози не могу одрећи. Дати му место, које заслужује, признати његову важност само тада, кад је има, одрећи је онде, где важнији и озбиљнији чинитељи изазивају пажњу: ето у томе се састоји реформа

Ова потреба селекције, коју заступам и чинећи то, налазим се у одличном друштву, развила се је у последње време. Њени покретачи зову се наука о микроорганизмима

[1]) Nasaroff: Einige Versuche über künstliche Abkühlung u. Erwärmung warmblutiger Thiere. Ibidem, Bd. 90.

и о диспозицији. У каком одношају стоји назеб према овим чинитељима и како му је место поред њих са обзиром на узрочну важност? Ја ћу се опет заклонити за један пример, који ће јасније показати што хоћу да кажем.

Пнеумонију сматрају још и данас многи за болест назеба и ја сам сигуран, да их има доста, који ће много што шта пре веровати, него да је запаљење плућа, разуме се крупозни облик, чисто микробична болест, која се јавља епидемички и за коју наклоност са сваком новом заразом расте. Добија ли се она назебом у конкретном случају? На то питање ће сваки болесник одговорити позитивно за то, што мисли, да треба тако да буде. Са малко добре воље може чак и наћи, кад је назебао, пошто се то сваки дан дешава. Али се данас зна, да се он не би разболео, да специфична клица није придошла, ако већ раније није била у њему и да није било наклоности. Нагло охлађење могло је да изведе организам из равнотеже, да га ослаби у корист микроба, да изазове какву плућну конгестију, која је олакшала њихову инвазију. То је све! Ви ћете приметити, да је тај степен шкодљивости довољан и нећете моћи увидети, зашто се подцењује? Али кад одговорим, да под иначе равним околностима, може то исто и један јак удар у груди да учини, да може исто тако пнеумонију добити човек, кога тампонирају два вагона, или га потресе какав душевни шок.[1]) кад напоменем, да је микроорганизам потпомогнут наклоношћу сам себи довољан и да нагло охлађење без та два чинитеља само по себи не може ништа, ви ћете погодити, да је назеб један чисто приступан и случајан узрок, који као такав нема скоро никакве важности, него само онда, кад је здружен са нечим, што је важније од њега. Овде ми врло згодно пада на памет Диклоово[2]) упоређење: «Микроба и организам претстављају два подједнака терета на веома осетљивим тера-

[1]) Grisolle: Traité de la pneumonie.

[2]) Duclaux: Le microbe et la maladie.

зијама: зрно прашине дах један може да их заљуља, а кад се то деси, кретање се убрзава, јер активна снага се множи на тежој страни, смањујући се на другој" То зрно прашине, тај дах, или што год хоћете слично: то је моменат назеба у наведеном случају. У његовом утицају нема ничега специфичног, ничега сигурног и неизбежног, он покреће само једно виртуално стање у организму, или олакшава заразу, најчешће не чини ништа. Та недоследност у акцији са свим оправдава, што га увршћујем међу преступне или случајне узроке.

Свака врста тих узрока може имати подједнаки удео у развићу једне болести, а ма који од њих потпомаже са истим успехом инвазију свију могућих облика. Тако поред назеба могу потрес и повреда бити случајни узроци пнеумоније и имати исто дејство, док назеб сам има неког удела у развићу разноликих болести, као: ревматизма, запаљења плућа, какве невралгије и т. д., али оне могу постати и без њега. Ни један од приступних узрока не може дати каквом патолошком облику ону нарочиту физиогномију, која га одликује, јер не условљавају ни природу ни седиште болести. Њихов уплив расте и пада са дејством непосредних узрока између којих озбиљну улогу игра наклоност. Ја сам већ раније говорио о њеном значају из разлога, који су сада јасни.

Може се смело рећи, да човечије тело никад не може назепсти, ако се не налази под упливом ма које врсте наклоности. И сувише је познато, да јак умор, ексцес ма какве природе, рђава храна и душевни трауматизми, могу да олакшају јављање многих болести тиме, што својим дејством условљавају извесне промене у интимном животу ћелија, на штету њихове одбранбене снаге. Често понављање истих штетних прилика претвара пролазну наклоност у трајну. Питање о наклоности објашњава нам многе етиолошке загонетке и нарочито мења наше терапевтичко умовање, преносећи га на са свим друго земљиште.

Да видимо шта нам каже у погледу на болести, које, као што многи држе, постају услед назеба. Препоставимо, да један лимфатичан човек пати од учестаних катара респираторних цеви. Кад би лекар, коме би се обратио. лечио само катарално стање као такво и отпустио свога болесника са препоруком, да се чува од назеба топлом одећом, да се задржава у умереној температури, да се не излаже климатичним незгодама и т. д., онда би то лечење било опасније од саме болести. Тај болесник не пати од својих катара за то, што је случајно назебао, него просто услед једне урођене наклоности, која повлачи за собом патолошку осетљивост тела, а нарочито слузних марамица, према сваком спољном надражају. Препоручити му, да се херметично чува од свију климатичних промена, значило би, вештачки гајити његову наклоност и markeнежити га још више. Ако је икад имала смисла реченица: naturas morborum eurationes ostendunt, за цело вреди у овом случају. Таког наклоњеног човека требало би подвргнути лечењу, које ће бити нарочито управљено противу његове лимфатичности, препоручити му, да челичи и снажи своје тело тиме, што ће се са свим постепено навикавати на ладну воду у виду купатила и душева. Учестана и паметна примена ових чинитеља биће у стању да оснажи «тонус» крвних судова у кожи и да изједначи крајности у функцијама њиховим, т. ј. нагло олабављење у високим температурама а несразмерно јако стезање у ниским. Ово снажење и вежбање вазомотора учиниће, да тело боље одржи своју топлоту у случају наглих промена.[1])

Као што видите, није главно лечити само болест, него пре свега болесника, супремна је цељ у овом случају, смањити његову наклоност, оснажити његов организам тако, да победи у борби са шкодљивим утицајима. Наведени пример допушта закључак, да је патолошка наклоност главни узрок, а утицај ма какве врсте лад-

[1]) Rosenthal: Zur Kenntnis der Wärmeregulirung etc.

ноће само споредан и приступан. Треба потиснути наклоност и видети, какав удео припада назебу. Рошар [1] наводи као пример једну енглеску експедицију, која је бројала 300 чланова и остала пуне три године у арктичком појасу изложена ниским температурама, необичним у нашим приликама, термометар се је спуштао испод 54°C. Људи су путовали по читаве месеце у леду вукући за собом претоварена колица, спавали су под малим шаторима на леду, од кога их је делио само танак покривач, тако, да изјутра налажаху под собом лед раскрављен. У тим неповољним приликама, појавило се је само неколико лаких бронхокатара и ни један случај какве друге болести назеба. Али то су били чврсти, јаки и челични морнари са крепким саставом, који у соматичном погледу нису имали ни једне заједничке црте са оним великим делом варошког становништва, које само платонични воли све, што је хигијенски паметно а у практичној примени следује оне идеје, које су вам познате.

Читалац, који ме је довде пратио, могао би ме запитати, у колико су наведени разлози оправдани и како објашњују постојање оних болести назеба, од којих пати сваки од нас и које су тако добро познате под именом кијавице, катара и т. д. Ту се бар не може говорити о наклоности ни о микроорганизмима! Ко зна? До сад је познато неколико врсти заразних катара, Фридрајх [2] је шта више мислио, да је свака и кијавица заразна, и ако му није испало за руком, да је опитно пренесе, а код многих народа постоји веровање, да се може пренети на околину. Клебе [3] изражава се о микроорганизму, који је, за то што се налази у секрету њеном, назвао Diplococcus coryzae, од прилике овако: «И ако не могу за овај облик доказати, да је специфично шкодљив, јер се опити на човеку не могу извршити због честих случајева бо-

[1]) Rochard: Hygiène.

[2]) Friedreich: Krankheiten der Nasenhöhlen.

[3]) Klebs: Allgemeine Pathologie.

лести, ипак је веома вероватно, да стоје у генетичној вези са кијавицом». А што се наклоности тиче, она за цело постоји, само у мањем степену, није тако видљива, као они облици наслеђених и стечених предиспозиција, које се показују нашим чулима јасним анатомским променама.

Ја сам већ споменуо разнеженост. Шта је она друго, него једна врста стечене наклоности, доказ смањеног отпора према спољним утицајима, једно стање, које се може опитно увећати или смањити. Колико има нијанса у тој осетљивости, колико зависи од околности условљених местом, временом и начином живота, да ли ће она ступити у акцију или не? Да игра важну улогу, то доказује пример, који сам раније навео.

Веома занимљивих података донео је Гајгел[1] у своме познатом раду о смртности деце у Вирцбургу. Доказао је статистички, да у првој години живота умире од болести респираторних органа много више деце, која су брачна, него ванбрачне; међу тим што већи део последње пропада услед лоше исхране. Лако је погодити узроке. Брачна се деца обично налазе у бољим приликама неге и ране, али постају разнежена, јер их матере из сувишне забринутости за њихово здравље тако чувају од најмањих температурних промена, да је у датом случају незнатан узрок довољан да изазове опасне болести распираторних органа. Лоше прилике, у којима вегетују ванбрачна деца, недостатак неге, пажње и љубави од стране њихових матера, којима су само несносан терет и сметња, па најпосле недовољна и рђава рана, све то може да их ослаби и сатре, али у пркос тих физиолошких оскудица, мање су изложена тако званим назебним, рефригераторним болестима и то баш за то, што немају прилике да постану разнежена.

[1] Über die Kindersterblichkeit in Würzburg. Deutsche Vierteljahrsschrift für öffentliche Gesundheitspflege.

Ако ми је пошло за руком, да вас уверим о важности, која поред других чинитеља припада особито наклоности у постајању болести назеба, ако сам могао да докажем, да назеб само њеним посредовањем може да има оне последице, које се иначе просто њему приписују и да се не треба чувати назеба, него наклоности, онда је цељ ових редака постигнута. У осталом сваки је више пута у свом животу видео, да ветар слаб пламичак лако угаси, док јаком пламену не само да не смета, него га снажи.

(Свршиће се)

Др. Ђ. Михеловић

ДОЈКЕ НА ДУНАВУ

I

„Угаси пламен издајнички
Ни жишка да ти не засјаје:
Кроз поноћ нему, чара пуну
Сијањем да те не одаје.

„И баци ситну тамбурицу
Мани се песме севдалије,
Већ оди право на Дунаво
Да видиш чудо најдивније".

Усамљен рибар поред реке
Тајанствен шапат чу, и речи
К'о да их ветар доне њему
Ил' к'о да сами Дунав јечи.

Па онда смеј и кикот гласни
„О баци тамбурицу дерну!
Та ноћ је царство уживању;
Угаси ватру ту неверну.

„Где си о смртни! о левенто!
Оди и види дивна чуда.

Оди и љуби виле беле
О смртни, о не буди луда!“

II

Кроз груди сад га драгост нека,
Неодољива жудња мину:
Из руке паде тамбурица;
На ноге лаке он се вину.

А невидљива уста нека,
Дунуше снажно са свих страна,
За тили часак, за тренутак
Угасну ватра распламтана,

Све покри мрак и шатора му
И риболовних справа неста,
Он уста кано да га неко
Подиже с тога мирна места.

И право тамо низ Дунаво
Од куд се чује песма, поће,
Песма и кикот замамљиви
Занетом њему сад су воће.

„Где си о смртни, о ти лењи,
Похитај брзо из далека!
Оди и љуби виле беле
Рај те и срећа овде чека.“

III

Занемео стаде на један пут:
Јер то што види, то је више
Од сваког чуда и лепоте
Он само гледа и једва дише

На Дунаво се беле виле
Спустиле, да се провеселе
Да купају и ладе пуне
Огња и жара груди беле.

Час се над водом све укажу,
Час реднмице запливају,
А очи им се кано звезде,
А косе кано злато сјају.

А за тим се на леђа баце
И у том часу беле груди
Низ Дунаво заплове тио
Лепше нег утве и лабуди.

Па онда коло вито праве
Па гњурај, па се водом шали:
А праменове златне косе
Љуљкају, љубе хитри вали.

IV

Рибара опи песма мила,
Звуци му памет замутише
А срце оде за лепотом
За себе не зна млађан више.

Бесвесно иде, ближе и ближе
На врх је стене већем стао
И сањиво у понор стрми
У чудеса се загледао.

А оне лепотице одма
Доплoвише до станца кама
И подигоше руке беле
И лепе очи пуне плама.

„Шта чекаш смртни о неверни,
Зар срца немаш у грудима.
Ах оди, оди, свака од нас
Хиљаде раја за те има.

„Лепоти нашој још се смртни
Противио није: нећеш ни ти;
О сиђи доле ми ћемо те
Блаженим, срећним учинити.

V

„Твог оца, када и он беше
Година твојих и лепоте
Најлепша, прва међу нама
На бајна недра себи оте.

„И рођенога брата твога
Домамиле смо пре три дана,

И сад је код нас и он нашао
Среће и вазда слатка сана.

А теби се из валаових
Подсмева, што си така луда.
О смртни, о неверни, гледај
Каква се код нас крију чуда!“

И сад на белим раменима
Изнеше момка из дубине
Цвећем и венцем од бисера
Окићеног земаљског сина.

„Ето га, види, он је први
У царству нашем међу нама
Оди и буди раван њему
Прекрши срце тврђе од кама“.

VI

И сад се сташе из дубине
Уз кршевиту стену пети:
Кад ближе дођу, онда неће
Чарима њиним одолети.

И дођоше и једна лепу
Главу на груди њему спусти,
Друга га грли, трећа пољуб
Краде са врелих мушких усти.

Једна га мило, заносљиво
Очима пуним жудње, гледа;
А друга осмехом чаробним
Зове га, да се другој не да.

Још један час и он ће пасти
Виле ће њега заробити,
Те снаге још на свету нема
Што ће с' од тога одбранити.

Он гледа блажен те лепоте:
Свака му рај и срећу нуди,
Па зажмуре и ста да љуби
Очи и уста и бајне груди.

VII

Ал сад се зачу страшан потрес,
Као да у Дунав гора паде

А силна вода подиже се
И стени чак до врха стаде.

И бродарица вила неста
А запенушен талас баца
Пред ноге њему мртву, нагу
Лешину бледог, младог браца.

Угасле очи испијене
И бледа уста отворена
Упр'о на њ па јетко шапће:
„Бежи, о бежи за времена.

„Проклет је ко им поверује
Проклет сам и ја, бежи, бежи!
И сваком другу своме кажи
Да овде зло проклество лежи.

„Нека се сваки овог места
Клони на дану и у ноћи;
Далеко нека обилази
Иначе нема му помоћи.

VIII

„Сиренској песми ја сверовах
И занех се на њине дражи;
Ах горко плаћа тај животом
Кој' сласти овде жудан тражи.

„Толико њих је већ платило
Животом лаковерје своје
Ах бежи дома, где те чека
Мати и љуба и чедо твоје.

„На огњишту ти ватра праска
Ах, там је топло, мирно тако,
А овде ладно и студено
И бурно све у доба свако.

„Не веруј оку варљивоме
Загрљај овде пун је леда
А осмеј, што те себи мами
Отрова пун је и горког једа.

„Код куће љуба за те живи
Тамо те, тамо те срећа чека,

А овде влада јад и пак'о
Од искони па до века.

IX

„Ти ћутиш! Слепе очи твоје
Не виде пропаст, куда стремиш,
И не верује срце твоје
Док кано и ја не занемиш.

„Лепо а ја ћу слепе очи
И преко воље отворити
Кроз занос клети хоћу ипак
Истине гласом говорити.

„Осети дакле лед и језу,
Што уморена мучи мене:
Окуси јед и отров с усти,
Што мени даше грозне жене".

И сад му са свим близу дође
И леденом га руком стеже,
Па онда му на груди вреле
Леденим својим телом леже

И усне ладне, жучи пуне
На уста њему живо упи
Па онда натраг са осмехом
Горким и пуним туге ступи.

X

У том се тресак опет зачу:
А леша неста, неста и вила
У место песме чу се врисак
И страшна клетва брата мила:

„И скаменила с' тела ваша
Лепоте грешно замамљиве,
И лепе груди разблудничке
Никад, да никад не оживе!

„И река ова, што вам тела
У својој белој пени купа,
И она нека вале своје
О студен камен само лупа.

„Из њених вала нека стрче
На ужас свету дојке ваше
У које се на пропаст себи
Толики смртни загледаше.

„Ту где сте сада ту остајте
На веки веков' скамењене
Ви свирепе, ви бездушнице,
Немилосрдне лепе жене“.

XI

Над литицом се понајвишом
Над Мирочем сад месец јави,
И бледим зраком тихо злати
Дунава силног талас плави.

Занемео рибар диже очи
И гледати у реку стаде
И виде ужас невиђени
И страховите виде јаде:

Стена до стене покри Дунав
И жалостивно стрче горе:
Ах, то су оне лепе виле
Лепше од сунца и од зоре.

Он види њине дојке беле
Накажене и скамењене,
А вали тихо жуборећи
И сада грле лепе жене.

Он уздану и стеже срце
И би му тешко да с окрене
Ах тако лепе, тако дивне
Беху те стене те ледене.

Н. В. Ђорић

НА ПРЕСТОЛУ

РОМАН

БЕРТОЛДА АУЕРБАХА

(НАСТАВАК)

11.

У Гунтеровом врту беше све зазеленило и процветало, тице певаху, а планински поток, који протицаше кроз башту, као да је за се жуборио, како му је жао што мора даље. И унутра у кући беше радост и срећа. Бронен беше испросио Паулу. Што је тихо расло и напредовало беше сад на једанпут у пуном богатом цвету. Бронен је хтео да му Паула буде вереница пре него што двор стигне, како би се у толико слободније могла кретати и на дворски живот навићи. Госпођа је Гунтеровица са страхом помишљала на то да ће њено дете да уђе у тај бурни велики живот од кога је она зазирала. Бронен је причао у тазбини како му је лакше изводити највеће реформе у држави него променити и најмање правило у дворској етикецији. Дотле је постојао старински непомични обичај да жене из грађанског сталежа, ма како висок положај имали њихови мужеви на двору, немађаху саме приступа у двор. Бронен није могао постићи да се укине то правило другаче него направивши од тога кабинетско питање.

Гунтер се само смешио слушајући ту причу. Он је добро знао колико је крта дворска етикеција. Али г-ђа Гунтеровица се препаде. И на таквом двору сад ће њена Паула бити прва дама после Краљице! Она би сто пута волела да Бронен није на тако високом положају. Али опет она га је волела као да јој је рођени син. То се опажало на самом сјају њених очију којима је гледала тога стаситог и дичног човека. Она га је толико волела да је Гунтер морао смешећи се рећи „Та ти почињеш изневеравати твоју домовину“ јер она беше, говорећи о Бронену, рекла да човек тако племенит у свима облицима, тако достојанствен у свакој помисли, тако гибак а опет тако сигуран за себе, може поникнути и развити се можда једино у монархији. У републици, рече, тако је све без форме, све иде како иде; ово поштовање самога себе, које при том има толико обзира према сваком другом, то је управо дворски цвет, и

Бронен има особито тај толико пријатан дар, да мирно саслуша до краја све што човек има да каже.

Али ма колико да беше сјајна срећа родитељска, она ипак беше само слаб одблесак среће вереничке. Пошто је Паула у потпуној искрености признала своју зебњу да она неће бити достојна таквога човека као што је Бронен, она се опет утишала; осећала је да у срцу може бити толико љубави, која је сама за се највећа и најтрајнија срећа. У дугим шетњама са Паулом, Бронен је имао прилику да се све изнова уверава колика се чиста снага развила из онаке домаће атмосфере у његовој вереници. Ма коју нову жицу да је додирнуо, свуда је нашао одзива, свуда је тихо спремљено богато размишљање, свуда чиста и бистра примчивост. Он захваљиваше својој судбини што се тако намерио.

Госпођа Гунтеровица сеђаше крај својега мужа у његовој радионици. По кадшто погледаше кроз прозор у башту у којој се вереници шетаху.

— Јуче нам се — рече — исповедио, Паули и мени, чудном исповешћу. Да ми је ко други причао, ја не бих веровала.

— А шта се то исповедио? —

— Причао нам је, да је некада био заљубљен у грофицу Вилденортску. Јеси ли ти што знао о томе?

— Нисам. али то није чудо. Она би била достојна најбољега човека, да је умела да среди своју природу, а мој добри Еберхард заслуживаше таквога зета.

— Молим — упита госпођа Гунтеровица — налазиш ли ти да је у реду — ја му до сад нисам знала ни најмање мáне — налазиш ли ти да је у реду што је он то Паули причао? То ће њу још више поплашити, она ће се сад поредити са сјајном грофицом па.... —

— Буди са свим мирна -- прекиде је Гунтер. — У срцу, као што је Паулино, има љубав толико снаге, да му никаква сјајна појава не може ништа, а то што се Бронен њој исповедио, то чини да ми је он још дражи, ако то у опште може бити. Није сваки човек тако срећан као што сам ја, да му је прва љубав уједно и једина. Већина мора да прође кроз горка искуства и благо ономе који као Бронен изађе из тога читав и чист. Што више посматрам свет издалека, све више се уверавам да је у томе његов јад, од кога се род људски неће избавити без револуције у свима његовим схватањима. То и не може тако остати да упоредо са домаћим и уредним животом иде и развратни, који свакога човека цепа на двоје. Ми смо наше дете тако дуго и верно чували, и ма како да се сјајно

уда, мене би срце болело ако би она пружила руку човеку, за кога друштво фалсификујући појмове вели да је „много живео“. —

Госпођа Гунтеровица гледаше сјајним очима свога мужа, па онда рече тихо.

— Налазим да те је Бронен излечио од твоје одвратности према војничкоме животу! —

— Ни на који начин — одговори Гунтер. — Само тај живот није био кадар ни у чему да оштети Бронена. У њему је спојена храброст и лако савлађивање туђе снаге са дубоким и озбиљним размишљањем. Право је чудо, као неочекивана лепа судбина, што баш сада, када се у моме делу трудим да насликам чистога, вреднога, модернога човека, један такав човек по слободном избору постаје мој зет. Бронен стоји предамном као да је искочио из моје књиге! —

Никада дотле није Гунтер тако говорио о своме делу.

— Разуми ме добро — настави Гунтер — ја се радујем што ће покољење које иза нас настаје, бити другаче, па ипак ми можемо рећи да ће оно, што је у нама било добра, живети и у њему даље; одушевљење новога покољења различно је од ентузијазма нашега колена, али ја мислим да ће оно због трезвености бити дуршније. Али ја сада нећу да забасам далеко. Ово сам ти хтео рећи: нашао сам да је поцепаност срца у свету отуда, што је религија одвојила за се веру, уметност одвојила лепоту, а политика издвојила слободу од наравствености, а међутим и вера и лепота и слобода, у ствари су нераздвојна целина, као разне особине једнога предмета. Ја се надам да ћу то моћи јавно доказати и тако да ћу допринети сједињењу праве побожности, лепоте и слободе са наравственошћу, коју сада преко рамена гледају и милостиво трпе! —

Овај се разговор овде прекинуо, јер јавише грофа Вилденортског, његову жену и његову пуницу. Поручише им да уђу у баштенски салон, и мало после беху гости. Гунтер са женом, и Бронен са својом невестом у најживљем разговору.

Госпођа Гунтеровица разговараше искључиво са младом грофицом, којој бављење овде беше много добра учинило. Бароница Шгајгенековица умела је да привеже веренике за некакав разговор, и госпођа Гунтеровица чешће погледаше зета и ћерку, као да би им хтела отрести некакву гусеницу с хаљина. Бруно се врло весело разговарао с Гунтером и рече да ће по свој прилици доћи још једном овамо по највишој заповести, кад Њихова Величанства буду овде; он је можда тиме хтео да помоћу Гунтера добије такву највишу заповест, јер бароница није хтела да овде дочека долазак Величанстава — знате,

уби је усамљеност, него је хтела са децом у свој замак, а већ после ће у какву луксузну бању; није могла да дочека тренутак када ће бити опет у њеној коцкарници.

Опростише се са врло много речи; захвалише се на дивном становању у слободној природи, хвалише до неба срећне људе који могу трајно да живе на том усамљеном острву, па онда поседаше у кола, која су пред кућом чекала.

Кад странци одоше, госпођа Гунтеровица се врати у баштенски салон па отвори сва врата и прозоре да уђе чист ваздух, да projури кроз собу. И само та промаја беше у стању да разјури жестоке парфене, којима бароница беше намирисала салон.

У вече отпутова и Бронен. Пешке су га сви испратили, а кола су ишла празна поред њих. Бронен и Паула ишли су напред, Гунтер са женом за њима. Растанак беше прост и срдачан, са задовољством помишљаху на дане које су заједно провели, и на оне, које ће заједно проводити, јер ће Бронен опет доћи с Краљем.

Кад су се враћали, ишла је Паула између оца и мајке; образи јој беху зажарени. Уз пут одвоји се Гунтер од њих и оде још једном грофици Вилденортској да јој каже последња упуства за чување здравља.

Мати и кћи иђаху саме, и кад госпођа Гунтеровица погледа своје дете, виде јој сузу у оку, и ако лице беше ведро.

— Ти можеш одиста рећи да си сретна — рече госпођа — јер добијаш мужа који може да се упореди са твојим оцем, а ја ти не могах ништа више желети него да теби буде како је мени било, и да доживиш радост, коју сам ја доживела са мојима, а нарочито с тобом дете моје! —

— Ах мајко — рече Паула — ја не могу да појмим како сам га могла пустити сама да оде, а с друге стране опет не могу да појмим како ће то моћи да буде да ја оставим оца, мајку и сестру; али Бронен — она никад није свог вереника звала по крштеном имену — вели да се нада, да ће отац опет вратити се у престоницу; вели, да Краљ жели да отац бира какву хоће службу.... —

— Ја не верујем да ће отац и на што пристати. Али нека те то ни мало не брине, дете моје. Ти можеш бити потпуно срећна, јер и ми смо у твојој срећи блажени!

Још успут сретаху њих две многе лепе коње и кола краљичина, која беху напред послата, јер се очекивало да ће Краљица стићи кроз који дан. Друм беше на један пут оживео, у варошици се све живо устумарало, чуди се и радује се! Двор ће да дође! И за све то има да се благодари Гунтеру! Његову жену и ћерку поздрављаху са дубоким поштовањем, а из далека се видело како

паланчани причају дворским слугама које су оне две даме; и лакаји поздрављаху их врло понизно.

Мало даље сретоше и једна мала кола која беху као да су из какве бајке искочила. Два мајушна коњића са кратко подрезаном црном гривом и са шареним амовима, беху упрегнута у мала китњаста кола на ниским точковима; као да су слутила шта је, трче деца са свију страна да се надиве престолонаследниковим колицима и да их гомилама прате кроз паланку до мајура.

Паула је све то гледала смешећи се. Она је с мајком стајала пред једном кућом, на којој нов натпис казиваше да ће од сада ту бити телеграфска станица. Овамо ће дакле долазити њене поруке, и одатле ће јој се слати одговори из родитељске куће.

Она телеграфска жица коју је Ирма гледала кад су је намештали. беше намењена Краљичином летњиковцу.

Кад су сутра дан устали у Гунтеровој кући, стигла је прва депеша у паланку. Она беше адресована Паули и гласила је овако:

„Освештавам електричну струју службом љубави. Здраво сам и поздрављам тебе, оца, мајку и сестру.

Бронен"

12.

С обе стране пута, под воћкама, беху упарађена школска деца. Звона звоне, музика свира, прангије пуцају и одјекују у брдима.

Краљица стизаше у паланку. Седела је у отвореним каруцама у којима беху четири белца упрегнута. Поред ње је седео принц, дечко свежега лица са злаћано-плавом косом. Једна девојка обучена у живописно народно рухо тога краја, поздрави Краљицу песмом добродошлицом, коју је учитељ спевао, и предаде јој киту алпијскога цвећа. Краљица прими цвеће а лице јој беше пуно доброте и милоште; она пружи руку девојчици, поздрави народ десно и лево. Принц такође пружи руку девојчици, и рече — чуо је цео општински одбор и католички попа, и протестански пастор је чуо, како принц рече са свим по народски.

— Помози вам бог! —

— Живели, живели! — хорило се на све стране, и цео пут беше посут цвећем.

Краљица се провезе кроз паланку, која је била искићена венцима и заставама и стаде пред мајуром. Ту је дочекаше дворски кавалири, који беху пре ње стигли, и међу њима Гунтер. Он имађаше на прсима свој велики орден, који паланчани дотле не беху на њему видели.

Чим каруца стадоше Краљица сиђе и пружи Гунтеру руку. Он би је радо пољубио у руку, али опет се уздржа, саже се и пољуби принца. Он беше тако узбуђен да дуго није могао речи проговорити. Најзад рече.

— Добро дошли Величанство у моју постојбину!

— Свуда је постојбина где сте ви — рече Краљица.

И она пође напред водећи своје дете за руку.

Прва дворска госпођа, грофица Бринкенштајн, дворска госпођа Констанца и остале дворкиње приступише такође да се поздраве с Гунтером. Међу њима беше и нових, које Гунтер не познаваше.

Наскоро за тим беше Краљица са својом најближом свитом на тераси, са које беше диван поглед у планине и у доље. Гунтер је тумачио Краљици поједине планине и доље међу њима, казивао како се који врх и литица зове, уплећући у тај опис по мало историје; он управо представљаше Краљици све главешине из своје постојбине. Сада наста вече и цео венац висова затрепери у зажареном црвенилу сунца на заходу. Сви се ућуташе и немо посматраху планинске врхове, и не слутећи да тамо горе стоји једна женска прилика, гледајући озго сањалички у далеки и широки свет. Када се грмљава од прангија стаде разлегати у њеним брдима и стенама, она се преплашено трже из својих сањарија; то сигурно људи доле светкују некакву своју свечаност, а она, која је некада била прва међу овима што сад стоје око Краљице, живи сада усамљена у себи самој.

На огради парка беше се искупило цело становништво паланке. и много света из околних села: све је то гледало Краљицу, сваки је по нешто особито опазио било на њој, било на њеним коњима, колима, слугама.

Сада се зачу вечерње звоно, сви мушкарци скидоше капу, и све живо помоли се тихо богу, па се онда свет разиђе.

Наста брзо и сумрак, свита се разиђе, а Краљица упита Гунтера, да ли има какав пут, којим се може доћи његовој кући, а да се не пролази кроз паланку. Гунтер одговори да је такав пут сада тек направљен, и то по заповести Краљевој.

Краљица обори очи. Ова пријатељска пажња учини јој такву радост души да би, када би се и Краљ ту десио, за цело чуо тако добру реч од ње, какву давно није чуо.

— Желела би да се поздравим са вашом породицом — рече Краљица.

— Ја ћу имати част сутра да је представим Вашем Величанству. —

— Вече је тако лепо и тихо, хајдемо к вама још вечерас! —

Краљица, Гунтер и многа дворска господа и госпође пођоше новим путем који води Гунтеровој кући.

— Како би било да брзо јавите вашим дамама, да ће их Њено Величанство посетити? — рече прва дворска госпођа милостиво Гунтеру, кад изађоше из мајура. Начин, како се Краљица решила да гради ову визиту, беше тако без икакве форме, да је противу свију правила.

Гунтер врло учтиво одби понуду; он не мора ништа јављати кући. У њему беше поносито убеђење да Краљица може у свако доба бахнути са својом свитом у његову кућу, и да се његова жена и деца не морају нарочито спремати да дочекају Краљицу. —

Међутим инспекторова жена, паметна Сузи, беше чула куда ће госпоштина, па је одјурила кроз паланку Гунтеровој кући и казала ко им иде у походе.

И тако када је двор стигао, баштенски салон већ беше осветљен, и госпођа Гунтеровица са својим ћеркама дочека Краљицу на уласку у башту, поклонивши се са пуно поштовања, и ако не по свима правилима.

— Ја нисам могла дочекати — рече Краљица гласно — час када ћу вас видети и када ћу вам честитати. Ви сте заручница министра Бронена? — и Краљица се окрете Паули.

Паула је тако правилно чучнула клањајући се, да је прва дворска госпођа задовољно климнула главом.

Краљица јој пружи руку и пољуби је у чело.

— Ја ћу вас од сад често виђати рече Краљица — и биће ми увек пријатно да сам се с вама познала још у ваших родитеља! — За тим позва госпођу Гунтеровицу к себи и пође с њом кроз башту.

— Дакле тек данас могла сам да вас видим — рече Краљица — ја се надам да ипак за вас нисам туђинка! —

— Величанство, ово је први пут у моме животу да говорим са крунисаном главом, и ја молим.... —

— Ваш ми је муж очински пријатељ, и ја бих желела да ми и ви на подобан начин — али оставимо то слободном избору нашем. Само гледајте да Швајцарка попусти мало од својега предубеђења противу Краљицâ.

— Величанство, ја сам грађанка ваше државе.

— Радујем се што могу да вас поздравим најпре у вашој кући. Певате ли још много? Слушала сам да сте лепо певали. —

— Величанство, ја сад певање остављам свежијим гласовима моје деце; Паула пева. —

— То ми је мило. Дуго већ осећам оскудицу што у нашем ужем кругу нема ни једне даме која би лепо певала. —

Као лака сенка прође успомена на Ирму кроз душу Краљичину. —

Краљица није дуго остала у павиљону. Кад је пошла натраг она рече Гунтеровици на баштенским вратима.

— Хоћете ли с нама донекле? —

— Благодарим Величанство. —

— Е па онда видећемо се сутра. Лаку ноћ и добро нам суседство! —

Краљица оде.

Гунтер је знао да ће дворска господа и госпође, јавно или тајно осуђивати тако нечувену неотесаност, да се једна Краљичина жеља просто одбије, али он не рече ни речи својој жени, јер је знао да ће она сама увек погодити да уради како треба; она се на по гдекоју конвенијенцију неће обазирати, али ће се својим тактом чврсто држати, и баш то, што она тихо одбијаше превелику милостиву наклоност Краљичину, те не дозвољаваше да јој милост натовари пријатељство, беше за њ сигурно јемство.

— Мило ми је — рече госпођа Гунтеровица своме мужу кад осташе на само — што наша Паула има прилике да се још из родитељске куће упозна са дворским животом, а Краљица као да је одиста племенита душа!

Гунтер то потврди и додаде како је Паула при првом састанку показала колико уме практички да примени савете свога вереника, јер Бронен јој беше казао: човек може и на двору бити слободан ако само усвоји његове керефеке форама и ако их врши без икаквог акцента, лако, као граматичка правила.

Ноћ беше ведра, месечина лепа и Паула певаше својим мелодичним гласом и жарким невестинским изразом свршетак Гетеове песме која Бронену беше најмилија.

„Круно живота, срећо без мира, љубави ти си?"

А горе „на престолу" планина, тамо горе где не допираше никакав гласак, сеђаше једна усамљеница, увијена у једно ћебе, и кроз њену душу дрхтала је нêмо песма истога песника, песма над песмама, у којој се људска душа, ослобођена свега што је земаљско, сједињава са вечном природом:

Füllest wieder Busch und Thal
Still mit Nebelglanz
Lösest endlich auch einmal
Meine Seele ganz

Дворске госпође доле у мајуру торокале су још дуго. Оне, које нису пратиле Краљицу, завиделе су онима које су биле те су већ могле критички посматрати Броненову невесту. Шта ли то може бити на тој девојци из грађанског сталежа, да баш њу испроси Бронен, који би се могао оженити из највећих племићских кућа? Једни нађоше да је у понашању неспретна, други опет да је сувише сигурна, а њена лепота беше такође под питањем. Млађим дворским госпођама саопштише у шали да ће сада лични лекар сваки дан држати велику параду својих осећаја и васионских идеја и то au grand serieux, баш истински.

Месечина беше пала на брда и долине, у којима најзад све заспа. Само је вода у потоку и на чесмама жуборила, а горе у брдима чуло се по које ијујукање.

Грану ведар дан.

Гунтер је био рано код Краљице. Он беше одлучио да јој поклони неколико недеља својега јутрењег мирнога рада; хтео је за то време да се са свим посвети својој пријатељици; знао је да ће после тих неколико недеља опет бити само свој.

И тако, после пуних пет година, сеђаше Гунтер опет на тераси, али не као онда, гледајући у далека брда већ у сред њих; и опет му прилази Краљица у белој хаљини и здрави га као онда, само што се Краљица променила, ход јој је сигуран, реч јој је одлучна.

— Овде нећемо градити програме за живот — рече Краљица шетајући с Гунтером по башти — овде ћемо просто примати што који дан донесе! —

Она му изјави своју радост што већ познаје његову жену и ћерке, и рече да је он у престоници врло мудро урадио што је свој домаћи живот чувао подаље од двора, и што је само по изузетку примао по неког из дворскога круга.

И опет промаче лака сенка успомене на Ирму кроз јутарњу свежину, јер Краљица је знала да је Гунтер био увео Ирму у своју кућу. Изгледаше још непрестано да сећање на Ирму не беше сарањено.

— Нека ми дозволи Величанство — рече лични лекар — да ипак поставим мали програм; у њему ће бити један једини параграф. Дозволите да га мотивишем. Никада нисам могао писмено да објасним ту тачку; ја то могу само лично учинити. Величанство, ја сам се о вас огрешио. —

— Ви? Огрешили?

— Да. И то ће ме опростити што ћу смети да се исповедим. Величанство, ја не питам у каквим Сте сада одношајима са вашим

Краљевским супругом. То, што вам је и како вам је овде спремио, показује нежност....

— Ја признајем факт потпуно, али ја тек не могу....

— Ја Вас морам прекинути, Величанство, и у томе је баш моја молба. Дозволите ми да нас двоје никада више не говоримо о Вашем односају према Његовом Величанству. Ја сам онда, у тешкоме конфликту — и ту је оно што је мој грех — држао да ћу Вас опширним и дубоким размишљањем довести да будете праведни, а одатле да ћу вас одвести обновљеној љубави. Ја сам се преварио и огрешио сам се о једно просто начело. Осећање неће да зна ни за какво размишљање. Ко се у такав сукоб умеша, мора бити смрвљен и уклоњен. Ко ту хоће да посредује, гради од расцепа провалију. Муж и жена могу се само међу собом наравнати. Ја овде прекидам, и молим Ваше Величанство да о тој ствари никад више ни речи не проговоримо, јер само тако можемо сваком слободно у очи погледати, и вашем мужу кад дође. Ви не треба да имате никаквога другог повереника до ваше сопствено срце. Само њега слушајте и не зазирите ни од чега. Је ли ми та једина молба уважена? —

— Јесте. О том више ни речи! —

И њима беше као да им је неко скинуо некакав терет, као да их је ослободио некакве стеге. Сад су се слободно и весело разговарали.

Доведоше престолонаследника. Лични лекар беше радостан што га види тако развијена, и обећа му једну другарицу која се истога дана родила кад и он.

— Мама, а за што ја немам ни брата ни сестрицу? — упита мали принц. Краљица поцрвени на рече

— Мала ће Корнелија бити твоја сестра! — и она нареди да принца одведу у кућу личнога лекара, његовој унуци. Лични лекар рече још госпођи Герлофској да деци покажу једно тичије гнездо у једноме џбуну ружа. Принц замоли да сме повести свог Шнипа и Шнапа, и на скоро за тим одвезоше се оба детета у мајушним колима у шетњу долином. Један мали грум терао је коњиће, а пред њима је јашио један коњушар.

У подне дође госпођа Гунтеровица са својим кћерима Краљици. Мало по мало наста пријатељски односај између Гунтерове куће и двора као да су то две породице из једног сталежа. Никада у друштву које је у затвореном простору, не може расположење тако да се изједначи, као у пољу, на селу, у слободној природи, при разним заједничким излетима. Заједничко уживање природних лепота и заједничко освежење дају и једнако расположење.

И тако им лепо пролажаше дан за даном. Краљица није тражила никаквих ванредних уживања. Сваки сахат беше им испуњен.

Краљица рече једном Гунтеровици да је она прва грађанка са којом се познала и спријатељила, и како мора да се диви њеној бистрини и чврстоћи.

— Морам вам нешто причати из моје младости — одговори Гунтеровица, којој ова милостива похвала беше непријатна.

— Молим причајте — куражила је Краљица.

— Величанство, беше то када сам била срећна вереница. Вилхелм беше о распусту отишао да путује, па смо често једно другом писали. Једнога дана примих једно писмо од њега, које ме је до срца увредило. Ја сам му била написала неке претераности о нама, а он одговара Лесинговим речима које Натан говори Темплару „овако осредњих добрих људи, као што смо ми, има пуно свуда“.

— И то је вас увредило?

— Да, Величанство, веома. У Гунтеру нема ни трага оне лажљиве скромности, која је толико таштија што се скромнијом прави. Ја осећах да он тим речима прво врећа себе, а он за ме беше врло високо, а после, признајем, врећаше и мене, јер ја се држах за узвишену, нарочито обдарену природу. Од тога доба па кроза цео мој живот све сам се више и више уверавала, да цео јад рода људског отуда долази, што људи, који имају памети, образовања и нешто дара, одмах уобразе да су нешто више од других људи, и да према томе имају право да прескоче преко свију обичних ограда и људских дужности. Поука и правило мога живота постаде да и себе и друге сматрам као средње, и да према томе поступам. За то молим Ваше Величанство да ме и оно тако цени. Оваких као што сам ја, има хиљадама хиљада жена на свету. То вам је као и при певању. Кад год се пева у хору, свагда сам нашла да у њему има пуно лепих гласова, којима је доста што певају у хору, који нису никада ни пожелели да певају соло!

Краљица је ћутећи ишла поред Гунтеровице. Шта га је она могла примена учинити од тога што јој та жена сада рече с онолико истинског убеђења. Краљица могаше то да примени и на се, и на Краља, и на ону коју никако не може да заборави.

Краљица диже слободно поглед па рече:

— Хтела бих да вас за нешто замолим — њен глас задрхта и она скиде са својих груди једну драгоцену иглу. — Молим вас узмите ово као спомен на овај час, у коме сам ја тако много од вас примила! —

— Величанство — одговори Гунтеровица — целога мог живота нисам ни од кога тако поклон примила. Али да, разумем. Ви сте као Краљица навикнута да осећате блаженство поклањања, да друге усрећавате. Ја дакле примам тај спомен као да је цвет из ваше баште, који не може увенути!

Госпођа Гунтеровица вратила се кући задовољна собом. Пред кућом застаде. На клавиру у сали, од које прозори беху отворени, свираше некакав мајстор са пуно силине и душевности. То не може бити Паула.... Ко то свира?

Срце да препукне од жалости када су се опет видели, ах, та је реч толика навика, нису се могли видети, само су се загрлили. Синовац госпође Гунтеровице, онај младић чију је једну композицију Ирма пре толико година певала, који је своје рођаке и у овој паланци већ јеном походио, онда кад га је олуја натерала да преноћи на Фрајхофу, који је Ирму тада видео не слутећи ко је она, тај младић беше сада, као што му беше предсказано, потпуно ослепио. Он беше постао велики уметник на клавиру, а своју несрећу сносио је мушки.

Госпођа Гунтеровица представила је свога синовца Краљици још истога дана у вече. Као први доказ својега пријатељства према Гунтеровици, Краљица наименова њенога синовца за свога дворског виртуоза и рече му само да причека који дан док Краљ дође и потврди његово ново звање.

13.

Краљ беше стигао преко ноћ не јављајући ником ништа кад ће доћи. Хтео је да избегне свечани дочек. Он се сматрао као гост код своје жене, јер он је само за њу и припремио овај скромни летњиковац.

Сутра дан рано упутио се Гунтер у свечаном руву са свима декорацијама од своје куће у мајур.

Од оне последње аудијенције у којој је благодарио за орден, Гунтер више никако не беше видео Краља. Он беше прибран. Дворске форме у својој укочености имају бар ту добру страну, што не допуштају тренутна расположења.

Иде он тако новопросеченим путем, и на један пут сети се Еберхарда. Јутро, планински ваздух, војничка униформа, све беше као пре толико десетина година.

Еберхард је називао суровошћу сваку форму учтивости без осећајне садржине, он захтеваше да је човек у сваком тренутку свога живота истинит, да никада не употреби ни форму, ни реч која му не долази са срца. Гунтер је у својој усамљености увидео

да је разним концесијама у животу у неколико сам себе изневерио, и за то беше потпуно срећан, што је сада могао опет да буде истинит и пред светом и пред самим собом, и за то је у делу, које беше ресултат целога његовог живота, онако безобзирно и отворено говорио.

У тим мислима он на једанпут стаде. Та он иде да поздрави и да учини подворење ономе, који је хтео да га понизи.

И Краљ, који је Гунтера из далека видео, где иде, беше у првом тренутку узбуђен. Он се трже с отвореног прозора и ако би радо још кроз прозор поздравио тога високопоштованога човека; али то не дозвољаваше краљевско достојанство.

Лични лекар даде се пријавити код Краља. Одмах га пустише. Краљ му пође три корака на сусрет и рече:

-- Добро ми дошли драги тајни саветниче, радујем се од свега срца — овде Краљ запе па онда окрете са свим другаче — врло се радујем што вам могу честитати. Управо човек не зна како да каже: Да ли ви заслужујете таквога сина, или да министар Бронен заслужује да добије таквог оца. Обоје је истина!

— Најпокорније — и Гунтер запе, давно није ову реч изговорио — благодарим Вашем Величанству на милостивом учешћу у радости моје куће!

Честитање Броненове веридбе беше згодан приступ за нов састанак Краља са Гунтером. Али при свем том опет наста пауза, у којој су обојица један другог посматрали, као да хоће тек да утуве лице које су пре четири године виђали. Гунтер се готово не беше ни мало променио, само што сад носаше кратку снежнобелу пуну браду; Краљ на против беше много пунији постао; на његовом лицу беше израз строге збиље, која добро хармонисаше са његовом љубазношћу; кретања му беху готово еластичнија но пређе.

— Како чујем — поче Краљ изнова — ви сад радите на некаквом великом философском делу. На томе можемо само да себи честитамо, јер ћемо тако добити скупљене плодове вашега духа, којих се сада у дневном саобраћају лишавамо! —

-- Величанство, ја сводим суму целога мог живота. Излази с једне стране мање а с друге више него што сам очекивао! —

— Растење бива врло полако — рече Краљ. Када сам се јуче возио међу њивама помислио сам: колико треба клас да сазри. Оно колико за један дан сазри то се не види, али ресултат тек показује!

За тим смешећи се настави. — Ја вам ето саопштавам моја најновија посматрања, јер мени је.... мени је.... као да смо се јуче разговарали. Хајдете самном у башту! —

Уз пут упита Краљ.

— Како налазите принца?

— Он је телесно добро развијен и у колико ја умем да пресудим, и умно развиће му је правилно и лепо!

Разговор сваки час запињаше и, ваљало га је настављати; то беше услед дугог растанка и оне извесне необјашњене заседе у осећању.

— Ви сте сада подуже живели с народом — поче Краљ наново — Да л' и ви налазите да је наивни дух народни позван да поправља погрешке више образованости? —

Гунтер после овог питања зачуђено погледа Краља. Шта ће му то питање? Да л' је то упитао тек онако, из доколице? Или можда мисли увређеноме указати особиту милост тиме, што му даје прилике да развеже своје мисли на широко? Све ово сину кроз главу Гунтерову као муња и он после кратке паузе рече.

— Дозволите ми, Величанство, пре него што одговорим, да тачно и оштро поставим само питање. —

— Ја вас молим за то! —

Ова два човека беху се сукобила у са свим различним осећањима. Наста опет пауза у којој као да обојица удешаваху и пробаху унутрашње инструменте, који, дошавши из различних температура, не могаху још да се сложе.

— Ако дакле — поче Гунтер — под народним духом разумемо оне погледе и расположења, која не потичу из утврђених научних и уметничких предања, него која као природна сила постоје, и ако напротив под поправком или корективом вишег образовања схватимо одбијање свега што је наметнуто, туђе, свега што је по законима увело или искварено, и услед тог одбацивања враћање на основну природу, ако дакле тако обележимо питање, мислим да на њ могу одговорити по мери мојега сазнања! —

— Пристајем да се питање тако прецизира — одговори Краљ — у толико пре што знам да се само за то људи често муче да нађу прави одговор, што су само питање поставили нејасно и неодређено. —

Гунтер климну главом смешећи се.

— Еле ваш одговор? — упита Краљ са напрегнутом пажњом.

— Величанство — поче Гунтер свежим тоном — ја морам поиздаље почети, али ћу брзо доћи на ону тачку, где се појављује питање Вашега Величанства. То питање води своје порекло још од онога великог догађаја, који је направио прелом у историји рода људског. Са свим насупрот дотадашњој историји човечанства, она главна личност, око које се групирају модерни народи, идеалишући

и себе и њу, не силази са Олимпијских висина међ људе; Христос се рађа у јаслима и Краљеви путују да му се поклоне и да га обожавају. То ће остати за навек доказ, колико може да буде узвишешенога у ономе што је најниже, јер у јаслима домаћих животиња засветлило је оно, што је урођено чистоме човеку, благовести чисте демократије. Наравно да би сад било наопако, да би било извртање чисте мисли у православије спољашности, кад би се тврдило, да су јасле једина светиња, да се вечни дух налази само у ниским облицима и одношајима народног живога. Оно што од тога прелома остаје ово је: чисти дух јавља се свуда, без разлике свуда, у јаслима домаћих животиња као и у храмовима на скупоценим стубовима, у собици научника препуњеној књигама, и у сјајној палати на Краљевском престолу. Буда је био Краљевић, па је ипак за то био један од највећих творалачких добротвора рода људског, који је у царству кастинства проповедао једноправност свију људи. И тако се враћам на питање. Чим једна култура достигне свој врхунац, појављују се њене слабости, јавља се мисао да севаља са свим вратити у назад, при чему се наравно претерује у екстреме; тада се мисли да треба све почети из нова, а у ствари потребан је само преображај помоћу још неутрошених слојева, у којих је још свежа снага. Али тај препорођај из доњих народних слојева не могу да изврше доњи слојеви сами, они могу само да даду нових снага онима горе. Велика маса, као таква може само да даде новога градива, новога материјала, она сама собом није никад у стању да створи нову културу. Народ је носилац народнога духа, али врло условно; појединци се пењу из народа, они својим пореклом имају у себи нешто од вечнога детињства, од природног живота, од оног првобитног растења, које се не може прислушкивати, и којим нико не управља. Али са тим вечним детињством треба да се споји дух науке, и онда једна епоха или један појединац образују чвор, у коме непрекидно растење није прекинуто, него само обновљено, у неку руку на ново укорењено, градећи на староме деблу нов извор живота. Не обнавља народни дух сам народ или маса, него појединн човек или круг људи, који у себи концентрише дух народни.

— Зар то није аристократија? — упита Краљ тихим, готово заплашеним гласом.

— Величанство, ја не бегам ни од једне речи, ни од једног појма, кад је он ресултат логичне следствености. Ја дозвољавам да се то назове и аристократијом, али то је аристократија која се непрекидно обнавља, она је демократска, јер они који даље развијају народни дух, не излазе само из једне исте сфере! —

— Разумем — рече Краљ и стаде пред једним великим стаблом руже. — То је као и овде. Сваке године избију нови изданци и на њима цветају нове руже. Али извините, ја вам упадох у реч!

— Ја имам само да додам — настави Гунтер — да је маса носилац образованости, али усавршавање и вођење полази од неколицине позваних и изабраних. Ко је порастао толико, колико и већина у његовој раси, за њ се не каже да је велики растом, тако исто ко има само опште образовање није узвишенији, одличнији и слободнији од осталих! —

— Добро, али чије је онда да намени или да овласти на то одликовање? — упита Краљ.

— У науци и уметности то решава индивидуалан позив, лични нагон, који учини да се у неком човеку потпуно развије оно, што је у маси као зачетак, што је она једва муцала и што она сада, када је у појединцу потпуно развијено, поздравља као своје. У држави пак то одабирање бива слободним избором, какав у толиком обиму, познаје само модерно човечанство. У многом обзиру је корисно што наспрам моментанег позива избором стоји и историјски засновани позив, само кад овај неће да се удружи са позивом по избору, он се прецењује и пропада! —

Краљ је ишао ћутећи и гледајући преда се. Све се своди на то, да има некакав општи дух, који је јачи од сваког појединца. Сада беше далеко свака помисао да се до таког ресултата дошло једним питањем доколице или милостиве пажње.

Дуго је ходао Краљ поред Гунтера, али сада разговор не беше прекинут с тога, што би у души била још која неизравната дисонанција, већ с тога, што се Краљ беше замислио. Он беше већ научио и увежбао, да преко тако крупних мисли не прелази конвенционалним ћаскањем. Он се труђаше да у своме мишљењу смести како треба то што је чуо.

— Смем ли упитати — поче Краљ, и у његовом тону беше много скромности — да ли ће овај поглед на свет, који сте ми сад изнели, и који ће ми задавати да још дуго о њему размишљам, да ли ће он опширније бити разрађен у делу, којим се сада бавите?

— На сваки начин, Величанство! —

— Онда ми дозволите да одмах у првоме часу пређем на једно питање из нашега малог живота, на питање, које се тиче оног парчета историје, које смо ми. — Краљ прекрсти руке на прсима па настави — Дозволите да с вама отворено говорим. Ви сте одбили портфељ министарства просвете и црквених послова, који вам је Бронен понудио; ја то могу да појмим да ви вашу ученост нећете

да сараните у канцеларијском раду. Али смем ли вам понудити председништво Академије? —

— Молим најпокорније Ваше Величанство, да ме не сматра за неблагодарног човека, али ја сам се одлучио да се више не враћам у бурни свет. Осем тога — и ово није формалистичка скромност, него је моје искрено убеђење — дугогодишња лекарска пракса учинила је, те сам се толико удалио од строге науке, да не бих могао с чашћу заузимати положај, који сте ми тако милостиво наменули. Ја молим Ваше Величанство, да ми дозволи, да ово неколико дана које ми остаје да живим, проведем у самоћи. Ја сам постао књижевник и хоћу то да останем! —

— Био бих срећан ако би хтели да вам дадем слободу да исказујете своје мисли без икаквих обзира.

— Ја знам Величанство, и ево се користим том дозвољеном безобзирношћу да речем: како дата слобода није права слобода. Ја бих на високом државном положају морао водити рачуна од Вашега Величанства и од државне администрације, којој је сада мој зет на челу. Дозволите ми Величанство да останем само књижевник и ништа више! —

Краљево се лице помрачи. Он је учинио све што је могао да томе човеку делом покаже како би желео да заглади неправду коју му је учинио, а он је опет тврдоглав као што је био. Зар тај човек тражи да му краљ каже: кајем се, опрости?

Оштра једна реч беше већ Краљу на врх језика, али он је прогута. Гунтер је брзо видео шта се у Краљу кува, и поштовање према томе са свим другачем човеку који стајаше пред њим, заблиста радошћу у његовим очима.

Краљ још ни једном речи не беше поменуо Краљицу, и ако би врло природно било да је њеног дугогодишњег личног лекара запитао како му се чини њено здравље. Баш Гунтер хтеде о томе повести реч, кад Краљ намрштено упита:

— Да ли сте ви икад у животу учинили штогод за што сте се доцније кајали? —

— Величанство, ја се зовем Вилхелм Гунтер, све што сам постао и што имам то сам освојио на тешкоме путу, на коме сам често посртао. Био сам млад, сад сам стар и увидео сам, да свакоме буде по заслузи! —

— Зар је и вама учињено по заслузи? —

— Са свим Величанство. Благодарим што ме за то упитасте. Дозволите ми дакле да признам, — оно што ћу рећи не може имати ни трага огорчености, јер ја кад констатујем један факт, ја говорим о њему објективно као о свакој природној појави. Да, Величанство,

оно што се мени догодило, било је са свим право. Ја сам у најмилостивијој форми пао у немилост Вашег Величанства, и ја сам то заслужио!

— Нисам то мислио, напротив.... —

— Дозволите Величанство да сам слободно докажем да је то била правда. У једном догађају веома жалосном, ја сам моју дужност као човек, као пријатељ и као слуга Вашега Величанства рђаво разумео. —

— Ви? упита Краљ.

— Да, ја. Што ми је намера била добра, то ме не може извинити. Бити добар то је наша наклоност, али бити паметан то је дужност. Ја сам тада покушао да подигнем Њено Величанство на такву висину, са које би јој ситни догађаји живота изгледали ништавни и лако сносни. То беше тешка заблуда. Требало је да сам избегавао свако уплетање или да сам покушао да изравнам најближи сукоб. Право је било што сте ме уклонили, а уједно сте тиме и Краљици једно добро учинили. Одвојена од сваког утицања, па и од пријатељског, она је морала потражити ослонца у себи самој, и она га је нашла! —

У Краљевом оку заблиста влажан сјај. Он положи леву руку на срце, изгледаше да се једна мисао, једна реч отима на више, коју он не би хтео да изусти.

— Ја сам срећан — рече он најзад — што сам у животу срео људе као што сте ви и наш Бронен. Оно што смо, то је мањим делом из нас самих, то је поглавито — било свесно или бесвесно, дело оних са којима смо у друштву! —

Краљ дохвати руку Гунтерову а Гунтер дубоко уздахну. Херојско самодржавно господство Краљево беше побеђено, то доказиваше Краљево сопствено признање.

— Тата! — зачу се са терасе детињи глас, који се разлегао кроз свежи планински јутрењи ваздух — тата! —

Обојица се осврнуше. На тераси седаше Краљица окружена дворским госпођама и господом. Она је забринуто гледала како се шећу Краљ и Гунтер и како често застајкују. Шта ли се разговарају? Зар ће и ови лепи дани да преседну због оног старог још не покајаног греха? Кад Краљица најзад виде како Краљ дохвати Гунтерову руку и дуго задржа у својој, она нагло устаде, узе принца те га пољуби, подиже га себи у наручја и рече му

— Викни: Тата! —

Краљ и Гунтер се вратише и дођоше на терасу, и милина беше погледати у њихова ведра лица.

Краљ пољуби руку Краљици и она први пут после толико година, притиште своју руку уз његове усне.

Када се Гунтер опраштао да иде Краљ му рече:

— Поздравите госпођу Гунтеровицу. Ја ћу још пре обеда доћи да је походим! —

Госпођа Гунтеровица ужасну се кад јој муж рече да ће Краљ доћи. Она није могла да појми како је њен муж могао да заборави и да опрости онакву увреду, какву му је Краљ нанео, кад га је отпустио; сва мужевљева објашњавања не помогоше, и први пут у животу Гунтер није могао у нечем да убеди своју жену. Она у његовом помирљивом расположењу налазаше само понизност, каква је могућна само у монархијским државама; њен републиканизам беше се пробудио.

Краљ и Краљица дођоше.

Краљ нађе у понашању госпође Гунтеровице извесно снебивање. Он није могао знати да га она гледа са срџбом коју је једва савлађивала. Је л' то тај човек што сме њеног мужа да поставља и да збацује, и зар сме бити такав човек на свету?

У башти крај потока рече Краљ Гунтеру.

— Чујем да у овој околини живи Престолонаследникова дојкиња. Хоћете ли наредити да је доведу?

— Њено Величанство Краљица не жели да је види. —

— Знате ли за што?

— Узрок је у свези с извесним жалосним успоменама — одговори Гунтер, и то беху једине речи којима је гласно дотакнута успомена Ирмина. За време паузе која наста иза ових речи, поток је живље жуборио, као да и он има нешто да каже.

Друго вече по Краљеву доласку стиже и Бронен с интендантом.

Задовољство „живота на селу“ беше још лепше услед извесних дворских форама; сваки дан се осећала чаролија слободе али у исти мах и нека врста ограде, која је заштићаваше, јер куда су се год макли, свуда беше свита еа дворским слугама спремила све што треба. Ако су где у слободној природи сели, ако се за љубав принцу на сред поља наложила ватра, свагда по издаље стајаше круг дворских слугу, који спречаваше приступ свему што беше туђе.

Паула се у томе друштву понашала потпуно мирно; њени покрети беху и снажни и љупки; она се није крила, али се није ни истицала; осећање да је код своје куће, даваше јој љубазну сигурност.

Слепи синовац Гунтеров, који сада беше потврђен за Краљичиног дворског виртуоза, дивно је свирао у вече. Сутра дан узе прво „одсуство“ да, као што смешећи се рече „разгледа“ околину и да „види“ своје познанике.

Краљ се спремаше да иде у лов.

14.

Беше изјутра. Гундела се разговараше са својим оцем о томе, како је сека Ирмгарда постала чудновата, како је мрзи једну реч да проговори, како не једе ништа већ само што пије мало млека кад се краве помузу, како и оно вечно лежање на брегу, тамо одакле се види оно језеро у даљини, није чист посао. И чича Пери беше Ирмино понашање загонетно; она већ одавно не прихвата посла за својом тезгом, па чак не иде више ни с њиме да тражи лековито биље.

— Ја бих тако радо упитао за савет онога великог доктора у паланци — рече чича — али прво ми је газдарица то забранила, а после ја и не видим шта управо вали нашој Ирмгарди. Ја сам већ хтео сам да јој удесим један лек, али не знам да л' он помаже и код људи. Кад стока у пољу оболи, онда ваља на ономе месту где је лежала ископати бусење па га преврнути. Само не знам да л' то може што помоћи и човеку? —

— Е мој бабо — одговори Гундела — ја се бојим да ћемо скоро бацити бусење на Ирмгарду, а она је тако добра, само сирота мора, ако јој што кажеш, да се сећа шта значе речи које си казао и оне што би хтела одговорити!

Тако се разговараху њих двоје па онда оде свак на свој посао, а међу тим Ирма лежаше тамо горе на свом плавом ћебету па час гледа у далеки свет, а час склопи очи па мисли и сања. Она живљаше сад као да је постала једно с околном живом и мртвом природом. Беше јој као да је ту од вајкада, и као да ће ту остати вечно.

Тако и сада лежи Ирма па час гледа у даљину, а час опет пређа се у земљу, у онај живот што гамиже у трави. Покадшто зачепрка прстом земљу и наилази на читаве слојеве сувог лишћа и рашћа, који су се годинама слагали једни преко других, а још дубље, како се све то претвара у земљу....

Краве често прилажаху Ирми да око ње пасу, али је не узнемираваху. Ирма је често слушала поред себе њихово дисање, али она је непомично лежала. Покадшто стане крава поред ње па се и она загледа у даљину, за тим пасе опет, па тек са пуним устима траве заборави да једе, него гледа њу како лежи.

Чудновата смеса будности и замотаног сневања овлада њоме. Што је више почивала све је више жудела за одмором; непојаман умор беше је савладао, умор од рада и размишљања, који доле међу људима није могао да је обрва. Често је хтела да се отргне из тога стања, али није могла, и она је осећала неку чудновату пријатност у тој тежини, која је везиваше за земљу. Стотине не-

сама, читава музичка дела ређаху се у њеној души, хиљаду мисли пролеташе као лаки поветарац, ништа није могла да задржи.

Беше жарко подне. Сунце беше припекло, у ваздуху не беше ни најмањег покрета, чак на овакој висини; краве полегале у ладовини. Ирма беше сама изашла, чича отишао у паланку да однесе лековито биље. Ирма је ишла све даље и даље; она дође до онога места где поток извире. Ту је села на широком котлу, у коме се скупљаше вода пре него што ће се стропоштати на ниже. Преко тога места беху се наднела дрва, бацајући густу сенку преко воде. Ирма се наже над воду и виде своје лице у њој, први пут после толико година, и она се осмехну самој себи. Нигде ни најмањег ветрића, нигде каквог звука, све спаваше у подневној жези.

Ирма само погледа свуд око себе, скиде се брзо, скочи у воду, стаде пливати, стаде гњурати и осећаше се тако пријатно како ни слутити није могла. Само сунце које провириваше кроз грање, видело је ову чудновату прилику.

Ирма се опет обуче, леже на ивици шуме, а слатке мелодије зајечаше кроз њену душу.

На један пут зачу да је неко виче по имену. Она се одазва из свега гласа. Најзад стиже Гундела и рече:

— Ирмгардо, ходи у колибу. Дошао је некакав господин са својим слугом; хоће, вели, да говори с тобом! :—

Ирма, која се беше придигла, леже опет. Као да јој неко забоде нож у срце. Шта је? Зар је свршено, зар ваља опет у свет?

Она устаде па упита:

— А знаш ли који је тај човек?

— Не знам, али он вели да је пре неколико година преноћио у нашој кући. Он је крупан леп младић само је на жалост слеп.

Зар слепи путују? помисли Ирма па похита с Гунделом колиби.

— Помози Бог! — викну она још из далека.

— То је твој глас, јесте! — рече слепац и пружи руке, — ходи, ходи ближе, дај ми твоју руку! — Он брзо зубма здера рукавице са својих руку а лице му при том чудно изгледаше.

Ирма приђе и прихвати пружену белу фину руку.

— Твоја рука дршће — рече он — уплашила си се што видиш да сам ослепио, је ли? —

Ирма није могла ни речце да одговори. Она климну главом као да он то може видети.

Сунчани зраци беху пали јаднику право у лице, а његове угашене очи стајаху укочене.

Много си омршавила — рече слепац — Хоћеш дозволити да пређем руком преко твога лица? —

— Можеш — рече она и склопи очи.

— Ниси више тако лепа као што беше прве две године. Очњи су ти капци врели и тешки. Зацело си много препатила. Могу ли ти помоћи? Ја нисам богат, али нисам ни сиромах.

— Хвала, навикла сам се да сама себи помажем! —

Ово је Ирма изговорила чистим немачким језиком, без икаквог дијалекта. Нехотице је одговорила књижевним језиком, којим јој је он говорио.

Странац се трже, окрете главу десно и лево и протеже врат толико, да га је страшно било погледати.

Ирма га одведе за руку до клупе пред колибом. Силом је се савлађивала да не дршће. Она седе крај слепца и упита од куда он тако дође.

— Ти се сећаш — рече он — да сам још онда, када сам у вас био, знао шта ме чека. Дуго сам се са собом борио, па се најзад навикох да сносим моју судбину. Сви људи знају да ће умрети, па су опет весели. Тако сам и ја знао да мој очњи вид умире, па сам опет био весео! —

Ирма је тешко дисала.

— Разумеш ли како ја то мислим? упита слепац.

— Разумем, говори ти само даље, ја волим да слушам твој глас! —

— Ја сам то знао, за то сам ти и дошао. Био сам доле на Фрајхофу. Сви су на жетви, али ми детиња дадиља рече да си ти овде горе, за то сам овамо дошао. Прилично парче овога пута прошао сам и онда по оној олуји, и сада осећам опет све милине, које сам онда очима гутао. Оно што сам онда хтео, обистинило се. У мени су живи сви они лепи предели које сам гледао, ја видим сунчану светлост како трепери, видим поток како се преко стене стропоштава, видим мирно језеро како се цакли, и дрвеће у мирној шуми како стоји. Али најлепше је што сам сачувао у себи људске слике, а тебе сам се нарочито зажелео, јер ја тебе видим кад говориш и ако сам слеп! —

Ирма одговори како га добро разуме, како са њиме заједно осећа, па му онда стаде причати, како она зна да му је тешко корачати, јер за сваки корак мора најпре стопалом да пипа земљу пре него што на њу стане. Слепац се опет зачуди, и опет страшно беше погледати како промаља главу, како све на себи затеже.

— Од куда ти то знаш?

— Познавала сам једног слепца, па ми је он то причао. Грозно ми је помислити како сада мораш да се са свим ослониш на туђинца који те води. Слепи Глостер моли свога вођу: не остави ме! —

— Девојко, ко си ти? Јеси ти то сад казала? То беше твој глас.... Да нема још кога ту? Од куда ти знаш Глостера? —

— Ја сам то некада прочитала — рече Ирма па се уједе за усну да у мал' није крв шикнула — ја сам то чатила — понови она, нateравши се силом да говори сељачки.

Слепац сеђаше погурен, стиснувши обе руке коленима; у његовоме лицу севаху трзања као да ће сад заплакати, али сузе не могадоше избити. Он завали главу те је наслони на дувар па рече.

— Дакле ти умеш да читаш и то такве ствари? Да ли би могла — али не, то нећу да те питам! —

— Питај ти само, ја те од срца пазим и много сам на те мислила! —

— Јеси ли? Зар и ти? — Забрза он и стаде опет онако чудно млатати главом. — Девојко, дај ми опет твоју руку и реци да ли би хтела да ми је даш за увјек, да ли би хтела да твоје очи буду и моје? —

— Добри господине — прекиде га Ирма — ја бих желела да си ти за добро попео се чак овамо, и да се у добру вратиш. Мени се чини да теби могу све казати, и да ти морам казати. Ја те сада видим по други пут у животу.... —

— А ја сам те само један пут видео и гледам те увек! — упаде јој слепац у реч.

— Ходи, ходи да се одмакнемо одавде, ја ћу те водити, хоћу да ти на само кажем све, да ти покажем колико сам ти захвална што си толико добар према мени! —

— Овде негде има једно место, са кога се види језеро, које се налази с оне стране брда — рече слепац — можеш ли ме одвести на то место? —

— Могу — рече Ирма и препаде се од тог чудног унутрашњег живота.

Она га одведе на место на које је желео.

— Седи ту — рече му — а ја ћу сести поред тебе. Што ти сада будем казала то је само за тебе, је ли? —

Слепац диже руку и викну.

— Заклињем се! —

— Није нужно да се кунеш — одговори Ирма — знај дакле: Ја сам изгубљено дете великога света. Не питај како ми је име. Највећи сјај живота беше мој, ја одох у мрак. Ја сам била сувише „светска дама." Кад осетих да сам изгубљена, тражила сам уништење. Када бих могла сад да с тобом одавде полетим као са братом у ону румен сунчевог захода, као оне две тице, ја бих радо с тобом одлетела у вечност. Али ја сам научила да је живот дужност

и све што смо и што имамо, то јесмо и то имамо само тако, ако нађемо свет у себи и нас у свету. Као год што ти овај свет око нас имаш у себи, да ти га нико отети не може, тако ми имамо све под условом: да то све имамо у себи, и смрт нам не може узети ништа, она нас враћа читаве свету! —

— Девојко — викну слепи наједан мах — девојко шта радиш ти самном? Ко си ти? Тако не говори ни један живи створ. Зар још да постанем празноверан? Зар да верујем у анђеле? Има л' кога уза те? Ко је то? Ко си ти? Дај ми твоју руку! —

— Буди миран, ја сам — рече Ирма и даде му руку коју он обасу пољупцима. Она трже своју руку и помилова га њоме по лицу.

— Буди миран, ја сам загледала у свет као и ти, и сад седимо овде усамљени и заборављени од света, два сирочета светска, ти и ја, па смо срећни, јер смо у вечности. Буди ти срећан и пусти твоју душу нека лебди изнад свега у безграничноме царству музике. Ево ти још једном моје руке. Ходи да те водим! —

Ирма врати слепога колиби. Он не рече дотле ни речи, а пред колибом набусито викну момка.

— Зар ћеш већ да идеш? — упита Ирма.

Слепац ништа не одговори. Наслони се на вођа па пође.

Ирма му даде још једном руку и рече само: „Свет у нама и ми у свету".

Слепац само климну главом. На његовом лицу наста опет трзање од оног потока суза, који не могаше да избије на површину.

Кад је већ био дошао до ивице од шуме, он још једном викну Ирму.

— Девојко, ходи вамо, имам још нешто да ти кажем! —

Она оде до њега и он јој рече:

— Ја сам синовац доктора Гунтера, који је некада био лични лекар Краљев, и који станује неколико сахата одавде, у паланци доле. Ја станујем код њега; ја сам дворски виртуоз Краљичин, и ако ти у невољи затреба, пошљи по мене или пошљи к њему, он ће ти помоћи. Међутим ослони се на мене, ја ни с ким нећу говорити о теби! —

За тим се слепац брзо окрете и наслоњен на свог вођу оде низ брдо.

Ирма оста за њим гледајући.

Дакле Гунтер у животу? И тако близу? А онај човек однесе тајну њенога живота полуоткривену?

Слепца нестаде у шуми, а Ирма се врати, гледајући у земљу, на своје почивалиште. Ту је седела док се није смркло.

На северу беше један необичан облак, сур, са белим сјајним ивицама. Он стајаше непомично као какав зид; а сад у један мах, као да је из земље искочила, духну једна олуја, да су се дрва савијала.

Она похита у колибу. Чича се беше такође вратио.

— Ноћас ће бити русваја од непогоде — рече он. — На небу нема месеца, он сада доцкан излази, а то време олуја воли! —

И он још једном изађе да утера краве у шталу. Чобанче беше отишло да покупи раштркане козе.

(Свршиће се)

ГРОБОВИ

Магла је страшна пала на брда, зелене равни,
Где неосвећени леже гробови наши славни.

И као оно труба страшнога Божјег суда
Под земљом чуо сам гласе — сад не знам баш одкуда? —

Пет векова су ово, за славу где смо пали,
Животе своје ми смо за живот вама дали.

И слава наша ћути до сад неопојана,
Гробови непреливени са крвљу од душмана.

На ноге! — грмљаху гласи — ком мушко срце бије,
Ко славу својих старих за бесрам дао није!

Ко отацбину љуби, за прошлоот који' мару
Време је дати помен Душану и Лазару —

И нека чудна светлост засија одозгоре,
И ја сам немо слушо гробови како зборе!

М. Ј. Илић.

АНА КАРЕЊИНА

РОМАН ЛАВА ТОЛСТОВА

(Наставак)

6.

Кнегиња Бетси није дочекала крај последњег чина, него оде из позоришта. Једва што је успела ући у своју облачионицу, тек што је посула своје дугачко бело лице прашком („пудром") и обрисала, тек што се спремила и што је наредила да донесу чај у велику собу за госте, а већ стадоше каруца једна за другима заустављати се пред њеном огромном кућом у Великој Морској улици. Гости силажаху на широком уласку, а дебели вратар, који је преко дан иза стаклених врата читао новине, колико да га виде они што пролазе, отвараше сада грдна врата нечујно, пропуштајући поред себе оне што долажаху.

Готово у један исти мах домаћица са зачешљаном косом и освеженим лицем на једна врата, и гости на друга уђоше у дворану са тамним зидовима, меким ћилимима и јарко осветљеним столом, застрвеним белим чаршавом, који је бљештао од свећа, сребрног самовара и прозрачног порцеланског посуђа.

Домаћица седе за самовар и скиде рукавице. Друштво се намести на столице, које су пренашали невидовни лакеји, и подели се у две групе. Једна беше око самовара и домаћице, а друга у противуположеном углу дворане, око лепе жене некаквога посланика, у црној кадифеној хаљини, са црним танким обрвама. Разговор у обе групе, као што је свагда у почетку, колебао се, прекидао се доласком нових гостију, здрављењем, нуђењем чаја; очевидно су сви тражили о чему би проговорили, на чему би се зауставили?

— Она је необично лепа као глумица. Види се да је проучила Каулбаха — говораше некакав дипломат у групи госпође посланиковице — јесте ли видели како је само пала?....

— Ах, молим вас, да не говоримо о Нилзоновој. О њој се не може ништа ново рећи — уплете се дебела, црвена, плавокоса дама без обрва, у старој свиленој хаљини. То беше кнегиња Мјахка, која беше на гласу са своје простоте и грубога понашања, коју су због тога звали enfant terribre. Кнегиња Мјахка седела је у сре-

дини између оба круга, и прислушкујући шта се где говори, уплетала се у разговоре на обе стране. — Мени су већ тројица казали ту фразу о Каулбаху просто као да су се договорили. А ђаво би их знао што им се та фраза толико допала.

Ова примедба опет прекиде разговор, и опет је ваљало тражити нову тему.

— Причајте нам што год занимљиво, али да није пакосно — рече послаииковица, велика уметница лепога разговора, који се по инглески зове small-talk, обрнувши се дипломати, који такође не знађаше шта сад да почне.

— Кажу да је то врло мучно, јер је само пакост у стању да насмеје — поче он са осмехом. — Али да пробам. Дајте ми тему. Све зависи од теме. Кад се има та потка, онда је лако по њој вести. Ја често мислим да би великим беседницима прошлога века сада било врло тешко да говоре паметно. Све што је паметно, постало је тако досадно....

— То је казато врло давно — прекиде га посланиковица смејући се.

Разговор се беше лепо почео, али се заустави, јер је био сувише леп. Ваљало је прибећи јединоме сретству, које никада није изневерило, ваљало је прибећи оговарању другога.

— Зар ви не налазите да у Тушкевићу има нешто Louis XV? — рече он намигујући на једног лепог плавог младића, који стајаше код стола.

— Дабогме да налазим. Он је у истом стилу, у коме је и дворана, за то је он тако често овде.

Овај се разговор одржао, јер се говорило издалека о нечему, што се иначе у тој дворани не би могло говорити, т. ј. о односајима између Тушкевића и домаћице.

И око самовара је разговор тако исто често прекидан, јер се почео некаквом политичком новошћу, прескочио је на позориште, па се и он зауставио на оговарању ближњега.

— Јесте ли чули да и Маљтишчева — и то мајка а не кћи — гради хаљину diable rose?

— Не може бити? Идите молим вас, та то би била дивота!

— Мени је чудо како она — која није глупа — не види да је то смешно?

Сваки је имао да каже по нешто, чиме би се осудила и исмејала једна Маљтишчевица, и разговор се распламти као ватра, која се добро распалила.

Муж кнегиње Бетси, доброћудан шишко, велики љубитељ и скупљач гравира, чувши да код његове жене има гостију, сврати

у дворану, пре него што би отишао у свој клуб. Нечујно по мекоме ћилиму он приђе кнегињи Мјахкој и упита:

— Како вам се допала Нилзонова?

— Ах, ко је то видео тако прикрасти се? Ала сте ме уплашили! — рече она. — У осталом, молим вас, не говорите ми ништа о опери, ви то не разумете. Боље да се ја спустим до вас, па да говоримо о вашим мајоликама и гравирима. Еле, какво сте то благо ту скоро купили на телалници?

— Хоћете ли да вам их покажем? Али ви се у њима не разумете.

— Покажите, ја сам их изучила у оних.... како их оно зову?.... у банкерових.... Они имају прекрасних гравира.

— Шта, зар сте ви били у Шицбургових? — упита домаћица од самовара.

— Била сам ma chère. Звали су мене и мог мужа на ручак, на коме је, кажу, сам сос коштао хиљаду рубаља — стаде гласно говорити кнегиња Мјахка, јер је осећала да је сви слушају — и право да вам кажем, сос је био не може бити гаднији, нешто зелено. Ваљало ми је позвати их на ручак, и ја сам им спремила сос који није више коштао од 85 копејака, а сви су били задовољни. Богме ја не правим сос од хиљаде рубаља.

— Е баш је класична — рече домаћица.

— Просто је дивна! — рече неко.

Ефекат, који је кнегиња Мјахка постизавала, био је увек једнак, а узрок, за што га је увек имала, беше у томе, што је она увек говорила просте ствари, које имају смисла, макар да их је кадшто утрпавала, и без икакве везе, онде, где им није место, као ово сада. Кнегиња Мјахка није могла да појми за што се толико допада све што она каже, али знала је да се допада, па се користила тиме.

Како су сви слушали док је кнегиња Мјахка говорила, и како се с тога беше прекинуо разговор око посланиковице, то је домаћица хтела да споји обе групе својих гостију, па се окрете посланиковици:

— Зар одиста нећете чаја? Како би било да пређете нама?

— А не, нама је овде врло добро — одговори посланиковица, осмехнувши се, па продужи започети разговор.

А тај разговор беше врло пријатан. Претресали су Карењина и његову жену.

— Од како је ишла у Москву, Ана се јако променила. У ње има сад нешто чудновато — рече једна пријатељица Анина.

— Сва је промена у томе, што је са тога пута донела уза се сенку Алексија Вронскога — рече посланиковица.

— Па што? У Гриму има басна, како је један човек за казну био без своје сенке. Никако не могу да појмим, каква је то казна немати сенке. Но женскињу мора да је непријатно без икакве сенке.

— То је истина, само што женскиње са сенкама обично рђаво пролази — рече Анина пријатељица.

— Пресекао вам се језик — рече на један пут кнегиња Мјахка, чувши те речи — Карењиновица је прекрасна жена. Њеног мужа не волим, али њу врло радо имам! —

— А што да не волите њенога мужа? — упита посланиковица. Он је врло способан човек. Мој муж каже, да у Европи мало има таких државника, као што је Карењин! —

— И мој муж то каже, али ја не верујем — рече Мјахка. — Да наши мужеви тако не говоре, ми би одавно видели оно, што је, јер по моме мишљењу Алексије Александровић је просто глуп. Ја то шапћући кажем.... Је л' те да је одмах све јасно? Пређе док ми сви говораху да је он мудар човек, ја тражим сирота, тражим доказа за то и не могах ништа друго наћи, него да мора бити да сам ја глупа, кад не видим да је он мудар. А чим сам прошаптала: *он је глуп*, одмах ми се све објаснило! —

— Ух, ала сте се прозлили! —

— Ни мало. Ја немам другог излаза. Између нас једно је сигурно глупо. А ви већ знате да о себи то није могућно казати.

— Нико није задовољан својим имањем, а сваки је задовољан својом памећу! — каза дипломат француским стихом.

— Јес, јес — окрете се Мјахка њему — тако је. Али главно је, што сам хтела рећи, ово: не дам ја Ану да је ви касапите по вољи. Она је тако мила и добра жена. А шта је она крива, ако се сви заљубљују у њу, па трче за њом као нека сенка?

— Па ја и не велим да је крива — правдаше се Анина пријатељица.

— Ако за нама нико не трчи као сенка, то нам не даје права да другог осуђујемо. —

И пошто је добро искрпила „пријатељицу“, Мјахка устаде заједно са посланиковицом, па приђоше општем столу, за којим се говорило о Прускоме Краљу.

— Кога сте ви тамо оговарали? — упита Бетси.

— Карењинове. Кнегиња нам је израдила карактеристику Алексија Александровића — одговори посланиковица и смешећи се седе за сто.

— Штета што и ми нисмо чули — рече домаћица, погледајући на врата. Ах, једва и ви једном! — окрете се с осмехом Вронскоме који у тај мах уђе.

Вронски се не само знао са свима који ту беху, него се и сваки дан виђао с њима, те с тога он и уђе у друштво, понашајући се као да се отоич с њиме растао.

— Где сам био? — одговори он на питање посланиковице. — Није вајде, морам признати. Идем правце из комичне оперете. Чини ми се ово је стоти пут, и увек ново задовољство. Ја знам да је то срамота, али шта ћете кад ја у опери заспим, а овде уживам до краја. Сада.... —

И он помену француску глумицу, о којој је хтео да прича, али га прекиде посланиковица, к'о бајаги преплашено:

— Ако Бога знате, не причајте те ужасе! —

— Не бојте се, нећу, и онако их све знате те ужасе! —

— И све би тамо трчале, да је само оперета тако „пристојна“ као опера, прихвати кнегиња Мјахка.

7.

Пред вратима се зачуше кораци, и Бетси, знајући да је то Карењиновица, погледа Вронскога. Он гледаше у врата, и на лицу му беше нов, чудан израз. Ана уђе, а он је гледаше непрекидио, радосно а опет покорно, и одмах устаде са своје столице. Као и увек, Ана се држала необично право, и не гледајући ни на коју другу страну осем у домаћицу, пређе онај простор који је растављаше од ње неколиким лаким сигурним корацима, којима се разликоваше од свију других „светских“ жена, стисну јој руку и осмехну се, па се онда с истим осмехом окрену Вронскоме, који се дубоко поклони и примаче јој столицу.

Она му одговори, климнувши лако главом, али поцрвене и намршти се. Али одмах за тим поздрављајући знанце и примајући пружене руке, она се окрете домаћици:

— Ја сам хтела раније доћи, али се забавих у грофице Лидије. Тамо беше сер Џон. Врло занимљив.

— Ах, то је онај мисионар?

— Да, и он врло забавно причаше индијски живот.

Разговор, који беше прекинут њеним доласком, опет букну.

— Сер Џон? Јест, сер Џон. Знам га. Он лепо беседи. Власјевица је са свим заљубљена у њ. —

— А је л' истина да Власјева полази за Топова?

— Кажу да је то свршено.

— Чудим се родитељима. Кажу да је то брак из љубави, страст!

— Из љубави? Ко се данас жени из љубави? Од куд у вас таких препотопских мисли? — рече посланиковица.

— Шта ћемо кад је та стара глупост још непрестано у моди — рече Вронски.

— У толико горе за оне, који се покоравају тој моди. Ја знам да су само они бракови срећни, који су склопљени на основу хладнога разума, по рачуну.

— Али опет за то како се распрште ти паметни бракови, чим се појави та страст коју су презирали! — рече Вронски.

— Да, али ми зовемо паметним браковима само оне, у које ступају обоје тек пошто су се добро иступњили. Та је страст као и шарлах, то ваља најпре преболети! —

— Онда би требало љубав каламити, као и крављe богиње.

— Ја сам у младости била заљубљена у једног ђачића — рече кнегиња Мјахка — не знам да л' ми је то много помогло! —

— Не, без шале, ја држим да само онај може знати шта је права љубав, ко се огрешио па се поправио! — рече кнегиња Бетси.

— Зар и после венчања? — нашали се посланиковица.

— Никад није доцне покајати се — каза дипломата инглеску пословицу.

— Тако је — прихвати Бетси — ваља се преварити па онда покајати. Како ви о томе мислите? — окрете се за тим Ани која је с једва приметним осмехом на уснама слушала тај разговор.

— Ја мислим — рече Ана, играјући се скинутом рукавицом — ја мислим да, као год што је истинита пословица: колико људи толико ћуди, тако је истина и: колико срдаца, толико сората љубави! —

Вронски гледаше Ану и беше премр'о да чује шта ће она рећи. Кад је изговорила, он уздахну као после какве опасности.

Ана се на један пут окрете њему.

— Добила сам писмо из Москве. Пишу ми да је Кити Шчербацка врло болесна! —

— Не може бити? — намршти се Вронски.

Ана га строго погледа.

— А то вас ни мало не занима? —

— На против, јако. Шта вам пишу, ако је слободно знати? — упита он.

Ана устаде и приђе домаћици.

— Дајте ми шољу чаја — рече она стојећи иза њене столице.

Док је Бетси сипала чај, Вронски приђе Ани.

— Шта вам пишу? —

— Често сам помислила, да мушкарци не поимају шта је племенитост — рече Ана, не одговарајући њему. — То сам хтела давно да вам кажем — додаде она, оде неколико корачаји даље па седе за сто с албумима.

— Ја не разумем смисао ваших речи — каза Вронски додајући јој шољу.

Она погледа на канабе поред себе, и он одмах седе до ње.

— Да — рече она — хтела сам да вам кажем да сте ружно урадили, ружно, врло ружно! —

— Зар ја не знам да сам се ружно владао? Али ко је крив што сам тако урадио? —

— Што ви то мени говорите? — рече она оштро гледајући га.

— Ви знате за што — рече он смело и радосно, не спуштајући очију пред њеним погледом.

У место њега, она се збунила.

— То само доказује да ви срца немате. — Али њен поглед доказиваше, да она зна како он има срце, и како га се она боји баш с тога.

— То о чему и хтедосте да говорите, беше заблуда а не љубав....

— Ви се сећате да сам ја вама забранила да предамном изустите ту реч, ту гадну реч — каза Ана и задрхта; али у исти мах она опази, да је том речи *забранила*, показала да има права да њему нешто забрањује, и тиме га је само изазивала да говори о љубави. — Одавно сам вам хтела казати — настави Ана, гледајући му право у очи и сагоревајући од ватре, која ју беше обузела — и вечерас сам нарочито за то амо дошла, јер сам знала да ћу вас овде наћи. Дошла сам да вам кажем, да то мора да се заврши. Ја никада ни пред ким и ни за што нисам црвенела, а ви чините да се осећам крива у нечем! —

Он је гледаше и беше ван себе од нове, духовне лепоте њенога лица.

— Шта ви тражите од мене? — рече он просто и озбиљно.

— Тражим да идете у Москву и да молите Киту Шчербацкову за опроштење! — рече она.

— Ви то не желите, рече он.

За њ беше очевидно да се она присиљава те то казује, а да то није њена искрена жеља.

— Ако ме волите, као што велите — прошапта она — учините то ради мога мира! —

Његово лице сијну.

— Зар ви не знате да сте ви за ме сами живот? Али за мир ја не знам, па га не могу ни вама дати. Могу да вам дадем себе самога, љубав.... то могу. Ја не могу ни у мислима да одвојим себе од вас. За ме, ја и ви то је једно. И ја у будућности не видим мира ни за себе ни за вас. Видим да може доћи несрећа, очајање.... Али ја видим и могућности за срећу, те још какву срећу!.... Зар је та срећа немогућна? — додаде он готово самим уснама, али је она ипак чула.

Она беше напрегла сву своју снагу, да би му одговорила онако, како захтеваше њена дужност; али у место тога, она га гледаше погледом пуним љубави и не рече ни речи.

„Ту је — у одушевљењу размишљаше он. — Онда кад ја већ почех очајавати, када изгледаше да је све свршено — ту је. Она ме љуби. Она сама признаје“.

— Онда барем учините ми то, да ми никада више такве речи не говорите, па ћемо бити пријатељи! — рече она, али то беху само речи: њен поглед говораше са свим друго.

— Ми не можемо бити пријатељи, ви то сами знате. А да ли ћемо бити два најсрећнија или два најнесрећнија створења на овоме свету, то је у вашој руци! —

Она заусти нешто да каже, али он преухитри.

— Та ја само за једно молим. Оставите ми право да се надам и да се мучим као сада, но ако и то није могућно, реците само једну реч, па ће мене нестати. Ако вам је тешко гледати ме, ви ме никада више видети нећете.

— Ја вас не желим прогањати никуда.

— Не мењајте ништа. Оставите све онако како је — рече он дршћућим гласом. — Ево вашег мужа! —

И заиста у том тренутку уђе у дворану Алексије Александровић својим мирним неспретним ходом.

Погледавши своју жену и Вронскога, он приђе домаћици, и засевши за шољу чаја, стаде говорити својим јасним гласом, а мирним и шаљивим тоном подсмевајући се некоме.

— Ваш салон Рамбуље, данас је потпун — рече он погледавши цело друштво — ту су и грације и музе.

Али кнегиња Бетси није волела тај његов закералачки, или како га је она по инглески звала, тај „sneering“-тон, па, као паметна домаћица, одмах је скренула разговор на једну озбиљну ствар, на питање о општој војној обвези. Предмет је одмах занео Алексија Александровића, и он са свим озбиљно стаде бранити указ о општој обвези војне службе, на који је кнегиња Бетси нападала.

Вронски и Ана остадоше одвојени за другим столом.

— То већ постаје непристојно — шану једна дама, показујући Карењина, његову жену и Вронскога.

— Јесам ја вама казала? — рече Анина пријатељица.

Али не само те две даме, него све, које су биле у дворани, чак и Мјахка и Бетси по неколико пута погледаху оно двоје, што се беху издвојили из друштва, као да им то нешто смета. Једини Алексије Александровић не погледа ни једном на ону страну и није се дао одвући од интересантног разговора.

Опазивши колико је непријатно целоме друштву, кнегиња Бетси подметну некога на своје место да слуша Алексија Александровића, а сама приђе Ани:

— Ја свагда морам да се дивим тачности и јасноћи сваког израза вашега мужа — рече она. — И сами трансцендентни појмови постају ми јасни кад их он казује! —

— Да, да! — рече Ана блистајући у осмеху среће, не разумевши ни једне речи од онога, што јој рече Бетси. Ова се врати великом столу и уплете се у општи разговор.

Алексије Александровић поседи једно по сахата, па онда приђе својој жени и предложи јој да заједно пођу кући: али она и не гледајући га рече да ће остати на закусци. Алексије Александровић поклони се на све стране и оде.

Стари дебели Татарин, кочијаш Карењиновице, у лакованом кожуху, с муком је држао коње, нарочито левог зеленка, који се пропињаше пред капијом. Лакеј беше отворио унутрашња врата а портир држаше спољашњу капију. Ана Аркадијева својом малом брзом руком скидаше чипке од своје хаљине, које се беху закачиле за копчу од њене бунде, и нагнувши главу прислушкиваше шта јој каже Вронски, који ју је испраћао.

— Рецимо, ви нисте ништа казали, мени ништа и не треба — говораше он — али ви знате да мени не треба само пријатељство, за ме има само једна срећа на овоме свету, то је реч коју ви не волите..., да, љубав....

— Љубав — понови она полако, некаквим унутрашњим гласом, па онда довршивши откачивање својих чипака додаде. — Ја за то не волим ту реч, што она за ме сувише много значи, много више него што сте ви у стању и замислити — и она му право погледа у лице — до виђења!

Она му пружи руку, па онда брзо промаче поред портира и сакри се у колима.

Њен поглед, додир њене руке беху га прожегли. Он пољуби свој длан онде, где га се њена рука дотакла, па онда оде кући срећан уверењем, да је се вечерас више примакао својој мети, него за читава два месеца·

(Наставиће се)

ПРЕДЛОГ ЗА ЗАКОН О ШУМАМА

(Свршетак)

Б. Општинским или сеоским.

Чл. 57. — Општинске или сеоске шуме и шумска земљишта, сходно члану 2. овога закона, подлеже државном надзору, и тај надзор воде окружни шумари оних шумских округа, у чијем се атару налазе општинске или сеоске шуме.

Чл. 58. — Поступање с општинским и сеоским шумама и шумским земљиштем има се кретати у границама трајнога газдовања. У тој цељи дужне су општине или села, од дана кад овај закон ступи у живот па за пет година, срeством стручних лица извршити општи и посебни опис шума и шумског земљишта, направити петогодишње привредне планове, и исте поднети Министру Народне Привреде на увиђај и одобрење.

Упуства, по којима ће се ово вршити, прописаће Министар Народне Привреде.

Чл. 59. — Сва огољена, сувише прорeђена и шумом непотпуно обрасла места у опште, а нарочито по врлетним и каменитим брдима и странама општинских и сеоских шума, с којих се вода нагло слива и околне путеве и земље засипа камењем и песком, а нарочито она планинска и мочарна места, која се из климатских, хигијенских или других којих обзира, морају одржавати у пошумљеном стању, општине ће, или села, одмах, кад год окружна шумска власт нађе за потребно, ставити у забрану, и најдаље за две године пошумити по упуствима окружног шумара. Исто тако и новоисечени део шуме има се подмладити у року од пет година.

Чл. 60. — Општинске или сеоске шуме и шумска земљишта не могу се делити, крчити и њихово земљиште употребљавати на што друго сем производње дрвета.

Но у оним општинама или селима, у којима би се налазило довољно шуме, а налазило би се земље под шумом, која би се према

положају и каквоћи могла трајно обрађивати као њива, ливада, или виноград, а било би и у општини или селу људи који су осиромашили и остали без баштине, или нису ништа ни имали, који су се у задрузи умножили, и према умноженој породици постали оскудни у земљи, а добри су радници, — Министар Народне Привреде може, на предлог дотичне општине и по саслушању окружне шумске управе, одобравати, да им се према њиховом задружном стању уступи од општинског или сеоског шумског земљишта извесни простор на уживање, и на то изда писмено, ако не би у истој општини или селу имало утрине за давање ван шумског земљишта.

Добивено земљиште на овај начин не може се за петнаест година продати, нити коме поклонити, нити у размену и под закуп дати, или другим којим начином отуђити, нити на послетку оптеретити дугом. Тек по истеку петнаесто-годишњег непрекидног уживања постаје његова својина, и може се код дотичних власти убаштинити, као прави сопственик.

Чл. 61. — Сечење дрвета за грађу, у општинским и сеоским шумама, вршиће општине и села, за подмирење општинских и сеоских потреба, бесплатно.

Осим тога бесплатно сечење дрвета у општинским и сеоским шумама за домаћу потребу, куда спадају потребе поменуте у члану 39. овог закона, одобраваће се само оним сиротним становницима дотичне општине или села, који плаћају мање од петнаест динара годишње непосредног пореза.

Осталим лицима одобраваће се горосеча за домаћу потребу у општинским и сеоским шумама по такси, коју одреди општински одбор, а која не сме бити мања од половине таксе одређене за горосечу у државној шуми истог шумског округа.

Чл. 62. — Ко жели да бесплатно, или по такси, сече дрвета у шуми своје општине или села, дужан је тога ради пријавити се преседнику општинског суда, односно кмету свога села, најдаље до 15. Октобра и означити: колико му и каквих дрва треба.

Добивене пријаве прегледа за општинске шуме општински одбор с окружним шумаром, а за сеоске сеоски кмет са два одборника и окружним шумаром, и према величини задруге молилаца и њиховој потреби, а према величини и стању општинских и сеоских шума, одобравају молиоцима сечу, означавајући шта се коме и колико одобрава.

Чл. 63. — Места, на којима ће се вршити сече у општинским и сеоским шумама, одређује окружни шумар са председником општинског суда и три општинска одборника, према привредном плану.

Свако дрво, које ће се осећи, обележава општински шумар са кметом, или његовим помоћником, и одређује путеве за извоз.

Чл. 64. — За сечење дрвета, осим домаће потребе, у општинским и сеоским шумама, важе одредбе члана 46. овога закона. и не сме се вршити без знања надзорне шумске власти.

Чл. 65. — Приходе од општинских и сеоских шума прибирају и са њима располажу општинске власти, као и с осталим приходима општинским и сеоским.

Чл. 66. — Уживање споредних шумских користи, а нарочито попаше и жиропађе, у општинским и сеоским шумама, вршиће се саобразно одредбама овога закона тако, да се тиме не спречава одржање шума и производња дрвета.

Чл. 67. — Ради вршења законих наређења и чувања шума, дужне су општине или села, од дана ступања овога закона у живот па за пет година, поставити за своје општинске односно сеоске шуме онај број шумара и чувара шума, који одреди Министар Народне Привреде према величини шуме.

Општинске и сеоске шумаре и чуваре шума бира општински одбор и плату им одређује, но плата шумара не може бити мања од најмање плате одређене овим законом за шумарске помоћнике окружних шумара и чуваре државних шума. Избор доставља преко окружне шумске управе Министру Народне Привреде на одобрење.

Чл. 68. — За општинског или сеоског шумара и чувара шума не може бити постављен нико, ко не испуни услове прописане у члану 20. овог закона за помоћнике окружних шумара и чуваре шума. И за њих вреде одредбе чланова 21. и 22. овог закона.

Чл. 69. — Кад који општински или сеоски шумар умре, или из службе иступи, или из ове буде отпуштен, општински суд, односно сеоски кмет, дужан је за пет дана известити о томе окружног шумара, а упражњено место шумара или чувара попуниће најдаље за два месеца.

О отпуштању општинских и сеоских шумара решава Министар Народне Привреде.

Чл. 70. — Ако је шума неке општине или села испод сто ектара, па не би корисно било поставити нарочитог шумара за исту, Министар Народне Привреде може наредити, да дотична општина или село, у договору са једном или више оближњих општина или села, поставе заједнички једно или више лица за шумара.

Чл. 71. Општински и сеоски шумари и чувари шума стоје под непосредним надзором окружних шумара, а при вршењу дужности имају се управљати по правилима, која за њих пропише Министар Народне Привреде.

Чл. 72. Ако поједине општине или села не би, из неоправданих каквих разлога, вршиле одредбе овога закона, надзорна власт позваће их, да у известном року то учине. У противном случају Министар Народне Привреде наредиће, да се то изврши среством државних органа или другог каквог лица, а на рачун дотичне општине или села.

Чл. 73. — Одредбе чланова 29. 30. 31. 33. 35. 51. 52. 53. 55. и 56. овога закона важе и за општинске шуме. Но одобрење за лов по општинским или сеоским шумама даваће дотични општински одбор, који ће и таксу за то одређивати и у корист општинске касе наплаћивати.

В. Манастирске и црквене шуме.

Чл. 74. — Са манастирским и црквеним шумама, над којима држава води надзор по члану 2. овога закона, поступаће се у свему онако, како је овим законом наређено за општинске или сеоске шуме, а на име по члановима: 29. 30. 31. 33. 35. 46. 48. 51. 53. 55. 57. 58. 59. 66. 67. 68. 69. 71. и 72. овога закона, и сви приходи и користи од њих припадају дотичним манастирима и црквама.

Г. Приватне шуме (забрани).

Чл. 75. — Са приватним шумама сопственици имају неограничено право располагања.

Али и приватне шуме и шумска земљишта подлеже државном надзору, ако се налазе:

а. По планинским странама и висовима, откуда долазе: устока, јаки ветрови и олујине;

б. По каменитим брдима, странама и обронцима, на којима шума има да спречава нагло отицање воде, спирање и одношење земље, образовање вододерина и поплава; и

в По свима несталним и мочарним земљиштима, нарочито по летећем песку.

Чл. 76. — Сопственици шума и шумских земљишта, поменутих у члану 75. под *а. б.* и *в.*, придржаваће се, при поступању с овим, прописа и ограничења, која за њих пропише Министар Народне Привреде у интересу одржања шума, друмова и других баштина.

Чл. 77. Ако сопственици шума поменутих у члану 75. не би хтели, или не би били у стању, да се при поступању са шумама и шумским земљиштем придржавају законских наређења и прописаних правила, Министар Народне Привреде може наредити, да им

се дотичне шуме и земље, ради предохране од штетних последица, узму по члану 9. овог закона у размену за другу општинску, сеоску или државну земљу, или да се такво земљиште одузме путем експропријације, и његова вредност исплати из шумског фонда.

IV О попаши и жиропађи

Чл. 78. — Бесплатно уживање попаше и жиропађе у државним шумама имају само они сиротни становници, који према своме имовном стању не могу ове потребе да подмире на други начин, а у њиховој општини или селу не би било општинских или сеоских шума и испуста.

Уверење о сиромаштини издаваће општински суд.

Државне шуме не могу се у будуће оптерећивати никаквим новим уживањима или другим каквим теретима (службеностима).

Чл. 79. — На уживање попаше и жиропађе у општинским и сеоским шумама имају подједнако право сви становници дотичне општине, односно села.

Чл. 80. — Уживаоци бесплатне попаше и жиропађе могу пуштати у шуме на попашу и жир само своју стоку, која им служи за обрађивање поља и газдинство, а никако стоку туђу и купљену ради трговине.

Чл. 81. — По шумама и шумским земљиштима, која су стављена у подмладу, или која ће се кроз три године имати да подмлађују, као и по свима местима наведеним у члановима 51. и 59. овога закона, не могу се уживати попаша и жиропађа.

Чл. 82. — Попаша почиње од 1. Маја и траје до конца Септембра; а жиропађа од 1. Октобра и траје до конца Фебруара.

Чл. 83. — Уживаоци попаше и жиропађе одговарају по члану 99. овог закона за све штете, које почине у шуми њихови чобани или стока.

Чл. 84. — Пре изласка сунца не може се стока пуштати у шуму, нити у њој задржавати после заласка сунца. Но ако би стока морала, из буди каквих разлога, ноћивати у шуми, то ће шумар одредити место за подизање торова, обора и пландишта. Тако исто шумар ће одредити путеве, којима ће се терати стока у шуму и на појишта.

Чл. 85. — Општине, чији становници могу имати, по члану 78. овога закона, бесплатну попашу и жиропађу, дужне су сваке године, за попашу до Ђурђев-дне а за жиропађу до 1. Августа, поднети окружном шумару списак лица, у коме ће се тачно назначити колико и које стоке ко има.

Чл. 86 — Окружни шумар одредиће, по броју и врсти стоке, места у државним шумама, у која ће се бесплатно пуштати стока на попашу и жиропађу.

Ближа наређења о уживању попаше и жиропађе прописаће Министар Народне Привреде.

V Шумске кривице.

A. Опште одредбе.

Чл. 87. — Шумске су кривице:

а. Крађе дрва и осталих шумских производа, извршене у шуми;

б. Повреде тих ствари у шуми; и

в. Недопуштене радње у шуми.

Чл. 88. — Кривац се може осудити за шумску кривицу:

а. На новчану казну, или

б. На затвор; а поред тога још да му се одузму ствари којима је кривицу учинио, или их је на то наменио.

Чл. 89. Новчана казна не може бити мања од пет динара.

Ко учини много кривица биће за сваку поједину осуђен на новчану казну.

Новчана казна досуђује се шумском фонду, ако је кривица учињена у државној, манастирској, црквеној или приватној шуми; ако је кривица учињена у општинској или сеоској шуми, онда општинској односно сеоској каси.

Чл. 90. — Ако је казна толика, да је кривац не може платити трећином свога имања, онда ће се казнити затвором. Суд ће у пресуди означити, колико ће дана трајати такав затвор.

Чл. 91. — Где се место новчане казне примењује затвор, ту ће се уместо пет динара узети један дан затвора.

Чл. 92. Поред казне кривац ће се осуђивати да плати сопственику вредност украђеног или оштећеног предмета и на накнаду штете.

Чл. 93. — Ако извршна власт не може да наплати штету од осуђенога најдаље за тридесет дана, од када јој је пресуда дата на извршење, она ће о томе известити оштећенога, ако овај то захтева.

Чл. 94. — Секире, тестере, косири и остала сечива, којима се кривац послужио за извршење шумске кривице, или их и на то наменио, ако се при њему нађу у шуми, одузеће се и продати на корист шумског фонда.

Суд ће у свакој шумској кривици решити и о томе одузимању ствари.

Чл. 95. — Покушај шумске кривице казни се као и свршено дело.

Чл. 96. — Саучесник и јатак казниће се онако исто, као и главни кривац. Изузимају се случајеви предвиђени у другом одељку §. 50. казненог закона.

Чл. 97. — О урачуњивости важе одредбе §. 53. казненог закона.

Чл. 98. — Неће се казнити онај, који је каквим непредвиђеним случајем принуђен био да учини шумску кривицу, ако о томе одмах извести шумара, помоћника, чувара или најближу општинску власт.

Но и у том случају платиће штету, коју је причинио:

Чл. 99. — За штету, коју учине малолетници, лица под старатељством, слуге, шегрти, калфе и радници, одговорни су: родитељи, стараоци, газде, мајстори, и то само онда, ако нису над својим потчињенима вршили довољан надзор. У том случају они ће се заједнички са кривцима осуђивати на плаћање накнаде штете и осталих трошкова. Та ће се осуда наплатити од њих онда, ако кривци нису у стању да је плате или никако или од чести.

Чл. 100. — Ко украде или повреди дрво, или ма какав шумски производ, плаћа његову вредност, као накнаду штете, и још двапута толико на име казне, без обзира на то, да ли је украђени предмет, потрошио или употребио, или не.

Ако је украдени предмет не потрошен, он ће се продати у корист шумског фонда.

Чл. 101. — Вредност украдених или повређених шумских производа одређује се према врсти и узрасту шумских дрвета, која се деле на две класе:

У *прву класу* долазе: храстова дрвета, јела, смрча, бор, оморика, јасен, кестен, јавор, орах, мечија леска, граб, буква, брест, липа, багрен и сва страна дрвета, која се доносе са стране и подижу у нашим шумама.

У *другу класу* долазе: јова, бреза, топола, врбе и остала шумска дрвета и важније шибље.

Чл. 102. — За свако осечено, подбељено, засечено или ма на који начин осушено дрво, дебело 5 до 10 сантиметара у пречнику, кривац плаћа, и то:

1. За дрвета прве класе:

а. За црни орах, мечију леску, питоми кестен, лужник, границу, оморику или дрво са стране донесено — по 6 динара, а на сваких 5 сантиметара даље још по 4 динара;

б. За јелу, смрчу, бор, цер, бељик јасен, дивљи кестен, јавор, бели орах, граб, букву, брест, липу и багрен — по три динара, а на сваких 5 сантиметара даље још по 2 динара:

2. За дрвета друге класе по 1 динар, а на сваких 5 сантиметара даље још по 1 динар.

Делови од 5 сантиметара, у вишку пречника преко 10 сантиметара, рачунаће се у пуних 5 сантиметара.

Чл. 103. — За сечење, чупање или ма на који начин сатирање дрвета испод 5 сантиметра дебљине у пречнику, наплаћиваће се за свако дрво прве класе 1 динар, а од друге 25 пара.

За сваки квадратни метар природних подмладака — самоника до 10 година старих, уништених стоком, ватром или буди чиме, наплаћиваће се по 50 пара.

Чл. 104. — Дебљина дрвета мери се, у цељи накнаде штете, на пању или стаблу у висини највише једног метра од земље.

Чл. 105. — За дрва за огрев, која ко сече без одобрења у шуми од оборене горе, или осечена извлачи из шуме, наплаћиваће се у име накнаде:

За једна кола, саоне или другу запрегу са два коња или вола — 10 динара;

За једна кола, саоне или другу запрегу са једним коњем или волом — 6 динара;

За један товар дрва на коњу или магарцу 4 динара;

За један човечији нарамак (бреме) 2 динара.

Чл. 106. — Шумске кривице истражују се и казне на тужбу оштећенога.

Чл. 107. — Све су шумске кривице преступи. Одредбе казненог закона о поврату, стицају и продужењу не могу се применити и на шумске кривице.

Чл. 108. — Шумске кривице застаревају за две године, од дана, кад су учињене. За прекид застарења важе одредбе казненог закона.

Чл. 109. — Пресуда за шумску кривицу застарева за две године, од дана, кад је постала извршна.

Чл. 110. — Тражење накнаде штете, учињене шумском кривицом, застарева за три године, од дана, кад је оштећени за исту дознао.

Б. О крађи

Чл. 111. — Ко украде из шуме древета необорена, или ма којим случајем оборена, саднице, дрва осечена за огрев, грађу или ма какву употребу, осудиће се да плати оштећеном вредност украђеног древета, по члановима 102. и 103. овога закона, на име накнаде, и на име казне два пута онолику суму, колика је вредност украђеног древета.

Чл. 112. — Ко са необраног древета огули кору, платиће вредност читавог древета, по чл. 102. и 103. овога закона на име накнаде, и двоструку суму на име казне.

Чл. 113. Ко из шуме украде са древета сокове, смолу, мезгру, платиће на име накнаде вредност древета по члановима 102. и 103. и још двоструку вредност на име казне.

Чл. 114. Ко поломи или осече гране са необраног древета, у намери да их противзаконо присвоји, накнадиће оштећеном вредност по члану 105. и платиће троструку вредност тога предмета на име казне.

Чл. 115. — Ко украде из шуме лишће, сухо или зелено, маховину, шишарку, жир и остало шумско семење, род, воће, земљу, камен, жиле, траву, накнадиће штету и биће кажњен са 10 динара.

В. О повреди шума и шумских производа

Чл. 116. — Ко противправно пусти у шуму стоку на пашу или жирење, осудиће се на накнаду штете и да плати на име казне:

1. За једну козу 2 динара;
2. За једнога вола, краву или бивола 1 динар;
3. За једнога коња, мазгу или магарца 80 пара;
4. За једну свињу, старију од три месеца, јаре, јагње или теле 70 пара;
5. За једну овцу 40 пара;
6. За једно ждребе или прасе 20 пара.

Ако се та стока или животиња нађе у подмлацима испод десет година, или у местима која су у подмладу стављена, казна ће бити удвојена.

Чл. 117. — Одредба горњега члана важи и за случај, ако онај, који има право на попашу или жиропађу, прекорачи то своје право по месту, времену, врсти или броју животиња.

Чл. 118. — Потрицу (количину штете) одређују, саобразно одредбама овога закона, шумар или чувар са надлежним кметом и једним грађанином.

Чл. 119. — Оштећени не мора издати сопственику животињу, која је ухваћена у шуми, док му не накнади штету, или не да друго довољно обезбеђење.

Чл. 120. — Ко неосечено стабло засече, пробуши, задеље, преврши, скреше, подлупи, обели, оголи жиле, прошири засеке, на које тече смола, платиће вредност читавог дрвета, по члановима 102. и 103. овога закона, и казниће се са 20 динара.

Чл. 121. — Ко повреди осечена дрва или друге шумске производе, ограду, шанац, обалу, насип, мост, прелаз, водовод, јаз, канал, рибњак, пут или ма какву направу за сечење, израду или извожења дрва и грађе, путоказе, табле, знаке за мере остојања или ма какве друге знаке у интересу чувања и обделавања шума, или ко растури сложена дрва, казниће се новчано, по величини кривице, од 5—100 динара, а поред тога накнадиће и штету.

Чл. 122. — За опште опасна злочинства и преступе, предвиђене у глави XXXI казненог закона, важе одредбе тога закона и казненог поступка.

Г. Недопуштене радње

Чл. 123. — Да се казни од 5 до 20 динара:

1. Ко истеше жиг са пања (чл. 32.);

2. Ко при сечи оставља веће пањеве но што прописује члан 33., или исте крчи;

3. Ко противно члану 34. извуче из шуме дрва не жигосана;

4. Ко у шуми изван путева и стаза јаше или води запрегу (чл. 35.);

5. Ко при купљењу сувих дрва повреди правила прописана за то (чл. 44.);

6. Ко самовољно употребљава шумске шумске колибе, торове, или напољу остављена оруђа;

7. Ко у шуми скида и вади ројеве;

8. Ко у шуми наложи ватру на другом месту а не оном које му је одређено (чл. 53.);

9. Ко наложену ватру остави без надзора и при поласку не угаси (чл. 53.);

10. Ко спази у шуми пожар па не јави најближој власти (чл. 55.);

11. Ловци, који без одобрења по шумама са псима јуре, или пуцају, или лове (чл. 56.), а поред тога да плате за убијену дивљач накнаду, коју ће одредити Министар Народне Привреде, и

12. Ко се ухвати да беспослен тумара по шуми са секиром.

Чл. 124. Да се казни од 10 до 50 динара:

1. Ко пре или после одређеног времена у члану 29. овога закона сече дрвета без одобрења;

2. Ко дрва и остале шумске производе не извлачи путевима, који су за то одређени (чл. 35.) или самовољно прави по шуми нове путове;

3. Ко сече брст и лиснике противно одредби члана 52.;

4. Ко у шуми пали пањеве или кладе (чл. 53.);

5. Ко позван да гаси пожар не дође, или дође па неће да гаси (члан 55.);

6. Ко у подмлацима изданачких шума пањеве и жиле цепа, крчи или претрпава и тиме спречава избијање изданака;

7. Ко туђу стоку, или ону, која му не служи за газдовање, пушта на пашу и жирење (чл. 80.).

Чл. 125. — Да се казни од 50 до 100 динара:

1. Ко сече дрвета ван места, које му је одређено за сечу, или сече друга а не она дрвета, која му је обележио дотични орган (чл. 32.);

2. Ко дрва, која су му дата по такси за домаћу потребу прода (чл. 38. и 41.) Поред тога платиће и таксу на та дрва по члану 102.

3. Ко у шуми или на шумском земљишту пече креч или жеже угљен без одобрења;

4. Ко развали расаднике, посејане леје погази и растури, или потре поникле саднице;

5. Ловци, који противно тач. 1. §. 379. казненог закона лове у шумама забрањену дивљач; а поред тога да плате накнаду за убијену дивљач, коју одреди Министар Народне Привреде.

Чл. 126. — Да се казне од 100 до 500 динара: стругари, фабриканти или имаоци радионица, који ураде што противно члану 47. овога закона и правила за њихове радње.

Чл. 127. — Поред казне прописане казненим законом, да се казне са 100 до 500 динара:

1. Кметови и одборници, који издаду неистинито уверење о имаовном стању (чл. 38. и 44.);

2. Кметови који не врше надзор и у опште не врше наредбе претпостављених власти, које се тичу шума;

3. Органи полицијске власти, шумари, њихови помоћници и чувари шума, који су небрежљиви у вршењу своје дужности по одредбама овога закона, у колико у појединим случајима овим законом није друкче наређено.

Д. Суђење, надлежност и поступак.

Чл. 128. — Срески, а где нема њих првостепени судови, суде све шумске кривице, а по одредбама закона о поступку судском у кривичним делима, у колико овим законом није друкче прописано.

Чл. 129. — За суђење шумских кривица надлежан је суд онога среза или округа, у коме кривац станује.

Ако се кривац ухвати на делу, или му онај, коме је поверено чување шума, одузме ма какву ствар, као залогу, онда је надлежан суд онога среза или округа, у коме се кривац ухвати.

Чл. 130. — Суд који је надлежан за једног кривца, надлежан је и за остале саучеснике.

Чл. 131. — Окружни суд решава сукобе о надлежности и одређује други суд, ако је један спречен.

Чл. 132. — Ако се за време истраге докаже, да је кривац учинио какво дело, које се казни по општем казненом закону, суд ће сва та дела у једно пресудити.

Чл. 133. — Тужба за шумску кривицу подноси се надлежној истражној власти.

Тужбу може подићи или сам оштећени, или у његово име онај, коме је поверено чување шума.

Тужба може бити усмена и писмена.

Ако је писмена, она се може поднети само против једног кривца и његових саучесника за једно дело, а може се приложити и списак више кривица и криваца, и онда ће се таква тужба сматрати као тужба за сва дела и против свију лица, која су у томе списку означена.

Чл. 134. — За тужбе од шумске кривице не плаћа се унапред никаква такса.

Чл. 135. — Шумар, шумарски помоћник или чувар, који ухвати кривца на делу, одмах ће саставити протокол, у коме ће констатовати: природу, околности, време и место где је кривица учињена, величину штете по овоме закону, и доказе, ако их има.

Дотични шумар или чувар дужан је да тај протокол потпише, да га уведе у своју књигу, и да га најдаље за пет дана од када је састављен, преда истражној власти.

Ако уради противно, да се казни у сваком случају са 10 динара на корист шумског фонда.

Чл. 136. — Чувар је дужан да од кривца, кога ухвати на делу, одузме сечива и оруђа, којима је кривица учињена, а сем тога кола, саоне и стоку, а тако исто да ухвати и стоку, коју затекне у шуми у штети.

Он је дужан да све ово означи у протоколу и у нарочитом списку.

Протокол ће предати истражној власти у означеноме року, а списак и узапћене ствари општинском суду најдаље за 48 сати.

Чл. 137. — Узапћене ствари остају код општине на чувању.

Општински суд дужан је да изда сопственику узапћене ствари ако овај да друго довољно обезбеђење.

Ако узапћене ствари вреде пет пута више но штета, општински ће суд тај вишак издати сопственику без икаква обезбеђења.

Ако сопственик не узме своју стоку најдаље за пет дана, од када је предата општини на чување, општински ће суд најдаље за друга три дана исту продати јавном лицитацијом пошто ту продају објави у суседним општинама.

Ако ову објаву општински суд не изврши, казниће се председник општинског суда или његов заменик по чл. 127. овога закона, и осудити на накнаду штете

Новац добивен за продату стоку дужан је кмет најдаље за десет дана да преда надлежној истражној власти.

Чл. 138. — Кад истражна власт прими тужбу или протокол, дужна је на истој да стави дан пријама и време, па од тога дана најдаље за пет дана да узме оптуженога на испит. у коме ће бележити само одговоре.

Ако оптужени признаје дело, за које је оптужен, или ако не признаје, али постоји протокол који је написао шумар или чувар шума, кад је кривца ухватио на делу, истражна власт ако сама није надлежна за суђење дела дужна је најдаље за три дана од пријама тужбе, да пошље надлежном суду тужбу или протокол и саслушање окривљеног са спроводним писмом, у коме ће у кратко означити: име и презиме окривљеног, његово занимање и место становања, какву је шумску кривицу, кад и где учинио; име саучесника, ако их има, њихово занимање и место становања и име оштећенога.

Ако оптужени не признаје дело, а нема чуваревог протокола, истражна власт поступиће по закону о поступку судском у кривичним делима.

Истрага се мора свршити и пресуда изрећи најдаље за 30 дана.

Чл. 139. — Протоколи шумара, помоћника или чувара, које ова лица саставе кад кривца ухвате на делу, пуноважан су доказ о учињеном делу и каквоћи. (чл. 21.).

Чл. 140. — Сведоцима се не може доказивати ни противно ни мимо садржину тих протокола, које састављају ови органи, којима закон даје право да констатују шумске кривице.

Чл. 141. — Кад суд прими тужбу, поступиће даље по закону о поступку судском у кривичним делима.

Чл. 142. — Отежице, под којима ће се учињена кривица свагда строже казнити, јесу:

1. Кад је кривица извршена у недељне и празничне дане;

2. Кад је кривац употребљавао средства, да кривицу сакрије;

3. Кад се кривац устезао да изда оруђа. која су при њему нађена;

4. Ако се кривац устезао да искаже своје име и место становања, или је казао погрешно;

5. Ако је кривица извршена у оним деловима шума или шумских земљишта, која су стављена у подмладу, или у расадницама;

6. Кад је кривица учињена ноћу;

7. Кад је кривица учињена у друштву од два или више лица;

8. Кад је кривац при извршењу кривице имао при себи пушку или друго какво смртоносно оруђе;

9. Кад је кривац развађивао, проваљивао, разбијао, провлачио се или прескакао затворе и ограде;

10. Кад је кривац, ухваћен на делу и позван да стане, покушавао утећи или је на шумског службеног органа насртао и омаловажавао га, и

11. Кад се кривац у времену кад је кривицу извршио, налазио у шуми као радник, надзорник, или као уживалац попаше или жиропађе.

Чл. 143. — Суд ће без обзира на пропис §. 240. кривичног поступка ставити своју пресуду на протоколу са кратким разлозима што ће потписати сви судије са деловођом.

Закључак пресуде, у овереном препису, предаће се оштећеном.

Чл. 144. — Пресуде судова, којима је кривац осуђен на новчану казну до 100 динара закључено, одмах су извршне.

Чл. 145. Пресуде првостепених судова, којима је кривац осуђен на новчану казну преко 100 динара, подлеже расматрању касационог суда, а пресуде среских судова подлеже расматрању првостепених судова.

Чл. 146. — Чим пресуда, којом је ко осуђен, постане извршна, суд ће одмах послати полицијској власти на извршење оверен препис закључка пресуде.

Чл. 147. — Полицијска власт дужна је да изврши пресуду у свему најдаље за тридесет дана, од дана пријама.

Чиновник коме је пресуда дата на извршење, ако поступи противно, да се казни најмање са 50 а највише са 200 динара,

независно од друге казне, која га може постићи за ово одуговлачење (чл. 127.).

Чл. 148. — Правила и упуства за извршење овога закона прописаће Министар Народне Привреде, у договору са Министром Правде.

Прелазна наређења.

Чл. 149. За време док се комисијским путем не изврше одредбе I одељка овога закона; односно поделе и ограничења шума, и не образују окружне шумске управе, Министар Народне Привреде водиће старање о вршењу овога закона преко дотичних полицијских и општинских власти и државних шумара и чувара шума, сматрајући за државне шуме оне, са којима је држава досад искључно располагала, као и оне, у којима су, као општенародним, државне власти одобравале сечу у корист државне касе, а за општинске оне, у којима је по досадањем закону вршена сеча у корист општинске касе.

Чл. 150. — Овај закон ступа у живот од дана, кад га Краљ потпише, и тада престају важити:

Указ о пуштању свиња у жир од 9. Октобра 1839. године ВБр. 1.542 (Зборн. I. стр. 127.);

Највише решење о Манастирским шумама од 26. Новембра 1846. године ВБр. 1.999 СБр. 729. (од 1847. год. ;

Височајше решење о наплаћивању жировнице од нагонице, од 3. Марта 1858. године ВБр. 241 (Зборн. X . стр. 52.);

Шумска Уредба од 4. Априла 1861. године КВБр. 732 Сов Бр. 468 (Зборн XIV. стр. 59.);

Закон о замени казни за кривице у горосечи од 6. Септембра 1861. године ВБр. 1.767 (Зборн. XIV. стр. 168.);

Додатак §. 58. Шумске Уредбе, од 12. Маја 1862. године (Зб. XV. стр. 119.);

Додатак §. 66. Шумске Уредбе, од 13. Августа 1864. године (Зборн. XVII. стр. 271.);

Измене и допуне Шумске уредбе, од 9. Октобра 1872. године (Зборн. XXV. стр. 1.), и

Закон о додатку Шумској Уредби, од 18. Јануара 1879. године. (Зборн. XXXIV. стр. 128.).

ОБЛАК

По небесном своду тмурном,
Лагано се облак вије; —
Он је миран, али с буром
У недрима дажду крије

Куд је пош'о, где ће стати,
Камо мете којој жуди?
Ветрови ће само знати, —
Он је жртва њини' ћуди.

Али свуда, куда лећe,
Пред њиме се храшће страви,
А с ливада нежно цвеће
Мирисом га својим здрави.

Милорад Ј. М.

СТАЊЕ ТРГОВИНЕ У СРБИЈИ

(ИЗ ГОДИШЊЕГ ИЗВЕШТАЈА Ц. И КР. ГЕН. КОНСУЛА Д-РА А. ФОН СТЕФАНИ-ЈА ЗА ГОДИНУ 1888)

(Свршетак)

И жетва *јечма* није дала ресултате који би задовољили. При обореним ценама од 8—9 динара у Шапцу и од $6^1/_2$ до $7^1/_2$ динара у Нишу почео је извоз тек у Децембру, и послато је неколико вагона из Ниша у Пешту а из Лесковца у Солун.

Производња и трговина са *брашном* кретала се у истим границама као и 1887. год. Српски млинови (махом за обично брашно, Flachmühlen) подмирили су сву унутрашњу потребу грубијих сората брашна. Извоз обичног брашна (од прилике 5 вагона) покушао се за Француску (за Нант) али не подноси због цене. Ове године умножен је број српских млинова са 15 нових, али махом малим етаблисмана, који раде са локомобилима не преко 8 коњ. сн.). Лиферанти за турску војску купили су на овдашњој пијаци 15 вагона хлебнога

брашна за Скопље. Фине сорте брашна увожене су као и до сада из Новог Сада, Панчева, од чести из Оршаве. Средња цена разних сората брашна била је ове године за 5% јевтинија од лањске.

Свиње. Извоз палоција и угојених свиња из Србије износио је: 1886 године 290.644 комада; 1887 године 216.231 комад; 1888 године 188.915 комада. Увоз свиња у Србију био је 1886: 379 комада, 1887: 363, 1888: 286 ком. Ова трговина била је ове године врло подесна у свима крајевима Србије. Тражња је била врло жива, с тога су и цене јако скочиле. Према лањској години плаћало се за угојену свињу (200 килогр. нето) 8 форината више. Оне су нотиране 95—100 форината франко Штајнбрух за пар. Палоције нису ове године толико тражене као обично; храна је била тако јевтина, да се домороцима рентирало да сами гоје свиње, нарочито због велике цене на којој су биле угојене. Палоције су коштале од Смедерева, Паланке и Пожаревца по 30—35 форината пар. Највећи део тих мршавих свиња извежен је за Винер-Најштат. Што се тиче трговине са ужиреним, полуугојеним свињама ње није било много због богате кукурузне жетве. Људи су хранили свиње кукурузом у место жиром, па су их извозили угојене.

Вино. Увоз године 1886: 10.188 q; год. 1887: 6489 q; год. 1888: 4114 q. Извоз је био године 1886: 36.370 q; год. 1887: 24.418 q; год. 1888: 65.778 q. Трговина са црним вином била је у овој години врло жива, и као што је сваке тако је 1888-ме године највећа количина купљена за француске фирме. За Швајцарску и Немачку није се могло извести у већим количинама, јер су те земље, услед велике француске царине на талијанска вина, поплављена вином из Италије. При свем том што је год било лањског вина способног за извоз у Крајини, то је све отишло пре него што су лађе престале возити. У Крајини је продато за Француску 48.000 хектолитара, за Швајцарску 6.000 хектолитара, за Немачку 2.000 хектол. свега 56.000 хектол.

Транспорт ових вина извршило је махом дунавско паробродско друштво, и то 30,000 хектолитара отишло је преко Галца морем, остало преко Сиска и Ријеке, а и преко Пасаве. Берба од 1888 године била је по количини богата, али квалитет је био лошији од год. 1887. При свем том одговорено је захтевима како односно боје тако и односно садржине алкохола. Цена је била (на подруму) за боља вина 3—4 форинте, за средња 2—2½ форинте за аков (54 литра). Из нишке околине, у којој роде много вина јаких, није се могло доћи још до извоза на страну с тога, што са недовољне неге у подруму не могу да издрже транспорт. Произвођачи оставе вино по 2—4 месеца да лежи на комини, а то му шкоди. Кад би се нишка

вина урадила како треба, ишла би као алва. Једна угарска фирма купила би неколико вагона за пробу.

Потреба винских буради подмирена је и ове године махом из Румуније. Француски винарски трговци траже дугуљасту бурад, добро израђену и јевтину. И овде (у Србији) почињу градити такву бурад, и једна овдашња качарница већ је извршила на задовољство неколико лиферација. Маџарској буради замерају што су сувише трбушата и тешка, па их је тешко сложити у вагоне; осем тога маџарска су бурад и скупља. Она коштају у Радујевцу 2 фор. 70 крајцара, а румунска бурад и боље урађена и подеснијег облика коштају 2 фор. 30 крајцара.

Пиво Увоз 1886: 2481 q, 1887: 3241 q, 1888: 4261 q. Трговина с пивом била је нормална, потрошња и цене као лане, само што се потрошња развила тек у Јулу, јер је Мај и Јуни био хладан. Потрошња српског, пилзенског, темишварског и пештанског пива била је као и лане, на против минхенско пиво све се више допада. У осталом страна пива троше се само у Београду, Нишу и Крагујевцу. У унутрашњости подигнуте су ове године још две пиваре, једна у Ваљеву а друга у Неготину. Све пиваре у унутрашњости ограничавају се само на то, да подмире потребу своје околине. По рачуну једнога стручњака у Београду се попије годишње на 3 .000 хектолитара пива.

Шљиве. Извоз 1886: 357.832 q; 1887; 412.957 q; 1888: 319.989 q. Трговина са шљивама беше лане почела са прилично добрим изгледима. Готовина у роби од год. 1887 беше знатна (око 2000 вагона), каквоћа добра, цена умерена и тако се првих месеци могла развити жива извозна трговина. До месеца Марта ишли су транспорти железницом, али чим су лађе прорадиле претпостављен је водени пут. Главна количина ишла је као и обично за Немачку (преко Буда-Пеште) и за Америку преко Ријеке и Трста. Жив извоз трајао је до Априла и цена је за то време варирала од 8—15 fl за q. Чим су цветале шљиве, наста у овој трговини застој, јер они, који имађаху старих шљива, видећи слаб изглед за нове шљиве, престадоше продавати старе да чекају бољу цену.

Ови су се шпекуланти преварили у рачуну, јер купци не хтедоше понудити бољу цену ни онда, када се беше констатовало да су шљиве још у цвету страдале и да ће их 1888 бити мало. Чим шпекуланти спустише цену, поче опет жив извоз, који је трајао до почетка Јуна. После наста опет застој, јер у земљама, које купују српске шљиве, беше већ раније доста накуповано, а с друге стране беше воће добро понело у неким крајевима Европе. И само шпекулирање с овом робом, које се иначе врши у Јулу и Августу, не

беше ове године ни помена вредно. Ефективне робе није више требало, а за нове шљиве нису се могле платити оне цене, које су српски произвођачи тражили према рђавој години. Али најзад се показа да је шљива родила као обично, а у неким крајевима беше род и крупнији но обично. У почетку септембра почеше сушити нове шљиве, и око половине тога месеца изађоше оне на пијацу. За разлику од прошлих година показа се ове неједнако сушење, нарочито на шљивама из шабачке и обреновачке околине. С тога је продња испрва била мало трома, чему је припомогло и то, што је воће добро родило и у Немачкој и у Америци, па отуда не стизаху никакве веће поруџбине, и то што је Чешка ове године набрала на 1500 вагона шљива, па је и то рђаво утицало на извоз српских шљива. Тек мало по мало поста опет Немачка озбиљни купац и постепно одоше веће количине за Немачку. За Америку је извоз ове године мало трајао и престаде чим је прва потреба подмирена. У опште узевши јесења сезона није била добра и мало је донела ћара. Набрано је у Србији шљива 1888-ме године, од прилике, на 2500 вагона. Од тога је продато на страну и извесено 2000 вагона, те је према томе остало у земљи на 500 вагона. Цена нове робе варирала је од Септембра до Децембра из- међу 10—16 форината за q према крупноћи шљива. Ова радња завршена је врло неповољно, јер у пркос живе понуде није довољно продато, а и релативно ниске цене не даваху никакву оштету за квантитативну рђаву годину.

Колонијална роба. Увежено је *шећера* године 1886 : 41,339 q; 1887 : 29.114 q; 1888 : 33.566 q; провоз кроз Србију за Турску 1886: 63 q; 1887 : 75 q; 1888 : 233 q. Нови закон о порези на шећер, који је ступио у живот у почетку кампање 1888|9 имао је на овдашњој пијаци, која сав шећер узима из Аустро-Угарске, великог утицаја. Српски гросисти били су се довољно снабдели робом за она три месеца, за које време беше немогућан извоз шећера из Аустро-Угарске. Да би консолидовали пијачну цену, први гросисти закључише картел до шећера нове кампање, али је тај картел покварен, јер је један гросист покушао да добави шећер из Трста, где аустријске фабрике беху (трансито депоновале шећер, који им беше остао непродат до 1. Августа прошле године. Овај неочекивани обрт беше изазвао праву панику међу интересованима, који су се бојали да ће тај шећер из Трста преплавити пијацу па они неће моћи продати своју стару робу, јер Јулски шећер у коцкама) купован је за 26½ до 27 форинти (од Беча), а Новембарски и осталих зимњих месеци (у коцкама рафинада) могао се купити за 22½ форинта од Беча. При свем том као да ће тај покушај са Трстом остати без штете за ов-

дашњу пијацу. Покушавано је да се добави шећер и из Немачке (из Хилдесхајма), али тај увоз није никако конвенирао.

Кава. Увежено је каве од 1886: 8428 q; 1887: 3049 q; 1888: 6941 q. У последњим месецима 1888 била је тражња доста велика Узрок је устаљена чврстоћа главних пијаца за каву Трста, Ротердама, Хамбурга и Бремена. Увожена је махом Сантос и у неколико Ријо-кава. Како је артикал у пењању закључено је и неколико погодаба терминских.

Пиринач. Увежено га је 1886: 16.249 q, 1887: 10.053 q; 1888: 15,504 q. Највећа количина из Индије (Ренгун). Много мање важан увоз преко Галца. Осем тога учествовали су у овом увозу Србије: Ријека, Бремен и Трст. Потрошња талијанског пиринча била је за целу годину врло незнатна.

Уља (зејтин) за јело увежено је 1886: 11.411 q; 1887: 8456 q; 1888: 83.8 q. У жарким месецима ограничавао се увоз колико само да покрије потребу. Велике поруџбине биле су за Септембар, Октобар и Новембар и то рафинирано Heul-cotom и далматинско уље. У ценама није било промене.

Сардине и конзерве. Увоз је износио 1886: 1093 q; 1887: 766 q; 1888: 589 q. Ове године је са свим мало увежено сардина. Закључено свега 1500 сандука, дакле половина лањске количине. Ово се мора приписати рђавом риболову и тој околности да су све аустријске фабрике конзерава у приморју биле распродале све што су имале робе. С тога је поручивана француска роба.

Текстилна роба. Увоз у Србију био је од ових

ВРСТА РОБЕ	1886	1887	1888
	МЕТАРСКИХ ЦЕНАТА		
вуна сирова	1100	474	722
сточна длака	26	27	47
памук сиров	2776	1870	2085
свилених конаца	5	3	3
ткива полусвилена	62	61	60
„ са свим свилена	57	72	43
плетива	941	324	—
вунице (упредене)	575	587	580
обичних вунених тканина	1067	470	422
финих „ „	1757	1939	1946
памучних конаца	9181	9128	10,043
памучних тканина простих	6710	4871	6333
„ „ финих	3741	3238	1747
ланени конаца	489	241	229
ужарије	775	748	1112

тканина ланених и кудељних простих	4514	4710	4904
тканина ланених и кудељних финих	755	268	218
хаљина и рубина	4883	2564	1881

Извежено је *вуне* из Србије у иностранство: год. 1886: 1804 q; 1887: 1488 q; 1888: 1439 q.

Мануфактурна роба. Трговина с овом робом била је 1888 врло жива, јер је и потрошња била већа и магазе беху при крају 1887 празне па се морало куповати. Извесна врста памучних тканина (cottons) која се добављала из Прага-Смихова наишла је на инглеску конкуренцију, која је врло јако својим нижим ценама само цртеж инглеске робе не одговара са свим овдашњем укусу.

Што се плетива тиче, аустријски производи немају конкуренције. Нешто од те робе пролази трансито за Бугарску.

Вунена ткива, фланели, молдони набављани су у доста знатним количинама из Најтичајна, кашмири и штофови за женске хаљине из Беча, тибети из фабрика у Чешкој Аши и Хајнерсдорфу. Односно фланела и молдона у последње време узима маха немачка конкуренција и врло је вероватно да ће немачка роба, која је много јевтинија и у цртежу богатија него аустријска — освојити овдашњу пијацу — за тибете почиње конкурисати Швајцарска.

„Хекловане" мараме покушала је да једна увози Берлинска фирма али покушај није успео једно због цене а друго што Берлинац није хтео да пристане на овдашње модалитете плаћања. Калем-шамије лиферује Швајцарска у 20 разних сората. Само једну сорту, која је овде врло омиљена, лиферује једна бечка фирма.

Од памучних конаца финије сорте лиферује искључиво Инглеска и само што затреба мулских конаца, набавља се из Аустрије.

Вунени штофови набављани су, као и до сад, први квалитет из Брна, средњи из Рајхенберга и прости из Јегерндорфа. Немачки трговачки путници нудили су своју робу али су њихове цене скупе.

Свилени конац добављан је преко бечких фирама из Италије. Само у прекој нужди обраћају се одовуд право фабрикама.

Свилене тканине (атлаз, дишес на памучној потки) лиферовала је Швајцарска (Цирих), Италија (Комо) и само за мали део Беч.

Коже. Увежено је говеђих и коњских кожа 1886: 4766 q: 1887: 2741 q; 1888: 3095 q. Овчијих, јагњећих и јарећих кожа 1886: 64 q; 1887: 155 q; 1888: 106 q. Готове обуће 1886: 619 q; 1887: 594 q; 1888: 575 q. Опанака(!) године 1886: 108 q; 1887: 62 q; 1888: 40 q. Седларске робе године 1886: 265 q; 1887: 77 q; 1888: 151 q. — сарачке робе 1886: 335 q; 1887: 54 q; 1888:

52 q. — Рукавица 1886: 13 q; 1887: 10 q; 1888: 8 q. Извоз овчијих, јарећих и јагњећих кожа изнео је године 1886: 16.861 q; 1887: 15.2 8 q; 1888: 16.364 q.

Трговина *кожарска* била је 1888 бо ı а но прошле године, јер је много говеди клато, а влада је обустављену лиферацију опанака понова расписала. Цене су остале у главном исте, увоз је био два пута толики, колики је био прошле године. Највише су куповане американске коже и највећи промет њихов као и кожа угарске провенијенције био је у Јулу, Августу и Септембру. Увожене су махом говеђе и крављe кожс из Америке (преко Ђенове и Трста) и средња роба из Угарске Буда-Пешта, Сегедин, Панчево, Кула). Кожа прве врсте није никако увожено из Угарске, јер се она сва потроши у Маџарској. На против коњске коже добављане су само из Угарске, и трговина са тим артиклом била је врло жива у јесен. Биволске коже лиферовала је само Америка Увоз кожа из Румуније са свим је престао јер роба није подносила. Американске коже употребљаване су за тако зване неурађене опанке које носи војска а цивилно становништво у свима осем 6. округа (Београд. Ваљево, Шабац, Ужице, Рудник и Чачак). Урађени опанци граде се од угарских крављих кожа. Влада је била у почетку 1888 год. обуставила употребу опанака у војсци, и то из хигијенских разлога, али она ј е још у току исте године променула ту своју одлуку и поручила 90,000 опанака за војску.

Трговина са јагњећим кожама била је 1888 прилична. Сезона се мало задоцнила јер је Ускрс овс године пао доцније, с тога квантитативни ресултат не задовољаваше. Квалитет је ове године био за 10—15 процената бољи но прошле године, јер су овце добро презимиле. Главна сезона поче у Мају са ценом од 1 фор. 60 до 1 фор. 80 крајцара за чифт, и те се цене одржаше стално до Септембра. Одатле радња застаде јер бечка пијаца беше препуна левантинске робе. Тек у Новембру указа се понова потреба и сад су они што штаве коже плаћали више за лошију сорту него што су пре плаћали за прима-робу. Куповали су и Немачка и Аустрија. За јареће коже била је година рђава услед оборених цена. Трговци су били почели да купују по 15% јевтиније но лане, па ипак су због рђаве конјунктуре морали да даду своју робу са 5-10% губитка, неколико спекуланата изгубило је по 30% на овоме послу.

Сезона је завршена у врло трајавом расположењу са ценама на којима се губило по 60 крајцара на чифт.

Овчије коже боље су прошле. Исти квалитет за који се у Септембру и Октобру 1887 плаћало по 1·60 — 1·80 фор. на чифт истерао је у истим месецима 1888 цену од 2·20 фор која се чврсто

одржала до краја године. Јареће коже за америчанску потребу продавате су по 95 форината за 100 кг. Кад је отворен железнички саобраћај између Београда и Солуна, покушаше солунски експортери да пробе ради баце једно 20.000 јарећих кожа из Македоније на овдашњу пијацу, али су због рђаве про'дње тог артикла, морали ту робу да уступе за сразмерно рђаву цену. При свем том има основаног изгледа да ће при нормалној трговини неколико сората македонских кожа овамо нагињати То ће исто бити и из Бугарске док се закључи трговачки уговор између ње и Србије.

За *учињене коже* ова година није била лоша. И тражња и потрошња била је већа но прошле године. Цене су мало опале. Обична роба добављана је махом из БПеште, финија из Беча, а т. з. „Blankleder“ за све српске трговe искључиво из Загреба. Односно ђонова, у којима је до сада Аустро-Угарска била је једина на овд. пијаци, појавила се талијанска конкуренција, и једна овдашња фирма радила је само за једну фирму у Милану. Али је талијанска роба далеко лошија од Аустро-Угарске. Телећа кожа са којом је до сада Немачка искључиво снадбевала овд. пијацу почиње се увозити и из Француске (Шанбери и Пари и у току ове године отворене су овде три агентуре за продају лаковане и фиксоване коже. Коњске коже за ципеле долазе из Немачке а у неколико из горње Угарске (Липто Сен Миклош). Кожне отпатке лифероваху Ливерпул и Глезгов. Остали обућарски прибор набавља се из Беча осем једних „ластиша“ (Züge) у којима је Швајцарска (Мург) са свим истисла аустријску робу са српске пијаце, јер је ткана а не лепљена.

Гвожђе и гвоздена роба. Увежено је гвожђа и челика полуурађеног 1886: 79.537 q; 1887: 59,494 q; 1888: 44,902 q; -- Ствари од гвожђа и челика увежено је: 1886: 30,164 q; 1887: 40.328 q; 1888: 20.477 q; Шиваћих машина год. 1886: 760 q; 1887: 764 q; 1888: 271 комад. Од свију осталих машина (заједно са пољопривредним) увежено је: 1886: 6877 q; 1887: 8602 q; 1888: 93 комада. Од оружја увежено је: 1886: 24.517 q; 1887: 32 q; 1888: 6269 комада.

У опште узевши гвожђарска је трговина ове године била добра, боља од лањске. Ово у првом реду ваља приписати доброј жетви. Услед картела закљученог међ немачким и аустријским гвожђарима цене су се у неколико попеле те је тако гвожђе у полугама (Stabeisen) коштало 7·75 а у плочама (Flacheisen) 10·50 — 11·50 ф. локо Београд. Трговачко гвожђе (commerzeisen) добављено је, осем 4—5 вагона из Немачке, све из Рима — Мурања, и ако је скупље од немачког, с тога што је боље. Гвозденим плочама снабдевали су подједнако овдашњу пијацу Немачка и Босна. Увоз тога гвожђа

изнео је 30—35 вагона. Од гвожђа за грађевине увожене су само траверзе (25—30 вагона), већином из Немачке, мањим делом из Угарске, јер је немачка роба боља и за 2 фор. јевтинија од Угарске. Потреба уметничког ливенога гвожђа била је малена и подмирена је из Бланског. — Клинаца (Drahtstift) је увежено 35 — 40 вагона из немачких и угарских фабрика. Немачка је роба пакована у подеснијим лакшим сандуцима него Угарска. Челик је добављан из корушке (Штрајтлебен код Гутенштајна) и Крањске (Љубљана) до 15 вагона. Косе и српови увожени су искључиво из Корушке, гвоздене пећи из Угарске, гвоздене алатке из Немачке, делимице из Енглеске (Шефилд). Лакше пушке, револвери добављани су из Лијежа, масивније из Беча. Повећа тражња гвоздених каса настала је услед наредбе владине да свака општина набави касу. Бели гвоздени лим је инглеског порекла али се купује у Трсту, јер би директно ваљало поручити веће количине, него што се на овдашњој пијаци троши. Простије сорте цинковог лима лиферовала је Немачка, а финије сорте такозвани „немачки лим“ лиферовао је Беч. Машина и машинских делова набављено је доста, махом за млинове особито локомобила, све из енглеских фабрика преко њихових Аустро-Угарских агената. Остале потребе за те млинове набављане су из БПеште. Пољопривредних машина требало је мало јер се пољска привреда овде налази још на примитивном ступњу. Угарски плугови овде не конвенирају, јер овдашњи ковачи израде по мустри добре плугове а јевтине. Тријере и мање дрешмашине лиферовала је БПешта. Мало више је увежено машина за штампање из Лајпцига и БПеште. Пумпе за бунаре овде не праве већ добављају из Хановера и БПеште. Пошто је грађење железница довршено, то је набављено само неколико вагона и локомотива из БПеште.

КРИВИЧНА ДЕЛА

У СТАРОЈ ЦАРЕВИНИ И НОВОЈ КРАЉЕВИНИ СРПСКОЈ

од

АЛЕКСЕ РАДУЛОВИЋА

(наставак)

Но ма да наш законодавац оваку радњу уврштује у кривоклество, ипак се оно и по нашем кр. зак. може квалификовати као убиство, држећи се прописа §. 154. кр. зак. где се дефинише убиство овако: „Под убиством разуме се свако недозвољено дело, чрез

које какав човек живот изгуби, несматрајући на начин и срества којима је то учињено. Из ове дефиниције а нарочито из речи „несматрајући на начин и срества“ види се, да је наш законодавац и убиство учињено по судској пресуди, а на основу кривоклетства требао уврстити у одељак где расправља убиства. Дефиниција убиства, како је наш законодавац поставља, одговара у свему дефиницији која је усвојена у науци. За то што је овако дело наш законодавац уврстио у кривоклество, створен је и у нас по примеру других старијих законодаваца погрешан појам о квалификацији овог дела. Ово би се и онда морало сматрати за убиство извршено помоћу лажног оптужења и кривоклетства, кад би се у закону блажије кажњавало од убиства пушком или отровом. Када се лажно оптужење и кривоклетство којим се ишло на то, да оптужени буде осуђен на смрт, не би могло сматрати за срество којим се убиство врши, онда се ни убиство тровањем не би могло квалификовати као убиство, но би се морало квалификовати као засебно дело, као тровање. Међу тим наш законодавац код тровања у § 179 а. у последњем одељку вели: „ако је пак кривац хотично на смрт ишао, да се казни по општим правилима о убиству.“ Ове као и многе друге околности показаће нам, како је веома нужно да се предузме реформисање нашег крив. закона, који је написан према престарелим начелима, а измењиван према променљивим потребама. Има правних писаца који тврде, да се убиство може извршити и интелектуалним кињењем; н. пр. сродник ствара свом сроднику много једа, не би ли му скратио живот и тако што пре дошао до наслеђа; или н. пр. неко једи неког само за то, да се овај од једа разболи и умре. Ови писци прелазе у крајност, јер се таква радња не може узети за радњу којом се врши убиство. Не само што је оваква радња — стварање једа, секирање, — најнесигурнија од свију радња, којима се може извршити убиство, но се противу ње нападнути може бранити најсигурнијим среством. Несавршеност оваке радње даје нападнутом могућност да сваки нападај од себе одбије и да се или својом снагом или помоћу власти обезбеди од оваких нападаја. Последица оваке радње толико је неизвесна, да се предузета радња никако не може сматрати за радњу, којом се може извршити убиство.

Оне позитивне радње, којима се апсолутно не може извршити убиство и ако су предузете у намери, да се коме одузме живот, не могу бити увршћене у обилачке радње. Ако неко из сујеверја врача у злој намери, да некоме врачањем одузме живот, али не предузме онаку радњу којом се фактички може неко лишити живота, то се врачање не може сматрати за убилачку радњу и као такова не може се ни казнити. Овако дело и наш законодавац не

сматра за кривично, већ га узима као иступ и кажњава га по т. 4. § 365. крив. закона.

Као год што се позитивном радњом може извршити убиство, исто се тако може убиство извршити нерадњом. Под нерадњом разуме се овде невршење онога, што је неком, по закону стављено у дужност. Нерадња се може уписати у кривицу само онима, који су по своме позиву или по закону обавезни да врше неку радњу. На пример апсанџија противно својој обавези не даје затворенику рану и овај умре од глади; или мати или неко друго обавезно лице неће да подвеже новорођеном детету пупак, те ово због тога умре. Овака нерадња постаје само тако убилачка радња, ако оно лице, противу кога је нерадња управљена, нема никакве могућности да ту нерадњу осујети; за тим ако је она управљена била на извршење убиства и напослетку ако је оно обавезно лице било у стању да своју обавезу испуни. Тако н. пр. син који је по закону обавезан да даје својим осиротелим родитељима издржање, престане према овима испуњавати своју обавезу, па родитељи умру од глади, ту се сину не може натоварити убилачка радња, јер су родитељи могли и путем јавне милостиње одржати живот. Али апсеник се не може ничим бранити од убилачке радње, коју апсанџија према њему нерадњом предузима. Мати неподвезивањем дечијег пупка може да проузрокује детињу смрт и ова нерадња биће убилачка радња, јер се дете не уме да брани од нерадње којом се врши убиство. Али ако се мати по порођају онесвестила или ако она не зна да је то нужно учинити, онда јој се нерадња не може уписати у кривицу.

Невршење оних обавеза које се не оснивају на закону не може бити нерадња којом се врши убиство. Моралне дужности нису истоветне са законским обавезама. По томе се не може никоме урачунати у кажњиву радњу невршење нечега, на што није законом обавезан.

Радња или нерадња којом се врши убиство мора имати за последицу смрт, па да се дело квалификује као свршено дело убиства. Смрт може бити непосредна а и посредна последица предузете радње или нерадње. Ако је предузета радња непосредно проузроковала смрт, онда не постоји никакав други узрок смрти и тада је смрт непосредна последица убилачке радње. А ако је радња посредно проузроковала смрт, онда је осим оне предузете радње још неки узрок наступио и ова два узрока допуњујући један другог производе смрт и тада је смрт посредна последица убилачке радње. Онај други узрок који са предузетом радњом проузрокује смрт могао је да постоји и пре извршене убилачке радње, а могао је постати тек после ње. Ако је тај други узрок постојао и пре извр-

шене радње, онда се он не може никако узети у обзир и смрт се има приписати предузетој убилачкој радњи. Н. пр. убица удари јектичавог човека у прси и он услед тога удара умре, а такав исти удар извршен према здравом човеку не би могао имати за последицу смрт. А ако је тај други узрок наступио тек после извршене радње, онда нам ваља разликовати ова два случаја:

а) ако је тај други узрок, који је проузроковао смрт, постао баш из саме убилачке радње, онда тај узрок није самосталан узрок смрти. Н. пр. учинилац извршио је према неком убилачку радњу, и радња његова није имала за непосредну последицу смрт, већ је оног према коме је радњу предузимао, само ранио, тако да рана није по себи смртна, али је случајно наступило запаљење на рани и повређени умр'о.

б) ако извршена радња није могла имати за последицу смрт, но је она наступила чисто услед оног другог узрока, али и тај узрок не би проузроковао смрт да није било оне извршене радње, онда је тај узрок самосталан узрок смрти. Н. пр. неко да некоме опијума у место отрова, па видећи овог онесвешћеног замишља да је умр'о, те остави овог негде у пољу и онесвешћени се смрзне.

Но био узрок смрти самосталан, био он зависан, увек је нужно да између извршене убилачке радње и настале последице постоји права узрочна веза. Нужно је дакле да извршена убилачка радња има за посредну или непосредну последицу смрт, а да ли је узрок смрти самосталан или зависан, то у самој ствари не мења појам убиства. По томе при убиству нема никаквог уплива:

а) ванредно слаб телесни састав убијеног;

б) неко ванредно стање, у ком се убијени налазио н. пр. трудност, пијанство, тешка болест и т. д.;

в) неке ванредне околности, које су после свршене убилачке радње изазвале смрт. Н. пр. рањени пао је у снег и ту се смрзао.

г) неки ванредни случај, који би могао отклонити смрт као последицу извршене радње. Н. пр. рањени не би умр'о да му је крв заустављена, или отровани не би умр'о, да је на време дошао лекар.

При овом кривичном делу дакле решава ствар последица, која је у узрочној вези са извршеном радњом фактички наступила, а не околност да се последица могла отклонити. Ако је извесна смрт отклоњена вештачким лечењем или добром негом, онда је то случај, који користи извршиоцу кривичног дела, јер неће одговарати за извршено дело, но само за покушај убиства. Ово гледиште усвојио је и наш законодавац. Он у § 154. а. крив. закона наређује:

„при решавању питања о убиству, неће се на то гледати, да ли би смрт отклоњена бити могла, да се благовремено с нужном помоћи

повређеном притекло, или да повређени не би умр'о, да је јачег телесног састава био, или да се није повређење под неким извесним опстојателствима догодило, која су томе принела, да повређени умре.«

Са свим ће друкче бити, ако између последице и извршене радње нема узрочне везе. За то убиство постоји само онда, када је предузета така радња, која је могла проузроковати смрт. Ако је радњом учињена повреда, која никако није смртоносна, али је смрт наступила услед неког другог самосталног страног узрока, тако, да између радње и последице нема узрочне везе, онда не постоји убиство. Н. пр. неко је рањен тако лако, да та рана не би могла имати за последицу смрт, али рањени се разболи од неке природне болести, која није постала поводом нанесене ране, па од те болести умре, онда не може да постоји убиство. Исти би случај био и онда, када би рањени хотично позлеђивао рану само да умре услед те ране; или на пр. рањени да не би по оздрављењу унакажен (на пр. без носа, без ока) живео, сам се отрује. Ако смрт није проузрокована извршеном радњом, већ неумесним лечењем, онда такође не постоји убиство за онога, који је телесну повреду нанео. Да ли је где постојало неумесно лечење, о томе решавају стручњаци.

Од неумесног лечења разликује се нелечење. Повређени није законом обавезан да се лечи, и ако умре за то што се није лечио, а лечењем би могао одржати живот, то ништа не утиче на постојање дела убиства. Законом се не може повређеном наметнути обавеза да се лечи, јер у много прилика он то не може да учини. Али ће ствар изменити околност, ако је повређеном понуђена озбиљна лекарска помоћ, којом би свој живот могао спасти, па овај то одбије. Истина, он ни тада није законом обавезан да прими ту помоћ, али одбијањем понуђене лекарске помоћи, сам повређени ствара нов од извршене радње независан узрок смрти и учинилац не може бити крив за смрт повређеног, дакле за убиство, већ само за телесну повреду. Такав би случај био онда када је рањени пренесен у болницу, па се ту констатује да повреда није смртоносна, али повређени побегне из болнице, рана му назебе, пређе у запаљење и од тога повређени умре. Јогунство повређеног не треба да отежава положај окривљеног.

Радња или нерадња којом се врши убиство мора бити противправна; дакле законом забрањена; јер ако је законом дозвољена, онда убиство не постоји као кривично дело. Као некажњива убиства законодавци признају: 1 убиство у ратно доба. Убиства у рату нису кажњива, ако су извршена по правилима о ратном праву. Убиства која су извршена противу ових правила, ма то било у ратно време, сматрају се за кажњива дела; 2) Убиство по судској пре-

суди. Убиство које се ма од које власти изврши без судске пресуде кажњиво је. Тако се у § 126. нашег кривичног закона нарећује: „Чиновник који изврши казну смрти, кад ова није судским путем изречена и пресуда по закону извршном постала, да се казни смрћу;“ 3) Убиство учињено у праведној нужној одбрани и 4) самоубиство. По себи се разуме да се убиство не може казнити, ако се дело учиниоцу по закону не може урачунати.

Сада нам настаје питање да ли ће бити кажњиво убиство у оном случају, када ко кога убије по молби и озбиљној жељи убијеног. О овоме питању постоје у правној науци два мишљења. Старији правници заступају мишљење, да и у оваквом случају постоји кажњиво убиство. Прилике у којима се то чини, ови правници сматрајући за ништавне према оном праву, које се ништи убиством. Ово своје гледиште правдају тиме, што је живот човечији лично неотућиво право. Пошто је неотућиво право, то човек са својим животом не може располагати, не може га ни сам себи одузети, ни другога овластити, да му га одузме. За то убиство по молби или по овлашћењу у свакој прилици треба сматрати за кажњиво убиство. Новији правници одступају од овог гледишта, повлачећи разлику према оним приликама, у којима је убиство извршено. И они сматрају човечији живот као лично неотућиво право, које се не може другом ни продати, ни поклонити, ни иначе преносити. Ова непреносљивост поништава овлашћење, које би ко учинио у погледу одузимања живота, јер када би се дозволила преносљивост тог права, човек би престао бити личност и постао би ствар. По томе дакле и новији правници налазе, да ништавост овлашћења не може утицати на кажњивост дела. Али то је једно опште правило, од кога може бити и изузетка. Тај изузетак новији правници постављају у томе, што се неко може налазити у врло тешким приликама, када човечност покреће учиниоца да испуни молбу патниkову, па под тим утицајем изврши убиство. Ту не може бити речи о преносу личног права, јер учинилац и не тражи то право; он је само средство, којим молилац постизава свој циљ. Кад се убиство учини у оваким изузетним приликама, онда убиство не може бити кажњиво дело.

Нема сумње да је мишљење новијих правника основаније, али ни оно не одговара основним појмовима о правди. Они први претерују у томе, што убиство по молби или по овлашћењу без изузетка равнају са обичним убиством, а ови други прелазе у другу крајност што тврде да се убиство по молби извршено у ванредним приликама, има сматрати за некажњиво дело. Да је човечији живот лично неотућиво право, то је непобитан факт, али та неотућивост ограничава се само на преношење свог права, а не обухвата и

право на поништавање истог. По томе човек са својим правом на живот може у толико по вољи располагати, што га може и поништити без да је за то икоме одговоран. Може се десити да некога притисну тако тешке прилике, да једини спас налази у поништавању свог живота; па како сам није у стању да своме животу учини крај, он умоли другог да учини оно што овај не може. Убиство учињено у оваким приликама не може бити равно обичном кажњивом убиству, али не може потпуно ни да поништи кажњивост, јер ништа осим закона не може да овласти човека на убиство и по томе оваква молба може бити само околност, са које се казна може свести на минимум, па и спустити испод минимума. Али да би овака молба важила као ублажавна околност, нужно је:

а) да се убијени налазио у врло мучном положају;

б) да му је било немогуће одузети сам себи живот, и тако да је умољени више служио као сресство;

в) да код учиниоца није било ни трага од зле намере, већ да је дело извршено из сажаљења.

г) да је молба била озбиљна т. ј. да је управљена од пунолетног лица. Од озбиљне молбе разликује се молба малолетног лица, јер је ту озбиљност молбе у сумњи. Исто се тако од молбе разликује прост пристанак убијеног, јер код убиства по молби убијени ствара и износи мисао о убиству, а код простог пристанка извршиоц дела ствара и износи мисао, а убијени на то пристаје.

Наш законодавац не спомиње нигде убиство по молби и ми држећи се изложенога гледишта налазимо, да се ова ствар у нас може расправити по нашим назорима. За доказ навешћемо наређење нашег крив. закона, где се у т. з. § 59. казује, да се има сматрати за олакшавајућу околност, ако је зло дело кривац учинио обузет чуством човечности.

Убилачку радњу не мора увек да врши неко друго лице, но њу може да врши сам убијени, па ипак да постоји кажњиво убиство. Такав случај настаје онда, када неко примора неког, да се сам отрује или убије. У овом случају дело се битно разликује од обичног самоубиства, јер се ту убијени противу своје праве воље, под притиском туђим, убија, а при самоубиству он радњу врши својом вољом без туђег притиска. У првом случају постоји убиство, јер постоји зла намера код оног, који је вршио притисак и убиство се има приписати њему у кривицу; а код простог самоубиства не постоји туђа зла намера. О кажњивости самоубиства, кад је оно свршено дело, не може бити говора, јер је извршилац дела мртав. Али и са правног гледишта немамо основа да огласимо самоубиство за кажњиво дело. Самоубица вређа само своје право и у радњи ње-

гвој нема оне кажњиве зле намере, која се јавља код убиства. Он одузима себи живот или у пуном уверењу да му даље не треба живети, или у очајању, или са каквих тешких прилика, а често и у несвесном стању.

Убиство је свршено дело, чим је услед извршене радње или или нерадње наступила смрт оног лица, према коме је радња вршена. Ако извршена радња или нерадња, којом се ишло на убиство, или која је могла произвести убиство, није имала за последицу смрт, онда постоји само покушај убиства. На појам убиства не утиче ништа околност, да ли је смрт наступила одмах или тек после неког времена. Има неких законодаваца који одређују извесно време, за које треба да наступи смрт, па ако од дана учињене повреде до тога рока не наступи смрт, онда се дело сматра за тешку телесну повреду. У француском крив. закону одређен је рок од 40 дана. Одређивање овако кратког рока погрешно је, јер се у практици показало, да су по нека лица, услед тешке телесне повреде, умрла тек после неколико месеци. Међу тим са очекивањем исхода нанесене тешке телесне повреде, може се судска расправа сувише одуговлачити. За то треба да постоји неки рок, али тај рок не треба ни да је одвише кратак ни одвише дуг. Да би се у овом погледу постигла правичност без одуговлачења судског поступања, ваљало би да се усвоји да се у неком законом одређеном року сваки покушај убиства пред судом расправи као тешка телесна повреда, па ако после расправе повређени умре и докаже се да је смрт у узрочној вези са убилачком радњом, да се дело поново суди као убиство. На тај начин не би се одуговлачила судска расправа, очекујући на исход учињене повреде, а и правда би се задовољила, јер би се дело судило онако као што јесте у самој ствари. Оптужени у оваком случају не би морао дуго лежати у притвору под истрагом, већ би у доста кратком року могао сачекати коначни судски претрес, на коме се толико пута дешавало, да је по неки оптужени пуштен као невин. Ово би ваљало нарочито усвојити за то, што поред главног оптуженог може бити по неколико споредних оптужених лица, од којих по неки без кривице лежи у притвору, али се до претреса судског не може ослободити притвора.

§ 4. Деоба убиства.

Убиства се деле према постојању и величини противправне воље. Велики део правника дели убиства на хотична убиства са и без предумишљаја, на убиства из равнодушности (у тако званом dolus indeterminatus) и на нехотична убиства. Осим ове деобе постоји и деоба на обична и особена (квалификована) убиства. Ова деоба

чини се с погледом на лице, према коме се врши убиство или на срество, којим се врши убилачка радња или на начин, како се убиство врши. По овој деоби сматрају се за особена убиства: а) убиство родитеља, б) убиство новорочета, в) убиство извршено тровањем, г) убиство при разбојништву и крађи и д) убиство услед телесне злоставе. У старија времена, када су разна убиства кажњена разним смртним телесним казнама, ова је подела имала великог значаја, но данас се овај значај са свим губи, јер се казне, била она смртна, била она казна затвора, извршују без отежавајућег додатка. У старија времена казне су биле пооштраване нарочитим додацима, као што су: одсецање руку или ногу, ослепљивање и т. д. Трагова о томе налазимо и у Душановом законику.

Квалификованост данас служи, или као отежавна, или као олакшавна околност, коју законодавци узимају у толико у призрење, што сматрају та дела као највећи грех према друштву, па одређују за њих најстрожије казне.

По нашем закону можемо разликовати: хотична убиства са и без предумишљаја (§§ 155. 156. и 157. 159. крив. зак.), и убиства из нехата (§ 158.). Од хотичних убистава наш законодавац најстрожије казни убиство родитеља или предака (§ 157. крив. зак.) и убиство при разбојништву или другом недозвољеном делу (§§ 159. 240. крив. зак.), јер за ова убиства одређује смртну казну, ма да је дело извршено и без предумишљаја. У идућим параграфима говорићемо о појединим врстама убистава.

ДРУГИ ДЕО

ПОЈЕДИНЕ ВРСТЕ УБИСТВА

§ 5. Хотично убиство са предумишљајем

Хотично убиство са предумишљајем (Mord, homicidium deliberatum) постоји онда, када се неко у мирном, нераздраженом стању реши да неког убије, размишљајући и оцењујући претходно своје намеравано дело, па услед таког решења приступи извршењу дела било одма, било доцније, било у мирном, било у узбуђеном или разјареном стању и намеравано дело изврши. Исто тако биће и онда убиство хотично са предумишљајем, ако се извршилац решио на убиство у узбуђеном или разјареном стању, па дело изврши после извесног времена, када је прешло то узбуђено стање и када је имао времена да размисли и да оцени дело, које хоће да изврши. Карактеристика је овог убиства хотичност и предумишљај. Хотичност се састоји у вољно предузетој убилачкој радњи, а предумишљај у томе,

што је убица у својој намери размислио у мирном, неузбуђеном стању и оценио како само дело, тако и његове правне последице. Мирно размишљање убице о намераваном делу може се извести из разних околности. као н. пр. ако је убица размишљао о томе да што целисходније употреби то оруђе при убиству; ако је мислио о томе, како ће да уклони извесне препреке. које му могу сметати при извршењу дела; ако је размишљао о начину, како ће по свршеном делу сакрити трагове; ако је размишљао о користи, коју ће по свршеном убиству постићи и т. д. Све те околности доказују мирно размишљање убице о своме делу. Што се тиче правних последица, о њима није морао кривац размишљати у појединостима, но је довољно да зна, да ће га за то дело постићи ма каква казна. Извршиоцу дела не може да послужи као извињавајућа или олакшавајућа околност незнање закона, и за то му се дело има урачунати са свима законским последицама, само ако је по своме непомућеном разуму знао, да је оно, што чини грех и да ће га за учињено дело постићи ма каква казна. Отуда се за лице са помућеним разумом не може тврдити, да је извршило дело са предумишљајем.

Размишљање о убиству мора да претходи извршењу дела, али не мора увек бити пре решења на дело, но може да буде и после тог решења. Од решења на дело па до самог извршења, треба да протекне неко време. Оно не мора бити подуже, но је за то довољно и неко врло кратко време, само свакада размишљање о делу мора ма и са најкраћим роком да претходи извршењу. Израз у нашем кривичном законику „предумишљај“ показује нам јасно, да наш законодавац ту претпоставља, да је пре извршења дела било умне оцене намераваног дела. Ако се та умна оцена десила у исто доба са извршењем, онда дело није учињено са предумишљајем. Дужина времена које треба да протекне од решења до извршења, па да се убиство сматра за убиство са предумишљајем, не може се одредити. Као минимум узима се оно, које долази после оног времена у коме решење и извршење дела пада у исто време. Кад се ово не би усвојило, онда би врло тешко било доћи до закључка, да је дело учињено са предумишљајем и тад би се морало усвојити да је убиство извршено увек без предумишљаја, кад год кривац није подуже размишљао о убиству. Подуже размишљање правна наука не може да усвоји као меродавно, јер је тешко одредити крајње границе подужег размишљања. Законодавци, ослањајући се на гледиште правне науке, не одређују никакав рок о размишљању, а правна наука своди тај рок на минимум, на један тренутак, који према приликама може бити довољан, да учинилац размисли о делу, које намерава да изврши у идућем тренутку.

Код убиства са предумишљајем размишљање, решење и извршење дела, морају бити у непрекидној међусобној вези. Кад се ко размишља о убиству, треба и да се реши на дело, па да услед тога решења приступи извршењу дела и тек ће се тада моћи убиство узети као убиство са предумишљајем. Ако је неко само размишљао о убиству, а није се још решио на извршење дела, па после неког времена у узбуђеном стању без претходне умне оцене дакле са решењем без размишљања изврши то исто убиство, онда је то учињено без предумишљаја, јер је прекинута била веза између ранијег размишљања и доцнијег извршења убиства. Али ако је убица претходно размислио о делу, па се на основу тог размишљања решио на убиство и са тим решењем извршио дело у узбуђеном стању, онда између размишљења, решења и извршења постоји непрекидна међусобна веза и убиство, ма да је извршено у узбуђеном стању, сматра се као убиство са предумишљајем.

Има научара који се не слажу са овим гледиштем. Они тврде да у оном случају, кад се неко мирно решио на убиство, па је то исто убиство извршио доцније у узбуђеиом стању, да је тада морало простати оно прво решење и да је убица морао учинити ново решење у узбуђеном стању. По томе би се овако дело имало сматрати као убиство без предумишљаја. Они дакле не поричу нужност непрекидне међусобне везе између размишљања, решења и извршења дела, само што у наведеном случају поричу постојање оне непрекидне међусобне везе и тврде, да је оно решење учињено услед мирног размишљања престало, а на његово место дошло ново решење у узбуђеном стању. Неправилност овог мишљења доказаћемо излагањем могућности о престанку и непрестанку пррашњег решења. Ако се убица, услед мирног размишљања, решио на убиство, па га извршио у таком узбуђеном стању, у ком му је свест помућена у таком степену, да је са тога могао заборавити на своје првашње решење, онда постоји могућност да је у узбуђеном стању учинио ново решење, које не стоји у вези са првим. Ту је умесно тврђење, да је дело извршено услед новог решења учињеног у узбуђеном стању, па како је тиме прекинута она потребна непрекидна међусобна веза, извршено убиство не може бити са предумишљајем, већ без предумишљаја. Али ако ова узбуђеноот није помутила учиниочеву свест у таком степену, да је могао заборавити на своје прво решење, но је и у том узбуђеном стању под утиском свог првашњег решења извршио убисто, онда ту не може бити речи о неком новом решењу, које ће поништити ону непрекидну везу и овако дело ваља сматрати за убиство са предумишљајем. У овако̂м случају узбуђено стање није ништа друго, но нека околност, која је убрзала

извршење дела. Ова је околност само скратила оно време, у коме је размишљање, решење и извршење било у непрекидној вези, а никако није ту везу прекидала.

Докле год учинилац сам није напустио своје пређашње решење или докле год нема довољно основа, да се може узети да је учинилац своје пређашње решење и против своје воље морао напустити, све дотле учинилац ради под утицајем свог пређашњег решења. Тако н. пр. ако се кривац ладнокрвно размишљајући решио на убиство, али у времену између тог решења и извршеног дела полуди, па доцније пошто је оздравио и када се више не сећа свог пређашњег решења, изврши убиство у узбуђеном стању, онда се ово не може сматрати за убиство са предумишљајем, јер је једном прекинута веза између учињеног дела и пређашњег решења. Такав би исти случај био и онда када је учинилац услед пијанства могао да заборави своје прво решење. Само код пијанства ваља имати на уму, да пијанство не сме бити потпуно пијанство, које услед недостатка свести искључује кажњивост, нити се може уважити пијано стање, у које се учинилац намерно поставио. Ако се убица намерно опио само зато, да му је убиство лакше извршити или да му пијано стање служи за олакшавајућу или извињавајућу околност, онда се пијанство не може узети у обзир и убиство ваља сматрати за последицу онаке убилачке радње, која је извршена по решењу са претходним размишљањем о делу.

Да убиство, код кога је решење учињено услед мирног размишљања, а извршење у узбуђеном стању, може бити убиство са предумишљајем, дакле да у узбуђеном стању не мора бити новог решења или ако га и има, да се тим новим решењем не мора прекидати постојећа веза између размишљања, решења и доцнијег извршења, доказује нам и ово: Убицу, који претходно размишља о свом делу, па са таким размишљањем закључи да неког убије, покреће нека себична цељ на извршење дела, а та га цељ руководи при убилачкој радњи. Та цељ може бити различита. Она се може састојати у мржњи, у освети, у прибављању какве користи и т. д. Међу тим код убиства без предумишљаја, дакле код убиства у узбуђеном стању, оно се не врши ни из користољубља, ни из мржње, ни из каквог другог себичног узрока, већ услед неког моментаног утиска. Код убиства са предумишљајем она себична цел, која убицу покреће и руководи не мора престати само за то, што је убица дошао у неко узбуђено стање. Не може се баш тврдити, да убица у том узбуђеном стању није учинио неко друго решење, али то решење није ново, оно је само продужење првог решења без икаквог прекидања постојеће везе између размишљања, решења и извршења; оно има

за последицу само ту околност, што је убица одма онде извршио дело, у место да је по своме плану сачекао неко друго време.

Убиство са предумишљајем постоји и онда, кад се убица у узбуђеном стању решио, а дело извршио доцније пошто га је та узбуђеност прешла и када је имао прилике да размисли о своме решењу.

Убиство са предумишљајем сматра се као најтежа врста убистава, јер се оно увек чини из неких себичних и подлих узрока. За то се ово убиство казни са најстрожијом казном. У земљама где постоји смртна казна, тамо се ово убиство казни смрћу. И наш законодавац у § 155. крив. законика наређује, да се казни смрћу ко хотично а с предумишљајем убије човека. Ову исту казну простире наш законодавац осим на учиниоца још и на његове саучеснике, јер се по § 47. кр. зак. саучесници казне исто онако, као и учинилац.

(Наставиће се)

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini. Sabrao Kosta Hörman. Knjiga I и II. Sarajevo, zemaljska štamparija. 1888. 1889. 8°. XII 624 и X. 652.

На неколике године после окупације некад поносне а сада жалосне Босне и Херцеговине, пропутује кроз њих један „југословенин“ из „старог завета,“ Фридрих Краус и „пронађе“ за што се до сад са свим није знало у свету, нађе песме „Мухамедоваца Словена,“ и записа 60000 стихова. Све се то сад ваља да налази код бечког антрополошког друштва, и може бити некад ће се и штампати.

Није прошло много времена а из Загреба стиже глас о открићу хрватских народних песама сачуваних у устима крајишника Мухамеданаца; пронесе се име некога рапсода (не сећам се како се зваше), према коме би наш старац Милија изгледао као кепец према џину. Поче се причати како ће те песме издати Матица Хрватска, и није се више бројало на хиљаде, већ на стотине хиљада стихова.

Све је то обешено на велико звоно и са великом виком пуштено на јавност. Краус је имао пред собом у Бечу ни мало необавештену немачку публику, пред којом се у предавањима у ан-

трополошком друштву разметао на начин, који је само његовој раси урођен. Представљао је и тумачио ствар како се њему свидело и сви су му пљескали и дивили се. Хрвати су опет преко својих листова причали на своју руку. Али издања тих песама није било ни с једне ни с друге стране. И ми који смо чули од Вука да и Срби Мухамеданци имају својих народних песама и који смо читали једну или две у његовој књизи, на сву ту вику слегали смо раменима, и нестрпљиво очекивали кад ће једном изићи то чудо. И ако се по оним неколиким песмама што су као оглед пуштене на јавност, могло већ судити и о целини, опет се нисмо смели упустити у говор о њима, јер они прете иза бусије читавим књигама, које ће бар два три пута бити веће него све Вукове. Чекасмо годину, чекасмо две, па и три, а ево већ и четврте, а од издања нема још ни трага ни гласа.

Са свим тихо, без икакве вике и претензија, из срца Босне, из Сарајева појави се лани прва, ове године друга а скоро ће изићи и трећа књига тих тако жељно очекиваних мухамеданских народних песама, што их прикупи и изда Коста Херман, саветник земаљске владе за Босну и Херцеговину. Не треба ни да кажемо колико нас је г. Херман задужио овим својим издањем, које ми најтоплије препоручујемо свима, који се народном песмом интересују.

Кад је изишла прва књига написао је г. Јагић у своме Archivu у (књ. 11 стр. 424) подужи реферат, у коме је дао издавачу лепих поука како се овај посао сад ради. Г. Херман је све то и како се из предговора друге књиге види са захвалношћу примио, и што друга књига није по свима тим упуствима израђена, узрок је што је у пола већ била готова кад му је реферат стигао, а обећао је трећу књигу спремити у свему онако како је г. Јагић препоручио.

О тој првој књизи г. Јагић између осталог вели ово:

Све ове песме по старини опеваних догађаја и по излагању далеко заостају иза Вукових најстаријих. А друкчије не може ни бити, јер и мухамеданство у Босни релативно од скора је. Први чин српске епике већ је био завршен, и о њему мухамеданске песме не знају тако рећи ништа. Лица у песмама сва су скоро угледни бегови босански 17-ог столећа. Па опет је у целини узевши ова збирка од велике вредности, јер нам она открива мухамеданску епску поезију, те сад знамо на чему смо. Ко би очекивао да овде нађе са свим особиту врсту народне поезије, нешто што би се, било по садржини било по облику, одвајало старином; ко би мислио да нешто најбоље, најлепше и најзнатније тек у овим песмама имамо — тај би се јако преварио. Ко пак нема овако претераних нада (које су у осталом тек у новије време протурене у свет фељетони-

стичком дреком оних, који своју знатност хоће да оснују на овом открићу), него у њима мисли наћи једну грану познате српске епике задахнуту мухамеданским духом и погледима на свет са огледањем турских политичких и социјалних прилика — тај ће са великим задовољством прочитати ову књигу, и како издавачу тако и свима помагачима од срца благодарити на пуној уживања поуци. И заиста кад се с правог гледишта посматра, ове нам песме показују да становништво Босне и Херцеговине поред разних вера чини са свима осталим Србима једну етничку целину, да је код свих и дар за епско песништво и вештина излагања на истој висини. Оне су дивни примерци за јединство облика (језичног, метричког и стилистичког) а за разноврсност садржине.

У опште узевши ове су песме дуже од српских, јер има много уметнутих епизода. То им често квари лепоту, јер је тешко држати везу главне ствари. То је обичан ток оријенталних прича само преокренут у обичан српски десетерац, на које су примењени позајмљени изрази из српске епике, и у опште цела орнаментика. Дакле страна грађа обучена у народни облик. Имамо пуно права да ово тврдимо. Површан преглед ових песама показује на сваком кораку зависност од већ утврђене технике српских епских песама. Без српских песама у оном облику како их познајемо у издањима Вуковим и његових настављача, ове би песме биле са свим непојмљиве. Особити религиозни погледи и политички идеали Мухамеданаца једва су нашли места у песничком оквиру који су хришћани створили. Они су тај оквир у неколико према својим потребама изменили, али никако нису успели да многобројне остатке старе грађе са свим пониште. И поред многих арапско-турских речи за поједине предмете фразеологије песама, избор старих обрта, epitheta ornantia, слик и т. д. са свим је исти као у осталим српским песмама. Н. пр. књигу учи, ситну књигу пише, кита и сватови, по избор јунаци, грозне сузе лије, у млађега поговора нема, он потеже сабљу од појаса, пољуби га у скут и у руку, мили боже чуда великога итд. итд. Не само дакле поједине изразе него и читаве стихове који као атоми лебде у атмосфери народног певача употребио је при склапању својих песама — мухамедански рапсод на исти начин као и хришћански. А да на овој општој готовини нису прво радили босански Мухамеданци, то ваља да не треба ни доказивати. Види се даље да су поједини односи који се не слажу са мухамеданским животом per licentiam poeticam остали недирнути: да од Бога нађеш, тако ми Бога великога итд. турски цар Сулејман са свим хришћански узвикује: ког погубих, покојна му душа

Ако одбијемо турске речи, које долазе чешће него у српским, дикција је у свима овим песмама чиста и дивна српска, у којој се по нека лепа реч, по неки интересан облик сачувао.

Ова карактеристика прве књиге потпуно се може применити и на другу, која је пред нама, и на трећу, која ће тек изићи. И како смо оставили да коју више речемо о карактеру ове поезије и њеним јунацима поређено са православном, онда кад изиђе цело дело, то би могли овим и завршити овај приказ. Али још неколико речи о садржини ове друге књиге.

Док се у првој књизи опевају догађаји којима је земљиште читава турска царевина, у овој другој с малим изузетком све се дешава у Босанској Крајини и Далмацији, понекад се пређе и у „Талију.“ Управо онако као у III-ћој књизи Вуковој. Од 36 песама не мање од 19 опевају Мујa и Халила и сина Мујова Омера. Кад овима додамо још последњих 9 песама из прве књиге, онда имамо циклус од 28 песама, у којима су опевана цела ова два највећа јунака Босанске Крајине. И у овима и готово у свима осталима опева се само четовање и мегдани у којима, разуме се, свакад Турци побеђују. Подигао се Комнен барјактар или Котарац Илија и заробили Мејру Рудан-аге или Златију Хајдар-алајбега, Мујо или Халил пошли у потеру и вратили их; Мујо и Халил или Ђулић барјактар отишли и заробили љубу Брехуљић Шимуна или Јелу Кољевића и њима се оженили; Мујо и Омер у ропству избавља их Халил; Халил и Мујо у ропству, избавља их Омер; свадба у Сењу или Задру са кошијом, ту се налази који од Хрњичића, добија кошију и уграби и побегне с девојком; Халил дели мегдан са задарским баном и добија; с обе стране дигле се чете, нашли и побили се у планини и Турци победили; Котарац Илија поробио дворе кога бега, Турци дочули, пошли у потеру, стигли и разбили их итд. итд. Да није често сувишне развучености човек не би могао познати чија је песма, српска или турска док не види резултат. Сва места и планине које налазимо у овим песмама већ су нам позната из наших песама, сви јунаци наши су стари познаници. Ту је Мујо и Халил, Танковић Осман, Нуко барјактар, будалина Тале, лички Мустај-бег, Арнаут Осман; Ковчић Мурат-бег Ковачина Рамо, Ћејван-ага стари итд.; с друге стране Сењанин Иван, Котарац Илија, Јанковић Стојан, Костреш Харамбаша, Комлен барјактар, Мандушић Вук, Пивљанин Бајо, Мијат Харамбаша итд.; ту су и лијепа Ајкуна и дилбер Анђелија, па и крчмарице Мара и Јања. Једном речи све оно што и у ускочким песмама Вуковим.

И ако су ове песме „Gegenstück“ Вуковим ускочким, и ако се у овим песмама не налазе паралеле Вуковим песмама из друге

књиге његове, опет сам приметио овде неколико мотива, који су позајмљени из тих старијих песама, н.пр.

У првој 140-ој песми срећемо троглав-Арапина, који се често налази у нашим песмама. Омер Хрњица иде да тражи оца. Петар ђемиџија каже му да му је отац осужњио у Ћојфесу граду, али пред градом

Наћ' ћеш, — каже, — кулу Арапову
Од тридесет и боја четири,
Растурио ћошке на сокаке
А удрио боје свакојаке,
Па се Арап аси учинио
На вилајет намет натурио:
На дан ишће по јалову овцу,
А на ноћцу лијепу дјевојку.
Низ Талију немају дјевојке
Све им Арап обљуби дјевојке,
А у ред ће реда долазити —
Доћ' ће реда краљевој Ружици,
Да је даде троглав Арапину.
Несретан је троглав Арапине;
На њему су до три живе главе:
Једна глава мави пламен бије,
Друга глава студен вјетар дува,
А трећа му глава проговара.

Омер га заиста нађе, погуби итд.

Други мотив у песми петој (44-ој) са свим је сличан са оним у песми Краљевић Марко и Муса Кесеџија.

Мујо похарао дворе Брехуљи Шимуну кад овај није био дома, и сретну се у пољу па му Шимун завиче:

Копилане са Кладуше Мујо!
„Ласно ти је птиће перушати,
„Ваља ти се с орлом ударити.“
То му рече Шимун капетане,
Па на Мују натјера вранина.
С пушкама се неће ударати.
Обојица сабље повадише,
Ондар они коње натјераше,
Одоше се сабљам ударати:
Куда Мујо удара Шимуна,
Све онудар ватра посипаше,
На црну се земљу засипаше,

Па по земљи траву запаљује;
Куда Шимун Муја ударaше,
А баш тако ватра посипаше;
На обадва тврди су оклопи.
Обојица сабље изломише
Па балчаке у траву бацише,
Па се коњи прсим ударише,
Два јунака за грла бијела,
Па падоше са добријех коња.
На ноге се оба дочекаше,
Обојица руке раширише,
У кости се оба прихватише,
Колко су се слатко дохватили,
Обојица токе саломише,
Па се токе у траву сасуше;
Носили се два пуна сахата,
Доклен Мујa пјене попадоше,
Попале га мутне и крваве,
А Шимуна н'јесу ни почеле.
А све Шимун омахује Муја,
Све се јадан дочекује Мујо
На кољена и на десну руку.
На ум паде сердар-аги Мују,
Па завика своју посестриму,
Посестриму пригоркињу вилу:
Гдје си вило, нигдје те не било!
Јеси ли се млада заклињала,
„Ако мени до невоље дође,
„Да ми будеш вазда на помоћи?“
Док долетје вила из облака,
Па је вила косе замотала,
Око ногу Шимун капетану,
Паде Шимун у зелену траву.
Па се стаде окретати Мујо
Не ће л' наћи од сабље комада
Да закоље Шимун капетана;
Па не може Мујо угледати,
Загони се сердар-ага Мујо,
Под гр'оце Шимун капетану
Загони се бијелијем зубом;
Мујо закла у страху Шимуна,
Вас се Мујо у крв умазао,

Циједи се низ бркове крвца.
Кад се Мујо мало одморио,
Па од земље на ноге скочио,
Па од сабље окрњчину нађе,
Па Шимуну осијече главу.
В'ома мука сердар-аги Мују
Што је Шимун јачи од сердара,
Он распори Шимун капетана,
У Шимуну чудо угледао:
У Шимуну три срца бијаху.
Једно му се срце уморило,
Друго му се јако заиграло,
Треће спава — ни хабера нема.
Да је гуја опазила Мујa,
Паски ли би Мујо погинуо!

Оригиналан је мотив о смрти Мујовој. Катарица Мехо позове Муја у лов, и овај му дође и почну пити на кули вино. Кад је љуба Мехова спремила брашњенице, вина, ракије и овнова меса дебелога, пођу.

Кад сиђоше на мермер — авлију,
Поврати се Катарица Мехо
Уз бијелу од камена кулу,
Да нареди вјереници љуби,
Да му чува од камена кулу.
Кад изађе на чардаке Мехо,
И погледа црнијем очима,
Мујо сједи с љубом на душеку,
Вино пије, а лишце јој љуби.
Кад се Мехо на авлију врати
Кад то Мујо чека на авлији.
У руци му пушка гарабина.
Тад помисли Катарица Мехо:
Ах ли Мујо један сихирбазу, (врачар)
„Платићеш ми, Бога ми једнога,
Док сиђемо у лов у планину!“

У путу га искуша да га само може убити „седам драма љуте маџарије“, и из преваре га убије:

Удари га у плећи јуначке,
А прскоше токе на прсима.
И он уби буљук-башу Муја,
Па похвата хрте и загаре,

Па он оде својој танкој кули.
Ал остаде на ногама Мујо,
Ту је стај'о ц'јелу хефту дана,
Није пао у зелену траву,
Ма да бјеше свијет мијенио.

Тада наиђе Јован харамбаша, и мислећи да је жив, пуца још једном и погоди га међу очи, осече му главу и однесе на поклон од Котара бану.

Да напоменем још и ову паралелу. Пред смрт запитају Јова Курсулу да ли за чим жали? Он одговори: Вала сам се добријех коња најахао; оружја се красна наносио; турских се глава насекао; ничега већ жељан нисам.

Кад је извео од Задра бан да погуби калауза Мују и одабашу Османа, целат их запита је ли им жао што ће умрети, а ови одговоре:

Ој не лудуј, Филип Маџарине,
Ја не жалим што ћу умријети
У мојијех педесет година,
Добријех се најахао коња,
Наносио свијетла оружја,
Надерао доброг одијела,
Доста сам се насјекао глава,
Насјекао глава од Маџара.

μ

БИБЛИОГРАФИЈА

Вихар. Београд, штампарија Мате Јовановића (цариградска улица 10) 1889. 32—1.

Збирка песама *Стевана Станковића*, али на делу нема имена пишчева. На првој стр. насловног листа стоји само „Вихар“, а позади где је штампано. Дело „Шабачкој омладини њен почасни члан.“

Гласник Српскога ученог друштва. Књига 69. Расправе и други чланци. У Београду 1889. у штампарији Краљевине Србије. 8-на, 1 л., стр. 371.

Државопис Србије. Statistique de la Serbie. Свеска XIV — Volume XIV. Из статистичког одељења министарства народне привреде. Publiée par la division de statistique du Ministère de l'Agriculture, de l'Industrie et du Commerce У Београду, краљевско-српска државна штампарија. Belgrad, Imprimerie d'Etat du Royaume de Serbie, 1889. 4-на, стр. 405, XCVII.

Ђорђевић Ж. Ђорђе. О меничној одговорности издаваоца менице. Од — — —, професора Велике Школе. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1889. 8-на, стр. 20.